Constancia de la Mora

VÉRZŐ SPANYOLORSZÁG

Szikra

CONSTANCIA DE LA MORA

VÉRZŐ SPANYOLORSZÁG

SZIKRA KIADÁS BUDAPEST 1949

A spanyol eredeti cime:

DOBLE ESPLENDOR

Fordította

ANDRÁS LÁSZLÓ

Felelős kiadó Aczél Tamás.

Globus nyomda N. V. Budapest — F. v: Kósa Zoltán.

ELSŐ RÉSZ

GYERMEKKOROM A SPANYOL MONARCHIÁBAN
(1906—1923)

I.

Hideg volt Madridban azon a januári napon, — 1906-ban, — amikor megszülettem. A koldusok odakuporodtak a szaléziánus barátok templomának lépcsőire és dideregtek. Ez a templom az Igazságügyi Palota Terén van, közvetlenül a ház mögött, ahol szüleim laktak. A koldusok fáztak, mert a Sierra jeges szele dermesztette őket, az a szél, amely „megöl egy embert, de nem olt el egy gyertyát". Ám anyám szobájában egyenletes, langyos meleg volt, lévén akkoriban a mi házunk azon kevesek közül való, amelyet központi fűtés melegített. Anyámat súlyos és merev kék brokátfüggönyök óvták a Sierra szelétől. Ott feküdt XV. Lajos korabeli ágyában és egy kövér, öreg szülésznő, meg a háziorvosunk sürgölődött körülötte.

A szomszéd szobában apám sétált idegesen fel és alá. A fiára gondolt, aki bármely pillanatban megláthatja a napvilágot. Örököst várt.

Apám, Germán de la Mora, noha fiatal még, az Elektra nevű jelentős villamosipari szövetkezetnek volt az igazgatója. Szép fizetése mellett apjától örökölt kis vagyona is segítette a megélhetésben. Ám mindezen gyakorlati szempontok mellett az 1906-os Spanyolországban nagy jelentősége volt annak, hogy fia Constanciának lesz az elsőszülöttje. Constancia, az édesanyám, Don Antonio Maurának, a király bizalmi politikusának volt a lánya. Nagyapám a Konzervatív Párt vezetője és akkor már többszörös miniszterelnök volt.

Mikor apám a szomszéd szobából az első gyermeksírást meghallotta, az asztalról kezébe vette anyám fényképét, hogy közelebbről megnézze. A sötét képen anyám egy kerti padon ült merev testtartással. Húsz-huszonegy éves lehetett, testhez-

álló kosztűmöt és hatalmas, ibolvákkal díszített kalapot viselt. A halvány, rosszul sikerült fénykép ellenére is látni lehetett valamit anyám szépségéből: fekete szemét, egyenes orrát, tompafényű bőrét, kissé telt és lehajló alsóajkát, vállának és nyakának vonalát. Vonásai kiemelkedtek a kerti pad hamisnak ható, rút díszletéből és a szörnyű kalap alól.

Apám és anyám szerelmi házasságot kötöttek. Ez a korabeli Madrid légkörében és szokásai közt különleges eseményt jelentett. Szerencsére anyámnak minden adottsága megvolt ahhoz, hogy mintafeleség váljon belóle. Alkalmazkodó, „jó családból való", eléggé csinos leány volt és hát mi mást is lehetett volna még kívánni tőle? Don Antonio Maura és nagyon jámbor felesége gondoskodtak arról, hogy lányuknak a legjobb vallásos nevelést adják és hogy „tanulmányait" befejezze, (az akkori divat szerint a párisi Szent Szív kollégiumba is elküldték, mert az ő korában és helyzetében lévő lányoknál az volt a szokás. Igaz, anyám nem vitt nagy vagyont házasságába), mert Don Antonio abban a korban azon kisszámú spanyol politikus közé tartozott, akiknek becsületességét még legnagyobb ellenségei sem tagadhatták, de ennek ellenére apám elégedett volt feleségével és születendő fiának jövőjével.

A szoba ajtaja kinyílt és ott állt az orvos, hogy bejelentse: a világra jöttem

Apám reménykedése, hogy fia lesz, szertefoszlott. Belépett anyám szobájába, megállt az ágy mellett és mereven nézte a síró és mocorgó újszülöttet, ezt a nyershúshoz hasonló vörös bőrzsákot, amelyet lágy és sötét pihe fedett. Azután apám mégis elmosolyodott. Elvégre az a csöppség az ő gyermeke volt. Talán még jobb is, ha a családban előbb leány születik és csak azután fiú ... De hosszú évek multak el, amíg nagysokára fiúgyermekük született. Előbb még anyám, ugyanabban a szobában és ugyanabban az ágyban három kislánynak adott életet.

Dajkámat Lugo egyik falujából hozatták Madridba. Újszülött fiát férje gondjaira bízta és eljött, hogy szoptatós dajkaként megkeressen annyit, amennyiből családját elláthassa. A hosszú téli hónapok alatt nincs munka a galiciai napszámosok számára. Dajkám éppen idejében érkezett, hogy megmentse életemet. Anyámnak nem volt teje és sem ő, sem az orvos nem tudták elérni, hogy dudlisüvegből táplálkozzam.

Anyám a dajkát okker-sárga csipkével díszített zöld bársonyruhába öltöztette, amely nagyon jól festett rajta. Amikor a

gyerekkocsiban sétára vitt, a szaléziánusok terén mindenki őt bámulta. Az emberek odajöttek a kocsihoz és megkérték, mutatná meg nekik Don Antonio Maura unokáját. Dajkám meg nem egyszer fejemre húzta a kis takarót, úgy tett, mintha nem akarna felébreszteni: szégyelte mutogatni a kocsiban alvó csúnya kislányt.

II.

Még csak négyéves voltam, amikor egy reggel anyám a hálószobánkba jött, hogy bemutassa nekünk Miss Nora Walsh-t, új ír nevelőnőnket. Miss Walsh egy szót sem beszélt spanyolul és az egész házban nem akadt senki, aki angolul értett volna. Szerencsére Miss Norának sem rossz szokásai, sem nagyobb hibái nem voltak. A következő három év alatt Marichu húgom és én teljesen az ő gondjaira voltunk bízva mert hát anyám nem igen tudta megszokni az angol beszédet, de Miss Nora sem tanult meg soha annyira spanyolul, hogy anyámmal hosszabb beszélgetésbe elegyedhessen. Persze anyámnak egy kissé kedve ellenére volt, hogy lányait ily módon nevelje, de mi mást tehetett volna? Az angol nevelőnők annyira divatosak voltak akkoriban Madridban. Ezek a nehézségek kényszerítették azután Marichut és engem arra, hogy angolul megtanuljunk. Néhány rövid hónap alatt elsőrangú ír tájszólással beszéltünk, sokkal inkább a zöld sziget parasztjainak nyelvén, mint az előkelő angol társaságok kiejtésével. Még szerencse, hogy anyánk sohasem tudott annyit angolul, hogy ezt észre is vegye.

Miss Nora nem egyedül jött Madridba: Maggie nővére szintén mint nevelőnő helyezkedett el és a gondjaira bízott két kislány körülbelül velünk egyidős lehetett. Naponta kétszer mentünk sétálni, Marichu, én és a két Valdés Fauli kislány. A Castellana sugárúton sétáltunk többször végig oda-vissza, mert a spanyol fővárosnak ez az elegáns fasora közel volt a házunkhoz. Mi négyen kislányok, elől mentünk s a két ír nevelőnő mögöttünk mélyedt el a beszélgetésbe. Akkoriban minden „jobb" családban volt egy brit nevelőnő, aki gondját viselte a gyermekeknek és a Castellánán sétáltatta őket. Ritkán lehetett ott az angolon kívül más nyelvet hallani. Mégis, nagy versengés alakult ki az ír és angol *missek* között, amit persze mi gyerekek buzgón utánoztunk. A versengés oka néha egyszerűen csak a *missek* életkora volt, máskor a családok társadalmi rangja,

ahol szolgáltak. Emlékszem ilyen versengésre, ami Paquita és Consuelo Andés és közöttünk alakult ki, azaz, jobbanmondva, a mi *missünk* és az övék között, aki, nem tudom mi okból, lenézte Miss Norát. Éveken át fordítottuk félre a fejünket, ha az Andés gyerekek mellénk kerültek a Castellánán, ők meg mereven maguk elé néztek, amig mi, — az ellenség, — elsétáltunk mellettük. Az Andések rokonaink voltak, de ez a tény sem hozott enyhülést az ádáz és néma küzdelemben, amely a mi ír missünk és az ő angol nevelőnőjük között folyt, Mortera grófja, a későbbi Maura herceg, anyám legidősebb bátyja, Andés grófnő egyik nővérét vette feleségül és ily módon élvezte annak a nagy vagyonnak a felét, amelyet a család (noha erről soha nem tettek említést) Kubában sörgyártással szerzett.

Ezek a zengzetesen hangzó címek és rangok nagy hatással voltak a nevelőnőkre, akik azért jöttek Irországból, hogy a jövő hercegeit és grófjait neveljék. Ám a valóságban ezek a címek nem voltak olyan jelentősek, mint amilyeneknek hangzottak, vagy azt a családi címerekből sejteni lehetett volna. 1912—13-ban a spanyol arisztokrácia nagy átalakulásban volt. Néhány, — nagyon kevés, — család őrizte még a Megújhodás korában szerzett címek régi fényét. Alba hercege például saját magával és még néhány tucat hasonszőrű rangos családdal társaloghatott csak közvetlen formában, de senki mással. A földek és az olajfaültetvények e néhány spanyol grand tulajdonában voltak. Őket lehetett látni a főváros klubjaiban és kaszinóiban: abból a jövedelemből éltek, amit a földjeiket megművelő nyomorult parasztok fizettek nekik.

E két tucatnyi spanyol grand még a királyt is kicsit újgazdagnak tekintette. Mögöttük sorakozott fel címekkel, vagy anélkül, egy egész társadalmi osztály. Nagyapámnak például többször ajánlott fel a király főuri rangot. De ő mindig visszautasította, mert inkább akart jólismert politikus maradni, minthogy valamely újsütetű nemességet csillogtasson. Örökösei azonban nem így vélekedtek. Gabriel nagybátyám, — alig temették el nagyapámat —, máris „kiváltotta" a Maura hercege címet.

A mi családunk csak abban különbözött a többiektől, hogy nagyapám megvetette a főuri rangokat, mert ezeknek illő fenntartásához pénzre volt szükség. A Castellánán sétáló legtöbb gyerek olyan grófoknak és márkiknak volt a fia-lánya, akik csak a közelmultban „váltották" ki új nemesi címüket, vagy legalább is nemrégiben „ásták ki" azt, miután több nemzedé-

ken át elfeledkeztek róla. Persze ehhez is pénz kellett és a spanyol arisztokrácia az eddig feudális ország lassú iparosodásának eredménye volt. A bankárok, hajó-építők, a vas- és szénbányák, villanytársaságok és gyárak tulajdonosainak fiai vagy valami elszegényedett arisztokrata család lányával kötöttek házasságot, vagy új címet „váltottak" ki saját pénzükön. Ez persze búsas jövedelmet biztosított a királyi udvarnak. Mások szegény és elfelejtett őseik kopott rangját horgászták ismét felszínre. Az új címek és rangok viselői előtt a királyi palota kapuja is megnyílt. Ehhez elegendő volt az, hogy a királynak rokonszenvesek legyenek. A spanyol arisztokrácián belül viszonylagos demokrácia uralkodott, saját körükön kívül a demokrácia fogalmát nem ismerték.

Spanyolországban nem igen volt olyan középosztály, amelyet a francia kispolgársághoz lehetne hasonlítani. Az uralkodó osztály és a valódi nép között a szegénységüket szégyenlő szegények rétege terült el. Ez a réteg főképpen az elbocsájtott kis köztisztviselők soraiból került ki.

Nem emlékszem, hogy gyermekkoromban valaki is említette volna nekem, hogy én a kiváltságos osztály, a gazdagok osztályának vagyok tagja. És mégis, még mielőtt az ezt kifejező szót megtanultam volna, már tudtam, hogy hova tartozom.

Emlékszem, hogy egy napon a Castellánán sétáltunk a húgommal. Mindketten skót szoknyát viseltunk, mert anyám szerint ez volt a legújabb divat. Pufók húgocskám tisztán, kedvesen tipegett mellettem, gondosan fésült loknijai vállát verdesték. Hirtelen az egyik mellékutcából egy utcagyerek tünt elő; oly piszkos és rongyos volt ez a kisfiú, hogy Marichu és én ijedten megtorpantunk. Miss Nora odaszaladt hozzánk, hogy megfogja kezünket. A fiú valami nagyon csúnya szót kiáltott felénk, egyik fa mellől felmarkolt egy marék sarat, felénk hajította és elfutott. A sár befröcskölte skót szoknyámat és még arcomra is jutott belőle. De nem ezért fakadtam sírva. Az utcagyerek szeméből felénksugárzó gyűlölet és megvetés csalta elő könnyeimet.

III.

Husvét hetében, Madrid minden mozijában egy Passiófilmet mutattak be. Mikor már hatéves voltam, apai nagyanyám, Doña Regina de Abarca, két páholyt vett az egyik legjobb moziban, hogy három unokája és a személyzet egy része

megnézzék a filmet. Két hétéves unokatestvérem és én mentünk a moziba, Lola a varrónő, Doña Rafaela, a kancsal tanítókisasszony, (ez a „fészek nélküli madár", — ahogy anyám nevezte —, vezetett be mindannyiunkat a spanyol olvasás rejtelmeibe), nagyanyám szobalánya és a házvezetőnő jöttek velünk. Hőpalackban vittünk meleg tejet — nekünk gyerekeknek —, míg a felnőttek számára valami italfélét, ami inkább volt bor, mint víz.

Persze dagadtra sírtuk a szemünket és mikor hazaértünk, kikottyantottam egy olyan mondatot, amely az egész családban nagy visszhangot keltett és amelyet aztán szokás szerint hosszú ideig gyerekszájként ismételgettek, valahányszor vendég jött a házhoz. Nagyon érzékeny kislány voltam és a Passió története nagy hatással volt rám.

Ennek következtében anyám úgy vélte, hogy elérkezett bérmálásom ideje és így meg kell gyónnom. Emlékszem, mint hivott be a szobájába és arra is, hogy ott felszólított, térdeljek imádkozószékére. Kissé ijedten nézelődtem magam körül és hosszan elbámultam a merev kék brokátfüggönyökön és a hamisított XV. Lajos korabeli diófa butorokon.

— Vizsgáld meg a lelkiismeretedet, — mondta anyám és én, aki nagyon kiegyensúlyozott kislány voltam s vajmi kevés megértést tanusítottam a természetfeletti dolgok iránt, úgy gondoltam, hogy anyám most valami egészen különlegeset kíván tőlem. Segítségével sikerült is egy vétket felfedeznem magamban, mivel ahhoz, hogy meggyónhassak, legalább egy vétket kellett hogy elkövessek. Miss Nora kiséretében mentem hát el gyónni, Rubio jézustársasági páterhez. Ám az történt, hogy vétkem nem volt eléggé jelentős ahhoz, hogy meggyónjam. Rubio páter magához hivatta anyámat, hogy megkérdezze tőle, vajjon jól megmagyarázta-e nekem, hogyan kell a lelkiismeretemet megvizsgálnom. Egy apró füllentés, mondta a páter — megérintettem-e vagy sem a zöld állólámpát apám íróasztalán — még nem szolgáltat elegendő alapot a gyónásra.

Néhány hónappal később mégis elkövettem egy igazi vétket. Marichu és én nagyon összebarátkoztunk Luluval és Babyvel, azzal a két kislánnyal, akik Miss Nora nővérének gondjaira voltak bízva. Mikor már eleget sétáltunk a Castellánán, gyakran mentünk fel hozzájuk játszani. Azokban a hónapokban és számunkra egészen váratlanul, a Valdés Fauli család két iker kislánnyal szaporodott. Egyik délután a *missek* elvittek bennünket, hogy megnézzük az újszülötteket. A Valdés Fauli család

két szoptatósdadát vett fel az ikrek mellé és tudatos életemben akkor először láttam asszonyt, amint gyermeket szoptat. Amikor a gyerekszobába visszamentünk, elhatároztuk, hogy utánozzuk, amit láttunk. Miss Nora és nővére, szokás szerint nagyon el voltak foglalva soha véget nem érő beszélgetésükkel s kezdetben nem is vették észre, hogy mi mit is csinálunk. De egy kis idő mulva Miss Nora felénk pillantott és elszörnyedve kiáltott fel:

— Lányok! Halálos vétket követtek el! Meg kell gyónnotok!

Én szörnyen megijedtem. Egyikünk sem volt nagyon biztos abban, hogy mi is az a halálos vétek, s nem igen értettük, miért sértődik meg a jó Isten attól, amit tettünk. Marichu azt bizonygatta, hogy mindannyian a pokol tüzére kerülünk, míg Lulu és Baby, derűlátóbbak lévén, úgy vélték, hogy csak a Purgatórium lesz a büntetésünk.

Másnap délután vallásos *misseink* gyónni vittek bennünket a jezsuita atyákhoz, a La Flor-utcába. Megkerestük Rubio pátert, aki most már állandó gyóntatónkká lett. Az igazat megvallva a páter nem tartotta tettünket halálos vételnek: Lulunak és nekem tíz Ave Máriát és egy Miatyánkot szabott ki penitenciául. Ez aztán meglehetősen megnyugtatott bennünket, mert szörnyűséges büntetésre számítottunk.

IV.

Nyáron „senki" nem maradt a fővárosban, kivéve persze Madrid egész lakosságát. Az elegáns és gazdag családok, amint a meleg elkezdődött, elmenekültek Madridból.

Mikor még egész kicsinyek voltunk, a három nyári hónapot Santanderben, apai nagyanyánk házában töltöttük. Később, mikor már úgy négyéves lehettem, szüleim leutaztak nagyanyám egyik birtokára, amelyet senki nem ismert a családból. La Mata del Pirón, ez volt a szép birtok neve, s valaha régen a királyi patrimóniumhoz tartozott, míg a családunk meg nem vásárolta. Noha Madridtól csak kilencvenöt kilométerre volt, nagyanyám soha nem látogatott le oda. Apám egyszer, ifjúkorában lovon egész odáig merészkedett s útját persze nagyszerű kalandnak tartotta. A legközelebbi vasutállomás Segovia volt, a birtoktól vagy tizennyolc kilométernyire. Anyámnak a hely azonnal megtetszett s apám rögtön házat, istállókat és pajtát

építtetett, még az első nyáron. Amíg az épületek készültek, nappal egy hatalmas sátorban laktunk, éjjel pedig a birtok őreinek legjobb szobáiban aludtunk.

De amikor az épületek már elkészültek, az augusztus hónapot akkor is mindig a tenger mellett töltöttük. Nem mintha a kasztiliai napsütés túlerős lett volna, hanem egyszerűen azért, mert anyám egy hét vidéki tartózkodás után már halálosan unatkozott és máshova vágyott.

Sok nyarat töltöttünk Zarauzban. San Sebastian mellett. Ez a hely akkoriban nagyon divatbajött. Az egyetlen valóban elegánsnak tartott szállodában laktunk és élveztük Mme. Bringeon, a francia tulajdonosnő széles mosolyát. Madame Bringeonnak hatalmas keblei és szénfeketére festett, kacéran göndörített haja volt. Az első nyáron anyám előreküldött valakit, s az egy másik szállodában foglalt szobát. A szobák szebbek voltak és olcsóbbak is, de a szálloda a falu főterén volt és különben is kinek jut eszébe, hogy a tengerparton ne egy divatos szállodában foglaljon szobát?! A Baszkföld népe, a szolgálók, soffőrök, meg a nyaraló vendégek egyéb személyzete, minden éjjel táncot rendezett a zene-kioszk körül. A tér visszhangzott, megvidámodott az Aurresku és más baszk dallamok hangjainál. Persze az ilyen népi szórakozásokat Mme. Bringeon *Grand Hotel*-jének elegáns vendégei és a tengerparti előkelő villák lakói túlságosan „közönségesnek" tartották.

Talán éppen Zarauzban kezdtem érezni magamon a lázadás első tüneteit. S ha több mint húsz évig is eltartott, amíg teljesen kifejlődtek bennem ezek a tünetek, pontosan emlékszem arra az ellenséges érzületre, amelyet ez a légkör keltett bennem: a lehetetlen életmód, amelyet folytattunk, az emberek, akikkel együtt kellett lennem. Mert Zarauzban gyűlt össze csaknem kizárólagosan az egész spanyol arisztokrácia és a külföldi diplomaták. Az az iszonyú unalom, amely a spanyol kiváltságos osztályok életére nehezedett, úgy terült el Zarauz felett, mint egy takaró.

És, míg délelőtt a tengerparton, délután a villák kertjében játszottam Spanyolország leghangzatosabb neveit viselő gyerekekkel, valami megmagyarázhatatlant és kimondhatatlant éreztem. Valamit, ami megakadályozott abban, hogy jól érezzem magam körükben, hogy én is egy legyek a többi között. Egyetlen Vega, Lécera, Santona, Catres vagy Portago ivadék iránt sem sikerült soha valódi barátságot vagy szeretetet éreznem. Való-

színűleg nem is emlékeznék erre a kényelmetlen gyermekkori érzésre, ha nem üldözött volna egész életemen át mindaddig, míg asszonnyá és Spanyolország öntudatos polgárává nem lettem.

V.

Doña Regina, a nagyanyám, 1913 nyarán halt meg. La Matán voltunk, amikor megérkezett a távirat, hogy szüleim azonnal utazzanak Santanderbe. Néhány nappal később egy újabb távirat már halálhírét közölte velünk. Én akkor még nagyon kicsi voltam ahhoz, hogy részletes pontossággal emlékezzem nagyanyámra. Csak arra emlékszem, hogy magas volt és előkelő megjelenésű, de megjegyeztem néhány anekdótát, amelyet a családban különleges vallásosságáról meséltek.

Második férje, Don Germán Gamazo, miniszter volt és nagyanyámat fogadtatásra hívták meg a királyi palotába. Nem először kapott ilyesfajta meghívást, de ez alkalommal nem mondhatta le és kénytelen volt elmenni. Síma, fekete ruhába öltözve érkezett a királyi palotába, ahol szépsége, előkelősége és szokatlan megjelenése nagy feltűnést keltett. A búcsúzásnál az anyakirálynő megkérdezte nagyanyámat, hogy jól érezte-e magát az ünnepségen.

— Nagyon jól éreztem magam, Señora. Túlságosan jól. És éppen ezért Felséged meg fogja bocsátani, ha máskor nem fogadom el a meghívását, — válaszolta Doña Regina.

Amikor Habsburg Krisztina hercegnő udvarát az egész világ Európa legunalmasabb udvarának tartotta, nagyanyámnak még ez is túlságosan vidámnak és frivolnak tűnt.

Mikor nagyanyám halála után ősszel visszatértünk Madridba, szüleim elhatározták, hogy tágasabb és modernebb lakásba költözünk. Anyja halálakor apám két birtokot örökölt Salamanca tartományban és a sors — vagy az ügyvédek — kegye révén, az örökség felosztásakor, La Mata szintén a miénk lett.

Madridi házunk, amelyben én is születtem, apám bátyjáé lett. De La Matát ő is szívesen megtartotta volna magának és ezért kissé neheztelt ránk. Ez volt a főoka annak, hogy más lakásba költöztünk.

Anyai nagyszüleim házába mentünk lakni. Don Antonio és Doña Constancia szép háza a Retiro Park közelében volt. Ez a park lett azután gyermekkorom egyik legmeghittebb játszó-

helye. A ház a Lealtad-utcában volt s ezt az utcát később nagyapámról, Antonio Maura névre keresztelték. A főbejárat mellett helyezték el nagyapám mellszobrát. Primo de Rivera diktatúrája nem engedte meg, hogy a szobrot a szokásos ünnepségekkel avassák fel. Mégis Don Antonio egyik unokája korareggel maga leplezte le. Anélkül, hogy valaki is meglátta volna, lerántotta róla a vászontakarót és így nagyapám szobra minden ceremónia nélkül került a közönség elé. Ám mindez sokkal később történt.

Hétéves voltam, mikor a Lealtad-utcába költöztünk. Nagyszüleim az első emeleten laktak, a földszint felét nagyapám irodája és könyvtára foglalta el. Halála után ezeket a szobákat kisebb múzeummá alakították át, de a mi gyermekkorunkban még ez volt a ház legnyugodtabb része.

Az első emelet egy kis belső udvar körül húzódott. Ez az udvar egyszinten volt az emelettel s pálmafák és más növények díszítették. Tavasszal félrehúzható vászonnal fedték be és nagyapám életében ez volt a családi összejövetelek színhelye. Az udvart széles tornác keresztezte és mind a négy sarkán ajtók nyíltak a szobák felé, amelyek közül több akkor már régen zárva volt. A csúnya, fehér és aranyozott bútorokkal berendezett nagy szalónt csak évente egyszer, Don Antonio nevenapján használtuk. A szalón közelében több, jobbára üres hálószoba volt, ahol Honorio és Antonio nagybátyáim szoktak aludni, ha Dél-Amerikából argentin feleségeikkel Madridba jöttek látogatóba.

A szalónnal szemben egyenesen a tornácra nyílt az ebédlő ajtaja és egy másik sarokból nagyszüleim hálószobájába vezetett az ajtó. Ezt a hálószobát súlyos, faragott diófabútorok és salamoni oszlopokon nyugvó ágyak töltötték meg. A hálószoba mellett volt nagyanyám szobája és innen nyílt a kis kápolna, melynek falát kék alapon fehér liliomok díszítették.

Mi a felső emeletre költöztünk, s noha csak az emelet felét laktuk, még így is tágasan voltunk. Lakásunkból lépcső vezetett egy felső emeletre, ahol a konyhán, a mosókonyhán és a személyzet szobáin kívül egy könyvekkel és papirokkal tele hatalmas helyiségben volt az adminisztrátornak és apám magántitkárának az íróasztala.

Marichuval közös hálószobánk és egy keskeny, hosszú gyerekszoba erkélye a tüzérségi múzeumra nyílott. Ezt a múzeumot a királyi család régi nyári lakosztályában rendezték be. A gyerekszobában egy kis asztal mellett ebédeltünk és ugyanennél az asztalnál tanított meg bennünket nevelőnőnk az első betűkre.

Noha nagyszüleinktől teljesen függetlenül éltünk, saját lakásunkban, saját személyzetünkkel étkeztünk, a Lealtad-utcai házban az élet mégis nagyszüleim körül forgott.

Don Antoniót akkor kezdtem igazában megismerni, amikor elérte politikai karrierjének csúcspontját. Mallorca-szigetén született, onnan jött Madridba, hogy a fővárosban jogot tanuljon. Később Gamazo ügyvédi irodájában ismerte meg azt a fiatal lányt, aki később felesége és tíz gyermekének anyja lett. Doña Constancia, a nagyanyám, Germán Gamazo húga volt. Nagyszüleimben látszólag semmi közös vonást nem lehetett felfedezni, sőt amint egymás közt kínos udvariassággal beszéltek, úgy tűnt, mintha csak felületesen ismernék egymást. Sohasem hallottam, hogy kemény és heves szavakat használtak volna beszédközben, de az is igaz, hogy életmódjuk is távoli és különböző volt. Nagyapám egyike volt a legpedánsabb embereknek, akiket valaha is ismertem. Haja teljesen fehér volt és szakálla, mint a hó. Olyan előkelő testtartással járt, hogy úgy tűnt, mintha állandóan dícsfény övezné. Idősebb gyermekei is „Don Antonio"-nak hívták, sohasem „apá"-nak vagy „papá"-nak. Még legkisebb unokája is megértette, hogy gyermeki csacsogásával nem szabad megszakítania nagypapa gondolatainak fontos és jelentőségteljes folyamatát. Életének nagyrészét házonkívül töltötte. Családjából senki — felesége még kevésbbé, mint akárki más, — nem osztotta meg vele politikai karrierjének súlyos terhét. Tudtuk róla, hogy ő a miniszterelnök, felesége is tudta ezt, de ezenkívül nem tudtunk semmit és még saját felesége sem mert kérdezősködni munkája felől.

Nagyanyám egészen más volt. Arcának szürkés színe, sárgábahajló haja kevéssé vonzó öregasszonnyá tették. Júlia, a fodrásznő, harminc éven át minden reggel pontosan megérkezett, hogy haját kisüsse.

Hónapokat töltött el ágyban. Máskor csak ült hosszú órákon át kis szalónjában, kedvenc karosszéke mélyére behúzódva kötött vagy szegény félig lehúnyt szemével mereven nézett a levegőbe, pufók kezét ölében nyugtatta, míg társalkodónője hangosan olvasta neki valamelyik szent életét vagy valami édeskés szerelmi történetet.

Amikor egy kicsit jobban érezte magát, egész az ebédlőig is eltipegett. Ebéd közben a férje mellett ült és ha nagyon jól érezte magát, délutánonként egy órára sétálni is elment. Sétáját mindig egy, a mallorcai apácák kolostorában tett látogatással fejezte be. Ezt az apácarendet egy Maura alapította s a

kedvesnővérek kápolnájában mindíg ki volt téve az Oltáriszentség.

Nagyanyám azt állította, hogy képtelen elviselni az autó rázását s ezért mindíg lovaskocsin ment el otthonról. Marichunak és nekem nagy megtiszteltetés volt, ha nagyanyánkat ezeken a sétáin elkísérhettük. De úgy hiszem, az effajta megtiszteltetéstől mind a ketten nagyon féltünk. Nagyanyánk ilyenkor mindíg kapott az alkalmon, hogy olyan kérdéseket tegyen fel nekünk, amelyekre a választ egy lovaskocsi szűk belsejében nagyon nehéz volt elkerülni.

Nagyanyám a napot mindíg azzal kezdte, hogy misét hallgatott magánkápolnájában. Mikor túlságosan betegnek érezte magát ahhoz, hogy imaszékébe térdepeljen, hálószobájának és kis-szalónjának ajtaját szélesre nyittatta és így az ágyból követte a mise menetét. Estefelé, vacsora előtt, nagypapa kivételével, az egész család rózsafüzér-ájtatosságra gyűlt össze a kápolnában.

Nagyanyám betegsége ellenére is élénk érdeklődéssel kísérte a család összes ügyeit. Ebéd után fiai, leányai, menyei és vejei összegyültek az ebédlőben és megvitatták a legfrissebb családi híreket. Eközben nagypapa felkelt az asztaltól és az ebédlő végében leült vörösbőr karosszékébe. Az unokák, akik a házban laktunk, amikor ebéd után ott ült a karosszékben, mindennap lementünk, hogy megcsókoljuk. Mikor már iskolába jártunk és otthon csak vasárnap étkeztünk, soha nem mulasztottuk el, hogy lemenjünk nagypapát megcsókolni és ezt a szokást egészen haláláig megtartottuk. Mikor nagypapa hátradűlt kényelmes karosszékében s ezzel jelt adott: most elvonul a beszélgetéstől, hogy néhány percre megszokott álmába merüljön, — a családi összejövetel átment nagyanyánk kis-szalónjába. Ott, míg a felnőttek a beszélgetést és a családi pletykák kicserélését folytatták, mi egy kissé félrevonulva hallgatóztunk. Az összejövetel befejezésére a jelt szintén nagypapa adta meg. Mikor rövid és sietős lépéseit meghallottuk — az ebédlőből, melynek ajtaja a kis-szalónnal szemben nyílott, öltözőszobájába ment —, a családi beszélgetésnek is végeszakadt. Egy perccel később már indulásra készen, kezében féligégett szivarjával ő is belépett a szobába. Először ünnepélyesen megcsókolta a feleségét, utána egyenként gyermekeit és unokáit s végül elindult a miniszterelnökségre vagy irodájába, hogy egészen a késő esti órákig, — amikor Madridban vacsorázni szokás, — ismét beletemetkezzék munkájába.

VI.

Iskolába 1915-ben kezdtem járni, amikor még kilencéves sem voltam. Ekkor már két éve éltünk a Lealtad-utcában és én megszerettem a szobákat, nagyapáék kisudvarát és a Retiro kertjeit. Anyám, ha akarta volna, otthon is tanítlathatott volna bennünket, de 1915-ben a háború miatt az utolsó angol nevelőnők is visszamentek hazájukba. Mikor az európai háború elszólította a spanyol fővárosból ezeket a névtelen fiatal lányokat, akikre a madridi előkelő társaság oly hosszú időn keresztül bízta gyermekeinek gondozását, a spanyol kiváltságos osztály szembekerült a problémával; hogy nevelje gyermekeit?

A Jézus Szent Szíve Rabszolgáinak Apácarendje éppen ekkor nyitotta meg zárdáját gazdag családok lányai számára. Ezt az intézetet, amelyet a hírneves jezsuita fiúkollégiumok nevelési rendszerével vezettek, a legmodernebbnek és legfényűzőbbnek tekintették Madridban. Az épület kétségtelenül új, noha ízléstelenül és szeretet nélkül volt berendezve. Ám a nevelés, amelyet ott kaptunk, a legkevésbbé sem látszott modernnek. Fekete gyapjúegyenruhát kellett viselnünk, berakott szoknyát, magasra gombolt nyakat és fekete selyemövet. Egyenruhánk olyan csúnya volt, hogy esténként, amikor hazaértünk, anyám azonnal elküldött bennünket átöltözni, mielőtt szobájába beléptünk vagy a szalónba mentünk, hogy a látogatókat üdvözöljük.

De ez csak a kezdet volt. Minden reggel negyednyolc körül a zárda autobusza ötször dudált a kapunk előtt. Lefutottunk a lépcsőn, mögöttünk szaladt a szobalány, akinek gondjaira voltunk bízva. Ő hozta a könyveket, kalapunkat és a reggelinek azt a részét, amit már nem volt időnk megenni. Az autobusz már majdnem tele volt félig alvó kislányokkal, akikre az autobuszban való csend és rend fenntartására szerződtetett társalkodónő vigyázott. Ő volt az egyetlen világi személy, akivel iskolai életünkben kapcsolatba kerültünk. Noha a szabályzat előírta, hogy az autobuszban egy szót sem szabad beszélnünk, a szegény hölgy ezt soha nem tudta elérni. Becsületére legyen mondva, hogy az apácáknak csak akkor árult el bennünket, ha az úton valami különleges botrányt csaptunk és megértette, hogy ennek híre más utakon is eljut a zárdába. Ilyenkor büntetésünk mindig az volt, hogy megvonták tőlünk a „szünetet" azaz azt a napi negyvenöt percet, amikor beszélhettünk, játszhattunk és mozoghattunk. Legtöbb szenvedélyes barátkozásom,

amelyet zárdabeli társnőinnel kötöttem, az autobuszutazások alatt szövődött. Ezeket a pillanatokat tartottuk kollégiumi életünk legboldogabb idejének.

Korai felkelésünk azt jelentette: még idejében érkeztünk, hogy misét hallgassunk és megáldozzunk. Az utolsó susogások a zárda kapuja előtt hangzottak el, még mielőtt a kapus nővérke az ajtót kinyitotta. Amikor egyszer már bent voltunk, egyetlen szót sem volt szabad kiejtenünk, még a leghalkabban sem. E szabály alól csak az ebédutáni negyvenötperces „szünet" volt kivétel.

Amikor korán érkeztünk, egyenesen a fátylainkért mentünk, amelyek az alsó folyosón, a kápolna bejáratánál voltak felakasztva. Fehér fátyol jelentette, ha áldozhattunk és fekete fátyol, ha nem. Jaj annak a kislánynak, aki fekete fátyolt vett föl! Részletesen be kellett számolnia arról, hogy miért nem áldozhat. Mise után ízetlen reggelit ettünk, amely vízzel készült kakaóból vagy színtelen és íztelen tejeskávéból állt, kinek-kinek választása szerint. Hosszú fehér márványasztalok mellett ültünk és persze sem a reggeli, sem a többi étkezés alatt nem volt szabad beszélnünk.

Az órák kilenckor kezdődtek és addigra a zárda autobusza még egyszer körbement, hogy a többi fél-bentlakót felvegye. A zárdában összesen száznegyvenen voltunk. A tanterem ugyanolyan hideg és szomorú volt, mint a zárda többi része. Körberakott padokon ültünk s csendesen hallgattuk az apácák monoton hangját. Olyan tárgyakat tanítottak, amelyekről alig tudtak többet, mint maguk a növendékek, mert azokban az időkben az apácáktól nem követeltek különleges tanulmányokat, de még tanítói képesítést sem, ahhoz, hogy intézményeikben tanít-hassanak. A madridi Szent Szív Rabszolgák Zárdájában eltöltött kemény hat év után a földrajz, vallástan (persze csakis az apostoli római katolikus vallást tanították) és az angol irodalom sekélyes ismeretével kerültem ki az életbe. A zárdában tanult spanyol- és világtörténelem inkább volt legenda, mint tudomány, amint arról később magam győződhettem meg. Igaz, kivonni és szorozni is megtanítottak bennünket, sőt két éven át egy olyan könyvből is tanultunk, amelynek címe „Logika és etika" volt. De ennek ellenére e két szó jelentőségét csak sok-sok évvel később értettem meg. A „Művészettörténelem", ami kedvenc tantárgyam volt, egész különleges elbánásban részesült. Noha Madridban van a csodálatos Prado Múzeum, oda soha nem vittek el bennünket, és a spanyol festőkről és más művé-

szekről sem tanultunk semmit, olymódon, hogy műveiket megmutatták volna nekünk. Szó sincs róla. A „művészettörténelmet" olyan könyvből tanították, amelyben azok a képek vagy szobrok, amelyek a fejnél, a lábujjaknál, vagy a kezeknél valamivel többet mutattak, festékkel vagy színesceruzával voltak befedve.

A zárdából hat év után úgy kerültem ki, hogy a legkisebb elképzelésem sem volt irodalmunkról, noha könyv nélkül kellett megtanulnunk az angol irodalom történetét. A zárdában eltöltött egyik utolsó évemben mégis előadást tartottam a díszteremben Cervantesről, az összes kislányok és külön e célból meghívott családtagjaik előtt. De az előadást elejétől végig egy apáca írta, s nekem szóról-szóra be kellett magolnom azt, anélkül, hogy sok mindent megértettem volna abból, amit mondok. Ha az utolsó pillanatban mégis elfelejtettem volna valamit, a szöveg ott volt előttem, hogy olvashassam.

A zárdában elég sok időt töltöttünk „varrással". Ám ott soha nem tanultam meg varrni, sem foltozni, inkább csak többkevesebb ízléssel himezni, aminek mindenesetre nagyon kevés gyakorlati jelentősége van. Minden kislánynak volt egy vörös selyemmel bélelt vászonkosárkája, amelyben „kézimunkáját" tartotta. Anyám nagy sajnálkozására mindig utáltam a varást, de még annál is jobban a hímzést és így mindig én ajánlkoztam arra, hogy felolvassak. Borzalommal emlékszem gyermekkoromnak azokra a véget nem érő óráira, amikor az ormótlan fekete egyenruhába öltözött száznegyven kislány szemét a hímzőkeretre szegezve ott ült széken, míg én szinte szót sem értve belőle, olvastam a szentek életét vagy a mártirok történetét...

Minden nap negyvenöt perc „szabadidőnk" volt és e nagyszerű idő alatt megengedték nekünk, hogy beszéljünk, zajt csapjunk, játsszunk és szaladgáljunk a kertben. Persze a „közönséges" vagy „nem kisasszonyoknak való" játékokat nem engedélyezték, és az is magától értetődik, hogy nem beszélgethettünk kettesben barátnőinkkel. Mert az apácák szigorúan megtiltották, hogy egyéni barátságokat kössünk és e negyvenöt perc alatt a beszélgetés, — mint mondották, — „általános" kell, hogy legyen.

De akármilyen szigorú volt is a szabályzat és akármit tettek is, hogy annak betartására kényszerítsenek bennünket, nem tudták megakadályozni, hogy a mi korunkban lévő kislányok ne kössenek egymás között mély és szenvedélyes barátságot. Magányos és szomorú volt a gazdag lányok élete a Rabszolgák Zárdájában, de még szomorúbb volt azoké, akiknek szülei — tár-

sadalmi helyzetük folytán, — csak ritkán látogathatták meg lányaikat. Így azután ezek a barátkozásban keresték azt a szeretetet, amit máshol nem kaptak meg.

Én a pad alatt, — noha állandóan attól reszkettem, hogy észreveszik, — a legképtelenebb leveleket írtam Maria Vallejónak és Mária Morénesnek, akik legkedvesebb barátnőim voltak a zárdában. Barátnőimet Florenciának és Kornéliának neveztem el s magam Patricia néven írtam alá szenvelgő üzeneteimet. S bár két barátnőm szintén nagyon rokonszenvezett velem, mégsem válaszoltak ugyanolyan lelkesedéssel „episztoláimra". Levelezésünket akkor kellett abbahagynunk, midőn Maria Vallejo édesanyja megtalált egy Patricia aláírású levelet, amelyben azt a reményemet fejeztem ki, hogy barátnőm belefullad a folyóba és én majd kimentem, hogy így bizonyítsam be neki, mennyire szeretem. A baj csak az volt, hogy Maria Vallejo véletlenül első díjat nyert úszásban Portugaleteben, ahol családjával a nyarat szokta tölteni, míg én magam csak nagy nehézségekkel tudtam a tenger felszínén megmaradni. Vallejóné aszszonyság azzal fenyegetett meg, hogy kiveszi a lányát a zárdából, ha ezt a részegítő levelezést nem hagyom abba.

A két Maria és én vasárnap délutánonként szoktunk összejönni, majdnem mindíg nálunk, hogy „beszélgethessünk", csak és kizárólag beszélgessünk. Annyira megszoktuk az egész héten át csendet parancsoló szabályzatot, hogy a hetedik napon még a könyökünkkel is beszélgettünk. Soha nem tudtuk megérteni, mi lehet rossz egy ennyire természetes és normális barátságban, mint a miénk volt. Ezen nem egyszer elgondolkoztam a zárdában, s noha sokat törtem a fejemet, soha nem tudtam megérteni, mit is akartak mondani az apácák, amikor kijelentették nekünk, hogy „az ördög mindíg ott van két ember között, amikor azok egyedül beszélgetnek", még akkor is, ha ez a két ember csak két ártatlan, tizenkétéves kislány.

VII.

A külső világ mindennek ellenére a zárdába is behatolt. Áttörte a magas falakat, a jól őrzött ajtókat és a jámbor apácák minden óvatosságát. Mielőtt kollégiumi életünk elkezdődött volna, Marichu és én már tudtuk, hogy az európai országok háborúban égnek és néhány gyermek, aki a Retiro napos sétányain játszott velünk, gomblyukában divatos jelvényt viselt,

amelyen ez volt olvasható: „Ne beszéljen nekem a háborúról!" Szüleink 1916 nyarán Bordeauxba utaztak. Nagyon hamar visszatértek onnan és arcukról úgy látszott, mintha a szörnyű háború képe, — noha csak az ápolónők egyenruhájáról és a vonaton utazó sebesültek arcáról tükröződött feléjük, — kibírhatatlan volna számukra. Pedig csak Dél-Franciaország békés és nyugodt tájait járták be! Az a néhány szó, amit húgaimnak és nekem utazásukról mondottak, valamint a szemükben tükröződő rémület volt az első kapcsolatunk a világháborúval. Olyan volt számunkra, mint valami felhő, amely elvonult felettünk, hogy egy évvel később ismét visszatérjen.

Ebben az időben a miniszterelnök Don Eduardo Dato volt, aki a konzervatív párt vezetésében nagyapámat követte. A kormány kevéssel azután, hogy Európában kitört a háború, semlegességi nyilatkozatot tett. A liberálisok, a köztársaságiak és a szocialisták egyesültek az ellenzékben s ezt kiáltották: „A szövetségesek győzelme a mi győzelmünk, vereségük a mi vereségünk!" De a nemzet többi része és különösképpen a burzsoázia, élén a hadsereggel, ellene voltak annak, hogy Spanyolország a szövetségesek oldalán belépjen a háborúba. Ezek a rétegek „semlegességről" beszéltek, de valójában Németország mellett álltak minden erejükkel, mert a központi hatalmakban látták a reakció védőbástyáját a nép egyre növekvő szabadságával szemben.

A király pedig, aki csak nemrégen került a trónra, habozott. Kezdetben családi okokból a szövetségesek felé hajlott, később nyiltan németbarát lett. A spanyol grandok azt suttogták, hogy a királynő, angol lévén, befolyásolta a királyt, s eltérítette őt attól a kötelességétől, amelyhez hűnek kellett volna maradnia. A legélesebb szeműek észrevették, hogy Spanyolországban egy új osztály, a nagypénzű iparemberek tőkés-osztálya kezd a felszínre kerülni, s ezeknek a befolyása érződik a gyenge uralkodón. Ez az Alfonz, szerencsétlen király volt! Uralkodásának első percétől fogva szüntelenül csak baja akadt az uralmon lévő politikusokkal. A liberálisok éppúgy, mint a konzervatívok (ezek egymást szokták cserélgetni a hatalomban s reakciós politikájuk között alig volt eltérés) éppolyan rossz szemmel nézték a hadsereg befolyását a királyra, mint az uralkodó személyes beleszólását a katonai ügyekbe. Míg az anyakirálynő uralkodott, neki sikerült becsapnia a politikusokat és elérnie célját. Valahányszor azt akarta, hogy egy rendeletet elfogadjanak, vagy olyan rendeletet hozzanak, amellyel a soronlévő

politikai párt szembeszállna, egy tábornokot nevezett ki miniszterelnöknek és addig tartotta kormányon, amíg csak a rendeletet keresztül nem vitte, hacsak a politikusok az effajta fenyegetések elől meghátrálva bele nem egyeztek Doña Cristina Őfelsége szándékaiba.

Alfonz szerette volna anyját utánozni, de akárhogy is fordult a dolog, mindíg szembekerült az országgyűléssel. Néha a politikai pártok a hatalomért folyó állandó harc közben lehetetlen és gyermekes dolgokra is vetemedtek. Emlékszem egy „takarékossági" intézkedésre, amelyet az országgyűlés elnöki székéből teljes ünnepélyességgel jelentettek be. „A célból, hogy évi ... ezer pezetát megtakarítsunk..." — kezdődött a rendelet és folytatódott azzal, hogy lerombolt egy évek óta fennálló szokást, amely közvetve bár, de bennünket, Don Antonio Maura unokáit is érintett. Nem kevesebbről volt szó, mint azokról a híres cukorkákról és csokoládékról, amelvet az országgyűlési képviselők ingyen kaptak! Amíg ezt a „forradalmi" gazdasági intézkedést meg nem hozták, a képviselő urak annyi édességet vittek haza, amennyit akartak. De ezzel a szokással annyira visszaéltek, hogy kénytelen-kelletlen, bizonyos megkötéseket kellett alkalmazni. Ettől kezdve, azonkívül, hogy az ingyenédességek mennyiségét is meghatározták, különböző csoportokat állítottak fel. A kormány tagjainak egy bizonyos különleges fajta csokoládéra volt joguk és ha jól emlékszem, „A Madárka" nevű cukorkaüzlet — a *Puerta del Sol*-on — volt az, amely ellátta őket, míg a képviselő urak ettől kezdve csak közönséges cukorkákat kaptak, ekkor már észszerű mennyiségben.

Ezerkilencszáztizenhét tavaszán, egy vasárnap reggel, amikor a zárda kápolnájából jöttünk hazafelé miséről. házunk kapuja előtt zajongó sokaságot találtunk. Olyan nagy volt a zűrzavar. hogy a zárda autobusza nem tudott bejutni a Lealtad-utcába. A nagy zajban világosan meg tudtuk különböztetni, hogy azt kiáltják: „Éljen Maura! Éljen Maura!" Mindenki ezt harsogta házunk ablakai alatt.

Meghatottan, de egy kicsit ijedten is, Marichuval, sikerült utat nyitnunk a tömegben és beléptünk a kapun. Bent a kapus és a személyzet elmagyarázta nekünk, hogy mi történt. Nagyapánk, Don Antonio Maura, nagy szenzációt keltő beszédet mondott a *Plaza de Toros*-on. Beszéde során többek között kijelentette, hogy „noha országunk, természete és stratégiai helyzete folytán, a nyugati nemzetek blokkjához tartozik, semleges, és az is marad".

Szobám ablakából hosszan néztem az utcán tolongó sokaságot és a kíváncsiságnak büszkeséggel vegyes érzése töltött el, amíg csak végül Lucrécio, a felszolgáló inas, az asztalhoz nem szólított bennünket. Miközben az ebédet feltálalta, egész szakaszokat mondott el nekünk nagyapa beszédéből, akit nagyon csodált. Ugyanekkor igyekezett megmagyarázni nekünk, hogy próbálta Don Antonio lecsillapítani szónoklatával németbarát ellenfeleinek felhevült hangulatát. Bejelentette Spanyolország semlegességét, de szavait egyidejűleg a szövetségesek iránt lelkesedők felé is intézte, hogy azokat is kielégítse. De Marichu és én szót sem értettünk az ilyen politikai fínomságokból. Szüleink azon a vasárnapon házon kívül ebédeltek és mikor este beléptünk az ebédlőbe, hogy szokás szerint a kereszt jelét rajzolják homlokunkra és mi lefekvés előtt kezetcsókoljunk nekik, nem tettek említést nagyapánk aznapi politikai diadaláról.

VIII.

Don Antonio a *Plaza de Toros*-on mondott beszédében kijelölte Spanyolország eljövendő külpolitikájának további vonalát. Nemsokára azután, a németbarátok tiltakozásának ellenére, Spanyolország és Anglia kereskedelmi szerződést kötöttek. E szerződés értelmében Spanyolország élelmet küld Angliának — ekkor már az angoloknak erre nagy szükségük volt —, míg Anglia az észak-spanyol iparvidékek részére szállít szenet Spanyolországnak. Így a szövetségesek megnyugodtak, mert sikerült biztosítékot kapniok, hogy a Pireneusokbol nem lesz újabb front, amelyet meg kell védeniök.

De 1917-et írtunk, s ez keserű és sötét év volt Spanyolország számára. Marichuval továbbra is mindennap jártunk a csendes és ízetlen zárdába, fekete és szomorú egyenruhánkba öltözve. Odahaza nagyszámú személyzet vett körül bennüket, senki nem beszélt nekünk arról, hogy mi történik Spanyolországban és mégis, noha csak két csacsi kislány voltunk, akiket minden külső behatástól védelmeztek, megéreztük az 1917-es év nyugtalan légkörét.

Spanyolországba kezdett ömleni a pénz. Az országba özönlő nagy vagyonok felébresztették a nemzetet oly hosszú idő óta tartó feudális álmából. Spanyolország semleges volt és mialatt Europa többi országai vagyonukat fegyverekre, munícióra és

fojtógázokra költötték, Spanyolország átalakult páncélszekrénnyé, hogy magába fogadja a nyugtalan, háborús Európából ömlő pénzáramlatot.

A régi földbirtokos arisztokrácia dühöngött és elégedetlen volt, hogy a Spanyolországba áradó pénz nem az ő kezei közé került. A hadinyereségek javarésze az újgazdagok: az új, ipari arisztokrácia számára jelentett hasznot. Egyik-másik spanyol grand tudott alkalmazkodni a pénzcsinálás modern formáihoz és el tudott felejtkezni, hacsak pillanatokra is, arról, hogy jövedelme a parasztoktól származik. Ezek utánavetették magukat az országba áradó aranyfolyamnak. De legnagyobb részük továbbra is semmittevéssel töltötte életét. Üldögéltek a madridi klubok és kaszinók karosszékeiben és megvetéssel néztek az újgazdagokra, az iparmágnásokra, miközben azok egyre hatalmasabbak és tekintélyesebbek lettek.

Spanyolországban az ipari és pénzügyi kapitalizmus késői kifejlődésének egyik következménye egy katonai puccs volt. A félfeudális arisztokrácia volt az úr a tábornokokkal túlzsúfolt hadseregben és így magán a királyon is uralkodott. A Katonai Tanácsok, amelyeket abból a célból alakítottak, hogy azok a hadsereg tisztjeinek érdekeit védelmezzék, csakhamar elkezdték diktálni a kormány által követendő politikát. A hatalom ilymódon való bitorlása ellen a király csak gyenge ellenállást fejtett ki, de rövidesen saját hadseregének foglya lett. Mindazonáltal Primo de Rivera tábornok (a későbbi diktátor nagybátyja) hadügyminiszterré való kinevezése nem elégítette ki a Katonai Tanácsokat, mert azt tartották, hogy az idős tábornok túlságosan át van itatva modern eszmékkel. „Modern eszmék"-en azt értették, hogy a növekvő ipari kapitalizmus szolgálatában áll, nem pedig a feudális arisztokrácia szolgálatában, amelyhez a hadsereg érdekei fűződtek. A hadsereg nem volt hajlandó elfogadni a hadügyminisztert. A Katonai Tanácsok kibillentették a mérleget az évek óta — a konzervatív és liberális pártok között kialakult — oly nehezen fenntartott egyensúlyából. Megmozdult a munkásosztály is. Köztársaságiak és szocialisták erős blokkot alakítottak, Madrid és Barcelona munkásnegyedeiben tompa zajoktól dübörgött a föld. Mert nehéz idők voltak ezek a szegények számára, akikről mi oly keveset tudtunk!

A csökkenthatalmú arisztokraták morogni kezdtek, de egyben meg is ijedtek, látván a Spanyolországban felhalmozódó új vagyonokat. De nekik legalább címereik megmaradtak ... és a

földjeikből származó jövedelmük. De a munkásosztályhoz, a dolgozókhoz az új vagyonok, a növekvő prosperitás morzsái sem jutottak el. Nekik nem voltak címereik, amelyek megvígasztalhatták volna őket, sem földjeik, amelyből jövedelmet húzhattak volna. Ezek az osztályok továbbra is kenyeret és hagymát, vagy ennél csak alig többet ettek; a spekulánsok és újgazdagok fényűző szállodákban és éttermekben töltötték meg gyomrukat. E fényűző szállodák és éttermek is új idők jelei voltak, mert Madridban csak a világháború idején kezdtek elszaporodni.

A vasúttársaságok gyujtották meg a szikrát, amely a tüzet lángralobbantotta. Visszautasították a munkások követelését, akik pedig nagyon keveset kértek csak a részvényesek háborús szállításokon szerzett nyereségéből. A vasutasok sztrájkba léptek és ez a megmozdulás néhány héttel később a század Spanyolországának addig legjelentősebb sztrájkmozgalmává vált. XIII. Alfonz uralkodásának idején az első népi felkelés 1909-ben történt, amikor nagyapám konzervatív vezér és hazafi hírnevét bemocskolva, a királlyal együtt aláírta Francisco Ferrer halálos ítéletét. Ferrer zavaros anarchista doktrinái nagy hatást értek el a katalán proletáriátus körében, de aligha lehetett volna közvetlenül neki tulajdonítani azokat a terrorcselekményeket, amelyek miatt elítélték. Ferrer bűnbakja, áldozata volt a gyenge kormánynak, amely a Barcelonában lefolyt „Tragikus Hét" eseményeitől megijedt.

Az 1909-es felkelés egy, a hadseregben kirobbant botrány közvetlen következménye volt. A spanyol tábornokok a szörnyű farkasvermi csatában, Marokkóban, ezerötszáz embert vesztettek. A tartalékosokat, köztük sok családapát, ekkor persze azonnal behívták.

Mikor kitudódott, hogy csak a szegények, — akik elegendő pénz híjján nem tudtak a katonai szolgálat alól mentesülni, — lesznek az esztelen afrikai kaland áldozatai, az elégedetlenség népi felkelésbe csapott át. Harminchat templomot felgyujtottak. A gyermekmenhelyek lakóit magukra hagyták s ezek egyedül kószáltak Barcelona utcáin. Különös véletlen folytán később egy barcelonai újság fényképtárában talált adatokból tudtam bebizonyítani, hogy Franco a spanyol polgárháború első hónapjaiban a „Tragikus Hét" fényképeit használta fel, hogy a „vörösök" gyilkosságairól és bűneiről kiagyalt történeteit illusztrálja.

De még a barcelonai felkelés is kevesebb vérrel járt, mint a felkelés elfojtása. A „Tragikus Hét" alatt 1909-ben csak két

pap és egy apáca halt meg. A felkelés elfojtása idején a csendőrség százkét munkást ölt meg és munkások százait vitték börtönbe, akiket később halálra ítéltek és kivégeztek. Az 1917-es általános sztrájk mellett a „Tragikus Hét" gyermekjátéknak tűnt. A kormány megrémült és a király palotájában félholt volt az ijedtségtől. Napokon át sem villamosok, sem vonatok, sem bérkocsik nem közlekedtek, sőt magánszemélyeknek is tilos volt az utcán járni. 1909 óta Spanyolország kiváltságos osztályai már elfelejtkeztek a nép erejéről. Most egyszerre elvesztették azt a biztonságérzést, amelyet a nyugalom éveiben mondhattak magukénak. A termelőosztályok újra felkeltek és rémületbe ejtették a földbirtokok régi arisztokratáit és az újakat a városokban. Emlékszem az aggodalmas arcokra otthon, emlékszem az apácák pánikszerű félelmet sugárzó arcára a zárdában.

De jött a csendőrség gépfegyvereivel. És egy napon hetven munkás esett el Madrid és Barcelona utcáin. Több mint kétezer embert vetettek börtönbe. A vezetők kénytelenek voltak külföldre menekülni. A hadsereg azzal a „nemes ötlettel" játszadozott, hogy a börtönből kiveszi a gondjaira bízott legismertebb politikai foglyokat, Largo Caballerót, Besteirót és Marcelino Domingót és a hirhedt „szökési törvényt" alkalmazza. Spanyolországban sokszor éltek és élnek ma is vissza ezzel a törvénnyel, amely az őrségnek jogot ad arra, hogy a menekülő foglyot lelője. Ha valakit a törvények mellőzésével akartak láb alól eltenni, a foglyot agyonlőtték és utána kijelentették, hogy szökni akart. De ez alkalommal sikerült megakadályozni, hogy a tisztek e „hazafias cselekedetüket" végrehajtsák. Nagyapám minden lehetőt elkövetett, hogy elkerüljön hasonló túlkapásokat és hogy a köztársasági és szocialista vezetők életét megmenthesse. Ám ezeknek a személyeknek neveit családi összejöveteleinken soha nem említették anélkül, hogy ne éreztük volna a sátán kénes szagát a csendes szalónban.

IX.

A következő évben, 1918-ban, a király magához hívatta nagyapámat és megbízta azzal, hogy alakítson Nemzeti Kormányt. A király „ultimátumban" megkérte Don Antoniót, hogy hogy „mentse meg" az országot. Ekkor kapta nagyapám „Spanyolország megmentője" hangzatos címét. Marichu és én, akik

mindeddig közömbösek maradtunk a politikai kérdések iránt, hirtelen észrevettük, hogy a zárdában különleges elbánásban részesülünk. Don Tomastól, a káplántól kezdve, egészen a kapuőrző nővérkéig, aki a zárdát a külvilágtól őrizte, mindenki különleges magatartást tanúsított velünk szemben.

A Nemzeti Kormányt elég nagy lelkesedéssel fogadták. Lucrecio, szüleim házának felszolgáló inasa, gyermekkorunk egyik legjobb barátja, egy vasárnap, míg az ebédet tálalta fel a gyermekszobában, megmutatta nekünk új ingét. Az ing mellére ez a két szó volt hímezve: „Éljen Maura!" Ez a mondat lett a bennünket körülvevő személyek jelszava.

Nagyapánk újabb politikai sikere újabb barátokat is szerzett számára. Ezek közé tartozott Santillana márki, Infantado hercege, a leggőgösebb, legfennhéjázóbb arisztokraták egyike, aki még arra is késznek mutatkozott, hogy otthagyja a vadászatot azért, csakhogy Don Antonióval részt vehessen az ország „megmentésében".

Talán megértette, hogy jövedelmezőbb számára, ha az új ipari vállalatokban keres magának működési teret, mert ezek kezdték egyre jobban hatalmukba venni Spanyolországot. Igyekezett más arisztokratákat és nagy földbirtokosokat is rávenni arra, hogy vele együtt a „maurizmus" zászlaja alá sorakozzanak. Ám fáradozásait kevés siker koronázta, mivel az arisztokraták legnagyobb része tudatlan, lusta és dekadens volt ahhoz, hogy akár az ország iparosítása, akár olyan politika iránt érdeklődjék, amely nem az ő rövidlejáratú érdekeiknek védelmét szolgálja. Inkább továbbra is csak földjeik jövedelmét vették fel és élték ugyanazt a könnyű életet, amelyet eddig is éltek.

Don Antonio azonban értékelte a herceg erőfeszítéseit és ez lett hosszú barátságuk alapja.

A zárda falai között nehéz volt valamit is megtudni a kormány ügyeiről, mivel az apácák effajta érdeklődésünket túlzottan világinak tekintették. De Marichu és én azért mégis és továbbra is fitogtattuk társnőink között azt a tényt, hogy egy fontos személyiség unokái vagyunk, amíg csak egy valóságos tragédia arra nem kényszerített bennünket, hogy a magas lóról leszálljunk. Hirtelen és anélkül, hogy szüleinktől vagy az apácáktól bármilyen magyarázatot is kaptunk volna, Marichut és két kisebbik hugomat, — akik csak nemrégiben kerültek a zárdába, — kivették onnan és elküldték La Matára. Engem pedig zárdai bentlakóvá tettek.

Tizenkét éves voltam és az a tény, hogy bentlakóvá lettem, szörnyű szomorúsággal töltött el. Kértem és könyörögtem, hogy magyarázzák meg, mi az oka ennek a hirtelen változásnak életünkben, de semmi kielégítő választ nem kaptam és azzal kellett vigasztalódnom, hogy cellámban éjszakánkint keserű és hisztérikus könnyeket sírtam. Gyermeki képzeletemben mindenféle fantasztikus gondolat kavargott, attól féltem, hogy valami súlyos dolog történt a családban.

Régi barátnőimmel, a félbentlakókkal, nem beszélhettem és a csend, amelyet oly hosszú időn keresztül kellett a nappal óráiban elviselnem, most éjszaka is folytatódott. Meghitt félbentlakó barátnőim helyett a „szegény" bentlakók között kellett új barátnőket keresnem magamnak. Ezek meglehetősen szíves fogadtatásban részesítettek, mert kimondhatatlanul unalmas életükben szórakozást jelentettem.

Nagyrészt jómódú vidéki családok lányai voltak és noha a szabályzatban előírt csendet még a félbentlakóknál is szigorúbban be kellett tartani, egy keveset mindig sikerült sugdolóznunk. Mind szerette volna tudni, miért kerültem oly váratlanul közéjük és én — mivel magam sem tudtam ennek okát —, mélyen szégyenkeztem, hogy nem tudok nekik magyarázatot adni. Végül is kéthetes végnélküli töprengés után, mialatt azon törtem a fejem, hogy *miért* küldték húgaimat vidékre, még mielőtt a nyár elkezdődött volna, és *miért* lettem én bentlakó a kollégiumban, eljött az első látogatási nap. Mikor anyám belépett a terembe, az összes nagyobb lányok megértették: anyám másállapotban volt!

Szüleim szerencsétlenné tettek, csak azért, hogy ne vehessem észre a természet munkáját! Ettől a naptól fogva az összes unatkozó kamaszlányok tréfáinak én lettem a célpontja, hisz nem igen volt más szórakozásuk, amellyel foglalkozhattak volna.

Öcsém júniusban megszületett és akkor megengedték, hogy hazamenjek. Mikor anyámat ágybanfekve és oldalán az újszülöttel megláttam, nem mertem megkérdezni, hogy mi baja van, sem azt, hogy mint érzi magát. Attól féltem, hazudni fog s így nekem is hazudnom kell majd és úgy tettem, mintha nem tudnám, honnan került elő az a csöppnyi és ráncos teremtés, akit anyám karjaiban tartott. Mert a lányok a zárdában már a legnagyobb részletességgel megmagyarázták nekem mindazt, amit anyám szájából kellett volna megtudnom!

X.

Minden évben a nagyböjt idején egy hetet szenteltünk a lelkigyakorlatoknak. Hét napon keresztül meditáltunk és imádkoztunk a legteljesebb csendben és négyszer napjában, Loyolai Szent Ignác metódusa szerint, egy jezsuita páter jámbor szentbeszédeit hallgattuk. A papi szónok kedvenc témája a tisztaság és a szűzesség ellen elkövetett bűn volt. Ezt szerinte a fiatalok azzal követik el, hogy szórakozóhelyekre járnak, vagy ellenkező nemű személyekkel beszélgetnek és más hasonló dolgokat művelnek. Végül a beszédet mindíg azoknak a büntetéseknek leírásával fejezte be, amelyeket az effajta vétkes eltévelyedések vonnak maguk után. A szónok csaknem minden évben más volt. Némelyikük inkább az első pont részletes leírásában merült ki és aprólékosan ismertette az elkövethető borzasztó bűnöket (például a táncot), mások a bűn elkövetésének formáját csak éppen érintették, hogy a részletek minden fényűzésével írják le és szemléltessék a forró olajjal telt üstöket, amelyek a sátán birodalmában a szörnyűséges vétkezőket várja.

Én hirtelen nőtt, meglehetősen ideges kislány voltam, és így nem igen tudtam elviselni e hétnapos lelkigyakorlat állandó izgalmát. Vérzett az orrom, naponta legalább egyszer elájultam, homlokomat és hátamat kiverte a hideg verejték. Ám mindez nem volt elegendő ok ahhoz, hogy felmentsenek a szentbeszédek és hosszú imádságok meghallgatása alól. Az utolsó napon már egyfolytában három órát töltöttünk a villanyfénnyel és gyertyákkal élesen kivilágított kápolnában, amelyet liliomokkal és más erős illatú növényekkel diszítettek fel, hallgattuk az apácák orrhangon énekelt templomi dalait, az orgona hamis zenéjét és a jezsuita páter búcsúbeszédét. Az utolsó téma mindíg ugyanaz szokott lenni. A Paradicsom és az örök Glória. De eme csodálatos hely leírása mindíg sokkal kevésbbé volt konkrét és meggyőző, mint a pokolé. Kellemes meleg és jóérzés töltött el bennünket, amint ott térdeltünk a kék és arany kápolna fapadjaiban és azt hiszem, lelke legmélyén mindegyikünk fogadalmat tett, hogy szent életet fog élni.

Nem sokkal a lelkigyakorlatok befejezése után, 1919 tavaszán anyám, — aki a családban a házasságközvetítő szerepét szokta betölteni — idejénvalónak találta, hogy két unokanővérem — apám bátyjának két árva lánya, — férjhezmenjen. Unokanővéreim a házasságba szép hozománnyal indultak, noha egy kicsit több pénzük volt, mint hogy könnyen találjanak maguk-

nak férjet. Anyám nem ismerte Sevillát, de mint mindenki, ő is tudta, hogy az előkelő családok ott gyűlnek össze és ezért úgy döntött, hogy házasulandó unokanővéreimet és engem, aki akkor tizenhárom éves lehettem, elvisz Sevillába, a Szent Hétre.

Sevilla az asszonyok számára egy évben kétszer ébredt fel. Persze nem azokra értem ezt, akik a Guadalquivir jobbpartjának nyomorúságos kunyhóiban laktak — fehérre meszelt házikókban, amelyeket csak azért meszelnek be, hogy becsapják a világot —, sem azokra, akik ott daloltak, kiabáltak és veszekedtek a bérházakban, szapulták gyermekeiket, hogy elfelejtsék és elfelejtessék velük, hogy aznap még nem ettek mást, mint kukoricakását. Nem; ezek az asszonyok egész évben egyformán éltek.

De a folyó balpartján élő asszonyok, akik olyan kő- és téglaházakban éltek, ahol az udvar mindig rendes és tiszta volt, évente kétszer ébredtek fel: a Szent Hét idején és az áprilisi vásár alkalmával. Akkor kimentek házaikból és úgy éltek, mint emberi lények. Mert az év többi részében ott kuporogtak a rácsos ablakok mögött, onnan figyelték nap, mint nap az öreg város szűk utcáit. És ha Sevilla utcái szűkek, ez bizonyára azért van, mert a nap forrón süt és az arabok, akik a várost építették, még nem gondoltak arra, hogy egyszer majd autó is lesz a világon.

De sem Sevillát, sem a jómódú házak asszonyait nem lehet megérteni, amíg a város utcáit éjszaka is meg nem ismeri valaki. Mert ugyanazok az asszonyok, akik reggelenként tipegő és szerény léptekkel, lesütött szemmel, fekete ruhában és mantilla alatt mennek ki a házaikból — idős anyjuk vagy öreg társalkodónőjük kíséretében, kesztyűs ujjaik között rózsafüzért forgatva — ugyanazok a szemek, amelyek kevélyen és szemérmesen a levegőbe néznek, amíg kocsijuk a Delicias sétányon végiggördül, megfeledkeznek minden szerénységről és önmegtartóztatásról, mikor leszáll az éjszaka.

Sevillában minden háznak az ablakait rácsozat fedi. Olyanok ezek a rácsos ablakok, mint a sevillai társadalom embertelen rendszabályai számára készült kipuffogó-szelepek. Az anyák nyugodtan fekszenek le este, mert tudják, hogy lányuk hímzés, vagy valami szerelmes regénnyel ölében ott ül a rácsos ablak mögött. Úgy tizenegy óra felé, amikor a házban már a csend az úr és minden fényt kioltottak, a rács mellé odasomfordál az udvarló. A fiatal nők a feloldódásnak csak e pillanata számára

élnek, s ekkor el is felejtkeznek a rácsot alkotó vasrudakról, viszont ezek alig képeznek akadályt.

A sevillai férfiak egészen más életet élnek, mint nővéreik, lányaik vagy feleségeik. Ezek az andaluzok tökéletesen testesítik meg a spanyol „señorito" fogalmát. Földbirtokosok, gazdag kereskedők fiai és katonatisztek ezek, akiket a bikák és lovak tenyésztésén kívül semmi más nem érdekel. Jó ivók és szeretik az asszonyokat is „kipróbálni". A Sierpes- vagy a Campana-utca korcsmáiban ülnek magas és vékony poharak előtt, *manzanillát* isznak, tán éppen sajátterméső kövér olajbogyót esznek hozzá, bikákról, lovakról és asszonyokról beszélnek. Mert asszonyokról nagyon gyakran esik szó. Azokról, akik nemrégen jöttek a „házakba", az „újakról", és a többiekről, a jó házból való „kislányokról", akik ott várnak a rácsos ablakok mögött. A señoritók szemében nem indiszkréció és ízléstelenség, ha az ilyesmit szóbahozzák.

Múlik az idő, felhörpentették az utolsó kortyokat, a pincér elviszi az asztalról a tányért és a férfiak felállnak. Egyesek a rácsos ablakok felé tartanak, hogy a „jó házból való" leányokkal elcsevegjenek, mások olyan „házakba" mennek, ahol az is elég, ha fizetnek. De az összes andaluz nők, a jó házból való lányok éppúgy, mint azok, akik a bordélyházakban élnek, telítve vannak a fanatizmus és a vallás egy bizonyos keverékével, amely kimondhatatlanul babonássá teszi őket. A bordélyházak szobáiban virágokkal és ékszerekkel feldíszített oltárok állnak, amelyeken ott tündököl a Macarénai Szent Szűz vagy a Nagyhatalmú Krisztus képe, a szentek selyembe öltöztetett szobrai, hajszálra olyanok, mint amilyeneket a Szent Hét körmenetein visznek. Mert ezek a nők azt remélik, hogy a Szent Szűz segít majd nekik jó klienseket szerezni és megtartani azokat.

A körmenetekben vitt szent szobrokon csillogó, legfényűzőbb ékszereket a sevillai prostituáltak kölcsönzik minden évben, hálából!

Ez volt Sevilla. Tizenhárom éves koromban persze még nem ís gyaníthattam, hogy mi van a szép andaluz város szigorú és merev szokásainak titokzatos felszíne alatt. Virágvasárnap érkeztünk anyámmal és két unokanővéremmel az Anglia-szállodába. Kétlovas kocsit béreltünk és minden reggel anyám egy ifjúkori barátnője vagy a párizsi Szent Szív kollégiumbeli társnője jött értünk és velük látogattuk meg a várost. Reggel mind-

egyik *mantillát* és magas fésűt viselt és türelmetlenül várták a délutánt és a Vásárt, hogy a párizsi modelleket és kalapjaikat felvehessék.

Nappal a várost látogattuk. Éjjel megismertünk egy darabot a monarchia alatti Spanyolországból. Megismertük Spanyolországot a maga hamis csillogásával és romboló tragédiájával: a Szent Hét körmeneteinek Spanyolországát! A zegzugos utcákon egymás mellett lépdelt az egyház és a csendőrség, a gazdag földbirtokos, a kereskedő és maga a nép, kiszáradtan, szikáran és rosszultápláltan.

A nép fiainak hátán imbolyogtak a Passió szent szobrai, nagyszerű műalkotások és rikító, groteszk tákolmányok vegyesen. Az Utolsó Vacsora tizenhárom alakja életnagyságban, amint az asztal körül ülnek, a Hegyibeszéd, a Levétel a Keresztről, a Fájdalmas Szűzanya... A szent szobrok nagyon súlyosak és a hordozók néha meg-megállnak, pihentetik a faállványokon a figurákat és kiszöknek az állványt borító vászonszoknya alól, hogy beszaladjanak a legközelebbi kocsmába egy frissítőre. Néhány ilyen pihenő-kiruccanás után a szobrok elkezdenek imbolyogni és a lépések ritmusa csodálatos hullámzásában libeg. Ezt a nézőközönség nagyon szereti.

Némely körmenetet éjjel tartottak Sevilla tekervényes utcáin s ez volt az alkalom, amikor a férfiak és a nők egymással testi kapcsolatba kerültek. Hirtelen kiáltás hallatszott, az utca népe megállt, visszatartotta lélekzetét és még jobban összeszorult Egy „saeta" szelte át a levegőt, mint légüres térbe hajított lándzsa: magános férfi énekelt a sokaságban. Mint egy anya siráma gyermekéért, mint egy asszony zokogása szerelmese után, olyan volt ez a dal. Egy nép fájdalma ez, amely könnyeit a Fájdalmas Szűzanya könnyeivel keveri össze, aki gyermekét siratja, gyermekét, akit keresztre fognak feszíteni. Az ember kiáltása az, aki résztvesz Krisztus agóniájában...

A turisták azt hiszik, hogy ezek a fájdalmas és átható kiáltások s amelyek oly nyilvánvalóan a szívből törnek elő, rögtönzöttek és minden előzetes próba nélkül hangzanak el. De én tizenhárom éves koromban tudtam, hogy egy huszonöt- vagy ötven pezetás bankjegy — az árkülönbség a kiáltó hang értéket fejezi ki — elegendő volt ahhoz, hogy a körmenet a Sierpes-utca bármelyik kis kaszinójának ablaka alatt álljon meg.

Unokanővéreimmel a körmenetet a Földműves Körből néztük végig. Emlékszem, hogy az egyik Maximo de Borbon her-

cegnő is velünk volt, egy fiatal szőke lány, aki a körmenet látványát nagyon „szépnek és különösnek" tartotta. Az erkélyről nézve nekünk magunknak is annak tűnt.

Évekkel később értettem meg, hogy Sevillát nem lehet megismerni, ha a körmenetet a Sierpes-utca kaszinóinak ablakaiból nézi valaki. Az utcáról kell látni, elvegyülve a sokaságban, amikor az ember érzi az áttüzesedett és felzaklatott tömeget. Csak és kizárólag így lehet megérteni és csodálatot vagy gyűlöletet érezni a Szent Hét körmeteinek furcsa, érzéki, fanatikus és majdnem pogány ceremóniái iránt.

A sokaság ugyanaz, mint amelyik a bikaviadalokat látogatja, mert az évszázados elnyomás fájdalmában a nép megtanulta, hogy örömét a halálban keresse. És ez a nép akkor még nem tudta, hogy egyszer életét majd a saját kezében fogja tartani. Ezt csak sokkal később tanulta meg — és akkor is a halálon keresztül vezetett az útja.

Nekem tetszett Sevilla, de unokanővéreimnek nem; nem találtak ott maguknakvaló fiatal férjet, aki oltár elé vezesse őket. Így a Szent Hét végeztével visszatértünk Madridba. Mikor újra beléptem a zárdába, társnőimnek elmeséltem, amit láttam és eldicsekedhettem azzal, hogy eredetiben láttam Murillo festményeit. Talán ezek voltak az egyedüliek, amelyeket a jámbor apácák nem pingáltak össze művészeti tankönyvünkben.

Később, 1919 tavaszán még egy másik ünnepségen is résztvettünk. Ott volt az egész család. Nagyapánkat kísértük el, aki akkor miniszterelnök volt. Az ünnepség célja az volt, hogy XIII. Alfonz király felajánlja Spanyolországot — birodalmát — Jézus Szent Szívének. A szent jelképnek a Cerro de los Angeles nevű helyen emeltek emlékművet. Ez a magaslat az Ibériai-félsziget földrajzi középpontja. Don Antonio rövid beszédet mondott, majd a király, a miniszterelnök mellett állva, felajánlotta birodalmát a Szent Szív emlékművének a következő szavakkal:

„Spanyolország, örökséged kedvelt országa, alázattal hajlik meg e trónus előtt, amelyet a Félsziget középpontjában emelt Neked. Az összes fajok, amelyek ezt a földet lakják és az összes vallások, amelyek népét alkotják, a századok folyamán és kölcsönös hűségben teremtették meg ezt a nagy és erős nemzetet, amely állhatatos a monarchia és a vallás iránti szeretetben."

A kormány tagjai, a spanyol grandok, az arisztokraták és az összes meghívottak, akik ékesen öltözött feleségeik kíséreté-

ben foglaltak helyet a tribünökön, fejükkel némán bólintottak, ahogy hallgatták, mint ajánlja fel Spanyolország királya népét az egyháznak és a monarchiának.

Az uralkodó felemelte karját, hogy lerántsa a leplet, amely az emlékművet borította. Egy pillanatra mély meghatottság kerítette hatalmába a jelenlévőket. Egy udvaronc lépett elő, hogy meggyőződjék, vajjon őfelsége kellő módon rántotta-e meg a lepelről csüngő zsineget és mikor a lepel lehullott, előtűnt az emlékmű a körülötte lévő szoborfigurákkal és alatta olvasható volt a következő vésett szöveg: *„Uralkodni fogok Spanyolországban"*. De az előző pillanat meghatottsága szörnyű méltatlankodásba csapott át. A király elsápadt és a tribünökről fojtott morgás hallatszott, a meghívottak sietve távoztak, míg a közelben lévő egyéb nézők kíváncsian figyelő köréből egy-két kacagás tört fel, néhány tréfás megjegyzés, mert e szavak alatt *„URALKODNI FOGOK SPANYOLORSZÁGBAN"* ügyetlenül vésve, de éppoly tisztán olvashatóan ez állott: *„AHOGY AZT TE ELKÉPZELED!"*

Felültünk a kocsira, hogy visszatérjünk a fővárosba s a Madridba vezető hosszú úton egyetlen megjegyzés sem hallatszott, de mi kislányok megértettük, hogy a délután történtek komoly bosszúságot okoztak a család felnőtt tagjainak.

XI.

Az európai háború befejeződött és a spanyol arisztokrácia ismét a francia tengerpartra ment nyaralni. Már nem tartották előkelőnek, hogy Spanyolországban maradjanak és ezért szüleimnek is nyaralóhelyet kellett keresniök Dél-Franciaországban. Pünkösdkor elutaztunk Biarritzba, hogy onnan elindulva nyaralót találjunk a környéken.

A francia tengerpart, ha Spanyolországgal összehasonlítottam, tisztasága és rendezettsége miatt tetszett nekem. Minden különösnek s főkép másnak látszott, mint otthon. Nem ismertünk senkit és a Carlton-szállodában, ahol megszállottunk, csupa fiatal, fiús nőt találtunk: rizsporozták arcukat, vörösre festették szájukat és kitépték szemöldöküket. Míg figyeltem őket, rettegve emlékeztem mindarra, amit a jezsuita páter alig néhány héttel ezelőtt az utolsó lelkigyakorlatok alkalmával mondott az örök büntetésről, amely a táncoló és szórakozó fiatalok lelkét várja. —

És akiket én megfigyeltem, oly boldogoknak látszottak tánc közben!

Ezenkívül különösen a protestáns és a görögkeleti egyház templomai, valamint a zsinagóga keltették fel figyelmemet. Kisgyerekkorom óta arra tanítottak, hogy Ádám és Éva ivadékai csak azért születtek, hogy katolikusok legyenek és tizenhárom évem ellenére sohasem láttam mást, mint katolikus templomot, és sohasem hallottam olyan tiszteletreméltó és rendes emberekről, akik nem a katolikus vallást követik. Igaz, a Castellánán sétálva észrevehettünk egy nagyon furcsa és csunya kis épületet a német követség mellett, amelyről a *miss* megemlítette nekünk, hogy az protestáns templom. Ám én soha nem tudtam megérteni, hogy igazi férfiak és nők ilyen helyekre járhassanak imádkozni. A Biarritzban látottak zavarba ejtettek, s anyám annak ellenére, hogy mint osztályának spanyol asszonyai általában, nagyon vallásos volt, egy kicsit ki is nevetett. De amikor eljött a nyár, már ezekhez az újdonságokhoz is hozzászoktam.

Mint minden évben, most is egy hónapot töltöttünk La Matán, majd átköltöztünk San Juan de Luz egyik nagy szállodájába. Úgy utaztunk azokban az időkben, mint egy század katona. Kistestvérem dajkája, anyám szobalánya, a soffőr s az elkerülhetetlen nevelőnő jött velünk, akit szüleink minden évben leszerződtettek, hogy a vakáció alatt gondunkat viselje.

Az a nyár lidércnyomással kezdődött számomra. Nagyon megnőttem már és szégyeltem játszani a korombeli kislányokkal. Mindegyik sokkal kisebbnek látszott nálam. Másrészt anyám megtiltotta, hogy fiúkkal játsszam, így hát a nálam valamivel idősebb, de velem egyformán magas lányokkal sem játszhattam, mert ezeknek minden boldogsága az volt, hogy „udvarlóikkal" kerékpározni mentek. Egyetlen megoldást találtam: bezárkóztam a hotelszobába és a Copperfield Dávidot olvastam, miközben nagyon sajnáltam szomorú sorsomat.

Életmódomban váratlan változás állott be, amikor anyám — aki nagyon szerette fiatal rokonait megházasítani — Margot unokahúgát meghívta a szállodánkba. Margot Spanyolországban kevéssé ismert típusú lány volt: kékszemű és szőke. Állandóan az elvarázsolt hercegről álmodozott, aki unalmas hajadoni életéből egyszer majd ki fogja szabadítani. Én zavartam őt. Húgaim még kislányok voltak, de én már kamaszlánnyá serdültem. Cseréltünk és én a nyár hátralevő részé Margot szüleinek házában, Fuenterrabiában töltöttem nyolc testvérével együtt.

Fuenterrabia már nem volt divatos hely, de mivel én még nem számítottam eladósorban lévő lánynak, ez nem látszott fontosnak. Itt töltöttem ifjúságom egyik legboldogabb nyarát. Nagyszerű idő volt és a tengerpart, a sziklán megtörő hullámok, a kertek, a virágok, a növények hirtelen boldoggá tettek. Életemben először ültem az asztalhoz úgy a felnőttekkel, hogy a nevelőnő monoton és gyűlöletes hangja ne mondta volna:

— Connie, ne rakd a könyököd az asztalra. Connie, fogd magasabban a villát. Connie, ülj egyenesen.

Az egész ház és a kert nyolc unokatestvérem hangjától volt zajos, ugrásaik és versenyfutásaik ebből az otthonból valami egészen mást csináltak, mint amihez én hozzászoktam. Valószínűleg, ami nekem olyan csodálatosnak tűnt, az a többiek számára természetes volt. Spanyolországban bizonyára sok ilyen, a Francisco Mauráéhoz hasonló család akadt. De én néha el-elgondolkoztam unokatestvéreim neveltgélése közepette és azon töprengtem, vajjon helyes-e, hogy a felnőtteket oly kevés tisztelettel kezelik, mindenfélét kérdezgetnek tőlük, sőt még néha egy kicsit ki is nevetik őket.

Francisco Maura festőművész volt, de nem túlságosan tehetséges. A madridi San Fernando Képzőművészeti Akadémia tanári rangja valami bohém színezetet kölcsönzött neki, s ennek folytán azután családjától és tőle sok mindent eltűrtek. Hasonlított Don Antonióra, de hiányzott belőle az a pökhendi vonás és arcán jobban kihangsúlyozódott az összes Maurákat annyira jellemző sasszerűség.

Fuenterrabiában hallottam először felnőtteket úgy beszélni, hogy nem tartóztatták magukat a gyerekek előtt. Nagy megütközéssel vettem tudomásul, hogy nagybátyám házában a lehető legkevesebb tisztelettel említik a király nevét. Az én Paco nagybátyám a leghevesebb antimonarchista volt! Gyűlölte az uralkodót és családja nagyszerűen elszórakozott azon, ahogy a lógószájú és csüngőállú királyt utánozta. Nem akartam hinni a szememnek. Az apácák azt tanították, hogy tisztelnünk kell a királyt és imádkoznunk kell egészségéért és biztonságáért. Elhitették velem, hogy minden jó és becsületes ember szereti a királyságot és a királyt, hiszen éppen a mi nagyapánk a király leghűségesebb szolgálója. És most hallottam, amint nagybátyám méltatlankodva mondja nekünk:

— Ez a gazember megbolondítja a bátyámat. Figyeljétek meg, amit mondok: ez a Bourbon lesz az oka annak, ha Antonio idő előtt jut a sírba.

„Tehát nagybátyám és a király nem értik meg egymást" — gondoltam és a hallottakból azt szűrtem le, hogy állandó összetűzések vannak köztük és hogy nemcsak veszekedtek, de Don Antonio azt is tudta, hogy kell a király fölé kerekednie.

Persze Francisco Maura nagyon keveset értett a politikához és nála minden abban merült ki, hogy a bátyja rá tudta kényszeríteni akaratát vagy szempontjait a királyra. A rendszer minden hibáját XIII. Alfonz rosszaságának és butaságának tulajdonította. Pedig ez a vélemény nem adott tiszta képet Spanyolország politikai helyzetéről a világháború befejezése után. Számomra azonban mindez a legnagyobb újdonság volt.

Hogy a mi családunk egy tagja így beszéljen a királyról! Már türelmetlenül vártam a következő tanévet, hogy zárdabeli társnőimnek elmesélhessem, amit hallottam.

Juana nagynéném majdnem olyan furcsának tűnt számomra, mint monarchia-ellenes férje. Fiatalságában nagyon szép lehetett és abban a korban, amikor én még emlékszem rá, szőke haja és kedves kék szeme volt. De korának más felnőtteivel ellentétben, — akiket én eddig ismertem —, csupa élénkség és vidám akaraterő volt ez az asszony. Háztartásával sokat törődött és a házban csodálatos rend és vidámság uralkodott. Pedig csak négy személyből álló személyzete volt, mikor szüleim házában a mi sokkal kisebb családunknak legalább hat vagy hét szolgálója is akadt. Nagynéném gyakran ment sétálni vagy kirándulni lányaival. Madridban soha nem láttam, hogy „jó családból való" felnőttek gyalog kimenjenek az utcára lányaikkal.

Pontosan emlékszem arra a reggelre, amikor Fuenterrabiába megérkeztem. Nagynéném bement a konyhába, hogy Susana lányának és nekem elkészítse az uzsonnát, amit egy kerékpárkirándulásra akartunk magunkkal vinni. Eddig én azt hittem, hogy az uzsonnát készítő szakácsnők és a többi személyzet más fajtából valók, mint anyám és barátnőim.

Susana velem egykorú volt és anyja azt tartotta, hogy az olyan nagy lányoknak, mint mi voltunk, már jó egy kis szabadságot adni.

Életemben először indultam el az elkerülhetetlen nevelőnő nélkül és Susanával azon a nyáron valóságos amatőr-bajnokai lettünk a kerékpározásnak. Messzire mentünk kirándulni és mindig legalább féltucat, körülbelül velünk egyidős fiú kíséretében. Susana bátyjai gúnyoltak bennünket, mert még hajfonatot és vastag kötött pamutharisnyát viseltünk, de tréfáikat megadással tűrtük, mert nagyon jól éreztük magunkat. A tizenöt és

tizenhat éves ifjak, akik bennünket mindenhova elkísértek, több mint elegendő elégtételt szolgáltattak ezért Susanának és nekem.

Ahogy az idő múlt, egyre nagyobb aggodalom fogott el, mert úgy tűnt nekem, hogy a szőkehajú, kékszemű, rózsaszín arcú Susana sokkal szebb nálam. Az én bőröm krcol, hajam és szemem gesztenyebarna volt, amit nagyon közönségesnek tartottam. Szomorúságom oka az volt, hogy úgy éreztem, beleszerettem egy Pedro nevezetű tizenötéves fiatalemberbe. Pedro irántam való érzéseit a legnagyobb titokban tartotta és én arra a következtetésre jutottam, hogy Susanába szerelmes. Tizenhároméves szegény szívemet egy José nevű dadogó fiúval igyekeztem vígasztalni, de soha nem éreztem jól magam társaságában. José még rövid nadrágot és alacsony gallért viselt s egy idős nevelőnő gondjaira volt bízva, aki ki-kidugta a fejét a főtétányon levő házuk egyik ablakán. Kihasználta jelenlétemet és Josénak úgy parancsolgatott, mintha az csak kisfiú volna.

Mikor La Matára visszatértem, minden biztonságomat és önbecsülésemet visszanyertem. Pedro levelet írt nekem. Szerelmeslevelet! És írógépen... Biztosított arról, hogy ez az első szerelmeslevél, amit ír s egyszersmind első próbálkozása az írógépen és ily fontos eseményeknek egyesülése kénytelen-kelletlen hatalmas boldogságot okozott nekem. Életem legboldogabb nyara volt ez! Ezután nehezemre esett, hogy újra megszokjam az élet egyhangúságát nővéreimmel La Matán és Madridban.

XII.

A gyermekek keveset gondolkoznak azon, ami körülöttük történik és még kevesebbet azon, hogy boldogok-e vagy sem. Amíg én Fuenterrabiában szórakoztam, szüleim nagyon rosszul töltötték el a nyarat. Apám gyomorbaja annyira rosszabbodott, hogy nem tudva már mi más tenni, elhatározták, hogy Európa legjobb specialistáival vizsgáltatják meg. Anyám rávette, hogy egy német szanatóriumba utazzanak, amelynek orvosai akkor nagy hírnévnek örvendtek.

A madridi házat lezárták és mi öten testvérek, a személyzettel La Matán maradtunk.

Egy szeles őszi napon Marichuval a ház melletti réten játszottunk, amikor a nevelőnő hívott bennünket.

Nagyapánk jött látogatóba!

Ez valóságos eseményszámba ment és ekkor történt először,

hogy bizalmat éreztünk iránta s hogy rettegés és különleges tisztelet nélkül tudtunk beszélni vele.

A kandalló körül ültünk, a vidékről s arról mesélgettünk neki, mi mindent csináltunk szüleink távollétében. Azt lehet mondani, hogy ekkor ismertem meg Don Antoniót.

Nagyapám lelkesedett a falusi életért, jó vadász volt és fényképe, amelyen vadászruhában, tollas kalapban, összecsukható széken ült a király oldalán, az összes akkori újságokban és folyóiratokban megjelent.

A vadászati tilalom idején vasárnapjait azzal töltötte, hogy a vadászkóborlásai alatt felfedezett tájakat vízfestékkel festette le. Nem volt nagy festőművész, de az ecsetek és az állvány egy kis időre felmentették a politika és a kormányzás gondjai alól.

Életének tragédiája állandóan vállaira nehezedett. Meg győződése volt, hogy Spanyolországnak „forradalomra" van szüksége. Ezt a véleményét az országgyűlés előtt is többször kifejtette. De nagyapám ezt a „forradalmat" csak „felülről jövő forradalomnak" tudta elképzelni (ezek voltak az ő saját szavai), olyan forradalomnak, amely magából a kormányból indul ki. A kormány ő maga volt. És sohasem tudta elérni azt, hogy a király vagy saját pártja támogassák még azt a forradalmat is, amelyet Don Antonio tartott szükségesnek.

Esténként a La Mata-i birtok intézőjének házában a kemence parázsló fénye körül ültünk és nagyapámról beszélgettünk. Amikor a nevelőnő és a személyzet nagy része, beleunva a hosszú vidéki tartózkodásba, visszatért Madridba, mi ott maradtunk a hűséges Lacalle család gondjaira bízva. Esténként „hét és felest" és máriást játszottunk velük és Juliánnal, a soffőrrel, aki megtanított bennünket „csalni" és mindig nyert a játékban. Don Antonio Lacalle, az intéző, sokat mesélt nekünk. Több mint negyven éve szolgálta családunkat és feleségével, Doña Ramonával együtt a család mindkét ági rokonait még nálunk is jobban ismerte.

Don Antonio és Doña Ramona különleges helyet foglaltak el életünkben. Meggyőződésem, hogy legalább annyira szerettek bennünket, mint saját szüleink, ha nem jobban. Szülői szeretettel gondoztak bennünket, büszkék voltak apró gyermeki sikereinkre és velünk sopánkodtak kis tragédiáinkon.

Don Antonio becsületes ember volt és szeretett nekünk legénykorának élményeiről mesélni. Mikor még fiatalember volt, a liberálisok oldalán harcolt Don Carlos hívei ellen a második

karlista háborúban. Mielőtt intéző lett volna La Matán, apai nagyapám szolgálatában állott egy másik birtokon. Azt hiszem, munkáját egyáltalában nem kedvelte és csak az iránt unk érzett szeretet és csak a szükség, hogy megéljen és gyermekeinek enni adjon, késztette arra, hogy helyén maradjon. Az intézői állás nagyon hálátlan volt. Neki kellett megértetnie magát a földet művelő parasztokkal. Neki kellett elérnie azt, hogy kifizessék a részt, még akkor is. ha rossz volt a termés. Neki kellett megakadályoznia, hogy a parasztok olyan időkben, amikor odahaza nem volt mit enniök. orvvadászatra adják a fejüket. Ő gondoskodott arról, hogy a tehenész az összes tejet beszolgáltassa a birtokos házába anélkül, hogy egy korsóval is adjon a feleségének vagy valamelyik más, a birtokon dolgozó családnak belőle. És mindez még csak kezdete volt sokrétű feladatának. Ő vigyázott a Pirón folyó pisztrángjaira, nehogy a szomszédos falvak lakói kihorgásszák azokat. És mikor beállt a tél, és jöttek a szénégetők, neki kellett megakadályoznia, hogy a napot lopják. ha napibért fizetett nekik és résen lenni, nehogy egy kiló faszenet is elvigyenek. A birtok tölgyfáiból égetett faszenet Segoviában adták el, ahol szüleimnek erre a célra kis üzletük volt. Nyáron Don Antonio Lacalle kint volt a földeken. Siettette a parasztokat, segített a cséplésnél, hogy megtakarítson nekünk néhány pezetát, amit családunk azután gondolkodás nélkül adott ki valami bolondságra. De ami legjobban fájt az intézőnek, az volt, ha a csendőröket kellett értesítenie. Apám egy kisebbfajta kaszárnyát építtetett hat pár csendőr részére a birtok szélén, és noha e tettéről mint jelentős jótékonysági cselekedetről emlékeztek meg, mindannyian tudtuk, hogy ez a kaszárnya azt jelentette: állami pénzzel fizetett kis hadsereg őrzi La Matát. De hát mi másért is voltak csendőrök Spanyolországban?

Azon az őszön, amikor mi ott tartózkodtunk, eltűnt az egyik öreg autó ponyvája. Ezeken az autókon hozták az élelmet számunkra Segoviából. Amikor a ponyvák eltűntek, nem volt más hátra: a csendőröket kellett hívni. Párosával jöttek, átnézték a kocsiszíneket, a ház melléképületeit és nem találták meg a ponyvát. Mikor látták, hogy senkit sem foghatnak gyanúba, a csendőrök elfogtak egy kis pásztorfiút, aki a nyáját ott szokta legeltetni a kert szélén. A pásztorfiú egyidős lehetett velünk és ismertük, mert gyakran hallottuk, mint hivogatja juhait. A gyereket bevitték az egyik házba és belülről bezárták az ajtól. Én visszatartottam a lélegzetemet, kezem-lábam olyan volt, mint a jég és kívülről hallgatóztam. Noha hideg volt és fáztam, nem

tudtam elmozdulni az ajót elől, ahonnan morogva törtek elő a hangok és a csendőrök káromkodásai.

Hirtelen száraz ütés hallatszott: feltört egy kiáltás és a kiáltás után zokogás hallatszott, mintha csak egy sebesült állat nyögése lett volna.

Nem emlékszem, hogy bármilyen más igazságtalanság láttán valaha is jobban megrázott volna a harag, mint akkor.

Beszaladtam az intézőék házába, hogy segítséget kérjek, hogy elmondjam nekik felháborodásomat. Könnyeimből mindent megértettek, anélkül, hogy egy szót is kellett volna szólnom.

— Megölik! — kiáltottam és nem tudtam könnyeimet visszatartani. Don Antonio, az intéző, igyekezett megnyugtatni, leültetett a konyhában, miközben kezemet és lábamat melengette.

— Nézd Constancia, nem érted, hogy nem tehetünk semmit? Nem érted, hogy ezek csendőrök és hogy „ezért" vannak itt a birtokon?

Kimentem a konyhából, hogy könnyeimet párnámba rejtsem. A pásztorfiú kiáltásai visszhangzottak a fülemben. A fiú nem tudott vagy nem akart mondani semmit arról, hogy ki lopta el a ponyvát és a csendőrök, noha nem találtak semmit, elégedetten tértek vissza a kaszárnyába, mert teljesítették kötelességüket.

„Ez majd megtanítja őket" — gondolták. És igazuk is volt, mert soha nem láttam a La Matát környező falvak népét, sem más parasztokat, hogy a csendőrökkel barátkoztak volna, vagy hogy asszonyaik szóbaálltak volna a csendőrök feleségeivel. És a falusi népnek ez a csendőrök iránt érzett néma gyűlölete okozta, hogy mindig párosával és mindig erősen felfegyverkezve járták az utakat.

A mi házunkban is párosával jöttek. Az intéző leültette őket az ebédlőben vagy az irodájában, megkínálta őket egy pohár borral. Mialatt ott voltak, sárga bőrszíjas, zöldes egyenruhájukban és lakkozott háromszögletű kalapjaikkal, mindannyian visszahúzódtunk magunkba és amikor elmentek, anélkül, hogy észrevettük volna, megelégedett felszabadulással sóhajtottunk.

A pásztorgyerek esete után már nem tudtam leülni a csendőrökkel az intézőék ebédlőjében, nem tudtam szóbaállni asszonyaikkal, képtelen voltam megsímogatni gyerekeiket.

XIII.

Apánk, aki súlyos betegen feküdt az egyik berlini szanatóriumban, azt kívánta, hogy Marichu és én utazzunk hozzá, töltsük vele és anyánkkal a karácsonyi ünnepeket.

A nélkülözhetetlen, ez alkalommal francia, nevelőnő kíséretében érkeztünk meg Párisba, ahova anyánk elénk utazott

A VII. Edwardról elnevezett szállodában laktunk. Ez a hotel, amelyet mindenütt márvány és tükör borított, meglehetősen divatos volt akkoriban. Az első este a szálloda éttermében vacsoráztunk, mintha csak mi is felnőttek lennénk és az első dolog, ami felkeltette figyelmünket, egy végtelen elegáns és szépségtől ragyogó hölgy volt. Legalább is nekünk annak tetszett. Még emlékszem ruházatára: fülében két hatalmas gyöngyöt viselt, aranyszőke haján kéktollas kalap ágaskodott, meztelen vállain strucctollas boa s alatta csillogó fekete flitterekből készült estélyi ruha volt. Az apró flitterek minden mozdulatánál felcsillantak. Nem tudtam levenni szememet erről a látványról, amely teljesen uj volt számomra s ez anyámat nagy méltatlankodással töltötte el.

Amikor a vacsorát befejeztük, nyomban felvitt bennünket a szobába, ahol néhány látogatót fogadott. Beszédéből kivettük, hogy az elegáns hölgy, akit annyi lelkesedéssel figyeltünk, legalább is egy „színésznő" volt, vagy talán még annál is rosszabb.

Anyánknak az volt a véleménye, hogy nem vihet bennünket Berlinbe anélkül, hogy néhány ruhát ne csináltasson nekünk Párisban. E ruhák egyike, emlékszem, annyira kirívó volt, — nekem annak tünt csúnyasága miatt, — hogy soha el nem felejtettem. Smaragdzöld gyapjúból volt, plisszírozott narancssárga zsorzsett nyakkal és ugyanolyan színű díszítésekkel. A hozzávaló kabát rikító színű volt és szürke szőrme díszítette. A hírneves francia szalónnak ezt az alkotását, amely magamkorabeli leánykák számára készült, szörnyűnek találtam. Az emberek utánam fordultak az utcán s anyám nagyon megharagudott rám, amikor kereken megtagadtam, hogy máskor felvegyem ezt az öltözéket.

Amikor Berlinbe érkeztünk, apánk már túl volt betegsége krizisén és állapota nagyon sokat javult. Így hát átadhattuk magunkat a szórakozásoknak és kedvteléseknek. Legelső sorban is az akkori divat szerint levágattuk hajunkat.

Berlin a háború után alig tudott talpraállni. Noha a szanatórium, ahol apánkat kezelték és ahol mi is laktunk, a legjobbak közé tartozott, az ágyneműt csak havonta cserélték és az étkezés a lehető legrosszabb volt.

Azt mesélték, hogy az emberek az utcán papírból készült cipőt viselnek, de én nem vettem észre, hogy rosszabbul volnának öltözve, mint Spanyolországban.

Mi gyerekek, időnket a berlini spanyol követség katonai attaséjának fiaival töltöttük. Megtanultunk velük korcsolyázni, vagy legalább is meg akartunk tanulni, mert nekem soha nem sikerült elesés nélkül keresztülmennem az *„Eis Arena"* pályáján.

A karácsony nagy esemény volt a *West-Sanatóriumban.* A felszolgált ételek ugyanolyan rosszak voltak, mint máskor, de a karácsony előtti nap reggelétől kezdve az egész ház zengett az apácák templomi énekeitől és minden beteg szobáját egy kis karácsonyfa díszítette. A körmenet éjfélkor kezdődött. A rendfőnöknő állt a menet élén. Kezében egy kék kötött ruhába és ugyanolyan sapkába öltöztetett babát vitt. Sokáig tartott, amíg megértettem, hogy az a baba a gyermek Jézust jelképezte. Mi spanyolok megszoktuk, hogy a gyermek Jézust mindíg kis ingben látjuk, amint meztelen lábacskáit keresztberakja s kezét és szemeit az égre emeli.

Az év utolsó napján az egyik legnagyobb étterembe hívtak meg bennünket vacsorára és szüleink hosszú huza-vona után megengedték, hogy a meghívást elfogadjuk. Sokat szórakoztunk, életünkben először láttunk néhány jókedvű részeget, amint a teremben bolondoztak.

Másnap, mikor bevásárolni mentünk, melegen köszöntött bennünket az egyik cukrászda elárusítónője, akiben nagy csodálkozásunkra az előző esti egyik asztaltársunkat ismertük fel. Ez gondolkodóba ejtett engem, mivel Spanyolországban megszoktuk, hogy az üzletek alkalmazottai nem járnak ugyanoda szórakozni, ahova a vásárlók.

Azokban a napokban nagy felfordulás volt Berlinben. Állandó összecsapások, politikai gyilkosságok közepette éltünk, a nép elkeseredett küzdelmet folytatott, hogy megszerezze magának gazdasági szabadságát. De mindez éppen úgy, mint Spanyolországban, csak mellettünk történt, anélkül, hogy mi tudomást vettünk volna róla.

Rosa Luxemburgot meggyilkolták s halálát apánk ezekkel a szavakkal kísérte:

— Talán igaza lehetett, de fanatikus asszony volt — és sohasem tudtam elérni, hogy elmagyarázza nekem, mit követett el Rosa Luxemburg, hogy meggyilkolták.

Az antiszemiták fejeket és kirakatokat törtek be a város közepén és amikor rendzavarások voltak, a taxisoffőr eldugott mellékutcákon vitt minket bevásárlásainkra vagy sétáinkra.

Kommunisták és szocialisták harcoltak életre-halálra a monarchisták és a reakciósok ellen. Halottak feküdtek az utcákon, vér folyt a járdán és mi közömbösen éltünk e tragédia közepette, még csak megjegyzést sem fűztünk hozzá. Marchiuval megtanultuk, hogy ne zavarjuk szüleinket kérdéseinkkel, hiszen a választ úgyis előre tudtuk. A világ két csoportra, az emberek két osztályra tagozódtak: jókra és rosszakra. A *rosszak* azok voltak, akik tiltakoztak vagy zavarták a rendet.

Például: Ha az Unter der Lindenen zavargások voltak, akadályozták a *jókat,* akik éppen bevásárolni mentek.

A moziban kezdetben néha nehéz volt megérteni, kik a jók, de ez mindíg tisztázódott és persze végül is a jók mindíg győzedelmeskedtek a rosszak felett.

Én arra gondoltam, hogy a madridi zárdában az emberiség másképpen tagozódik. A jókon és rosszakon kívül szegények és gazdagok is voltak. Mi a gazdag és jó gyerekek közé tartoztunk, ami végeredményben egy és ugyanazt jelentette.

Madridban a zárdánk mellett lévő épületben kapott helyet az akkori Spanyolország egyetlen laikus iskolája. Ezt az iskolát, amelynek neve Szabad Tanintézet volt, Don Francisco Giner alapította. Olyan gyermekek otthona volt ez az épület, akiket szüleik a természet, a valódi kultúra és az egyszerűség szeretetére kívántak nevelni. Az iskola alapítója Costa „több kenyeret és több iskolát" elvének volt a híve és neki is az volt a véleménye, hogy Spanyolországban mindenek fölött demokratikus rendszerre van szükség. Megértette azt is, hogy ennek a demokráciának az egyház uralma, a királyság és a tudatlan arisztokrácia az ellenzője.

A zárda terraszáról láttuk, mint játszanak vidáman a szomszéd iskola fiú- és leánytanulói és emlékszem szomorú „szabad" perceink idején mint mutattak jámbor apácáink ujjal rájuk:

— Ezek rossz gyerekek. Nem tanulnak hittant. Szüleik liberálisok és szegénykék máris el vannak ítélve arra, hogy az örök tűzben szenvedjenek. És ezenfelül még a királyt sem szeretik!

Zárdánk másik oldalán a kert végében nagyon régi és csúnya épület állott, amely szintén a Jézus Szent Szíve Rabszolgáinak tulajdona volt. Ez az épület szegény gyermekek iskolája volt. Oda is ugyanannyi kislány járt, mint a mi intézetünkbe, de ezek szegény kislányok voltak, más kapun léptek be az épületbe és soha nem játszottak a kertben. Nem ebédeltek a zárdában, nem reggeliztek mise után, nem uzsonnáztak, mert szüleiknek nem volt pénzük, hogy ezért külön fizessenek. Ezek a kislányok nem ugyanazt tanulták, mint mi. Míg mi történelmet tanultunk, vagy legalább is egy olyan tantárgyat, aminek ez volt a neve, nyelveket, hímzést, sőt még zenét is, ők, — a szegények —, írni és olvasni, összeadni és kivonni tanultak és a katekizmust persze. És még akadtak Spanyolországban emberek, akik azt tartották, hogy az apácák tönkreteszik ezeket a kislányokat! Többször is hallottam, hogy mondták: „Mi szükségük van a szegényeknek arra, hogy olvasni tanuljanak?"

Évenként egyszer a mi zárdánkból átmentünk a szegények épületébe. Sorban, fekete egyenruháinkba öltözötten, kezünkben egy szelet csokoládéval vagy süteménnyel érkeztünk meg a szegények iskolájába, hogy megtanuljuk, miképpen kell jótékonynak lenni. Ez volt a keresztényi jótékonyság gyakorlati leckéje. Ezt tanították nekünk, gazdag kislányoknak. Minden évben e nap előtt gondosan megmagyarázták nekünk, hogy kell viselkednünk. „Jónak" és „jótékonynak" kell lennünk a szegény kislányokkal, de eszünkbe sem szabad, hogy jusson játszani is velük ... Annyira undorodtam ettől a ceremóniától, — anélkül, hogy pontosan tudtam volna, miért —, hogy lehetőleg ezen a napon mindíg kerestem valami ürügyet az otthonmaradásra. Nem tudtam elviselni a szegény kislányok csendes és szomorú nézését, sem azokat a szolgai szavakat, amelyekkel „nagylelkűségünkért", az apácák tanítása szerint, köszönetet mondtak nekünk.

Mélyen szégyeltem magam.

XIV.

A zárdát mindíg gyűlöltem, de az oly szokatlan szabadságban eltöltött nyár és ősz után a zárda most elviselhetetlennek tűnt számomra. Mindezen felül már régen álmodoztam egy csodálatos tervről: angol kollégiumba szerettem volna menni.

Kisgyerekkorom óta számtalan könyvet olvastam az angol

diáklányok életéről és úgy tűnt nekem, hogy minden szokásukat jól ismerem. Tudtam angolul, még a diáklányok külön nyelvét is ismertem (ezt olvasmányaimból tanultam meg) és fejből tudtam az angol ételek nevét, amelyek a könyvekben sokkal ízletesebbeknek tűntek, mint a valóságban. De mindenek felett tudtam, mert olvastam, hogy az angol zárdákban nem kell a gyűlölt fekete egyenruhát viselni, a lányok fehér blúzokat hordhattak és barátkozhattak egymással!

Szüleim észrevették, hogy mennyire kedvem ellenére vagyok a Rabszolgák zárdájában és nagynehezen beleegyeztek abba, hogy írjak Angliába és kérjek néhány ismertetőt az ottani leánykollégiumokról. Heteken keresztül kimondhatatlan mohósággal tanulmányoztam a vaskos ismertetőket, válogatva és összehasonlítva az előnyöket, amelyeket a különböző katolikus rendek által fenntartott kollégiumok hirdettek. Mert eszembe se jutott, hogy olyan kollégiumba is mehetnék, amelyet nem apácák vezetnek, vagy hogy azoknak az izgalmas kalandoknak, amelyekről olvastam az angol lányintézeti növendékek életéből, semmi közük sem volt a valósághoz, de még sokkal kevésbbé volt közük az apácák által fenntartott zárdákhoz.

Végül is kiválasztottam néhány leányintézetet, amelyet Angliába való érkezésünk után meg akartunk látogatni.

Az utolsó heteket Madridban mintegy álomban éltem át.

Az évzáró vizsgákon, ahol velem egykorú társnőim, — akik mint én, örökre búcsút mondtak a zárdának —, meghatott könnyeket hullattak és féltek a veszélyektől, amelyek az apácák szerint a világban ránk leselkedtek, én ragyogtam az örömtől. A rendfőnöknő odajött hozzám a folyosón és így szólt:

— De hát nem sajnál itthagyni bennünket azok után, hogy hat évet töltött el körünkben?

Nem tudtam türtőztetni magam s így válaszoltam:

— Kimondhatatlanul örülök annak, hogy elmehetek innen és nem látom magukat többé.

Ezzel mindjárt be is bizonyítottam, hogy egy pillanat alatt lepergett rólam mindaz a gondos nevelés, amelyet e falak között hat éven át kaptam.

Július elején indultunk anyámmal Angliába. Párisban csak éppen annyi ideig maradtunk, hogy nekem néhány ruhát rendelhessünk.

A vonatban egy spanyol családdal utaztunk együtt, akiknek lánya szintén Angliában nevelkedett. Ezek egy cambridgei

apácakollégiumot ajánlottak nekünk. Így történt azután, hogy noha annyit tanulmányoztam a leánykollégiumok ismertetőit, egy olyanba mentem, amely azok között egyáltalán nem szerepelt.

A cambridgei zárda kicsiny volt: tágas és régi magánház, elég nagy területen, s a füvészkerttől csak egy keskeny palánk választotta el. A közelben, egy másik épületben ugyanez az apácarend a városi kislányok részére tartott fenn iskolát.

Míg a kertben sétáltunk, a rendfőnöknő elmagyarázta nekünk — ő jött ki a fogadtatásunkra —, hogy a „középosztálybeli" lányok, akik naponta bejárnak az iskolába, soha nem keverednek az Irország, Anglia és Skócia legjobb katolikus családjaiból származó internátusi növendékek közé. Míg a rendfőnöknő folytatta magyarázatát és feltárta mindazokat az előnyöket, amelyeket kollégiuma tartogat számomra (háromfogásos étrendek, egyetemi előadások, stb.), nekem eszembe jutott madridi zárdám, ahol csak gazdag lányok és szegény lányok voltak és nagy kíváncsiságot éreztem, hogy lássam, milyenek ezek a lányok, akiket a rendfőnöknő mint „középosztálybelieket" említett előttünk. A cambridgei kollégium anyámban éppúgy, mint bennem, jó hatást keltett. Anyám még aznap beiratott, hogy ősszel elkezdjem tanulmányaimat.

Londonban — szerencsémre — összetalálkoztam Maria Vallejóval, régi zárdai barátnőmmel, aki testvéreivel Wight szigetére tartott, hogy ott résztvegyenek a híres Ryde regatta-versenyeken és anyám megengedte, hogy velük tartsak.

Nagyszerűen éreztem magam Mariával és a regatta-versenyek nagyon izgalmasak voltak annak ellenére, hogy — mivel testvérei az egyik bilbaoi evezősklubot képviselték — néhány végtelenül unalmas hivatalos fogadtatáson is részt kellett vennünk. Ezek között a legrosszabb az a garden-party volt, amelyet Beatrix hercegnő, a spanyol királynő anyja adott a sportolók tiszteletére.

Mikor visszatértünk Londonba, már rávettem Mariát, kérjen engedélyt szüleitől, hogy velem jöhessen a cambridgei kollégiumba. Édesanyjának válasza kedvező volt, de ezt egyetlen feltételhez kötötte: az intézetben ne aludjunk ugyanabban a szobában.

Egyikünk sem tudta megérteni e tilalom okát s amikor a rendfőnöknővel közöltük, ő is éppen olyan furcsának találta, mint mi magunk. Olyan volt ez, mintha a madridi apácák sza-

vainak visszhangja lenne, akik még itt is megtiltják nekünk, hogy kettesben elbeszélgessünk egymással.

De az angol apácák nagyon különböztek a madridiaktól. Az egész intézetben csak hat nővér volt és teljesen magától értetődőnek találták, hogy nevessünk, vidámak legyünk, beszélgessünk és barátkozzunk egymással.

A cambridgei kollégium nem éppen az volt, amit én elképzeltem, de kimondhatatlanul jobb volt a gyűlöletes és szomorú madridi zárdánál. Néhány hét mulva már boldognak és elégedettnek éreztem magam új lakhelyemen, melyet csendes kertek és az egyetem épületei vettek körül. Kedvünk szerint barátkozhattunk és Mariával csakhamar meghitt baráti kapcsolatot kötöttünk egy Ann Tyrrell nevű angol lánnyal, akinek apja a Foreign Office egyik magasrangú tisztviselője volt.

Csak az órák alatt kellett csendben maradnunk és nem kellett mindennap misére járnunk. Néhány reggel pihenhettünk is.

Az ételek nem voltak ízletesek, túlsokat se kaptunk, de hamarosan megszoktuk ezt is és ha éhesek maradtunk, hatalmas mennyiségű vajaskenyeret fogyasztottunk vigaszképpen.

Úgy hiszem, tantermünk nem volt olv magas, sem nem volt hasonlítható néhány angol laikus kollégium tantermeihez, de ha a madridi zárda tantermével hasonlítottuk össze, Mariának és nekem különlegesen csodálatosnak s nagyon érdekesnek tünt. Nagyszerű rábeszélőképességgel rendelkezhettünk, mert sikerült meggyőznünk a rendfőnöknőt arról, hogy ne kelljen földrajzot és matematikát tanulnunk. Ezzel szemben Mariával lelkesedéssel vetettük rá magunkat az irodalom, társadalomtudomány és szónoklattan tárgyaira, amelyek sokkal érdekesebbnek látszottak, mivel egy nagyon rokonszenves apáca tanította azokat.

Művészettörténetet is tanultunk és bevezető előadásokat hallgatunk az egyetemen. Ezeket az előadásokat Sir Arthur Quiller-Couch vezette. Eltűrtük a férfihallgatók haragját, akiket akkoriban még — 1921-ben — a nők jelenléte az egyetemi előadótermekben meglehetősen idegesített.

Hetenkint kétszer az egész kollégium sétálni ment a híres „Backs"-kertekbe, amelyek az egyetemi épületek mögött terülnek el, egészen a folyó partjáig. Kettős sorokban sétáltunk s ezt a menetet „krokodilnak" neveztük. Sorainkat mindíg egy apáca zárta be. Mariával rövidesen az elsők lettünk osztályunkban s

ennek folytán a séták alkalmával mi voltunk a „krokodil" vezetői is. Ez azt az érzést keltette bennünk, mintha egyedül és szabadon barangolnánk és boldogsággal töltött el bennünket. Nekem ez az egész élet olyannak tünt, mintha álom volna.

XV.

Ezerkilencszázhusztól ezerkilencszázhuszonháromig maradtam Angliában anélkül, hogy Spanyolországba visszatértem volna. Kétségtelenül ez volt gyermekkorom legboldogabb időszaka. Életünk csendben folyt, de kellemesen. Egyebek között megtanultam azt is, hogy önálló legyek és azt, hogy szobalány segítsége nélkül öltözzem vagy nevelőnő nélkül menjek ki az utcára. Szüleimtől kapott kis heti zsebpénzemből megtanultam megvásárolni mindazt, amire szükségem volt. Elolvastam néhány könyvet és noha ezek nem voltak éppen fontosak vagy jelentősek, ha Madridban maradtam volna, most ezeket is hiányolnám. Megtanultam azt is, hogy férfiak és nők beszélhetnek, sétálhatnak, moziba mehetnek és teázhatnak együtt, anélkül, hogy ezzel „halálos vétket" követnének el. Végül megtanultam a legelemibb dolgokat, amelyeket mindenki tud, mindenki, kivéve azokat, akiket úgy neveltek, mint engem.

A cambridgei kollégium apácái hasznosnak tartották, hogy hozzászokjunk egy bizonyos szabadsághoz és noha gyanítom, hogy a mi intézetünk szabályzata sokkal szigorúbb volt, mint más angol kollégiumoké. Mariával úgy éreztük, hogy nagy függetlenséget élvezünk. Hallgatagon megegyeztünk abban, hogy nem írjuk meg szüleinknek: egyedül is bemehetünk Londonba. Ezzel kitettük volna magunkat annak a veszélynek, hogy értünk jönnek s kivesznek abból a kollégiumból, ahol ilyesmit megtűrnek. Tény az, hogy az apácák belénk helyezett bizalmát olyan komolyan vettük, amikor utaztunk és egyedül járkáltunk a londoni utcákon, hogy még elképzelni sem lehetett rendesebb viselkedést, mint a miénket ilyen alkalmakkor.

A három év alatt, amíg Angliában voltam, szüleim velem szokták tölteni a nyári vakációt és néha húsvétkor is eljöttek látogatóba. Egy nyáron gyönyörű autókirándulást tettünk Skóciába és Észak-Anglia tavaihoz.

Apám nagyon szeretett utazni, meglehetősen ismerte a történelmet, kedvtelései közé tartozott az olvasás és állandóan

készen állt arra, hogy új dolgokat lásson és ismerjen meg. Magas volt, jómegjelenésű és férfias. Fekete, tömött haja, dús szemöldöke alatt barna szemében kedves és jóságos kifejezés csillogott, orra egyenes volt. Szerettem vele sétálni s mindig nagyon örültem, ha a feleségének tartottak s azt hiszem, hogy apám sem igen haragudott emiatt.

Ha én kevésbbé lettem volna büszke, ha kevésbbé lettem volna meggyőződve arról, amit én jónak vagy rossznak tartottam, apámnál mindent, amit akartam, el tudtam volna érni Mindenki azt mondotta, hogy én vagyok kedvenc lánya, de én nem akartam „eladni" függetlenségemet. Azt hiszem, anyám egy kicsit féltékeny is volt rám. Ő is kedvenc lányának tartott, de valójában anyám azokat a tulajdonságokat kereste s akarta bennem megtalálni, amelyek éppen hiányoztak belőlem. Anyámnak az tetszett volna, ha kedves, hajlítható és nőies lettem volna. Néha elképzelt egy ruhát vagy tárgyat számomra és én heves szavakkal döntöttem romba terveit, mikor azokat közölte velem.

Míg apám és én — amikor már nagyobb lett Marichu is — városokat, templomokat és múzeumokat látogattunk, anyám a szállodában maradt és számtalan sárgafedelű francia regényt olvasott ki szobájában. Ha a városban, ahol éppen voltunk, érdekes dolgokat találhatott, néha elment vásárolni is. Mi mindezt persze természetesnek tartottuk. Utazásaink alatt idejének nagyrészét kozmetikai intézetekben töltötte. Az igazság az, hogy anyánk élete a karcsuságért folytatott ádáz küzdelemben telt el. Fiatal korában darázsderekú volt, de férjhezmenetele után annyira elkezdett hízni, hogy hősies erőfeszítései nélkül kövér lett volna. Mindent elkövetett, hogy a divat által megszabott keretek között maradhasson. Képes volt bármilyen áldozatra, csakhogy „vonalát" megőrizze, számtalan pirulát szedett, gyakran s oly mértékben éhezett, hogy egészsége és jelleme is megrendült belé.

XVI.

Két legjobb barátnőm, Maria-Izabel és Maria, 1922 nyarán hagyták el Cambridget. Akkor tizenhatéves voltam és szüleim nagyon helyesen túl fiatalnak találtak még ahhoz, hogy „hosszú ruhába öltözzem". De a kollégiumban magas termetem és latin karakterem miatt időseebbnek tartottak társaimnál. Így sikerült

elérnem, hogy a rendfőnöknő engedélyt adjon nekem, hogy a tanárnők házába költözzem és szobámat tornatanárnőnkkel, a huszonegyéves ír Josie O'Neil-lel osszam meg. Új lakásomban egész este 9 óráig házonkívül maradhattunk. A többi lányokkal csak két tantárgyat hallgattam és maradék időmet az ipariskolában vagy festegetéssel töltöttem. De ez egyáltalán nem vált hasznomra, mert lusta és fegyelmezetlen voltam. Nem vérmérsékletem, hanem a gyermekkoromban kapott nevelés folytán. Ezeket a hibáimat Cambridge minden előnyével sem tudta kijavítani.

Hetenkint egyszer szüleim levele ébresztett fel nyugalmas és kényelmes életemből. Josie O'Neil csakhamar legjobb barátnőm lett. A régi angol városban igazán ártatlan életet éltünk, szüleimnek azonban soha nem mertem volna életünkről részletesen beszámolni. Ösztönösen megértettem, hogy életmódom nem illik bele abba a tervbe, amelyet ők számomra kijelöltek és amint Spanyolországba való visszautazásom pillanata közeledett, olyan félelem és szomorúság vett rajtam erőt, mintha csak kivégzésre készülődő rab lennék, nem pedig iskoláslány, aki várja, hogy „kikerüljön a nagyvilágba".

Cambridgeben megismertem egy mexikói hölgyet, aki egy madridi ismerős családdal volt rokonságban. Ez a hölgy egy kis divatáru üzletet vezetett. Elkezdtem törni a fejemet és végül is sikerült meggyőznöm új barátnőmet, hogy vegyen fel üzletébe s ott maradhassak vele.

Hátra volt még a dolog legnehezebb része: szüleim beleegyezése. Hosszú levelet írtam nekik, amelyben feltártam előttük szívemet és elmagyaráztam nekik az okokat, amelyek elhatározásomra késztettek: szeretném magam megkeresni a kenyeremet.

Levelem nagyon bánatos volt, majdnem tragikus, mert elmagyaráztam benne szüleimnek, milyen végtelen hálával köszönöm nekik, hogy a cambridgei kollégiumba küldtek. Ám éppen itt értettem meg, hogy képtelen volnék elviselni a Madridba való visszatérést, ahol nem vár rám más, mint az, hogy készüljek a férjhezmenésre. Elmondottam szüleimnek, hogy láttam, amint Angliában barátnőim és kollégiumbeli társnőim nagyrésze munkát keres magának és egészen más életet él, mint amit én Spanyolországban megszoktam. Tudom azt, írtam, hogy nincs semmi felkészültségem és ezért szeretném ezt a kínálkozó alkalmat megragadni, hogy valami gyakorlatot elsajátítsak.

Postára adtam a levelet és egy héten át alig birtam aludni, mert szüntelenul csak a válaszra gondoltam. Néha reménykedtem abban, hogy az kedvező lesz és terveket szőttem új életemre. Máskor lehangolt voltam és már előre elképzeltem, amint ott ülök beteg nagyanyám mellett a lovaskocsiban, vagy hangosan olvasom fel neki valamelyik szent életét...

Szüleim válasza nem kellett volna, hogy meglepetést okozzon számomra. A sorok között is ki tudtam olvasni, hogy levelem keserű könnyeket okozott anyámnak és nagy csalódást apámnak. Apám levele két nappal anyámé előtt érkezett meg és azt írta benne· nagyon csodálkozik, hogy nem kívánok már visszatérni a házba anyám oldalára, hogy segítsem és kísérjem őt. „Látom, hogy nagyon kevés tenni- és tanulnivalód van már Angliában", írta apám levelében „és hogy jó volna, ha a lehető leghamarabb érted mennék, mert anyád már nagyon szeretne ismét maga mellett tudni, szeretné, ha „hosszú ruhát öltenél" most, hogy már felnőtt lettél". És hozzátette: hálát kellene adnom Istennek, hogy nem kell dolgoznom és nem kell kenyeremet egy divatáruüzletben elárusítónőként megkeresnem.

Anyám levele még keserűbb volt: „Látjuk, hogy az angol nevelés nem járt azzal az eredménnyel, amelyet vártunk tőle. Ahelyett, hogy előkészített volna téged az úri életre az én oldalamon, úgy tűnik, mintha az elégedetlenség magvait vetette volna el benned..." És a levél végén bejelentette, hogy áprilisban értem jön Angliába; majd Párison keresztülutazva, megrendeljük ruháimat, amelyekben bemutatkozom a társaságban.

Nem szállhattam szembe szüleim akaratával. Nem tudtam tizenhétéves koromban minden felkészültség nélkül elszökni és nem maradt más választásom, minthogy beletörődjem sorsomba. Az apácák, de még Josie O'Neil is igyekeztek meggyőzni, hogy képtelenség még csak gondolni is másra. De én rettegtem attól, hogy hazamenjek. Féltem, hogy összeütközésbe kerülök anyámmal, borzalommal töltött el az az egyéniségemet elnyomó, cselekedeteimet korlátozó életmód, ami Madridban várt rám.

A kétségbeesés szélén voltam, amikor Maria-Isabeltől jött levél. Meghívott, hogy töltsem vele a nyár egy részét Algortában, Bilbao mellett, abban a nagyszerű villában, amelyet apja nemrégiben építtetett. Maria-Isabel levele vidám volt és azt írta benne, hogy nagyon boldog Spanyolországban. A szívem nagyot

dobbant. Talán félelmem túlzott is volt! A cambridgei divatáruüzlet már nem látszott olyan érdekesnek...

Végtére is nagyon fiatal voltam, előttem volt az egész életem és mi más kívánságom lehetett volna még?!

Majdnem türelmetlenül kezdtem gondolni arra a percre, amikor anyám majd értem jön.

XVII.

A nyugodt cambridgei kollégiumból elindultam, hogy visszatérjek a nyugtalan Spanyolországba, ahol súlyos események felhői tornyosultak.

Ezenkilencszázhuszonhármat írtunk. Az egész ország nyögte még az Annualban és Arruit hegyén elszenvedett vereségeket. A tábornokok, a nemesség, a nagyiparos újgazdagok nem tudták elfelejteni a marokkói vereséget, mert a megaláztatás nagy volt; a nép még nem tudta elfelejteni, az ezerkilencszázhuszonegyes véres csatákat, mert azokban nyolcezer fiát vesztette el.

A kormány számolva Őkatolikus Felsége, XIII. Alfonz támogatásával, igyekezett elfelejtetni a Marokkóban történteket. De lehetetlen volt továbbra is elrejteni a hadjárat eredményeit és egész Spanyolország követelte: büntessék meg a hadjárat okozóit és felelőseit. A *„felelősség"* szó volt mindenkinek ajkán. „Büntessék meg a felelősöket! Állapítsák meg mindenkinek a felelősségét!" — követelte kiáltva a nép. Ezt a felelősséget részben könnyű, részben nehéz volt megállapítani. Kétségtelen, hogy az ország uralkodó osztályainak korrupt és hanyatló rendszere volt a felelős Spanyolország sajnálatos és reménytelen helyzetéért és azért, hogy gyarmati birodalmának maradványaiban egyik csapás a másik után érte. De alig jutott valakinek eszébe akkoriban, hogy a baj valódi és mélyenfekvő gyökereit keresse. Meg kellett elégedni azzal, hogy a közvetlen és felszínen lévő felelősséget állapítsák meg. Ezt könnyű volt valamilyen tábornok vagy kormányzó nyakába varrni, mégha annak valójában csak kis része volt is benne. Az egész kormányrendszer, az egész hadsereg részes volt az afrikai vereségben. Kétségtelenül Berenguer tábornok, a marokkói protektorátus és az egész északafrikai spanyol terület katonai parancsnoka volt az a személy, akit elsősorban lehetett bűnbaknak felhasználni. Parancsnoksága 1921-ben két területrészre terjedt ki, amelyeket széles lázadó zóna választott el egymástól. Silvestre tábornokot, a

király hadsereg-házának vezetőjét akkoriban nevezték ki a melillai zóna parancsnokának. Ő késztette Berenguert arra, hogy részleges hadműveletet kezdjen Tetuánból. Itt volt a spanyol-marokkói kormányzóság székhelye. Ezalatt Silvestre — akit elkapattak a Larache-i fennsíkon a mórok ellen aratott könnyű győzelmei, s akit a királyi palotában a térkép fölött gombostűkkel hadvezéresdit játszó uralkodó noszogatott — nem kevesebbet tűzött ki maga elé, minthogy beveszi Alhucemast. Ez volt a neve annak a gazdag tartománynak, amely a Protektorátus két területsávját egymástól elválasztotta és amelyet mindezideig képtelenek voltak meghódítani. Csak a hencegő Silvestre álmodozhatott arról, hogy ilyen hatalmas vállalkozásba fogjon. Az afrikai spanyol hadsereg felszerelése nagyon szegényes volt, és ami még ennél is súlyosabb tehertételnek számított, olyan katonák szolgáltak benne, akiket erőszakkal vittek el otthonukból. Ezért a háborúért az egész félszigeten senki nem lelkesedett. Jelentőségét senki nem értette és a nép körében már csak egyszerű említése is a halál és a tragédia képzetét vonta maga után.

Hosszú évek óta Marokkó volt az egyetlen hely, ahol spanyol katonatiszt karriert csinálhatott, mert az egyetlen kiutat jelentette egy vidéki helyőrség egyhangú életéből. A tisztek a félszigeten nyomorúságos zsoldot kaptak. Amikor afrikai földre tették lábukat, fizetésük ötven százalékkal emelkedett és majdnem mind ingyen ellátásban részesült. A ranglétrán való emelkedés gyorsabb és az élet könnyebb volt. A kalandkereső fiatal tisztek szemében Marokkó tűnt az egyetlen olyan helynek, ahol álmaikat megvalósíthatták. Az afrikai katonatisztek viszonylagos jólétét a hálás kormányok biztosították, ami meglehetősen furcsán hangzik, ha számításba vesszük, hogy Marokkó gyarmatosítása és így a hadsereg fenntartása, ahelyett, hogy jövedelmező lett volna, súlyos tételt emésztett fel a befolyó adókból.

Abd-el-Krim-et, az alhucemasi zóna riffjeinek törzsfőnökét, maga Silvestre tábornok „tanította" meg arra, hogy mit tegyen. Abd-el-Krim a melillai Bennszülött Ügyeket Intéző Irodában volt állásban és azt mesélik, hogy egy napon valami szívességet ment kérni Silvestre tábornoktól. Ez nagyon dühösen fogadta, udvariatlanul és durván kidobta szobájából anélkül, hogy válaszra méltatta volna.

— Ezeknek a móroknak meg kell tanulniok, hogy tisztelettel kezeljenek bennünket — mondta a tábornok, míg Abd-el-Krim sietve távozott irodájából.

És Abd-el-Krim megtanulta.

Silvestre decemberben kezdte el a hadműveleteket. Betörését a még meg nem hódított területekre siker koronázta. Kezdetben csak jelentéktelen ellenállásra talált, s ez a tábornokot arra késztette, hogy haderőivel tovább nyomuljon előre anélkül, hogy hátamögött szilárdan kiépített állásokat hagyott volna. Ám a rendelkezésre álló eszközök is hihetetlenül gyérek voltak s képtelen lett volna hátvédjét megerősíteni. Gyors előrehaladásában Silvestre eljutott egész Annual-ig, — ez a hely kulcspontnak számított —, hogy onnan minden haderejével az alhucemasi fennsíkra törjön be. A spanyol csapatok itt szenvedték az első vereséget. Mikor Silvestre az erődben elesett és a visszavonulás elkezdődött, kezdetben még minden rendben ment. De aztán mindenütt „baráti" kabil törzsek jelentek meg, amelyek a riffekhez csatlakoztak, hogy a visszavonuló erőket támadják.

Tetuánból Berenguer tábornok sietett a helyszínre, hogy a megvert spanyol hadsereg maradványait megmentse. Magával hozta a spanyol idegenlégió újoncait, akik még soha tűzvonalban nem voltak és olyan bennszülött csapatokat, akik tisztjeikre bizalmatlanul és ellenségesen tekintettek.

Navarro tábornok, aki éppen szabadságát töltötte a félszigeten, sietve Marokkóba érkezett, hogy megkísérelje újjászervezni a Melilla felé fejvesztetten visszavonuló csapatokat. Sikerült is összevonni őket az Arruit-hegyi erődben. Ez az erőd aránylag jó védelmi lehetőséget nyujtó stratégiai pont volt, noha a kút, amelyből az erődöt vízzel ellátták, az erőd falaitól meglehetősen távol feküdt.

Mikor a lázadó kabilok, akiknek törzsfői eddig „barátokként" viselkedtek, az erődöt körülvették, Navarro elhatározta, hogy még az Abd-el-Krim parancsnoksága alatt közeledő riffek érkezése előtt megegyezésre jut velük. A spanyolok átadják fegyvereiket a Kabil törzsfőknek és ezek biztosítják a tisztek és a hadsereg szabad elvonulását az erődből. De még mielőtt a megállapodásban foglaltakat végre is hajthatták volna — és még azelőtt, hogy az első csapatok az erődből arra az országútra tértek volna, amelytől egy keskeny ösvény választotta el őket —, lövések hangzottak el, a kabilok és az érkező riffek elkezdték mészárolni a lefegyverzett spanyol katonákat. Az erődben tartózkodó kabil törzsfők a történtekről tudomást szerezve, igyekeztek Navarro tábornokot és néhány tisztet megmenteni. Azokat, akiknek sikerült Arruit hegyéről élve kijut-

niok, a kabil törzsfők rejtették el sátraikban. Később Abd-el-Krim, aki csapataival érkezett a helyszínre, foglyul ejtette őket.

Évekkel később tudódott ki, amikor a kevés életbenmaradt foglyot kicserélték, hogy azon az éjszakán az erődben lévő kétezer ember legnagyobb része elpusztult.

Az Arruit-hegyi vereség a spanyolok méltatlankodását a végsőkig fokozta. Nyolcezer ember veszett el az értelmetlen hadjáratban. Egy maroknyi kabil és riff csapat leverte a tobb mint otvenezer emberből álló spanyol hadsereget. Barcelonában heves tüntetésekre került sor. Ebben a városban az utolsó évek gyors iparosodása a népet öntudatosabbá tette. Tiltakoztak a kötelező marokkói katonai szolgálat, valamint a hadsereg és a kormány ténykedései ellen. A király azonban, aki felé a barcelonai ipari proletariátus vádló ujjal mutatott és ez a proletáriátus éberebb volt akkoriban, mint a félsziget többi dolgozója, — nem volt hajlandó eltűrni, hogy alattvalói beleszóljanak a kormányzás ügyeibe. Martinez Anido tábornokot nevezte ki Barcelona katonai kormányzójául. Azért éppen Martinez Anidót az egész tábornoki karból, mert őt tartotta legalkalmasabb nak arra, hogy módszereivel a súlyos helyzetet uralja.

„Szabad szakszervezetek" alakultak a tábornok támogatásával, — noha nem egyedül az ő ötlete volt ez. Így akarták a munkásosztály növekvő egységét szétrombolni. Legjobb fegyverüknek a provokáció bizonyult és el is érték vele a kívánt eredményt. Martinez Anido kormányzósága idején Katalónia fővárosában kétszázhuszonnyolc halálos utcai támadás történt.

Az uralkodó azonban mégsem tudta meggyőzni Spanyolországot arról, hogy ami Marokkóban történt, annak nem volt jelentősége. A világ összes Martinez Anidói képtelenek lettek volna arra, hogy „megbékítsék" Barcelona „bennszülötteit"! A hadsereg még azt a kevés presztizsét is elvesztette, ami megmaradt és a kormány kénytelen volt lemondani. Az új kormány minden lehetőt megtett, hogy a nép méltatlankodását lecsillapítsa. A hadi- és tengerészetügyi tárcákat katonák helyett politikusokkal töltötték be és tábornok helyett civil katonai kormányzót küldtek Marokkóba. Még az egyház is kapott egy könnyű figyelmeztetést. A kormány megtiltotta a monostorokban, kolostorokban és templomokban lévő műalkotások kiárusítását. Éveken keresztül a püspökök, a klérus s a vallásos rendek meggazdagodtak a templomokban, kápolnákban és sekrestyékben felhalmozott szőnyegek, képek, ékszerek és más műtárgyak eladásából. Így magyarázható az, hogy művészeti kin-

cseink nagyrésze magángyűjtemények, francia, angol, német és amerikai múzeumok kezén van.

Még arra is gondoltak akkoriban, hogy Spanyolországban bevezetik a vallásszabadságot. A katolikus vallás volt a hivatalos és éppen ezért az egyetlen, amelyet engedélyeztek. A kormány egyik tagja a vallásszabadság bevezetéséről terjesztett törvényjavaslatot az akkori nemzetgyűlés elé.

Mondani sem kell, hogy a javaslatnak nem volt sikere és a jószándékú miniszternek sürgősen le kellett mondania. De az a tény, hogy noha rövid időre, de mégis olyan ember szerepelhetett a kormány tagjai között, aki ezt az újítást kívánta meghonosítani, több mint elegendő okot szolgáltatott arra, hogy mély riadalmat keltsen azokban a körökben, amelyekhez családom is tartozott.

Az elégedetlenség az új kormány által bevezetett újítások ellenére is tovább tartott. Büntessék meg a felelősöket! Meg kell találni a felelősöket! Ezt kiáltotta egész Spanyolország, amikor tanulmányaim befejezése után Cambridgeből visszatértem.

MÁSODIK RÉSZ

HÁZASSÁG: A SPANYOL ASSZONY ÉLETÚTJA (1923—1931)

I.

Tizenhét éves voltam s szemem előtt tárult fel a rózsás jövő. Minden előre ki volt tervelve: elsősorban is „hosszú ruhát" kell öltenem és be kell mutatkoznom a társaságban. Az nem jelentett semmit, hogy akkor a rövid szoknya volt divatban. A kifejezés mégis ugyanaz maradt.

Azelőtt az volt a szokás, hogy az anyák lányaikat látogató bemutatkozásra vitték összes barátaikhoz, és így azok rákerültek a meghívandó felnőtt személyek jegyzékére. Ám amikor én „bemutatkoztam a társaságban", ez az ellenszenves és zavaró szokás már nem volt divat. A nagy szállodák, az ötórai teák és a sport hatására a madridi előkelő társaságok szokásai is átalakultak. Anyám magával vitt néhány olyan helyre, amelyet ő fontosnak tartott, a többiek pedig vegyék tudomásul, hogy én már elég felnőtt vagyok ahhoz, hogy kikerüljek a nagyvilágba: készen állok arra, hogy férjet keressek magamnak.

Ez volt az első lépés azon az életúton, amelyet szüleim oly gondosan előkészítettek számomra. Egy vagy két évig most ünnepélyek, bálok, flört és szórakozás vár majd rám, — persze mindig kizárólag csak anyám kíséretében. Akkor majd apám már törődni kezd kérőim társadalmi és anyagi helyzetével. Tizenkilenc-húszéves koromban majd megismertetnek egy jó családból való, komoly és biztosállású fiatalemberrel, hogy összeházasodjunk. Egy évvel később a szépen feldíszített templomban, sok nászajándék és gyönyörű kelengye közepette megtartjuk esküvőnket. Utána nászútra indulunk s az útirány persze kétségtelenül Olaszország lesz.

Azután pedig... Tulajdonképpen azután nincs is miről beszélni s nincs is min gondolkodni többé. Az életem biztosítva

lesz, szüleim nyugodtak, és egyáltalában fontos-e az, hogy egy asszony élete már befejeződött, mielőtt még elkezdődött volna.

Anyám meghatottan jött értem Angliába, hogy magával vigyen. Dolgozni vágyó leheteltlen gondolataim elszálltak, mint a füst. Már minden kizárólag csak azokra a fínom hadműveletekre szorítkozott, amelyeket életem elkövetkező három évében fogok megharcolni és amelyeknek vezérkari főnöke anyám lesz. Nevelésem eddig dajkák, nevelőnők és apácák kezében volt. Anyám és én alig ismertük egymást, de most, hogy már majdnem felnőtt nő lettem és bemutatásra kerülhettem a házassági vásáron, életem gyeplőjét ő fogja kezébe venni. A kevésbbé előkelő családok engedhették, hogy eladólányaik gardedame kíséretében járjanak társaságba. Anyám azonban ilyesmit természetesen nem engedélyezhetett. Ő fog elkísérni mindenfelé: bálokra, ünnepségekre, sétákra, színházba, moziba. Csak vele mehetek a szórakozóhelyekre. Egyszóval elválaszthatatlanok leszünk, anyám és én. Pedig valójában idegenek voltunk egymás számára. Szempontjai gyakran egészen furcsának tűntek szememben, hiszen Angliában három évet éltem viszonylagos függetlenségben. Ezenkívul ugyanazoknak a dolgoknak nem tuladonítottunk egyforma fontosságot. Akik eddig neveltek, kivétel nélkül mind engedelmességre tanítottak, de legmélyebb bensőmben erős vágy élt bennem, hogy fellázadjak minden ellen, ami körülvesz.

A párizsi—madridi gyorsvonaton tett anyám először említést szerencsétlen levelemről.

— Beszédünk van egymással, — mondta. Hangjának csengése okozta, hogy szemem könnyekkel telt meg. Hasztalan reméltem, hogy el fognak feledkezni levelemről...

— Most, amikor visszatérsz Madridba, helyes volna, ha számításba vennéd, hogy az élet Spanyolországban nem ugyanaz, mint Angliában. S ennek én nagyon örülök. Sajnos, túl későn jöttünk rá apáddal az angol nevelés hátrányaira. Túl nagy a szabadság és más effajta bolondságok. Attól félek, hogy nem erre lett volna szükséged ahhoz, hogy elfoglald helyed a házban és a madridi társadalmi életben.

Hiába igyekeztem megmagyarázni érzéseimet:

— De mama, ne hidd...

Anyám először nem törődve közbeszólásommal, tovább folytatta:

— Apád és én nagyon aggódunk miattad és készek vagyunk

mindent elkövetni, hogy engedelmes légy és úgy viselkedj, ahogy egy magadfajta kisasszonyhoz illik, nem pedig úgy, mint egy akárki....

Arcomon bizonyára tükröződtek érzéseim, mert anyám félbeszakította szavait, hogy így szóljon:

— De Constancia, miért vágsz ilyen szomorú arcot és miért sírsz? Hisz mindez, amit most mondok, csak arra szolgál, hogy boldogabb légy és jó férjet találj magadnak. Az ember azt hinné, hogy ahelyett, hogy hosszú ruhába fogsz öltözni, a vesztőhelyre mégy.

Míg én felszárítottam könnyeimet, anyám folytatta:

— Egy kisasszonynak nincs szüksége *arra a szabdságra,* amelyről te beszélsz leveledben.

Mikor látta szomorú arcomat, türelmét vesztve folytatta tovább:

— Jól tudod, hogy apádnak és nekem egyáltalán nem tetszenek ezek a függetlenségi törekvések...

Ez elegendő volt ahhoz, hogy megértsem, mi vár rám Madridban. Csak azt nem tudtam megérteni, hogy ha erre az életre készítettek elő, minek kellett három évet Angliában töltenem!

Mikor hazaérkeztünk, már várt rám az első kellemetlen meglepetés. Miss Mary Dunn személyében, új angol nevelőnőt fogadtak fel mellém, hogy ő kísérjen és őrködjön felettem azon ritka alkalmakkor, amikor anyám nem tud velem jönni. A nevelőnő puszta jelenléte haraggal töltött el, de ez alkalommal győzelmet arattam anélkül, hogy bármit is tettem volna.

Néhány héttel azután, hogy Madridba érkeztem, kiderült, hogy Miss Mary Dunn egy grófnak volt a szeretője, akinek lányai, a mi barátnőink, elég hosszú időn keresztül a Miss gondjaira voltak bízva. Kiderült az is, hogy ezt Madridban, anyámat kivéve, mindenki tudta.

II.

Háromévi távollét után érkezésem meglehetős feltűnést keltett a családban. Mindenki vékony, pipaszárlábú, égimeszelő kislányra emlékezett, akinek sovány vállai, zsiráfnyaka és borsófeje volt. Pedig szemem mindig barna volt, szempilláim hosszúak és tömöttek, de Angliába való utazásom előtt bőröm sápadt és zöldes színben fénylett, fogaim a szörnyű fogorvosi sínek mögé voltak szorítva. Apáméhoz hasonló tömött, összeérő

szemöldököm és puha hajam egyáltalában nem segítettek kiemelni néhány szép arcvonásomat.

Madridba való visszatérésem után, 1923 júniusában, nem akartak megismerni. Kigömbölyödtem, s már sem a lábam nem hasonlított pipaszárhoz, sem a vállaim nem voltak olyanok, mint egy betegé. Kevéssel azelőtt fedezték fel Londonban a tartós hullámokat és én az elsők közt voltam, akik ezt a találmányt ki is próbálták. A párizsi kozmetika és a párizsi ruhák szintén megtették a magukét.

Hugaim és unokanővéreim nem tudták levenni szemüket tépett szemöldökeimről, rúzzsal festett arcomról és számról. Egy évig nem mostan arcomat szappannal és vízzel. A párizsi szépészeti intézetben egy „saláta"-krémet ajánlottak, amely szerintük csodát tesz a bőrrel és én utasításaikat betű szerint követtem. Szemeim felfrissítésére pedig egymásután ürítettem ki a rózsavizes tégelyeket.

Bizonyos megilletődöttséget éreztem, amikor anyám újonnan berendezett szobámat megmutatta. Régi diákszobámat hálószoba-szalónná alakították át, hogy ott fogadjam barátnőimet. Ám örömöm csakhamar kétségbeesésbe csapott át, mert anyám az akkori divatot követve, a tágas szobát csúnya, virágos tapétával vonatta be. Ez a szörnyű falborítás és a hozzá vásárolt piros lakk-bútorok elszédítették a belépőt. Én meg mindíg gyűlöltem a lakkozott bútorokat.

Nemcsak a bútorzat volt az egyetlen újítás. Miután az első nap bemutattak a szerencsétlen Miss Mary Dunnek, anyám csöngetett és megjelent Júlia, ki még sokkal rosszabb hatást keltett bennem, mint a miss és a lakk-bútorok együttvéve. Kislánykorunkban hozzászoktunk, hogy a hajfonatunkat megfésüljék, cipőnket befűzzék és segítsenek az öltözködésnél. Ezt a szerepet eddig fiatal és egyszerű parasztlányok töltötték be, akik épp hogy felkerültek a faluból a nagyvárosba. Mialatt mi a zárdában voltunk, kitakarították szobánkat, mosták és vasalták a fehérneműket. De Júlia más volt. Parancsoló fellépésű és sokat beszélő, korosabb asszony, aki nagyszerűen illett volna klasszikus műveink valamelv hősnője mellé az öltöztetőnő szerepébe. Ezenfelül Júlia a valladolidi katedrális egyik kanonokjának volt nővére.

Jelenlétében mindíg rosszul éreztem magam. Amikor anyám és Miss Mary Dunn kimentek a szobából, Júlia elémtérdelt, hogy lehúzza a cipőmet. Nem tudtam elfojtani egy elutasító

mozdulatot. Gyakran láttam anyám szobalányát, amint elétérdel, hogy lábára húzza harisnyáját vagy cipőjét, de elviselhetetlennek éreztem, hogy engem öltöztessenek és vetkőztessenek ilyen módon. Ezt Júliának értésére is adtam és attól fogva, amíg én öltözködtem és ő szokás szerint a szobában tartózkodott, valami más elfoglaltságot keresett magának. Megigazított egy fiókot, előkészítette a kézitáskámat, míg én gyors mozdulatokkal öltözködtem, nehogy esetleg mégis eszébejusson segíteni.

Érkezésem után néhány nappal már résztvettem az első társadalmi összejövetelen. Abban az időben kétféle ünnepség volt divatban. Éjszakai bálok, amelyek későn, a Madridban szokásos, nagyon késői vacsora után kezdődtek és hajnaltájban értek véget. Ilyen bál csak vagy féltucat volt az egész évadban és ezeket hol a madridi arisztokrácia legragyogóbb palotáiban, hol a külföldi követségeken rendezték. Ezeken kívül délután is voltak bálok. Ezek úgy hat óra tájban kezdődtek és este tíz—tizenegy óráig tartottak, amikor azután a meghívottak hazamentek vacsorázni.

Az én „első bálom" egy délutáni ünnepség volt a bárónő házában. A bárónőt gyakori társadalmi összejöveteleiről és parókájáról széltében-hosszában ismerték. Ha ünnepélyei nem is voltak különösek, a paróka az volt. Lehetetlen volt megtudni, vajjon kopaszságot vagy őszülő hajat takar-e ez a koromfekete paróka, melynek haránt fürtjeit hatalmas briliánscsat fogta össze. A bárónő összejövetele számtalan unokaöccsének és húgának szórakoztatását szolgálta és azt, hogy ezeknek alkalmuk legyen más, velük egykorú fiatalokat megismerni. Idősebbek csak kisszámban voltak jelen. A bárónő a szalón közepén elhelyezett erkély- vagy tribünszerű emelvényen szokott ülni. A többiek közben a szalonban táncoltak. Az emelvényen a bárónő mellett Izabella infánsnő, a király nagynénje foglalt helyet. Általában ő szokott elnökölni az effajta ünnepségeken.

Első báliruhám fekete taftból készült. Anyám derékban szűk, szélesszoknyájú és bőujjú szabást választott számomra. A szoknya szegélyét piros és kék bársonyminták díszítették Hatalmas, ugyanolyan színű bársonyszalagokkal ékített, téglaszínű szalmakalap és az elmaradhatatlan kesztyű egészítették ki öltözékemet. Anyám és én abban az amerikai márkájú autóban érkeztünk az ünnepségre, amelyet apám röviddel azelőtt vásárolt a háború előtti régi Renault helyett. Térdnadrágos és

fehérparókás lakájok álltak a főlépcső hosszában és bevezettek bennünket a szalonba, ahol a bárónő fogadásunkra jött elénk. Anyám bemutatott neki és ő elvitt, hogy Izabella infánsőt üdvözöljem.

Az infánsnő csaknem intézményszámba ment az ilyen ünnepségeken. A király és a királynő csak az éjszakai bálokon vettek részt és azokon se mindig. Ahol előreláthatólag nem nyílt alkalom arra, hogy a királyi személyek elszórakozzanak, vagy ha az ünnepség nem volt éppen olyan nagyjelentőségű, hogy azokon őfelségeik is résztvenni méltóztattak volna, az infánsnő helyettesítette őket.

Aki Izabella infánsnőt saját palotájában láthatta, mint ahogy nekem alkalmam volt rá nem is egyszer, valami közönséges nagymamának tartotta volna. Ízléstelen tárgyak vették körül, mert az ilyesmit nagyon szerette. Mindig szürke selyemruhát viselt. Ott ült magashátú, merev és kényelmetlen karosszékében és úgy tett, mintha olvasna, vagy kötőtűt tartott kezében és egy gombolyag pamutot ölében. Úgy látszik, minden, ami csúnya és ízléstelen volt, tetszett neki. Talán fiatalkorában vágyott is az életben lévő, szép dolgokra, nem tudom. Engem mindig Doña Ramonára, intézőnk feleségére emlékeztetett. Körülbelül vele egykorú lehetett, ugyanolyan gutaütésesen duzzadt arca volt, ugyanúgy piros foltok ütöttek át arcbőrén. Az egyetlen különbség az volt, hogy Doña Ramona a sok munkában és szenvedésben hamar megöregedett, míg az infánsnő úgy látszott, mint hogyha a sok evéstől és mozdulatlanságtól szerezte volna ezt a külsőt. Dagadó húspárnáit szoros fűzőbe préselte s a fűző vonalait világosan ki lehetett venni a ruha szürke selyme alatt. Lehetséges, hogy ez a fűző okozta, hogy őfensége akárhol is volt, gyakran szokott elaludni ültében.

Többször csodálkoztam azon, hogy Izabella infánsnő olyan népszerű Madridban. Mikor nyitott lovaskocsiján vagy autójában sétára indult, mindenütt üdvrivalgással köszöntötték. A királyi család egyetlen más tagját sem érte ilyen megtiszteltetés. Lehet, hogy ezt aránylag egyszerű és fitogtatás nélküli életmódjának köszönhette, vagy annak, hogy a nép tudta róla: soha nem avatkozott a politikába és éppen ezért nem volt okozója azoknak a bajoknak, amelyek csőstül zúdultak az országra. Azonkívül az anyakirálynő német volt, a király felesége angol és az egész királyi házban nem volt senki, aki valóban spanyol lett volna. Az agg infánsnő pedig a madridi óváros-

ban lakott egy antik palotában és a legmelegebb nyári hónapokat La Granjában töltötte, abban a palotában, amelyet még őse, V. Fülöp építtetett.

A La Granja-i palota és csodálatos kertje hosszú évekig üresen állott. A királyi család más, szórakoztatóbb helyeken szeretett nyaralni. Ám az infánsnő hű maradt La Granjához és a régi szokásokhoz, és az egyszerű emberek így fejezték ki köszönetüket ezért. Szó sem volt arról, hogy a szegény asszonyság képes lett volna két szieszta között valamit kitalálni, ami népszerűséget szerezhetett volna neki. Mindenki tudta, hogy az országban kevés agyvelő működik lassabban, mint az övé. Minden csupa véletlen volt körülötte és így a koros infánsnő nagyszerűen beleillett ennek az ünnepségnek keretébe, amelyen én először mutatkoztam be az előkelő társaságban.

Angol nevelésem ellenére világi életemet olyan cselekedettel kezdtem, ami inkább illett volna valami fiatal lányhoz, aki az Ursula apácák zárdájából került ki. Amikor Spanyolországba visszatértem, nagyanyám nagyon beteg volt. Akkoriban én még mélyen át voltam itatva vallásossággal és így fogadalmat tettem a Szent Szűznek, hogy két éven át nem táncolok, ha Isten meghosszabbítja nagyanyám életét. Valójában fogadalmamnak nem volt sok értelme. Nagyanyám halála a spanyol szokások szerint szigorú gyászba borította volna a családot s ez már egymagában lehetetlenné tette volna, hogy legalább egy éven keresztül ünnepségekre, vagy sétálni járhassak.

Amikor először kértek fel táncolni, meg kellett magyaráznom a fogadalmamat. „Táncosaim" mellettem maradtak, hogy elcsevegjenek velem. Angliában kapott modern nevelésem híre még előttem érkezett el a madridi szalonokba, s az ezzel párosuló vallásosság felkeltette kíváncsiságukat. A többi fiatal lány édesanyja rossz szemmel nézett rám, azt hivén, hogy ebben a furcsa keverékben veszélyes riválisa leszek lányaiknak.

Nagyon csalódottan érkeztem haza. Megismertem — amint azt anyám közölte velem — a madridi ifjúság színe-javát. De nekem ezek a fiatalemberek unalmasaknak és érdekteleneknek tűntek. Néhány nap mulva anyám elvitt a lóversenyre, ahol vasárnap délutánokon a madridi társaság apraja-nagyja összegyűlt. Míg anyám barátnőivel ülve maradt egy páholyban, néhány fiatalember meghívott, hogy sétáljak velük fel és alá a pálya szélén. Ez volt a szokás. Soha nem fogom elfelejteni ezt a délutánt. Tíz perc séta e fiatalemberek társaságában elegendő volt ahhoz, hogy csevegésüket elviselhetetlennek találjam.

Elmenekültem mellőlük, behúzódtam a tribün alá, s ott az utcagyerekek és jegyárusok szemeláttára keserű könnyekben törtem ki. Csakhamar megjelent anyám — rátalált rejtekhelyemre, — haragosan karonfogott és kivitt onnan. Hazafelé a kocsiban egy szót sem szóltunk. Megértettem, hogy milyen nagy bánatot okoztam neki lehetetlen magatartásommal, de ekkor már azt is elhatároztam, hogy lesz, ami lesz, én pedig ilyen fiatalemberek közül férjet nem választok magamnak...

A táncdélutánok és a lóversenyek csak a kezdet volt. Az uzsonnák, teniszpartik, színielőadások és bálok, noha nem táncoltam, csakhamar minden napomat lefoglalták. Unokanővéreimnek teniszpályájuk is volt madridi házuk kertjében. Maura hercegének leányai velem egykorúak lehettek. Nagyon sok összejövetelt rendeztek és náluk ismertem meg az akkori madridi előkelő társaság legnagyobb részét. Az efféle összejöveteleken mindig ugyanazt az egyedüllétet és nyomottságot éreztem, mint a lóversenyen. Megtanultam, hogy uralkodjam magamon, tudtam mosolyogni, ha szükséges volt, rokonszenvesnek mutatkoztam, hogy anyámnak örömet okozzak vele, de soha nem éreztem boldognak magamat ezek között az emberek között, akik Spanyolország leghangzatosabb neveit viselték.

Egyszer még azt is hallottam anyámtól, hogy a madridi arisztokrácia fiatalemberei nagyon keveset érnek és semmire sem jók. Ám mégis csak ilyen fiatalemberekkel jöttem össze és elkerülhetetlenül közülük kellett magamnak férjet választanom

III.

Végre befejeződött a társadalmi életben való megjelenésem első időszaka és leutaztunk La Matára. Már nagyon vártam erre a pillanatra, mert Ann Tyrrell nevű angol barátnőmet — együtt tanultunk a cambridgei kollégiumban — meghívtam, hogy töltsön velünk néhány hetet. Apja már államtitkár volt a Foreign Officeban és én, angliai tartózkodásom idején többször voltam hozzájuk meghíva és szüleim most viszonozni akarták vendégszeretetüket.

A Madridban megismert lányokkal folytatott hosszú és unalmas beszélgetések után vágyódtam már arra, hogy ismét elbeszélgethessek angol barátnőmmel.

Ann a Hendaya-i gyorsvonattal érkezett, s ez Segoviában is megáll. Elébementünk az állomásra és egyenesen La Matára

vittük. Elsőnek a birtokunkat környező vidéket és a körülötte lévő falvakat ismerte meg Ann Spanyolországból.

Másnap reggel utasítást adtam: fogják be az egyik könnyű kocsit, hogy megmutassam Ann-nak a birtokot. Azt akartam, hogy megismerje Collado Hermoso-t és Sotosalbos-t. Ez a két falu a birtokunk szélén feküdt. Amikor Ann az inkább majorságoknak tűnő falvakat meglátta — alig kilencven lakosa van egynek-egynek — azt hitte, hogy kihalt belőlük a lakosság.

— Csak nem akarod azt mondani, hogy *itt* emberek élnek! — kiáltotta Ann, nem tudva magát tűrtőztetni. Ujjal mutatott a kőből és sárból épült földszínű házakra, amelyek félig összeomolva, majdnem ablaknyílás nélkül sorakoztak egymás mellett. Pedig jól tudtuk, hogy ezekben emberek élik le egész életüket. Mindegyik házban vagy hat személy lakott. Reggel volt és a falu lakóinak legnagyobb része még hajnalban kiment a földekre. Még a szopós gyermeket is magukkal vitték. Csak ezek nem tudnak segíteni a mezei munkában s így becsomagolva, az aratás idejére egy fa árnyékába helyezik el őket a csobolyó mellé. Valóban, a falu csaknem kihaltnak látszott.

Ann, mielőtt Spanyolországba jött, sokat utazott, de ezek a kasztiliai falvak mély hatást keltettek benne. Az idegenek általában először a nagyvárosokat látogatják meg, megcsodálják a katedrálisokat, megnézik a festményeket és a nagyszerű épületeket, de többre már nemigen jut idejük. Ritkán van alkalmuk, hogy a vidéket közelről is megnézzék. Nem ismerik a falvak százait és százait, amelyek mind ugyanolyanok, mint a La Mata körül elterülők. Ann Tyrrell döbbent csodálkozása nyitotta ki szemeimet.

Be szoktam járni néhány parasztházba — persze a legjobbakba — és gyermekkorom óta a legtermészetesebbnek tartottam, hogy így élnek: mindíg szegényen, sötétségben és piszokban. Ann csodálkozása először ejtett gondolkodóba azon, amit láttam.

Másnap reggel korán felkeltünk és hosszabb gyalogsétára vittem a barátnőmet. A birtok egyik legárnyasabb útján indultunk el és a XV. századból való bencés kolostor gótikus romjai mellett elhaladva, ismét ahhoz a faluhoz értünk, amelyet az előző nap már meglátogattunk. Azt ajánlottam, menjünk be az egyik parasztcsalád házába. Ez a család egész életében apám földjeit művelte.

Higinia, az asszony megtartott valamit régi szépségéből. de harmincötéves korára a nehéz mezei munka, a rossz táplál-

kozás, a sok gyerek és minden, ami ezzel jár, idő előtt megöregítették.

Biztos vagyok benne, hogy Higinia soha nem fürdött, arcán vagy kezén kívül, testének más részét meg nem mosta, ezt is csak nyáron, amikor edényeit öblögette a háza előtt csordogáló patakban. Ez a patak télen befagyott és nyár vége felé, még az őszi esők előtt, kiszáradt. A falu egyetlen kútja a temetőben volt. Akadtak, akik azt állították, hogy a kút vize nagyon egészségtelen, de a közelben nem volt más és így a falusiak továbbra is ezt itták.

Higinia férje, amikor a „királyt szolgálta", Madridban volt és ez bizonyos tekintélyt szerzett neki a faluban. Ezenkívül olvasni is tudott, nevét az összes betűkkel pontosan le is tudta írni. Így Román bölcs és tapasztalt ember hírében állott, de hírnevét valójában a galamb-üggyel szerezte.

Amikor férjét katonának behívták, Higinia az első gyermekével volt áldott állapotban. Ijedt volt és magányos. Végre „eljött az ideje" s elhívatta a falu bábáját, egy fogatlan és süket öregasszonyt. Ez persze jobban bízott kuruzslószereiben, mint a modern higiénikus eljárásokban. A szülés nehéznek ígérkezett és a vajákos asszony féltette a gyermek életét. Szerzett hát valahonnan egy fehér galambot és azt kötötte élve Higinia hasára, mert ez szerinte segíteni fogja a szülési fájdalmaknál. Szerencsére Román még idejében hazaérkezett és megakadályozta, hogy felesége valamilyen fertőzést kapjon, vagy hogy a kuruzslónő valami más furcsa mesterkedésének essen áldozatul. A fővárosból hazatért Románnak az a véleménye, hogy a szülőasszony hasára kötött galamb lázt okozhat ahelyett, hogy gyógyítana, olyan tekintélyt szerzett neki, amely büszkévé tette. Amikor a falu népe látta, hogy Higinia, férjének időben történt beavatkozása folytán hamar lábrakapott és egészséges fiúgyermeknek adott életet, szemükben Román tekintélye csak még növekedett.

Collado Hermoso egyetlen asszonya sem hallotta még, hogy a szülőasszony ágyának és ágyneműjének olyan tisztának kell lennie, mint a hónak. Senki nem tanította őket effélére. A falu papja, mikor fülébe jutottak azok a modern eszmék, amelyeket Román a fővárosból hozott, valamint nagy befolyása a falu lakossága körében, rossz szemmel kezdte nézni. De a pap rosszindulata ellenére is, a parasztok több ésszerűséget láttak szavaiban és tanácsaiban, mint az eddig követett régi szokásokban.

Román ügyeskezű ember volt. Egymaga alkotta a falu zene-

karát. Egyszerre dudált és dobolt az ünnepélyeken és táncmulatságokon, de még a környező falvakba is elhívták muzsikálni. A hírnéven felül ez csaknem vagyonossá is tette, mert egy nap és fél éjjeli zenélésért öt pezetát kapott, — legalább kétszeresét annak, amit aratásért napkeltétől napnyugtáig keresett egy napszámos. Ám e mesebeli kereset ellenére sem volt Román gyermekeinek és neki magának több ennivalója és így is csak éppen a legszükségesebb került asztalukra, annyi, hogy éhen ne haljanak. Sem Románnak, sem gyermekeinek nem volt soha — amennyire én emlékszem — egy pár cipője, ami a Sierra havától megvédte volna őket télen, sem kabátja, de még csak egy gyapjúsálja sem.

IV.

Azon a júliusi reggelen Ann és én beléptünk Román és Higinia házába. Ez is olyan volt, mint a többi. Csak a papé, az orvosé, meg a korcsmárosé volt másmilyen. A korcsmának is ugyanolyan erkélye volt, mint a másik kettőnek. Román házában a belépő a kapun át egy kis kamrába jutott, amelyből három ajtó nyílt: az egyik — a jobboldali — a konyhába, a baloldali a lakószobába, és a kapuval szemközt egy az istállóba Más bejárat nem volt és így férfiak, asszonyok, gyermekek és állatok ugyanazon az ajtón mentek be a házba.

Nyáron a legyek tették elviselhetetlenné az életet a szobában s ezért a házat el kellett sötétíteni Télen ugyanez történt, mert a szoba és a konyha két kis ablakocskája üveg nélkül volt és be kellett „vakítani" fával, vagy kövekkel, hogy a tűzhely melegét tartsa. Télen a konyhában lakott a család és a gyermekek meg a nagyanyó a hátsó szobában lévő két ágyféle bútoron aludtak. De nyáron a legyek ellenére is a bejárati kamra volt a ház leghűvösebb része. Ennek bútorzatát a fenyőfaláda, két ormótlan fapad és egy faragott kőtömb alkotta, mely utóbbin álltak a korsók és a csobolyó. A láda fölött a falon egy edényes-polc függött.

A keményre döngölt föld-padlót reggel fellocsolták és amikor az ember a küszöböt átlépte, kellemesen hűvös levegő védelmezte a kasztiliai júliusi hőségtől.

Román látva, hogy ismeretlennel érkezem, bevezetett a szobába és leültetett bennünket a két merev, vászonnal bevont székre. Ez a két szék, egy kis fapámlag és egy kredenc volt a

sötét szoba minden bútorzata. Igyekeztem barátaimnak megmagyarázni, hogy Ann nem érti nyelvünket: idegen országból jött, ahol másképpen beszélnek, mint nálunk. De ezt ők nem tudták felfogni. „Nem érti, amit mondunk neki? Akkor a szegény kisasszony bizonyára süket." Román és Higinia kiabálva beszéltek, hogy így sikerüljön magukat angol barátnőmmel megértetniök. Az meg fejebúbjáig elvörösödött és nem tudta, mitevő legyen. Hirtelen szörnyen elszégyeltem magam. Észrevettem, hogy Román és Higinia, akik a legtanultabb emberek az egész faluban, nem tudják, hogy Spanyolországon kívül más ország is létezik, más nemzetek, más népek, amelyek a mienkétől eltérő nyelvet beszélnek. Addig a pillanatig meg sem értettem az írástudatlan parasztok mély és tragikus tudatlanságát. Pedig ezek a parasztok apám földjeit művelték. És szégyeltem magam. Nem miattuk, hanem családomért és magamért, mert anélkül, hogy tudtam volna, kezdtem megérteni, hogy mindezért nagyrészt mi vagyunk a felelősek.

Román és Higinia valamilyen módon tanújelét akarták adni a kisasszony iránt érzett jóindulatuknak, aki már ilyen fiatalon süket szegény és a ládát kinyitva, vigyázva kiemelték a gondosan összehajtott és átkötözött ünnepi ruhaneműeket. Amikor a láda fenekére értek, előkerült az előző évi disznóölés maradványa: disznózsírba eltett kolbász. Ann nem tudta legyűrni undorát és én ettem meg mindkettőnk adagját. Megmagyaráztam barátainknak, hogy „az angol kisasszony kicsit beteg". De Román anyja, aki eddig csendben ült az egyik sarokban és aki maga süketebb volt, mint egy ágyú, odalépett Annhoz és szélesre húzva pergamentszerű arcának ráncait, mosolyra formálta fogatlan száját. Két alsószoknyája alatti zsebéből kihúzott egy darab szárított tengeri halat és felajánlotta Ann-nak. A szegény öregasszony olyasmit kínált az idegennek, amit ő nagyszerű csemegének tartott. Azért dugta el, hogy egy olyan napon egye majd meg, amikor csak fokhagymaleves kerül az asztalra. Minden erőfeszítésem hiábavalónak bizonyult, amikor az öregasszonyt arról akartam meggyőzni, hogy Ann még egy hosszú reggeli séta után sem tudja nyersen megenni a szárított tengeri halat.

Hallgatagon és elgondolkozva léptünk ki a parasztházból. Kisgyerekkorom óta ismertem e szegény és tudatlan embereket és tudatlanságukat, nyomorukat elkerülhetetlen és természetes dolognak tartottam. Láttam, hogy anyám testvérei gúnyolódnak a parasztokon és hallottam, mint ismétlik ezeket a „tréfákat",

ebédnél az asztal fölött. Honorio nagybátyám például soha nem beszélt a parasztokhoz anélkül, hogy zavaró kérdéseket fel ne tegyen nekik. Ezen azután az „uraságok" jót nevettek. Aznap láttam először az egyszerű parasztokat emberi lényeknek, akik ugyanolyanok, mint mi. Akkor először adtam számot magamnak tragédiájukról, értettem meg valamit szomorúságukból.

De én tizenhétéves voltam, barátnőm tizennyolc és könnyen elfelejtettük az aratási munkán fáradhatatlanul dolgozó férfiakat és asszonyokat. A mi életünk vidám volt. La Matát csak húsz kilométer választotta el La Granjától, ahol az ősi palotában az infánsnő töltötte a nyarat. Néhány madridi család, akik jobban szerették a hegyvidéket, mint a tengert, nyári rezidenciájukat a királyi, öreg nagynénjének védőszárnyai alatt rendezték be. Ann, Marichu és én csakhamar megbarátkoztunk a nyaraló családokkal és gyakran mentünk La Granjába teniszezni és azok is gyakran el-eljöttek látogatóba a mi birtokunkra. Szeptemberben apám elhatározta, hogy La Matán megrendezi az első hajtóvadászatot.

V.

Spanyolországban a hajtóvadászat — akár kis, akár nagy vad a célpont — mindíg kiemelkedő esemény. Apám meghívta az ország néhány legjobb vadászát. Érkezésük, a fényűző autók, nagy szenzációt keltettek a falvakban. De még ennél is pompásabb látvány volt Medinaceli hercegének vadászfalkája. A herceg a falkát a vadászat idejére kölcsönözte nekünk. Az andalúz komornyik, aki a kutyák kíséretében érkezett, rövid mellényében, bőr lábszárvédőjében és széleskarimájú kalapjában épp oly furcsa volt Kasztiliának ebben az eldugott fészkében, mint ha bárhol másutt Spanyolországon kívül lett volna.

Amikor a vadászok a házelőtti kis térségen összegyűltek, kiosztották a „helyeket". A kutyák már elindultak a komornyikkal és kíséretével, hogy a Sierra lejtőjén elkezdjék a hajtást. Idemenekültek a nyári hőség elől a vaddisznók, őzek és rókák. A vadászokat a Sierra lábánál elterülő fennsíkon egy alacsony dombocska védelmében helyezték el és itt várakoztak lövésrekész puskával az előkerülő vadakra.

Az összes meghívottakat, feleségeiket és a házbelieket is számbavéve, nem jutott mindenkinek elegendő hely és így én nővéreimmel, apánk utasítására a ház barátai mellé kaptam

beosztást Velük kellett eltöltenünk az egész napot. De én már kiterveltem, hogy mit fogok tenni. Ahelyett, hogy a család egy régi barátjával indultam volna el, egy fiatal barátommal szöktem el, egy diplomatával, mert vele sokkal kellemesebben reméltem eltölteni a napot.

A fiatalember apja tulajdonosa és főszerkesztője volt annak az újságnak, amely Madridban a leglehetetlenebb módon tartotta fenn magát. A szóbanforgó márki lapját nem árulták az utcán, sem az újságos bódékban, hanem csakis előfizetőiből élt. Ezek közé tartozott anyám is, aki élvezettel olvasta minden este a lapot, mert ezt csakis társasági hírek töltötték meg.

Hogy ragaszkodjam az igazsághoz, engem nem annyira az újság érdekelt, mint inkább tulajdonosának a fia. Így hát egész nap ártatlanul flörtölhettem a magamválasztotta vadásszal. Amikor beesteledett és hazafelé indultunk, a többi meghívottakat már otthon találtuk. Persze zajos tréfálkozással fogadtak bennünket.

Aznap éjjel elalvás előtt nem tudtam megállni, hogy ne közöljem Ann barátnőmmel:

— Azt hiszem, szerelmes vagyok — mondtam.

Barátnőm hitetlenkedve nézett rám.

— Hogy lehet valaki ilyen hirtelen szerelmes — kérdezte és láthatóan csodálkozott, de elrejtőzött a közmondásos brit merevség hideg páncélja mögé.

Nem tudtam visszafojtani nevetésemet és igyekeztem neki érzelmeimet megmagyarázni. Azt feleltem, hogy mi spanyolok szalmaláng emberek vagyunk. Változó vérmérsékletűek, egy nap szomorúak, majdnem a hisztériával határosan vidámak másnap, akik nem tudjuk érzelmeinket elrejteni.

— Angliában az emberek nem ilyenek, — mondta Ann nagyon komolyan és én azt feleltem neki, nem kell, hogy mondja, mert ezt tapasztalatból tudom!

A hajtóvadászat volt az utolsó esemény azon a nyáron La Matán. Néhány nappal később szüleim Ann-t visszavitték Angliába. Velük ment Marichu is, hogy még egy évet töltsön a cambridgei kollégiumban. Mert, noha szüleim úgy vélték, hogy az angol nevelés nem a legmegfelelőbb egy olyan fiatal lánynak, aki Spanyolországban akar élni és férjhezmenni, mégsem tudták megfosztani egyik lányukat attól, amit megadtak a másiknak. És először Marichu, majd később két kishugom, mind abba a cambridgei kollégiumba jártak, ahol én „fejeztem be tanulmányaimat".

La Matáról ugyanakkor mentem el, amikor szüleim, de én Arriluce felé vettem utamat. Arriluce Bilbao közelében van, s ott Maria-Isabel barátnőm házában töltöttem néhány hetet.

Ragyogó kérőm Madridba utazott, amint később megtudtam, azért, hogy kölcsönt vegyen fel, hogy engem Arrilucebe követhessen. Vidáman és gondtalanul indultam barátnőmék tengerparti háza felé. Nem tudtam, hogy ott nagy események várnak ránk.

VI.

Arrulicebe két nappal azelőtt érkeztem, hogy Primo de Rivera tábornok esküjét megszegve, bejelentette lázadását és XIII. Alfonz jóváhagyásával katonai diktatúrát létesített Spanyolországban.

Maria-Isabel és én elszalasztottuk az alkalmat, hogy a spanyol történelem egy fontos eseményének élő tanui legyünk. Ez az esemény az érkezésünket követő este történt. Az arrilucei családot és engem velük, meghívták arra a bálra, amelyet az anyakirálynő adott Miramare-i kastélyában San Sebastianban. De tudtuk, hogy a királyi ünnepségek nem érdekesek és lemondtunk a megtiszteltetésről, hogy annyi fejedelmi pompa közepette unatkozzunk. Csak Maria-Izabel szülei mentek el, mert ők rangjuk folytán kénytenek voltak ott lenni.

San Sebastianból hazatérve fontos és nagyjelentőségű híreket hoztak. Miguel Primo de Rivera tábornok fellázadt és ők jelen voltak, amikor a király nyugodtan és mosolygó arccal fogadta a hírt, anélkül, hogy a meghívottak vizslaszemei elől félre akart volna vonulni. Egész nap szüntelenül érkeztek a házba a család barátai és ismerősei, mert megtudták, hogy a márkiék, barátnőm szülei, jelen voltak előző este a Miramareban történt eseményeknél. Azt remélték, hogy itt újabb részleteket tudnak meg. Eddig ugyanis csak kevés hír szivárgott ki az eseményekről, de ez a kevés máris szájról-szájra járt.

— Meg vagyok győződve arról, hogy a király mindenbe be volt avatva — ismételte el a márki minden látogatójának s szemmel láthatólag boldog volt, hogy most az érdeklődés középpontjába került. Egyáltalán nem látszott meglepettnek, amikor közölték vele, inkább elégedettség tükröződött arcán.

Primo de Rivera katonai államcsínyében furcsa és megma-

gyarázhatatlannak tűnő részletek voltak. Persze könnyű volt megérteni, miért látszott a király elégedettnek. Az egész lázadás kétségtelenül az ő tudtával történt, s az előkészületekben ő maga is résztvett. Másképpen a tábornok nem merészelte volna büntetlenül lábbal taposni az alkotmányt. A reakció, élén a királlyal, rossz szemmel nézte az uralmon lévő kormányt, sőt félt tőle. Nem azért, mintha ez a kormány a rothadó uralkodó rendszerbe bármilyen újítást is hozott volna — hisz a kormány urainak nem állt érdekében lényegbevágó reformokat bevezetni, —, de megengedte, hogy a néphangulat a Marokkóban történtekért felelősek megbüntetését követelje. S ha ez valóban bekövetkezik és a per valóban elkezdődik, a királynak minden oka meglett volna arra, hogy megijedjen, s a hadseregnek és a földbirtokosoknak éppúgy, mint az iparmágnásoknak sok rettegnivalójuk akadt.

Még ennél is fontosabbnak látszott, hogy a liberális kormány, noha gyenge volt, a népnek mégis adott gondolkodni valót. Olyan volt ennek a kormánynak a léte, mint mikor egy éhes embernek egy tányér levest adnak. Kikanalazza a levest, ez nem elégíti ki étvágyát. Csak egy étvágygerjesztő első fogás ez, amely után egy szép szelet sülthúsra vágyik, burgonyával, borral és kenyérrel. Ugyanígy a spanyol nép, amely oly hosszú éveken át reakciós és elnyomó kormányok terrorja alatt nyögött, azt tartotta, hogy akármennyire is lehetetlen, gyenge és belülről rothadt ez a liberális kormány, mégis olyan, mint a leves, amely megnyitja az étvágyat. A nép kezdett több szabadság és több igazság után vágyakozni!

A nép nyugtalansága természetesen legjobban Katalóniában jutott kifejezésre, mert Bilbao kivételével Spanyolországnak ez az egyetlen ipari vidéke. Itt, a textilgyárak, villanytelepek és más mechanikai ipartelepek között törtek be Spanyolországba a modern eszmék és az új törekvések. A reakciónak nehéz dolga volt azzal, hogy a katalánokat homályban és tudatlanságban tartsa.

Ekkor született meg először a félelem az uralkodó osztályokban. Féltek, hogy az alkotmányos királyság és kormányai képtelenek elegendő erőszakot alkalmazni az éhbérek és az országot jellemző elavult rendszer fenntartására. A katalán és más spanyol üzletemberek, gyárak, bányák és vízművek tulajdonosai, a vasúttársaságok, a bankok és a részvénytársaságok elnökei úgy vélték, hogy erőskezű kormányra van szükség.

Primo de Rivera Katalónia katonai kormányzója volt és

természetesnek látszott, hogy a barcelonai nagyiparosok választása reá esett. Arriluce márki és barátai tökéletesen megértették miért jutott Spanyolországban katonai diktatúra uralomra és szűntelenül azokat az előnyöket vitatták, amelyeket az új rendszer az ország számára jelent. De még egynéhány dolgot tisztázni kellett. Milyen álláspontra helyezkedik nagyapám, a konzervatív párt vezetője? Ehhez a párthoz tartozott a márki is. Nagyapámat sokan a félfeudális földbirtokos arisztokrácia érdekképviselőjének tartották. Mert ahhoz nem fért kétség, hogy a növekvő ipari nagypolgárság eszköze maga a diktátor volt. És milyen szerepet játszik a külföldi tőke érdekeltsége Primo de Rivera államcsinyében?

Az idő meghozta a választ erre a kérdésre is, mert a diktátor csakhamar fontos engedményeket és monopóliumokat juttatott külföldi „barátai" kezére.

Ami nagyapámat illeti, még maga a márki — aki mindíg visszhangozta Don Antonio kijelentéseit — sem tudott tőle határozott és részlestes választ kapni ebben a kérdésben. Nagyapám persze éppoly visszataszítónak érezte a katonai diktatúrát, mint a jövedelmeiből élő nagybirtokosok legtöbbje, mint az arisztokrácia és a nemesség, noha nagyapám indítóokai mások voltak. Nagyapámnak ez a magatartása szinte természetesnek látszott, hiszen egész politikai pályafutása a katonák ellen folytatott hosszú harcban merült ki. Családunk mély megvetéssel kezelt mindent, ami csak távolról is a hadseregre emlékeztetett Mégis úgy látszott, hogy Don Antonio nem hajlandó nyilvánosan kiállni a diktatúra ellen.

Amikor az első percek izgalma elmúlt, megtudtuk, hogy nem sokkal előbb a király tanácskozásra hívta magához nagyapámat és Don Antonio kétségtelen óvatossággal azt válaszolva neki, hogy az ország érdekében talán jobb is, „ha megengedjük, hogy azok kormányozzanak, akik nem engedik a többieket kormányozni". Adjunk kötelet nekik, hogy felkössék magukat, mondta ezzel a nagyapám, de az ország legjobb szónokához illő nyelvezettel. Az arisztokraták álláspontja szintén hasonló volt: a Primo de Rivera által felállított új rendszer nem elégítette ki őket, de egy liberális kormány még ennél is kevésbbé volt ínyükre.

A király megpecsételte sorsát és a jövő bebizonyította, hogy az uralkodó döntése mennyire helytelen volt. Attól a pillanattól kezdve, hogy XIII. Alfonz mosolyogva tudomásulvette tábornoka fölkelésének hírét, a királyság és a diktatúra elválaszthatatlan fogalmakká váltak.

tatlanul összefonódtak. A diktatúra nem tudott a király támogatása nélkül élni, de a spanyol monarchia sem maradhatott meg a diktatúra támogatása nélkül. A király azt hitte, hogy elhatározása biztosítja Spanyolország koronáját maga és utódai számára és be kell vallani, hogy nagyon sok spanyol, akik mint mi Arriluceben, tétlenül vitatkoztak az 1923 szeptemberi napok eseményei felett, ugyanígy vélekedtek. Ahogy múlt az idő, a diktatúra iránti érdeklődés egyre jobban hanyatlott. Az „erős kéz" kormánya — katonai diktatúra vagy akárhogy is nevezzék — szilárdan kezében tartotta a kormány gyeplőjét, az ország termelőeszközeit és az elnyomás eszközeit. Azok számára, akik nagyszerű palotáikban, kertjeikben éltek, akik napjaikat szórakozások kergetésében töltötték, nem változott semmi. Sőt, az új rendszerrel inkább még biztosítékot kaptak, hogy hosszú időn át nem lesz gondjuk a jövőre. A politikát tulajdonképpen szörnyen unalmasnak tartottuk és az első napok feszült érdeklődése után újra visszatértünk szokott életünkhöz.

Arriluce eszményi hely volt két tizenhétéves lány számára, akik nem akartak mást, mint élvezni az életet. A palotaszerű nagy ház a tenger partján terült el, Bilbao ipari központjának füstjétől és porától távol. Spanyolország egyetlen részében sem, még Madridban vagy Barcelonában sem éltek olyan fényűzéssel és kényelemben, mint ezekben a gazdag baszk házakban. Amikor a háború alatt Angliával kereskedve nagy tőkét halmoztak fel, e házak tulajdonosai megtanulták azt is, hogyan kell angol kényelemben élni, Kasztilia józansága és egyszerűsége helyett.

Szerettem Arriluceben élni. Maria-Isabelnek volt két fiatal és rokonszenves öccse és anyját mindenütt úgy ismerték, mint aki nagyon szeret szórakozni. Talán egy kissé túlzottan is ismert volt ezen a téren. Anyám, aki nagyon elegánsan öltözködött, de szigorúbb szokások között élt, nem nézte jó szemmel a márkinő túlvidám életmódját. De ez a legkevésbbé sem törődött azzal, amit anyám vagy akárki más gondol róla. Csak azzal törődött, hogy a királynő és a madridi elegáns társaság Arrilucebe menjen lakni, más vagyonos bilbaoi polgár háza helyett. Fiatalkori karcsuságát elvesztette és olyan mértékben indult a hízásnak, amely anyámat a legnagyobb riadalommal töltötte el. De a márkinő nem volt hajlandó gyötörni magát, hogy a vonalait megőrizze és minden gondja az volt, hogy a lehető legjobban éljen. Pikáns beszélgetésekben vett részt és azokban az időkben, amikor még nem forgott fenn Spanyolországban a „baloldaliság" veszélye, szeretett olyan könyveket olvasni, amelyet évek-

kel később, biztos vagyok benne, hogy ő maga vetett volna máglyára. De azokban az években Spanyolországban — akárcsak a weimari köztársaság idején — divatos volt, hogy haladó értelmiségi hajlamai legyenek valakinek.

A márkinő viszonylagos intellektuális merészségét férje nem osztotta. Annyi részvénytársaságnak volt egyszerre igazgatósági tagja, amennyit egy ember egyedül csak el tudott viselni. A számtalan összejövetelről minden nap kimerülten érkezett haza, leült az asztalhoz a bőséges és kitűnő ebéd elé, amelyet négy lakáj és egy komornyik szolgált fel, s a Spanyolországban tartózkodó mindenkor legjobb francia vagy orosz főszakács főzött. A márki országgyűlési képviselő is volt és amíg Primo de Rivera a diktatúra bevezetésekor be nem zárta a parlamentet — sok egyéb elfoglaltsága mellett —, az év nagyrészét Madridban töltötte a felsőház padjaiban.

Arriluceben eltöltött nyaralásaim idején egész közelről ismertem meg ezt a családot. Amíg férjhez nem mentem, mindig ugyanazt a két szobát és a mellette levő fürdőszobát kaptam a házban. Maria-Izabel hálószobája és kis szalónja anyja szobáinak közelében volt. Reggelizni az ágyban szoktunk, majd utána a barátnőm hajtotta lovaskocsin indultunk sétára. Gyakran golfoztunk és többször tettünk tengeri kirándulásokat a márkiék motorhajóján, amely pontosan másolata volt annak a yachtnak, amit a király vásárolt éppen abban az időben. Alkonyatkor a Tengerészeti Klubba mentünk táncolni, uzsonnázni vagy egy-egy koktélt felhörpinteni, sőt néha kártyáztunk is. Gyakran vacsora után visszamentünk a klubba, hogy tovább táncoljunk vagy beszélgessünk ott összegyűlt barátainkkal.

Már néhány hetet töltöttem Arriluceban, amikor sápadt kérőm ismét eszembe jutott, noha ekkor már sokkal kevesebb lelkesedéssel gondoltam rá. Végtére is alig ismertem és a róla érkező hírek cseppet sem voltak megnyugtatók. Ő időközben beszélt apjával, aki nagy lelkesedéssel fogadta fia választását, mivel, úgy látszik, „jó partinak" tartott. Maria Isabel és én időnk egy részét arra fordítottuk, hogy ezt az ügyet megtárgyaljuk és barátnőm befolyása alatt egyre jobban elhidegültem kérőmtől. Amikor a fiatal diplomata Bilbaóban megjelent, hogy most már véglegesítse jegyességünket, szörnyű dolog jutott tudomásomra: beteg volt. Világosnak látszott, hogy egy férfi ilyen feltételek között nem is gondolhatott volna házasságra. És ha betegségéről én tudtam, lehetetlen, hogy mások is ne tudjanak,

hiszen én akkoriban még ártatlan, tizenhétéves leány voltam, akinek az életből nem volt több tapasztalata, mint az, amelyet az apácakollégiumban — mégha Angliában is — és néhány társadalmi összejövetelen szerzett.

Kérőm erősködött, hogy igenlő választ adjak. De én megriadtam s nyiltan megmondtam neki, hogy nem vagyok hajlandó hozzámenni feleségül. Soha nem tudta megbocsátani nyilt őszinteségemet és anyám sem tudta megérteni, hogy miért utasítottam el egy „jócsaládból való" és jó pozicióban levő fiatalembert, akire ragyogó diplomata-karrier vár. Mert anyámmal soha nem mertem beszélni szörnyű felfedezésemről.

VII.

A nyaralás után ismét hozzá kellett szoknom a madridi élethez. Szüleim nem nézték jó szemmel az Arriluce-családdal való barátságomat, noha biztosítottak arról, hogy Maria-Isabel barátnőm ellen semmi kifogásuk. Mégis hazatérésemkor komolyan és szigorúan figyelmeztettek arra: itt az ideje, hogy életmódomat anyám és családunk szokásaihoz idomítsam. Én nem voltam sem nyugodt, sem boldog. Szerettem volna valamit, valami elfoglaltságot, ami a bennem dolgozó erőket levezeti. Nem volt mire gondolnom és semmiképpen sem lehettem elégedett azzal az életmóddal, amelyet szüleim írtak elő számomra: délelőtt vásárolgatni, kocsikázni, délután ötórai teára menni vagy színházba, néha este az operába. Az operai évad idejére egy ismerős családdal felesben váltottunk páholybérletet.

Anyám szerint üres óráimat varrással és néha valami „jó olvasmánnyal" kellett volna eltöltenem. Mi másra vágyódhatik az én koromban egy jólnevelt fiatal lány? De én üresnek és szörnyen unalmasnak találtam életemet. A vallás, amely az összes spanyol asszonyok vigasza volt, nékem már nem hozott megkönyebbülést. Vőlegényem is akadt, de sem ő, sem más udvarlóim nem töltöttek el megelégedéssel és nem keltették fel érdeklődésemet. Tudtam, hogy szüleim nagyon sokat beszélnek rólam és magatartásom komoly aggodalommal tölti el őket. Igyekeztem kitalálni valamit, amivel időmet eltölthetem, amíg férjhez nem megyek. Mert arról soha nem volt szabad elfelejtkeznem, hogy életem célja: férjet találni magamnak.

Végül is szüleim úgy döntöttek, hogy mivel a társadalmi

érintkezés nem elégít ki, a jótékonykodásnak szentelhetem magam. Abban a társadalmi rétegben, amelyhez tartoztam, az asszonyok csak akkor foglalkoztak ilyesmivel, ha már idősebbek lettek, férjük s gyermekük volt, vagy akkor, ha már véglegesen nem akadt férj számukra és tudták, hogy egész életükben hajadonok maradnak. De ha engem a társadalmi élet untat, és nem szeretem a koromhoz illő szórakozásokat, miért ne foglalkozhatnék a kongregációkkal, szegények látogatásával, hogy ezzel töltsem el szabad időmet? Anyám az utóbbi évek folyamán kénytelen volt kissé elhanyagolni a vallásos tevékenységet. Eddig azzal volt elfoglalva, hogy a társaságban bemutasson, de közölte velem, hogy ismét szívesen fordul az ilyen ügyek felé és útjain én fogom elkísérni.

Jótékonysági pályafutásomat nagy lelkesedéssel és gondtalansággal kezdtem el. Végtére is kisgyerekkorom óta arra tanítottak, hogy nekünk gazdagoknak kötelességünk segítenünk a szegényeket és elesetteket. Igaz, hogy eddig csak úgy gyakoroltam e nemes tevékenységet, hogy a már említett édeskenyeret és csokoládészeletet osztogattam a madridi apácakollégium szegény kislányainak, ám ezt az emléket egyszerűen nem voltam hajlandó tudomásul venni, és úgy véltem, hogy most már nagylány vagyok és minden másképpen lesz. Ha szívvel-lélekkel a jótékonyságnak szentelem magam, talán hasznára válhatok embertársaimnak és egyidejűleg megtalálok egy keveset az előlem menekülő boldogságból.

Az első próbálkozásom a lehető legszerencsétlenebbül sikerült. A Mária-kongregáció jótársaságbeli hölgyek vallásos szövetsége volt, amelyet a jezsuita páterek szerveztek meg, a célból, hogy a falusi plébánosok aggódó és felhevült hangulatát lecsillapítsa. A falusi papok más életmódot folytattak, mint a püspökök és a városi klérus, noha házaik és szokásaik még a legnyomorultabb falvakban is magasan kiemelkedtek a parasztoké közül. Ez persze cseppet sem csökkentette elégedetlenségüket, ha sorsukat Krisztus más földi képviselőinek sorsával hasonlították össze. A püspökök nem tettek semmit, hogy javítsanak az egyházmegyéjükhöz tartozó papság sorsán. Ellenkezőleg. Valahányszor ragyogó autóikon végigságuldottak a poros országutakon, a falusi papok haragja egyre jobban növekedett. Az utolsó választások alkalmával azok, akik eddig a püspökség által támogatott képviselőjelöltekre adták szavazatukat, lázadásukat azzal mutatták meg, hogy ellenkezőleg szavaztak és nem

törődtek azzal sem, hogy a parasztok nem a földbirtokosok jelöltjeire adják szavazatukat. Mert a földbirtokosok érdekei mindig megegyeztek a püspökök érdekeivel. A jézustársasági atyák, akik mindig készen álltak arra, hogy a lázadás legkisebb jelét is csírájában fojtsák el, úgy vélték, hogy elérkezett a pillanat, amikor véget kell vetni ezeknek a dolgoknak. Ha a püspökök nem látják a veszélyt, a Jézustársaság látja és majd gondoskodik róla, hogy elejét vegye.

Az egyházmegye falusi plébániáit egy-egy társaságbeli hölgy gondjaira bízták. A Mária-kongregációhoz tartozó jámbor dámák Madridban gyultek össze, hogy a jezsuita atyáktól megkapják a követendő irányelveket. Anyám egy madridmegyei falu „Máriája" volt és én túl fiatal lévén ahhoz, hogy ily súlyos felelősséget vállaimra vegyek, segítőjeként voltam mellé beosztva, hogy szükség esetén néha helyettesítsem is. Egy szép őszi napon indultunk el autónkon, hogy meglátogassuk anyám körzetét: a plébániát és annak papját, aki azzal volt megbízva, hogy Mária oltárán állandóan égve tartsa az örökmécsest. Ez volt a társaságbeli hölgyek vallásos szövetségének bevallott célja és hivatalos indokolása. Déli tizenkét óra előtt érkeztünk meg a faluba és a plébánost — aki nem tudott jövetelünkről — gyümölcsfái között találtuk, amint éppen egy szilvafáról szedte a férgeket. Nem várt bennünket s így meg se borotválkozott. Piszkos, gyűrött reverendát viselt, amelynek olyan színe volt, mint a légy szárnyainak, hiányoztak a gombok róla, és ami mégis rajta maradt, arról már régen lekopott a huzat. Zavartan és megilletődve fogadott bennünket. Anyám igyekezett megnyugtatni. „Asszonyom, tudja, hogy milyen szegény a mi plébániánk" — ismételte alázatosan a pap, kifogást keresve.

Anyám szemei csillogni kezdtek.

— Éppen emiatt jöttünk ma látogatóba — kezdte.

A plébános tátott szájjal hallgatta, míg anyám részletesen megmagyarázta neki, mint emlékezett meg a madridi vallásos dámák egy csoportja a szegény falusi templomokról és papjaikról és mint alapították ezt a Mária-kongregációt azért, hogy ezen a nagy szegénységen segítsenek. Az a céljuk, hogy állandóan égjen az örökmécses az oltáron, ahol a szentelt ostyát őrzik.

— A plébánosokon is segíteni kívánunk, akiknek szegényeknek nincsen pénzük arra, hogy az áldozáshoz bort vásároljanak.

A pap lesütötte szemeit ennyi jóságos keresztényi szeretet

hallatára és én nem tudtam magamban elfojtani a kíváncsiságot, vajjon szóba meri-e hozni anyám az utolsó választásokat.

— Látja, Doña Constancia — kezdte a pap, aki egyre több bizalommal viseltetett irányunkban —, a püspök úr utolsó pásztorlátogatása új automobilján, amely csak fölveri a port Istennek eme országútjain, mindannyiunkat, itteni plébánosokat, nagy zavarba ejtett.

Anyám felemelte kesztyűbe bujtatott kezét és ezzel értésére adta a plébánosnak, hogy a tilosba merészkedett. Dorgáló szavai kedvesek és lágyak voltak, mert így oktatták ki a madridi jezsuita páterek. És anyám türelmesen megmagyarázta a szegény plébánosnak, miért van a püspököknek szükségük gyors autókra és nagyobb pénzösszegekre, hogy egyházmegyéjük „szükségleteit" kellő módon el tudják látni. Dicsérő szavakkal emlékezett meg anyám a Madrid-Alcalá-i egyházmegye püspök urának erényeiről. Ezt a püspököt személyesen ismerte. A pap meg csak bólogatott hozzá.

— És most megmutatná nekünk a templomot? — kérdezte anyám a plébánost, amikor már úgy látszott, hogy az nem akar semmit sem felelni anyám szavaira. A nagyvonalú és kívülről szép templom bent szegény, piszkos és elhanyagolt volt. A főoltár évekkel ezelőtt egy tűzeset alkalmával égett el és most csak egy sárgás, viaszfoltokkal teli, piszkos kendővel letakart asztallapból állott. Anyám aprólékosan megvizsgálta a templomot és ígéretet tett a plébánosnak, hogy új oltárt és megfelelő szent-ostyatartót fog szerezni a plébánia számára. A pap azt se tudta, hogy fejezze ki hálját.

Igaz volna az, amit ez a madridi hölgy ígér, vagy minden csak ígéret marad, mint a királyi udvarból jött látogatók annyi más ígérete?

Mikor Madridba visszatértünk, az autóban anyám ezt mondta nekem:

— Nem hiszem, hogy a következő választások alkalmával ebben a faluban meglepetések fognak érni bennünket...

Noha ez az első látogatás sem volt éppen kedvemre való, amikor a faluba néhány hónappal később anyámmal ismét visszatértünk, egyenesen rosszul éreztem magam. Még nem állt be a tél és mikor autónk a falu szűk utcáin ment a templom felé, mintha ellenséges pillantásokat vettem volna észre a falubeliek szemében. Félrehúzódtak és bementek házaikba, hogy

utat engedjenek nekünk. A falusiak nézése mintha azt mondotta volna: törődtek-e a Mária-kongregáció dámái a mi helyzetünkkel? Törődtek-e egyáltalán azzal, hogy megtudják, van-e a faluban orvos és némiképpen elfogadható iskola? Tudják-e a madridi elegáns hölgyek, hogy a faluban járvány volt, amelynek következtében az összes három éven aluli gyermek meghalt? Nem, a mi jótékonyságunk nem jutott túl azon, hogy a templommal törődjünk. És azzal is csak azért foglalkoztunk, hogy a konzervatív képviselők számára a következő választások idejére megszerezzük a plébános támogatását.

A pap már a plébánia kertjében várt ránk, ez alkalommal megborotválkozva és vasárnapi reverendájában, kicsinosítva és szolgai hajlongások közepette. Az oltár, amit anyám ajándékozott a templomnak, már vasúton megérkezett és fel is szerelték az asztallap helyére. Egy csoport asszony, néhány módosabb gazda felesége, várt bennünket a pap és annak nővére mellett. Beléptünk a templomba és valami leírhatatlan rossz érzés vett rajtam erőt, mert előző látogatásunk alkalmával a templomot szegényesnek és elhanyagoltnak találtuk, most is elhanyagolt és szegény volt anyám ajándék-oltárával a közepén, de ez az oltár valóságos merénylet volt a legelemibb jóízlés ellen. Az oltár barna préselt papírból készült, fát utánzó csíkozással, aranyozott és csillogó szélekkel és túlzsufolt gót stílust majmolt. Rajta egy Jézus Szent Szíve szentkép állott, amely Krisztust vörös és rózsaszín színekben ábrázolta, szőke hajjal.

Azt hiszem, anyám a falutól több köszönetet várt és csalódottnak érezte magát, hogy a falu jámbor asszonyai csak ilyen kis számban jelentek meg fogadtatására. De ezek az asszonyok épp úgy, mint a plébános, hízelgésükkel igyekeztek elfelejtetni azt a csekély lelkesedést, amelyet nagylelkűségünk a faluban keltett. Kétségtelen volt, hogy a parasztok lázongtak, mert a járvány idején, mivel nem volt orvos a faluban, sok olyan gyerek is meghalt, akit meg lehetett volna menteni. Anyám tapintatosan megmagyarázta azoknak az asszonyoknak, hogy a Mária-kongregáció hölgyei nem foglalkozhatnak ilyen dolgokkal, mert az a képviselők és a kormány ügye. A mi küldetésünk csak az, hogy vigyázzunk, hogy az Oltáriszentséget őrző szekrény mellett az örökmécses állandóan égjen és persze mellékesen az is, hogy a tisztelendő urat elégedetté tegyuk. És valójában mi is elégedettek lehettünk, mert küldetésünket sikerrel teljesítettük!

A látogatás alatt a számat sem nyitottam ki és visszafelé a kocsiban anyám meglehetősen haragosan megkérdezte, miért mutattam oly kevés lelkesedést és miért voltam oly szótlan egész nap.

— Én arra gondoltam, hogy most, hogy az ügy már elindult, te foglalkozz az örökmécsessel, mert most már kevés tennivaló lesz. Elegendő, ha havonta egyszer meglátogatod a tisztelendő urat és elhozod tőle az oltártakarót, hogy amint illik, a szolgálók kimossák.

Anyám észrevehette, hogy szemem tele volt könnyel. Hallgattam, mert nem tudtam, mint magyarázzam meg neki, hogy a jótékonyságnak effajta gyakorlását visszataszítónak érzem és soha megnyugvást nem találhatok benne. Az autóban csend volt és egy kis idő mulva anyám újra beszélt, de már valami egészen másról. Soha nem tudtam meg, hogy elfelejtkezett-e már az örökmécsesről, vagy megértette azt, amit én képtelen voltam neki elmagyarázni. De másnap azt ajánlotta, hogy kísérjem el egy újabb jótékonysági útjára Ez alkalommal a szegény gyerekek számára fenntartott iskolákról volt szó.

VIII.

Anyám a katolikus hölgyeknek egy másik társaságához is tartozott, amelyet szintén a jezsuita atyák vezettek. Itt azzal törődtek az asszonyok, hogy a szegény városnegyedek ifjúsága keresztényi nevelésben részesüljön. Oly természetesnek tűnt számomra, hogy én tanultam, hogy soha eszembe nem jutott azon gondolkozni, hol és hogyan tanulnak a többi madridi gyerekek olvasni, írni vagy számolni. Akkor tudtam csak meg, hogy Primo de Rivera diktatúrája alatt éppen úgy, mint a monarchia más kormányai idején, Madridban csak alig egynéhány ingyenes iskola van. Több mint kilencvenezer iskoláskorú gyermek számára a fővárosban nem volt iskola.

Az ehhez a társasághoz tartozó Katolikus Hölgyek mindegyike egy kis iskola fenntartását vállalta. Ez mit sem jelentett a főváros szükséglete szempontjából, de eme jámbor dámák főgondja nem az volt, hogy Madridban kilencvenezer iskolába nem járó gyermek van és így kilencvenezerrel növekszik az állam és a kormány hibájából a lehetséges írástudatlanok száma, hanem azzal törődtek, nehogy Madridban olyan gyerek is lehes-

sen, aki nem tudja az apostoli római katolikus katekizmust. Mert ezek így könnyű zsákmányt jelentettek volna később a szocialista eszmék számára.

Mivel szerettem volna tenni valamit az ifjúságért, elkísértem anyámat, amikor meglátogatta iskoláját. Az autóval Madridnak olyan városnegyedein haladtunk keresztül, amelyek előttem teljesen ismeretlenek voltak, noha életem legnagyobb részét ebben a városban töltöttem. Az asszonyok és gyermekek felkeltek a járdára kitett székekről, a fal mellé húzódtak, hogy helyet engedjenek az autónak, amely zajos tülköléssel követelt utat magának. Végül a soffőr megállította a kocsit egy ház előtt, amely mint a körülötte lévők, piszkos volt és foltos. Azokban a szűk utcákban, ahová soha nem süt be a nap, a nyomor és az évek eltéveszthetetlen bélyeget ütnek a házakra.

Felmentünk a sötét falépcsőn és bekopogtattunk egy lepattogzott, piszkos ajtón. Tüdővészes külsejű fiatal nő nyitott ajtót. Arca egészségtelen sápadtsága megelégedett mosolyt igyekezett tükrözni, amikor a látogatókat felismerte. Ő volt a tanítónője annak az iskolának, amelyet anyám tartott fenn. Beléptünk mögötte az osztályba, amely hosszú keskeny szoba volt, két kis ablakkal. A szobában ormótlan fapadokban mintegy negyven kislány ült. Amikor beléptünk, mintha csak rúgóra jártak volna, felálltak és egyszerre visító és egyhangú üdvözléssel fogadtak bennünket:

— Hogy—van—asszonyom? Mi—nagyon—jól—vagyunk—hála—Istennek—és—önnek. — E szegény kislányok szavai úgy hatottak rám, mintha pofonütöttek volna. De a sápadt tanítónő nagyon elégedettnek látszott. A lányoknak betanított köszöntése nagyszerűen sikerült.

Körülnéztem a szobában, amelyet két év előtt meszeltek, akkor, amikor anyám ezt a bérházban levő helyiséget iskolává alakíttatta át. A falak egyetlen dísze egy, a tanítónő asztala fölé magasra akasztott feszület volt. Egyetlen kép, egyetlen rajz, egyetlen növény sem tette meghittebbé ezt a szomorú szobát. Itt tanulták a gyerekek a katekizmust, kérdéseket és válaszokat; és semmi mást. Talán nem is lehetett egyebet várni a szegény tanítónőtől. Anyám havonta 30 pezetát fizetett neki és az ő díjazása, meg a lakbér volt az iskola minden költsége. Persze nyomorúságos fizetéséből a tanítónő még táplálkozni sem tudott rendesen és még sokkal kevésbbé volt képes lelkesedéssel betölteni hivatását és mégis, gondoltam én, ha az anyám és más

katolikus hölgyek jószívűsége nem volna, akkor most ez a negyven kislány lent játszana az utcán a piszokban!

Mintha csak versenyre hívtak volna ki, azonnal terveket szőttem, miképpen lehetne javítani az iskola helyzetén. Első tennivalóm a tanítónő fizetésének megkétszerezése, gondoltam, mert az volt a véleményem, hogy ha egy kicsit összeszedi magát, talán több vidámságot tud az iskolába is belopni. Vittem néhány képet, hogy a falat feldíszítsék, színes ceruzákat és füzeteket. De érdeklődésem csakhamar alábbhagyott, amikor láttam, hogy terveimet és elgondolásaimat a Katolikus Hölgyek Társasága éles ellenkezéssel fogadja. Sikerült elérnem azt, hogy több barátnőm kis havi segéllyel járuljon hozzá az iskola fenntartásához és amikor úgy döntöttem, hogy ezt a pénzt a helyiség átalakítására használjuk fel, a Katolikus Hölgyek mást határoztak: ezt az összeget új iskolák felállítására kell fordítani. Ezek az iskolák persze ugyanolyan szomorúak, ugyanolyan szegények lettek volna, mint az enyém. Hogy is felejtkezhettem el arról, hogy nem az a fontos, hogy az iskolák többé-kevésbbé vidámak és egészségesek legyenek, hanem hogy a lehető legtöbb gyerek tanulja meg a katekizmust?

Nem tudtam válaszolni ezekre az érvekre és mivel nem láttam módját, hogy miképpen tudnék segíteni ezeken a kislányokon, noha néha-néha még meglátogattam az iskolát és fizettem a tanítónő nyomorúságos bérét, lassanként teljesen elvesztettem érdeklődésemet e jótékonysági intézmény iránt.

Mindíg kerestem valamit, ami lekösse érdeklődésemet és így egy barátnőmmel elmentem meglátogatni a Jótékony Nővéreket. Anyám a San Vicente de Paul konferencia társaságához is tartozott, amelynek feladata az volt, hogy meglátogassa a főváros szegényeit és szükséget szenvedőit, hogy „segítsen rajtuk". És mellékesen, hogy igyekezzék rávenni a család férfitagjait, hogy belépjenek a katolikus szakszervezetekbe. Anyám és a hozzá hasonló korú hölgyek sok szegény otthont látogattak meg. Ezek a többgyermekes családok nagy keveredésben éltek és a legtöbb esetben az apa és az anya törvényesen meg sem voltak esküdve egymással, — igen gyakran egyszerűen azért, mert nem volt pénzük rá. De mi „ifjú" és „ártatlan" hajadonok a Jótékonysági Nővér kíséretében csakis olyan házakba mentünk, ahol özvegyek, öregasszonyok vagy árvák voltak. Minden meglátogatott családnak hetenként egy élelmiszercsomagot adtunk és tudtuk, hogy e csekély élelemből — negyedkiló lencse, negyedkiló rizs,

negyedkiló bab, tíz deka cukor és öt deka kávé — egy egész családnak kell egy hétig táplálkoznia! Én ezt soha nem láttam azelőtt, sem elképzelni nem tudtam, hogy Madridban ilyen nyomorúság lehet. Védett gyermekkoromban és ifjúságomban senki nem készített elő ilyen látványra. Más „jó házból való" úrilányok, akik velem látogatták ezeket a családokat, elégedetten osztogatták az élelmiszercsomagokat és hallgatták, amint a Jótékonysági Nővér jó tanácsokkal látott el valami szegény többgyermekes özvegyet. Néha családi összeköttetéseink révén munkát is szereztünk — „felsúrolni valami irodát" — ezeknek a szerencsétlen asszonyoknak. De az effajta látogatások engem mélyen elszomorítottak. Már akkor észrevettem, hogy az a nyomorúságos támogatás, amit adunk, egyáltalán nem javított a látogatottak sanyarú helyzetén.

Azon a télen szörnyű lelkiismeretfurdalások áldozata voltam, anélkül, hogy rá tudtam volna jönni, miben is áll az én bűnöm. Keserű szégyent éreztem oly üres életemben. Szégyeltem magam azért, hogy nekem mindenem megvolt, anélkül, hogy bármit is tettem vagy dolgoztam volna érte. De akik körülöttem voltak, és maguk a Jótékonysági Nővérek is, tudomásomra hozták, hogy a szegények hébe-hóba történt meglátogatásával és más „jótékonysági munkával" bőven ellensúlyoztam előjogokkal túlzsúfolt helyzetemet. Még azt is igyekeztek megértetni velem, hogy azok az emberek, akiket a bérházakban tett látogatásaim alkalmával láttam, nem ugyanolyanok, mint mi. A szegényeket a mi körünkben valami ismeretlen akarat elkerülhetetlen terményeinek tekintették, azt állították, hogy ez a helyzet mindíg létezett, mindíg létezni fog és ezen állapot miatt ránk a lehető legkevesebb felelősség sem hárul. De engem ez a magyarázat nem tudott kielégíteni. Azok az emberek, akiket én ilyen látogatások alkalmával megismertem, nem látszottak másnak, mint a többiek és csak a nyomorban, a piszokban és a tudatlanságban különböztek tőlünk. Ezek a fiatal özvegyek, gondoltam én, bizonyára szeretnék újrakezdeni az életet és szeretnének biztonságos életet teremteni gyermekeik számára. Az az öregasszony bizonyára nem menne koldulni, ha lányai dolgozhatnának és munkájukért illő bért kapnának! De ha látogatásaink alkalmával valami megjegyzést tettem vagy fellázadtam amiatt, ami szerintem kézzelfogható igazságtalanság volt, barátnőim vagy a Jótékonysági Nővérek igyekeztek megvígasztalni, mondván:

— Neked arany szíved van...

IX.

A golf, a póló és a galamblövészet volt a madridi társaság három kedvenc sportja. A király pólózott és galambokra lőtt a Casa de Campo királyi parkjában. Ez a hely a közönség számára zárva volt és csak kivételes személyeknek adott különleges belépési engedéllyel lehetett oda bejutni.

A királyt galamblövészeten ismertem meg. Sok időt töltött itt, a tavaszi hónapok idején koradélután érkezett és csak alkonyat után ment el. A lövészpálya folyósóján beült az egyik páholyba, kényelmes vadászkabátba öltözött barátai vették körül, ittak és tréfálkoztak. Néha a kiáltó a király nevét szólította, s az uralkodó elfoglalta helyét a lövészek között. Ilyenkor mindig egy pillanatnyi feszültség támadt: jaj csak őfelsége el ne vétse a lövést! De a király jól kezelte a puskát és majdnem mindig megölte a galambot. Amikor visszatért a páholyba, hogy a barátok tapsait fogadja, nagy megelégedés látszott az arcán. Ha valaki idegen jött volna e válogatott társaságba, azt hihette volna, hogy Spanyolország királya újabb területeket hódított meg koronája számára. Egyik nagybátyám, aki szintén jó lövész volt, elválaszthatatlan társa volt a királynak és gyakran hajolt hozzá, hogy egy új fűszeresebb viccet súgjon a fülébe. Egy napon azután mindenki szemeláttára nagybátyám és a király szoknyaügyek miatt befejezték barátságukat.

Anyám vagy valamelyik barátnőm édesanyja kíséretében gyakran töltöttem a délutánt a galamblövészeten. Ezt soha nem tekintettem sportnak, mert a galambok, amikor szabadon engedték őket, zavartan repültek ki a ládákból és túl könnyű célpontot nyujtottak a vadászok számára. Ha valamelyik galambnak sikerült élve elmenekülnie, okvetlenül beleakadt a hálóba és mielőtt még újból felröppenhetett volna, megfogták és ismét felhasználtak. Délutánjainkat azzal töltöttük, hogy néztük a királyt vagy a többi ismert lövészt. A fenmaradó időben frissítőket ittunk vagy sült kolbászt uzsonnáztunk krumplival. Néha alkonyattájt kisebb tánc alakult ki. Az egésznek családias, noha végtelenül fennhéjázó jellege volt, mert a jelenlevők mindig ugyanazok voltak és szigorúan válogatott csoportból kerültek össze.

Nem emlékszem, hogy valaha is láttam volna a királynőt a galamblövészeten. Lehet, hogy angol vérmérséklete nem engedte meg neki, hogy ilyen, állatokkal szemben elkövetett kegyetlenségeknél jelen legyen!

A király minden etikett nélkül táncolt azokkal a jelenlévő asszonyokkal vagy leányokkal, akik megtetszettek neki. Nem is igyekezett leplezni ízlését vagy vágyait. Az újonnan Madridba érkező nők, — idegenek vagy vidékiek, néha valami egyszerű odatévedt hölgy, aki csak arról álmodozott, hogy ehhez az elegáns társasághoz tartozzék, — magáravonta a király tekintetét. A királyt csak az érdekelte, hogy a nő csinos legyen, a többivel nem igen törődött.

Emlékszem, egy délután galamblövészeten tánc közben figyeltük. A király egy újgazdag fiatalasszonynak udvarolt, aki csak nemrégen került a társaságba. Undorító látvány volt ez a fiatal, gyönyörűszép nő, amint olv közel táncolt a király undorító lehelletéhez. Spanyolországban mindenki tudott XIII. Alfonz betegségéről, még a magamfajta leányok is, akiknek semmit sem lett volna szabad tudniok az életről. Ez az újonnan jött nő csakhamar a szeretője lett a királynak, mint annyi más előtte és annyi más még utána. És ez nem volt titok. A „jó társaságban" mindenki beszélt ezekről a dolgokról.

A póló-összejövetelek éppen olyan válogatottak voltak, mint a galamblövészeten, de sokkal ünnepélyesebb külsőségek között történtek. A külföldi diplomaták nem jártak a galamblövészetre, de soha nem hiányoztak a pólójátékokról. A királynő meghívottai körében szokta végignézni a fontosabb mérkőzéseket. Jelenléte bizonyos külső díszt kölcsönzött ezeknek az ünnepségeknek, mivel a király gyakran tévesztette össze a közvellenséget a közönségességgel.

Primo de Riverának ugyanazok voltak a kedvtelései, mint a királynak. A közönséges és finomság nélkül való dolgok őt is szórakoztatták és otthonosan érezte magát köztük. Senki sem tudta, milyen a diktátor felesége, de egész Madrid beszélt arról, hogy milyen típusú nők tetszenek a tábornoknak, mert bámulatát cseppet sem rejtette véka alá, ha kedvére való nőszemélyre talált. Ha új látványos revüt vagy operettet mutattak be, amelyben a táncoló lányok csapata többé-kevésbé könnyű ruhába öltözötten jelent meg a színen, a diktátor mindig a színpadhoz legközelebb eső páholyt foglaltatta le magának.

Nem elégedett meg azzal, hogy csendben és távolról bámulja a kóristákat. Amikor olyasmit látott, ami érdeklődését felkeltette, nem takarékoskodott az elragadtatással, hanem hangosan fordult a lelkesedését felkeltő színésznő vagy színésznők felé, lekiabált hozzájuk s szavait a közönség megjegyzésekkel kísérte. De ő volt a diktátor és így az egyetlen ember Spanyolország-

ban, akinek mindent megengedtek. Barátait néha meghívta páholyába és köztük nem egyszer jegyesét is. Ez oly hódoló bámulatot érzett vagy mutatott a tábornok személye iránt, hogy nem tudott féltékeny lenni. Mint ő mondotta, — képletesen fejezve ki a dolgokat —, ő csak annyit akar, hogy jó házat és kényelmet nyujthasson a tábornoknak, ami a menyasszony vagyonát tekintve nem lehetett nehéz. Mert a diktátor nem volt gazdag. Igaz, hogy életében véghezvitte a híres „jegyzést", amelyhez „önkéntesen" kénytelenek voltak csatlakozni az összes katonák, közhivatalnokok és szervezett munkások, ha nem akarták állásukat elveszíteni. Ilyen módszerekkel ez a hirhedt gyüjtés elérte a négymillió pezetát és ez az összeg volt a diktátor „személyes" vagyona, amit gyermekeire hagyott.

Abban az időben, amikor még feleségül akarta venni ezt a társaságbeli hajadont, anyám barátnőjét, az azt hitte, hogy ő és nem a spanyol nép lesz az, aki Primo de Rivera fiainak jövőjéről gondoskodni fog. De a diktátor túlmesszire ösztökélte jószerencséjét. A menyasszony olyan pillanatban kezdett tőzsdézni, amikor még senki nem tudta, hogy a részvények hatalmas lendülettel fognak fölfelé törni és ez a hirtelen érdeklődés, amelyet a gazdag hölgy vagyonával mutatott a tőzsdespekuláció iránt, mindenkinek szemébe ütközött. Mert hát ki, ha nem valaki a legmagasabb körökben, tudta őt ilyen pontos tanácsokkal ellátni? Az ügy szájról-szájra járt és országos botránnyá dagadt. Primo de Rivera kénytelen volt választani egy gazdag feleség és a nemzet között. Bölcsen az országot választotta és nem sokkal később elkezdődött a hirhedt „önkéntes jegyzés". Sajátmagát feministának nevezte, de „feminizmus" a lehető legfurcsább módon azt a célt tűzte maga elé, hogy a spanyol nők hagyományos katolicizmusa támasztékul és bástyául szolgáljon a reakció számára a férjek haladó eszméi ellen. Az a tény, hogy Primo de Rivera néhány, — nagyon kevés, — engedményt tett az asszonyok legelemibb jogait illetően, nem azért történt, mintha politikája liberális vagy haladó gondolkodású lett volna, hanem azért, hogy megőrizze és fenntartsa az ország minden régi, katolikus és konzervatív hagyományát. Tizenhárom nőt hívott be képviselőnek a Nemzetgyűlésbe, akik közül kettő a megtiszteltetést nem fogadta el, míg a többi tizenegyet gyakran lehetett látni a Nemzetgyűlés bárjában. Ott csevegett a tizenegy asszonnyal, akik ily váratlanul kerültek a közélet magas pozícióiba.

A női hálátlanság felett érzett csalódását ki is nyilvánította, amikor 1929-ben a diáklányok tevékeny részt vettek a diktatúra

és a monarchia ellen irányuló egyetemi zavargásokban. Egyik jellemző „hivatalos jegyzékében", amelyet az akkori újságok kötelesek voltak lehozni, ezt mondotta: „Nagy sajnálkozással veszem tudomásul a rendőrség jelentéseiből, hogy a diáklányok nemcsak hogy nem igyekeztek lecsillapítani a nyugtalanságot, de ellenkezőleg, nehány alkalommal csak még jobban tüzeltek a lázadásra... Én mindent elkövettem, hogy az asszonyokat is megillessék a többi polgárok előjogai, de ezek után kénytelen leszek meggondolni, vajjon nem volna-e helyesebb megtiltani, hogy az asszonyok is választhassanak maguknak hivatalos életpályát". Primo de Rivera csak kétfajta nőt tudott elképzelni magának: azokat, akik tetszettek neki és a tiszteletreméltó hölgyeket, többgyermekes családanyákat, akik hozzánőttek a legreakciósabb katolicizmus eszméihez.

X.

Ezerkilencszázhuszötben tizenkilenc éves voltam és még nem mentem férjhez: ez kezdett nyugtalanítani. Persze akadt több kérőm is már, akiket mi flörtöknek neveztünk, de az a jó állásban lévő és egészséges férfi, aki beleszeret az emberbe és akiről az ember azt hiszi, hogy beleszeretett „ez egyszer igazában" és aki megkéri kezünket szüleinktől, csak nem jelentkezett. Egyre jobban és jobban unatkoztam. Az életnek nem volt íze számomra, torkig voltam az ünnepségekkel és bálokkal éppúgy, mint az ízetlen „jótékonyságokkal".

Ebben a nyugtalan lelkiállapotban, amikor már csaknem elvesztettem minden reményemet, megismerkedtem egy fiatalemberrel, aki a férjem lett.

Nyár vége volt s a nyarat San Juan de Luz-ban töltöttük. A nyár nehezen és cseppet sem boldogan múlt el. Súlyosan nehezedett már vállamra tizenkilenc évem, férjet kerestem és mindennek ellenére még nem ébredtem tudatára az élet valóságainak. Anyám sohasem beszélt nekem nemi problémákról, szerelemről vagy házasságról. Súlyos véteknek tekintették, ha valaki ilyen dolgokra gondolt, véteknek, amelyet, amikor már nem tudta elkerülni, minden egyes alkalommal töredelmesen bevallott és meggyónt. Úgy látszik, mindent ösztönösen kellett megtanulnom, éppen úgy, mint a többi fiatal lányoknak, akik körülöttem éltek. Mert a katolikus zárdákban még csak gondolni sem lehetett arra, hogy valaki a nemi nevelés szükségességét szóba-

hozza. Hasonló eszmék legtávolabbi említése is már súlyos botrányt okozott volna. A lányok tizenöt-tizenhat éves korukban hagyták el a zárdát és észre kellett venniök, hogy még saját anyjuk sem érti a legegyszerűbb élettani problémákat. Ahogy az idők változtak, anyáink arra a meggyőződésre jutottak, hogy mi a zárdából úgy jövünk ki, hogy többet tudunk mindezekről a kérdésekről, mint ők tudtak az ő idejükben és nem azért, mintha a tananyagban ez benne lett volna, hanem azért, mert társnőinktől hallottuk. A láthatatlan fal, amelyet ez a tény emelt anya és lányai között, legfőképpen a kölcsönös megértés és megbeszélés hiányának eredménye volt. Egyetlen barátnőmnek sem mert az édesanyja ezekről a problémákról beszélni.

A fiúgyermekekkel másképpen állt a helyzet. Az iskolában ugyan ők sem kaptak szexuális nevelést, kivéve azt, amit a nagyobb fiúktól tanultak, de mindenki tudta és megváltozhatatlan ténynek fogadta el, hogy az első pénz, ami egy tizenhárom éven fölüli spanyol fiúnak a kezébe kerül, változatlanul ugyanarra a helyre megy: a bordélyházba. Spanyolországban ez mindig így volt és az emberek azt mondták, hogy mindig is így lesz. A spanyol lányok tudatlanul, a spanyol fiúk elrontva nőttek fel.

San Juan de Luz-ban ismertem meg Bolint, akihez azután férjhezmentem.

Az egész nagyon egyszerűen ment végbe. Hugaim és én a nyarat San Juan de Luz egyik villájában fejeztük be, miközben szüleim Spanyolországba való visszatérésünk előtt felutaztak Párisba, hogy anyám ott megrendelje őszi ruháit. Az elkerülhetetlen nevelőnő és a személyzet gondjaira bíztak bennünket, de mindennek ellenére a szokásosnál sokkal nagyobb szabadságot élveztünk. Hugaimmal minden este lementünk sétálni a parti sétányra és minden reggel fürödtünk a tengerben, később be-benéztünk a Pergolába, ahol az éjjel és a nappal minden órájában folyt a tánc. Én meglehetősen szomorú voltam a nyárnak ezeken az utolsó napjain, mert arra gondoltam, hogy nemsokára vissza kell térnem Madridba és ismét elkezdődik ugyanaz a lehetetlen életmód, mint azelőtt: ünnepélyek, bevásárlások, mozik és színházak, fűszerezve a megszokott „jótékonysággal". Körülöttem mintha mindenki ugyanazt kérdezte volna:

— De hát tizenkilenc éves korában még nincs vőlegénye? Hát ez a lány már soha nem fog férjhezmenni?

Már régen elfelejtettem, hogy ki mutatta be nekem Bolint, csak arra emlékszem, hogy az egész véletlenül történt. A Pergola kerítésének korlátjára támaszkodtam, amikor valaki a

nevemen szólított. Felnéztem és a szemem egy majdnem kétméter magas fiatalemberbe ütközött. Én magam is magas voltam és az okozta nekem mindig a legnagyobb gondot, hogy a legtöbb férfi, akit ismertem, csak a vállamig ért. Így hát csak bámultam az ismeretlenre. Két nappal később elhatároztuk, hogy összeházasodunk.

A későbbi események váltották ki, hogy egy ilyen gyors elhatározást végre is hajtsak. Ma is azt hiszem, hogy ha családom és barátaim Bolint örömmel fogadták volna, én is óvatosabban és több figyelemmel vizsgáltam volna meg vőlegényemet. De az első perctől fogva védelemre szorítkoztam, hogy megelőzzem a többiek rossz véleményét jövendőbelimről.

— Connie, — mondták a zárdai barátnőim —, de hát lehetséges az, hogy férjhezmégy Bolinhoz? — A méltatlankodás hullámokban türemlett fel a torkomba. Barátnőim az ő „jó családból való" és „jó társaságbeli" eszméikkel az idegeimre mentek. Kezdtem magam valóságos hősnek érezni. Azért megyek férjhez, gondoltam, mert szerelmes vagyok, nem pedig pénzért, rangért vagy társadalmi helyzetért.

Akik Bolint szülővárosából, Malagából ismerték, csak még jobban erősködtek. De egyik sem fejtette ki indokait, mikor azt tanácsolta, hogy ne menjek férjhez hozzá. Ezért mindig azt hittem, hogy csak azért beszélnek le erről a házasságról, mert úgy vélik, hogy Bolin nem „jó parti" számomra. És amint egyre jobban éreztem barátaimnak és ismerőseimnek ezt a süket ellenkezését, eljutottam arra a pontra, amikor azt hittem, hogy valóban szerelmes vagyok.

Bolin elvitt villájukba, hogy bemutasson édesanyjának. Anyja, két hajadon nővére és bátyja — London katolikus püspöke —, voltak ennek a San Juan de Luzi villának tulajdonosai. Ez a régi egyszerű épület a tengerpart mentén feküdt. Bolin félig angol anyja félénknek és affektálónak tűnt szememben, egész lényében sok idegen vonás volt. Nagyon kedvesen fogadott, éppúgy, mint két nővére, akik egy kicsit hasonlítottak az angol és francia vénkisasszonyokhoz. Amikor erre a látogatásra gondolok, megértem, hogy kedvükre való feleséget láttak bennem fiuk számára, valami valóságos és váratlan nyárvégi jószerencsét. A ház épp úgy, mint a család, kicsinyes vidéki légkörrel volt megtelve s ezt a légkört, mivel számomra teljesen új volt, nem igen tudtam hogyan fogjam fel.

Férjhezmenésem gondolata annyira megszédített, hogy eszembe sem jutott, hogy jövendőbeli férjem jellemét tanulmá-

nyozni is kellene. Napközben, álmaimban csak nagyon kevés helyet foglalt el. Az első perctől fogva elhatároztam, hogy nem lesznek gyermekeink és mivel tulajdonképpen én nem igen tudtam, hogy mit jelent a házasság, nem törődtem azzal, hogy vőlegényemben férjen kívül társat és barátot is találjak.

Nagyon nehéz volt rájönnöm, milyen is tulajdonképpen Bolin és családja. Ő életem legegyszerűbb részletei iránt is nagy lelkesedést mutatott. Huszonkét éves volt, mindig Malagában élt s csak nyaranta utazott San Juan de Luz-ba, nagynénjei házába. Én Malagát még nem ismertem, de már maga a város neve is csupa romantikus visszhangot keltett bennem. Barátnőim azt kérdezték:

— De hát hozzá fog szokni a vidéki élethez? — Én meg nem törődtem velük. Már belefáradtam abba, hogy Madridban éljek anélkül, hogy valamit is tennék és Malagát csodálatos helynek tartottam.

Egy napon, amikor a parti sétányon Bolinnal a jövőt tervezgetve járkáltunk fel és alá, felmerültek anyagi kérdések is. Bolin azt mondotta, hogy Malagában dolgozik apjánál, aki kereskedelemmel foglalkozik. Aznap megtudtam, hogy Bolin nem kap rendszeresen fizetést munkájáért. Én természetesen azt reméltem, hogy házasságunk után függetlenek leszünk és megkérdeztem tőle, hogy mennyit tudna adni neki apja havonta. Nekem semmi elképzelésem nem volt arról, hogy mibe kerülhet úgy élni, amint én azt megszoktam, de úgy látszott, Bolin maga sem tud többet ezekről a kérdésekről. Én többé-kevésbbé tisztában voltam azzal, hogy mennyit költenek szüleim házában étkezésre, mert az utolsó évben apám erősködött, hogy én ellenőrizzem a szakácsnő elszámolását. De ez csak egy részét jelentette a háztartásnak és mégis az az összeg, amelyet én a vőlegényemnek említettem, neki mesebeli nagyságúnak tűnt és megelégedett azzal, hogy biztosított: apja elegendő pénzt fog nekünk adni ahhoz, hogy kényelmesen élhessünk Malagában.

Akkoriban nekem semmi ismeretem nem volt még a pénzértéket illetően. Nem tudtam, hogy milyen nehéz megkeresni, s az sem jutott soha eszembe, hogy eljöhet még olyan nap is, amikor nem lesz elegendő pénzem, amiből a legszükségesebbet megvegyem, — jobbanmondva azokat a dolgokat, amelyeket én mindig a „legszükségesebbnek" tartottam. Házasságomig meg voltam győződve arról, hogy ha valaki egy bizonyos társadalmi osztályhoz tartozik, mint családom és barátaim, a pénznek soha nincsen vége. Persze akadtak dolgok, autó, ékszer, néhány ruha,

amelyek nagyon drágák voltak és vásárlásukra soha nem került sor anélkül, hogy azt előbb részletesen meg ne vitattuk volna, de az egyéb kiadások, ház, személyzet, étkezés, ruházat, cipő, iskola, — mindezt akkoriban magától értetődőnek s természetesnek tartottam, hogy van. A mi társadalmi osztályunkhoz tartozó embereknek mindez megvolt, mert „megvolt". Valami „természeti törvény" folytán, gondoltam, ezek a dolgok mindíg így történtek és a jövőben is így fognak történni.

Bolinnal tizenöt csodálatos napot töltöttünk San Juan de Luz-ban. Egyedül mentünk sétálni, amint azt a külföldi pároknál láttuk ezen a nyaralóhelyen. Táncoltunk és szórakoztunk, mialatt szegény nevelőnőm képtelen volt bennünket mindenhová elkísérni. De amikor közeledett szüleim megérkezésének pillanata, bizonyos félelem fogott el. Nem akartam, hogy anyám megtudja sétáinkat, noha azok teljesen ártatlanok voltak. Tudtam, hogy nagyon rossz szemmel nézné őket, azonkívül attól is féltem, hogy apám hallgathat a többiek ellenvéleményére, mielőtt nekem még alkalmam lenne elmagyarázni neki jegyességemet. Így hát, amikor villánk bérlete lejárt, összecsomagoltam bútorainkat, a személyzetet feltettem a vonatra és elindultunk Segoviába. Bolin nagyon udvariasan viselkedett, mindannyiunknak segített a vonatban elhelyezkedni és romantikus ígéretekkel eltelve váltunk el egymástól.

Aznap este, amikor szüleim megérkeztek La Matára, közöltem velük Bolinnal való terveimet. Észrevehettem szüleim csalódását. Számukra Bolin neve teljesen ismeretlen volt. Malaga messzi vidéki város és én, legidősebb lányuk, akit nagyszerű esküvővel reméltek férjhezadni. Végtére is még nem voltam húsz éves és várhattam. Noha szüleim egy szót se szóltak minderről, néhány elejtett szavukból megértettem, mi ment végbe gondolataikban és ez okozta, hogy vőlegényem iránt csak még nagyobb lelkesedést színleljek és nagyobb eltökéltséget arra, hogy kívánságaimat végre is hajtsam.

— Tudod, hogy számomra nem jelent semmit a rang és a pénz — mondtam apámnak. — Szerelmes vagyok és feleségül megyek Bolinhoz - - És szüleim magatartása éppúgy, mint az enyém, lehetetlenné tették, hogy házasságom ügyét alaposan megtárgyaljuk.

— De hát hogy jutott eszedbe beleszeretni egy ismeretlenbe? Kérdezte tőlem anyám. Érvei nem vertek gyökeret bennem és talán igazságtalanul, de úgy gondoltam, hogy anyám egyetlen

gondja csak az, mit fognak szólni barátnőim és a család ehhez az oly kevéssé ragyogó házassághoz.

Bolin visszatért Malagaba szüleihez és testvéreihez és két hónapi távollete alatt forró tizenkilencéves fejemben mértéktelenül megnőtt szerelmem iránta. Ekkor levélben közölte velem, hogy Madridba jön látogatóba, meg akarja ismerni szüleimet és közölni kívánja velük nősülési szándékát. Legbensőbb bensőmben éreztem bizonyos homályt, nem tudtam, milyen hatást fog kelteni családomban és meg voltam győződve arról, hogy szüleim szemében nagy jelentősége lesz annak, melyik szállodában száll meg. Megkönnyebbülten sóhajtottam fel, amikor a madridi Hotel Savoy-ból telefonált. Anyám mindjárt első nap meghívta ebédre és én szorongva figyeltem az ebéd alatt az asztal körül ülők arcát, hogy honnan olvassam le vőlegényemről alkotott véleményüket. A döntő próba azonban csak ebéd után jött, amikor szokás szerint lementünk nagyszüleim emeletére és Bolint az egész családnak be kellett mutatnom. Látszólag senkiben sem keltett rossz hatást, noha semmi olyan tulajdonsága nem volt, ami nagy lelkesedést váltott volna ki az emberekből. Soha nem hallottam róla sem kíméletlen bírálatot, sem kedvező megjegyzéseket. Családom jólneveltnek találta, külsőben és magatartásban kissé idegenszerűnek. Ebben nem volt semmi különleges, hiszen skandinávok és franciák leszármazottja volt, míg anyja inkább volt angol, mint spanyol. Noha sem túlzottan intelligens, sem nagyon művelt nem volt, ez nem okozott gondot családunk körében.

Valódi fejtörést okozott azonban mindenkinek Bolin malagai családjának társadalmi helyzete. Mivel sem rangjuk, sem ismert nevük nem volt, apámék azt szerették volna tudni, vajjon van-e pénzük. De ez nem volt könnyű feladat. Malaga nagyon távoli megyében feküdt és a fővárossal csak igen kevés kapcsolata volt. Malagát akkoriban a spanyolok alig ismerték és csak a „bolond" angoloknak jutott eszükbe, hogy Gibraltáron át Angliából egyenesen odautazva éghajlatát élvezzék. A madridi társaság Sevillán kívül nem ismert más andaluz várost. De különben is, Spanyolországban utazgatni sem kényelmes, sem divatos nem volt. Apám igyekezett Malagában Bolinékról információkat szerezni, de senki nem tudta megmondani neki, vajjon jómódú vagy szerény helyzetben lévő emberekről van-e szó, hogy eljövendő apósom üzletei jövedelmezők-e vagy sem.

Nagyapám halála házasságomat csak siettette, noha akkor már elhatároztam magamban, hogy — mint hittem — nem

leszek áldozata a társadalmi igazságtalanságnak és azt hiszem, mindenképpen feleségül mentem volna Bolinhoz. Még Madridban volt, amikor egy decemberi vasárnapon golfozásból visszatérve, az ajtónyitó inas nagy izgalommal közölte velem, hogy anyánkat sürgősen értesítették:

— A nagyapa nagyon beteg és a méltóságos asszony autón indult oda, ahol az uraság éppen festeni volt.

Don Antonio ezt a vasárnapot is, szokása szerint, vidéken töltötte, egy madridkörnyéki birtokon. Egy olyan sziklacsúcson festegetett Torrelodones mellett, amely az egész Sierrát uralja. Miközben a ház verandáján vázolta fel a vászonra a tájat, szívrohamot kapott és a festőállvány mellől földre zuhant. Néhány perccel később halott volt. Szíve megszűnt dobogni, míg annyira szeretett hegyeit nézte.

Amikor anyám odaérkezett, már csak holttestét láthatta. Hazafelé szegény anyám Don Antonio testével maga mellett az autó ülésén tette meg az utat, hogy a boncolást és az egyéb törvényes eljárásokat elkerülje. Ezek lehettek élete legszörnyűbb pillanatai.

Nagyapa halálának híre ebéd közben érkezett meg hozzánk. Emlékszem, az inas éppen a gyümölcsöt szolgálta fel, amikor valaki telefonon közölte velem, hogy nagyapám meghalt. Amikor az asztalhoz visszatértem, láttam a tányéromon fekvő, kosáralakban felvágott és tejszínhabbal töltött hatalmas mandarint. Ezt az édességet szerettem legjobban. Mereven néztem a tányért, egy szót sem szóltam testvéreimnek, csak nagy sietve kezdtem falni a gyümölcsöt. Nem hiszem, hogy torkosságból tettem volna, inkább az izgalmat akartam így levezetni. Amikor valami kellemetlenség ért, vagy nagy izgalmat okozott nekem, az étel megnyugtatólag hatott rám. Néha ilyen esetekben kimondottan szükségét éreztem annak, hogy egyem.

De emlékszem, mennyire szégyenkeztem később arra a gondolatra, hogy én az oly ízletes édességet élveztem, amikor testvéreimnek és vőlegényemnek nagyapám halálát kellett volna bejelentenem. Még ma is látom azt a mandarint a tányéromon és önmagamat, amint gyors mozdulatokkal kanalazom belőle a krémet. Csak amikor már megettem, határoztam el magam arra, hogy beszéljek.

Nagyapám halála nemzeti gyász volt, vagy legalább is nekünk úgy tünt. A Maura név, amely a diktatúra uralomrajutása óta eltűnt a politikából, most ismét az újságok első oldalát

foglalta el. Az aranyozott és fehér nagyszalón, amely csaknem mindig kihalt volt, most gyászkápolnává alakult át. Csendben figyeltük, amint egy temetkezési intézet a szoba ismert csúnyaságát valami még szörnyűbbre rendezte át. Fekete drapériák függtek a falakról, virágkoszorúk — azzal a különös illattal, amelyet a halottakat díszítő virágok árasztanak magukból —, kandeláberek és imaszékek foglalták el a termet.

Három napon keresztül volt kitéve nyitott koporsóban, a gyászkápolna égő gyertyái között nagyapám ferencredi csuhába öltöztetve. Arca kisebb lett, de bőre megfeszült, — fehér hajával és szakállával olyan volt, mint egy viaszálarc. A portásfülkében egyre-másra teltek meg az aláírási ívek és barátok, ismerősök és egyszerű kíváncsiak léptek be a kápolnába, hogy megnézzék Don Antonio holttestét, hogy néhány percre letérdeljenek előtte, imádkozzanak vagy úgy tegyenek, mintha imádkoznának. A király és a királynő elsőnek jöttek, hogy részvétüket fejezzék ki a családnak. Primo de Rivera nem jött el, de képviseletében elküldött egy tábornokot, akit senki nem ismert. Emlékszem, hogy hisztérikus és visszatarthatatlan nevetés fogott el, amikor a tábornok nem ismerve ki magát a család és a látogatók között, egy, a sarokban zokogó hölgyhöz fordult. Azt hitte róla, hogy a nagyanyám és a kormány részvétét fejezte ki előtte. Doña Constancia súlyos betegen feküdt és nem mozdult ki a ház másik végén lévő szobájából. A síró hölgy egy márkinő volt, aki a családdal csaknem semmi baráti kapcsolatot nem tartott és valószínűleg csak hazafias érzelmei késztették ilyen zokogásra. Megértettem, hogy a tábornok furcsa zavara nem elég ok arra, hogy ilyen nevetésroham fogjon el, de a holttest mellett eltöltött három nap feszültsége, a látogatók szüntelen fogadása a végletekig kimerítették idegeimet. Nagyapa elvesztése miatt érzett valóságos fájdalmunk mintha belefulladt volna ebbe az pompába és hamis gyászba. A temetést, amelyen spanyol szokás szerint csak a család férfitagjai vesznek részt, hatalmas tömeg kísérte. Persze nem voltak olyan sokan, mint Pablo Iglesias, a spanyol szocializmus atyjának temetésén, aki éppen néhány nappal azelőtt halt meg. És az a sokaság sem ugyanazokból az emberekből tevődött össze, amely a két koporsó mögött ment.

Amikor minden végetért, mindannyian megkönnyebbültünk és csak akkor vettük észre, hogy ezeken a napokon Bolin a család egyik tagja lett. Állandó figyelmességével mindenki rokonszenvét meghódította.

A temetést követő imádságokkal, rózsafüzér-ájtatosságokkal és misékkel zsúfolt kilenc nap (a ceremóniák megállás nélkül követték egymást nagyanya kápolnájában) mintegy pihenést jelentett mindannyiunknak. A negyedik nap a beszélgetések már más témáról is folytak. A király arcát vitattuk, mert a család bizonyos mértékben bűnösnek tartotta őt nagyapa halálával kapcsolatban, hiszen életében oly sok gondot és kellemetlenséget okozott neki. A királynő kevéssé szívélyes volta, a kormányt képviselő tábornok baklövése és mindenekfölött az, hogy a diktátor nem tartotta magához méltónak, hogy megjelenjék annak temetésén, aki Spanyolország többszörös miniszterelnöke volt.

Én bizonyos meghökkenéssel akkor vettem tudomásul, hogy Don Antonióra már szinte senki sem emlékezett. Halálhírét még nagyanyánk is meglehetősen nyugodtan fogadta. Megértettem, hogy szívünk mélyén nagyon kevéssé fog hiányozni nekünk nagyapánk, aki oly híres volt, de oly hallgatag is, és aki valójában annyira távol élt tőlünk. Imádságaink csak az elkerülhetetlen ritushoz tartoztak és a külsőségeken kívül más jelentőségük nem volt. Azt hiszem, mindannyian azt kívántuk már, hogy ez a kilenc nap minél előbb végetérjen.

A kilenc nap után anyám egy délután félrehívott, hogy némi szeretettel és meghatottsággal közölje velem:

— Leányom, a vőlegényed úgy viselkedett velem ezekben a napokban, mintha a fiam volna. Soha nem fogom neki ezt elfelejteni.

XI.

Eljegyzésünket márciusra tűztük ki azzal, hogy akkor majd megvitatjuk, mikor lesz az esküvő. Bolin visszatért Malagába és mi újra elkezdtük a szokásos madridi életet, amelyre a ránk nehezedő szigorú gyász vetette árnyékát. Mi, a család asszonyai, tetőtől talpig feketébe öltözve jártunk és nem mozdultunk ki otthonról, csak ha a templomba mentünk vagy magányos és gyéren látogatott helyekre sétálni. Időnk legnagyobb részét otthon töltöttük, ahol nem csináltunk semmit vagy beteg anyánk lakrészében, ahol a családi pletyka azokban az időkben természetes módon érte el csúcspontját.

Márciusban nagy örömmel láttuk Bolinék érkezését és fel-

használtuk ezt az alkalmat arra, hogy könnyítsünk gyászunkon és ismét visszatérjünk az életbe. Vőlegényem a szüleivel érkezett. A két család először találkozott és a szüleim házában tartott első ebéden nagy siker volt. Eljövendő apósom és anyósom előkelő embereknek látszottak, épp oly műveltnek és finomnak, mint saját szüleim. Rokonszenvesek voltak nekem. Buszkén beszéltek egy fiukról, aki Londonban a követségen töltött be valamilyen állást és a madridi ABC-nek, az akkori legfontosabb ujságnak volt a tudósítója. Ezek a külföldi kapcsolatok kíváncsivá tettek és érdeklődéssel töltöttek el.

Jövendőbelim a szokott ajándékokat hozta magával: a jegygyűrűt, egy nagy és tökéletes fekete gyöngyöt, briliiánsokkal körülrakva és platinára dolgozva, valamint egy kis platina karórát, szintén brilliánsokkal. Szüleimet az ajándékok kielégítették ugyan, de apám komolyan és alaposan akart beszélni Bolinnal anyagi ügyekről. Amikor vőlegényemmel közölte, hogy hajlandó bizonyos havi összeget adni nekem, apám azt remélte, hogy Bolin világosan megmondja neki mennyi áll rendelkezésére havonta házaséletünk költségeire. De nem így történt. Szokott csavarosságával vőlegényem nem mondott mást, minthogy apja szép fizetést ígért neki malagai irodájában végzett munkájáért. Szüleim aggódni kezdtek az őszinteség ilyen hiánya miatt, de a dolgok már túlságosan előrehaladott állapotban voltak és a bizalmatlanságra valójában semmi ok nem látszott. Esküvőnket májusra tűztük ki és Bolinék visszatértek Malagába.

— A kelengyédet Párizsban kell megrendelnem — jelentette ki anyám, amikor Bolinék eltávoztak. Három izgalmas hetet töltöttünk Párizsban, számtalan ruhát és kabátot választottunk. A ruhákon kívül, amelyeket szüleim vásároltak számomra, azokat is kiválasztottam Párizsban, amelyek a vőlegényem ajándékai voltak. Spanyol szokás szerint az esküvői ruhán kívül a vőlegénynek bizonyosszámú más öltözéket is kell menyasszonyának ajándékoznia. Mivel Malagában nehéz jó varrónőket találni vagy legalább is nekem akkor úgy tünt, azt ajánlottuk Bolinéknak, adják át nekünk azt a pénzt, amit ajándékokra szántak és én azt kedvem szerint fogom Párizsban elkölteni. Így is történt.

Végnélküli látogatásokon vizsgálgattuk a Rue de la Paix szalónjainak bemutatott ruháit, majd utána ugyanezeket a modelleket más, kevésbbé drága, de ugyanolyan elegáns párizsi varrónőkkel varrattuk meg. A legfínomabb krepdesin és batiszt fehérnemű Spanyolországban készült kézi hímzéssel, valamint

az abroszok, lepedők és kelengyém is, ami egész életemben el fog tartani.

Visszatérésemkor a család és barátai számtalan ajándékkal vártak. Asztali ezüst étkészletek, tálak, teaszervíz, több mint háromszáz ajándék, szüleim és vőlegényem ajándékain kívül. Bolintól egy gyöngynyakéket kaptam, amely pontosan illett ahhoz, amelyet anyám ajándékozott nekem, amikor hosszú ruhába öltöztem. A két gyöngysor együtt, kettős fonatban, csodálatos ékszert alkotott. Szüleimtől a kelengyén kívül egy másik gyémántnyakéket kaptam, míg Bolin egy legújabb típusú Buick túrakocsit ajándékozott nekem.

Az ajándékok, a ruhakiválasztás és házi berendezkedésünkről való gondoskodás közben nem volt időm arra, hogy másra is gondoljak. Sem házasságomra, sem arra, milyen lesz a házaséletem Bolinnal, akit végtére is csak nagyon kévéssé ismertem. A San Juan de Luz-ban töltött első néhány nap kivételével vőlegényemet mindig más személyek jelenlétében láttam. A spanyol jegyesek így igyekeznek megismerni egymást: mindig az anya vagy egy társalkodónő kíséretében, vagy az én esetemben az elkerülhetetlen angol nevelőnő mellett. A kapott jó nevelésem megtanított arra, hogy ne gondoljak a férfiak és nők közötti kapcsolatokra, de megtanított arra is, hogy a nemi érintkezést vétknek tekintsem. Ám tudtam, hogy a házassággal mindez megváltozik. És amikor varrónők, üzletek és látogatások zürzavara közepette egy keveset erre is gondoltam, borzasztóan féltem, mert senki nem magyarázta meg nekem azt, hogy hogyan és miért lesz minden másképpen házasságom után.

Egy napon anyám bejött a szobámba, ahol az esküvő előkészületei közben mindenütt dobozok és csomagok hevertek szanaszét és nagy rendetlenség uralkodott. Anyám egy intésére Júlia kiment a szobából és mi egyedül maradtunk. Kényelmetlen érzés fogott el. Már csak négy nap hiányzott az esküvőmig és én biztos voltam benne: anyám azért jött, hogy „arról" beszéljen velem. Feszülten nézett rám és alig merte kiejteni száján a szavakat:

— Úgy vélem beszélnem kellene veled az új életedről, ami most kezdődik számodra — dadogta anyám, csaknem annyira félénken, mint én magam — de nem tudom, mit is mondhatnék neked olyasmit, amit ti modern lányok már ne tudnátok.

Nem tudtam, mit válaszoljak erre. Semmi nem jutott eszembe. Még csak mosolyra sem tudtam húzni a számat. Sze-

rettem volna kérdéseket feltenni neki, tisztázni néhány gyanúmat, amelyet olvasmányaimból és barátnőimmel való beszélgetéseimből szűrtem le, szerettem volna, ha anyám világosan közli velem, miből fog állni új életem, de anyámmal nem tudtam házasságomról beszélni.

Amint esküvőm napja közeledett, egyre több gondot okozott nekünk nagyanyánk betegsége. Férjének halála óta hosszú időket töltött ágyban és úgy tűnt, mintha már semmi sem fűzné ehhez a világhoz. Ómiatta nem tudtuk késlelteni az esküvő napját, mert az orvosok azt mondták, hogy éppen úgy meghalhat hirtelen, mint elélhet még hónapokon keresztül ilyen állapotban.

XII.

Az esküvő előtti éjszaka le nem hunytam a szememet. Ideges voltam és ijedt. Erős fejfájással ébredtem és étvágytalanul. Nem tudtam reggelizni. Tizenkettőkor már fel voltam öltözve, egyszerű tunikához hasonló fehér ruhába, hajamra borítottam a gyönyörű régi csipkefátyolt, a Bolin család tulajdonát, amelyet narancsvirágokkal erősítettem meg. Apám jött be értem a szobába.

— Nagyon csinos vagy, — mondta és én felvidámodtam szavai hallatán.

Apám karján érkeztem a templomba, ahol már az összes meghívottak egybegyűltek. Szent Jeromos régi gót temploma, amelyet a század elején a király esküvőjére alakítottak újjá, most esküvőnkre gazdagon fel volt díszítve virágfüzérekkel és szőnyegekkel. A templom bejáratától, ahol az autó letett bennünket egészen a főoltár lábáig széles vörös szőnyeg vezetett. Tudtam, hogy az ebben a templomban tartott esküvők fontosságát a szőnyeg minősége és hossza határozza meg, de mikor később közölték velem, hogy szüleim a plébánosnak hétezer pezetát fizettek a ceremónia költségeire, egy cseppet sem csodálkoztam már azon, hogy a legfényűzőbb szőnyeget terítették fel.

A templom ajtajához érve egy pillanatra megálltam. Megszólalt az orgona és lassan indultunk előre a templom főhajójában, elől én, apám karján, mögöttünk Bolin édesanyjával, aki fekete *mantillát* és az ahhoz illő magas fésűt viselt. Az oltárhoz érve bársonypárnákra térdeltünk, körülöttünk álltak a násznagyok és a tizenkét tanú félkörben helyezkedett el a főoltár

körül. Szemben velünk állt a segoviai püspök, aki kizárólag azért jött Madridba, hogy házasságunkra áldását adja. Mögöttünk két kicsiny zsámolyon ült két kis unokaöcsém és szüntelenül rángatták csipkefátylamat.

— Emlékezzetek apáitok és nagyapáitok erényeire — kezdte beszédét a püspök úr a házassági szertartás befejezése után, amikor a főoltárhoz vezető sekrestye ajtajában anyám egyik bátyja jelent meg és suttogás zaja hallatszott a meghívottak között.

Nem tudtam ellenállni a kísértésnek, hogy hátra ne forduljak. Láttam, hogy anyám sír és a meghívottak közül néhányan felállnak helyükről és indulnak kifelé. A tanúk padjáról felállt anyám három bátyja és kiment a templomból. Nagyanyám haldoklott! Ha gyermekei látni akarták, még mielőtt kileheli lelkét, sietniök kellett. A püspök úr is észrevehette, ami történt, mert diszkrét célzást tett azokra, akik boldogságunkat a mennyországból figyelik, majd beszédét valamivel hamarább fejezte be, mint azt várni lehetett volna. A halál madarai köröztek esküvői szertartásom felett.

Bolin és én felkeltünk, hogy ismét végighaladjunk a templom főhajóján, de ekkor már egymást karonfogva, mint férj és feleség. Mielőtt az oltárhoz vezető lépcsőről leléptem volna, lehúztam ujjamról a jegygyűrűt. Nem tudom, mi késztetett erre, lehet, hogy csak az előző pillanatok idegessége, de a jegygyűrűt soha többé nem húztam ujjamra.

Hazamentünk. Szüleim díszes ebédet és fogadtatást készítettek elő, de az összes meghívottak tudták már, hogy nagyanyám ugyanabban a házban haldoklik és utolsó sóhajtásai elkeverednek a lépcsőkről feltörő zajjal. Én a többiek előtt léptem be szobájába. Egy csoport fényképész és újságíró akarta elzárni előlem az utat, de arckifejezésem és nagyanyám halálának híre valószínűleg tiszteletet ébresztett bennük, mert nem erőskődtek. Beléptem a sötét hálószobába és végre kivehettem nagyanyámat, amint ott feküdt ágyában. Fonnyadt arcvonásait már a halál szorította görcsös kezével. Szemét kinyitotta, amikor az ágy mellé értem.

— Constancia, — suttogta és nagybátyáim örömmel sóhajtottak fel, mert én voltam az egyetlen, akit nagyanyám felismert. Ügyetlenül kinyujtotta kezét, hogy megsímogasson és ujjai megpihentek a csipkefátyolon.

— Milyen szép, — mondotta és soha nem tudtam meg,

hogy ezt a fátyolra értette-e vagy valami másra a túlvilágon, mert nagyanyám őszintén vallásos és hívő volt.

Mintha csak hirtelen visszanyerte volna erejét, csaknem felült ágyában, magához vont és így szólt:

— Légy nagyon boldog, leányom. Az égben majd találkozunk.

Kiszaladtam nagyanyám szobájából, szememet könnyek fátyolozták. Felfutottam a szobámba, hogy ruhát cseréljek. Már szerettem volna távol lenni ettől a háztól. Szürke kosztümöt vettem fel a hozzáillő kalappal, majd megkerestem Bolint, aki egy másik szobában öltözött át és anélkül, hogy valamit is említettem volna neki arról, ami nagyanyám szobájában történt, közöltem vele, hogy az autó a kapu előtt vár ránk és jó volna, ha minél hamarabb elmennénk, hogy anyám megszabaduljon a meghívottaktól és nagyanyám mellett maradhasson. Nászútunk első éjszakáját La Matán szándékoztuk tölteni.

Bolinnal körüljártuk a szalónt, hogy üdvözöljük a meghívottakat. Néhány barátunk kikísért a lépcsőig és elindultunk a kapu felé. Ekkor Bolin bátyja, aki Londonból az esküvőnkre érkezett meg, angol szokással akarta befejezni az ünnepséget. Amint lefelé mentünk a lépcsőn, egy öreg papucsot és egy marék rizst dobott utánunk, de oly szerencsétlenül, hogy a rizs és a papucs a papra hullott, aki épp akkor lépett be a kapun, hogy nagyanyánknak feladja az utolsó kenetet.

Hirtelen megszakadt a nevetés és a tréfa, a meglepett pap lerázta magáról a reverendájára hullott rizsszemeket és szó nélkül folytatta útját. A meghívottak szégyenkezve térdeltek le, mert ez volt a szokás az Oltáriszentség jelenlétében. Bolin és én is letérdeltünk a hall hideg márványpadlójára. A pap folytatta útját nagyanyám szobája felé és mi a meghívottak suttogó imádsága, a ministránsgyerek csengőjének hangja közepette indultunk el nászútunkra.

Új autónk nagyszerűen futott az országúton és az út nagyon rövidnek tűnt. Boldognak kellett volna éreznem magam, hogy most végre egyedül maradtam a férjemmel, azzal a férfival, akibe azt hittem, szerelmes vagyok. De tulajdonképpen nem éreztem semmi örömet. És ez nem azért történt, mintha nagyanyám betegsége miatt lettem volna szomorú, hiszen már régen hozzászoktunk ahhoz a gondolathoz, hogy meg fog halni. Az utolsó hetek borzasztó zűrzavara, a házasságomat megelőző előkészületek hisztérikus összevisszasága, az álmatlanul eltöltött

előző éjszaka és esküvőmnek eseményekkel zsúfolt napja fásulttá tették érzékeimet és gondolataimat.

La Matán az intézőék vártak bennünket nagy szeretettel. Abban a házban készítettek nekünk szobát, amelyet apám nemrégiben építtetett a garázs fölé, hogy a nehezebben fűthető nagy ház helyett itt lakjunk télen. Fával rakott tűz égett szobánk kandallójában, de az ebédlőtűzhely mellett ültünk le, ahol Doña Ramona elsőrangú vacsorát szolgált fel nekünk. Vacsora közben éreztem, mint repdes körülöttem Doña Ramona szerető pillantása, gondolatai mennyire boldogságunk körül forognak. De akármilyen furcsának is tűnik, szinte teljesen elvesztettem étvágyamat. Beszélgettem az intéző feleségével és az megérthette, hogy nekem egyáltalán nem sürgős, hogy férjemmel egyedül maradjak. Végül is az intéző bosszúsan figyelmeztette feleségét:

— Hát nem akarod megérteni, hogy egyedül akarnak maradni? — hallottuk, amint feleségét dorgálta a konyhában.

Doña Ramona homlokoncsókolt és mi egyedül maradtunk.

Hirtelen, az oly meghitt és családias környezetben, férjemet szinte betolakodó idegennek éreztem.

La Mata csendjében és nyugalmában házasságom nagyon különbözött attól, amilyennek elképzeltem. Még mielőtt a reggel elérkezett volna, már tudtam, hogy soha nem voltam igazán szerelmes Bolinba és hogy nagy erőfeszítést kell tennem, ha szeretni akarom.

XIII.

Másnap reggel Segoviában ültünk fel a Hendaya-i gyorsvonatra. Julián, szüleim soffőrje kísért bennünket az állomáshoz, hogy autónkat visszavigye Madridba. Levelet hozott anyámtól, amelyben közölte velem nagyanyám halálát, noha ezt már az állomáson vásárolt reggeli lapokból tudtuk. A levélben anyám azt írta, hogy folytassuk útunkat és eszünkbe ne jusson a temetésre Madridba visszamenni. „Most kezdtek élni", írta anyám, „és az életben csak egyszer boldog az ember"... Bolinnal néhány napot Párizsban szándékoztunk tölteni, hogy majd onnan folytassuk útunkat Olaszországba. Nászutunkat két hónapra terveztük. Alig voltunk néhány napig Párizsban, de már olyan szomorúnak és magányosnak éreztem magam, hogy közöltem férjemmel: szeretnék egy kutyát. Kezdetben a füle

mellett eresztette el kérésemet és csakhamar megértettem, hogy nincs bennünk semmi közös vonás, ízlésünk és érdekeink is különbözőek. Igyekeztem megmutatni neki azt a Párizst, amit szüleimmel ismertem meg, de ő, noha először volt ebben a városban, sem a múzeumokra, sem a templomokra, sem a műalkotásokra, de még a szajnaparti híres éttermekre sem volt kíváncsi. A gyalogséták fárasztották és a művészet untatta.

Egy délután taxin mentünk hazafelé a Long Champs-i lóversenyekről. Fiatalok és csinosak voltunk. Én Párizsban készült ibolyaszínű kosztümöt viseltem, amely még a lóversenytéren megjelent elegáns közönség körében is feltűnést keltett. Bolin elegánsan öltözve ült az oldalamon. A taxi a Champs Elysée-n gördült, amikor hirtelen nem tudtam magam többé tűrtőztetni és zokogásban törtem ki. Még soha ilyen szomorúnak és magányosnak nem éreztem magam.

Másnap megvettük a kutyát. Nemes származású, pedigrés bulldog volt és egy csomó pénzünkbe került. A kutya valójában nem jelentett társaságot számomra, de lekötött és szórakoztatott az út folyamán, mert nem sokkal azután, hogy hozzánk került, szopornyicában megbetegedett és amikor egy új városba érkeztünk, az első kötelező látogatást mindíg az állatorvosnál tettük

Mielőtt Párizsból ismét elindultunk volna, már az egész pénzt elköltöttük, amit Bolin nászútunkra magával hozott. Erről csak sokkal később szereztem tudomást, amikor évekkel később anyósom ezt és más hasonló érveket hozott fel ellenem. Ám Bolin, anélkül, hogy nekem egy szót is szólt volna, táviratilag kért pénzt apjától és hogy megkapja, valami egészen légbőlkapott ürügyet hozott fel. Ilymódon még mielőtt Malagába érkeztem volna, új családomban már költekező és szeszélyes hírem kelt. Férjem soha nem mondta meg nekem, mennyi pénzt irányoztunk elő nászútunkra, arról sem tett említést, hogy korlátozni kellene kiadásainkat, sőt ellenkezőleg, inkább igyekezett azt az érzést felkelteni bennem, hogy semilyen szeszélyünkről nem kell lemondanunk. Én pedig, aki lánykoromban hozzászoktam, hogy a lehető legnagyobb kényelemben utazzam, a legjobb vonatokon, hajókon és szállodákban, mindezt a legtermészetesebbnek találtam.

Összesen egy hónapot töltöttünk Nápolyban, Velencében, Rómában és Firenzében, a legtipikusabb nászúton. Minden nap, csaknem minden órában újabb csalódás ért. Rómában mialatt a Palatinus-dombról a Fórumot figyeltem, megpróbáltam fel-

idézni magamban a történelmet, amint az előttünk elterülő tájat csodáltam. Ám Bolin közölte velem, hogy a foga fáj és unatkozva leült egy padra, míg én a szép helyeket végigjártam. Ez az olaszországi út kevés benyomást keltett bennem. Mussolini, 1926-ban, igyekezett rendszerét megszilárdítani az országban és éjszakánként még gyakran lehetett lövöldözést hallani. A fasizmus minden terrorja sem tudta teljesen elfojtani a nép elégedetlenségét, amely akkoriban még külsőségekben is megnyilvánult. De mi alig vettük észre, ami körülöttünk történik. Bolin túl kevés intelligenciával rendelkezett ahhoz hogy a politikával törődjék, én meg túlságosan fiatal és tudatlan voltam és azonkívül még szerencsétlen is. Egy kisméretű olasz gőzösön indultunk el Olaszországból Barcelona felé, ahol ismét hajóra szálltunk. Ez a spanyol óceánjáró nemrégen épült csak és Dél-Amerika és Spanyolország között közlekedett. Családomnak a Transatlantica Társasággal való kapcsolatai révén egyszerű elsőosztályú hajójegyért a fedélzet legfényűzőbb kabinjait kaptuk meg Nem tudhattam mire gondol férjem, amíg szülővárosának kikötője felé hajóztunk, de én szomorú voltam és tele félelmetes előérzetekkel. Az idő legnagyobb részét kabinomban sírva töltöttem. Végül közölték velem, hogy rövidesen megérkezünk. Felmentem a fedélzetre és ott terült el előttem Malaga.

A szemem előtt kibontakozó látvány gyönyörű volt. A város mint ragyogó, virágos festmény tűnt elő az erős júliusi napsütésből. Növények, zöld pálmafák élénkítették a tájat, a háttérben a hegyek vöröses falát bájos épületek tarkították és az egész vidék csodálatos keretbe fogta a kikötőt. Malaga, a közeledő hajóról nézve, csupa báj és harmónia volt. Baloldalt emelkedett a katedrális és lábánál körülötte számtalan fehér házacska húzódott meg, amelyek szinte játékházaknak tűntek a hatalmas épület mellett A kikötő jobboldalán fasorral szegélyezett sétányok és kertekkel körülvett pompás házak voltak. La Caleta és a Limonar városnegyedek voltak itt, ahol a gazdagok laktak. A háttérben vonuló hegyfalak fölött rajzolódtak az égre Alcazaba arab erődjének fehér romjai. Az egyszerű síma falak csillogtak a napsütésben. A tenger felől az egész város olyan volt, mint egy trópusi növényekkel benőtt kert, amely mintha magából a Földközi-tengerből emelkednék ki. Megértettem, miért kereste Malagában annyi idegen utazó a boldogság csodálatos nyugalmát. És ha nem olyan férjjel utazom oda, aki számomra is idegen, talán én is meglelhettem volna ezt a boldogságot.

A Bolin-család a mólón várt ránk. Örömszüleim kevésbbé szivélyeseknek látszottak, mint Madridban. Kocsijukon egyenesen kényelmes házukba vittek bennünket. A ház ugyanolyan kertben és virágok közepette állott, amilyeneket a hajóról láttam, de ott ért az első csalódás. Madridból leküldettem a szüleim által vásárolt bútorokat, az ajándékokat és ágyneműket, hogy Bolinnal Malagában berendezkedjünk, és most láttam, hogy bútoraimat kicsomagolták és többi holmijaimmal együtt Bolin szülei házában két szobában halmozták fel. Úgy látszik, ők arra számítottak, hogy ez lesz otthonunk. Senkinek eszébe nem jutott, hogy megkérdezze tőlem, vajjon ez az elintézési mód kedvemre való-e! Amikor este egyedül maradtunk, összeszedtem minden bátorságomat és megemlítettem Bolinnak, hogy mennyire bosszant mindez, de ő csak azt felelte, hogy így kevesebb költségünk lesz, ez úgy sem állandó berendezkedés és egészében, mint az szokása volt, most is kitért az elől, hogy határozzon vagy konkrét választ adjon.

XIV.

Igyekeztem megszokni az életet Malagában. Nem voltak reményeim, nem érdekelt semmi, ez az élet kicsinyesen rossz és egyben szörnyű is volt. A nyári hónapok alatt a jómódú malagai családok semmi mást nem csináltak, mint hogy házaikban itták a frissítőket. Esténként az egész Bolin-család összegyűlt apósomék házában és ott csevegtek órákon át. Az összes rokonok, kivétel nélkül, a legunalmasabb és legérdektelenebb emberek közé tartoztak, akiket valaha is ismertem. Semmi nem érdekelte őket, ami nem sajátmagukra vagy a pénzükre vonatkozott és állandóan és kizárólag csak erről a két témáról beszéltek. A család férfitagjai a kert egyik végében, az asszonyok a másik végében foglaltak helyet. Nekem az asszonyok csoportjával kellett volna maradnom, anyósommal, sógornőimmel, férjem nagynénjeivel és unokahúgaival, de két vagy három este elmúltával rájöttem, hogy nincs mit beszéljek velük. Csevegésük hosszú és jajongó panaszkodás volt az élelmiszerek áráról vagy a szolgaszemélyzet szokásairól. Így hát legnagyobb csodálkozásukra elhatároztam, hogy megpróbálom a férfiak társaságát, de az ő beszélgetésükben is csak nagyon kevés különbséget találtam. A spanyol vidéki középosztálynak jellegzetes gyűlöletével mindazok iránt, akik náluk néhányszáz pezetával többet keres-

tek vagy akár városi vagy állami hivatalokban szereztek maguknak bizonyos anyagi jólétet, Bolinék, akik semmittevésben éltek jövedelmükből, hosszú kirohanásokat intéztek közalkalmazott barátaik ellen. Apósom volt az egyetlen a családban, aki munkájából élt és anyagi helyzete jóval rosszabb volt, mint testvéreié.

Beszélgetéseikből lassanként rájöttem valamire, ami megfagyasztotta a vért ereimben és hosszú ideig nem hagyott nyugodtan aludni. Észrevettem ugyanis, hogy ezek a tehetetlen és műveletlen férfiak mindannyian feleségük vagyonából élnek. Úgy látszott, családi vonás náluk az, hogy gazdag nőket vesznek feleségül. Ebben kétségtelenül segítette őket magas testalkatuk és előkelő megjelenésük, amit persze északi őseiknek köszönhettek. Dél-Spanyolországban, ahol a férfiak inkább alacsonytermetűek, szárazak és szikárak, a Bolin család, ha mással nem, legalább is külső megjelenésével mindenütt magára vonta a figyelmet.

Bolinék, — ahelyett, hogy egyetemi tanulmányokkal töltötték volna idejüket, ami módot adott volna nekik arra, hogy a szabadfoglalkozásokban helyezkedjenek el, vagy az iparba, kereskedelembe vagy más üzletágba kapcsolódtak volna be, hogy így keressék meg kenyerüket, — a jövőt sokkal kényelmesebb módon biztosították a maguk számára. De ettől a felfedezéstől saját házasságom megértéséig csak egy lépés vezetett. És hamarosan mindannyian igyekeztek megértetni velem, hogy a havi jövedelem, amit apám biztosít számomra, elegendő ahhoz, hogy megéljünk belőle, különösen ha továbbra is apósomék házában maradunk. Én mégsem akartam hinni ebben és Bolin továbbra is igyekezett biztosítani arról, hogy apjától munkájáért fizetést is fog kapni.

Abban az időben én még hívő katolikus voltam és persze úgy vélekedtem, hogy életem hátralevő részét kénytelen leszek férjem mellett leélni, mivel házasságunkat semmi fel nem bonthatja. Ezeknek az eszméknek hatása alatt úgy véltem, igyekeznem kell, hogy szerencsétlen sorsomat a lehető legjobban elviseljem és férjem családjának életmódjához alkalmazkodjam.

Első tennivalónk, gondoltam én: biztosítanunk kell függetlenségünket. Bolin szüleitől és családjának befolyásától távol, reméltem, hogy lassan-lassan sikerülni fog fiatal férjemet átalakítanom és olyan férfit faragni belőle, aki dolgozik, mint az apám és úgy rendezi be életünket, mint azt én a legelemibb szokások alapján elképzeltem.

Boldogtalanságomat egyáltalában nem az okozta, mintha

én több kényelemmel vagy fényűzéssel szoktam volna meg az életet. Ellenkezőleg. Ha férjem családja valóban egyszerű, természetes és őszinte lett volna, azt hiszem, szívesen rokonszenveztem volna velük és nem esett volna nehezemre, hogy életükhöz alkalmazkodjam. De álszentességüket, kicsinyességüket elviselhetetlennek tartottam. Életmódjuk egyszerre volt fitogtató és fukar. A márványpadló, a divatjamúlt bútorzat, amelyet azonban Angliából hozattak, nem volt semmi összhangban azzal a nyomorúságos bérrel, amit a szegény szolgálók kaptak, sem azzal az élelemmel, amit étkezésükhöz szemem láttára használtak fel a konyhában. Mindennek az ára, ami az ebédlőben elém került — amíg az asztal körül ültünk, — végnélküli viták tárgya volt.

Amíg csak bírtam, igyekeztem elviselni ezt a légkört és nyár vége felé igyekeztem férjemet rávenni arra, hogy keressünk házat, ahol magunk élhetünk. Végre is, hosszú viták után sikerült elérnem célomat. Nem bánkódtam volna, ha egy szerény és olcsó házba megyünk lakni. Úgy éreztem, mindent el tudok viselni, ha egy bizonyos függetlenséget tudunk teremteni magunknak, ám a pénz értékét még mindíg nem ismertem és még mindíg nem tudtam, hogy havi kiadásainkra mennyi pénz áll rendelkezésünkre. Így feltétel nélkül elfogadtam, hogy Torremolinosba menjünk lakni. Torremolinos bájos, kellemes helyen feküdt és gyönyörű házat béreltünk itt, amely azonban sokkal nagyobb volt, mint amekkora nekünk kellett és drágább is volt annál, mint amennyit körülményeink megengedtek. Torremolinos a tengerpart egyik legfestőibb helye volt. Malagától tizenöt kilométernyire feküdt, Gibraltár felé, és nagyon sok idegen látogatta.

A ház, ahol laktunk, egy angol őrnagy tulajdona volt, aki felesége halála után abban a kis szobában húzódott meg, ahol azelőtt csak a teniszütőket és labdákat tartották. Házunk kert közepén állt és csaknem az élesen a tengerbe futó sziklákra épült. Ablakunkból a vörös muskátlikon és a kert fehér kerítésén túl a Földközi-tenger gyönyörű képe tárult elénk. Valaha régen kastély volt ez az épület, később a vámőrök kaszárnyáját helyezték ide. A kertészek, akik az angol őrnagy birtokát vezették, konyhás bérlakásokká alakították át a ház helyiségeit. Számos idegen élt itt, keresve a nyugodt és kellemes életet a napfényben s lehetőleg olymódon, hogy zsebüket se terheljék vele túl. Házunk — amelyet mindenki „a nagy ház" néven ismert — és az öreg kaszárnya között egy másik házacska volt, amely-

ben egy angol házaspár lakott. Az összes épületek ugyanabban a kertben voltak, közös volt a teniszpálya, a virágok, a narancsfák és a tengerhez levezető út.

Nagyon kellemes volt itt élni, távol férjem családjától és a többi rokonoktól. Állandóan a tengert, a kék eget, a muskátlikat és a pálmafákat láttam magam körül. Csakhamar észrevettem, hogy legtöbb külföldi szomszédunk egy kicsit zavarosfejű, de mindannyian ártalmatlanok voltak.

E szomszédok szórakoztatónak, sőt érdekesnek látszottak, ha a Bolin-családdal hasonlítottam össze őket.

A malagai spanyol családokat nagy általánosságukban soha nem ismertem meg, mert amint észrevettem, Bolinék, nem tudom pontosan miért, de nem örvendtek nagy rokonszenvnek a városban. Férjem minden reggel bement apja malagai irodájába és onnan korán tért vissza. Ez a nyugodt élet tetszett nekem. Gyermeket vártam és azt reméltem, hogy a gyermek születése majd betölti életemet és megoldja problémáinkat.

Ezek a tengerparti hónapok boldogan teltek volna el, ha nem küzdöttünk volna szüntelenül anyagi gondokkal. Egyetlen állandó jövedelmünk az volt, amit apám küldött, de ez nem volt elegendő arra sem, amit az életszükségleteinkre költöttünk. A házbér, a személyzet, villany, szén, vízdíj kifizetése után élelemre már jóformán semmi nem jutott. Noha az élelem nagyon olcsó volt, naponta mégis szükség volt néhány pezetára a bevásárláshoz vagy ahhoz, hogy kifizessük azokat az embereket, akik árucikkeiket szamárháton a ház elé hozták.

Persze soha nem hittem, hogy az a pénz, amit apám havonta küldött (egyre több olyan kikötéssel, hogy csak én rendelkezhessem felette), otthonunk egyetlen jövedelme lesz, mert az apám családjában érvényben lévő erkölcsi szabályzat szerint a férfiak voltak kötelesek családjukat eltartani. Bolin kitérő válaszai, amikor házasságunk előtt anyagiakról volt szó, noha apámat aggodalommal töltötték el, gyanítani sem merte — amint én sem —, hogy férjem kizárólag abból akar majd élni, amit az én szüleimtől kapunk. Reméltem, hogy apósom biztosítani fog fia számára valami kis havi jövedelmet, hogy háztartásunk költségeit abból fedezhessük.

Ez a félreértés — amelynek tudatlanságom és tapasztalatlanságom, de különösképpen férjem cseppet sem őszinte természete miatt áldozata lettem — okozta, hogy azokban a hónapok-

ban lehetőségeinken felül éltünk. Nem azért, mintha én nagyobb fényűzéssel akartam volna élni. Éppen ellenkezőleg! Hozzászoktam egy bizonyos életmódhoz és senki nem értette meg velem, hogy ezt már nem engedhetjük meg magunknak. Én kiadásainkat természetesnek és magától értetődőnek tartottam, s arra vártam, hogy férjem egyszer csak megmondja, mennyi fizetést fog kapni apja irodájából, s akkor végre ki tudjuk majd számítani, mennyit költhetünk. De mult az idő és én nem tudtam elérni, hogy Bolin világosan és őszintén válaszoljon kérdéseimre. Minden hónap tizedike táján már annyi pénzem sem maradt, hogy a halat, a zöldséget, a tojást vagy a húst ki tudjam fizetni. Ilyenkor mindig megújultak ugyanazok a kellemetlen jelenetek. Ha igyekeztem azt elérni, hogy a férjem őszintén válaszoljon kérdéseimre, mindig újra kezdődtek veszekedéseink.

— Ha te azt hiszed, hogy apád nem akar semmit sem adni neked, miért nem mondod hát meg? — erősködtem én, ám ő továbbra is arról igyekezett engem biztosítani, hogy apja fizetést ígért neki.

És mikor én szorultságomban azt ajánlottam, hogy menjünk egy olcsóbb házba lakni és éljünk szerényebben, amíg apja eldönti, mi az a havi összeg, amit hajlandó adni, — Bolin ötven vagy hatvan pezetát hozott haza, amiről azt mondta, hogy apjától kapta „előlegképpen". Hogy azok a kis összegek valóban apjától származtak-e vagy sem, sohasem tudtam meg. De amikor hónapokkal később azon voltunk, hogy elhagyjuk Torremolinos-t, megdöbbenve jöttem rá, hogy Bolin a birtok majdnem minden szerény lakójától pénzt kölcsönzött. A különc angoloknak, nyugdíjas katonáknak vagy vénkisasszonyoknak épp úgy tartozott, mint a birtokra felügyelő kertészeknek.

Ám Bolin nem képezett kivételt családjában.

Malagában gyerekkocsit kerestem születendő gyermekem számára. Az uzletekben nem találtam olyant, amilyent én akartam, míg a megvásárolhatók túl drágának tűntek. Eszembe jutott, hogy férjem egyik nagybátyjának házában, aki egy gazdag bilbaoi örökösnővel kötött házasságot, több használaton kívuli és porral belepett gyerekkocsit is láttam. A házaspár három lánya már nagyobbacska volt és gondoltam, könnyen elérem, hogy egy gyerekkocsit ajándékozzanak vagy legalább is olcsón eladjanak nekünk. Férjem magára vállalta, hogy a kérést közvetíti nagynénjéhez, de a válasszal adós maradt. Végül is tudni akartam, hogy mihez tartsam magam és elhatároztam,

hogy személyesen fordulok férjem nagynénjéhez. Válasza hallatára szinte megkövültem.

— Szívesen nektek adnám a lányok egyik gyerekkocsiját — mondotta —, ha biztos volnék abban, hogy amikor neked már nincsen szükséged rá, nem ajándékozod el valami szegény gyereknek. Mert azt nem tudnám elviselni, hogy a tengerparti sétányon az egyik halász piszkos gyerekét ugyanabban a kocsiban lássam, amiben az én kislányaim sétáltak. Ezért nem adom senkinek a lányaim használt ruháit sem. Inkább elégetem, mintsem hogy valami szegény és piszkos kislány hordja azokat.

Így hát nem fogadhattam el „kedves" ajánlatát és úgy gondoltam, hogy jól megleszek gyerekkocsi nélkül is. Amikor a szülés ideje közeledett, nyugtalankodni kezdtem, mert visszataszítónak, csaknem félelmetesnek éreztem azt az öreg bábaasszonyt, akit ügyessége miatt, hasonló esetekben, a Bolin-család minden nőtagjához elhívtak. Nem akartam, hogy anyám és anyósom velem legyenek a szülésnél. Egyedül akartam maradni, de megfelelő orvosi felügyelet alatt, és mivel a várostól elég messze laktunk, ez bonyolultnak és nehezen megoldhatónak látszott. Én magam nem tudtam, hogy egy újszülöttnek milyen gondozásra van szüksége, és megijedtem attól, hogy egyedül és elszigetelve maradok olyan asszonyok között, akik éppoly tudatlanok, ha nem még tudatlanabbak voltak, mint én magam. Efféle aggodalmaimmal egyidejüleg kaptam meg régi cambridgei barátnőm és intézetünk tornatanárnőjének, Josie O'Neilnek levelét, amelyben egy diplomás ir ápolónőről, barátnőjéről tesz említést, aki szülészeti kérdésekben szakértő és gyermekeivel Spanyolországba akar jönni. Kevesebb fizetésért is hajlandó volna állást vállalni, mint amennyit a londoni kórházban keresett.

Az első Angliából Gibraltárba érkező hajóval megérkezett a testes és rokonszenves ir nő, hogy először engem, majd születendő gyermekemet gondozza. Pedig én egyáltalában nem féltem a szüléstől. Ellenkezőleg, csaknem kívántam, hogy a súlyosan rámnehezedő magány végetérjen és legyen valaki, aki oly üres és szomorú életemet betöltse.

Bolintól egyre távolabb éreztem magam. Semmi közös érdeklődési pontunk nem volt, még gyermekünk születésének gondolata sem tudott összekötni bennünket. És míg ő azt hiszem fiúgyermeket remélt, én teljes szívemből azt kívántam, hogy leányom legyen, mert arra gondoltam, hogy lányomban társat fogok találni.

Kívánságom teljesült. Lányom 1927 februárjában született meg. Constancia, Maria de Lourdes névre kereszteltük, becenevén Lulinak hívtuk.

XV.

Szüleim unokájuk keresztelőjére Malagába jöttek és Bolin kitörő örömmel fogadta őket. Már előre kitervelte, hogy megkéri apámat, keressen neki állást a madridi tőzsdén. Azt mondotta, hogy családjával nem értik meg egymást. De szüleim, azt hiszem azután, hogy Bolin szüleivel beszéltek, nem voltak hajlandók férjemet kívánsága szerint segíteni. Mint később megtudtam, szüleim arra a következtetésre jutottak, hogy a főváros „tele van veszéllyel" az olyan házaspárok számára, mint mi vagyunk. Én elégedetten éltem tengerparti házunkban és boldog voltam kislányommal. Ám Bolin nem engedett törekvéséből. Panaszkodott, hogy nem tud tovább apja mellett dolgozni. Soha nem tudtam meg tőle, mi volt ennek az oka, és soha magyarázatot arra nem adott, miért akart annyira Malagából elkerülni. Kérdéseimre megszokott kitérő válaszaival felelt. De sikerült elhitetnie velem, hogy kívánsága őszinte. Azt mondta, hogy Madridban akar utat nyitni magának és egyetlen kívánsága, hogy végleg maga mögött hagyja mindazt a szűkmarkúságot és bizonytalanságot, amelyben apja tartotta. Így engedtem kérésének.

Minden tanács ellenére felmentünk Madridba. Az első és nagyon kellemetlen meglepetést szüleim fogadtatása okozta. Azt vártuk persze, hogy meghívnak, lakjunk velük, amíg lakást nem találunk, mert az ő házukban bőven volt hely, ahol mindannyian elfértünk volna. De szüleim kijelentették, hogy házukba csak a nevelőnőt és a kislányt tudják befogadni, és mi szállodába kell, hogy menjünk lakni. A megalázottság könnyeivel szememben tudattam Bolinnal szüleim döntését.

Madrid, pénz nélkül, nagyon különbözött attól a Madridtól, amelyet én azelőtt ismertem. Rövidesen már arra sem volt pénzünk, hogy a szállodai számlát kifizessük. Nem mehettünk sehová, nem fogadhattunk senkit és én időmet azzal töltöttem, hogy a szomorú hotelszobában ültem, nem tudtam mit tegyek, nem tudtam, kihez forduljak és folyton csak a torremolinosi vidám házunk járt az eszemben.

Mikor már nem tudtam tovább elviselni ezt a helyzetet,

könyörögtem szüleimnek: segítsenek, hogy férjem munkát találjon. Úgy látszik már elég soká tartott a „megleckéztetés", amelyben részesíteni akartak bennünket — soha nem tudtam meg pontosan mi okból — és hajlandóknak mutatkoztak arra, hogy bajainkból kisegítsenek. Apám elérte, hogy Bolin egy tőzsdeügynök barátjával kezdjen el dolgozni. Elérkezett a nyár és most már egy kicsit lélekzethez jutva úgy határoztam, hogy a nevelőnővel és kislányommal lemegyek La Matára, míg Bolin új alkalmazásában Madridban marad.

Nem volt boldog időszak ez, mégis gyorsan múlott el La Matán, kislányom társaságában. Luli hosszú és vékony gyerek volt, pontosan olyan, mint én kislánykoromban. Nem volt túl erős és így a nevelőnő meg én folyton vele foglalkoztunk. Bolin minden szombaton délután lejött La Matára, hogy ott maradjon hétfőig. Látogatásai alkalmával nem igen lehetett szóra bírni s azt sem lehetett elérni, hogy pontosan feleljen kérdéseimre. Miben áll a munkája? Érdekesnek találja-e? Gondolja-e, hogy sikere lesz a tőzsdén? Igen, válaszolt mindenre. Igen és semmi más. Azon a nyáron kiderült, hogy még kevesebb beszélnivalónk van egymással, mint mikor házasságunk első hónapjaiban együtt voltunk. Bolin nem igen látszott érdeklődni a kislány iránt és minden, ami nevelésére vonatkozott, szörnyen untatta. Családom Bolint meglehetősen hidegen kezelte és azok a napok, melyeket ő La Matán töltött, gyötrelmesek voltak számomra.

Amikor beállt az ősz, Bolin egy szombaton, néhány nappal Madridba való visszatérésünk előtt, megérkezett La Matára.

— Tudod-e, — mondta közömbös hangon, — hogy a tőzsdén háromhónapi munka után képtelen vagyok elérni, hogy X. egy fillért is fizessen nekem? Kénytelen voltam zálogba tenni a gyöngysorodat.

X. volt az a tőzsdeügynök, akinél apám munkát szerzett Bolin számára.

Nem tudtam magamhoz térni megdöbbenésemből. Apámhoz fordultam, hogy tőle tudakozódjam arról, amit Bolin közölt velem. És tartózkodó válaszából, amellyel a hírt fogadta, nem tudtam kiokoskodni. Nem árulta el, vajjon neki is ugyanazt a meglepetést okozza-e, mint nekem, hogy gyöngysorom zálogban van. Nem volt semmi okom arra, hogy kételkedjem férjem szavaiban és mindent a szerencsétlenségek sorozatának tulajdonítottam, annak, hogy az események összeesküdtek ellenünk.

Azonban csakhamar rá kellett jönnöm, hogy ez még csak a kezdet volt.

Barátaim révén Bolin több különböző álláshoz jutott. Nagy lelkesedéssel kezdett dolgozni és rövid idő mulva történt *„valami"* teljesen különleges és váratlan. Mindíg *„valami"* annyira kevéssé kézenfekvő — Bolin képtelen volt valaha is kielégítő magyarázatot adni —, hogy az volt a benyomásom, mintha minden mögött, amiről tudok, lett volna *„valami"*, amit én nem ismertem és amit házasságunk évei alatt képtelen voltam megtudni.

Ezerkilencszázhuszonkilenc tele mindennek ellenére elég nyugodtan telt el. Bolinnak sikerült eladói állást kapnia a General Motors-nál és így állandóan utazni volt kénytelen. Kivettünk egy lakást Madridban, amelyet ízlésesen és szeretettel rendeztem be és lassanként elkezdtem régi barátnőimet meglátogatni. Bolin csaknem mindíg úton volt, de én nyugodtan éltem és férjem egyáltalán nem hiányzott nekem.

Apósomék nagyon elégedettek voltak, hogy fiuk végre jó állásba került és ismét érdeklődni kezdtek irántunk. Meghívtak, töltsek némi időt malagai házukban. Ottlétem alatt csodálatos utazásra vittek Spanyol- és Francia-Marokkóba, amit azelőtt nem ismertem és ezért nagyon örültem ennek az útnak.

Madridba való visszatértemkor új és kellemetlen meglepetés várt. Férjemet autószerencsétlenség érte. Ellentétben azzal, amit az első hírek mondtak, sebesülése nem volt súlyos, de teljes felépülése után nem tudtam megmagyarázni magamnak, miért nem tér vissza munkájához. Több héten keresztül képtelen voltam megtudni az igazat, mivel mindíg szokott kitérő válaszaival felelt nekem, amíg csak végül is rá nem jöttem a történtekre. Jóval balesete előtt az egyik vidéki autócég képviselőjétől tekintélyes pénzmennyiséget kért és kapott kölcsön. A társaság megtudta azt és amikor férjem megsebesült, csak állapotára való tekintettel nem csináltak botrányt, de elbocsátották állásából. Mint minden előző esetben, most sem tudtam meg, mire költötte férjem azt a többezer pezetát. A General Motors-nál kapott fizetése és az a pénz, amit szüleim továbbra is havonta folyósítottak nekünk, több mint elegendő volt ahhoz, hogy jómódban élhessünk.

Ismét elkezdődtek veszekedéseink. Haraggal vegyes szégyent éreztem és nem mertem apám szeme elé kerülni, hogy kérjek tőle valamit, sem barátaim elé, akik addig segítettek bennünket. Azonkívül azt is gyanítottam — és joggal —, hogy

Bolin már mindenkinek a bizalmát eljátszotta és senki nem fogja ajánlani semmiféle állásba. Egy napon olyan ötletem támadt, ami addig még nem fordult meg agyamban. Szinte felismerésként hatott: én fogok munkát keresni magamnak. Jóbarátságban voltam a General Motors egyik igazgatójának amerikai feleségével s tulajdonképpen ő volt, aki, mikor megtudta nehézségeimet és gondjaimat férjem „állhatatlansága" miatt (mert valahogy csak nevezni kellett), felvetette nekem ezt az ötletet. Minden energiámat megfeszítettem, hogy a gyakorlatban meg is valósítsam.

XVI.

Első próbálkozásaim, hogy munkát szerezzek, meghiúsultak. Anélkül, hogy Bolinnak, vagy bárkinek a családomból egy szót is szóltam volna — bizonyára megbotránkoztak volna ötletemen — jelentkeztem a Singer varrógépvállalat egyik hirdetésére. A hirdetés az újságokban jelent meg: az igazgató keresett angolul tudó titkárnőt. Csaknem megkaptam az állást, noha a cég főnökei, akik fogadtak, nagyon csodálkozva és kíváncsian néztek, amikor nevemet megmondtam nekik. De súlyos hibát követtem el. Életemben először kerestem munkát és még nem ismertem a spanyol nők munkafeltételeit.

— Férjnél van, asszonyom? — kérdezte egy férfi, mialatt egy ív papírra feljegyezte az általam közölt adatokat.

— Igen, — válaszoltam őszintén és abban a pillanatban tönkretettem minden reményemet, hogy ennél a cégnél valaha is dolgozhassam. A fontos cégek nem adtak munkát férjes asszonyoknak!

Ekkor került utamba Zenobia, hogy azután sokáig oldalamon maradjon. A General Motors amerikai tisztviselőitől már sokat hallottam róla. Bútorozott lakásokat adott ki és ha egy amerikai érkezett Madridba hosszabb tartózkodásra — akár egyedül, akár a családjával —, Zenobiához ment, mielőtt máshoz fordult volna, hogy megtudja, van-e valami kiadó lakás. Zenobia egy barátnőjével berendezett egy kis üzletet, ahol hímzéseket, üvegtárgyakat, kerámia- és agyagedényeket, valamint más spanyol népi iparművészeti tárgyakat árusított. Amint hallottam, az üzlet vevőkörét legnagyobbrészt külföldiek alkották. Zenobia édesanyja félig északamerikai volt, apja meg

katalán. Ő maga Spanyolország egyik legnagyobb költőjének, Juan Ramón Jimeneznek volt a felesége.

Minden, amit Zenobiáról hallottam, elragadtatással és kíváncsisággal vegyes bámulattal töltött el. Így hát elhatároztam, hogy meglátogatom és beszélek vele problémáimról. Mielőtt lakásában meglátogattam volna, először felhívtam telefonon és nagy csodálkozással vettem tudomásul, hogy ő már tudta, ki vagyok, mi történt velem és cseppet sem találta furcsának, hogy beszélni akarok vele. Addig nem tudtam, hogy magántermészetű ügyeimet már széltében-hosszában ismerik.

Meglehetősen félénken és idegesen érkeztem Zenobia lakására. A lakás egyszerű és komoly hangulata segített megnyugtatni, amíg vártam rá. Zenobia házon kívül volt és férje fogadott.

Szükségem volt arra, hogy valaki megértse helyzetemet és lelkiállapotomat és Zenobiában sikerült megtalálnom a keresett személyt. Életemben először beszéltem olyan honfitársammal, aki természetesnek találta, hogy dolgozni akarok.

Leginkább azért voltam hálás Zenobiának, mert nem tett fel indiszkrét kérdéseket férjemről. Ekkor már nagyon érzékeny voltam minden iránt, ami őt illeti, noha meg voltam győződve arról, hogy katolikus és asszonyi kötelességem az oldalán maradni és megkísérelni, hogy megváltoztassam magatartását és jellemét.

Ekkor még szilárdan hittem abban, hogy amit Isten egyesített, nem lehet elválasztani és mivel nem volt más kiútam, minthogy „egész életemet" Bolin feleségeként éljem le, a legtöbb, amit tehettem, az volt, hogy igyekeztem megjavítani.

Ehhez nem hiányzott a bátorságom, de még több bátorságra volt szükségem ahhoz, hogy a kijelölt — oly hasztalan — utat folytassam, mint ahhoz, hogy otthagyjam a férjemet és újból kezdjek mindent. De akkor még nagyon világos elképzeléseim voltak arról, amit én kötelességemnek tartottam és eszembe sem jutott, hogy más életmódot is folytathatnék. Igaz, szüleim többször igyekeztek értésemre adni — minden egyes alkalommal, amikor Bolin ismét csávába került és ez fülükbe jutott, ami az esetek legnagyobb részében meg is történt —, hogy engem mindig szívesen fogadnak lányommal házukba, hogy ismét nővéreimmel éljek, akik akkor még nem mentek férjhez. Ez a javaslatuk nem csábított, mert csak még élesebben kihangsúlyozta volna házasságom csődjét anélkül, hogy a jövőre vonatkozólag bármilyen kilátást mutatott volna. Ha

szüleimhez megyek lakni, azt jelentette volna, hogy huszonkét éves koromban befejezem az életet.

A törvényes válásra sem lehetett gondolni, mert Spanyolországban ez még nem létezett. Túl hívő katolikus lévén, ahhoz, hogy új férjhezmenésre gondoljak, először első házasságom egyházi érvénytelenítésére kellett volna engedélyt kapnom. Éppen abban az időben sok szó esett Madridban két vagy három botrányos házasságról, amelyet — hála a válni akaró házasfelek jó anyagi helyzetének — a pápa őszentsége felbontott és mindez nagyon rossz benyomást keltett az emberekben. Nem; az én kötelességem az volt, hogy férjemmel éljek tovább és igyekezzem őt munkás és becsületes emberré változtani. Minden, amit Zenobiától kértem, az volt, segítsen ebben a szándékomban.

Zenobia közölte velem, hogy másnap szándékozik elutazni, de még előbb megismertet néhány amerikai hölggyel, akik spanyolul akarnak tanulni. Azt is felajánlotta, hogy távollétében törődjem bútorozott lakásaival, noha figyelmeztetett, hogy nem tud nekem többet fizetni, mint másfél pezetát minden óráért, amit ezzel a munkával töltök. Tudta, hogy ez nagyon kevés, és csaknem szégyelte magát, hogy ezt ajánlja, mondta, de sajnálatára nem tud többet fizetni. Átadott nekem ötven pezetát költségelszámolásra és megígérte, hogy visszatértekor valószínűleg fel fog ajánlani nekem egy állást abban az üzletben, amelyet Inéz Muñaz nevű barátnőjével vezettek és amelynek neve „Spanyol Népművészet" volt.

Ez a beszélgetés jókedvre hangolt. Jól tudtam, hogy a másfélpezetás órabér, sem a havi százötven pezeták, amiket amerikai tanítványaimtól fogok kapni, nem oldják meg helyzetünket. Mindennel együtt az egész annyi volt, amiből a lakbérünket ki tudtam fizetni. De megértettem, hogyha ezt elfogadom, utat nyitok magamnak és kezdetben semmit nem szabad kevésnek tartanom.

A nyarat La Matán tölthettem volna Lulival, de inkább Madridban maradtam. Első alkalommal történt, hogy a legmelegebb hónapokban nem mentem el a fővárosból és mindent különösnek és újnak találtam. Reggelenkint mentem nyelvleckéket adni. Egyik tanítványom nagyon kellemes és értelmes hölgy volt, aki egyideig Mexikóban is élt és így tudott valamit spanyolul. A másik egy németszármazású fiatal nő, aki közönségessége miatt cseppet sem érdekelt. Mindkettő Madridban dolgozó amerikai újságíró felesége volt.

Augusztus végéig kibírtam, de ekkor olyan meghívást kaptam, amit nem volt lelkierőm visszautasítani. Egy angol barátnőm, aki Madridon utazott keresztül, felajánlotta, hogy autóján Londonba visz, hogy ott egy időre vendégül lásson, majd onnan egyenesen Bilbaóba térhetek vissza, ahova mint mindig, idén is meghívtak. Azonkívül arra is gondoltam, hogy arrilucei nyaralásomat üzleti célokra is felhasználom. Bilbaóban kiállítom a „Spanyol Népművészet" hímzéseit és oltani barátnőimtől rendeléseket veszek fel az üzlet számára.

A nyár nagyon meleg volt. Már kifáradtam a munkában és jólesett ismét visszatérnem Angliába, ahol kollégiumi éveim óta nem voltam. Bolin nem tett ellenvetést. Mindezek után nem is igen merészelte volna. Tavasz óta volt munka nélkül és elnézte, hogy szaladgálok össze-vissza, csakhogy néhány pezetát keressek. Így hát örömmel és nyugodt lelkiismerettel csomagoltam be bőröndjeimet, hogy barátnőmmel elutazzam.

Visszatérésemkor megtudtam, hogy Bolin utazásomat ürügynek használta fel arra, hogy újabb pénzösszegeket kérjen kölcsön s ez szüleimnél éppúgy, mint Bolin szüleinél — előttük sem maradt titokban — nagy visszatetszést szült. Siettem értesíteni őket, hogy én nemcsak, hogy nem kértem pénzt senkitől és még kevésbbé Bolintól, hanem a Bilbaóban kapott rendelésekkel (ahol a népi hímzéseket először állítottam ki) meglehetősen tekintélyes összeget kerestem.

Megismertem az anyagi függetlenség csodálatos érzését és már csak nagyon nehezen tudtam volna beletörődni abba, hogy régi életmódomhoz visszatérjek.

Mivel Inéz Muñoz, Zenobia barátnője és az üzlet társtulajdonosa külföldön volt, örömmel foglaltam el — ha legalább csak egyidőre is — helyét az üzletben.

Ám nem számoltam azzal, hogy családom és barátaim körében megbotránkozást szül majd az, hogy én egy boltban állást vállalok. Még akkor is, ha ez az üzlet két jó családból való hölgy tulajdona.

Nagy lelkesedéssel kezdtem dolgozni, anélkül, hogy mindezzel törődtem volna, de szüleim csakhamar tudomásomra hozták, hogy milyen nagy fájdalmat okozok ezzel nekik. Munkaidőm hosszú volt és amit kerestem, viszonylag kevés, ám házasságom óta, de még előző életemet is beleszámítva, most először éreztem magam elégedettnek és boldognak valamivel, ami állandóan elfoglalta gondolataimat és energiámat.

Annak ellenére, hogy barátnőim üzlete nem akármilyen

holt volt, és nagyrészt idegen vevőkörével inkább népművészeti kiállításnak tűnt, szüleim mégsem tudták elfelejteni, hogy én legidősebb lányuk vagyok, akiknek számára mindig ragyogó házasságról és szilárd társadalmi helyzetről álmodoztak.

Mielőtt dolgozni kezdtem volna, szerényebb lakásba és olcsóbb városnegyedbe költöztünk. Svájci nevelőnőt fogadtam Luli mellé, mivel az ir-asszonyságot, akinek magas bérét képtelenek voltunk fizetni, már régen el kellett bocsátanunk.

Madridban kétségtelenül jó módban élhettünk volna azzal a havonként folyósított összeggel, amelyet apámtól kaptunk. Középosztálybeliek ezrei, — a munkásokat nem is számítva — sokkal kevesebb fölött rendelkeztek. Ám azonfelül, hogy a munkában minden egyébnél nagyobb örömet leltem, abban is reménykedtem, hogy példám Bolint is ráveszi magatartása megváltoztatására.

Egyre jobban eltávolodtunk egymástól és amikor kénytelenek voltunk együtt lenni, nem akadt semmi mondanivalónk egymás számára. Arriluce márki segítségével mégis sikerült férjem részére új elfoglaltságot találni. Bolinnak itt nagyszerű alkalma nyílt Chrysler-autók eladására, úgyhogy nem sokkal azután, hogy én a „Spanyol Népművészet"-ben dolgozni kezdtem, Bolin ismét jó állásban volt.

Amikor én Zenobiát megismertem, az üzletet a vagyonos madridi társaság alig ismerte. Két éve nyílt meg és eddig főképpen idegen, jobbára amerikai vásárlóközönségből tartotta fenn magát, valamint értelmiségiek és madridi művészek, Zenobia és férjének barátai jöttek be néha, de ezeknek mindig nagyon kevés pénzük volt. Az én jelenlétem új vevőkört hozott az üzletbe. Sok társaságbeli hölgy — ha másért nem, hogy Maura unokáját „elárusítónőként" lássa — meglátogatott bennünket és ha már egyszer ott volt, érdeklődni kezdett a spanyol népművészet iránt is. Az üzlet a maga nemében teljesen egyedül állt akkor Madridban és azok, akik, ha csak kíváncsiságból is, de egyszer bejöttek, később gyakran visszatértek oda vásárolni. Abban az évben a barcelónai és sevillai kiállítások miatt sok külföldi túrista jött Spanyolországba s mindez együtt azt eredményezte, hogy az előző évek bevételét csaknem megduplázták. Amikor Inéz Muñoz az Egyesült Államokból visszatért, Zenobia ment el Juan Ramónnal hosszabb időre Andaluziába. Az üzletben nemcsak nekem, hanem egy új barátnőmnek is elég munka akadt. Ana Maria kedves asszony volt, tele akaraterővel. Nem

tartotta magát értelmiséginek, ám okos volt, értelmes és nagylelkű. Férje konzuli állása folytán hosszú évekig élt amerikai országokban, de házassága ugyanolyan sikertelennek bizonyult, mint az enyém, és noha ritkán beszéltünk férjünkről, annyira hasonló sorsunk mégis szoros barátságot alakított ki közöttünk. Azon a télen hirtelen özvegyen maradt és nagy szüksége volt rá, hogy pénzt keressen; így barátnőmnek azt javasoltam, hogy segítsen nekünk az üzletben.

A tavasz úgy csapott házunkba, mint egy bomba, noha Ana akkor velünk lakott, hogy a helyzetet egy kicsit enyhítse. Április első napjaiban megtudtam, hogy Bolin már több hete otthagyta a Chryslernél elfoglalt állását. Nem volt mód rá, hogy ennek okát megtudjam tőle, meg kellett elégednem kitérő válaszaival... Ekkor értettem meg, hogy az a szakadék, amely Bolintól engem elválaszt, már áthidalhatatlan. De munkám annyira lefoglalt; hogy képtelen voltam dönteni. Hagytam, hogy múljanak a napok és a hetek anélkül, hogy láttuk volna egymást. Mert még kis lakásunkban is el tudtunk szigetelődni: nappal én nem voltam soha otthon, Bolin meg minden éjjel nagyon későn érkezett. Lemondtam hát arról, hogy férjemet megjavítsam.

Örömmel fogadtam szüleim váratlan meghívását, hogy látogassam meg velük a barcelónai kiállítást. Onnan lemegyünk Mallorcába, ahol az egész család résztvesz Don Antonio Maura emlékművének leleplezésén. Noha sok munkánk volt, barátnőim mégis felajánlották, hogy majd ők többet dolgoznak, én csak élvezzem ki ezt a néhány napi pihenést és szórakozást. Bolint persze nem hívták meg, mivel családom már teljesen lemondott róla, én meg örültem annak, hogy így történt.

XVII.

Mallorcai utazásunk családi esemény volt. Maura-ági összes nagybátyáim és unokatestvéreim hajóra szálltak a sziget felé. Anyám legidősebb testvére — aki Maura hercege címet viselte — lett a kirándulás parancsnoka.

Reggel hétkor érkeztünk Palma kikötőjébe és rokonaim, akik a lakosság nagy százalékát tették ki, már e korai órában a mólón vártak bennünket. Rajtuk kívül nagyapámnak azok a politikai barátai is megjelentek, akik a Primo de Rivera által alapított Hazafias Egységnek nevezett fasiszta párt csábításainak ellen tudtak állni.

Lehet, hogy ezek az emberek csak azért jöttek ki fogadásunkra és csak azért vettek részt később a nagyapánk emlékére rendezett ünnepségeken, hogy, bár ha félénken, de ezzel is tüntessenek az uralmon lévő diktatúra ellen.

A spanyol nép már nagyon messze jutott attól a pillanattól, amikor Primo de Rivera büntetlenül hatalmába kerítette a kormányt, és azok, akik rendszerének kezdetén hallgatásukkal igazat adtak neki, már hosszú idő óta a legcsekélyebb alkalmat is megragadták — lett légyen az csak egy olyan reakciós és konzervatív politikus emlékének ünneplése, mint a nagyapám volt —, hogy elégedetlenségüket nyilvánosságra hozzák.

Juan March bizonyára nagyon rossz szemmel nézte e rokonszenvtüntetéseket, mivel minden Maurának ellensége volt, legyen az élő vagy halott. A diktatúra a haszon egy kis részét megosztotta vele és March úgy vélte, hogy a szigeten csak egy nagy ember számára van hely.

Ez a Juan March egészen különös személyiség volt. Politikai és pénzügyi karrierjét egy „behozatalnak" nevezett üzlettel kezdte, amelyet a büntetőtörvénykönyv közönséges csempészésnek ismer. Amikor a diktatúra kormánya észrevette, hogy nem képes felszámolni March „behozatali" üzleteit Spanyolországban és Marokkóban, elhatározta, hogy neki adja a Protektorátus zónájának, valamint Melillának és Ceutának dohánymonopóliumát. Kezdetben „behozatali" üzleteivel, később hála a Primo de Riverától oly nagylelkűen megkapott egyedárusítási jognak, March hatalmas vagyont halmozott fel, amelyet többek között arra is felhasznált, hogy a szigeten minden lehető vidéki vagy városi földterületet megvásároljon. Amikor a földterületek legnagyobb része már birtokába került, azokat parcellázva, ismét eladta a parasztoknak. A telkek árai változtak. Volt, amiért csak a *jus primae noctis*-t kérte fizetésképpen, másútt egész életre szóló szolgaságot, vagy egyszerűen csak szavazatot a választások alkalmával. Ilymódon March mindig, mint a Baleári-szigetek képviselője került az országgyűlésbe.

A mi látogatásunk siker volt. A szigetlakók nem tudták megkülönböztetni Maura hercegét apjától, és így nagybátyámat, mint Don Antonio méltó követőjét ünnepelték. Maura hercege mindig nagyratörő ember volt, noha a sikerhez sok minden hiányzott belőle: többek között apja intelligenciája is. Ez alkalommal némi vonzóerővel telt csapdát állított fel. Állandóan visszatérő beszédtémája a „dinasztia-ellenes királyság" volt. Kevéssé meggyőző módon adta elő gondolatait, de ötletét min-

denkinek hajlandó volt elmagyarázni, aki kész volt arra, hogy meghallgassa: „a monarchiának akkor is folytatódnia kell Spanyolországban, amikor a diktatúra megszűnik, de senki előtt nem kétséges, hogy XIII. Alfonz leszármazottai mind abban a szörnyű, öröklött betegségben szenvednek, amelyet vérzékenység néven ismer az orvostudomány, s az új királynak más dinasztiából kell származnia". És itt elkezdődtek a viták. Egyesek úgy vélték, hogy Savoyai Amadé házából való uralkodó lenne jó. Mások a szomszédos Franciaország volt uralkodóházának leszármazottaira gondoltak... Nem hiszem, hogy nagybátyám a szigeten kívül valaha is sok hívet szerzett volna zseniális tervének, de legalább azokban a napokban ez a terv elfelejttette Don Antonio bámulóival és barátaival, hogy a gyermekek nem mindíg öröklik az apák intelligenciáját és erényeit...

És míg nagybátyánk eme ártatlan összeesküvő tevékenységnek szentelte idejét, s a régi konzervatívok nagy megelégedésére végeredményben is a diktatúra ellen dolgozott — a család többi része bejárta Mallorca-szigetét. Autó és soffőr állt rendelkezésünkre és így néhány nap alatt futtában az egész szigetet bejártuk. A tájról csak filmfelvételszerű benyomásokat szerezhettem, de ez is lelkesedéssel töltött el és felkeltette bennem a vágyat, hogy mindezt közelebbről is megtekintsem.

De ha a szigetből keveset láttunk, a nép szokásait még kevésbbé ismertük meg. Megnéztünk néhány parasztot, amint a meglátogatott nagyszerű birtokon olajbogyót szüreteltek. Táncoltatták és daloltatták őket szórakoztatásunkra és emlékszem, megkérdeztem valakit a házban, honnan származnak ezek a férfiak és asszonyok és miképpen élnek. Az olajbogyó és a mandula a sziget legnagyobb kincse, és szüret idején a lakosok nagyrésze vándormunkássá válik. Ezeknek a férfiaknak és asszonyoknak a munkafeltételei — azokon a birtokokon, ahol a gyümölcsöt leszedik — a lehető legrosszabbak és emlékszem, az a földbirtokos, akinek házában voltunk, büszkén említette, hogy ő volt az első, aki a szigeten hálótermeket építtetett a parasztok részére. Ott, noha a földre szórt szalmán aludtak, mondta, a férfiak és nők legalább el voltak különítve egymástól.

Manacorban persze meglátogattuk a híres Drach cseppkőbarlangot is, amelyet a stalaktitok mögé rejtett színes lámpákkal díszítettek fel és míg a barlangban lévő tavon csónakáztunk, tiszteletünkre, valahonnan hegedűszó hallatszott. Később nagyszerű rizzsel vendégeltek meg bennünket és módunkban állt köszönetünket kifejezni ennyi kedvességért.

Mallorcáról sajnálkozva mentem el. Ez a csodaszép hely családi emlékeket ébresztett bennünk, és mindaz, amit oly rövid idő alatt láttunk, csak fölkeltette bennünk a vágyat, hogy még jobban megismerjük a szigetet, amely családunk annyi emlékét őrizte.

XVIII.

Közeledett 1930 nyara. Az üzletet szokás szerint júliusban bezártuk. Bolin ismét munka nélkül volt, én már nem akartam, de nem is mertem volna senkihez sem fordulni, hogy állást szerezzek neki. Ellenállásom végetért, türelmem is, amellyel mindeddig férjemet megváltoztani igyekeztem. Őszintén megmondtam neki, hogy nézetem szerint vissza kellene térnie Malagába öreg apja mellé. Most már bebizonyosodott, hogy képtelen egy-két hónapnál tovább megmaradni Madridban elért állásaiban.

Bolin nem akarta beismerni hibáját és a fővárosban elszenvedett különböző sikertelenségeit, de beleegyezett abba, hogy a nyári hónapokat San Juan de Luz-ban, nagynénjeinek házában töltsük, hogy ott családjával megvitassuk a jövőre vonatkozó terveket. Eltökélt szándékom volt, hogy nem költök többet, mint amennyi felett rendelkezem. Kislányommal is együtt akartam lenni, így hát elküldtem a nevelőnőt és a szolgálót, és amint az üzletet bezártuk, elindultunk San Juan de Luz felé. Aznap érkeztünk oda, amikor Londonban Bolin nagybátyja, az angol főváros katolikus püspöke, meghalt Nővérei a legsürgősebben Londonba utaztak és a hideg, kopott villában nem volt senki, aki fogadott volna bennünket. Mindazonáltal megkönnyebbülten sóhajtottam fel, mert arra gondoltam, hogy az egész családra kötelező gyász miatt Bolin kénytelen lesz nyugodt életet élni és nem tudja majd folytatni szokásos költekezését.

A püspök halála miatt, és azt hiszem azért is, hogy ne kelljen velem együtt nyaralniok, sógoraim és apósomék utolsó percben megváltoztatták terveiket és azon a nyáron Malagában maradtak. Mivel a házban elegendő hely volt, Lulival egy szép tengerre nyíló szobát választottunk ki magunknak és Bolin a miénk mellett foglalt el egy másikat. Most első alkalommal örülhettem szabadon a lányomnak. Még nem volt négyéves, de életkörülményeink folytán Luli mindeddig idegen nevelőnők gondjaira volt bízva, akár csak én, gyermekkoromban.

Végtelen csodálkozással figyeltem meg, hogy lányom, aki még oly kicsiny volt, észrevette, hogy nem vagyok boldog és simogatásaival és csókjaival igyekezett megvígasztalni. A hosszú téli hónapok után, amikor gondjaimat annyiszor kellett magamba fojtanom, abban a szobában végre — lányommal kettesben — felszabadulhattam. Most már nem voltam egyedül. A lányom velem volt. És ő, mintha csak megértette volna, mi történt, menekülni látszott apja elől, aki a maga részéről nagyon kevés érdeklődést tanúsított iránta.

A tétlenség és pihenés e napjaiban Bolin és Luli magatartása segített abban, hogy terveket kovácsoljak a jövőre.

Férjem hamarosan elfelejtkezett a családi gyászról. Szegény nagynénjei úgy igyekeztek megjavítani, mintha csak egy szeszélyes kisfiú lenne, ő azonban nem törődött velük. Egymásközt alig váltottunk szót. Gyakran ment San Juan de Luz legdrágább és legelegánsabb szórakozóhelyére, a Yacht-klubba, és attól félve, hogy újabb adósságokat csinál, komolyan beszéltem vele. Ő arról igyekezett meggyőzni, hogy csak egy barátjának felszólítására megy oda, aki megkérte, hogy a következő regattaversenyen vitorlását vezesse. Persze egy szavát sem hittem, de nem tudtam elérni, hogy ne menjen.

Szeptember 19-e, névnapom, épp oly szomorúan telt el, mint a többi, amíg csak Maria-Isabel és anyja váratlanul meg nem érkeztek San Juan de Luz-ba. Értem jöttek, hogy régi szokásunk szerint, töltsek velük pár hetet Arriluceben. Akkor éreztem, hogy mennyire vágyódom elmenni ebből, a két vénkisasszonytól lakott házból, akik unokaöccsüket úgy kezelték, mintha csak gyermek lenne még. Vágytam arra is, hogy otthagyjam férjemet. Már letettem minden reményről, hogy valaha is ember faraghatok belőle.

Végéhez közeledett a nyár és végéhez közeledett az az időpont, amelyet hallgatagon kijelöltem magamnak, hogy elhagyom ezt az életmódot. Életemben először ismeretlen jövő állt előttem házasságom súlyos terhe nélkül.

Úgy döntöttem, hogy lányomat néhány hétre a két vénkisasszony gondjaira bízom. Ezek nagyon megszerették Lulit. Azután majd végleges elhatározásra jutok.

Bolin szokása szerint házonkívül volt és én úgy gondoltam, nem érdemes megvárni, hogy elbúcsuzzam tőle.

XIX.

A Spanyolországba vezető úton az autóból csendben néztük a vidéket és míg az Arriluce-t tőlünk elválasztó kilométereket befutottuk, szüntelenül azt ismételtem magamban, hogy előző életem végetért. Nem voltam hajlandó továbbra is ezt a lehetetlen helyzetet fenntartani, s arra is gondolnom kellett, hogy Luli hamarosan mindenre rájönne már... A kötelesség eszméje, amelyet én magamnak kovácsoltam, elpárolgott a fejemből és helyette egy másik maradt, tisztán és szilárdan: fiatal vagyok, erős, tele energiával, tudok dolgozni, eltartani önmagamat és a lányomat, ha szükséges. Elhatároztam, hogy megszabadulok attól a holt súlytól, amelyet négy éven keresztül viseltem... Nem mintha eszembe is jutott volna a válás — ami akkoriban még Spanyolországban nem létezett —, és még kevésbbé az, hogy újra férjhezmenjek. Szabad és nyugodt életre gondoltam csak, amelyet dolgozva és kislányom mellett fogok eltölteni.

Arriluceből hosszú levelet írtam Bolinnak, amelyben elmagyaráztam neki döntésemet. Mivel tudtam, hogy szulei nem akarják, hogy visszatérjen Malagába — s gondolom, ezt akkoriban ő maga sem akarta —, azt javasoltam neki, menjen Párizsba, keressen magának ott munkát és ne térjen vissza Spanyolországba, amíg csak be nem tudja bizonyítani nekünk, hogy képes állhatatosan és becsületesen dolgozni, legalább bizonyos ideig ugyanazon a helyen. Kértem, vizsgálja meg a köztünk kialakult helyzetet őszintén és bátorsággal, s megírtam neki, hogy biztos vagyok benne, hogy ő sem tehet mást, mint elismeri: az én elhatározásom az egyetlen lehetséges megoldás. Levelem végeredményben nem volt végleges szakítás, nyitva hagyta az ajtót a jövő számára, ha valaha sikerül megjavulnia. Mert én mindíg egyedül leszek lányom oldalán: spanyol asszonyi és katolikus sorsom ezt teljesen világossá teszi. Mégis arra a meggyőződésre jutottam, hogy egy percet sem tudok többé oldalán élni ilyen feltételek mellett, de még ugyanannak a háznak a fedele alatt sem.

Soha nem tudtam meg, milyen hatással volt levelem Bolinra, de anélkül, hogy kérette volna magát, egy dolgot, amit levelemben megírtam, teljesített. Az egyik párizsi divatszalonból érkezett egy csekk San Juan de Luz-ba, nevemre, ellenszolgáltatásképpes néhány megbízásért, amelyet én Spanyolországban számukra elvállaltam. Ezt a csekket használta fel Bolin — amint

én levelemben megírtam neki —, hogy párizsi utazásainak költségeit fedezze.

Amikor megtudtam, hogy elment és nyugodtan szentelhettem magam Bilbaóban a hímzések eladásának, megelégedetten sóhajtottam fel. Még több megrendelést kaptam, mint az előző években, ez új reménnyel és nagyobb önbizalommal töltött el. Biztos voltam benne, hogy el tudom tartani lányomat és nyugodtan tudok majd élni. Amint feloldódott az a feszültség, amelyet Bolin jelenléte váltott ki belőlem, valóságos béke vett körül és úgy éreztem, mintha már semmi nem kötne hozzá.

Arrilucei tartózkodásomat rövidre kellett fognom és sietve visszatértem Madridba, hogy házamban vendégül lássam apósomat, akit hályoggal operáltak Madridban. De ahelyett, hogy érkezéséről értesített volna, vagy egyenesen lakásomra ment volna, ahol én idegesen vártam rá — hiszen nem tudtam, mit írhatott neki a fia — egy nappal később, egy szállóból kaptam anyósomtól telefonértesítést. Amikor végre sikerült elérnem, hogy lakásomba átköltözzenek, végtelenül szentimentális jelenet játszódott le köztünk. Sírva könyörögtek, hogy bocsássam meg nekik fiúk viselkedését és biztosítottak arról, hogy attól a perctől kezdve engem tekintenek gyermeküknek és nem férjemet, akiről, amíg új életet nem kezd, nem akarnak semmit sem tudni.

Ennyi szerető szótól meghatódtam s megértettem, milyen botrányt okozna Malagában, ha megtudnák az igazságot, valamint mindazt a felfordulást, amit apósomék és sógoraim életében jelentene. Férjem utolsó gaztettét apósomék mesélték: hamis csekkel pénzt vett fel egy San Sebastian-i bankban, felhasználva, hogy az egyik igazgató apámnak barátja. E kissé hisztérikus meghatottság pillanatában úgy döntöttem, hogy elmegyek velük Malagába lakni. Később nem tudtam megérteni, hogy lehettem akkor annyira gyenge, de tény az, hogy a tőlem kegyelmet kérő két idős ember könnyei minden előző elhatározásomnál erősebbeknek bizonyultak. Kellemetlen előérzetekkel eltelve, albérletbe adtam ki bútorozott lakásomat, San Juan de Luz-ba utaztam Luliért, aki még a két nénivel volt, elbúcsúztam Ana Mariától, akivel az utolsó hetekben Madridban laktam és karácsony táján lányommal leutaztam Malagába.

A Bolin-család asszonyainak életmódja már érkezésem előtt is borzadállyal töltött el, hiszen előző ottartózkodásom idejéről már ismertem őket. De nem tudtam, hogyan vonjam vissza ígéretemet. Szüleim sem nézték jószemmel elhatározásomat.

Bár nem ugyanazon okokból, mint én, hanem mert örömmel vették volna, ha velük megyek lakni, anyámat és húgaimat kísérném és eldobnám magamtól azokat a függetlenségi és szabadságtörekvéseimet, amelyeket munkámmal szereztem és így egyidejűleg a Bolin-családdal is megszakítanám a kapcsolatokat.

Malagába való utazásom előtt érintkezésbe léptem néhány barcelonai selyemgyárral, s ezek hajlandók voltak malagai és andaluziai képviseletüket rámbízni. Ily módon, gondoltam, elfoglaltságon és szórakozáson kívül, ha apósomék házában az életet nem tudnám elviselni, mindíg módom lesz arra, hogy anyagilag függetlenítsem magam. Meg voltam győződve arról, hogy előbbutóbb ez bekövetkezik, noha nem akartam túl sokat gondolni a jövőre.

Anyósom, aki itt már sokkal kevésbbé volt kedves velem, mint Madridban, a legkisebb érdeklődést sem mutatta terveim iránt. Csakhamar rájöttem, hogy valójában cseppet sem érdeklem őket és az a szentimentális jelenet, amelyet azon az emlékezetes reggelen madridi lakásomon rendeztek, csak komédia volt. El akarták kerülni, hogy Malagában megtudják, hogy gyermeküktől minősíthetetlen viselkedése miatt kénytelen voltam különválni.

Míg én házukban éltem, ők maguk kezdték terjeszteni a hírt, hogy férjem Párizsban van jó állásban s én is csatlakozom hozzá, amint ő ott berendezkedik. Mindannyian tudtuk, hogy ez nem igaz, de a vidéki városban így el tudták hallgattatni a pletykát és a suttogást.

Egy vasárnapot Torremolinosban, angol barátnőm házában töltöttem. Ekkor érkezett Ana Maria halálának híre. Megbetegedett és anélkül, hogy én valamit is tudtam volna erről, néhány nap mulva fertőzés következtében meghalt. Nagyon fiatal volt még és most kezdett egy kicsit boldog és nyugodt lenni két imádott gyermekével. Ana halála szörnyű hatással volt rám. Nagyon szerettem őt és mivel mindketten hasonló helyzetben voltunk, jövőre vonatkozó terveinket is közösen alkottuk. Arra gondoltam, hogy Ana majd csatlakozik hozzám Andaluziában, ahol gyermekeinkkel valamelyik faluban, sokkal olcsóbban tudunk élni, mint a fővárosban s közösen végezzük majd a textilképviselet munkáját. Minden tervem egy csapásra összeomlott és az élet ismét üresnek és értelmetlennek látszott.

XX.

Eddig annyira elmélyedtem személyes gondjaimba, hogy teljesen figyelmen kívül hagytam az ország politikai helyzetének kiéleződését. Még apósomék házában is gyakran folyt erről szó és nem mind értettek egyet ebben a kérdésben. Sógorom, aki azelőtt Angliában élt, a diktatúra alatt jó állást kapott Sevillában és amikor szép és elegáns feleségével Malagába jött szüleit meglátogatni, felhasználta az alkalmat, hogy heves vitákat szítson. Érvei önkényesek és igazságtalanok voltak s ítéleteiben annyira türelmetlen volt azok iránt, akik nem úgy gondolkoztak, mint ő, hogy sikerült felkeltenie érdeklődésemet. Igyekeztem más forásokból értesülni az asztalnál állandóan vitatott kérdésekről. De ez nagyon nehéz volt, mert nem ismertem senkit, aki nem teljesen úgy, vagy hasonlóképpen gondolkozott volna, mint a Bolin-család. Ha a valóságot meg akartam tudni, saját fejem után kellett mennem.

A madridi *ABC* volt egyike a kevés újságoknak, amelyeket apósomék házában a színtelen és unalmas malagai *Mercantil*-on kívül olvastak. Sógorom hosszú ideig londoni levelezője volt ennek a lapnak. Az újságot talán először életemben olvastam ilyen részletesen és észrevettem, hogy az *ABC* nagyon hasonlít sógoromhoz. Mindaz, ami nem a királyság legnagyobb fényét és dicsőségét jelentette, a legaljasabb és legigazságtalanabb támadásokra vezetett. Valamely esemény leírásában szemérmetlenül durva és közönséges hazugságokat használtak, ha olyan személyekről volt szó, akiknek eszméi az újság által képviselt monarchista eszmékkel szemben álltak.

Véletlenül megtudtam, hogy Malagába egy *Heraldo de Madrid* című újság is érkezik, amelyet én eddig soha nem olvastam. Apósomék soha nem vették meg, de én beálltam a sorba, az egyetlen malagai könyvkereskedés előtt, ahol árusították. Ha annyian akarják olvasni, gondoltam, biztos, nagyon érdekes dolgokat mond. A legrosszabb szándékkal vittem a szalónba és az ebédlőbe ezt az újságot és sógorom és apósomék jelenlétében olvastam. Ezek semmit nem mertek szólni, csak kelletlenül nézték a kezemben tartott lapot, míg sógorom, felhasználta az alkalmat, hogy új szózuhatagot zúdítson mindenkire, aki nem úgy gondolkozik, mint ő. Hűséges olvasója lettem a *Heraldo*-nak. Ha valamit mondtak, nem feleltem, vagy csak azt válaszoltam, hogy szeretem elolvasni az összes madridi lapokat, ami a kezem ügyébe kerül. Nem tartottam magam eléggé jólértesült-

nek ahhoz, hogy olyan dolgokról vitatkozzam, amelyekkel eddig egyáltalán nem foglalkoztam, és amelyek számomra minden nap új felfedezésként hatott.

Noha apósomék véleménye nem sokat jelentett számomra (tudtam, hogy akármit is teszek, az soha nem lesz kedvükre), karácsony előestéjén mégis elmentem velük a templomba. Megkérdezték, nem akarok-e gyónni és áldozni aznap, és hogy ne okozzak túl nagy csalódást nekik, beleegyeztem. De már régen nem voltam olyan hívő, mint gyermekkoromban és nem tudtam, csak a templomi gyakorlatra támaszkodva — mint azt annyi spanyol asszony teszi — betartani a vallási szabályokat. Én magam sem tudtam, mi változtatott meg ennyire. Talán az életmódom kényszerített arra, hogy sok mindent meglássak. Lehetetlen volt úgy élnem, mint házasságom előtt. De új életemben észre kellett vennem, hogy az egyház a gazdagok számára: fegyver a szegények ellen. Nem voltak politikai elképzeléseim, de ösztönös igazságérzetem eléggé kifejlődött. Emlékeztem a sütéményre és a csokoládészeletre, amelyet a zárdában jótékonykodásra használtunk fel, későbbi jótékonysági cselekedeteimre, amikor házasságom előtt valami elfoglaltságot kerestem. A falura, amelynek anyám új oltárt ajándékozott, míg a gyerekek orvos hiányában meghaltak és főleg, mert emlékeztem a parasztok életére La Matán.

Mindez csak arra lett volna jó, hogy aggályokat keltsen bennem és boldogtalanná tegyen, ha életem nem lett volna kézzelfogható példája a vallásos nevelés lehetetlen hamisságának. Nevelésem képtelen volt megmutatni nekem a valóságot és arra kényszerített, hogy a legnemesebb emberi érzéseket elfojtsam magamban. Megtanított egy egész sor téves eszmére a kötelességről s a házasfelek elválaszthatatlanságáról. Bolin, akit szintén jezsuita atyák neveltek, másik tipikus példája volt az álszentességnek, a lustaságnak és a hamisságnak: az etikának, az erkölcsnek nem volt benne semmi szilárd alapja, de ránehezedett mindaz a súlyos teher, amelyet az egyházi iskolákban raknak az emberre. De ezenfelül, nemsokkal Luli születése után, még egy nagyon erős megrázkódtatás ért, és ezt nem tudtam többé kitörölni emlékezetemből. Anyám Malagában volt, amikor gyermekágyból felkeltem és addig erősködött, amíg elvitt egy jezsuita páterhez, gyónni. Ez a pap leánykoromban volt a gyóntatóm és akkoriban helyezték át Malagába. Anyám fellelkesített: milyen öröme lesz a tisztelendő úrnak, ha elmegyek hozzá gyónni! Éppen mert zavartak az „állandó" gyóntató papok fölöttébb

indiszkrét kérdései, ekkor már régóta csak nagyritkán mentem gyónni. Mindíg más paphoz mentem, hogy ne ismerjenek meg. De aznap, hogy anyámnak ezzel örömet okozzak, belegyeztem. A gyóntatószék elé térdelve egyre jobban erőt vett rajtam a harag és a méltatlankodás. A páter annyira indiszkrét kérdéseket kezdett nekem feltenni férjemmel való kapcsolataimról, hogy nem volt más választásom, mint azt felelni neki „ha mindez nem vétek, nem látom be, miért kell erről a gyóntatószékben beszélni". Amikor undorodva és legbensőbb érzéseimben megbántva felkeltem, megértettem, hogy soha többé nem tudok őszintén gyónni, s nem tudok többé hinni a papok által hirdetett isteni megbocsátás csodálatos erejében.

Amikor azon a karácsonyon utoljára mentem a templomba, hogy katolikus kötelességemnek eleget tegyek, csak apósomék kedvéért tettem ezt. Szinte szégyenkeztem képmutatásomért, hogy, noha csak kedvükért is, olyasmit mutatok, amiben én már nem hiszek.

XXI.

Életem szomorú és reménytelen volt. Hosszú sétákra jártam lányommal és ezek a pillanatok, amikor kettesben lépdeltünk a réten vagy Malaga illatos kertjei között, talán egyedüli boldog pillanataim voltak. Apósomékban, barátainkban és ismerőseinkben nem találtam támaszt és segítséget, selyemképviseletemet illetően, s így ez sem sikerült. Ha Madridban három évvel ezelőtt botrányt okozott, hogy egy üzletben dolgozom, Malagában még kevésbbé elfogadhatónak tűnt az a gondolat, hogy szövetmintákat ajánlva végigjárjam az üzleteket. Az egész család mindent megtett, hogy terveim ne sikerüljenek. Hiszen, ha én pénzt akarok keresni, ez azt a legendát is tönkretenné, hogy férjem Párizsban van és jó fizetést kap. Ebben persze senki nem hitt, de a látszatot mindenáron meg kellett őrizni.

A helyzet egyik óráról a másikra váratlanul megváltozott apósomék házában. Amikor egy napon lánvommal a sétaról hazajöttem, a házban mindenki nyilt ellenségeskedéssel fogadott. Kezdetben nem tudtam megérteni, mi történt, és noha még egy ideig anyósom igyekezett leplezni ennek az ellenségeskedésnek okát, és azt próbálta elhitetni velem, hogy valami kis, jelentéktelen ok miatt haragszik rám, — férjem legfiatalabb öccsétől, aki kevésbbé volt óvatos, mint a többi, — csakhamar megtudtam, hogy Párizsból levelet kaptak. E levélben Bolin bejelentette,

hogy még mindig nem tudott munkát kapni, a család különböző rokonaitól és barátaitól kölcsönzött pénze elfogyott és készen áll arra, hogy Malagába visszatérjen. Szüleinek, akik meg voltak győződve arról, hogy nem vagyok hajlandó ismét felvenni a kapcsolatokat gyermekükkel, választaniok kellett tehát és elhatározták, hogy életemet lehetetlenné teszik. Azt akarták, hogy elmenjek és Bolin haza tudjon térni. Ha őszintén beszéltek volna velem, mindent megértettem volna, de ezt a végső álszenteskedést már nem tudtam elviselni. Amikor összecsomagoltam és Torremolinosba mentem, egy barátnőm házába, még egy utolsó kísérletet tettek arra, hogy visszatérjek Bolinhoz. Valószínűleg hallgattak arra a tanácsra, hogy végeredményben ez a megoldás lenne a legjobb, mivel így férjem továbbra is rendelkezhet az apám által havonta folyósított összeg felett.

De már túl késő volt. Határoztam. Be kell vallanom, bizonyos félelem fogott el, amikor minden köteléket elszakítottam, ami férjemhez és családjához fűzött, mindenhez, ami az utolsó öt évben életemet jelentette. De még ennél is jobban féltem, ha arra gondoltam, hogy előlről kell kezdenem házaséletemet Bolinnal. Nemcsak hogy a legcsekélyebb szeretetet nem éreztem Bolin iránt, hanem megvetéssel és undorral gondoltam rá és viselkedésére. Már „felfedeztem", hogy a munka több kielégülést hoz számomra, mint ifjúságom üres és unalmas szórakozásai. Ezen a világon csak a lányom érdekelt és minden áldozatra készen voltam, hogy őt megtartsam magam mellett. Nem féltem az élettől és a jövőtől. De szembeszálltam azokkal a szabályokkal, melyek a hagyományok szerint kormányozzák a spanyol férjes asszonyok életét. E szabályok értelmében a férjes asszonynak, mint Isten akaratának kifejezését, minden szenvedést el kell tűrnie.

Mégis készen álltam arra, hogy minden hidat felégessek magam mögött.

Hosszú levelet írtam apámnak, amelyben bejelentettem neki elhatározásomat és aggódva vártam válaszát. Apám válasza nem késett. Minden lehető segítséget felajánlott, hogy törvényes módon elváljunk, abban az esetben, ha Bolin nem lenne hajlandó megengedni, hogy a lányom velem maradjon és neveléséről én gondoskodjam. De Bolin mindenbe beleegyezett. Malagába való visszatérése után meglátogatott Torremolinosban, barátnőm házában. Közel egy óra hosszat tartó beszélgetést folytattunk egymással, amelyben nyugodtan, észszerűen kifejtettem előtte elhatározásomat. Úgy éreztem, mintha idegennel

beszélgettem volna, és akármennyire is igyekezett meghatni, szándéka nem sikerült.

Másnap kezemben volt a közjegyző előtt készült okmány. Így Bolin és családja elkerülték a törvényes válás és a bíróságok közbelépésének botrányát. Luli az enyém volt és továbbra is az enyém maradt.

Összecsomagoltam és lányommal felültünk a madridi vonatra.

Huszonötéves voltam, készen arra, hogy élni kezdjek.

Amikor a Délivasút állomására megérkeztünk, erősnek éreztem magam és biztosnak láttam a jövőt.

HARMADIK RÉSZ.

SPANYOLORSZÁG ÉBREDÉSE.

(1931—1936)

I.

1931 márciusában érkeztem Madridba. Új életet akartam kezdeni és rájöttem, hogy egész Spanyolország valami hasonlóra készül.

Valóságos felfedezés volt ez számomra. Huszonöt éves voltam és a század egyik legnevesebb politikusának unokája, unokahuga két másik többé-kevésbbé ismert politikusnak és mindaddig a márciusi napig, amikor az önálló életre felkészülve Lulival Madridba érkeztem, csaknem semmit sem ismertem hazám akkori történelméből. Akármennyire furcsának is tűnik ez, az én esetem mégsem volt kivétel. A spanyol asszonyok zöme ugyanabban a helyzetben volt, mint én. A diktatúra uralomrajutásáig a spanyol monarchia politikai boszorkánykonyhájának kellős közepén éltem, de szüleim asztalánál mégsem beszéltek soha politikáról. Don Antonio Maura haláláig minden nap kezetcsókoltam nagyapámnak és soha nem hallottam hogy a kormányzás ügyeiről egy szót is szólt volna.

Ha házasságom nem lett volna oly keservesen boldogtalan, esküvőm után talán lassankint érdeklődni kezdtem volna az ország ügyei iránt. De négy éven át gondolataim nem lépték át állandó gondjaim és bajaim keskeny küszöbét. Primo de Rivera bukásának nagy eseménye mindenkit felrázott, de én alig vettem róla tudomást. Néha átlapoztam az újságokat, de házasságom tragikus drámája, amelynek szövevényéből nem találtam kiutat, annyira elfoglalt, hogy soha nem igyekeztem a hazugságot az igazságtól elválasztani, vagy az eseményekbe mélyebbre hatolni és azokat megérteni.

Hirtelen mindez megváltozott. Átalakultam Spanyolország polgárává. Egész életem folyamán négyszer ha vitatkoztam

politikai kérdésekről, de Madridbà való visszatérésem után néhány nappal már másról sem tudtam beszélni, csak politikáról.

Egész Spanyolország lázban égett. A diktatúra megbukott. Nagy események előszele szálldogált a levegőben és Spanyolország történelmének fontos oldalait írták. Én boldog voltam, szabadnak éreztem magam a gondoktól és mindennél jobban vágyódtam arra, hogy megtudjam, mi történik körülöttem. Legalább egy kissé meg akartàm ismerni azt a világot, amelyben éltem.

Zenobia és Inéz vezettek be ebbe a tudományba. Türelemmel meghallgatták malagai kaladjaimat és férjemmel való végleges szakításom történetét, de én észrevettem: égnek a vágytól, hogy másról beszéljenek velem.

— Te, Connie, és te mit gondolsz, mit fognak csinálni a rabokkal? — vágott közbe Zenobia s alig engedte, hogy befejezzem a megkezdett mondatot.

— Hogy vélekednek Malagában a felkelésről? Azt hiszed, kívánják, hogy a királyság továbbra is fennmaradjon? — tette hozzá Inéz, lassú, nyugodt hangján. Inéz törékeny külsejű, korosabb nő volt, de mindennek ellenére ezeket a napokat és az utánuk következő tragédiát olyan égő akaraterővel élte végig, mint kevesen mások.

— Jó, de én, valójában... — Nem tudtam mit felelni. Fogalmam sem volt arról, hogy mit gondolnak Malagában a felkelésről vagy arról, hogy mi lesz a rabok sorsa. Azaz jobbanmondva azt tudtam, hogy mit gondol erről a Bolin-család. De először vettem észre, hogy mennyire nem fontos néhány jómódú család véleménye, ha a szomorú, éhes és rongyos, de nagyszámú malagai lakossághoz hasonlítom. Barátnőimet nem érdekelte, hogy mit gondolnak Bolinék. Én csak hébe-hóba hallottam valamit az utolsó hónapok eseményeiről és szégyeltem barátnőimnek bevallani, hogy nem tudom egész pontosan, milyen felkelésről és milyen rabokról is van szó... Pedig csakhamar rájöttem, hogy Madridban mindenki ezt kérdezi. Az utolsó évek történelme lassan kezdett kivilágosodni agyamban, noha nagyon nehéz volt megtudnom az igazságot. Végnélküli kérdezősködésbe kezdtem, emlékezetembe idéztem nagybátyám szájából hallott félmondatokat, a szokottnál is jobban figyeltem barátaim és ismerőseim beszélgetéseire; egyszóvel igyekeztem megtudni a történteket. Lassan-lassan sikerült elég világos képet alkotnom magamnak arról, ami az utolsó évek folyamán történt.

Primo de Rivera diktatúrája attól a pillanattól kezdve, amikor 1923-ban uralomra jutott, már népszerűtlen volt. A diktátor-tábornok nemcsak túl ügyetlennek bizonyult, de elég intelligens es képzett sem volt ahhoz, hogy természetes híveinek segítségét megőrizze. Kormánya idején hosszú sorban követték egymást felkelési kísérletek, intrikák, összeesküvések, hatóság elleni merényletek. Hatalmát törvénytelennek tekintették. Gyakori hivatalos közleményeit az összes újságoknak közölniök kellett. Ezek a közlemények gyakran sértették meg a spanyol nép méltóságérzetét, de ami még ennél is fontosabb volt, mindíg látni engedték szerzőjük iszonyatos felelőtlenségét. A diktatúra uralomrajutásakor elkezdődő esztelen és önkényes sajtócenzúra idővel egyre erősödött. Spanyolország vezető és alantas kormányzóinak egyformán korrupt volta, az alkotmányellenes rendszer, Hamlet híres mondását juttatta az ember eszébe. Kétségtelenül Primo de Rivera diktatúrájában bűzlött valami...

Még ennél is fontosabb, hogy Primo de Rivera, aki az új tőkés arisztokrácia segítségével jutott uralomra, kénytelen volt mindenben rájuk támaszkodni, hogy bizonytalan helyzetét megszilárdíthassa. Egy spanyolokból — főleg katalánokból és idegenekből — álló bankárcsoport juttatta uralomra és ezeknek kellett gondoskodniok arról, hogy a hatalomban meg is tudjon maradni. A diktátor azzal hálálta meg segítségüket, hogy megosztotta kegyeit a nagyiparosok és az idegen tőkével dolgozó nagyvállalatok között. Szabad teret engedett számukra, fontos engedményeket juttatott nekik, kezükre játszotta az ipart, a bányákat, és monopóliumokat osztogatott közöttük.

De a tábornok mindennek ellenére nem egyszer a nép szemeláttára ingott meg uralmában. A Földközi-tenger másik oldalán úgy látszott, hogy Benito Mussolini megszilárdította rendszere alapjait. A spanyol diktátor elhatározta, hogy tőle fog tanulni. Olaszországi útjáról két új eszmével tért vissza: nagyszerű úthálózatot kell kiépíteni és fasiszta pártot kell alapítani!

Az utakat megépítették. Spanyolország poros és járhatatlan úthálózata annyira átalakult, hogy nem volt többé mit irígyelnie a többi európai országoktól. Persze az útépítési vállalkozók nem igen vigyáztak a nép vagyonára. De az olaszországi párt mintájára készült fasiszta párt létesítése már nem volt könnyű! Noha számíthattak a falvak és tartományok politikai vezéreinek támogatására — ezek úgy forgatták köpönyegüket, ahogy a

kormányok változtak, különösen, ha az új kormány még jobban segítette őket a parasztok kizsákmányolásában mint a régi — Primo de Riverának soha sem sikerült a tömegekben lelkesedést keltenie, sem pedig erős csoportot vagy pártot alakítania maga körül. Ahogy az idő múlott, a diktátor és az uralkodó egyre nyugtalanabbak lettek, mert látták, hogy a nép mind nagyobb tömegben fordul a rendszer ellen.

Végre is a tábornok elhatározta, hogy Nemzetgyűlést hív össze. Ez a Nemzetgyűlés egykamarás rendszeren alapult, amelybe a diktatúra szervei jelöltek képviselőket Ezeknek beleegyezésüket és hozzájárulásukat kellett adniok minden olyan többé-kevésbbé önkényes rendelkezéshez, amelyért eddig a diktatorikus kormány maga vállalta a felelősséget.

Primo de Rivera igyekezett magához édesgetni a szakszervezeti vezetőket, hogy ezek vállaljanak képviselőséget a Nemzetgyűlésben. Így akarta átalakítani a szervezett munkásmozgalmat a fasiszta szakszervezetekhez hasonló intézménnyé, vagy ha ez nem megy, akkor olyanná, mint amelyet a nagy amerikai iparmágnások találtak ki. Henry Ford például, az ismert autógyáros, maga alapított és tartott fenn szakszervezetet munkásai számára s megtiltotta nekik, hogy más szakszervezetekhez tartozzanak. Ezek a vállalatait egybefogó szakszervezetek persze gondoskodtak arról, hogy a munkások rabszolgák maradjanak a tulajdonos kezében.

Noha az UGT (Union General de Trabajadores — Általános Szakszervezeti Szövetség, amely tagja volt a Nemzetközi Szakszervezeti Szövetségnek) vezetője, Francisco Largo Caballero elfogadott egy helyet az Államtanácsban és híve volt a diktátorral való együttműködésnek, a szakszervezetek ellene voltak annak, hogy képviselőik a meggyalázott Nemzetgyűlésben foglaljanak helyet.

De a diktátor még azoktól sem tudott egyhangú támogatást kapni, akiket hűséges híveinek tekintett. Ezek, ha a Ház asztalára olyan ügy került, amelyet vita nélkül kellett volna elfogadniok, a javaslatot gyakran szigorúan bírálták és hosszú felszólalások tárgyává tették. Néha maguk az országgyűlés szülőapjai is túl kevés tekintéllyel rendelkeztek ahhoz, hogy feleselő természetű gyermeküket úgy vezessék, ahogy szerették volna.

Primo de Rivera ellenzéke, noha csak lassan, de kezdett szerveződni. Akik Madridban a társadalmi helyzet és a vagyon által védett öbölben éltek — mint hosszú ideig én magam

is — a diktatúrát operettnek tekintették: az összes viccek középpontjában a tábornok állt és az elegáns társaság jókat nevetett és szívesen tréfálkozott Spanyolország „erős emberén". Ám Primo de Rivera rendszerében és XIII. Alfonz uralkodásában a valóságban nem volt semmi operettszerű. A diktatúra madridi díszletei mögött Spanyolország összes népeinek elképesztő nyomora és szenvedése huzódott meg. Az egész ország nyögte az igazságtalan, reakciós kormány elnyomását. A bérek csökkentek, a gyárakban és a földeken a munkaidő növekedett, noha bér-szempontból ugyanaz maradt, mert a munkaadók biztosak voltak abban, hogy a rendszer által felállított döntőbíróságok mindig nekik adnak igazat. Valamilyen módon a diktátor ki kellett, hogy elégítse azokat, akik őt uralomra juttatták. A parasztok szegénysége és nyomora egyre növekedett és ezrével hullottak az uzsorások karmai közé.

Az egész ország érezte az elnyomás igazságtalan és kemény kezét.

Az újságok a cenzúrától lélekzethez sem jutottak. Az uralkodó vagy a diktátor ellen kiejtett egyetlen szó börtönt jelentett, százával mentek az emberek száműzetésbe. Az egyetemek sorvadtak és több főiskola hónapokra, sőt évekre is kénytelen volt bezárni kapuit, büntetésképpen valamely professzornak az uralkodó rendszer ellen tett kijelentései miatt. A fél-feudális és hanyatló Spanyolország a világháború után, a diktatúra évei alatt iparilag és a demokrácia szempontjából visszafelé fejlődött. A rendszer egyetlen reformja az új utak építése volt.

A spanyol nép nem törődött bele abba, hogy a diktátor csizmája alatt reménytelenül és hang nélkül éljen. A zavargások 1926-ban kezdődtek. A konzervatív földbirtokosok, akik érdekeiket bizonyos, az új nagyiparosoknak kedvező vámtarifák miatt sértve érezték, felkelést kíséreltek meg Primo de Rivera ellen. De az alkotmányos királyság iránt nem tudtak többé lelkesedést kelteni. A nép már régen egyformán rossz szemmel nézte a királyt és a diktátort, s így a reakciósok államcsínye népi támasz híján megbukott.

Egy köztársasági csoport is kísérletet tett arra, hogy megdöntse Primo de Rivera diktatórikus és alkotmányellenes rendszerét s ezzel egyidejűleg a királyságot is. De noha az őket támogató erők, a tömegek lappangó érzelmeire támaszkodtak s így tekintélyesek voltak, a rosszul előkészített és még rosszabbul végrehajtott államcsíny nem volt kellőképpen megszervezve és így szintén sikertelen maradt. Ezek a megmozdulások csak a

kezdetet jelentették. A köztársaságiak, az alkotmányos királyság hívei, de még az elégedetlen tisztek is évente tettek újabb kísérleteket, de egyik sem sikerült, börtön és bírság járt nyomukban.

Ám a spanyol nép nem engedelmes és szembeszáll a büntetéssel. Primo de Rivera százakat vethetett börtönbe, tisztességes embereket kényszeríthetett arra, hogy hazájukon kívül éljenek, bezárathatta az egyetemeket, rakhatott Madrid és Barcelona minden utcasarkára rendőrkémeket, Spanyolország mégis olyan volt, mint egy benzinnel leöntött farakás: csak az égő gyufára várt, hogy lángralobbanjon.

Az igazság az, hogy a diktatúra soha nem állt biztos lábakon. 1929-ben azonban teljesen ingadozni kezdett. Az egyetemi reformról szóló új rendelet egyformán feldühítette az értelmiségieket, tanárokat és diákokat. Ez a rendelet azt tartalmazta, hogy a vallásos rendek által vezetett kollégiumok és egyetemek — s ezek legnagyobb részét a Jézus Társaság tartotta kezében — egyetemi végzettséget adhattak növendékeiknek. Ez persze hatalmas kárt okozott volna az egyetemeknek és a szabad tanítás minden kísérletét csírájában fojtotta volna el.

A diktatúra pénzügyi tevékenysége is éles és heves bírálatot váltott ki. Noha széltében-hosszában azt hangoztatták, hogy a pénzügyi mérleg aktív, még arra is hiányzott a pénzügyi alap, hogy a kormány legszükségesebb kiadásait fedezze. Közben mesebeli összegeket használtak fel „különleges kiadások"-ra, amelyek a költségvetésben nem szerepeltek. Csakis így tudtak papíron aktív mérleget felmutatni, miközben a kincstár üresen állott és az ország a legjobb úton haladt a csőd felé.

Maga a király is panaszkodni kezdett. Már nem beszélt olyan büszkén az „ő Mussolinijéről". Az a botrány sem javított a helyzeten, amelynek kirobbanását már nem tudták megakadályozni, amikor kiderült, milyen hatalmas összegeket fizettek a *Le Temps* című újságnak, hogy sajtókampányát a diktatúra ellen ne folytassa. A *Le Temps* cikkeit a külföldi sajtó legnagyobb része átvette. Primo de Rivera, amikor látta, hogy mindenfelől ellenségek veszik körül, kezdte elveszíteni a fejét.

Amikor csaknem egy évvel később aránylag egyszerű módon megbukott, szinte hihetetlennek tűnt, hogy annyi időn át helyén tudott maradni. A hadsereg is hozzájárult ahhoz, hogy a kormányt el kellett hagynia, de valójában egy rá teljesen jellemző cselekedettel ő maga rombolta szét pályáját. Goded tábornok, Cadiz katonai kormányzója, felkelést szervezett Primo de

Rivera ellen. Goded fiatal volt és nagyratörő s nem képviselt semmiféle meghatározott politikai elvet. „Nyilatkozatában" pusztán személyes érdek és nagyravágyás vezette a nagyratörő tábornok elégedetlenségét. Néhány mérsékelt köztársasági politikus és köztük Miguel Maura nevű nagybátyám, anyám egyik legfiatalabb öccse, saját céljaira akarta Gededet felhasználni. A tábornok viszont a maga számára akart hasznot húzni abból a lelkesedésből, amelyet a köztársasági vezérek diktatúraellenes jelszavai a tömegekben keltettek.

Primo de Rivera, amikor a készülő felkelésről hírt kapott, olyan baklövést követett el, amelyért drágán kellett megfizetnie. A király tudni akarta, vajjon a diktátor számíthat-e még a hadsereg legnagyobb részére, azaz a tábornokok támogatására. Maga Primo de Rivera volt az, aki erre a tagadó választ megszerezte és a királynak csak erre volt szüksége, hogy megszabaduljon attól a férfitól, aki az ország alkotmányának megsértésében eddig cinkosa volt. A kapkodó és már kissé gyenge lábon álló diktátor körtáviratot küldött a tíz katonai körzet parancsnokságával megbízott tábornoknak. A körtáviratban megkérdezte tőlük, vajjon helyesnek találják-e vagy sem, hogy ő, Primo de Rivera, továbbra is a kormány élén maradjon. Csak ketten válaszoltak igenlőleg és lelkesedéssel. A többi nyolc óvatos választáviratában kifejtette, hogy minden körülmények között kész a királyt és a koronát szolgálni.

XIII. Alfonz a választáviratok megérkezése utáni napon elbocsátotta a tábornokot.

A diktatúra megbukott, mi lesz most Spanyolországban? Az a hír, hogy Primo de Rivera Párizsba utazott és a király Berenguer tábornokot állította a kormány élére, nagy események előjeleként terjedt el az egész országban. A kényszerű vagy önkéntes száműzöttek tömegesen tértek vissza a fővárosba, ahol pedig gyakran a kormány által kiküldött rendőrök fogadták őket. Ám mégis visszatértek. És egész Spanyolországban mindenki ugyanazt a kérdést tette fel: fennmaradhat-e továbbra is a királyság?

A nép meg volt győződve arról, hogy nem, és ami még ennél is fontosabb, el volt határozva arra, hogy ne maradjon fenn. Az ijedt királypártiak, földbirtokosok és főleg az Egyház, a királyt feltétel nélküli támogatásukról biztosították és még táplálták a reményt, hogy a rendszer fennmaradhat. A választások elkerülhetetlennek látszottak. A királynak nem volt más választása, minthogy összehívja az Alkotmányozó Nemzetgyű-

lést, még akkor is, ha tudta, hogy ez uralkodásának végét jelenti.

— Összehívni az országgyűlést? Ezt mondta volna a király? Ez annyit jelent, mint ezüsttálcán hozni az országba a köztársaságot!

Mindennek ellenére még akadt néhány olyan rövid- és derűlátó királypárti politikus, aki komolyan hitt abban, hogy egy képviselőválasztás esetén a Ház padjait királypárti többség fogja megtölteni. És persze akadtak más, az előbbieknél világosabban látó királypárti politikusok is, akik tapasztalataik alapján meg voltak győződve arról, hogy a választások eredményét mindig az uralmon lévő kormány diktálja, és így aggodalomra nincs ok.

És míg a király és követői haboztak és megtagadták, hogy a választások időpontját kitűzzék, a nép cselekedni kezdett. 1930 augusztus 17-én különböző köztársasági csoportok és az UGT képviselői egy San-sebastiani szállodában összegyűltek, hogy az ország helyzetét megvizsgálják.

A különböző köztársasági pártok és csoportok még mindig szemben álltak egymással és tudták, hogyha ez továbbra is így folytatódik, a királypártiak biztosan győznek a választásokon, amelyeket később vagy korábban, de egyszer csak meg fognak tartani. Azon az augusztusi napon San Sebastianban a szocialisták, a különböző irányú köztársaságiak, a katalán pártok és az UGT egységmegállapodást kötöttek és aláírtak egy tervezetet, amelyben a demokratikus köztársaság, a földreform és a szabadság szerepeltek programpontokként. A megállapodás eredményeképpen bizottságot választottak, amelynek tagjai, Niceto Alcalá Zamora, Manuel Azaña, Santiago Cásares Quiroga, Indalecio Prieto, később a köztársaság legnagyobb fontosságú pozícióit töltötték be. Másik bizottságot is választottak, amely az elsőt munkájában helyettesíti abban az egyáltalán nem valószínűtlen esetben, ha annak tagjait börtönbe vetnék vagy menekülni lennének kénytelenek. E második bizottság tagjai között szerepelt Miguel nagybátyám is.

Az idő múlott és a király továbbra is Berenguer tábornok bajusza mögül cselekedett. Úgy látszott, nincs szándékában választásokat kitűzni és még kevésbbé a választások időpontját nyilvánosságra hozni. Végül is kétségbeesés vett erőt a köztársaságiakon. Tűrhetik-e, hogy orruk előtt egy új katonai diktatúra nőjön fel és fejlődjék ki?

Decemberben a köztársaságiak államcsínyre készültek a királyság ellen. A terveket gondosan előkészítették, de az államcsínyben szereplő politikusok árulás áldozatai lettek. Az események legtragikusabb következménye az volt, ami Aragonban történt: a jacai helyőrség két fiatal tisztje, embereit a megbeszélt időpont előtt kivezette a kaszárnyákból és amikor Huesca felé vonultak, ahol baráti csapatokkal reméltek egyesülni, a diktátor szolgálatában álló seregekkel találták magukat szembe, akik a tiszteket elfogták. Fermin Galán és García Hernandez századosokat huszonnégy óra leforgása alatt agyonlőtték és így ők lettek a Spanyol Köztársaság első hősei, a szabadság mártírjai.

Az augusztusban választott köztársasági bizottságot a felkelésre kitűzött nap hajnalán — amikor már egész Spanyolországban mindenki tudott a jacai hősök meggyilkolásáról — letartóztatták. A Cuatro Vientos-i repülőtér több pilótatisztje mégis hajlandó volt résztvenni a december 15-i általános sztrájkban, amelyet a szakszervezetek egész Spanyolországban egyöntetűen rendeltek volna el. Ezek annak ellenére, hogy a felkelési kísérletet már kudarcnak lehetett tekinteni, mégis megjelentek Cuatro Vientosban. Közöttük volt Ignacio Hidalgo de Cisneros y López Montenegro, aki Marokkóból jött Maridba, hogy résztvegyen a felkelésben. Marokkóban a légierők egyik legjobb tiszti állását töltötte be.

Más tisztek kíséretében végigjárta a kaszárnyák hálószobáit és ezt mondta a katonáknak:

— Felkelünk a királyság ellen. A köztársaságban van minden reményünk. Akik velünk akarnak jönni, jöhetnek. A többieket bezárjuk egy szobába és nem esik bántódásuk. Arra az esetre akarunk biztosítékot nyujtani nekik, ha mégsem győznénk.

A katonák legnagyobb része sorsát a köztársaság sorsához kötötte. Ám nem úgy a tisztek és a vezetők, akik minden ellenkezés nélkül engedték, hogy bezárják őket.

A lázadó pilóták, akik Madrid fölött repültek végig és felhívásokat szórtak, láthatták, hogy a városban minden szokott hétköznapi módján folyik. A sztrájkolók a pilóták számára megmagyarázhatatlan okok miatt utolsó pillanatban ellenparancsot kaptak és felfüggesztették a sztrájkot. A tervek már abban a pillanatban nem sikerültek, amikor a jacai helyőrség részben tévedés, részben nemes türelmetlenség folytán és a felkelő csapatok zömétől a távolság miatt elszigetelve a kitűzött időpont előtt kezdte el tevékenységét. Ez a tény, valamint a köztársasági

vezető politikusok bebörtönzése okozta, hogy a felkelés kudarcba fulladt.

Amikor a pilóták Madrid fölött végzett körrepülésükről visszatértek, észrevették, hogy a közeli kaszárnyák csapatainak egyrésze — akiknek a megállapodás értelmében hozzájuk kellett volna csatlakozniok — szembeszáll velük és tüzérségi tűz alá fogja a repülőteret. Cuatro Vientosból egérfogó lett. Egy pillanat alatt elhatározták, hogy a legjobban kompromittált és legmagasabbrangú tisztek — akikre ha a kormánycsapatok kezébe kerülnek, kétségtelenül azonnali kivégzés vár — a rendelkezésre álló repülőgépeken elindulnak és ha elegendő benzin áll rendelkezésükre, igyekeznek Portugáliába jutni.

Amikor március elején Madridba érkeztem, minden beszélgetés a letartóztatott politikusok, a Forradalmi Bizottság tagjai körül forgott. A haditörvényszék tárgyalása már ki volt tűzve.

A király helyzete a felkelés sikertelensége folytán ahelyett, hogy megerősödött volna, csak még egyre jobban gyengült. A nép színlelés nélkül siratta Galánt és Garcia Hernandezt és rokonszenvét nyíltan kifejezte a bebörtönzött politikusok iránt.

Az arisztokrácia igyekezett védelmi falat emelni a királyi család köré. XIII. Alfonz, kevély felesége és gyermekei — vélték az arisztokraták — nem szabad, hogy érezzék a nép gyűlöletének hideg lehelletét. És ha a királyi család valamelyik tagja színházba ment, az arisztokraták ugyanabban a színházban adtak egymásnak találkozót, hogy fékevesztett és erőltetett lelkesedéssel tapsolják meg az infánsokat, a királynőt vagy a királyt. De tapsaikkal csak azt érték el, hogy a színház erkélyeiről és karzatairól, de még magukból a földszinti ülésekből is kifütyülték őket. A király nem egyszer volt kénytelen sietve felkelni páholyából, míg a második felvonás közepén a színészek hiába igyekeztek kiabálva megértetni magukat a színház minden helyéről egyszerre feltörő taps és füttyszó közepette.

II.

A hangulat mindkét résznél — köztársaságiaknál és királypártiaknál egyaránt — a lehető legfeszültebb volt, amint arról magamnak csakhamar számot adhattam. Néhány nappal azután, hogy Madridba érkeztem, eszembe jutott meglátogatni barátnőmet, Arriluce márki feleségét. Leánya, Maria-Isabel csak nemrégiben ment férjhez és férjével Bilbao közelében élt. De a

márkinő továbbra is fővárosi lakásában töltötte idejét. Becsöngettem és közölni szerettem volna vele elhatározásomat, hogy véglegesen különválok Bolintól.

Szokás szerint livrés lakáj nyitotta ki az ajtót. Eddig éveken keresztül az ajtót nyitó inas, miután mélyen üdvözölt, minden további nélkül beengedett a márkinő lakosztályába. Ez alkalommal a lakáj keresett hidegséggel fogadott és a szalónba vezetett.

— Legyen szíves, kérem, várjon itt — mondotta.

Kényelmetlenül leültem az egyik goblennel kárpitozott francia karosszék szélére és a nagy szalón félhomályában mereven bámultam a falon függő egyik képet, anélkül, hogy tudtam volna, mit nézek. Nem tudtam mire gondolni. Végre is ugy határoztam, hogy bizonyára az inas nem ismert meg vagy összetévesztett valakivel, akinek nem volt annyira szabad bejárása a házba, mint nekem. Felálltam, hogy egyenesen a márkinőnek a folyosó végén lévő kis szalónjába induljak, amikor Miss Wall, barátnőm ír nevelőnője, aki szinte családtagként élt már a házban, belépett a szalónba. Nagyon jó viszonyban voltam vele és mikor belépni láttam, átöleltem és igy kiáltottam fel:

— Miss Wall, már kezdtem azt hinni, hogy eltévesztettem a házszámot vagy hogy az ajtót nyitó inas nem ismert fel...

— Hogy van, Constancia? — vágott szavaimba Miss Wall hidegen.

Egy pillanatra meghökkentem. Éreztem, hogy ebben a házban másként kezelnek, mint ahogy azt eddig megszoktam. Lehetséges volna, hogy különválásom híre a fülükbe jutott és ők ezt rossz szemmel nézik? Nem, ez lehetetlen volt. Éppen az Arriluce család már jó ideje nem hívta meg Bolint velem együtt és mindenkinél jobban tudták, milyen türelemmel igyekeztem férjemet megváltoztatni. Nem; érzékenységem bizonyára olyan dolgokat láttat velem, amelyek csak az én túlfűtött képzeletemben léteznek. Miss Wallnak bizonyára fáj a feje és ezért fogad kissé hidegen...

— El kell mesélnem nektek mindazt, ami velem történt, amióta nem láttuk egymást — kezdtem gyorsan —, tudom, hogy örülni fogtok, ha megtudjátok, hogy véglegesen különváltam Bolintól...

Miss Wall felkelt a velem szemben lévő karosszékből, ahova egy pillanatra leült.

— Itt jön már a márkinő — vágott szavaimba valami szokatlan hanglejtéssel.

A szalón ajtaja felé fordultam, amelyen barátnőm édesanyja lépett be felöltözve, szemmelláthatólag készen arra, hogy elmenjen otthonról. Felé indultam, hogy szokásom szerint arconcsókoljam, de észre kellett vennem merevségét. Mintha kesztyűs kezével meg akart volna állítani.

— Éppen mesélem Miss Wallnak — kezdtem mondani és hangomat igyekeztem nyugodtnak megőrizni —, hogy visszatértem Madridba. Itt akarok békében élni lányommal, Bolin a szüleivel maradt Malagában és...

De nem tudtam tovább beszélni a rám tekintő merev kőarcok előtt. Elhallgattam és szívem erősen dobogott.

Mindketten figyelmesen néztek, mintha csak először látnának... Végre is Arrulice márkiné kezdett beszélni és gondosan megválogatta szavait.

— Tudnom kell, vajjon igaz-e, amit rólad hallottam, — mondotta olyan hangon, mint amilyenen vádlottat hallgatnak ki a bíróság előtt. — Igaz az, hogy köztársasági vagy?

— Köztár... — a szavak összecsomósodtak a torkomban. Nem tudtam meglepetésemet elfojtani. Ez az asszony olyan volt számomra, mint az anyám. Tizenhétéves korom óta hosszú hónapokat töltöttem házában. Lánya a legjobb barátnőm volt és én körükben úgy éreztem magam, akár saját családom tagjai közt. Most hidegségét és merevségét éreztem. Úgy látszott, mintha mindenről elfeledkezett volna, barátságunkról, szeretetünkről és azt kérdezte tőlem, hogy köztársasági vagyok-e!...

Nem tudtam, mit válaszoljak. Ugy látszik, a főváros pletykái tovább jutottak következtetéseikben, mint én magam. Kétségkívül úgy gondolták, hogy férjemtől való különválásom, valamint az a törekvésem, hogy anyagi függetlenséget szerezve magamnak, lányommal nyugodtan élhessek, csakis a köztársasági eszmékkel egyeztethető össze. E vélemény kialakulásához valószínűleg az is hozzájárult, hogy nagy érdeklődést mutattam minden iránt, ami az országban történik...

— Nem tudsz válaszolni? — kérdezte Miss Wall kemény és dorgáló hangon.

Ilyen igazságtalanság hallatára úgy éreztem, mintha a felháborodás hulláma sodorna magával.

— Persze, hogy tudok felelni — hallottam saját hangomat, szinte kiabálva. — Ha azzal, hogy azt kívánja valaki, hogy a dolgok Spanyolországban megváltozzanak, már egyben köztár-

sasági is, akkor köztársasági vagyok. Ha az igazságra való törekvés köztársasági, akkor igen is köztársasági vagyok. Ha...

— Ne tarts nekünk szónoklatot — vágott szavaimba a márkinő, de én már nem tudtam türtőztetni magam. Csodálatos felfedezést tettem és senki nem tudott volna elhallgattatni többé.

— Ha az a kívánság, hogy az éhenhaláshoz közel álló parasztok jóllakjanak — köztársasági, akkor köztársasági vagyok...

— Isten veled, Constancia — mondotta a márkinő szinte sikítva és hangja világosan kifejezte elégedetlenségét.

Ugyanaz az inas, aki ajtót nyitott nekem, mintegy varázsütésre megjelent. Azt hiszem hallgatózott. A szalón és a ház ajtajai kinyíltak előttem, a márkinő és Miss Wall követtek és én búcsú nélkül készültem elmenni tőlük.

— Elárultad nagyapád multját és az eszméket, amelyeket ő életében védelmezett! — kiáltotta utánam dühtől remegő hangon a márkinő. — Barátságunk egyszer és mindenkorra végetért!

Magasra tartott fejjel, szó nélkül mentem le a lépcsőn és éreztem, hogy szemem ég a kitörni készülő könnyektől. Hallottam magam mögött az ajtócsapkodást, de még csak vissza sem néztem. Sietős léptekkel futottam le a lépcsőn és az utcán megkönnyebbülten sóhajtottam. Szóval valójában ezeket tekintettem én legjobb barátaimnak? Hogy is tudtam elviselni éveken át kicsinyességüket, butaságukat, vaskalaposságukat és szolgalelkűket? Ez a gondolat foglalkoztatott leginkább. Szóval többé nem lehetnek barátaim? Én nem fogadom el őket barátaimnak! Egyszer és mindenkorra végeztem velük! Elindultam az utcán, könnyűnek éreztem magam, mintha csak egy nagy kő hullott volna le a szívemről és hosszú ideig sétáltam a közelben, a Retiro-park útjain.

A márkinő valószínűleg azzal szórakozott. hogy a házában lefolyt jelenetet mindenkinek elmesélte, mert csakhamar egész Madridot bejárta a hír, hogy én „vad köztársasági" lettem. Persze nekem ez már nem okozott meglepetést, hiszen — egy üzletben dolgoztam, különváltam a férjemtől és továbbra is dolgozni akartam, hogy lányommal függetlenül meg tudjak élni. Ez mind köztársasági gondolkodásmódra vallott. Szerintük. Egyik dólogba kapcsolódik a másik és végül is természetesnek tartották, hogy egy asszony, akinek „ilyen elgondolásai"

vannak, végtére is köztársasági lesz és elárulja a királyt, akit nagyapja annyi éven keresztül híven szolgált.

Két hét alatt gyermekkorom és ifjúságom barátai közül nem maradt egy sem.

De egy, számomra addig ismeretlen kincset szereztem: megtanultam gondolkodni. Az a tény, hogy egy asszony azt a fényűzést engedje meg magának, hogy „effajta eszméi" legyenek, és saját fejével gondolkozzék, aggodalommal töltötte el mindazokat, akik között én eddig egész életemet leéltem.

III.

Szüleim néhány nappal Madridba érkezésem után tértek vissza utazásukról és a legnagyobb meglepetéssel hallották, hogy nem akarok velük élni és nem vagyok hajlandó belenyugodni abba, hogy egész életemet mint *szerencsétlenül férj hezment asszony* éljem le. Első megdöbbenésükből alig tértek még magukhoz, amikor azt is megtudták, hogy én akarok gondoskodni lányom neveléséről, mert biztos akarok lenni abban, hogy őt nem úgy nevelik majd, mint engem. Mindehhez még, végül ők is tudomást szereztek állítólagos köztársasági érzelmeimről. Ez a tény még csak zavarosabbá tette családunk helyzetét, amely mióta Miguel nagybátyám a királyságellenes árulással és a felkelésben való részvétellel vádoltan a börtönben ült, már eddig is túl zavaros volt. Anyám úgy érezte, még inkább igyekeznie kell kimutatni a rendszer iránti hűséget, meg kell győznie elegáns barátnőit arról, hogy bátyja eszméit nem teszi magáévá. Azt hiszem, csak a koronát oly hűen szolgáló nagyapám emléke akadályozta meg, hogy anyámat a madridi „jótársaság" teljesen kiközösítse soraiból.

Szüleim mindennek ellenére sokkal kevésbbé voltak hajlíthatatlanok a Köztársaság eszméje iránt, mint a család többi tagjai. Kivételt csak Miguel nagybátyám és egyik fiatalabb, férjnél lévő huga képezett, aki nyiltan köztársasági érzelműnek vallotta magát. Az a hírnév, amelyet eszméivel Miguel nagybátyám szerzett magának, valamint az én gyakori látogatásom szüleim házában, apámékat arra kényszerítették, hogy tapintatosak legyenek. Hallgatólagos megegyezéssel az étkezések alatt politikáról soha nem esett szó és láthatóan kimutatott szeretetükkel és problémáim megértésével igyekeztek engem maguk-

hoz vonni. Anyám háztartási gondjairól és testvéreimről mesélt nekem s így persze beszédtéma soha nem hiányzott.

Alig rendezkedtünk be Lulival madridi lakásunkban, amikor újabb politikai válság tört ki. Berenguer tábornok kénytelen volt lemondani. A király habozott és aztán, végső engedményképpen, egy olyan volt miniszterelnököt hívott haza, hogy kormányt alakítson, aki a diktatúra idején önkéntes száműzetésbe ment Párizsba. Még arról is beszéltek, hogy a király hajlandó volna a bebörtönzött köztársasági politikusok közül is kinevezni néhány minisztert... De az utolsó pillanatban az uralkodó ama hírhedt koalíciós kormányok egyikével oldotta meg a gordiusi csomót, amelyet annyira szeretett válságok megoldásaként alkalmazni. Kétségkívül emlékezett még rá, mint „mentették meg" hasonló kormányok a koronát 1917-ben és 1921-ben és azt remélte, hogy az új kormánnyal is ugyanezt az eredményt éri majd el.

Nagybátyám, Maura hercege, lett a munkaügyi miniszter és kinevezése mindenféle suttogásra adott okot. Valóban nem volt gyakori eset, hogy a királyi kormány egyik miniszterének öccse árulással vádolva üljön a börtönben. Néhány nappal később nagybátyám házában vacsoráztam és nagyszerűen szórakoztam azon, mint fejtette ki a család fiatalabb férfitagjai előtt véleményét arról, miképpen tudna XIII. Alfonz megmaradni a trónon. Úgy látszott, az összes jelenlévők egyetértettek vele. — Nagybátyám gondolatait olyan hanglejtéssel adta tudtukra, mintha ahhoz semmi kétség nem férne. Az általános elgondolás az volt, hogy ez a koalíciós kormány képes lesz a királyt trónján megtartani. Nagybátyám ekkor még vezetőszerepet játszott a *Maurista Fiatalok* csoportjában. Ez a csoport csupa érett családapából állt, akik már jó ideje elvesztették ifjonti hevességüket. Most az volt a főprobléma, hogy magamkorabeli fiatalemberek beszervezésével új vért ömlesszenek ebbe a csoportba és azt a monarchia megvédésére használják fel. Maura hercege persze, amióta a „köztársasági veszély" jelentkezett, letett királyságellenes terveiről és azt remélte, hogy a megerősödött *Maurista Fiatalok* „királypárti fiatalokká" alakulva át, fontos szerepet játszanak majd a következő választásokon.

Mert az új koalíciós kormány az első perctől fogva kénytelen volt megígérni a népnek, hogy megtartja az oly régen követelt, először községi, majd megyei és végül képviselőválasztásokat. És mivel az első kettőnek sohasem tulajdonítottak nagy

fontosságot és az előkészületekkel kapcsolatos tevékenységek is hosszabb időt igényeltek, a királyság politikusai úgy vélték, hogy valójában aggodalomra nincs is nagy okuk.

Tervük egyszerűbb már nem is lehetett. A király a képviselőválasztások előtt két népszavazáson próbálja ki az erejét. A nép hangosan követelte, hogy a választáson a képviselőket az Alkotmányozó Nemzetgyűlésbe válasszák. A kormány erre sem igent, sem nemet nem mondott. Tulajdonképpen ez nem is volt fontos, mivel az uralkodó arra is készen állt, hogy ha a népszavazásokon győzelme nem látszik biztosnak, a végső választásokat teljesen fel is függeszti. Minderről nagybátyám a család férfitagjaival beszélgetett és közben néha-néha gyanakvó pillantásokat vetett rám, mert már az ő fülébe is eljutott köztársasági érzelmeim híre. Ám nagybátyám nem vette komolyan, hogy az ő családjából való asszonyszemély kormányügyek iránt érdeklődjék és még kevésbbé azt, hogy a Köztársaság híve legyen. Én figyelmesen hallgattam mindent, amit ezen az összejövetelen mondottak és illedelmesen csendben maradtam. De magamban azt gondoltam, hogy nagybátyám túl sokat tervezget anélkül, hogy számításba venné a nemzet akaratát.

Míg anyám legidősebb bátyja nagy lelkesedéssel igyekezett az uralmon lévő királyságot megmenteni, legfiatalabb öccse a hadbírósági tárgyalására készülődött. A Forradalmi Bizottság tagjait, akik aláírták azt a néphez intézett kiáltványt, amelyben a felkelés célját magyarázzák meg, — s amely soha nem került nyilvánosság elé — a legfelsőbb hadi- és tengerészeti törvényszék elé idézték. A vád ellenük az volt, hogy katonai felkelést szítottak. A tárgyalást március 21-re tűzték ki.

Egész Madridban másról sem beszéltek. Még szüleim házában sem lehetett elkerülni, hogy ebédnél egy-két szót ne ejtsenek a tárgyalásról. Anyám meglátogatta a börtönben öccsét, azt remélve, hogy Maura hercegét és Miguelt sikerül kibékítenie egymással, noha az egyik szolgálta az uralkodót, a másik pedig el akarta űzni a trónról. Ám anyám kísérlete sikertelen maradt és a herceg hallani sem akart öccséről. Amikor a tárgyalás napja elérkezett, nővérei mégis azt remélték, hogy a herceg talál majd valami módot arra, hogy öccsét megmentse.

Március 20-án, a tárgyalás előtti napon szüleimnél ebédeltem. Az asztalnál Maura hercegének egyik lánya ült mellettem és míg vele beszélgettem, nagyszerű ötletem támadt. Feltettem magamban, hogy résztveszek a tárgyaláson, mert meg akartam tudni, mi volt az az ok, amely az olyan embereket, mint nagy-

bátyám és letartóztatott társai — akikről tudtam, hogy jó anyagi körülmények között a legnagyobb kényelemben élnek otthonukban — arra késztet, hogy mindent hajlandók legyenek feláldozni és még a börtönt is vállalják. Pedig ha a királyság mellé állnak, még a kormányban is helyet kaphattak volna. Meg akartam tudni, miért vannak olyan emberek, akik készek még szabadságukat és szükség esetén életüket is adni a Köztársaságért.

Fülembe jutott, hogy a tárgyalásra nagyon sokan kértek belépőjegyet és már napok óta nem lehetett kapni, annak ellenére, hogy a tárgyalást az Igazságügyi Palota egy aránylag nagy termében készültek megtartani. Törtem a fejem, hogy tudnék bejutni a tárgyalásra és unokanővérem láttán hirtelen jó ötletem támadt. Azt javasoltam neki —, titokban ő is nagyon csodálta és szerette Miguel nagybátyánkat —, jöjjön másnap a munkaügyi minisztériumból apja hivatalos autóján az Igazságügyi Palota elé, pontosan abban az órában, amikor a köztársasági politikusok tárgyalása elkezdődik.

Úgy is történt. Másnap unokanővéremmel pontosan megérkeztünk. A jelenlévő fotoriporterek közül persze egy sem mulasztotta el, hogy lefényképezzen bennünket, amint kiszállunk a hatalmas autóból. Mellettünk állt a minisztérium egyenruhájába öltözött soffőr, amint éppen kinyitotta az autó ajtaját. Én eltakartam az arcom, de ártatlan unokanővérem elbájoló mosollyal jelent meg az összes fényképeken. Az összes esti újságok ezeket a képeket közölték. Az egész család meg volt győződve róla — és ebben nem is tévedtek —, hogy ilyesmi csak nekem juthatott eszembe.

De én egyáltalában nem törődtem vele, hogy miniszter nagybátyámat ezzel nevetségessé tettük. Mindenáron be akartam jutni a legfelsőbb bíróság tárgyalására és célomat el is értem. De nemcsak ezen a napon, amikor könnyen ment, hanem a tárgyalás összes többi napján is. Az Igazságügyi Palotában nagyapám házának egy régi inasával találkoztam, aki most altiszt volt az igazságügyminisztériumban. Neki köszönhetem, hogy egy napot sem mulasztottam el.

A tárgyalás első percétől az utolsóig inkább hasonlított politikai nagygyűlésre, mint tárgyalásra. A védelem felszólalásait hatalmas tapsvihar fogadta. A vádlottak méltóságteljesen jelentek meg a tárgyalóteremben és a nyugtalanság vagy a félelem legkisebb jelét sem lehetett látni rajtuk. Valahányszor csak

beszélni kezdtek, a közönség tapssal és kiáltásokkal lelkesítette őket.

Az első napi incidens után, amikor is Maura hercege a legszigorúbban megtiltotta lányának, hogy még egyszer betegye lábát a tárgyalóterembe, a családot Miguel nagybátyám felesége, lánya és én képviseltük.

A tárgyalás folyamán világosan látszott, hogy a bíróság, megértve a kormány és maga az uralkodó rettegését, nem mer súlyos büntetést kiszabni a vádlottakra és szó sincs arról, hogy bármelyiküket is halálra ítéljék. Úgy látszott, hogy egész Madrid rokonszenvét akarja kifejezni a vádlottak iránt. Az emberek nagy csoportokban gyültek össze naponta az Igazságügyi Palota bejáratánál és üdvrivalgással fogadták a foglyokat, amikor beléptek a palotába vagy kivezették őket onnan, hogy a Minta-Börtön celláiba térjenek vissza. A bíróságot alkotó tábornokok és tengernagyok egyre kevesebb támogatást éreztek a közvélemény részéről, míg a védelem napról-napra nagyobb bizalommal és biztonsággal fejezte ki mondanivalóját.

Az ítélet nem volt váratlan: bűnösek voltak, de enyhítő körülmények szóltak mellettük. Három hónap és egy nap börtönbüntetést szabtak ki a tábornokok és a tengernagyok. A Forradalmi Bizottság, amelyből később a Köztársaság ideiglenes kormánya lett, ismét szabadlábra került. Csatlakoztam a lelkes sokasághoz, amely a foglyokat az ítélet kihirdetése után elkísérte. Most már törődhettek a választások előkészítésével. Amikor aznap éjjel hazatértem, meg voltam győződve arról, hogy Spanyolország köztársaság lesz.

A három választás közül az elsőt, a községi választásokat, április 12-re írták ki. Tizenegyedikén a királypártiak még egy utolsó, kétségbeesett erőfeszítést tettek, hogy meggyőzzék a szavazókat arról: XIII. Alfonznak továbbra is uralkodnia kell. A reakció utolsó kiáltásai mindenüvé elhallatszottak, de ez olyan volt már, mint egy haldokló utolsó nyögései. Minden taxira, de még számos magánautóra is a Köztársaság háromszínű zászlóit ragasztották ezzel a szöveggel: „Szavazzatok a Köztársasági-Szocialista Koalícióra".

A választások előestéjén szüleim házában ebédeltem. És ez az ebéd hevesen és izgalmasan folyt le. Marichu hugom bárgyú és fiatal férje akkor érkezett meg, amikor már az asztalnál ültünk.

— Tudjátok-e, hogy miért késtem el ennyire? — kérdezte hetvenkedve, míg leült a gőzölgő levesestányér mellé.

A család türelmetlenül várta, hogy megtudja, mi volt az az ok, amely rendszerint oly hallgatag sógoromat ennyire kizökkentette a nyugalmából. Taxin jött szüleim házához és amikor a kapu elé értek, megtagadta, hogy a soffőrnek kifizesse a viteldíjat. Előbb távolítsa el a kocsi hátsó ablakára ragasztott köztársasági zászlót, — amelyen ezek a szavak voltak: „Szavazzatok a Köztársasági Szocialista Koalicióra".

— Rendőrt akart hívni — mesélte sógorom, míg sápadt arca kipirult, ahogy dicső tettét tudomásunkra hozta — de én emlékeztettem arra, hogy a rendőrök biztos megtalálják a módját annak, hogy kezeljenek egy olyan soffőrt, aki nem hajlandó levenni a köztársasági zászlót a kocsijáról.

— Akkor a soffőr a foga között morogni kezdett és a királyt szidta, míg végül is elment anélkül, hogy pénzt kapott volna. Biztosítlak benneteket, hogy ez majd meggondolja máskor, mielőtt köztársasági zászlót ragaszt a kocsijára. Csak még két olyan utasa legyen, mint én'... És még hozzá a taxióra majdnem öt pezetát mutatott, mert csaknem egész délelőtt taxin mentem.

— Jól tetted — ugrott fel Marichu. A többiek csendben maradtak, mert meg voltak győződve arról, hogy sógorom tette heves vitákra ad majd alkalmat.

— Gyáva disznó! — kiáltottam. — És ugye most boldog vagy, hogy néhány pezetát elraboltál egy taxisoffőrtől csak azért, mert nem úgy gondolkozik, ahogy te...

— Constancia! — vágott szavamba apám, igyekezve lecsillapítani haragomat és megakadályozni azt, hogy a veszekedés folytatódjék.

— Áruló! — válaszolt szintén kiáltva sógorom, de én nem engedtem, hogy folytassa.

— Nagyszerű állásod van a tőzsdén és egy soffőrtől rabolsz el néhány pezetát.

Anyánk először csak könyörögve tekintett ránk, de végül is energikus hangon lépett közbe.

— Nem tűröm, hogy így veszekedjetek az asztalnál! Vége legyen!

Sógorom és én elhallgattunk, noha gyűlöletteljes pillantásokat vetettünk egymás felé. De tobbé soha nem ültem le egy asztalhoz vele. És azon az április 11-én egész Spanyolországban hasonló jelenetek játszódtak le. Testvérek testvérek ellen, gyermekek szüleik ellen, egész Spanyolország jobboldal és baloldal,

király és Köztársaság között oszlott meg. Melyik kerül uralomra?

Másnap reggel nyugalom volt. Inéz, Zenobia és én, Zenobia Fordján jártuk be a szavazókörzeteket. A monarchia alatt az asszonyoknak nem volt szavazati joguk Spanyolországban, ami azonban nem akadályozott meg bennünket abban, hogy az eseményeket ugyanolyan érdeklődéssel kísérjük, mint a férfiak. Észrevettük, hogy az éjszaka folyamán a királypárti plakátok legnagobb része eltűnt a házak faláról. Letépték vagy átragasztották azokat a koalíció plakátjaival.

Vasárnap volt és úgy határoztunk, hogy egy csendes kis étteremben fogunk ebédelni. A tésztánál tartottunk, amikor belépett az étterembe Miguel nagybátyám a koalíció más madridi képviselőjelöltjeivel.

Elébe mentem, megöleltem és azt kérdeztem tőle:

— Hogy mennek a dolgok?

— Azt hiszem, az összes szavazókörzetekben többségünk van — válaszolt nagyon komolyan.

Inéz, Zenobia és én nem tudtuk visszatartani meghatottságunkat. Felmentünk Inéz lakásába, amely az üzlet felett volt és a délutánt azzal töltöttük, hogy a jövő felett vitatkoztunk. Mit hoz majd a Köztársaság Spanyolország számára? Hosszú órákon át beszélgettünk megállás nélkül. Elképzeltünk magunknak egy új Spanyolországot, amelyben igazság lesz. Elképzeltük magunknak az annyira visszamaradt országot, amint modern nemzetté alakul át, ahol a parasztok is úgy fognak élni, mint emberi lények, nem pedig, mint az állatok. Egy szabad és öntudatos Spanyolországra gondoltunk, amelyben sok-sok iskola lesz. Láttuk a korrupció pusztulását, láttuk, hogy Spanyolországban a halál helyett az élet fog uralkodni...

IV.

A spanyolok már megszokták, hogy a választásokat mindíg az a párt nyeri meg, amelyik éppen kormányon van. Mert hát nem ők számolják-e a szavazatokat? De egy egész nép akaratát még egy ilyen romlott rendszer sem tudja elnyomni. Április 12-én késő éjjel, Romanones grófja a kormány nevében, amelynek tagja volt, ezt mondta az újságíróknak: „A választások eredménye számunkra, monarchisták számára, nem lehet lesujtóbb." És ő jobban tudta ezt, mint bárki más, mert saját

választási körzetének parasztjai kijátszva a kortesek éberségét, megkockáztatva, hogy elveszítik napszámaikat és éhenhalnak, szembeszállva a papok tekintélyével, az urnákhoz léptek, hogy Romanones grófja ellen szavazzanak, aki a megye legnagyobb földesura volt.

Hétfőn Madrid csupa pezsgéssel és kósza hírekkel ébredt. A vasárnapi szünnap következményeképpen az egyetlen ujság, amely megjelent, a Hivatalos Hétfői Lap volt és ez megerősítette a Köztársasági-Szocialista Koalíció győzelmét. Valaminek történnie kellett és hamar. Maga a miniszterelnök is ezen a véleményen volt. Az ujságírók a sarkában jártak, amikor a királyi palotába ment, hogy az uralkodónak a kormány lemondását bejelentse.

— Milyen újabb hírt akarnak még? — válaszolta keserűen a sajtó képviselőinek. — Spanyolország este lefeküdt, mint királypárti és ma reggel mint köztársaságpárti ébredt fel.

Egész nap kósza hírek szállingóztak. A királyt és tanácsadóit pánik fogta el, s ehhez még az a félelmük is hozzájárult, hogy nem tudták, milyen magatartást fog a nép tanusítani. Határozatlanok voltak és nem tudták, mihez kezdjenek. Még nagybátyám, Maura hercege is úgy vélte, hogy hasztalan szállnának fegyveresen szembe a nemzet akaratával. A hadsereg és a csendőrség lőhetnének a tömeg közé, ölhetnének embereket, de azt már nem tudnák elérni, hogy a választásokból a monarchia kerüljön ki győztesként. A királyi palotában mégis akadtak olyanok, akik nem osztották nagybátyám véleményét.

A Köztársaság ideiglenes kormánya kiáltványt intézett az ország közvéleményéhez. Ezt a kiáltványt órákon, perceken belül mindenki ismerte már:

„A most nagykorúvá lett Spanyolország nevében nyilvánosan kijelentjük: kénytelenek vagyunk gyorsan és energikusan cselekedni. A nemzet köztársaságot akar és ezt a kívánságát teljesítenünk kell.“

A királyi palotából válasz érkezett a kiáltványra: a lehető leghamarabb Alkotmányozó Nemzetgyűlésre fognak képviselőválasztásokat tartani.

De a nép vágyai sokkal gyorsabban haladtak előre, mint a királyi ígéretek, de még a köztársasági vezetők nyilatkozatainál is sebesebben. Madrid aznap éjjel ébren maradt. A nép kiáltásai és örömujjongása szállt a levegőben. Ezernyi rögtönzött

dalocskát követelte kiáltva a király távozását. A rendőrök ölelkeztek a néppel a Puerta del Sol-on, Madrid szívében, ahol minden népi jellegű megnyilatkozás történni szokott. Néhány csendőr fegyverét használta egy csapat ártatlan tüntető ellen. Egy ember meghalt, egy másik megsebesült. De a monarchiának még ez a tragikus emlékeztetője sem volt elegendő ahhoz, hogy a madridi nép feszült és elégedetlen hangulatát lenyomja.

Április 14-ének reggele hozta a hírt, hogy az Eibar nevű kis baszk ipari községben a választásokon győzedelmeskedő városi képviselőjelöltek hatalmukba kerítették a városházát és kikiáltották a Köztársaságot.

A királyi család, amelyet az utolsó pillanatban majdnem az egész nemesség és barátaik legnagyobb része elhagyott, amikor ezt a hírt megkapta, remegni kezdett a félelemtől. De félelmük alaptalan volt. A forradalom kitört az utcákon, anélkül, hogy a nép részéről egyetlen puskalövés is elhangzott volna. Egyetlen épület — sem középület, sem magánépület, egyházi vagy városi — nem szenvedett kárt. Nem volt támadás, nem volt erőszak, nem hullott vér. A koalíciós pártok ifjúsága emberi láncot vont a királyi palota köré, nem mintha attól féltek volna, hogy valaki is erőszakot akarna alkalmazni a bentlévőkkel szemben, inkább csak meg akarták akadályozni, hogy a nép öröme azokhoz is eljusson, akik a trónjuk és palotájuk elhagyására kényszerültek.

Déltájban Madridban elterjedt a hír, hogy Barcelonában is kikiáltották a Köztársaságot. Délután három óra felé taxin mentem a Cibeles-téren át hazafelé, amikor a főposta épülete elé érve a soffőr élesen fékezett. Hatalmas tömeg állta el az utat. Mindenki a főposta épületének második emeleti erkélye felé nézett. Kidugtam a fejem a taxi ablakán, hogy megtudjam, mi történik és láttam, amint a főposta személyzete kiteszi a középső erkélyre a háromszínű zászlót: a Köztársaság piros-sárga-lila lobogóját.

A soffőrrel együtt kiugrottunk a taxiból és elkeveredtünk a sokaság közt, amely mintegy varázsütésre, percről-percre nőtt. A téren lévő többi középületekről is egymásután vonták be a királyság zászlóit. A sokaság lelkes tapsba tört ki. Néhol már előre gondoskodtak köztársasági zászlóról és azt azonnal fel is vonták. Ez persze újabb okot szolgáltatott arra, hogy a lelkes, mindent elárasztó tapsvihar megismétlődjék... Ahogy tudtam, utat törtem magamnak az ujjongó tömegben, hazafutottam és

leültem a telefon mellé. A délutánt néhány barátom körében otthon töltöttem és telefonáltam. Először nagybátyám, a miniszter házát hívtam fel, majd néhány újság szerkesztőségét. A legreakciósabb és a királypárti lapok nem válaszoltak, vagy ha válaszoltak, úgy tettek, mintha nem tudnák, mi történt Madridban. Az új helyzetet örömmel fogadó újságok és a köztársasági vezetők lakásának telefonjai állandóan foglaltak voltak, de végül is sikerült Miguel Maura házával összeköttetést kapnom. A legváratlanabb híreket közölte velünk.

A király már elhagyta Madridot. Még aznap délután, talán éppen akkor, amikor mi azt néztük, hogyan függesztik ki a köztársasági zászlót a főposta épületére, elmenekult a palotából. Autóján egyenesen Cartagénába ment, ahol egy hadihajó várta, hogy Franciaországba szállítsa. Mielőtt a királyi palotát elhagyta volna, aláírt egy okmányt, amelyben ideiglenesen lemondott Spanyolország trónjáról. Maura hercege szerkesztette meg ezt a történelmi okmányt és a király sietve aláírta. Ha a madridi nép akkor politikailag érettebb, észrevette volna, hogy az uralkodó utolsó cselekedete is egy újabb kihívás, szembeszállás a nép akaratával.

Mert Maura hercege egy olyan okmányt szerkesztett, amelyből világosan kitűnt, hogy a király „minden jogát" fenntartotta a spanyol trónra és nem mondott le egyetlen tulajdonáról vagy előjogáról sem és semmiről, ami mindeddig családjának tulajdonát képezte. Az új köztársasági kormány úgy határozott, hogy az okmány tartalmát titokban tartja, amíg a királyi család minden tagja át nem jutott a határon.

Másnap reggel a királynő összehívta gyermekeit és velük az Escorial-i állomáson, körülbelül negyven kilométerre Madridtól, felszállt a vonatra. Ott egy egész kisszámú arisztokrata csoport és hűséges követőik kíséretében hátat fordítottak Spanyolországnak és elindultak a vonattal Párizs felé.

A vonat, mely a király családját szállította, még nem ért el az iruni határra, amikor egy másik vonattal találkozott, amely szembenlévő irányból jött. A sikertelen decemberi felkelés számüzött politikusai — szocialisták, köztársaságiak, katonák és repülők, akik csak menekülve tudták a halált, vagy a bebörtönzést elkerülni —, amikor a választások eredményéről tudomást szereztek, diadalmasan tértek vissza Spanyolországba. Azok között, akik vágyódva néztek ki a vonat ablakán, hogy meglássák Spanyolország földjét és falvait, ott volt Ignacio

Hidalgo de Cisneros is, egyike azoknak a repülőtiszteknek, akik a Cuatro Vientos repülőterén történt felkelésben résztvettek. A hazatérő száműzötteket honfitársaik kitörő örömmel fogadták. Azokon az állomásokon, ahol a vonat megállt, mindegyiküket külön-külön meg akarták ölelni.

Azok a férfiak, akik a száműzetésből tértek vissza, nem feledkeztek meg a nemes spanyol hagyományokról... Utasították a mozdonyvezetőt, hogy változtassa meg a vonat menetrendjét, hogy ne kelljen egy fontosabb állomáson összetalálkozniok azzal a szerelvénnyel, amely a királynőt vitte Párizs felé. Pedig talán az ország szempontjából jobb lett volna, ha a „felséges asszony" saját szemével látja a nép lelkesedését azok iránt, akik ezt sem értékelni, sem megérteni nem tudták és máris elkezdték azt a politikát, amely a Köztársaságot később annyira jellemezte és annyi szerencsétlenséget hozott Spanyolországra. Madrid utcáit csaknem három napon keresztül ünneplőbe öltözött tömeg töltötte meg. Az ideiglenes kormány megszerezte a hatalmat és most már a kormány gyeplőjét kézbevéve, hatalmas problémákat kellett megoldania. Az államgépezet állásait még azok töltötték be, akik hosszú éveken át hűségesen szolgálták a letűnt rendszert. Niceto Alcalá Zamora lett az ideiglenes kormány miniszterelnöke, Miguel nagybátyám, a belügyminiszter. Spanyolország rendzavarás és vér nélkül átalakult Köztársasággá.

V.

Zenobia, Inéz és én, minden lehetőt megtettünk, hogy figyelmünket az üzletre összpontosítsuk és elvonjuk magunkat egy kissé mindattól, ami Spanyolországban történt, de hasztalan. Akaratunk ellenére is időnk legnagyobb részét azzal töltöttük, hogy politikáról beszélgettünk.

Ezekben a napokban majdnem minden spanyollal ez történt. Igaz, hogy nagyon kevés munkánk is akadt. A madridi arisztokrácia vagy polgárság asszonyai, akik az előző évben még eljöttek, hogy megnézzék Maura unokáját, amint éppen egy üzletben „elárusítónő", ezen a tavaszon nem tértek már vissza. Sokan közülük rémülten menekültek külföldre, és magukkal vitték vagyonukat. Azok pedig, akik az országban maradtak, csak egy módon tudták a rendszer iránti ellenséges érzületüket kimutatni: pénzüket kivonták a forgalomból. Ha étel és ruházkodás nélkül nem is tudtak meglenni, lemondtak a hímzésekről, az agyag- és üvegtárgyakról, a kerámiákról, amit eddig

üzletünkből vásároltak. Gondolták, hogy így majd rájönnek a falvakban, ahol azokat a tárgyakat készítették, amelyeket mi árusítottunk, hogy a Köztársaságban „nincsen, aki vásároljon". Akármit is inkább, minthogy „ezeknek a köztársaságiaknak" az üzletében vásároljunk!

Inéz, Zenobia és én minden reggel összejöttünk, hogy megvitassuk a legújabb híreket. Emlékszem, egy napon Zenobia bolond örömmel érkezett meg, kezében lobogtatva az újságot:

— Nézzétek, nézzétek — mondta Inéznek és nekem, és ismét kitépte kezünkből az újságot, amelyből még a címeket is alig tudtuk elolvasni, melyek annyi lelkesedéssel töltötték el. — A köztársasági kormány elegendő iskolát fog létesíteni, hogy minden spanyol legalább elemi oktatásban részesüljön és ezt a tervet öt év alatt fogják végrehajtani. — Zenobia maga olvasta fel nekünk, ami az újságban állt. — „Megszüntetjük az írástudatlanságot", ez lesz az új Spanyolország jelmondata.

Inéz és én csatlakoztunk lelkesedéséhez.

— Szeretném megcsókolni és átölelni mindazokat a minisztereket, akik ezeket a rendelkezéseket hozták — folytatta Zenobia. — Boldog vagyok. Spanyolországból új ország lesz ...

Akkor mi is osztottuk bizalmát. Elképzeltük Spanyolországban az új iskolák ezreit. Eddig csak nagyon kevés állami iskola tanított s a többi olyan volt, amilyent én ismertem: apácák vagy vallásos szervezetek fennhatósága alatt. Azokra az iskolákra gondoltam, amelyeket anyám „támogatott" és azokra, amelyeket Spanyolországban csak most fognak építeni. Rá kellett jönnöm, hogy Zenobiának igaza volt. Ezek a férfiak végre megértették országunk egyik legnagyobb problémáját, amikor elhatározták, hogy egy év alatt annyi iskolát fognak felállítani, amennyit a monarchia egy negyedszázad alatt épített, — és ezért minden bizonnyal megérdemelték szeretetünket.

Azt hiszem, egyikünk sem igen törődött azzal, hogy az üzlet vevők hiányában tönkremegy. Úgy gondoltuk, hogy az új rendszerben Spanyolországban végtelen lehetőségek nyílnak meg minden olyan jóakaratú ember előtt, aki tudásával és munkájával dolgozni akar. Úgy gondoltuk, hogy hasznossá tehetjük magunkat az ország újjáépítésében. Valóban, nekem hirtelen eszembe jutott, hogy a Köztársaság használhatna engem a Nemzeti Idegenforgalmi Intézetnél, ahová a királyság idejében eszembe sem jutott, hogy elmenjek állást kérni.

A Nemzeti Idegenforgalmi Intézetet az állam szervezte meg és tartotta fenn az idegenforgalom és a spanyolországi utazá-

sok ápolására. Térképeket és útleírásokat adott ki utazók és turisták számára, különböző nyelveken írt ismertetőket terjesztett, amelyek az ország szépségeit írták le. Ez a szervezet foglalkozott menedékházak és kilátók építésével és azok berendezésével. A Nemzeti Idegenforgalmi Intézet főfeladata nemcsak abban állott, hogy egyre nagyobb számban hozzon Spanyolországba idegen látogatókat, hanem abban is, hogy magukat a spanyolokat bírja rá: utazzanak és ismerjék meg saját országukat. Ezt az intézetet még Primo de Rivera diktatúrája idején létesítették és már hallottam, hogy a diktatúra bukása óta a Nemzeti Idegenforgalmi Intézet nagy nehézségekkel küzd. Az arisztokraták, a diktátor barátai, akik az adminisztráció vezető állásait megszerezték maguknak, a Köztársaság kikiáltásakor teljes számban külföldre menekültek. Én a spanyolon kívül két idegen nyelvet beszéltem és úgy gondoltam, hogy ezt a tudásomat itt hasznosíthatom. Világosan láttam, hogy milyen fontos ezekben a pillanatokban, hogy külföldieket hozzunk az országba, hogy azok saját szemükkel lássák a Köztársaság tevékenységét. Így kell védekeznünk a rosszakaratú és hamis hírek ellen, amelyeket a királypártiak és propagandájuk terjesztett az Ibériai-félszigeten kívül és belül. Azonkívül régi vágyam volt már, hogy segíthessem népszerűvé tenni a spanyolok közt saját hazájukat. Én magam is többet utaztam külföldön, mint Spanyolországban és úgy véltem, hogy a különböző spanyol tartományok közötti állítólagos rossz viszonyt, nemcsak az uralkodó osztályok érdeke szította, hanem az legalább is részben, a szokások és jellegzetességek kölcsönös nemismeréséből származott. Úgy gondoltam, hogy én is segíthetek felszámolni ezt az örökséget, ha igyekszem a spanyoloknak lehetőséget nyujtani, hogy utazzanak az országban és megismerjék egymást. De hogy ez lehetővé váljék, sokkal olcsóbbá kell tenni a közlekedést és megfelelő olcsó szállásokról is kell gondoskodni a nép számára. Ez így valóságos szociális nevelő tényked̈és lett volna, az arisztokrata Nemzeti Idegenforgalmi Intézet pedig csak azzal törődött, hogy a gazdagok kényelmét biztosítsa.

Csupa lelkesedés voltam, amikor megjelentem Rafael Sánchez Guerra, az új miniszterelnök magántitkárának irodájában. Hosszú évek óta ismertem Rafael apját, a volt miniszterelnököt, akit amikor a diktatúra idején önkéntes számüzetésbe ment anyjával, sokszor felkerestünk. Rafael kedvesen fogadott és állást igért a Nemzeti Idegenforgalmi Intézetnél, de amikor kiléptem irodájából, csaknem biztos voltam benne, hogy láto-

gatásomról azt hiszi, hogy én is csak állást keresek a Köztársaságban és fizetést akarok kapni az államtól.

Néhány nappal később behívtak a Nemzeti Idegenforgalmi Intézetbe. Az irodák egy modern épületben voltak, amelyet az állam csak nemrégiben vett át és ahol azelőtt a madridi jégpálya volt berendezve.

Új munkatársaimban nagyon csalódtam. Néhányuk üzletember volt. Egyikük egy fürdőhely gazdag tulajdonosa, mások köztársasági politikusok testvérei, unokaöccsei vagy rokonai. Nem törődtek azzal, hogy bármit is tegyenek, ami építő munka volna, sem olyat, ami a Nemzeti Idegenforgalmi Intézetet Spanyolország és a Köztársaság számára valóban hasznos intézménnyé tenné. Az adminisztratív tisztviselők a diktatúra idején szintén családi kapcsolataik és protekció révén kerültek az intézetbe és a rendszerváltozás után is majdnem teljes számban ottmaradtak. A tisztviselők legnagyobb részének egyetlen törekvése az volt, hogy jó fizetést kapjanak és minél kevesebbet kelljen dolgozniok.

Elhatároztam, hogy nem engedem magam demoralizálni. Addig erősködtem, amíg főnökeimnél elértem, hogy munkát kapjak. A legjobb akarattal állítottam össze néhány útitervet a spanyol kastélyok látogatására. Történelmi áttekintéseket írtam hozzájuk, valamint egyéb ismertető anyagot szedtem össze, de az útitervek soha nem kerültek kiadásra. Ellenőrző körútra küldtek a Nemzeti Idegenforgalmi Intézet egyik menedékházába, amely egy ízlésesen, noha túlzott fényűzéssel berendezett régi kastélyban volt. Persze állandóan üresen állott és fenntartása hatalmas összegeket emésztett fel. Nem használták semmi másra, minthogy a vadászoknak és annak a márkinőnek és barátainak nyujtson menedéket, aki Primo de Rivera megbízásából a menedékházat ott berendezte.

Visszatértemkor elhatároztam, hogy részletes jelentést készítek, amelyben leírom azt a botrányos és szörnyű pazarlást, amelyet ennek az épületnek a fenntartása jelentett. Egyben javasolni fogom, hogy azonnal zárják be vagy alakítsák át olcsó üdülővé, még akkor is, ha az új lakók nem lesznek annyira elegánsak, mint a régiek. De senki nem mutatott érdeklődést az iránt, hogy az ilyen vagy ehhez hasonló pazarlásoknak végetvessünk. A Nemzeti Idegenforgalmi Intézetben a királyságot túlélő magasrangú tisztviselők éppoly részei és tartozékai voltak e menedékházak berendezésének, mint maguk a bútorok. Az a menedékház, amelyet én meglátogattam, csak egy volt a

sok közül. Az új vezetőket pedig, akik mint köztársaságiak kerültek az intézetbe, aligha érdekelte, hogy ezt a problémát megoldják-e vagy sem. Az intézetben szerzett tapasztalataim valószínűleg ugyanazok voltak, amelyet sokan mások — ugyanolyan jóhiszeműek, mint én — szereztek minisztériumokban és egyéb hivatali központokban. Az állami hivatalok legnagyobb részében az adminisztratív munkát ugyanazok végezték, akik még tegnap a királyság hűséges kiszolgálói voltak. A Köztársaság szelleme valójában soha nem hatotta át az állam adminisztrációját. Nem volt elegendő, hogy a kormányfők és a miniszterek megváltoztak, valami sokkal mélyebb, sokkal drasztikusabb változást kellett volna véghezvinni. De mindenki dédelgette és babusgatta a „törvényességét", és valami gyermekes büszkeséget éreztek amiatt, hogy a Köztársaság vérontás nélkül került uralomra. Milyen drágán kellett a spanyol népnek megfizetnie az első köztársasági kormányok „tapintatosságát"!

Míg az új rendszer teljességgel elhanyagolta az állami adminisztrációban annyira szükséges reformokat, a törvényhozás terén belekezdett az új alkotmány előkészítésébe. Ám az a sajnálatos körülmény állt elő, hogy senki nem törődött azzal, hogy átalakítsa és megreformálja az adminisztrációt, pedig végeredményben az új alkotmányt annak kellett volna gyakorlatban megvalósítania. Így a törvényhozás reformjai nem voltak jók semmire, és majdnem teljességükben csak papíron maradtak.

Az új alkotmány első lépése egy olyan reform volt, amelyet minden demokratikus ország már hosszú évekkel ezelőtt végrehajtott: az állam és az egyház szétválasztása. A demokratikus rendszer Európa és Amerika csaknem minden államában bevezette ezt a megoldást, és az egyház nem tekintette magát megkárosítva azáltal. A Köztársaság új alkotmányával a spanyolok élvezni fogják a vallásszabadságot: mindenki ahhoz a valláshoz vagy szektához tartozhatik, amelyhez kedve van, vagy ha akarja, egyikhez sem. A katolikus vallást egyetlen pillanatig sem támadta senki. Ellenkezőleg: azok a spanyolok, akik továbbra is katolikusok akarnak maradni, vallásukat teljes szabadsággal gyakorolhatják, azzal a feltétellel, hogy nem zaklatják a többieket. Viszont semmi egyenlőtlen bánásmódot nem engedélyeztek az egyházi és közhivatalok részéről azon polgárok részére, akik más valláshoz akarnak tartozni, vagy egyikhez sem. A hívek feladata, hogy segítsék az egyházat eltartani, ahelyett, hogy ez továbbra is teher maradjon az állam számára. Egyszóval: csak azok a személyek fizetnek, akik azt akarják, hogy a katolikus

szertartások Spanvolországban megmaradjanak, nem pedig az összes spanyolok, legyenek ateisták vagy bármilyen más vallásúak. Eddig az történt, hogy a katolikus egyház kiadásai az állam költségvetésének részét alkották.

De még mielőtt az új alkotmánynak ezeket az újításait megszavazták volna, az egyház az ország minden politikai küzdelmében már nyíltan a királyság és a reakció oldalára állott. A szószékről a papok uszították a híveket, hogy a Köztársasági-Szocialista-Koalíció ellen szavazzanak, nyájaikat azzal fenyegették meg, hogy a pokol tüzére kerülnek, ha nem támogatják XIII. Alfonzot. Mert az egyház tudta, hogy a Köztársaság egyebek közt számos iskolát is létesít majd, polgári házasságot és temetést biztosít sok olyan ember számára, aki nem hívő. Ez nagyon fontos bevételi forrást jelentett az egyháznak, főleg az iskolák, zárdák és kollégiumok, hiszen ezek legnagyobb része vallásos rendek kezén volt. Mégis nem fért kétség ahhoz, hogy a spanyol nép akarata félreérthetetlenül az volt, hogy az egyház ne avatkozzék bele a politikába és csak lelki ügyekkel foglalkozzék, anyagi ügyek helyett. A Köztársaság javára szóló döntőerejű népszavazás legalábbis ezt bizonyította.

VI.

Ignacio Hidalgo de Cisnerosról sokat hallottam már. A Cuatro Vientos-i felkelés, 1930 decembere óta Párizsban élt számüzetésben és azzal az emigráns csoporttal jött haza, amely az április 14-i választások eredményét megtudva, visszatért Madridba. Spanyolországban 1931-ben a repülőket még a hősiesség és a legenda egy bizonyos dicsfénye vette körül. De még inkább azokat, akik életüket tették kockára a Köztársaságért.

Bevallom, volt bennem valami kíváncsiság, hogy megismerjem. Ha nem így lett volna, talán visszautasítom Regina húgom meghívását, hogy elkísérjem, töltsünk egy napot Alcalá de Henáres-ben, a katonai repülőiskolában.

— A te párod Hidalgo de Cisnero lesz — mondta hugom —, gyere, tudod, hogy a mama nem engedi, hogy egyedül találkozzam repülőtisztekkel.

Elfogadtam a meghívást azzal a feltétellel, hogy húgom néhány pilóta barátja megsétáltat repülőgépen, mert még soha életemben nem repültem.

— Efelől ne legyen gondod, Hidalgóval majd felszálltok — biztosított hugom. — Fél egykor érted jövünk a kocsiján

Hidalgo vezette az autót és én mellette ülve jól megfigyelhettem. Húgom élénken csevegett az udvarlójával és egyáltalán nem törődtek velünk.

Csodálkoztam, hogy Hidalgo halántékán annyi az őszülő hajszál. Sovány volt, magas és napbarnított. Felém fordult és szemét barnának, fogait nagyon fehérnek láttam.

Nem tudtam, mit mondjak neki. Cisneros neves ember volt Madridban és biztos voltam, hogy magában ezt gondolja:

„Hogy mit meg nem tesz az ember a barátaiért! Mert ő és én csak azért voltunk ott, hogy húgom udvarlójával szórakozhasson. Elképzeltem magamnak, amint az Aero Club asztalánál ül a Sevilla-utcában és kirándulásunkat meséli társainak. Azonkívül, gondoltam én, ez repülőtiszt, és egy ‚forradalmár' és biztos nagyon sok és fontos más dolga lenne."

Szerencsére húgom udvarlója az utolsó napok politikai eseményeit kezdte említeni és ezzel általánossá tette a beszélgetést.

Felhasználtam az alkalmat, hogy ezt a nehéz és kellemetlen csendet megtörjem:

— Igen, de én hallottam, amikor Alcalá Zamora a tárgyaláson azt mondta...

— Úgy, szóval ott volt a tárgyaláson? — kérdezte Hidalgo de Cisneros örömmel és bizonyos érdeklődés csengett hangjában.

— Az első sorban ültem minden nap, — válaszoltam.

Attól a perctől fogva elkezdtünk tegeződni.

Amikor Alçalá de Henáresbe megérkeztünk, Hidalgo házában ebédeltünk. Két órával később az ordonánc leszedte az asztalt. Regina és udvarlója az erkélyen kihajolva csevegtek, míg az őrnagy és én továbbra / is beszélgettünk és elfelejtkeztünk mindenről, ami körülöttünk történik.

Ismét eszembe jutott, hogy miért is vagyok itt tulajdonképpen.

— Regina, későre jár az idő — mondtam húgomnak és felálltam.

Hidalgo és barátja kivittek bennünket a repülőtérre. Az őrnagy kölcsönadott egy pilótafelszerelést, amelyet ruhámra húztam, beültem egy nyitott gépbe, Hidalgo begyujtotta a motort és elindultunk. Alattunk mintegy varázszóra feltűntek a Guadalajara-i tartomány arany és vörösszínű tájai. Arcomon éreztem a levegőt és szívem izgatottan dobogott. Azóta is, vala-

hányszor repülőgépre ülök és a gép elhagyja a földet, mindig ugyanazt a hatalmas és túlfeszített érzést érzem.

Az az első repülőutam nagyon rövid volt. A repülőgép mint általában mindazok, amelyek felett a légierők a Köztársaság kikiáltásakor rendelkeztek, öreg volt és rozoga, és oly biztosan mozgott a levegőben, akár egy öreg konzervdoboz.

— Tetszik? — szavait csak szájának mozgásából és arcának kiejezéséből értettem meg, de a nyitott repülőgépben a szél miatt nem tudtam válaszolni.

Elzárta a motort és leszálltunk. A gépészek és katonák siettek, hogy kisegítsenek az ülésből és elcsodálkoztam azon, hogy milyen szeretettel figyelik Hidalgo legkisebb mozdulatát is.

Madrid felé mentünk az autón, amikor felém fordult, hogy megkérdezze:

— Férjnél vagy?

— Különváltan élek a férjemtől, — válaszoltam kicsit mereven.

Egy darabig nem beszéltünk.

— Akkor hát hugoddal élsz szüleid házában? — folytatta kérdezősködését.

— Nem, — mondtam és egy pillanatig haboztam, mielőtt folytattam volna, mert tudtam, hogy életmódom sokak szemében különösnek tűnik. De aztán nyugodtan tovább beszéltem. — Dolgozom és egyedül élek a leányommal.

Fejével bólintott és azt kérdezte:

— Nehezen megy?

— Inkább vagyok független, semhogy a szüleimmel éljek és ne legyen gondom semmire. — Válaszára vártam, mert ezek a szavak Spanyolországban még a Köztársaság kikiáltása után is nagyon merészen hangzottak egy „jócsaládbólvaló" asszony szájából.

Ignacio felém fordult és mosolyogva mondta:

— Nagyszerű! Bámullak.

Másnap a szolgáló legnagyobb csodálkozására valahányszor a telefon csengője megszólalt, futólépésben indultam felemelni a hallgatót. De nem Ignacio volt: másnap sem és harmadnap sem... Egy hét mulva minden érdeklődésemet elvesztettem a telefon és a posta iránt és ha csengettek, hagytam, hogy a szolgáló menjen ajtót nyitni. Úgy látszik, ennek az őrnagynak más barátai voltak...

VII.

Spanyolország már Köztársaság volt. Az arisztokraták és a földbirtokosok az első hetekben remegtek a félelemtől s azt hitték, hogy az új kormány szétosztja a földet a parasztok között, bebörtönzi a reakció vezetőit vagy számüzetésbe kényszeríti őket. Egyetlen köztársasági sem volt biztonságban Spanyolországban a monarchia idején, természetesnek tartották volna, hogy ugyanez történjék most a királypártiakkal a Köztársaságban.

De a köztársasági vezetők a „törvényesség" megszállottjai voltak. Ismerték a történelmet — sokan közülük egyetemi tanárok, professzorok voltak — tudták, hogy ment végbe a világban minden forradalom, de azt gondolták, hogy ez a XX. század Spanyolországában már nem idejénvaló. Számukra a demokrácia azt jelentette, hogy minden spanyol szabadon kifejthesse véleményét Nem ez talán a demokrácia lényege? — érveltek a mult századból ittmaradt liberálisok. Néhányan közülük mégis azt merték javasolni, hogy a demokráciának meg kellene engednie a szabad véleménynyilvánítást mindazok számára, akik hisznek a demokratikus eszmékben, de valamivel kevesebb szabadságot kellene adnia azoknak, akiknek minden vágyuk az, hogy ezeket a demokratikus eszméket elpusztítsák. Akik reálisabban gondolkoztak, azt mondták: engedjük meg mi, a demokrácia hívei, hogy ellenségeink az orrunk előtt pusztítsák el a demokráciát anélkül, hogy valamit is tennénk ennek megakadályozására?

Mégis a *minden áron való törvényesség* hívei kerekedtek felül. A királypártiak érintetlenül őrizték meg nagy vagyonaik által biztosított hatalmukat, továbbra is tulajdonosai maradtak a legreakciósabb és legnagyobb példányszámú újságoknak. Ezek közé tartozott az *El Debate,* a Jézus Társaság lapja, amely Spanyolország legmodernebb nyomdagépeinek tulajdonosa volt és az *ABC.* Ez majdnem naponta jósolgatta, többé-kevésbbé burkolt formában, az újszülött Köztársaság közeli bukását. Csaknem naponta közölt érzelmes beszélgetéseket a trónjavesztett uralkodóval vagy a királyi család más száműzött tagjával és a legszemérmetlenebbül nap-nap után közölte olvasóival a spanyolországi és külföldi királypártiak tevékenységét.

A királypártiak látván az új kormánynak irányukban tanusított elnéző magatartását, egyre szemtelenebbek lettek. A főváros egyik legforgalmasabb útvonalán kibéreltek egy tágas helyi-

séget, összejöveteleket tartottak, röpcédulákat osztogattak és leghívebb tagjai házainak falára vagy a telkek palánkjaira plakátokat ragasztottak. Minden kiadványukban csak egy dolgot ismételtek: „Le a Köztársasággal! Uralkodjék ismét XIII. Alfonz!"

Május 10-én vasárnap a Köztársaság túlzottan nagylelkű és a törvény betűjéhez ragaszkodó politikája meghozta keserű gyümölcseit. Az arisztokrata „señoritók" egy csoportja kikenve, kifenve hajszálvékony fogkefehajuszukkal puha és kerekre begyűrt kalapjaikban, angol szabású világos kabátban vagy felöltőben, kesztyűben és egynémelyik hajlékony bambuszbottal kezében, összegyűlt a monarchista ifjúság új helyiségében, hogy megszervezze a tüntetést, amely május 17-én XIII. Alfonz születésnapján lett volna esedékes. Az aranyifjak arra készültek, hogy fedezik más, kevésbbé elegáns fiatalemberek költségeit — talán néhányan még közülök is kivonultak volna — hogy azok Madrid utcáin 17-én tüntessenek és zavariák a rendet. De ez a vasárnap nyugodtan telt volna el és anélkül hogy terveikről bárki is tudomást szerzett volna, ha az aranyifjúság nem csap túlságosan nagy zajt és nem nyilvánítja lelkesedését oly féktelenül. Az összejövetelen senki sem háborgatta őket s ez úgy látszik, a fejükbe szállt. Kinyitották az ablakokat és grammofonjukon úgy harsogtatták a Királyi Indulót (a királyság himnuszát), hogy a főútvonal járókelői is hallhatták. Utána hangoskodva és kiabálva kivonultak az épületből és azt kiabálták: „Pusztuljon a Köztársaság!"

A taxik szokás szerint a királypárti ifjúság újonnan bérelt helyiségével szemben lévő állomáson álltak sorban. A madridi taxisoffőrök az új rendszer lelkes hívei voltak.

„Pusztuljon a Köztársaság!" — kiáltották továbbra is a „señoritók" kifelé tódulva az épületből.

„Pusztuljon a király!" — válaszoltak a soffőrök, s a királyt még néhány kevésbbé ildomos jelzővel is illették, ami azonban ugyancsak ízes-zamatos spanyol nyelven hangzott el.

Csakhamar az „éljen és a pusztuljon a Köztársaság" kiáltások visszhangzottak mindenfelé. A zürzavarban az *ABC* főszerkesztője, Juan Ignacio Luca de Tena kiválasztotta a hozzá legközelebb álló taxisoffőrt és botjával fejbeütötte. A soffőr ájultan terült el a taxi kormánya mögött, de ez elegendő volt ahhoz, hogy a hír elterjedjen: néhány kihívó magatartású királypárti „señoritó" minden előzmény nélkul meggyilkolt egy soffőrt,

aki kocsijának kormánya mögül védelmezte az alkotmányos rendszert.

Kirándulásból tértem vissza délután autón. A királypártiak gyülekezőhelye közelében két égő kocsit láttunk. A királypárti ifjúság tagjainak autói voltak, amelyeket a történtek miatt megdühödött sokaság felgyújtott. A legnagyobb aggodalomban érkeztem haza. A királypártiak a nép természetes jóságát összetévesztették a gyengeséggel és a gyávasággal. A Köztársaságot már közel egy hónapja kikiáltották, egyetlen csepp vért nem ontottak, egyetlen lövés nem hangzott el. A reakció mégcsak fenvegetve sem érezte magát. És mivel azt hitte, hogy a nép nem is akarja régi kizsákmányolóit elpusztítani, az arisztokraták elhatározták, hogy majd ők pusztítják el mindazt, amit a nép magának felépített.

A királypártiak helyisége előtt összegvűlt tömeg az *ABC* szerkesztősége felé vonult és egyöntetű szándék vezette az embereket·

„Felgyújtani az *ABC*-t". De a csendőrök csapatai már megérkeztek a szerkesztőséghez és ezek megszokták, hogy mindenkor a gazdagok tulajdonát kell védelmezniök. Aki megpróbált volna gyufát gyujtani, hogy lángba borítsa az épületet, ahonnan a népi akaratból életrehívott rendszer ellen a legaljasabb támadások indultak el, a csendőrök azonnal lelőtték volna De nem volt szükség arra, hogy bárki is gyufát próbáljon gyujtani Két lövés dördült el a tömeg ellen A két lövés megsebesített néhány embert Soha nem tudták megállapítani, vajjon a két lövés az újság épületéből vagy a kert fái mögül dördült-e el, ahol két királypárti testvér állt lesben pisztolyokkal felfegyverkezve. A nevük Miralles volt

Ez már túlsok volt a madridi nép dühének Megállapították a villamosokat a taxisoffőrök garázsba vitték autóikat és másnap reggel kitört az általános sztrájk.

A Hivatalos Hétfői Lap csak még jobban növelte a nép haragját Berenguer tábornokot, a királyság utolsó diktatórikus kormányának miniszterelnökét akit Fermin Galán és Garcia Hernandez haláláért mindenki felelősnek tartott, a Köztársaság ideiglenes kormányának rendelete értelmében szabadlábra helyezték A törvény holt betűi ismét erősebbek voltak a legelemibb szükséges óvatosságnál.

Hétfőn délben az UGT (Általános Szakszervezeti Szövetség) utasítást adott szakszervezeteinek, hogy a munkások térjenek

vissza munkahelyeikre. Madridnak nem minden dolgozója állt az UGT szakszervezeti fegyelme alatt. A szakszervezetek tudtak fegyelmet tartani munkásaik között, de férfiak és asszonyok méltatlankodástól ízzó sokasága árasztotta el az utcákat. Pasz szív szemlélők hatalmas tömege figvelte csendben, amint néhányan felgvujtották a jezsuiták székházát a La Flor-utcában, ahol én először gyóntam életemben.

Az emberek ezrei közül, akik a tüzet végignézték, nagyon kevesen, vagy egy sem vett részt olyasmiben, ami hozzájárult volna ahhoz, hogy az a templom vagy más templomok kigyul ladjanak. De nyugodtan és ellenállás nélkül nézték végig égésüket. És amikor a lángoló templomot és kolostort eloltották, a madridiak felháborodott érzelmeikben megnyugodva hazatértek. A templomban műértékek nem voltak. A pénzt és egyéb értéktárgyakat egy közeli órásnál helyezték letétbe. A jezsuita atyák még azelőtt elmenekültek, hogy székházuk kigyulladt volna.

Én magám nem láttam egyetlen tűzesetet sem, noha a lángok egész Spanyolországban hatalmas sebességgel csaptak fel. Ezt a napot Inézzel töltöttem az üzlet fölötti lakásban és félelemmel, aggodalommal gondoltunk a következményekre. A népet addig gyötörték, amíg csak jogos felháborodása kétségtelenül anarchikus formában ki nem robbant. Spanyolországban a társadalmi érintkezés még nagyon kezdetleges fokon állott. A nép valamilyen formában ki kellett, hogy fejezze méltatlankodását és meg kellett védelmeznie magát a provokációk ellen, amelyek alig megszerzett és még olv gyenge lábon álló szabadságát akarták elpusztítani. A kormány csak a fegyverek erejével tudta volna az eseményeket megakadályozni. Ám a Köztársaság kormányzói mindenki szemében a csak nemrégen megszerzett demokráciát személyesítették meg és azokban a percekben, még ha akartak, sem tudtak volna a népre lövetni. A nép maga, azokban a napokban, amikor visszafojtott felháborodása végre kirobbant, nagy igazságérzetről tett tanuságot, de még nagylelkűsége is megmutatkozott az arisztokráciával és a klérussal szemben, amely évszázadok óta tartotta elnyomva. Egyetlen bank, kaszinó vagy palota sem volt a sokaság haragjának célpontja. A legtöbb üzlet nyitva maradt és a legkisebb kárt sem szenvedte. A népet azzal fenyegették meg, hogy elpusztítják az alig megszületett Köztársaságot, amelynek még nem voltak szervezett védelmi eszközei, sem vezetői, akik törekvéseit meg tud-

ták volna valósítani, érthető, hogy méltatlankodását nem tudta más módon kifejezni.

Inézzel megértettük, hogy a tűzesetek a királypártiak kihívó magatartásának elkerülhetetlen következményei voltak, de megértettük azt is, hogy mindez majd súlyos következményekkel jár. Másnap meglátogattam Miguel nagybátyámat, annak a kormánynak belügyminiszterét, amelyet az egész reakció egyhangúan azzal vádolt, hogy nem adott parancsot a csendőrségnek, hogy a népre tüzeljen. Én tudtam, hogy Miguel nagybátyám a tűzeseteket okozó csoportok szétoszlatására több rendőrosztagot küldött ki, de ezek vagy féltek, vagy megértették, hogy hasztalan szállnának szembe a nép akaratával és nem engedelmeskedtek a kapott parancsnak.

Nagybátyámat gondok között találtam és telve borúlátó előérzetekkel. Megértette, hogy soha nem tud majd támogatást kapni azoktól, akikre számított, hogy velük a Köztársaság mérsékelt és konzervatív pártját megalakíthassa.

Míg Spanyolországban csak az elnevezéseket változtatták meg és a Köztársaság ugyanúgy védelmezte a gazdagok érdekeit, mint a királyság tette, sokan voltak hajlandók az új rendszert, ha félénken is, de támogatni. De amikor azt látták, hogy a csendőrség nem védelmezi mindenekfelett a gazdagok vagyonát és a templomok sérthetetlenségét, élet-halál küzdelemre készültek fel a Köztársaság ellen.

Azoktól a napoktól kezdve a szakadék a spanyolok között egyre jobban mélyült. Családok, testvérek, apák, anyák, gyermekek és még házaspárok is, a választás első percei után békét kötöttek egymással. Most ismét szemtől-szemben állottak és ez alkalommal úgy látszott, hogy nincs segítség. Családi körben már nem lehetett politikáról beszélni. Az emberek már mint köztársaságiak, vagy királypártiak éltek és lélekzettek. A szabad és demokratikus Spanyolország mellett voltak, vagy ellene.

A nemzet legnagyobb része, a parasztok, a munkások, a szerény kereskedőkből, iparosokból vagy tisztviselőkből összetevődött kispolgárság zöme, a minden rendű és rangú legkiválóbb értelmiségiekkel együtt, készen állt, hogy megvédelmezze a Köztársaságot. A gazdagok és mindazok, akik eddig a hatalom és a pénz által nyujtott előjogokat élvezték, nagyiparosok és bankárok, földbirtokosok és nemesség, vallásos rendek és az egyház magasrangú képviselői, valamint a klérus nagyrésze (noha nem minden falusi pap tartozott ezek közé) a másik oldalon helyezkedett el.

Amikor aznap este Miguel nagybátyám házából hazatértem, már tudtam, hogy sorsomat azokéhoz csatolom, akik készen álltak, hogy Spanyolország szabadságát megvédelmezzék. Akkor éppen úgy meg voltam győződve, mint ma, hogy a szabadság erői végül is győzedelmeskedni fognak, meg voltam győződve arról, hogy a spanyol népet soha többé nem lehet teljesen leigázni.

Ám megértettem azt is, hogy amíg Spanyolország végre teljesen szabad lesz, nagyon nehéz éveknek nézünk elébe.

VIII.

A lángok kialudtak és a fővárosban meg a vidéken helyreállt a nyugalom. A férfiak és az asszonyok visszatértek munkájukhoz. Összehívták az Alkotmányozó Nemzetgyűlést és a várakozásnak megfelelően a Köztársasági-Szocialista-Koalíció nagy többségben küldhetett képviselőket a Nemzetgyűlés padjaiba. E képviselők legnagyobb része értelmiségi volt és csakhamar bebizonyították, hogy nem értenek a politikához. De a nép meg akarta mutatni, hogy tiszteli a kultúra képviselőit, akiket Spanyolországban oly hosszú időn át vetettek meg és állítottak félre a kormányzás útjából. A királyság idején üldözték az egyetemeket, a Köztársaság tiszteletben tartotta a tudósokat és egyetemi tanárokat és olyan állásokba és hivatalokba helyezte őket, amelyet csak a legnagyobb nehézséggel tudtak ellátni.

A Köztársaság alkotmányának a nemzetgyűlés által elfogadott első pontja így hangzott:

„Spanyolország a dolgozók szabad és igazságos rendszerben megszervezett demokratikus Köztársasága. Szerveinek hatalma a népből ered."

Értékes szavak voltak ezek, de sajnos, amit állítottak, akkor nem volt igaz. Mert a parasztok még nem szabadultak fel a földbirtokosok uralma alól és az egész országnak nagy változáson kellett még átmennie ahhoz, hogy az alkotmány bevezető paragrafusa valóságos tartalommal teljék meg. Mégis ezek a szavak egy olyan elmaradott országban, mint Spanyolország, egy új nap hírnökéhez voltak hasonlók.

Kétségkívül a legfontosabb problémák, amelyek az ország figyelmét lekötötték, és amelyeknek gyors megoldását az uralmon lévő kormánytól várták, a következők voltak: az agrár-

helyzet, a hadsereg, az Egyház és Katalónia. Az új alkotmány mindezen kérdésekre megoldástervezeteket dolgozott ki, de ezeknek hatékonyságát csak a gyakorlat bizonyíthatta be. Az alkotmány elfogadása után még számtalan olyan kiegészítő törvényt kellett megvitatni, amelyek konkrét és világos formában írják elő a kijelölt reformok végrehajtását.

Az agrárhelyzet Spanyolországban 1931-ben abban a néhány pontos szóban foglalható össze, amelyet a Földreform Intézet egyik kiadványában olvashatunk 1937 májusából: *„A szegénység egyes vidékeken növekszik, a nagybirtokok továbbra is fennállnak, a földbirtokosok egyre inkább a nagy városokba költöznek és nem törődnek birtokaikkal, a földeket rosszul művelik meg, a bérleti árak magasak és a napszámbér nyomorúságos."*

Míg a Nemzetgyűlés ezeket a problémákat tárgyalta és én barátaimmal politikáról beszélgettem, először tudtam meg valamit a parasztok, kisbirtokosok és földmunkások helyzetéről. Emlékeztem, mint élt a La Mata körül elterülő falvak lakossága és milyen volt a bérlők, napszámosok, szénégetők élete, akiket gyermekkorom óta ismertem. Számot adtam magamnak arról, hogy ez a helyzet a végtelenségig ismétlődik. Spanyolország egész területén sokszor még ezerszer rosszabb körülmények között. 1931-ben körülbelül tizenötmillió spanyol élt a városokon kívül és ezek közül egyesek legnagyobbrészt, mások kizárólag csak a földművelésből tudták magukat fenntartani. De hát milyen volt a föld felosztása? Az 1935-ös statisztikák, amelyek három évvel azután készültek, hogy Spanyolországban a földreform-törvényt megszavazták, ezt mutatják:

Nagybirtokok (200 holdnál nagyobb birtok) 7,468.029 hektár.

Középbirtok (100—200 holdig) 2.339.957 hektár.

Középbirtok (10—100 holdig) 4,611.789 hektár.

Kisbirtok (10 holdnál kisebb) 8,014.715 hektár.

Ilymódon Spanyolország *egész* területének 33%-a olyan földbirtokosok kezében volt, akik legnagyobbrészt a nagyvárosokban, földjeik jövedelméből, földjeiktől távol éltek. E nagy birtokosok közül tizennégy család közt oszlott meg 383 062 hektár. A félfeudális arisztokratáknak e listája élén Medinaceli hercege állott 79.147 hektárral, utána következtek a Penaranda, Villa Hermosa és Alba családok 51.000, 47.000 és 37.000 hektá-

ron felüli birtokaikkal. A tizennégy család névsorát Lerma hercege zárta be csaknem 12.000 hektárral.

Kezdetben nehezen értettem meg, hogy az emberi élettel kapcsolatban mit is jelentenek ezek a rideg és száraz számadatok. Mindíg azok között éltem, akik a föld tulajdonosai voltak. Először most kezdtem érdeklődni a kérdések iránt és megérteni a földnélküliek problémáit. E tizennégy család mellett, akik egymás között 383 000 hektár földet osztottak fel, két és fél millió galiciai paraszt állott — Galicia földje szegény és keveset hoz —, akik összesen 2.9 millió hektár föld felett rendelkeztek, azaz családonként alig többel, mint egy hektárral.

Az én apám hatalmas birtokok tulajdonosa volt Salamancában, La Mata-i birtoka Segoviában volt. De apánkat családunkban senki nem tekintette földbirtokosnak, mivel üzleti ügyeivel foglalkozott és érdeklődését jobbára banküzletek foglalták el. Mégis azoknak a parasztoknak nagyrésze, akiket én apám földjén dolgozni láttam, még annyi földdel sem rendelkezett, ahol egy krumplit elültethetett volna.

Ez persze nem azt jelentette, mintha Spanyolország szegény lett volna. Ezt a kifejezést századokon keresztül használták azok, akik minden gazdagságukat a foldből szerezték. Spanyolország minden téren rettenetesen elmaradt, de talán mindennél jobban a földművelés terén. Még ez a néhány ember tulajdonát képező spanyol föld is nagyon sokat szenvedett az erdőkkel űzött rablógazdálkodás, az avult földművelési mód és a modern öntözőrendszer hiánya miatt. Az volt a helyzet, hogy a XX. század közepén még ugyanazt a csatornázási rendszert használták, amelyet az arabok teremtettek meg a félsziget leggazdagabb vidékein és más vidékeken pedig még ezt az öntözési rendszert is elhagyták anélkül, hogy helyébe valami mást létesítettek volna. Egész országrészek szegényedtek így el a tulajdonosok hanyagsága miatt. Ezeket nem érdekelte az, hogy földjüket kellő módon kihasználják. Nagyon sok föld maradt felszántatlanul, és ezek a birtokok hosszú éveken, sőt gyakran századokon át nem hoztak semmit. Az ott élő földmívesek rosszultápláltak voltak és elszegényedtek. Nagykiterjedésű területeket, amelyeket a lakosság hasznára meg lehetett volna művelni, csak a bikaviadalra szánt állatok tenyésztésére használtak fel.

„Az alkotmányozó nemzetgyűlés által megszavazott eredeti földreform-törvény legfontosabb irányelvei", írja a Földreform Intézetnek ugyanez a kiadványa, a következők voltak: „a föld-

míveléssel foglalkozó lakosság átrendezése, a területi tulajdon széleskörű, újból való elosztása, a régi feudális birtokrendszer maradványainak felszámolása, azoknak a javaknak visszajuttatása a községek számára, amelyektől megfosztották őket és a földdel foglalkozó munkásság határozott védelme."

„A felszántatlan nagy területeket fel kell osztani és ezeken parasztcsaládokat kell letelepíteni."

Az új rendelkezések megtiltották a kormány által megszabott mennyiségen felül a gabona és más termények kivitelét. Így akarták fenntartani az árak színvonalát és elejét venni annak, hogy spanyol terményeket külföldre adjanak el, mialatt a lakosság nagyrésze éhenhal az országban. Ezenkívül megszavazták a járási határtörvényt. Ezzel akarták megakadályozni azt, hogy a birtokosok portugál és más vidékről való szegényebb munkásokat alkalmazzanak olcsóbb bérért, míg a járásbeli napszámosok munkanélkül maradnak. Ha a birtokos birtokán valamilyen munkát akart elvégeztetni, eljött az aratás vagy a szüret ideje és a tulajdonos inkább hagyta megrothadni a terményt, semhogy a földmunkásoknak munkát adjon; a földreformtörvény kimondta, hogy a sommásoknak jogában áll learatni a gabonát és felvenni érte az azért járó bért.

Az agrárreform-törvény rózsaszínű jövőt festett Spanyolország számára, *ha a gyakorlatban is megvalósították volna.* De erre vonatkozólag ismét a Földreform Intézet említett kiadványát idézem: „Mindez (az Alkotmányozó Nemzetgyűlés által megszavazott földreform-törvényben foglalt újítások) a különböző politikai pártok programjában benne volt, de az ország közvéleményének legszélesebb rétegei is követelték. Am amikor a szavakból és az elméletből a gyakorlatra kellett volna áttérni, a kiváltságos osztályok ellenállása szinte legyőzhetetlenné vált. Egy hajszálnyit sem engedtek önző álláspontjukból. A nagylelkűség legcsekélyebb jelét sem mutatták. Le nem mondottak semmiről, hogy véget vessenek az agrárrendszer százados igazságtalanságának és egy kevés jólétet biztosítsanak a legnyomorultabb és legszegényebb osztálynak, a parasztoknak, akik nélkül a nemzet nem tudna fennmaradni."

Az állam magára vállalta, hogy az arisztokratáktól vásárolt földekre behelyezi a parasztokat. Azok a kevesek, akik addig Spanyolország földjének 33.9 százalékát birtokolták, most majd át kell, hogy engedjék a helyüket a legszegényebb osztály millióinak. De a reformokat nem lehet csak papíron végrehajtani.

1931-ben a spanyol parasztok tele voltak reménységgel. Évekkel később még mindig várták, hogy a Köztársaság elkezdje szétosztani az ígért földeket. Az agrárreform oly szörnyű lassúsággal haladt előre, hogy nem egyszer kérdeztem magamtól, vajjon nem azok hajtják végre a földreformot, akinek minden érdekük, hogy az Spanyolországban soha a gyakorlatban meg ne honosodjék.

A hadsereg kérdését az új alkotmány néhány — kevés — paragrafusa szintén szabályozta. Manuel Azañát nevezték ki a Köztársaság ideiglenes kormányába hadügyminiszternek. Azañát, ezt a hideg értelmiségi koponyát egyáltalán nem érdekelte, hogy mások mit gondolnak, ehhez túl gőgös volt. Már évek óta foglalkozott a hadsereg elméleti problémáival. Azaña valójában szakértő könyvtári hadvezér volt és valószínűleg nem akadt még egy olyan értelmiségi Spanyolországban, aki asztal mellett ülve, nála könnyebben nyert volna csatákat. Hányszor magyarázta el kávéházi társaságában vagy az Athenaeumban azokat az újításokat, amelyeket a spanyol hadseregben be kell vezetni! Abban a hadseregben, amely túl volt zsúfolva tábornokokkal! Hányszor beszélte meg ezeket a dolgokat politikai barátaival és hányszor tett javaslatot kávéházi beszélgetés közben annak a hadseregnek a megreformálására, amelyben nyolcszáz tábornok volt és minden hat katonára esett egy tiszt!

Azaña most hadügyminiszter volt, nem pedig ebédutáni hadseregpolitikus.

Amikor átvette a minisztériumot, a hadseregben könnyen meg lehetett számolni azokat a mindenféle rangú tiszteket, akik valóban köztársasági érzelműek voltak. A tisztikar egy részét egy csoport magasrangú katona és fiatal tiszt alkotta, akik főleg arisztokrata családból származtak és akiknek osztályérdekei az arisztokratákkal, földbirtokosokkal és az egyházéval egyeztek meg. A hadsereg tisztikarának másik részének többsége, középosztályból való tisztekből állt. Ezeknek nem volt alapos politikai meggyőződésük és noha a hadsereg vezetésében egyszerű társadalmi származásuk miatt viszonylag nagyon kevés befolyással rendelkeztek, ezeket kellett megnyerni a Köztársaság számára, mivel a tisztikar zömét ők alkották.

A hadsereg azt állította magáról, hogy nem „politizál". Ám a valóság az volt, hogy sohasem merészelt szembeszállni az egyház vagy a korona tekintélyével, mert mindkettőt egyformán „isteni eredetűnek" tekintette. De a vezérlő tisztek uralkodó osz-

tálya mindig fenntartotta magának a jogot, hogy bármilyen olyan helyzetről „nyilatkozzék", amelyet érdekeivel ellentétesnek tart, vagy amely előjogait a legkevésbbé is csökkentené. E „nyilatkozatok" legrégibb emlékezet óta soha nem akartak a hadseregből kiinduló új politikai irányvonalat szabni, hanem csak arra szolgáltak, hogy valamely hadtest elégedetlenségét fejezzék ki az uralmon lévő kormány politikájával szemben.

Azaña előtt csak két lehetőség állott. Vagy össze kell fognia a középosztályból származó tisztek határozatlan tömegét és velük, valamint a rendszerhez teljesen hűséges néhány tiszttel egy valóban néphű hadsereget felállítani, többé-kevésbbé drasztikus rendelkezésekkel félreállítva a hadseregben uralkodó arisztokrata osztályt, vagy pedig feloszlatni a hadsereget és a meglévő kevés köztársasági érzelmű tisztre és a legénység soraiból kiemelt népi származású új káderekre támaszkodva — akiket külön e célból létesített iskolákban nevelnének —, azt újra szervezni. Mert ahhoz nem fért kétség, hogy az újonnan megszületett köztársasági rendszernek új és teljesen hűséges hadseregre van szüksége. De Azaña félt attól az ellenkezéstől, amelyet ez a cselekedete kiváltana és a két út egyikét sem választotta. Ellenkezőleg, egy sereg olyan intézkedést léptetett életbe, amely a nemzet szempontjából nem volt fontos. Ám e rendeleteit azok a reakciós elemek használták fel saját javukra, akiket mindjárt az első percben el kellett volna távolítani a hadseregből, de soha nem távolították el őket.

Az a rendelkezése, hogy mindazok a tisztek, akik ezt kívánják, teljes fizetéssel nyugdíjba mehetnek, szintén nem oldott meg semmit és szörnyű következményekkel járt. Ahelyett, hogy a rendszer ellenségei vagy a legtehetetlenebb és legrosszabb tisztek vonultak volna nyugdíjba, a nyugdíjaztatás iránti kérést össze-vissza és ki-ki saját akarata szerint adta be. Az érdekeltek tehetségét és politikai érzelmeit senki számításba nem vette. A köztársasági érzelmű tisztek közül sokan megragadták a kínálkozó alkalmat, hogy otthagyjanak egy olyan foglalkozást, amit pusztán csak megélhetési eszköznek tartottak. Ezek most a teljes nyugdíjjal a zsebükben új munkaterületen kerestek elhelyezkedést. A reakciós tisztek pedig, akik ezt a rendeletet saját javukra használták ki, nyugdíjaztatásuk után is szoros kapcsolatban maradtak a még tényleges szolgálatot teljesítő tisztikarral és egyre jobban érvényesítették befolyásukat a politikai életben. Végnélküli szabad óráikat azon rendszer elleni összeesküvések-

kel töltötték el, amely a megélhetést oly nagylelkűen biztosította számukra.

Az egyház és az állam szétválasztása a reakció részéről nagyobb ellenzést váltott ki, mint a Köztársaság által hozott bármely más intézkedés. A királypártiak mindenáron igyekeztek külföldön azt a hatást kelteni, mintha az új köztársaság vallásellenes volna és el akarná pusztítani a vallásgyakorlatot és a hitet. Pedig ennél semmi nem állt messzebb a valóságtól. Más országokat nem tekintettek vallásellenesnek azért, mert az egyházat az államtól elválasztották. A modern demokráciák egyetemlegesen azt vallják, hogy a szabad országok polgárainak élvezniök kell azt a jogot hogy ahhoz a valláshoz tartozhassanak és azt a vallást gyakorolhassák, amelyikhez kedvük van. Ha valakinek úgy tetszik, egyik valláshoz sem kell tartoznia. Ezenkívül még az is általánosan elfogadott jogszokás, hogy maguk a hívők döntenek, hozzájárulnak-e vagy sem anyagi segítségükkel az egyház költségeihez. A többi demokratikus nemzeteknél a katolikus egyháznak eszébe sem jutott, hogy az államnak kell eltartania az egyházat és a klérust.

De amikor az Alkotmányozó Nemzetgyűlés az egyház és az állam szétválasztásának törvényét és a vallásszabadságot megszavazta, a királypárti spanyolok panasza és jajveszékelése mindenüvé elhallatszott. A katolikus egyház hatalmas volt. Egy huszonötmillió lakosságú országban 168.762 férfi és asszony állt kizárólagos szolgálatukra, többen, mint az összes közalkalmazottak együttvéve, beleszámítva a rendőrséget és a tisztviselőket is. Az egyház volt az egyik legnagyobb földbirtokos az országban és egyben a legkevésbbé nagylelkű földesúr a parasztokkal szemben. Kisbirtokosokkal lakott egész falvak kerültek lassanként uzsora és a parasztoknak nyujtott hitelek folytán vallásos rendek vagy olyan többé-kevésbbé leplezett vállalatok kezébe, amelyeknek tőkéje a Spanyolországban leghatalmasabb vallásos rendtől, a Jézus Társaságtól származott.

A katolikus egyház volt az ország egyik legnagyobb kapitalistája is. A jezsuiták csaknem kizárólagos tulajdonosai voltak számos bányának, hajózási vállalatnak villanytársaságoknak. Bankok, szállodák, újságok, rádióállomások, vasutak és villamosok voltak a kezükben. Az egyház mint gazdasági vállalat erős konkurrenciát jelentett az üzletembereknek. A madridi villanytársaság, amelynek apám igazgatója volt, noha hosszú éveken át igyekezett független maradni, végül mégis kénytelen

volt fuzionálni a konkurrens madridi villamosvállalattal, az Egyesült Madridi Villanytársasággal. Ennek a vállalatnak a hirhedt Ruiz Senen volt az igazgatója, az az ember, aki a Jézus Társaság „Aladár"-jaként a jezsuiták vállalatainak legnagyobb részét vezette. Hogy ennek a villanytársaságnak tőkéje is a jezsuitáktól származott, az nem volt titok senki előtt.

Az egyház gazdag volt és hatalmas és éppen ezért módjában állt nagy befolyást gyakorolni az országra. A Katolikus Nemzeti Agrárszövetség, amelynek egyetlen valóságos célja az volt, hogy megakadályozza a parasztok egyesülését és azt, hogy belépjenek a szakszervezetekbe, hetven időszaki folyóiratot és öt napilapot tartott fenn. Nyomdájuk éjjel-nappal dolgozott és az országot elárasztotta a Szövetség propagandájával. Mindennek a költségét a Jézus Társaság fedezte.

A vallásos rendek szinte egyedurai voltak Spanyolország nevelésének. A Köztársaság iskolákat és tanintézeteket ígért mindenki számára. De ezeket az iskolákat és tanintézeteket még létre kellett hozni, a tanítókat elő kellett készíteni. Addig is, aki gyermekeit iskolába akarta küldeni, nem küldhette máshová, mint olyanba, amelyet vallásos rendek tartottak fenn. És nem egy gyerek tért haza az iskolából ezt kérdezve: „Mondd apám, mi köztársaságiak vagyunk? Mert a tanítónő a szerzetesi iskolában vagy a zárdában azt mondta a többi gyerekeknek, hogy ne játsszanak velem, mert én nagyon rossz gyerek vagyok, mivel a szüleim köztársaságiak . . ."

Kétségtelenül az egyház nagyon hatalmas volt Spanyolországban. A nemzetgyűlésben José Maria Gil Robles volt a Függetlenjogú Spanyol Szövetség (spanyol rövidítése: CEDA) parlamenti kisebbségének vezetője. A CEDA főfeladata az volt, hogy fenntartsa az egyház és a nagybirtokosok hatalmát és előjogait.

A Köztársaság az új alkotmányban elméletileg megoldotta az egyház kérdését: még hátra volt, hogy meglássuk, vajjon képes lesz-e a gyakorlatban is megoldani.

Katalónia kérdése volt mindennek ellenére a legkevésbbé komplikált probléma azok között, amelyekkel a nemzetgyűlésnek szembe kellett néznie. A katalánok nemzedékek óta vágyódtak arra, hogy önkormányzatukat megszerezzék. Ezeket a vágyálmokat néha egyes politikusok felhasználták saját céljaikra, s ezek Katalónia népét kezükben akarták tartani, részben azért, hogy kizsákmányolják őket, részben azért, hogy azok élő súlyként szerepeljenek a spanyol reakció mérlegserpenyőjében. Az új rendszerben Katalónia kitűzhette saját zászlaját és beszélhe-

tett saját nyelvén. Néhány hónappal később a Köztársaság országgyűlése megszavazta a *statutumot*, amely Katalóniát autonóm köztársaság formájában kormányozta. Katalónia népe nem akart elszakadni Spanyolországtól. A katalán proletáriátus túlságosan jól megértette, hogy ha eddig kizsákmányolták őket, ezért legalább annyira volt felelős Spanyolország központi kormánya, mint maguk a katalán nagyiparosok és bankárok. A katalán tőkések hívták segítségül Martinez Anidót és ők juttatták kormányra Primo de Riverát. A királyság egyformán elnyomta és egyformán rosszul kormányozta az ország minden részében élő népeket.

Az ideiglenes kormány miniszterei, akik a Köztársaság első napjaiban leutaztak Barcelonába, hogy megbeszéléseket folytassanak Francisco Maciá-val, a katalánok „nagyapjával", mindenütt a rokonszenv és lelkesedés kitörő bizonyítékaival találkoztak. Semmi ok arra nem volt, hogy Spanyolország népei ne éljenek testvéri egyesülésben egy szabad és demokratikus rendszeren belül.

IX.

Egy hónap az új Spanyolországban gyorsabban múlt el, mint egy hét a régiben, legalább is nekem. Délelőttönkint a Nemzetközi Idegenforgalmi Intézet irodáiban dolgoztam, délutánonkint pedig a népművészeti üzletben. Esténként barátaimmal jöttem össze, hogy megbeszéljük az eseményeket és késő éjszakáig vitatkoztunk a pillanatnyi politikai kérdésekről. Az életet jónak, szabadnak és boldognak éreztem. Huszonöt éves voltam és kezdtem megérteni sajátmagamat és hazámat. A spanyolok hirtelen olyan problémákkal találkoztak szembe, amelyeket eddig nem ismertek, noha ezek a problémák mindig léteztek vagy ha ismerték is, legalább is igyekeztek nem tudomást venni róluk. A Köztársaságban ezt a magatartást tovább folytatni nem lehetett és ha valaki ezekkel a kérdésekkel szembenézett, fejlődnie is kellett, amikor a kérdések megoldásán gondolkozott. Azokban a napokban Madridban mindenki élénk életet élt. Amikor egy júniusi délutánon a telefon csengetett, egy pillanatra gondolkoznom kellett, mielőtt tudtam volna, kinek a neve az, amelyet a vonal másik végéről hallottam: „Ignacio Hidalgo de Cisneros".

— Ó igen, — válaszoltam végre, míg egy kis szívdobogás-

sal körítve újra eszembe jutottak azok a hetek, amikor vártam, hogy ez a repülőtiszt felhívjon.

— Külföldön voltam, — kezdte mondani és hangjában némi aggodalom csendült. — A találkozásunk utáni napon el kellett mennem. Most felhívlak, hogy nem akarsz-e eljönni egy ünnepségre, ma délután a barajasi repülőtéren...

— Jó...— válaszoltam habozva.

— Igen, gyere, — mondta Ignacio olyan hangon, amely ismét biztonságot és lelkesedést árult el, — az ünnepséget Ramon Franco tiszteletére tartjuk, akit a légierők parancsnokának neveztek ki. — Ramon Franco nevét nagyon sokat lehetett hallani akkoriban. Nemcsak délamerikai repülésével szerzett magának hírnevet, de a Cuatro Vientos-i felkelés egyik főszervezőjének is tekintették. A Köztársaság kikiáltásáig számüzetésben volt és ekkor tért vissza Spanyolországba. Bátyját, Francisco Francót, a tábornokot, akkoriban a hadseregen kívül még alig ismerték.

Nem tudtam miért, de sokkal gondosabban öltözködtem fel, mint azt már jóideje tenni szoktam, kikeresve szekrényemből legjobb ruhadarabjaimat. Ismét fiatalnak éreztem magam és nem olyan asszonynak, akinek élete már befejeződött és sorsa már régen megpecsételődött. Erősen megcsókoltam lányomat anélkül, hogy én magam vagy ő is tudta volna, hogy miért és amikor a házmester csengetéssel jelezte, hogy Ignacio lent vár, futva indultam lefelé a lépcsőn.

Azt a délutánt nagyon kellemesen töltöttük el. Az ünnepség nagyszerűen sikerült, én vidám voltam és folyton nevetni volt kedvem. Szórakoztatónak találtam, hogy a többi repülőtisztek a repülőtér éttermének asztalánál elegáns zöld egyenruháikban feszítettek, míg Ignacio civilbe öltözötten ült mellettem és igyekezett nem észrevétetni magát, noha valójában az ünnepélyt az összes április 14-e után Spanyolországba visszatért köztársasági repülőtisztek tiszteletére rendezték.

Aznap este, amikor házunk kapujáig kísért, észrevettem, hogy hangja ismét aggodalommal van tele, amikor megkérdezi tőlem:

— Akarod, hogy holnap délután érted jöjjek az üzletbe és sétálni menjünk a kocsimon? — Igyekezett közömbösen beszélni és azt a látszatot kelteni, hogy a kérdés nem igen érdekli.

Másnap hosszú sétát tettünk és még sok más napon azután.

Munkám végeztével minden délután Madrid leghűvösebb környékére rándultunk ki. Nagy hőség volt és ünnepnapokon

egész a Sierráig vagy a Jarama partjáig is elmentünk, Madrid és Guadalajara között. Gyakran ebédeltünk Ignacio házában Alcalá de Henáresben, ahol megismertük egymást. Az étterem tulajdonosa egy öreg köztársasági volt és sokat beszélgettünk vele vagy unokahugaival, két kasztiliai lánnyal, akik dolgosak és egészségesek voltak és éppen olyan lelkes hívei az új rendszernek, mint nagybátyjuk.

Egy délután úgy léptem be az üzletbe, hogy még fejemben jártak utolsó kirándulásunk részletei és valószínűleg anélkül, hogy magam észrevettem volna, mosolyogtam. Azt a rózsaszínruhát viseltem, amelyről tudtam, hogy Ignacio nagyon szereti. Vártam, hogy a munkaidő letelte után értem jöjjön. Az volt a szándékunk, hogy együtt vacsorázunk. Az arcomban vagy a szememben tükröződő vidámság árulhatott el, mert Zenobia nem tudta tovább türtőztetni magát, hirtelen így szólt:

— Ma ismét találkozol vele?

— Kivel? — kérdeztem ártatlanul.

— Connie, — szólt Zenobia halkan. Felnéztem az asztalterítőkről, amelyeken éppen az árat tüntettem fel, hogy azután a terítőket visszategyem a szekrénybe. Két legjobb barátnőm, Inéz és Zenobia aggódó arcával találtam magam szemben.

— Köztársasággal vagy a nélkül, de nem szabad elfelejtened, hogy férjes asszony vagy, — mondották — és egész Madrid rólad beszél. Ignaciót mindenki ismeri, téged is és noha mi tudjuk, hogy barátságotokban semmi rossz nincs és nagyon örülünk, hogy elégedettnek látunk, mégis gondolnod kell arra is, hogy mi mindent összebeszélnek rólad. Mert az nagyon jól van, hogy te dolgozni akarsz és hogy megszerezted az anyagi függetlenséget, de tudod, hogy egyedül sétálgass egy férfival férjes asszony létedre, az egész más lapra tartozik!

Férjes asszony vagyok! Bolin már hónapok óta eszembe sem jutott. Különváltan éltünk és nem az én hibám volt, hogy még nem váltunk el. A Köztársaság a válási törvényt is megígérte, de a nemzetgyűlés csak nagyon lassan dolgozott. Közben én, úgy látszik, a világ „legilledelmesebb" országában vétettem az illendőség ellen.

De míg Zenobia beszélt, hirtelen számot adtam magamnak arról, hogy Ignacio barátsága már túlságosan érdekel ahhoz, hogy hajlandó legyek elveszteni azért, hogy mások mit mondanak vagy mit gondolnak rólam. Nem tudtam, hogy ő maga hogy vélekednék efelől, mert első találkozásunk óta társadalmi hely-

zetemről nem beszéltünk. Elhatároztam, hogy Zenobiát úgy fogom meghódítani, hogy összehozom Ignacióval. Megbeszéltük, hogy kirándulni megyünk Zenobia kocsiján és attól a naptól kezdve nagyon gyakran voltunk hármasban, mert Ignacio és Zenobia az első pillanattól kezdve rokonszenveztek egymással. Tudtam, hogy azon a napon, amikor a rólam szóló híresztelések apám fülébe eljutnak, — mert ennek egy napon el kell következnie — Zenobia mellettem áll majd.

Ahogy a nyár múlt, a hőség egyre növekedett. Hármasban terveztünk egy kirándulást. Féltem a nyarat La Matán tölteni, mert arra gondoltam, hogy szüleim elkerülhetetlenül felemlítenék Ignaciót. Úgy döntöttünk, hogy barátnőm autóján látogatjuk meg Salamanca tartományt és környékét. Az utolsó percben Ignaciót behívták egy pilótatanfolyamra és nem tudott velünk jönni. Így hát Zenobiával ketten indultunk útnak, eltelve azzal az új hazafisággal, amelyre már a Köztársaság tanított meg bennünket. Meg akartuk ismerni a saját országunkat.

A második nap délutánján érkeztünk meg La Albercába. Itt az asszonyok fekete szövetszoknyát hordanak, nem berakottat, mint Kasztilia más részein, hanem harangszabásút, mint Aszturiában és Leónban. Öltözéküket gyönyörű, súlyos ezüst- és vasdíszítésekkel ékítik, jellegzetes filigrán fémmunkával, amelyet csak Salamanca tartományban készítenek. Bennünket azonban nem annyira a ruhák és a táj festőisége érdekelt, mint inkább a változás, amelyet a Köztársaság hozott Spanyolország távoli falvaiba. La Alberca nem változott, vagy legalább is én, aki a vidéket azelőtt is ismertem, képtelen voltam felfedezni a változás bármilyen jelét. E salamancai falu nem szakított a multtal. A házak ugyanolyan nyomorúságos látványt nyujtottak, az asszonyok kint ültek az ajtó előtt, ugyanaz a lemondó és fáradt hangulat lebegett mindenütt. Arcukon ugyanúgy a szél, a nap és a földművesmunka-szántotta barázdákat láttuk. Rá kellett jönnünk, hogy nagyon sok idő fog még elmúlni, amíg a Spanyolország területén szétszórtan élő tizenötmillió paraszt életmódja és szokásai megváltoznak.

De La Albercának mégis csak volt valami haszna az új rendszerből. A falu régi börtönét, egy inkább állatoknak, mint embereknek való házat, lerombolták és a jegyzőségen találtunk egy fiatal nőt, aki tudta kezelni a telefont és az írógépet. Ő magyarázta el nekünk az útat, amelyen Las Batuecas felé indulnunk kellett.

Las Batuecas a karmeliták sivatagában terült el és a bará-

tok már legalább három évszázada itt ütötték fel tanyájukat. A templomot és a hozzátartozó épületeket egy buja növényzetű, szűk völgy szélén építették fel. A sivatagot később a szerzetesek elhagyták, valószínűleg azért, mert nagyon magányosnak találták. Az utolsó húsz évben a karmeliták igyekeztek új életet teremteni e remetéknek való vidéken· rendbehozták a templom egy részét és a barátok néhány remetelakát. De a templom leégett és a néhány szerzetesből, aki a rend tulajdonának őrzésére ott maradt, csak Joachim atya tudta ezt a magányt elviselni. A többiek lassacskán visszatértek a városi kolostorokba és más kevésbbé elhagyott vidékekre.

Nem sokkal azelőtt, hogy mi odaérkeztünk, a batuecasi kolostort és a környező területeket eladták egy gazdag salamancai kereskedőnek, aki azokat később tovább adta egy fővárosi arisztokratának. Joachim atya azonban továbbra is őrizte azt, ami valaha a szerzetes-közösség lakhelye volt és ahol a ritka látogatók, akik odáig elérkeztek, meg szoktak szállni. Rajta kívül csak két személy élt még e nagy magányban, a kedves tizenkétéves aranyhajfonatú Carmencita és anyja, egy erős parasztasszony, aki főzött. Carmencita szűk perkálblúzt viselt és földigérő bő berakott szoknyát. Hajfonatát szorosra fűzve, fején kontyba csavarva viselte, mint általában a kasztiliai kislányok. Ide még nem jutott el a főváros divatja. Carmencita vezetett fel bennünket a szobánkba, amely sokkal jobb volt, mint amilyenre számítottunk. A fapadló nem volt túlságosan tiszta és a szoba sarkaiban bőven volt pókháló, de a párnák és a takarók ragyogtak a tisztaságtól. Carmencita büszkén közölte velünk, hogy a takarókat anyja készítette, ő maga mosta a gyapjút is a folyóban. A fürdőszobát is megmutatta, noha félénken figyelmeztetett bennünket arra, hogy nem lehet használni, mert elfelejtették beszerelni a lefolyó csöveket!

Másnap reggel hatkor keltünk. A régi kolostor kertje hűvös és illatos volt ebben az órában. A fák alatt egy palatábla volt az asztalunk. Ezt a használat koptatta le, de maga Joachim atya is símára csiszolta homokkal. Itt szolgálta fel Carmencita a reggelinket. Ebben a völgyben nem sütöttek kenyeret, mert közel s távolban nem termett búza vagy rozs és csak nagyonéha került erre valami paraszt, aki La Albercából leereszkedett a Las Batuecasba vezető lejtős ösvényen, hogy néhány cipót vagy tésztafélét eladjon. Most is ilyen mexikói tésztát ettünk a reggelihez. Joachim atya ajánlkozott, hogy elkísér bennünket Hurdesbe. E szomorú vidék bejáratánál a gazdag és szép völgy csak

csaléteknek szolgált. A szűk völgy növényzete dús és pompás volt. Fák és virágok nőttek vadon és a magány csendjét csak a madarak törték meg. Mi ketten Zenobiával nem igen értettünk a földmíveléshez, sem ahhoz, hogy a talaj jó-e vagy sem, mégis könnyű volt megállapítanunk, hogy a föld itt nagyon termékeny és bőven van víz azon a részen, amely a völgyet alkotja és amelyet a szerzetesek a kolostor felépítésére kiválasztottak. De egy cseppnyi veteményes kerten kívül, amelyet Joachim atya gondozott, az egész terület megműveletlen volt. Átvágtunk a teljesen kihalt völgyön Hurdes felé, amíg csak egy sekély, csaknem száraz, homokospartú folyóhoz nem értünk. Úgy látszik, a Madridban lakó hercegnek, aki a vidék tulajdonosa volt, nem volt fontos, hogy ezt a földet megműveljék.

Amit Hurdesben láttunk, nem lepett meg nagyon. Egyszer évekkel ezelőtt, amikor nagyapám még miniszterelnök volt, lovon járta be ezt a messzi és elhagyott vidéket. Emlékszem, kiskoromban gyakran hallottam, amit erről az útjáról mesélt és a szavaiból kerekedő történet emlékeimben összekeveredett azokkal a tündérmesékkel, amelyeket kiskorunkban Miss Nora duruzsolt fülünkbe, hogy elaludjunk.

Nagyapám egész nap lovagolt. Alkonyatkor érkezett Hurdes első falujába. Fáradt és éhes lévén, odalépett egy kis öregasszonyhoz, aki ott ült a kunyhója küszöbén, egy darab kenyeret kért tőle és szállást éjszakára. De az asszony csak nézett rá és nem felelt. Kenyér? Neki nincs kenyere. Szállás? Be tud-e menni a kunyhóba anélkül, hogy mélyen meg kelljen hajolnia?

A kunyhó túlságosan kicsi volt egy normális méretű ember számára és lehetséges volna az, hogy az egész faluban ne legyen egy darab kenyér, amellyel Spanyolország miniszterelnöke éhségét csillapítsa? Az asszony tovább motyogott. Nem tudja az uraság, hogy a spanyolok ezrei élnek, vagyis jobbanmondva igyekeznek nem meghalni ezen a vidéken, ahol nem terem semmi, ezen a földön, amely nem ad termést, efféle kunyhókból épült falvakban, ahova kívülről semmi el nem jut, mert nincs út, nincs ösvény, nincs posta, nincs telefon és nincs fű, amelyen olyan állatokat lehetne tenyészteni, amelyek ki tudnák vinni őket a hegység ösvényein a külső világba? Nem tudja Spanyolország miniszterelnöke, hogy az egyetlen kenyér, ami Hurdesbe érkezik, csak az, amit a „pék" hoz az öszvéren a Sierra másik lejtőjén lévő valamelyik faluból és zsákja akkor is olyan száraz kenyérdarabokkal van tele, amelyeket a falujában

még a kutyáknak sem vetnek oda, de amelyek a hurdesiek számára nagyszerű csemegét jelentenek?

A gyermekkoromban hallott mese itt befejeződött és gyermeki képzeletemben úgy gondoltam, hogy nagyapám meglendítette varázspálcáját és három hatalmas fehér cipót varázsolt a töpörödött öregasszony elé. De a mese egy része nagyon emlékezetembe véső dött: nagyapám még meghajolva sem tudott az öregasszony kunyhójába bejutni, mert Hurdes lakói, akik annyi nemzedéken át voltak rosszul vagy csaknem sehogy sem táplálva, összeszáradtak és nem tudtak rendesen kifejlődni.

Ez a történet a legapróbb részleteivel is eszembe jutott azon a nyári reggelen, amikor Zenobiával és Joachim atyával Hurdes első faluja felé vettük utunkat. De még az emlék sem tudott bennünket előkészíteni a reánk váró borzalmas valóságra. Az első falu, amelyet meglátogattunk, csaknem kihalt volt. Lakóinak zöme skorbutban és váltólázban meghalt. Joachim atya röviden elmesélte, hogy a királyság idején egy expedíció látogatta meg ezt a vidéket s az expedíció útjáról az egész sajtó beszámolt. Velük jött néhány orvos is, aki ezen a vidéken a váltólázat akarta tanulmányozni. „De", mondta Joachim atya, „mit is lehetne tenni olyan emberekkel, akik folyton olyan éhesek, hogy még a sarat is megeszik?"

Ezek az oly természetes hangon kiejtett szavak borzasztó érzést keltettek bennünk.

— De hát miért nem mennek el innen? Miért nem vándorolnak más tájakra? — kérdeztük.

Joachim atya egy kissé elgondolkozott, majd lassan válaszolt:

— Néhányan, a legerősebbek és legegészségesebbek, elmentek a megye más falvaiba, sőt egész Salamancáig és Extramaduráig is eljutottak. De ott kiderült, hogy mások, mint a többiek. Kisebbek, fejletlenebbek, sokkal tudatlanabbak és így mindenki kinevette őket, nem tudtak sehol munkát szerezni és félig éhenhalva tértek vissza hurdesi kunyhóikba, hogy soha többé ki ne bújjanak onnan.

Zenobiával csendesen hallgattuk a pap szavait. Autónk egy félig befejezett úton ment tovább, amely csak vagy két év óta volt járható. Ennek az útnak köszönhető, hogy a falvak némelyike felvehette az érintkezést a külvilággal, noha még semmiféle postaszolgálatot vagy közlekedési lehetőséget nem állítottak fel. Egyébként a hurdesi falvak lakói sem vártak levelet sehon-

nan s az újságok sem érdekelték őket, mert nagy többségük azt sem tudta, hogy mi az.

A második faluban megálltunk a plébános háza előtt. Joachim atya néhány szekfűoltást igért neki a kolostor kertjéből. Ez a ház sem volt fényüzően berendezve, de a falu többi lakóinak sárkunyhóival összehasonlítva, ez a kőből épült boltíves, mennyezetes szoba, királyi lakosztálynak tünt. Az ágyon szalmazsák és lepedő volt. Mellette hintaszék: valószínűleg az egész faluban nem volt ezen kívül más bútordarab. A plébánost egy nyitott ablakszerű mélyedésben találtuk, amely elől virágcserepek takarták el a kilátást, valamint egy dús sövény óvta meg attól, hogy a falu kellemetlen és nyomasztó képe állandóan a szeme előtt legyen.

A plébános üdvözölt bennünket és megköszönve az oltásokat, melyek e viszonylagos paradicsom növényzetét fogják növelni, elkezdte nekünk gondjait mesélni.

— Képzeljék el, — mondta — mit jelent az, állandóan ezek között az emberek között élni. A folytonos éhségtől mind hülyék vagy féleszűek.

Zenobia, aki általában tapintatosabban viselkedett, mint én, most e szavak hallatára nem tudta visszafojtani felháborodását:

— Szóval mind hülyék és féleszűek? És nem gondolja plébános úr, hogy ha valamivel több ennivalójuk és megművelhető földjük volna, nem lennének annyira féleszűek? A Las Batuecas-i völgy földjeit, amelyek — mint láttuk — teljesen megműveletlenek, miért nem engedik át e faluk valamelyikének?

A plébános ijedten nézett ránk. Fővárosiasan voltunk öltözve, azt hitte talán, hogy a királyi udvar jámbor dámái közül valók vagyunk ...

— Bocsássanak meg, — mondta rémülten — megmutatom a templomot.

De a templom látványa még csak jobban haragra lobbantott bennünket. A plébános házán kívül az egész vidéken a templom volt az egyetlen téglából és kőből épült ház. Belsejében modern és a szokott módon ízléstelen szentképeket találtunk, amelyeket valószínűleg valami „jámbor lélek", talán éppen a templom mecénása ajándékozott, aki azonban nem vette észre a templom körül élő emberi lények borzalmas nyomorát.

A falu sártengeréből és a kunyhókból, ahol váltólázban fetrengtek a betegek, néhány kőlépcső vezetett a templomba. A lépcsőkön meghatározhatatlan korú gyerekek csoportja üldö-

gélt. Piszkos és szomorú testecskéiket csak félig fedték be a rongydarabok, szemeik csípásak és vörösek voltak, arcukon sebhelyek és kiütések húzódtak végig, fejüket vastag piszokréteg fedte... Közvetlenül mellettük túrta a főutca sarát a faluban található egyetlen kiéhezett disznó. A gyerekek szórakozása abból állott, hogy golyócskákat gyúrtak ugyanabból a sárból, amelyben a disznó röfögött és miután a sarat megpuhították ujjaik között, a szájukba vették. Néhány percig figyeltük őket, és mikor kifelé indultunk a templomból, az a kisfiú, aki közülük a legidősebbnek látszott, felkelt és odament a plébánoshoz, hogy kezetcsókoljon neki. A plébános nem tudta elfojtani undorodását. Zenobiával nem bírtuk tovább ezt a látványt és távolabb mentünk tőlük, hogy egy kicsit egyedül járhassunk az utca sártengerében. Megszólítottunk egy asszonyt, aki az egyik ajtó küszöbén ült. Csak amikor felállt, vettük észre, hogy alig egy méter magas. Össze-vissza kötözött rongydarabokba volt öltözve, formátlan és lapos melleiről néhányhónapos csecsemő lógott. A csecsemő arcán ugyanazokat a sebeket és kiütéseket láttuk, mint a templomlépcsőn ülő gyerekek arcán és fején.

— Jó napot, — mondtam én, igyekezve beszédbe elegyedni az asszonnyal. Az asszony ijedten nézett ránk és nem felelt.

— Talán beteg a kisgyerek? — kérdezte Zenobia. Az asszony arcán összehúzódtak az izmok, úgy látszott, azonnal zokogásban tör ki, de nem ez történt. Valami állati nyögést hallatott és eltűnt előlünk a roskadozó kunyhóban. Nem mertük követni, mert az asszony magatartása olyan volt, mint egy sebesült állaté.

Joachim atya észrevette, milyen szörnyű hatást kelt bennünk mindez, de nem akarta, hogy addig visszatérjünk Las Batuecasba, amíg az egész vidék igazi hősét meg nem ismertük. Ez a hős orvos és tanító volt egyszemélyben. Ő vezette az iskolát és a váltólázellenes ambulanciát. Ez volt ugyanis az egyetlen emléke annak, hogy a király oly hatalmas propagandahadjárattal kísért utazást tett Hurdesba. Ennek az orvosnak ajánlottak más állásokat, távol innen, de ez a férfi megértette, hogy egész munkája akármilyen jelentéktelen volt is a probléma nagyságával szemben, elpusztulna, ha ő elmenne onnan. Így hát maradt.

— Valakinek itt kell maradnia — mondta, míg jogos büszkeséggel mutatta nekünk rendelőjét és az iskolát, ahol egész útunkon először láttunk szúnyog elleni fémhálót az ablakokon. — És most, a Köztársaság kikiáltása után remélem, hogy a

hurdesieket elhelyezik valami termékeny földterületen, nem mesze innen és ismét visszaváltozhatnak emberekké, elkeveredhetnek a többi parasztok között. Legtöbbjük valóban nem félészű, nem hülye, hanem egyszerűen csak rosszultáplált és beteg. Nem áll módjukban, hogy táplálkozzanak, sem az, hogy betegségeiket gyógyíthassák.

Zenobia az ajkába harapott. — Most láthatják, hogy mit tehet emberekkel a többévszázados állandó éhség, — folytatta az orvos, mintha csak önmagával beszélgetne.

— De mire volna leginkább szüksége, — kérdeztük az orvost — mit küldjünk Madridból? Szeretnénk valami kis emléket küldeni, hogy eszébe jusson látogatásunk.

Szerettünk volna valamit tenni, hogy igaz örömet okozzunk ennek az embernek. De csak két-három tudományos könyvet kért, amit nemrégiben adtak ki és amit soha nem remélt megkapni. A madridi könyvkereskedés elárusítója, akitől a könyveket később kértük, valószínűleg nagyon csodálkozott, amikor látta, hogy míg a csomagra a címet felírom, könnyekkel telik meg a szemem.

Néhány nappal később Ignacio befejezte a tanfolyamot és folytattuk kirándulásainkat észak felé Galiciába és Aszturiába. Kezdtem megismerni Spanyolországot. Ez az utazás az új érzések tömegét ébresztette bennem. Csak néhány szabad napunk volt még és alig maradt időnk, hogy megőrizzük szemünkben a domboldalakon terraszosan kiépített zöld szőlőskertek emlékét, a mezítláb járó asszonyokat, a festői, de nyomorúságos falvakat, a szép és gondozott galiciai udvarházakat, — a jómódú galiciai családok szép birtokait és a kedves folyókat.

Santiago de Compostelában órákhosszat sétáltunk a csodálatos katedrális körül. A Madridba vezető úton azt mondtam Ignaciónak, hogy most végre spanyol asszonynak érzem magam, mert a nevelésem azt akarta velem elhitetni, hogy Spanyolország közönséges ország, nem előkelő és nem érdemli meg, hogy az előkelő és úri emberek megismerjék. Gyermekkorunk és fiatalságunk évei angol, francia és német hatás alatt teltek el. Ruhánktól kezdve, ételeinken keresztül a beszélt nyelvig minden idegen volt körülöttünk. És most éreztem, mint születik meg bennem a határtalan büszkeség, azért, hogy spanyol vagyok. Először értettem meg a spanyol emlékművek gazdagságát, népe különleges értékeit és először osztoztam egy jobb jövőbe vetett remény mély hitében.

X.

Anélkül, hogy észrevettük volna, Ignacióval egyszerre csak nem tudtunk egymásról lemondani. Zenobia megértette ezt és mivel ő is nagyon megszerette Ignaciót, soha többé nem tanácsolta nekem, hogy ne lássam, vagy hogy igyekezzem kimértebbre fogni kapcsolatunkat.

Madridba való visszatérésünkkor elhatároztuk, hogy amint a nemzetgyűlés megszavazza a válási törvényt és én el tudok válni férjemtől, összeházasodunk. Noha megértettem, milyen érzéseket és rosszallást fog ez családomból és barátaimból kiváltani, nem voltam hajlandó meghajolni az olyan emberek véleménye előtt, akik — ezt biztosan tudtam — válásomat és új házasságomat véteknek és erkölcstelennek tekintik. A házasságában csalódott asszonynak nem volt más lehetősége, minthogy beletörődjék sorsába és élete végéig a vallásban találjon vigaszt, hacsak az a szerencse nem érte, hogy férje nála hamarabb halt meg. Ámbár családunkban még özvegység esetén sem nézték jó szemmel a második házasságot és még sokkal kevésbbé tanácsolták volna azt valakinek. Egy tisztességes és jámbor asszonynak meg kellett elégednie azzal, hogy egyszer ment férjhez, még akkor is, ha férje egész életére boldogtalanná tette! De én nem tudtam a jövőt ennyire reménytelenül nézni. Meggyőződésem volt, hogy Ignacióval nagyon boldog leszek és elhatároztam, hogy feleségül megyek hozzá.

De hosszú idő mult még el, amíg a nemzetgyűlésben a válási törvény napirendre került. Ignacio és én egyre türelmetlenebbek lettünk. Elmúlt az ősz, kezdődött a tél és a nemzetgyűlés még mindig az agrárreformot tárgyalta. Mielőtt a válási törvény napirendre kerülhetett volna, ezt meg kellett szavazniok. Végre 1932 február elején megjelentünk a nemzetgyűlés karzatán, hogy meghallgassuk a bennünket annyira érdeklő törvényjavaslat felolvasását.

Üzletünk nagyon közel volt a parlamenthez és én gyakran mentem el még zárás előtt, hogy átszökjem oda. Ignacióval sikerült a külföldi sajtótudósítók karzatára belépőt szereznünk és csaknem minden délután elmentünk meghallgatni a parlamenti vitát. Gyakran történt meg, hogy amikor a karzaton leültem, éppen az ellenzék katolikus pártjainak szónoka beszélt. Ezek voltak az egyetlenek, akik a törvényt ellenezték. Gil Robles, a katolikus és reakciós kisebbség vezére — az arca kerek volt és egészségtelen tésztaszínű — éppen valami levelet írt asz-

talán, míg a beszédet tartó képviselő közhelyekkel és ismétlésekkel tarkított beszédét egyre tovább nyujtotta, hogy csak minél tovább tartson. Már mindenki tudta, hogy e fenkölt férfiak kedvenc érve az volt: „amit Isten egybekötött, azt nem lehet elválasztani többé". A kék bársonyüléseken helyetfoglaló miniszterek és a koalíció képviselői közül sokan ismerték Ignaciót és rövid idő elmúltával mi ketten lettünk a parlament legismertebb alakjai, éppen azért, mert „oly nagy érdeklődéssel" vártuk a törvény megszavazását. Néha egy-egy barátunk meglátogatott bennünket vagy az altiszttel üzenetet küldött: valamelyik képviselő ma beszédet fog tartani a törvényjavaslat egy bizonyos paragrafusa mellett és ő garantálja, hogy azt még aznap meg fogják szavazni. Nem hiszem, hogy életemben még egyszer ilyen türelmetlenül fogom várni, hogy egy törvényt megszavazzanak! De a törvényeket nem egy nap alatt dolgozzák ki és az ellenzék minden lehetőt megtett, hogy a vitát elnyujtsa. Mindenre, sokszor még az egyes törvénycikkek pontozására is ellenjavaslatot tettek. Így igyekeztek klasszikus romboló politikájukkal szabotálni a Köztársaság minden reformjavaslatát. Tudtuk, hogy a törvényt végül is megszavazzák, mert ez a többség akarata. De gyakran tréfálkoztunk, hogy ez talán majd csak akkor fog bekövetkezni, ha mind a ketten aggastyánok leszünk. Míg mi egy bennünket ilyen közelről érintő ok miatt estünk kétségbe, az egész nemzetnek tűrnie kellett a reakció szabotálását: ugyanezzel a kétségbeejtő módszerrel húzták el a Köztársaság minden alap- és kiegészítő törvényének megszavazását. Amikor pedig valamilyen módon igyekeztek időben határt szabni a képviselők véget nem érő és haszontalan felszólalásainak, ezek elkezdtek tiltakozni: „Ez nem demokratikus eljárás!" Szokásuk szerint és mikor jónak látták, a demokráciát emelték maguk elé pajzsnak, noha ők voltak az elsők, akik mindent megtettek, hogy ezt az újonnan meghódított demokráciát lerombolják.

Madrid, noha csaknem milliós nagyváros volt, ami a hírek gyors terjedését illeti, mégis kicsinek bizonyult. Néhány héttel azután, hogy Ignacióval állandó látogatói voltunk a parlament üléseinek, a hír már mindazok között elterjedt, akiket ismertünk és ismerték családjainkat. Mindenki tudta, hogy válási kérvényemet készen tartottam, hogy a törvény életbelépésének pillanatában azonnal benyujtsam. Mindenki tudta, hogy a mi házasságunk egyike lesz az elsőknek, ha nem is a legelső azok között, amelyeket Spanyolországban válás után kötnek. Ignacio

nővére sietve bejelentette, hogy soha nem lesz képes szóbaállni egy elvált asszonnyal és még kevésbbé tud egy elvált asszonyt sógornőjének tekinteni... És mindez még azelőtt történt, hogy a nemzetgyűlés a törvényt megszavazta volna.

Szüleim, azt hiszem, akkor tudták meg szándékomat, amikor már arról mindenki tudott. Ám apám, amikor a hír fülébe jutott, elhatározta, hogy igyekszik lebeszélni tervemről. Amikor anyám és húgaim már leutaztak La Matára, megkért, látogassam meg. A ház üres volt, a bútorokat szörnyű fehér huzat, a csillárokat színes tüll fedte, a szobák képe ünnepélyes és porlepett volt. A házmester, aki a család távollétében a ház összes kulcsait őrizte, bevezetett apám dolgozószobájába. Leültem az egyik bevont karosszékbe, ideges voltam és nem tudva mit mondjak, nézegettem a falon függő képet. Pontosan emlékeztem erre a képre — ezt is fehér vászonhuzat fedte — és míg apám, csakúgy mint én magam, nem merte elkezdeni a beszélgetést, igyekeztem a vászon alatt meghúzódó angol metszet minden kis részletét magamban felidézni.

Később talán éppen a ház csendje, a bútorok szokatlan látványa és az elhagyatottságnak ez az általános érzése késztettek a szokásosnál nagyobb őszinteségre. Mert addig soha nem mertem megmondani apámnak, amit gondoltam.

Elkezdődött a kikérdezés. Apám alig tudta elrejteni szörnyülködését és rossz érzését:

— Igaz...?

— Igen, apám. Amint tehetem, el akarok válni Bolintól és férjhez akarok menni Ignacióhoz.

Az arca elsötétült.

— Nem elég, hogy egyszer követtél el súlyos tévedést életedben?

Végighallgattam apám szájából Ignacio leírását: „Jócsaládból-való", de vagyontalan katona, akinek szülei és rokonai — mind „a legtiszteletreméltóbb személyek" — éppolyan riadalommal néznek Ignacio új házassága elé, mint az én családom. Ignacio *köztársasági* volt és *szocialista* meg *kommunista* barátai voltak.

Egy pillanatra sem vettem le szemem a fehér vászonnal bevont angol metszetről, de a felháborodásomat így is alig tudtam visszafojtani.

— Ezenfelül még a válás! Tudod te, hogy mit jelent ez a mi családunknak? — folytatta apám. — Nem érted meg, hogy milyen bánatot okozol anyádnak és nekem? Nem elég neked,

hogy magad szerencsétlen vagy, azt akarod talán, hogy mindannyian azok legyünk?

Az ujjaimat pattogtattam, gondolva, hogy így könnyebben tudom majd tűrtöztetni magam.

— Ha szabad akarsz lenni, hogy aztán néhány év mulva ismét férjhezmehess, akkor miért nem kéred az első házasságod egyházi felbontását? A pénzzel ne törődj — folytatta apám, amikor meglátta az arcomon tükröződő furcsa kifejezést —, az anyagi részét az ügynek vállalom. Szívesen adnék harminc vagy negyvenezer pezetát, amibe a házasság egyházi felbontása kerül, ha el tudnám vele érni azt, hogy ismét egyházi házasságot köthess.

— Apám! — kiáltottam, most már véglegesen nem tudva tűrtőztetni magam, — szóval *te, te,* kéred, hogy hazudjak és hamisan esküdjem meg arra, hogy első házasságom erőszak útján jött létre vagy bármilyen más hazugságra, amelynek alapján az egyház felbontaná a házasságomat! *Te* kéred, hogy *én* megcsaljam az egyházat, hogy azután ismét ugyanannak az egyháznak a szertartásai szerint köthessek házasságot?

— Légy okos, Constancia — vágott szavaimba apám, nem tudva már mit mondani.

— Szóval, ha felhasználom azt az egyházat, amelyben *te* hiszel, akkor okos vagyok? Ki tiszteli jobban a vallást, ti, akik arra kértek, hogy hamisan esküdjem, hogy megőrizzük az előítéleteket, vagy én, aki nem vagyok hajlandó arra, hogy megtegyem.

Apám ajkába harapott kétségtelenül megértette, hogy ezen a területen csak veszíthet és visszatért Ignacióra. Most azt igyekezett világosan tudtomra adni, hogy ha válásom és polgári házasságom gondolata aggodalommal tölti is el, még nagyobb aggodalommal tölti el az, hogy éppen Ignacióhoz mennék feleségül. Mint nemzedékének legtöbb spanyol férfia, soha nem vette komolyan a politikai eszméket s nem igen törődött azzal, mint gondolkoznak vagy miben hisznek családjának nőtagjai. De az a tény, hogy ahhoz az Ignacióhoz akartam feleségül menni, akiről — hallomásból — tudta, hogy haladó gondolkozású, mindent megváltoztatott. Ez annyit jelentett, hogy én összes cókmókommal odapártoltam, ahol családom ellenséges területet látott. És ez volt az, ami apámat a legnagyobb aggodalommal töltötte el. Soha eszébe nem jutott, hogy talán eszméink, ízlésünk, érzéseink közössége vitt rá, Ignaciót és engem a gondolatra, hogy együtt akarunk élni.

Apám ekkor elkövette azt a szörnyű hibát, hogy elhatározásomat bosszúnak, első házasságom iránti bosszúnak igyekezett tulajdonítani! Nem merte kimondani, amire gondolt, de én, aki tökéletesen ismertem, megértettem, hogy mi forog a fejében, míg úgy beszél hozzám, hogy gondolatait igyekszik elrejteni.

Amikor szavait befejezte, majdnem élveztem, hogy kegyetlenül meg tudom mondani a véleményemet és mindent kifejezhetek szavakban, amit gondolok:

— Én már döntöttem — kezdtem — és amit ti gondoltok vagy tesztek, nem érdekel. A mi életünk most már egészen más lesz. Ti nem tanítottátok meg a lányaitokat arra, hogy boldogok lehessenek és engem még kevésbbé, mint húgaimat. Én mostanáig nem tudtam, mit jelent az, boldognak lenni, érted? A kapott nevelés az élet számára teljesen haszontalan hazugság és álszenteskedés volt. Létünk egyetlen célja az volt, hogy az ismerőseink körében férjet találjunk magunknak anélkül, hogy valamit is ismertünk volna az életből, ami ezt a választást megkönnyítette volna. Az egész nevelésünk arra szorítkozott, hogy egyvégét hamis eszmét tanultunk meg erkölcsről, társadalmi helyzetről és pénzről. Csak azt tanultam meg, hogy ne tegyek semmit, ne legyek jó semmire, gőgös legyek és büszke. Ezeket az utolsó éveket magamban és függetlenül kellett leélnem, hogy sikerüljön elfelejtenem mindazt, amire megtanítottatok. És éppen ezért nem bántam meg szerencsétlen házasságomat és életem, amelyet ti végleg befejezettnek tekintettetek, a legkevésbbé sem teher számomra. Ami a ti szemetekben szörnyű tragédiának tűnt, az egyetlen volt, ami fel tudott ébreszteni és amely fel tudta bennem kelteni az élet valóságának érzését...

— Constancia — könyörgött apám mély szomorúsággal hangjában, de engem már semmi nem tudott visszatartani.

— Megtanítottatok arra, hogy mindíg másoktól függjek, soha független ne legyek és ne tudjak önállóan élni. A ti neveléstekkel egész életemre arra kényszerültem volna, hogy egy férjtől függjek, vagy attól a pénztől, amelyet tőletek kapok Ti azt hiszitek, hogy a húgaim boldogok lehetnek ezekkel a férjükkel?

Apám már szeretett volna menekülni szavaim elől, de én könyörtelenül folytattam:

— Most idehivatsz magadhoz, hogy tudtomra add, hagyjam ott Ignaciót, amikor örülnötök kellene, ha arra gondoltok, hogy lányaitok közül legalább egy képes volt a dolgokat világo

san meglátni és megérteni, sajátmagát függetleníteni és olyan férjet keresni, akivel boldog lehet.

Abbahagytam a beszédet és apámra néztem. Mintha csak hirtelen megöregedett volna. Feje lecsuklott, szemeiben szomorúság ült és nagyon fáradtnak látszott. Többet már nem tudtunk beszélni. Felkeltem a karosszékből, megcsókoltam a homlokát és csendben kimentem a szobából. Azzal a kegyetlenséggel beszéltem véle, amelyre csak a fiatal emberek képesek, akik hisznek az életben. Mert apámat változatlanul, továbbra is nagyon szerettem.

XI.

Augusztus 10-én reggel szokás szerint, amikor az üzletbe mentem, megvettem az újságot. Gondosan elolvastam a főcímeket, különösen arra figyelve, hogy a válási törvényről mondanak-e valamit. Vastag fekete címbetűk töltötték meg az első oldalakat. Az éjszaka folyamán monarchista lázadás tört ki és a sajtó ennek sikertelenségét jelentette. Sanjurjo tábornok, Primo de Rivera tábornok meghitt barátja volt a felkelés vezére. A köztársasági csapatok menekülés közben tartóztatták le, amikor Huelva külvárosából Portugália felé indult volna.

A sikertelen államcsíny egész Spanyolországban hatalmas felháborodást keltett. Sanjurjo alig egy évvel azelőtt esküdött hűséget a köztársaságnak. Egyike volt a királyság és a diktatúra azon tábornokainak, akik mindjárt aznap, hogy a Köztársaságot Madridban kikiáltották, látszólag feltétel nélkül álltak az új rendszer szolgálatába. A Köztársaság kormányzói hittek a tábornok szavának és azzal jutalmazták, hogy az egész hadsereg legjobban fizetett helyére állították. Sanjurjo most felkeléssel válaszolt a Köztársaság nagylelkűségére! De ami még ennél is több, annak ellenére, hogy a felkelés élére állt és a haditörvényszék ezért halálra ítélte, halálos ítéletét harminc évi börtönbüntetésre változtatták át. Két évvel később, ezt a tábornokot egy magát köztársaságinak nevező kormány szabadlábra helyezte. Természetes, hogy azt a kormányt, amely ezt a cselekedetet elkövette, valójában a reakció uralta. A tábornok így továbbra is folytathatta összeesküvő tevékenységét a rendszer ellen, amely ilyen balga nagylelkűséggel bánt vele.

A királypárti felkelést követő vasárnap Ignacióval elmentünk meglátogatni Indalecio Prietót, a Köztársaság első kormá-

nyának pénzügyminiszterét. A miniszter házában, amely a Guadarrama hegyei között volt, az ebéd alatt a beszélgetés állandóan a kormánynak Sanjurjóval szemben tanusított gyengeségéről folyt. Ezen az ebéden ismertem meg Prietót. Úgy tűnt nekem, hogy Ignaciót nagyon szereti, de ezen nem is lehetett csodálkozni azok után, hogy a párizsi száműzetésben hosszú hónapokig laktak ugyanabban a szállodában. Prieto két lánya, Concha és Blanca körülbelül velem egykorúak voltak és nagyon szívélyesen fogadtak. Velük és más barátainkkal, akik szintén ott voltak látogatóban, vitattuk meg, hogy mennyire veszélyes enyhén és erélytelenül kezelni a fiatal Köztársaság árulóit. Ebben látszólag mindenki egyetértett, noha maga Prieto egész nap alig szólt tíz szót. Ott ült az asztalnál, mint egy Buddha-szobor, kis szemeit félig lehúnyta, kezeit erősen gömbölyű hasán nyugtatta és csak nagyritkán mondott egy-egy szót vagy vett részt a beszélgetésben. Ám amikor száját szóra nyitotta, észrevehettük, hogy egy szótagot vagy egy hangsúlyt sem vesztett el abból, amit körülötte beszéltek. Magatartása egy kissé bosszantott, különösen azért, mert nekem úgy tűnt, hogy nem vette komolyan Ignacio oly őszinte és annyi hévvel kifejtett véleményét a hadseregben szükséges változtatásokról. Egy kicsit azt a hatást keltette bennem, mintha gúnyolódnék egy keveset magában Ignaciónak a Köztársaság iránt érzett igaz hite és lelkesedése felett és amiatt vette fel ezt a vállveregető magatartást...

XII.

Egy reggel, míg a nemzetgyűlésben még mindíg a válási törvény felett vitatkoztak, a szolgálólány futva jött szobámba. Szemei kidülledtek és hangja lihegett:

— Asszonyom — mondta remegve — ott kint van a férje két másik úrral. Jaj Istenem! — és zokogásban tört ki.

Nem tudtam elfojtani a mosolyt, amikor arra gondoltam, hogy éppen Bolin az, aki ilyen pánikot kelthet valakiben. Mindazonáltal sietve felöltöztem, mert gyanítottam, hogy a találkozás aligha lesz kellemes. Valószínűleg ő is éppen olyan érdeklődéssel és figyelemmel kísérte a válási törvény vitáját, mint én. Kétségtelenül tudomására jutott, hogy amint lehetséges, ennek a törvénynek a rendelkezéseit alkalmazni is fogom és hogy minden lehetőt kész vagyok elkövetni azért, hogy a lányom feletti gyámságot magamnak szerezhessem meg.

Spanyolországban akkoriban egy özvegy anya csak gyámságot gyakorolhatott gyermekei felett és hivatalos jogait egy úgynevezett „családi tanáccsal" kellett megosztania, amely az elhúnyt férj és az anya férfirokonaiból állott. Ilyen visszásságok még a Köztársaság idején is megmaradtak a spanyol törvénykezésben, és abban az esetben, ha a válást kimondják, annak a különleges esetnek a lehetősége forgott fenn, hogy egy elvált asszony, akinek a bíró megítélte azt, hogy gyermekeiről gondoskodhassék, több tekintéllyel intézkedhetett gyermekeinek sorsa felől — anélkül, hogy jogait mással kelljen megosztania — mint egy özvegy anya.

Bolint éppen ez idegesítettte. Ha nekem sikerül elérni, hogy lányomat nekem ítéljék, ezzel végérvényesen elveszítené azt a lehetőséget, hogy Lulinak majdan szüleimtől örökölt vagyonát ő kezelhesse. Két éve elmúlt már, hogy sem leányom, sem én nem kaptunk hírt felőle és ezt a hirtelen érdeklődést másképpen magyarázni nem lehetett. Minden bizonnyal azért jött, hogy visszavonja tőlem a meghatalmazást, amelyet malagai elutazásom előtt állított ki. Arra akar kényszeríteni, hogy lányomat neki engedjem át, amíg a válóper véglegesen nem dönt a gyermek sorsáról. Valószínűleg arra gondolt, hogyha a kislány egyszer Malagába kerül az ő szüleinek házába — még ha a törvény módot is nyujtana rá — sokkal nehezebb lesz újra visszaszereznem.

„Majd meglátjuk" — morogtam fogaim között, míg a szoba felé indultam, ahol Bolin várt rám. Amint lassan beléptem a szobába, a két méltóságteljes külsejű idegen férfi — ügyvédek vagy közjegyzők lehettek — felállt s Bolin is abbahagyta a fel-alá sétálást a csöppnyi szobában, amelyet csaknem egyetlen hosszú lépéssel át tudott fogni.

— A törvény nevében — kezdte a jelenlévő urak egyike anélkül, hogy arra is időt engedett volna nekem, hogy leüljek. Hangja mély volt és tekintélyes, kétségtelenül hatni akart rám ezzel. — Azért jöttünk, hogy megparancsoljuk önnek, térjen vissza a házastársi otthonba.

Ugyanezt a mondatot háromszor megismételte. Hála a jelenet nevetséges voltának, visszanyertem hidegvéremet. Nagyon sajnálom, mondtam, de nem vagyok hajlandó engedelmeskedni és az a szándékom, hogy itt maradjak a házamban és függetlenül éljek, amint azt az utolsó két év alatt tettem. Mert — mondottam — ez alatt az idő alatt férjemnek egyáltalán eszébe sem

jutott, hogy felesége és lánya is van és a legkevésbbé sem törődött azzal, hogy miből tartjuk fenn magunkat.

De az ügyvéd vagy közjegyző, vagy ami éppen volt — soha nem tudtam meg — ugyanazon az ünnepélyes hangon zavartalanul folytatta a beszédét. Kijelentette, hogy ettől a perctől fogva a meghatalmazás, amelyet férjem Malagában kiállított, érvényét veszti és éppen ezért gyámsági jogom lányom felett megszűnt, és így többek között nem írhatok alá szerződéseket, nem rendelkezhetem a pénzem felett és nem utazhatom Bolin engedélye nélkül. Így, amíg csak a válási kérvényt be nem tudom nyujtani, ki voltam szolgáltatva férjem kénye-kedvének. De előbb még meg kell, hogy szavazzák a törvényt...

Az ismeretlen úr következő szavai még ünnepélyesebbek voltak és úgy értek, mint megannyi tőrszúrás.

— Ügyfelem, Bolin úr követeli a leányát és én a törvény nevében megparancsolom önnek, azonnal adja át nekünk a gyermeket, hogy az apjával eltávozhassék.

Teljesen ki lettem volna szolgáltatva Bolinnak és kénytelen lettem volna kívánságának engedni, ha ügyvédem, egy asszony, közbe nem lép és ezeket az urakat meg nem előzi. Az ő tanácsára Lulit az árvaszék gyámsága alá helyeztem. Az árvaszék döntése úgy szólt, hogy amíg házasságunk kérdése nem tisztázódik, a kislány szüleimnél lakjon.

Amikor ezt korareggeli látogatóimmal közöltem, arcukon világosan meglátszott, mennyire meglepi őket ez a hír. Megértettem, hogy nem várták tőlem, hogy a házastársi otthonba visszatérjek, még akkor sem, ha a meghatalmazást visszavonják. Biztosra vették, hogy sikerülni fog nekik lányomat elvenni tőlem és így talán ezzel a gondosan előkészített fogással akaratukat rám tudják kényszeríteni. De a győzelem az enyém volt, nem az övék. Jobbanmondva az ügyvédemé. E tragikomédia három szereplője elhagyta a kis lakásomat és mikor becsukódott mögöttük az ajtó, Maria Fé, vaskos szolgálóm, aki engem éppen annyira szeretett, mint én őt, átölelt, sírt és nevetett. Végre mindketten szabadjára engedhettük visszafojtott ijedtségünket.

Az árvaszéken nem sokkal ezután került tárgyalásra Luli gyámságának kérdése. A Köztársaság kikiáltása óta az igazságszolgáltatásnak ebben az ágában csaknem semmi újítást sem vezettek be. A bíróság elnöke Infantado hercegnője volt, illő felesége annak az arisztokratának, aki a világháború idején szívesebben foglalkozott ipari vállalatokkal és nem viselkedett úgy,

mint főnemesi társai, akik semmittevő életet éltek és nem törődtek a Spanyolországba bőségesen özönlő hatalmas vagyonokkal. A bíróságot rajta kívül bírák, ügyvédek és reakciós jegyzők alkották, akik mindegyikének több-kevesebb gyakorlata volt az effajta kérdésekben. Míg én a várószobában ülve várakoztam, hogy Luli ügye a bíróság elé kerüljön, Bolint is ugyanebbe az előszobába vezették be. Leült velem szemben egy székre.

Képtelen voltam arra, hogy szóljak hozzá. Csendben ültem, a lábát néztem. Emlékszem, arra gondoltam, miből öltözködik ilyen jól és miből tud ilyen jóminőségű cipőket hordani. Folyton ezen töprengtem, és míg ez forgott a fejemben, az alatt az óra alatt, amíg várnom kellett, nem tudtam gondolataimat nagyobb fontosságú dolgokra összpontosítani. Végre szólítottak bennünket. Egy altiszt két széket tett a bírói pulpitus elé, hogy leüljünk. A törvény megtiltotta, hogy az árvaszéki bíróság előtt ügyvéd képviseljen bennünket. Magunknak kellett ügyünkben felszólalnunk és azt védelmeznünk. Igyekeztem néhány mondatban elmagyarázni, hogy miről van szó. Lányom két éven át velem élt anélkül, hogy bármilyen hírt és még sokkal kevésbbé anyagi segítséget kaptunk volna Bolintól vagy családjának tagjaitól. Most, hogy én a válást kérhetem, — a törvény teljes megszavazását már minden pillanatban várni lehetett — Bolin igyekszik terveimet lerombolni és meg akar fosztani engem lányomtól, mert nagyon jól tudja, hogy én ebbe soha bele nem egyeznék.

Bolin hosszú beszédet mondott. Biztos vagyok benne, hogy az ügyvéd által elkészített iratot fejből megtanulta, mert sem a szavak, amelyeket használt, sem a kifejezésmódja nem volt természetes. Teljesen idegennek érztem őt és teljesen közömbös voltam iránta. Csak azt tartottam felháborítónak, hogy „ez az idegen" bele mer szólni lányom nevelésének kérdésébe, Luli életébe és az enyémbe.

A hosszú nyilatkozatában előadott vádakból talán mind között a legelhetetlenebb maradt meg emlékezetemben: azt állította, hogy én négyéves kislányomnak „szabadkőműves" nevelést adtam. Hogy ezzel mit akart mondani, azt soha nem értettem meg.

Beszédéből kiderült, hogy arról sem tud, hogy az idős német nevelőnőt, aki mikor 1931 elején Malagából Madridba visszatértünk, néhány héten át lányom mellett volt, már több mint egy év óta egy — ugyancsak német — fiatal lány váltotta fel, aki Lulit gondozta, amíg én a Nemzetközi Idegenforgalmi Intézetben

dolgoztam. Persze azt sem tudta, hogy a fiatal Fräulein Teresa azonkívül, hogy egészséges és vidám, apostoli római katolikus vallású is volt. Mert nagyon jól tudtam én azt, hogy amíg a válási törvényt meg nem szavazzák és néhány spanyol alaptörvényt meg nem változtatnak, az a vád, hogy lányomnak nem katolikus nevelést adok, elegendő lett volna, hogy Bolin Lulit elvehesse tőlem.

A bíróság Bolin vádjait visszautasította, de lányomat szüleim gyámsága alá helyezték. Lányom nem élhet tovább velem, mert „bebizonyosodott, hogy az anya dolgozik és napjának legnagyobb részét munkájával tölti s ilyeténképpen nem gondozhatja kellő módon leányát".

Ez a szörnyű ítélet persze a bírói székben ülő ultrareakciós uraságok aggodalmait fejezte ki. Kétségtelenül a hercegnő befolyásolta őket. A maguk szempontjából „biztosabbnak" látták, hogy lányomat szüleim részesítsék vallásos nevelésben, nem pedig én, és azt hozták fel érvül, hogy lányom és a saját eltartásom érdekében dolgozom. Így 1932-ben, a köztársasági rendszer idején, még lehetséges volt elvenni egy anyától a gyerekét csak azért, mert az anya a gyermek eltartásáért dolgozott.

Arra kellett gondolnom, hogyha engem így kezeltek, aki a bíróság előtt jól öltözve jelentem meg, mint művelt és jólnevelt ember beszéltem és nemcsak „jócsaládból származtam", hanem még a bírói emelvényen ülők is mind személyesen ismertek, hogy kezelhetik a nép védtelen asszonyait, a munkásanyákat, hiszen leggyakrabban ezek voltak kénytelenek gondjaikkal ehhez a bírósághoz fordulni.

Nem kellett sokáig várnom, hogy feltevéseim beigazolódjanak. A mi tárgyalásunk befejeztével és amikor még magamhoz sem tértem a kellemetlen meglepetésből, amelyet ez az értelmetlen ítélet keltett bennem, egy asszonyt szólítottak a bíróság elé. Ez az asszony egy tizenhároméves fiú anyja volt és fiát zsebtolvajlásért tartóztatták le. A „fiatalkorú bűnözőt" egy ideig javítóintézetbe helyezték és a bíróság most úgy döntött, hogy a fiú a javítóintézetet már elhagyhatja, de egy intézménynél vagy egy családnál kell elhelyezni, — nem emlékszem már pontosan, melyiknél a kettő közül — mivel a bíróság úgy véli, hogy a fiú otthona nem nyujt elég biztosítékot. Az anyát azért hívták be, hogy ezt a döntést közöljék vele és tudomására hozzák, hogy fia eltartásának költségeit neki kell majd fedeznie.

Az asszony belépett a terembe. Már éppen indultam kifelé,

de hirtelen kíváncsi lettem: hogyan oldanak meg más ügyeket e bíróság előtt? Az asszony szegényes ruhát viselt; a szokott foltozott perkál pongyolát, vállán kopott kendő volt és rongyos spárgafonatú papucsot viselt. Fején nem volt semmi, gondosan fésült haja alól még fiatal, de már a könnyektől és fáradtságtól megviselt arc nézett elő. Állvamaradt a bírói emelvény előtt, ugyanott, ahol Bolin és én ültünk. Neki senki sem adott széket.

Infantado hercegnő intézte hozzá szavait:

— Mennyit keres naponta? — kérdezte minden bevezető nélkül.

— Kettőötvenet azokon a napokon, amikor dolgozom, de ez csak kétszer-háromszor van egy héten. De még két gyerekem van otthon és hat éve özvegy vagyok. Tessék megérteni, hogy nem tudom fizetni a hetvenöt centimost naponta fiam eltartásáért. Értse meg hercegné asszony.

Elképesztő és szörnyű volt hallani, amit az elegáns hölgy válaszolt ennek a szegény asszonynak·

— Heti hét és fél pezeta keresetből fizetheti a fia tartásdíját és még sajátmagát és két másik gverekét is el tudja tartani.

Az asszony nem válaszolt Ott állt szemben a hercegnővel, a szeme a semmibe nézett. Az arisztokrata hölgy csengő és művelt hangján számításokat végzett és tanácsokat adott. Azt igyekezett megmagyarázni a munkásasszonynak, hogy igenis lehet táplálni, öltöztetni a gyerekeket, szállást adni családjának és ezenkívül kifizetni a hetvenöt centimos napi tartásdíjat bűnös fia után heti hét és fél pezetából. Amikor a hercegnő befejezte beszédét, az asszony a bíróság tiszteletreméltó tagjai felé mély emberi méltósággal telített pillantást vetett és anélkül, hogy egy szót is szólt volna, kiment a teremből.

Nem sokkal·később a bíróság elnöknőjét és azokat, akik a főállásokat töltötték be a kiskorúak gyámsági bíróságánál, leváltották. Leányom ügyében újrafelvételi kérelmet adtam be és ez alkalommal — amíg a válóperben el nem döntik, hogy melyik szülőnél marad a kislány, gondozását rám bízták. Néhány hét mulva Luli ismét velem volt madridi házamban.

XIII.

Amint a nemzetgyűlés megszavazta a válási törvényt, ügyvédem benyujtotta a válási keresetet, amely egyike volt a legelsőknek Spanyolországban. Bolin mindent elkövetett az ügy meg-

nehezítésére és hosszú levelet írt apámnak, amelyben elmagyarázta, hogy a válást vallásos okok miatt nem tudja elfogadni. Ily jámbor érzelmek ébredtek hirtelen Bolinban, akit az ilyen kérdések iránt teljesen közömbösnek ismertem! Ez csak újabb alapot szolgáltatott arra, hogy még jobban kétkedjem Bolin indokainak őszinteségében, amellyel a válás ellen emelt szót. Azt hiszem, apám nem is válaszolt neki, különösen mert tudta, hogy szándékom mennyire eltökélt és semmi a válástól vissza nem tarthat.

Bolin ekkor védelmét José Antonio Primo de Riverára, a diktátor fiára bízta, aki, mint a kis madridi falangista mozgalom jövendőbeli vezére és jónevű ügyvéd, akkoriban kezdett ismertté válni. De a fiatal Primo óvatosan megtudakolta apámtól, hogy valójában az a „rossz és veszélyes eszmékkel átitatott" asszony vagyok-e, akitől leányát minden áron el kell venni. Apám azt válaszolta, hogy nem tart annak és a fiatal ügyvéd a megbízatást nem fogadta el. Bolin még két más jogásszal is sikertelenül próbálkozott. Ezek nagy lelkesedéssel kezdtek védelmével fog lalkozni, de amint megtudták, hogy ügyfelüknek vajmi kevés lehetősége van arra, hogy a pert megnyerje, hirtelen valami ürüggyel otthagyták.

Végre is néhány hónappal azután, hogy a válóperi keresetet benyujtottuk, a bíróságnál kitűzték a tárgyalás napját. Elmentem, hogy meghallgassam ügyvédem beszédét. Annak a jogásznak az érveire is kíváncsi voltam, aki az utolsó pillanatban elvállalta Bolin védelmét. A bíróság tagjain és a két ügyvéden kívül egyedül voltam ott Bolin nem jött fel Malagából, kétségtelenül azért, mert reménytelennek látta, hogy a válást az én hibámból mondják ki és lányomat magával vihesse. A tárgyalás valóban minden nehézség nélkül folyt le, csaknem alaki módon, mivel az általam bejelentett tanúk annyi bizonyítékot szolgáltattak mellettem — anélkül, hogy Bolin egyetlen embert is tudott volna előállítani, aki ellenem vallott volna — hogy már ez magában eldöntötte a pert. Nagykorúságáig lányom teljes gyámságát rámbízták és válókeresetemnek helyt adtak.

Ignacióval most már csak arra gondoltunk, hogy minél hamarabb összeházasodjunk. A magunk és az ügyvéd számítása szerint — bizonyos időn túl lehet csak újabb házasságot kötni — esküvőnk napját 1933 január 16-ra tűztük ki.

Szüleim és Ignació családja úgy tettek, mintha terveinkről és szándékainkról nem vennének tudomást. A Köztársaság két

minisztere, Indalecio Prieto és Marcelino Domingo beleegyeztek, hogy esküvőnkön mint tanuk szerepeljenek. Új barátaink közül is sokat meghívtunk — persze Zenobiát és Inézt is —, hogy elkísérjenek bennünket Alcalá de Henáresbe. Ebben a faluban, ahol a repülőtér és a pilótaiskola volt, akartunk házasságot kötni.

Mennyire másként éreztem és gondolkoztam aznap reggel, amikor az autón Alcalá felé mentünk, mint amikor hét évvel ezelőtt szüleim házából indultunk a templom felé!...

Egyszerű ruhám sem hasonlított a fehér esküvői öltözékhez és a csipkefátyolhoz, amelyben valaha régen a szent Jeromos templom központi hajójában megjelentem.

Boldog voltam és tudtam, hogy a jövőben is az leszek és házasságom után már lányomat sem veheti el senki!

Polgári házasságkötésünk eseménydúsabb volt, mint azt magunk vártuk. Mintegy jelképe volt az akkori időknek. Az Alcalá de Henáres-i elöljáróság néhány reakciós tisztviselője, amikor megtudta, hogy a Köztársaság két minisztere fog tanuként szerepelni a szertartásnál, nem tudta elrejteni ellenséges érzelmeit. Az a gondolat, hogy egy elvált asszony házasságát éppen ott kötik meg, haraggal töltötte el őket.

Az elöljáróság egyik poros szobájában várakoztunk. Ignacio igyekezett nyugalmat erőltetni magára és visszafojtani felháborodását, míg Prieto és Domingo — jogosan — dühöngtek a sértés miatt, amelyben egy kétségtelenül királypárti „tintanyaló" részesíti őket. Hosszas jövés-menés és némi idő eltelte után Ignacio jelent meg a kellemetlen szobában, ahol vendégeink fázva és kényelmetlenül üldögéltek a régimódi székeken, amelyeknek üléséből nagy csomókban lógott az afrik. Ignacio bejelentette, hogy ügyünk diadalmaskodott. Az anyakönyvvezető, aki már nem emlékszem, milyen formai és bürokratikus kifogás ürügyén megtagadta esketésünket — hogy így okozzon kellemetlenséget Ignaciónak és nekem, valamint ily módon sértse meg a két minisztert —, végre is elmenekült és megjelent helyettese, aki késznek mutatkozott az esketési szertartást végrehajtani.

Közben Alcalá de Henáresben szétfutott a hír, hogy mi történik az elöljáróságon. A két miniszter számos politikai párthíve, valamint Ignacio barátai és ismerősei összegyültek az utcán és az elöljáróság lépcsőin, készen arra, hogy a konok anyakönyvvezetőt jobb belátásra bírják.

Egy kissé zavarba ejtett bennünket, hogy esküvőnkből politikai kérdés lett, de végül is minden símán zajlott le. A nagy-

számú közönség, amely azért gyűlt egybe, hogy szerencsekívánatait fejezze ki nekünk, miután az új anyakönyvvezető férj és feleségnek jelentett ki bennünket, nem mulasztotta el az alkalmat, hogy a jelenlévő két minisztertől egyet-mást ne kérjen.

Lulival néhány nappal azelőtt költöztünk egy valamivel nagyobb lakásba és amikor az esküvő után hazatértünk, kiderült, hogy Maria Fé és Fräulein Teresa valóságos lakomát rendeztek tiszteletünkre. Meghívottainkat ízes ebéddel tudtuk megvendégelni.

Később, amikor már mind elmentek, Ignacióval Lulit figyeltük, amint a szoba szőnyegén nyugodtan babásdit játszott. Lulinak is nagy újdonságokat hozott ez a nap. Örömünk leírhatatlan volt és folyton nevetni volt kedvünk.

Luli végre a miénk. A saját lakásunkban voltunk együtt hárman és végre anélkül, hogy valaki is el tudott volna választani bennünket egymástól. Huszonhat éves voltam, most kezdtem élni. És milyen boldog voltam!

XIV.

Az ügyvédre, a közjegyzőre és azokra a hivatalos személyekre, akik válásom ügyében szerepeltek, valamint néhány bútor bevásárlására elköltöttük azt a kevés pénzünket is, ami volt. Ennek ellenére Ignacio úgy határozott, hogy azt a havonkint érkező összeget, amelyet még néhány hónapig apám adott nekem, egyenesen egy bankszámlára helyezzük el, hogyha Luli felnő, nevelésére fordíthassuk. Mi Ignacio fizetéséből és abból akartunk élni, amit én kerestem. Noha ez nekünk természetesnek és szinte az egyetlen lehetséges életmódnak tűnt, a madridi társaságban ez nagy „forradalmat" jelentett. A férfiak nősüléskor mindíg számítottak arra, hogy a feleség hozományával fogják a család bevételeit növelni, de nagyon gyakran előfordult, hogy csakis a hozományból akartak megélni, amint ez Bolin esetében és másoknál is megtörtént.

Családom, gyermekkorom és fiatalságom barátai igyekeztek nem tudomást venni Ignacióról és arról, hogy összeházasodtunk. Szerintük „bűnben" éltünk, ami annyit jelentett, hogy ők nem vettek tudomást Ignacio létezéséről, én meg így nem álltam szóba velük és nem látogattam meg őket. Akkor se kezelhettek volna különben, ha „meg nem engedett" viszonyt folytattam volna valami rosszhírű férfival.

Tulajdonképpen ez a magatartásuk, ha csak nem Luli miatt, nem bántott bennünket. A kislány hetenkint egyszer meglátogatta nagyszüleit és ezeket a látogatásokat, noha szüleim minden egyes alkalmat felhasználtak arra, hogy Lulit kikérdezzék arról, amit Ignacio és én teszünk, nem akartuk beszűntetni. Luli még csak ötéves volt, de már észrevette, hogy valami különös dolog történik a családban. Nagyapóék furcsa kérdései! Egy szombat délután anyámmal ment sétálni és mikor hazajött, megkérdezte tőlem:

— Anyu, nagymama mindig mindenfélét kérdez apuról. Nem ismeri talán? Te miért nem mégy vele nagyapáékhoz?

Szüleim Ignaciót soha nem hívták meg házukba s nem mutattak vágyat arra, hogy megismerjék. De hogy magyarázzam meg ezt a helyzetet egy ötéves kislánynak? Minden erőfeszítésünk arra irányult, hogy elfeledtessük vele mindazt, ami rövid kis életében nem volt természetes és most, hogy végre boldog szülők szeretetét és nyugalmát élvezheti, nem engedhetjük meg, hogy gyermeki képzeletét mások megzavarják.

Amíg Madridban éltünk, ezen a helyzeten alig lehetett volna változtatni és az a vágyunk, hogy Lulinak ugyanazt a természetes életmódot biztosítsuk, amelyet azok a gyerekek élveznek, akikkel az iskolába együtt járt, megvalósíthatatlan volt. Sokáig törtük a fejünket és végül elhatároztuk, hogy egy időre eluta zunk, még hozzá külföldre, amíg Luli hozzászokik a nyugodt és természetes élethez.

Ignacio semmiképpen nem akart szívességet kérni azoktól a köztársasági miniszterektől, akikkel száműzetésben együtt élt. Éppen Indalecio Prietóval, a pénzügyminiszterrel való barátsága miatt semmi kéréssel nem akart hozzáfordulni. Végre is rászánta magát, hogy Marcelino Domingónak írjon. Feltárta előtte kívánságunkat, hogy külföldre szeretnénk utazni és közölte vele, hogy ha a mexikói spanyol követség katonai-attaséi állása szabad, nagyon szívesen elfoglalná azt vagy valami más ehhez hasonlót.

A válaszra több hétig várnunk kellett. Végre Ignacio sürgős behívót kapott Prietótól. Amikor a miniszter irodájában megjelent, az közölte vele, hogy a kormány légi-attaséi állást létesített Rómában és Berlinben és ezt Ignaciónak ajánlják fel. Nekünk persze ez nagy csalódást okozott, mert szerettük volna megismerni Amerikát és főleg mert az olasz fasiszta rendszer és a Németországban uralomra került nemzeti-szocializmus iránt

mindketten a legnagyobb gyűlöletet éreztük. Ignaciónak olyan állást ajánlottak fel, amely a legtöbb spanyol katonatisztet valószínűleg lelkesedéssel töltötte volna el. Ám ő továbbra is Mexikó érdekében erősködött, mert ez az ország bennünket hasonlítha tatlanul jobban érdekelt. De Prieto megérttette vele, hogy éppen az európai országokban van szükség légügyi attaséra és Ignaciónak el kell fogadni ezt az állást. A köztársasági kormány éppen azért küldi a két fasiszta országba, mert megbízik benne.

Olaszországba való utazásunk előtt a madridi olasz és német követségre ebédre voltunk hivatalosak. Ott persze nem találkoztunk régi barátainkkal. A külföldi diplomaták vigyáztak arra, hogy a hivatalos ebédeken és fogadtatásokon ne jelenjenek meg személyes barátaik, az arisztokraták és általában a Köztársaság ellenségei, egyidőben az új rendszer minisztereivel, vagy más hivatalos személyekkel, akiket hivatali állásuknál fogva kellett meghívniok.

Nem sokkal később felfedeztük, „melyik lábukra sántítanak" a külföldön szétszórt spanyol diplomaták. Az olaszországi spanyol követ egy szörnyű kisebbségi érzés szomorú áldozata volt. Rómában élt, a nagyszerű Barberini-palotában és úgy látszott, soha nem fog beleszokni ebbe a csodálatos pompába. Olyan volt, mint valami múzeumőr, aki a múzeum termeiben és a műalkotások között járkál, mint valami altiszt, aki az uraságoknak fenntartott főlépcsőre szökött be.

Noha a követ nevetséges magatartása bosszantott bennünket, és egymás közt kedvetlenül említettük zsugoriságát és azt, hogy nem világias ember, ami valóban aggodalommal töltött el bennünket, de ami a legmélyebb felháborodásunkat is kiváltotta, az a fasiszta olasz kormány felé tanusított magatartása volt. Mert ez az egyetemi-tanár-követ ahelyett, hogy mindenütt büszke lett volna a Köztársaságra és hazáját a kellő büszkeséggel képviselte volna, kisebbségi érzéseit még hivatalos feladatainak elvégzése közben is megtartotta. Úgy tűnt, mintha minden lépésnél azt várná, hogy a fasiszta hatóságok éppúgy, mint más nemzetiségű diplomatakartársai megvessék és rosszul bánjanak vele. Ha nem bántak vele rosszul, minthogy elfelejtették, vagy sikerült észrevétlenül meghúzódnia valahol, úgy örült, mint egy kis gyerek és már magát ezt a tényt győzelemnek tekintette. Csakhamar rájöhettünk, hogy a római követ nem volt kivétel a maga nemében.

Spanyolország nagyon sok veszteséget szenvedett azért, mert

számos külföldi képviselője szégyenkezett a Köztársaság miatt, amelyet képviselt. Ha ezek nem is voltak nyiltan árulók, legalább is a hazafias méltóságérzet hiányzott belőlük. Az árulókat pedig diplomáciai helyekről tudtukon kívül segítették gyalázatos munkájukban. Mások félkegyelműek voltak vagy csak egyszerűen reakciósok és királypártiak. Ezek persze mindent elkövettek, hogy a köztársasági rendszer hitelét rontsák és helyt adtak minden álhírnek, amelyet a reakció szájról-szájra adott.

Az igazság az volt, hogy a Köztársaság új követeinek le kellett győzniök az őket körülvevő régi hivatásos diplomaták személyi ellenállását, akiknek pedig irányítani és segíteni kellett volna őket. Persze oktalanság lett volna azt várni, hogy e jobbára az arisztokráciából és a nagypolgárságból származó tisztviselők érzéseit a Köztársaság puszta ténye megváltoztassa. Kezdetben attól féltek, hogy állásukat és külföldi helyüket elveszítik és így bizonyos óvatossággal hűséget színleltek az új rendszer iránt. De csakhamar észrevették a rendszer mulyaságát a szolgálatában lévő árulók iránt és később már nem is igyekeztek leplezni érzéseiket. Rómában például a követség diplomáciai személyzete ahelyett, hogy a tapasztalatlan követtel együttműködött volna, minden lehető alkalmat megragadott arra, hogy ezt a szerencsétlen embert kinevesse. Személyes barátaik: a fasiszta személyiségek és más külföldi diplomaták társaságában gúnyolódtak a követ gyerekes igyekezete fölött, hogy az újjászületendő Köztársaságnak tiszteletet szerezzen külföldön.

Ez a magatartás azok részéről, akik magas fizetést kaptak azért, hogy Spanyolországot képviseljék, Ignaciót és engem felháborított. Nem tudtuk megértetni magunkat e hivatásos diplomatákkal, a Köztársaság e szabotálóival s egyidejűleg méltatlankodva figyeltük a követ ténykedését, aki noha hűséges híve volt a Köztársaságnak, mindig nagyon hálásnak mutatkozott azokért a morzsákért, amelyeket a fasiszták vagy diplomata kartársai hullajtottak számára. Bennünket nemcsak hogy nem töltött el szégyenkezéssel, hogy a Spanyol Köztársaságot képviseljük külföldön, hanem jogos büszkeséget éreztünk, hogy egy olyan néphez tartozunk, amelyik ki tudta vívni a maga számára a demokráciát. Egyetlen alkalmat nem vesztettünk el, hogy ezt az érzésünket kebelbeliekkel és idegenekkel közöljük, éppúgy a spanyolokkal, mint azokkal az olaszokkal, akiket megismertünk.

XV.

Kezdetben néhány napig egy elegáns és nagyon drága római szállodában laktunk. Az első néhány nap elteltével egy olyan problémával kellett szembenéznünk, amely — gondolom — mindíg felmerül, ha valaki küldetésbe megy külföldre: nem volt pénzünk. Az első fizetés valószínűleg bürokráciai zavárok miatt csak két vagy három hónappal azután szokott megérkezni, hogy az érdekelt fél helyét a külföldi országban elfoglalja.. Ekkor persze már a követség egész személyzetének tartozik és a szállodában elkezdik kedvetlenül kiszolgálni, mert minden reményt feladtak, hogy a számlát valaha is kiegyenlíti. Mégis, amíg ez az első megváltó fizetés megérkezik, élni kell és öltözködni és nem akármilyen módon, hanem úgy, hogy az ember arra gondol, hogy a hazáját képviseli és részt kell venni ebédeken és más diplomáciai összejöveteleken. E célokra — legalább is a római spanyol követségen — nem volt külön anyagi alap, amelyből a szegény újonnan jöttek fizetésükre legalább előleget vehettek volna fel.

Barátok és ismerősök régebbi tapasztalatai alapján tudtuk hát meg, mi vár ránk, ha az első fizetés megérkezése előtt nem csökkentjük kiadásainkat. Elhatároztuk, hogy otthagyjuk a szállodát, amelyben az első néhány nap laktunk és valami olcsó helyet keresünk, ahol meghúzódhatunk, amíg a madridi minisztériumi bürokrácia átutalhatja Ignacio fizetését. A minisztériumok pénztárosai valószínűleg megszokták, hogy a diplomaták gazdag emberek, akik számára a fizetés csak felesleges többlet, amelyről könnyen le tudnak mondani. De persze ez nem volt a mi esetünk.

A Via Marguttán egy műteremben rendezkedtünk be felesben egy amerikai újságíróval, akit még Madridból ismertünk. Ez a Bob Stuntz egyedül volt Rómában. Felesége, újszülött kislányával egy időre Kubába ment szüleihez. Új lakásunk egy meglehetősen hanyagul berendezett nagy szobából állott, amelynek hatalmas ablaka azonban szép kertre nyílott. A kert tele volt növényekkel és szobor-torzók díszítették. A műteremből keskeny lépcső vezetett fel a hálószobába, amelyben Ignacióval ketten laktunk és onnan nyílt ajtó a fürdőszobába. Az alsó lakásban volt a konyha és egy másik szoba, ahol barátunk aludt. Hálószobánk padlója nyikorgott és hasadékain át tisztán lehetett látni, mi történik az alattunk lévő lakásban, de ez a legkevésbbé sem zavart bennünket.

Közben persze kerestünk megfelelő lakást arra az időre, amikor a bútorok és az első fizetés megérkezik. Találtunk is egyet, amely elég kényelmesnek ígérkezett. Egy villa külön lakrésze volt, tenyérnyi kerttel és egy kis verandával. Boldog voltam, hogy mindhárman együtt vagyunk és a lakás berendezése annyira elfoglalt, hogy hét évvel ezelőtt ebben a városban Bolinnal eltöltött szörnyű nászútam eszembe sem jutott.

A ház felszerelésének beszerzése alkalmat adott arra, hogy közelebbről megismerkedjünk a fasiszta Olaszország életével. Szükségünk volt egy villanyszerelőre: a kapcsolókat és a lámpákat kellett felszerelni a ház néhány szobájában. A tulajdonos küldött is egyet. A villanyszerelő-mester fekete inget viselt, kövér volt és mellén hangosan csilingeltek a kitüntetések. Egy ilyen, bizonyára magasrangú feketeingestől szégyeltük volna a munka költségvetését előre bekérni. Magát a szerelést persze egy alantasa végezte el. Ám néhány nappal később, amikor a munkával elkészültek, az impozáns feketeinges megjelent a számlával: 800 lírát tett ki!

Ignacio megtiltotta, hogy alkudozzam. Épp úgy fel volt háborodva, mint én, de úgy vélte, hogy idegenek és diplomaták lévén, kerülnünk kell az összetűzést az olasz fasizmus e kétségkívül fontos személyiségével. Ignacio úgy vélte, hogy részben a mi hibánk is ez a magas számla, mert nem tudakoltuk meg előre, hogy mibe fog kerülni a szerelés. Ám én nem törődtem bele abba, hogy kifizessem ezt a hatalmas összeget. Legalább négyszer annyi volt, mint amennyibe kerülhetett volna és többet tett ki, mint egyhónapi lakbérünk. Semmiképpen!

Másnap reggel, amikor a feketeinges újra megjelent a számlával, én mentem ajtót nyitni és a néhány ismert olasz szóval, amelyet az olaszok számára könnyen megérthető spanyol szótárammal gazdagítottam, e fontos fasiszta személyiségnek jól megmondtam a magamét. Nagy csodálkozásomra szemtelensége mintegy varázsszóra eltűnt. A számlát anélkül, hogy egy szót is szólt volna, leszállította 300 lírára és míg a bankjegyeket átadtam neki, mélyen köszönetet morgott fogai között, míg homlokáról egy olyan fekete zsebkendővel törölte az izzadságot, mint az inge volt...

Villalakrészünk a város újonnan épülő szélén volt, de ugyanabban az utcában akadt még néhány ósdi és kopott bérház is, amelyek csak arra vártak, hogy lebontsák őket. Helyükön a gazdagok fényűző villáit szándékoztak felépíteni. Szemben velünk

egy kopott bérkaszárnyában negyven család élt villanyvilágítás, gáz és folyóvíz nélkül. Ebben a házban lakott Rosa, a szakácsnőm, egy kis szobában hároméves kisfiával.

Rosa özvegyasszony volt. Férje egy évvel azelőtt halt meg és mivel testvérével közösen tulajdonosa volt egy kis szőlőnek az Abruzzokban, hacsak azt nem akarta, hogy a szőlőrészét elvegyék, még a kórházban sem halhatott meg ingyen. Hányszor nem számolgatott Rosa, vajjon nem téved-e! De nem fért kétség hozzá: még három évig kell ugyanezért a bérért dolgoznia, hogy eleget megtakaríthasson adóssága kifizetésére.

— De hát miért nem adja el a szőlőt, Rosa? — kérdeztem tőle, hogy lássam, hogy gondolkodik ez az olasz parasztasszony.

Csodálkozva nézett rám és komoly szemeiben kiült a fájdalom:

— De asszonyom, a megboldogult uramnak három családos bátyja van, gyerekeik vannak és mind ebből a szőlőből és abból a pár hold földből élnek, ami a szőlő mellett van...

Rosa kisfia egész nap az utca árkában játszott. Így a konyha ablakából anyja állandóan szemmel tarthatta. A mi tenyérnyi kis kertünk túlságosan komor és sötét volt.

— Mikor viszi az iskolába? — kérdeztem egy nap, amíg elnéztük a kisfiút, amint a sárban játszik az utcán.

Rosa szemeiből az a fájdalmas törődöttség tükröződött, amelyet az olasz népnél oly gyakran láttam.

— De asszonyom, hisz nincs elég iskola és száz évig is várhatnék arra, hogy a fiam az itteni iskolába járhasson. Bárcsak volna valami protekciója, hogy a fiam iskolába járhasson!

Így római tartózkodásunk első heteitől kezdve elemeiben kezdtük megismerni, mit jelent a diadalmaskodó fasizmus. Megértettük, mi forrongott az annyit dicsért Mussolini-korszak „prosperitása" alatt. Láttuk a nemrégiben épített nagyszerű utakat és autóutakat, de spanyolok voltunk és az új utak bizalmatlansággal töltöttek el bennünket, mert Primo de Riverára emlékeztettek. Lassan-lassan felfedeztük, hogy ez a hamis nagyság parasztok és munkások könnyeire és vérére épült. Az olaszok éheztek, hogy a látogató idegenek megcsodálhassák az utakat, az olaszok éheztek, hogy Mussolini új mozdonyokat építhessen, amelyek pontosan érkeztek az állomásokra, a gyerekek éheztek és nem volt elég iskola számukra, hogy a „Duce" növelhesse haderejét, ágyúkat és repülőgépeket gyárthasson imperiumának megnagyobbítására.

XVI.

A római „előkelő társaság" — amelyet noha mindent elkövettünk, hogy távolmaradjunk tőlük, kénytelen-kelletlen meg kellett ismernünk — a legromlottabb és legerkölcstelenebb volt, amit el lehetett képzelni. A spanyol arisztokrácia tudatlanság, kulturálatlanság, alacsony értelmi fok és semmittevés tekintetében túltett rajtuk. Ám vallásos előítéletei a spanyol arisztokráciát mégis bevonták némi tisztességnek látszó színezettel. Az olasz arisztokrácia és a fasizmus magasrangú személyiségei a házasságtörést a legártatlanabb szalónjátéknak tekintették. A jó társaság hölgyei egyáltalán nem rejtették véka alá házastársi hűtlenségüket. Gyakran maguk a férjek segítették őket ebben, hogy jobb politikai állásokat, hivatalokat vagy egyszerűen csak meghívásokat szerezzenek olyan helyekre, ahova másképpen be nem juthattak volna. A hölgyek ajándékokat kaptak, ékszereket, ruhákat és szőrméket bámulóiktól és ezt a szép római nők egyáltalában nem vették meg. Ellenkezőleg. Vetélkedtek egymás között, hogy minél meghittebb viszonyba kerüljenek a külföldi diplomatákkal, mert ezek voltak a legbőkezűbbek. Elég volt, ha egy külföldi diplomata megállította autóját a Via Veneto sarkán vagy a főváros bármely más elegáns utcájában, azon nyomban egy mosolygó fiatal nő termett mellette és kellemes autósétát ajánlott neki...

A bordélyházakban mereven elzárt szegény prostituáltak nem versenyezhettek e kedvesen mosolygó szirénekkel, akiknek kedvességét pedig éppúgy meg kellett fizetni, mint a „szerelem" hivatásos papnőiét.

Mikor Olaszországba érkeztünk, Mussolini minden lehető módon, de főképpen a sajtón keresztül igyekezett növelni az olasz nép ellenszenvét a jugoszlávok iránt. Néhány hónappal később a sajtó jugoszláviaellenes kirohanásai Franciaország ellen fordultak. Az olasz népnek a franciákat azok „buta, demokrata eszméi miatt kellett gyűlölnie". Ez a hosszú sajtókampány csak akkor csillapodott le egy kissé, amikor Angliát kellett támadni. De ez már az olaszok Abesszínia ellen viselendő háborújának előjele volt.

Ha Mussolini azért háborodott fel Anglia ellen, mert az „beavatkozott" Abesszínia meghódításának ügyeibe, el kellett ismerni, hogy Nagy-Britannia bizony nagyon keveset tett, hogy a Duce haragját felkeltse!

Az igazság azonban az, hogy az olasz nép közömbösen fogadta ezeket a sajtótámadásokat. Az olasz sajtót csak nagyon kevés érdeklődéssel olvasták az emberek. Ha tartalmát és eredetét tekintjük, ezen persze nem is lehetett csodálkozni.

Néhány diák, — láthatóan ezek voltak a fasizmus legvezetőbb eszközei — tüntetni kezdett az illető ország követsége vagy konzulátusa előtt, de soha nem láttuk, hogy munkástömegek vagy maga a nép visszhangot adott volna az éppen soronlévő gyűlölködő sajtóhadjáratnak.

Az egyetlen őszinte gyűlölködő vagy félelemmel telt érzés, amelyet az olaszoknál más nép iránt felfedeztünk, — és itt nem volt szükség lázításra! — Németország ellen fordult. Ha az olaszok a maguk részéről kimutatták, hogy megvetik a németeket, azok egyetlen alkalmat sem mulasztottak el, hogy kigúnyolják a Mussolini-féle fasizmus gyengébb oldalait. Még az olasz újságírók is kimutatták néha velükszületett németgyűlöletüket. Emlékszem, egy alkalommal, amikor Rómában légvédelmi próbát tartottak, egyik fővárosi újság egy a népből való asszonynak a következő szavakat adta a szájába: „Ezt azért kell tennünk, hogy a megvadult németek ellen védekezhessünk", míg a képzeletbeli ellenséges repülőgépeket öklével fenyegette meg. Ez a részlet, amelyet az újságíró talán csak azért talált ki, hogy a riportjának több valóság-alapot adjon, méltatlankodással töltötte el a római német légügyi beosztottat, von Waldaut, akivel természetesen állandó kapcsolatban álltunk.

Mégis nyilvánvaló volt, hogy a két fasiszta ország között — még hivatalos kapcsolataikban is — világosan látható ellenségeskedés van. A német beosztott gyakran kért férjemtől részleteket és adatokat az olasz repülésről. Ignacio ezeket minden nehézség nélkül megkapta az olasz légügyi minisztériumban lévő „barátaitól". Ez is egyik bizonyítéka volt annak, milyen kevés fontosságot tulajdonítanak Spanyolországnak az olasz katonák. Azt tartották, hogy nem érdemes titkolózni előttünk. Ám a német beosztott ugyanezeket a titkokat nem tudta megszerezni, mert abban az időben a nemzeti-szocializmus még nem volt elég erős, hogy olasz eszmetársa felett uralkodhassék.

A német beosztott, ez a végtelenül aprólékos és részletező diplomata, statisztikákkal és adatokkal támasztotta alá, amit Ignacio már régen tudott: az olasz repülés nyilvánvaló alacsonyabbrendűségét a németéhez hasonlítva.

XVII.

Ignacióval különlegesen kellemetlennek találtuk a fasiszta Róma légkörét és noha kötöttünk barátságokat, e barátságok csaknem mindegyike felületes volt. Mindíg örvendtünk, ha valamilyen ürüggyel elhagyhattuk a fővárost. Néha a gyárakat vagy repülőtereket látogattuk meg, máskor néhány napot töltöttünk a csodálatos tiroli Alpokban. Éppen egyik ilyen utazásunkról tértünk vissza 1933 nyarán, körülbelül egy félévvel azután, hogy Spanyolországból elindultunk, amikor aggasztó táviratot kaptam apámtól. Anyám súlyos betegen feküdt egy frankfurti szanatóriumban — ez volt a táviratban — és nagyon szeretne látni.

Másnap reggel Rómában felültem a naponta induló repülőgépre és még aznap délután Frankfurtban voltam. Hogy a táviratra így válaszoltam, szüleimet mély meghatottsággal töltötte el, mert noha a különböző fürdőhelyeken nyaraló húgaimat is értesítették, valamilyen oknál fogva egyikük sem érkezett meg. Anyám állapota csaknem érkezésem pillanatától kezdve állandóan javult.

Azokban a napokban, amíg velük voltam és arra vártam, hogy anyám felépüljön, apámmal hosszú sétákat tettem a Majna melletti Frankfurt környékén. Néha a spanyol politikai helyzet kérdéseiről is beszélgettünk. Én szívesen belemélyedtem volna a vitatkozásba, hogy apám gondolkodásmódját megismerjem, de egyikünk sem volt képes áttörni azt a falat, amely utolsó kínos beszélgetésünk óta köztünk emelkedett. Mégis sikerült megértetnem szüleimmel, milyen boldogan élek Ignacióval és noha ezt a kérdést is csak futtában érintettük, világosan láttam örömüket és azt, hogy boldogságom tudata megnyugtatta őket.

Apám megjegyzései, a spanyol politikai helyzetet illetően, nyugtalanítottak. Természetesen beszélt azokról a szervezetekről, amelyek Spanyolországban azért alakultak, hogy a Köztársaság gyengelábon álló újításaival szálljanak szembe. Nem átallotta bevallani, hogy e szervezetek tőle is kértek támogatást. Szavait csendben hallgattam, elgondolkoztam rajtuk és aggódtam.

Amikor anyám gyógyulása után Rómába visszatértem, Ignacióval, közöltem apámmal folytatott beszélgetéseimet és órákon át kellemetlen jövendöléseket fontolgattunk a Köztársaság jövőjéről, újra és újra felidézve mindazt, amit mondott nekem.

A dolgok valóban nem mentek jól Spanyolországban. A minden oldalról támadott köztársasági vezetők saját gyengeségük áldozatai lettek ahelyett, hogy a kellő erélyel kormányoztak volna. Alcalá Zamora, amikor az egyház és az állam szétválasztását a nemzetgyűlés megszavazta, lemondott az ideiglenes kormány miniszterelnökségéről. Most kinevezték a spanyol Köztársaság első elnökének. Alcalá Zamorának dús fehér haj övezte arcát, azok közé az andaluzok közé tartozott, akik szeretnek beszélni és előszeretettel használják a szónoki beszédek virágos kifejezéseit. Fitogtatóan vallásos volt, megdönthetetlenül reakciós és egész politikai élete során nagy barátja a vidéki úri politikának. Don Niceto Alcalá Zamora egyik „apja" volt a spanyol Köztársaságnak, de a Köztársaság intézményében csak éppen a XIII. Alfonz rendszerével való szembenállást látta és a rendszerváltozásnak egész más értelmezést adott, mint maga a nép. A diktatúra idején köztársaságinak kiáltotta ki magát és mikor a Köztársaság elnöke lett, engedett a reakciósok nyomásának: aláírta az alkotmányozó nemzetgyűlés feloszlatásáról szóló rendeletet és új választásokat hivott össze. A hatalmasok és a gazdagok minden reménye az új választásokban volt. Apám Frankfurtban kifejtette előttem nézetét: ha sikerül elérni, hogy új választásokat tartsanak, a jobboldal győzelme biztos.

Amint november hónapja közeledett, amikorra a választások ki voltak tűzve, Ignacióval alig tudtuk nyugtalanságunkat visszafojtani. Az újságok a legkevésbbé sem segítettek bennünket abban, hogy ilyen távolságból az ország helyzetéről tiszta képet kapjunk. A madridi szocialista párt és az UGT hivatalos lapja az *El Socialista,* valamint a bilbaói *El Liberal,* amelynek Indalecio Prieto volt a tulajdonosa — e két újságot kaptuk állandóan — nem tudtak világos képet adni a spanyol demokráciát fenyegető veszélyről. Az apám szájából hallott, a győzelemben biztos, bizalommal teli szavak megfagyasztották a vért ereimben. Lehetséges volna, hogy a köztársasági pártok és a párt vezető emberei nem veszik észre a reakció előretörését?

1933 november 19-én Ignacióval türelmetlenül vártuk a választások eredményeit. Amikor végre az első táviratok kezdtek megérkezni a követségre és a reakció győzelméről adtak hírt, teljes nagyságában értettük meg az 1931 április 14-e óta uralmon lévő köztársasági kormányok csődjét.

– Az igazság az, hogy mindez nem lep meg tulságosan, — mondotta Ignacio felháborodva és egyben szomorúan.

A választások eredményei engem sem leptek meg. A köztársasági-szocialista kormányok féléntek és gyengék voltak. A „törvényesség" mániája vett rajtuk erőt, nagy újításokat ígértek, amelyekben a nép hitt és remélt. Az újítások között a legfontosabb a földreform volt, mivel Spanyolország elsősorban földmívelő állam. De hol vannak azok a földek, amelyeket a parasztoknak kellett volna megkapniok? Legnagyobb részükben továbbra is a földbirtokosok és reakciós arisztokraták kezén. Ezek egyesült és merész frontot alakítottak és eltökélt szándékuk volt, hogy megnyerik a választásokat. Ezrével ajándékozták a matracokat és más háztartási tárgyakat a munkanélküliség, valamint a madridi és vidéki munkaadók módszerei miatt elszegényedett munkásoknak. A falvakban szavazatokat vásároltak, amelyeket, ha a megfélemlítés nem volt elegendő, teli páncélszekrényeikből fizettek meg bőkezűen.

A baloldali pártok megosztották erőiket és számtalan ellentét miatt álltak ellenségként szemben egymással. A nagy munkásszakszervezetek, a szocialista UGT és az anarchista-szindikalista CNT (Nemzeti Munkásszövetség) között véres összecsapásokra is sor került, míg a „reakció lovagjai", a földbirtokosok, a munkaadók, az üzletemberek és a klérus alig leplezték elégedett mosolyukat.

Largo Caballero, az UGT főtitkára, a Köztársaság uralomrajutása óta munkaügyi miniszter volt. „Eléggé józaneszű" ember, mint apám mondotta frankfurti beszélgetéseink alatt. De az 1933 novemberi választásokon az anarchisták és a szindikalisták nem jelentek meg az urnáknál szavazni, részben mert elvi ellenségei voltak a választásnak, részben így akarták kifejezni tiltakozásukat a munkaügyi miniszter ellen, akit a munkásellentétekben nyilt részrehajlással vádoltak az UGT javára.

A koalíció sikertelen és habozó politikája, az új alkotmány által megszavazott, de a gyakorlatban soha meg nem valósított reformok és mindenek felett a munkásmozgalom egységének hiánya voltak a bűnösek abban, hogy a Köztársaság második parlamentjébe reakciós többség került. Igaz, hogy az egész országban leadott szavazatok összességében, noha csak kis különbséggel, a baloldali pártok kaptak többséget, de nem fért kétség ahhoz, hogy a megválasztott képviselők között nagyobb

számban vannak képviselve a reakciós pártok és hogy a CEDA és a lerrouxisták uralják a nemzetgyülést. Reverendák fekete felhői tornyosultak a láthatáron.

XVIII.

A reakció választási győzelmének első hatásai a legnagyobb meglepetéseket hozták számunkra. Olaszországba való érkezésünk óta Ignacio komoly buzgalommal dolgozott azon, hogy a hadügyminisztériumot és a spanyol vezérkart az olasz légügyi kérdések szervezetéről és fejlődéséről állandóan informálhassa. Igyekezett minden repülőgépgyárat meglátogatni és látogatásai során tiszta képet nyerni az olasz légügyi ipar helyzetéről és feltételeiről. Megvizsgálta a gépeket, beszélt a mérnökökkel, barátságot kötött a légügyi minisztériumnak azokkal a tisztviselőivel, akiknek feladatuk volt, hogy a külföldi légügyi-megmegbízottakkal tárgyaljanak. Azok a hetenként elküldött jelentések, amelyeket diplomáciai postával juttatott Spanyolországba, mindezideig feletteseinek legnagyobb elismerését szerezték meg számára és repülőtiszt-társaitól kapott levelekből értesült a nagy érdeklődésről, amelyet jelentései a minisztériumban keltettek. A választások után a vezérkar, a hadügyminisztérium és annak légügyi-osztálya a lehető legközömbösebben fogadták azokat a jelentéseket, amelyeket egy, a köztársasághoz hű légügyi megbízottól kaphattak.

Amikor az új kormány, amelynek Lerroux volt az elnöke, a novemberi választások után uralomra jutott, egyik első ténykedése az volt, hogy külön meghatalmazott követet küldött a Vatikánba, aki megtárgyalta a pápával az új konkordátumot. Mussolini ekkor kezdett először nagyobb érdeklődéssel fordulni a Spanyol Köztársaság olaszországi képviselői felé. A Vatikánba küldött különleges megbízatású követ kinevezését megelőzte az olasz udvarhoz küldött spanyol követ kicserélése. A félénk egyetemi tanárt, egy hivatásos diplomatára cserélték át. Ez a diplomata demokratának mutatta magát. Nem azért, mintha valójában az is lett volna, hanem mert egy madridi kalaposnak volt a fia és nem egy arisztokratának. Így fiatalabb éveiben a „señoritók", egyetemi társai, rosszúl bántak vele, megvetették és így személyi megbántottsága vitte őt is, mint sok mást, a köztársaság táborába.

Az új követ alig volt több hasznunkra, mint az elődje. A hiva-

talos kapcsolatokat és érintkezéseket, amelyek Ignaciót munkájában segítették, továbbra is a magunk szakállára kellett megteremtenünk. Barátságot kötöttünk Liotta tábornokkal, aki rokonszenves és intelligens ember volt és fontos állást töltött be az olasz légügyi minisztériumban. Nem volt titok előtte, hogy mi a véleményünk a fasiszta rendszerről. Ignació legfőbb kapcsolata az olasz légügyi minisztériumban azonban mégis Longo ezredes volt. Longo ezredes hosszú évekig élt Spanyolországban, kezdetben mint a tengerészeti-légügyi iskola tanára, akit a spanyol kormány az olasz katonai hatóságokkal megegyezve még a királyság idejében szerződtetett le. Barcelonában élt hosszú ideig, majd kormánya visszahívta, hogy rövidesen mint légügyi-megbízott térjen ismét vissza a madridi olasz követségre. Aligha lehetett volna Longónál megfelelőbb személyt keresni erre az állásra. Meghitt barátságban volt az összes spanyol katonai vezetőkkel és tisztekkel és így könnyen végre tudta hajtani közeledési és kémkedési munkáját a spanyol hadseregben, tengerészetben és légierőknél.

Talán éppen azért, mert túlságosan ismerték — nemcsak katonai körökben, hanem Madrid és Barcelona minden bárjában és kabaréjában —. Longót visszahívták hazájába. Először résztvett Balbo tábornok propagandarepülésében az Egyesült Államokba, majd amikor onnan visszatért, kinevezték Rómába a légügyi minisztériumba. Azt az osztályt vezette, amely a külföldi légügyi-megbízottakkal való kapcsolatokat ápolta. Közeledett az abeszíniai hadjárat és ennek az osztálynak élén óvatos és tapasztalt emberre volt szükség. Longó helyére Madridba, egy másik olasz repülőtisztet neveztek ki, aki a világháború idején szintén nevelőtisztként működött a spanyol légierőknél.

Ignacio leplezte érzéseit a nőcsábász Longo iránt és mindkettőjük hosszúéves tapasztalatait felhasználva, sikerült ettől a nagyratörő és hiú katonától sok olyan adatot megtudnia, amelyet a többi légügyi megbízottak soha meg nem kaphattak volna. Ennek főoka kétségtelenül az volt, hogy a római és madridi kormány között a barátság egyre növekedett és egyébként is Longo Spanyolországot nagyon valószínűtlen, és teljesen jelentéktelen, esetleges ellenfélnek tartotta. Ignacióban pedig csak egy olyan repülőtisztet látott, aki politikai kérdések iránt egyáltalán nem érdeklődik.

Kétszer lett volna alkalmunk, hogy a Duce kezét megszoríthassuk és mind a kétszer ürügyet találtunk arra, hogy ezt el-

kerüljük. Az első alkalommal Mussolini ebédre hívta meg a két római spanyol követség diplomatáit. Két spanyol követségét, mivel a vatikáni spanyol követ is a Köztársaság minisztere volt. Ignacio betegségére hivatkozva, nem mentünk el erre az ebédre, noha az új quirináli követ felesége többször is felhívott telefonon, hogy legalább én jelenjek meg a banketten. Mindazonáltal mi ezt kereken megtagadtuk. E híres ebéd után, amelyre nem egy meghívott kizárólag csak azért ment el, hogy megszoríthassa annak a férfinak kezét, akit mi az olasz nép sok nyomorúsága okozójának tartottunk, jót nevettünk a mohó diplomaták felsülésén. Mussolini az ebéden betetőzte Spanyolország hivatalos képviselői iránt érzett megvetését. Meghívottait a legnagyobb lenézéssel kezelte. Nemcsak hogy egyikükkel sem fogott kezet, de még azzal a követtel sem, aki annyira erősködött, hogy okvetlenül jelenjünk meg a banketten. Mussolini, mint azt később a jelenvoltak nekünk elmesélték, megjelent a szálloda ebédlőjében, római módra felemelt karral köszöntötte az összes jelenlevőket, leült a tányérja elé, gyorsan bekapta az ebédet, majd csaknem szó nélkül felkelt és faképnél hagyta vendégeit.

A második alkalom, amikor megismerhettük volna a Ducet, Dollfus kancellár római látogatásakor történt. Mussolini meghívta az egész diplomáciai testületet a capitoliumi palotába a „kis kancellár" tiszteletére rendezett fogadtatásra. De ez alkalommal is „sajnálattal" lemondtuk a meghívást. Így akartunk tiltakozni, noha csak egyénileg is, a diktátorok ellen, akik együtt ünnepelték népellenes megegyezésüket.

Később azonban, ha jól emlékszem, 1934 telén, nagyon közelről láttam Mussolinit a braziliai követség egyik báljén. A brazíliai követséget nagykövetségi rangra emelték és a Duce valószínűleg azért „tisztelte meg" az ünnepélyt jelenlétével.

Egészen közelről és legnagyobb megelégedésemre magam is megfigyelhettem, amit később Ignacio is megerősített. Ő az Appeninekben tartott hadgyakorlatokon többször is látta a Ducet olyan alkalmakkor, amikor az nem tudta, hogy figyelik. Mussolini valójában nem volt az a „felsőbbrendű" ember, akinek dicsőítői igyekeztek festeni. Amíg alsó állkapcsát előre nem tolta, lábait szét nem vetette, két kezét Julius Caesar modorában derekára téve, — mint „Örök Diktátor" — a római új Via dell' Imperio-n elhelyezett szobrán a Duce közönséges alak volt, unalmas és érdektelen. Személyében nem volt semmi, ami vonzotta vagy lefegyverezte volna az embert.

XIX.

Ignacio egyidejűleg azzal, hogy Olaszországban volt a Köztársaság légügyi megbízottja, Németországban is ugyanazt az állást töltötte be, de a légügyi vezérkartól még nem kapott utasítást, hogy Berlinben jelentkezzék. Mégis szívesen fogadtuk egy barátnőm meghívását, hogy néhány hetet apjának München-környéki vidéki házában töltsünk. Barátnőm egy enyhén náciellenes fiatal német lány volt. Liselotte apja — mert így hívták a barátnőmet — jómódú gyáros volt, akinek gyárai fényűző vidéki háza körül terültek el. Barátnőm családjának legnagyobb vágya az volt, hogy egy napon a Führer kitüntesse őket, vagy valamilyen rangot kapjanak tőle. E célból mindent elkövettek, hogy kedvében járjanak. Leányuk kinyilvánított ellenségességét a nácizmus külső és goromba formái ellen csak azért bocsátották meg, mert Liselotte egy magyar arisztokratának volt a felesége és így a grófnői címet viselte.

Nem sokkal az 1934 júniusi nemzeti szocialista „tisztogatás" után érkeztünk meg Bajorországba, amikor — persze mindíg csak suttogva — még másról sem beszéltek az egész vidéken. A müncheni spanyol konzul szörnyű részleteket mesélt a hideg számítással előkészített vérengző öldöklésről és Liselotte szomszédai fojtott hangon beszéltek az eseményekről, miközben futó pillantásokat vetettek maguk körül. De barátnőm szüleinek házában az asztalnál senkinek eszébe nem jutott volna ezeket a kérdéseket szóbahozni. Ennek a háznak a légkörében Hitler és kormányrendelkezései iránt csak tiszteletteljes kifejezéseket engedtek volna meg.

Hindenburg, ez a gyenge aggastyán, aki átengedve a hatalmat a náciknak, elárulta a német köztársaságot, akkor halt meg, amikor mi Bajorországban tartózkodtunk. Liselotte szüleinek és rokonainak számára ez persze családi gyászt jelentett. Barátnőnk egy fiatal nagynénje és annak lányai érkeztek a házba rövid látogatásra és minden vágyuk az volt, hogy tangózhassanak végre „egy valódi spanyollal". A „családi gyász" miatt kénytelenek voltak lemondani arról, hogy Ignacióval táncolhassanak. Az egész ház lakói, a személyzet, a kertészek, nagybácsik és unokaöccsök, lehajtott fejjel álltak a rádió előtt, amíg a szalonból a hangszóró közvetítette Hitler gyászbeszédét az elhúnyt marsall és köztársasági elnök ravatala fölött. Barátnőm szülei kertjüknek mind a négy sarkában, félárbócra eresztették a horogkeresztes zászlókat.

Neuburgból, a dunamenti faluból, ahol voltunk, Ignacióval és Liselotte-tal elmentünk a bayreuthi ünnepi játékokra. Nagyon csalódtunk, mert sem a zene, sem az előadások nem ütötték meg a kívánt mértéket, sőt inkább nagyon is közönségesek voltak, éppen úgy, mint a vendégek, akiknek legnagyobb részét egyenruhás nácik és újgazdagok alkották. Csaknem mindegyikük arcáról lerítt az a típikus csúnyaság, a vonzóság legteljesebb hiánya, ami annyira jellemzi a százszázalékos árjákat. Wagner volt villájának látványa, amelyet három sor SS őrzött, elegendő volt, hogy undorral töltsön el bárkit, aki valóban szereti a német nép igazi kultúráját.

Liselotte meghívása alkalmat nyujtott nekünk, hogy megfigyelhessük a nemzeti-szocializmus alatt élő német nagypolgárságot, amint éppen saját zsírjában sül.

Hányszor olvastuk a sajtóban, hogy Hitler nagy károkat okoz az üzletembereknek! Igaz, hogy a nemzeti-szocializmus lassanként tönkretette a kisiparosokat és a kereskedőket, de saját szemünkkel figyelhettük meg, hogy a fasiszta-rendszer mennyire tökéletesen szolgálja ki a kapitalizmust, a trösztöket és a monopóliumokat és hogy mennyire nemcsak hogy nem károsítja meg ezeket érdekeikben, hanem hasznot hajt nekik azzal, hogy kiküszöböli és elteszi az útból riválisaikat, a kistőkéseket, a szerény gyárüzemeket. Ezeket a fasizmus lassan fojtja meg adóival és nagyiparosok érdekében bevezetett korlátozásaival. Barátnőnk apja soha nem volt még annyira elégedett üzletének menetével, mint amióta Németországban a nemzeti-szocializmus került uralomra.

Nem sajnáltuk otthagyni azt az országot, amely mióta Hitler a kancellári méltóság mellett az elnöki címet is felvette és magát a németek vezetőjének, Führerének nevezte ki, egyre lehangolóbbá lett.

Autón indultunk Ausztria zöld tájai felé. Innen Velencébe mentünk, ahol Liselotte-tal néhány napig egyedül maradtunk, míg Ignacio Bologna közelében résztvett az olasz hadsereg és légierők hadgyakorlatán. Amikor a hadgyakorlat végetért és Ignacio értünk jött, hajóra szálltunk Dalmácia felé. Jugoszlávia e festői vidékének kikötői, a kék ég, az emberibb emberek, a mi délspanyol városainkra emlékeztettek és nagyon jól éreztük magunkat ezeken a helyeken. Könnyen észrevehettük, hogy az olasz fasizmus, érdekeinek szolgálatában, zavargásokat és faji ellenségeskedést szít a szerbek, horvátok és szlovének között. De e népek méltóságához bizonyos harag is keveredett azok

ellen, akik veszélyeztetni merészelik függetlenségüket. A római diktátor iránt megvetést éreztek s ez a tudat csak még kellemesebbé tette útunkat.

Rómába nagyon elégedetten tértünk vissza utazásunkról, de csak azért, hogy csakhamar ismét nyakig merüljünk a bajokba. A spanyolországi hírek már nem lehettek rosszabbak. Amikor Ignacio bement a követségre a postájáért, a titkárok és a tanácsos, egy olasz, aki valószínűleg az Ovra szolgálatában állott — amikor meglátták, hirtelen elhallgattak vagy másról kezdtek beszélni. Ignacio volt már az egyetlen köztársasághű ember a hivatalos spanyol képviseletben. A többiek megbízhatatlansága már olymértékűnek látszott, hogy Ignacio attól félve, hogy kém van köztük, majdnem minden munkáját otthon végezte. Én segítettem neki. Ignacio vigyázott hogy követségi íróasztalán ne hagyjon semmiféle fontos jegyzetet.

Néhány levelet kaptunk Indalecio Prietótól, amelyben a volt miniszter borúlátásából világosan tükröződött a helyzet súlyossága. Ám Prieto még balsejtelmeit sem magyarázta meg eléggé világosan és főleg azt nem, hogy miképpen történhetett, hogy Spanyolországban a dolgok idáig fejlődtek.

Nagybátyám, Maura hercege, sógorával Andes gróffal és több más királypártival Rómába érkezett. Ehhez az utazáshoz az ürügyet a spanyol katolikusok búcsújárása szolgáltatta. Részletesen megtudtuk, hogy összeesküvési célzattal tárgyaltak a Köztársaság ellen a Grand Hotelben, ahol Alfonz, Spanyolország volt királya lakott. Később megcáfolhatatlan bizonyítékaink voltak, hogy Mussolini fegyvert és pénzt ígért a királypártiak egy kis csoportjának arra az esetre, ha megkísérelnek egy felkelést a Köztársaság ellen. Persze ezt „ezek az urak" képtelenek voltak megvalósítani, mert az országban nem volt kire támaszkodjanak.

De míg Alfonz Rómában konspirált, a spanyol reakciósok odahaza nagyobb gyorsasággal és igyekezettel vitték át a gyakorlatba terveiket. Az országot csak száz évvel akarták visszazülleszteni, vagy ha ez nem is sikerül nekik, legalább elpusztítani és megszűntetni azokat a jelentéktelen és szinte értéktelen reformokat, amelyeket a Köztársaság vezetett be. A földreform, épp úgy, mint a többi újítások, amelyeket az új rendszer bevezetett, csak papíron volt meg. Ám a CEDA mindent elkövetett, hogy még a földreform „elmélete" is, — amelyet a köztársasági kormányok vezettek be — eltűnjék a spanyol parasztok emlékeze-

téből és hogy ugyanaz történjék a munkásoknak és napszámosoknak ígért minden más társadalmi javulással.

A mérsékelten reakciós kormány, amely a jobboldaliak választási győzelme után az előző év novemberében átvette a hatalmat, október 4-én újjáalakult. A kormányelnök Alejandro Lerroux lett, a radikális párt vezére, aki hosszu évek óta egyike volt Spanyolországban az „antiklerikalizmus" élharcosainak. Ebben a kormányban az igazságügyi, földművelésügyi és közmunkaügyi tárcát a CEDA három tagja kapta meg.

Amikor ezeket a híreket telefonon közölték velünk, számot adhattunk magunknak arról, hogy anélkül, hogy Mussolini fegyvereire és pénzére szükség lett volna, a reakció ismét karmaiba kaparintotta Spanyolországot. Don Ale (ahogy Lerroux-t általában nevezték) talán kevesebb ceremóniával és pompás külsőséggel, mint Hindenburg, de több közönségességgel, tálcán nyujtotta át a spanyol köztársaságot az ellenségnek, ugyanúgy, ahogy azt az agg német marsall tette. Lerroux árulása folytán egy olyan párt került uralomra, amelynek programjában szerepelt a köztársaság összes reformjának megsemmisítése, az egyház javainak visszaadása, a klérus állami támogatása, (ez a kérdés az igazságügyminisztérium ügyköréhez tartozott), valamint az alkotmány és az agrárreformtörvények megváltoztatása. Don Ale ennek a pártnak most módot adott arra, hogy céljait elérje.

Ezek a hírek jogos felháborodással töltöttek el bennünket. Biztosak voltunk benne, hogy a spanyol nép nem fogja eltűrni, hogy oly szép ígéretekkel kecsegtető reményei három év elmúltával csak így egyszerűen füstté váljanak. Nem, tudtuk, hogy senki nem képes a nép akaratának ellenére Spanyolországot a régi középkori állapotokba visszaállítani.

Október 5-én végre megtudtuk, amit már annyi aggodalommal reméltünk. Madridban elkezdődött az általános sztrájk!

Barcelonában a köztársasági vezetők kikiáltották a Katalán Köztársaságot, nem mintha el akartak volna válni a Spanyol Köztársaságtól, hanem azért, hogy Katalóniát a központi kormány reakciós-fasiszta uralmától függetlenítsék.

Nekünk Rómában, a hozzánk érkező hírek alapján úgy tűnt, hogy egész Spanyolország csatlakozott Madrid tiltakozó kiáltásaihoz. Reménységgel vegyes félelmet éreztünk és jól emlékeztünk még Ignacióval az extramadurai és andaluziai földmunkások sztrájkjára, amely majdnem egész nyáron át tartott. Féltünk attól, hogy ez a sztrájk gyengíteni fogja ezeknek a paraszt-

toknak az ellenállását, hogy az új mozgalmi törekvésekhez csatlakozzanak. Képesek-e válaszolni Madrid felhívására azok, akik annyi éhséget és nyomorúságot szenvedtek már el? Lehetetlen volt ezt előre tudnunk. Várnunk kellett.

Arról azonban meg voltunk győződve, hogy az aszturiai bányászok a tőlük megszokott bátorsággal fognak csatlakozni az általános sztrájkhoz.

Október 6-án éjjel, amikor már minden készen állt, hogy autónkon Katalónia felé induljunk, és ott csatlakozzunk azokhoz, akik harcolnak, megérkezett a hír: a felkelők megadták magukat. Ignacio felemelte a telefonkagylót, hogy a csengetésre válaszoljon és amikor a hallgatót letette, arckifejezéséből megértettem, hogy mindennek vége.

— Elfoglalták Barcelonát? — kérdeztem.

— Megadták magukat, — felelte keserűen.

Nem tudtuk megérteni, hogy egy olyan város, mint Barcelona, amelynek népe, azt hittük, kész arra, hogy az utolsó emberig védelmezze magát Gil Robles és a CEDA reakciója ellen, megadta magát. Megadta magát? Lehetetlen. Hónapokkal később tudtuk meg, hogy a köztársasági vezetőknek nem volt bizalmuk a tömegekben és inukba szállt a bátorságuk. Megtudtuk, hogy a népnek nem voltak fegyverei, sem vezetői, akik segítették volna abban, hogy a CEDA-val szemben védekezzék és mindenek fölött megtudtuk azt, hogy Barcelona megadta magát, mert a köztársaságiak között nem volt meg a kellő egyetértés, képtelenek voltak megegyezésre jutni a felett, hogy miképpen döntsenek és megmagyarázzák a népnek, miért harcoljon és hogy viselkedjék a küzdelemben.

Barcelonában az általános sztrájk október 9-én szűnt meg. Madridban a munkások letörve a barcelonai ellenállás összeomlása miatt, elkezdtek visszatérni munkájukhoz, anélkül, hogy a sztrájknak még hivatalosan végeszakadt volna. Csak az aszturiai bányászok maradtak meg szilárdan állásaikban.

— Nem tudok tovább itt maradni, — mondta nekem Ignacio aznap éjjel. — Lehet, hogy Madridban tudnék valamit tenni.

Tudtam, hogy ha Ignacio ezekben a pillanatokban feletteseinek engedélye nélkül elmegy Rómából, kiteszi magát annak, hogy megbüntetik. A köztársasági vezetők és szocialisták legnagyobb részének sikerült külföldre menekülnie. A CEDA sem gyenge, sem nagylelkű nem lesz az ellenségeivel. A köztársasági

kormány az volt. És mégsem tudtam Ignaciónak azt tanácsolni, hogy Rómában maradjon.

— Igen, menj csak, — mondtam és igyekeztem mosolyogni.

— Biztos vagyok benne, hogy nem lesz semmi bajom, — mondta Ignacio, mintha csak a gondolataimat olvasná. Én úgy tettem, mintha elhinném, amit mond.

Másnap repülőgépre szállt. Nem kísértem el a repülőtérre, nehogy ezzel is feltűnést keltsünk. Tudtuk, hogy a követ épp úgy, mint a követség többi tagja, túlságosan el van foglalva azzal, hogy üdvözlő táviratokat szövegezzen az új kormánynak és köszönőtáviratokat a csendőrségnek, amiért a sztrájkot el tudta fojtani. Pillanatnyilag nem törődtek Ignacio távollétével.

— Jól van, Connie, — mondta Ignacio, míg a kabátját felvette —, nem akarok búcsúzkodni . . .

„Csak ne történjék semmi baja, csak ne történjék semmi baja" — gondoltam magamban és azon igyekeztem, hogy arcomon ne tükröződjék az aggodalom.

— Hamarosan visszajövök, — szólt, miközben beszállt a taxiba, amely a kapu előtt állt.

Magamra maradtam Lulival. „A diplomáciai útlevéllel nem történhet semmi baja" — mondtam, anélkül, hogy tudtam volna, mit mondok hét éves kislányomnak, aki nem értett a diplomata-útlevelekhez.

Elmúlt három nap. Három nap hír nélkül, ami beillett három évszázadnak. Az olasz sajtó nem közölt spanyolországi híreket. Az újságok a „rendzavarókat" — e néven nevezi a fasiszta sajtó mindazokat, akik nem úgy gondolkoznak vagy cselekszenek, mint ők — legyőzötteknek és megsemmisítetteknek tekintette.

Mikor már nem bírtam nyugtalanságommal, megjelent Rafael és Maria Tereza Alberti, hogy gondjaim közepette egy kis szórakozást nyujtsanak. E két spanyol író Moszkvából volt visszatérőben, ahol egy kongresszuson vettek részt és utaztak volna tovább Spanyolországba, ha Nápolyban, ahol hajójuk kikötött, nem várta volna őket egy távirat. A táviratban azt tanácsolták nekik, hogy ne térjenek vissza Madridba, mert lakásukban a rendőrség házkutatást tartott és várta, hogy letartóztathassa őket.

Utukról minden pénz nélkül érkeztek és a Rómában fenn álló Szépművészeti Akadémiához fordultak. Ezt a spanyol intézményt akkoriban Ramon del Valle Inclan, a nagy spanyol író vezette. A nagy író egészségi állapota ezekben az időkben nagyon rossz volt. Ignacio és én megbarátkoztunk vele. Beszélgetése fel-

üdített bennünket, mi pedig az idős embernek csaknem egyetlen közönsége voltunk. Don Ramon értesített Albertiék érkezéséről és miután mindannyian megreggeliztünk az Akadémián, haza vittem az Alberti házaspárt. Ezek, ahogy tudtak, berendezkedtek a szalónban, mivel más szoba felett nem rendelkeztünk. Így nem lévén már egyedül, könnyebben vártam az Ignaciótól érkező híreket. Azonkívül azonnal mélyen rokonszenveztem is velük.

Tíz nap múlott el és már kezdtem kétségbeesni, amikor Irunból kaptam egy táviratot, amelyet egy barátunk írt alá és amelyben egyszerűen csak ez a szöveg állt: „Ignacio remekül". Aznap éjjel úgy aludtam, mint már régen nem.

XX.

Két nappal később Valle Inclán, Albertiék és én kimentünk Ostiába, hogy Ignaciót fogadjuk, aki az olasz repülőgépen érkezett Barcelonából. A repülőtér felé vezető úton magamban már kezdtem terveket szövögetni a jövőre nézve, mert meg voltam győződve arról, hogy „diplomata-életünknek" már vége. És őszintén mondhatom, nem azért, mintha sajnáltam volna, vagy ez a legkevesebb aggodalommal töltött volna el.

Ignacio akkor érkezett Madridba, amikor a sztrájk már végetért. Egyenesen Prieto lakására ment, akiről tudta, hogy veszélyben van — a sajtó nem közölte nevét azoké között, akiknek sikerült elmenekülniök — és ott a volt miniszter két lányával találkozott, akik szörnyen meg voltak ijedve. Az egész rendőrség apjukat kereste, mivel Prieto elfogatása azokban a pillanatokban nagy győzelmet jelentett volna a kormánynak.

Ignacio azonnal felajánlotta, hogy segít neki, hogy Madridból eltűnhessen. A csendőrség a volt minisztert Spanyolország összes tartományaiban és falvaiban kereste és vagy féltucat kövér és szakállas férfit tartóztattak már le, akiket Don Indával tévesztettek össze.

Nem volt veszteniva1ó idő. Akadt egy francia rendszámú kocsi: elől fog ülni Ignacio repülőőrnagyi egyenruhájában, Prieto a csomagtartóban fog elbújni.

Kezdetben minden jól ment. A Madrid határánál álló csendőrök feszes vigyázzban tisztelegtek az „Alcalá de Henáres-i repülőtér parancsnokának" és az autót minden nehézség nélkül átengedték.

Prieto mindenki által jólismert alakja jól el volt bújtatva.

Hogy az esetleges veszélyeket elkerüljék és Madridból való távozásukat igazolhassák, útjukat kénytelenek voltak jócskán meghosszabbítani és Prieto nem tudta volna sokáig elviselni rejtekhelyének gyötrelmeit. Ez arra kényszerítette őket, hogy a kocsit többször is megállítsák, hogy a volt miniszter kibújhasson a szűk csomagtartóból, lélekzetet vehessen és kinyujtóztathassa elzsibbadt tagjait. Ám ezek a megállók állandóan azt a veszélyt rejtették magukban, hogy valahonnan előbukkan a szüntelenül az utakon cirkáló csendőrpárok egyike.

San Sebastianban Ignacio leszállt a kocsiról, hogy a soffőr és az autó tulajdonosa, aki a Hendaya-i határon a vámőrség egy ismert embere volt, azt átvigyék Franciaországba. Ezen a vidéken a repülőtiszti egyenruha már nemcsak hogy nem szolgálta Prieto biztonságát, hanem inkább még gyanusabbá tette volna az autó utasait.

— Mi van Spanyolországban? — kérdeztük izgatottan Ignaciót, miután elmesélte Prieto menekülésének történetét.

Ignacio néhány szóban vázolta a helyzetet.

Az aszturiaiak továbbra is ellenálltak.

A követ egy kissé meglepődött, amikor másnap meglátta Ignaciót. Mintha csak most vette volna észre, hogy nem volt Rómában. Spanyolország hivatalos képviselőjét azokban a pillanatokban csak az aggasztotta, mi történik vele, ha valamilyen fontos személyiségnek hirtelen eszébe jutnának az ő multbeli köztársasági érzelmei és Manuel Azañával fenntartott személyes barátsága. Az új helyzetben csak nyomorult kis állását féltette.

Először meglepődött, majd éktelen haragra gerjedt, amikor Ignacio kereken megtagadta annak a táviratnak az aláírását, amelyben a követség egész személyzete feltétlen csatlakozását közli az új kormánnyal és megelégedéssel veszi tudomásul, hogy a sztrájkot leverték. Ezzel Ignacio arra kényszerítette a szerencsétlen követet, hogy újabb helyreigazító táviratot küldjön, amelyben kiemeli, hogy „A légügyi-megbízott az illetékesek tudomására kívánja hozni, hogy nem csatlakozik a követség egész személyzete nevében a kormánynak küldött távirathoz". De ha ez a tény feldühítette is, elképedése nem ismert határt, amikor Ignacio megkérte, tudassa a kormánnyal, hogy a lehető legrövidebb időn belül kéri a felmentését a légügyi-megbízotti állás alól. És hogy a helyzet még inkább rosszabbodjék, míg a követség egész személyzete önkéntes adományokkal járult hozzá az *ABC* című királypárti lap gyüjtéséhez a hadsereg és a sztrájkot elfojtó

csendőrség javára, mi demonstrációképpen egy bizonyos összeget küldtünk arra a gyüjtési akcióra, amelyet *La Libertad* nyitott meg az aszturiai árvák és özvegyek javára. Azt hiszem, életünkben először követtünk el minden tőlünk telhetőt azért, hogy egy ilyen adomány teljes nevünkkel jelenjék meg a sajtóban. Ám mindennek ellenére a vezérkar, a légügyi parancsnokság, a kormány, vagy akárki más, előnyösebbnek tartotta, hogy Ignacio továbbra is helyén maradjon. Mi megtettük az intézkedéseinket arra gondolva, hogy egyszer csak mégis eljön az a perc, amikor „megengedik", hogy Ignacio otthagyja állását. Az Aszturiából jött hírek már nem lehettek rosszabbak. Noha az olasz ujságok továbbra is hallgattak a spanyol helyzetről, az igazságból valamit mégis megtudtunk azoktól a spanyoloktól, akik lassanként Franciaországba érkeztek, sokszor ugyanazon az úton, mint Indalecio Prieto.

Gil Robles és a CEDA Spanyolországot vérző börtönné tették.

Az új vezérkari főnök, Francisco Franco tábornok parancsára, először hoztak háborús küldetésben marokkói benszülött csapatokat a félszigetre. A mórok gyilkolva, erőszakolva és rabolva vonultak át Aszturián, mint pusztító száskahad. De a nép haragja mégsem e katonák ellen kellett volna, hogy irányuljon, hanem a tábornokok ellen, akik kényelmes karosszékeikből, a Buenavista-palotából — itt volt a vezérkari főnök és a hadügyminiszter irodája — az öldöklésre kiadták a parancsot.

XXI.

Látva, hogy nem kapunk semmiféle értesítést a Spanyolországba való visszatérésre, Ignacio elhatározta, hogy nyiltan Madridba utazik. Útját Barcelonában megszakította és meglátogatta Manuel Azañát, aki a barcelonai kikötőben horgonyzó egyik hadihajón volt letartóztatásban.

Noha felettesei kifejezett hidegséggel fogadták, amikor megjelent előttük Madridban, hogy ismét benyujtsa lemondását, — tudomására hozták, hogy nem áll szándékukban helyéről elmozdítani és Ignacio legnagyobb csodálkozására még azt is kijelentették, hogy ha Rómát mindenáron el akarja hagyni, a hadsereget is ott kell hagynia. Ha ezt nem akarja, feletteseinek az a döntése, hogy Rómában maradjon. Nem volt könnyű megérteni, milyen érdekek fűzik a hadügyminisztériumot ahhoz, hogy Igna

cio ezen az irígylésreméltó poszton maradjon, ahol végeredményben is jó fizetést kapott. Az egyetlen magyarázat, amit adni tudtunk, az volt, hogy társai előtt akarják befeketíteni, vagy egyszerűen úgy vélik: egy, a rendszer iránt kipróbáltan hű tisztet jobb távoltartani Spanyolországtól. Ám Ignacio semmilyen feltételek mellett nem volt hajlandó otthagyni a hadsereget.

— Éppen az jár az eszemben! — mondta nekem. — Szóval engedjek nekik szabad terepet, mi? Hát ezt semmiképpen! Úgy is azt szeretnék, hogy a hadseregben egyetlen magasrangú köztársasági tiszt se maradjon.

Rómában Ignacio elmondotta nekünk az egész aszturiai tragédiát. Franco mórokat hozatott Marokkóból, egy egész hadsereget, hogy azok a bányászokat, mint vadállatokat búvóhelyeiken öldössék le és elűzzék őket a hegyekbe. Míg az aszturiaiak csak a bányákból szerzett dinamit és néhány puska felett rendelkeztek, (és a dinamit is kezdett elfogyni) a Marokkóból érkező csapatoknak kézigránátjaik, puskáik és golyószóróik voltak. A madridi kormány repülőgépeket küldött a sztrájkolók bombázására. A csapatok parancsnokai és a tisztek közül néhányan fellázadtak a kormány parancsa ellen és a légierők nem egy pilótája és tisztje tagadta meg, hogy a védtelen bányászlakosságot bombázza. Ám ezek az elszigetelt lázadások nem voltak elegendők, hogy feltartóztassák a kormánynak a sztrájkot letörő intézkedéseit. Spanyolországban a szabadságért és a demokráciáért folytatott küzdelem pillanatnyilag elbukott.

Elkezdődött a történelem egyik legkegyetlenebb megtorlása. Az aszturiai tragédiáról lassan kiszivárgó hírek valósággal hátborzongatóak voltak. Egy ujságírót, aki „túl sokat" látott, a spanyol idegenlégió két tisztje büntetlenül meggyilkolt. A kormány és vezérkari főnöke, Francisco Franco tábornok nagyobb gyalázatára még a spanyol idegenlégiót is Aszturiába küldte, hogy ez fejezze be a mórok és a csendőrség által elkezdett fosztogatást és öldöklést. Franco tábornok, aki katonai pályájának legnagyobb részét arab csapatok és a spanyol idegenlégió élén töltötte, ismerte ezeknek az embereknek a jellegzetes tulajdonságait, talán jobban, mint bárki más azok között, akik a Buenavista-palota kényelmes karosszékeiből adták ki parancsaikat. Éppen azért, mert jól ismerte őket, a spanyol munkásság ellen küldte őket harcolni, hogy meggyalázzák asszonyaikat és megkínozzák gyermekeiket.

Az aszturiai bányászsztrájknak több mint ötezer halottja

volt. Harmincezer ember sínylődött az egész félszigeten a börtönökben. Másik harmincezer menekült vagy rejtőzött el a hegyekbe. Szétdúlt otthonok ezrei, sebesült és éhező gyerekek: ez volt azoknak a napoknak „dicsőséges" mérlege.

XXII.

Amikor legyilkolt és szörnyű szenvedéseket kiállott honfitársainkra gondoltunk, alig tudtuk elviselni Ignacióval Róma légkörét. Nem tudtuk, mit tegyünk. Végre is elhatároztuk, hogy Ignacio szép fizetését arra fogjuk fordítani, hogy a naponta Párizsba és más francia városokba érkező aszturiai bányászokat és más spanyol menekülteket meglátogatjuk és megosztjuk velük pénzünket. Ezenfelül tudtuk azt is, hogy Indalecio Prieto Párizsban van és érkezésünkkel bizonyára örömet fogunk szerezni neki. Nem haboztunk tovább, összecsomagoltunk és útnak indultunk Párizs felé.

Az aszturiaiak egyesültek a reakció ellen, a lerrouxisták és a CEDA tagjaiból álló kormány ellen. Tanui voltak a halálraítéltek kivégzésének, látták és hallották, amint a temető falánál a csendőrség és a spanyol légió büntetlenül egyre-másra követi el gyilkosságait, látták az asszonyokat kijönni a börtönből, ahol szüntelen kínzásokban volt részük, hogy elárulják férjük rejtekhelyét, a gyerekeket, tízéves kisfiúkat, akiket örök életükre megbélyegeztek, mert nem akarták elárulni, hol van az apjuk, akinek még az előző nap maguk vitték az ebédet. De sem ez, sem a legszörnyűbb fenyegetések nem tudták megtörni az egységes nép szellemét. Akik Spanyolországban maradtak és nem tudtak kijutni onnan, segítették menekülni azokat, akiknek több szerencséjük volt és az ottmaradtak nyomorúságából gyakran érkezett anyagi segítség a külföldre menekültek részére. A Párizsban élő aszturiaiak is megőrizték egységüket. Ez a kis emigránscsoport minden cselekedetében hű maradt ahhoz a fegyelemhez, amelyet önként vett magára.

Jól esett volna látnunk, ha a többi Franciaországban élő spanyol száműzött is ugyanazzal a határozottsággal akarta volna meghódítani a jövőt a maga számára, ha ugyanolyan egységesek lettek volna, ha ugyanúgy bíztak volna a holnapban, mint az aszturiaiak.

Prieto három gyermekével a Mac Mahon-sugárúton lakott, közel az Étoilehoz, egy szépen berendezett és kényelmes, ám szerény, bútorozott lakásban. Főtevékenysége abban merült ki, hogy egy száműzött spanyol gyorsírónak diktálta soha be nem fejeződő levelezését. Figyelmünket különösképpen felkeltette az a körülmény, hogy Prieto magától értetődőnek veszi, hogy a francia szocialista párt vagy legalább is vezetői a legkevesebb érdeklődést sem mutatják a spanyol helyzet, a Franciaországban élő száműzöttek és az elnyomás áldozatai iránt. És az a furcsa helyzet állt elő, hogy egy úgynevezett „internacionalista" párt egyik legmarkánsabb képviselője, Indalecio Prieto, párizsi száműzetésében teljesen távol él franciaországi pártjától és a lehető legkevesebb szolidaritást sem várja a francia szocalista tömegektől. És ez alatt nemcsak azt kell érteni, hogy a maga vagy gyermekei számára nem vár segítséget, hanem a harmincezer börtönben sínylődő rab, az ötezer özvegy és árva és a spanyolországi elnyomás ezernyi más áldozata számára sem.

Prieto a tőle megszokott borúlátással a sztrájk sikertelenségét — kijelentve, hogy ő maga ellene volt a sztrájknak — pártbarátjának, Francisco Largo Caballerónak tulajdonította, aki a sztrájk legfőbb vezetője volt Madridban. Largo Caballero, aki a madridi „Mintabörtönben" volt fogoly, Prietót vádolta a vereség miatt, hozzátéve, hogy Prietónak kellett volna a hadsereget vagy legalább is annak néhány egységét és a légierőket megnyernie, hogy azok a sztrájkmozgalmat támogassák. Valójában a hadseregnek — és semilyen más fegyveres alakulatnak — egyetlen egysége sem vett részt az újonnan alakult kormány ellen kifejtett tiltakozásban és csak alig néhány elszigetelt esetben tagadták meg a katonák a reakció parancsainak teljesítését. Mindazonáltal nehéz volt pontosan kibogozni, ki a felelős a vereségért.

Alvarez del Vayo, aki akkoriban erősen támogatta Largo Caballero politikáját, Párizsba érkezett, hogy Prieto és Largo között a közvetítő szerepet játssza. Egyben azért is, hogy felkeltse a francia szocialista párt néhány élenjáró vezetőjének érdeklődését a spanyolországi események iránt. Vayo legalább azt megértette, hogy fel kell rázni a külföldi közvéleményt a reakciós spanyol kormány ellen és az aszturiai elnyomás áldozatai érdekében. Megértette azt is, hogy a demokráciának egy újabb spanyolországi győzelméhez a reakcióval szembenálló összes erők egysége szükséges.

— Felejtsük el civakodásainkat és széthúzásainkat — mondotta Alvarez del Vayo. — Egyesülnünk és szövetkeznünk kell.

De Prieto nem hallgatott Vayo erősködő javaslataira. Soha nem tudta leplezni Alvarez del Vayo iránt érzett megvetését.

XXIII.

Még Párizsban voltunk, amikor Ignacio váratlanul parancsot kapott, hogy jelentkezzék Berlinben. E parancsra több mint két évig vártunk és amikor egyik pillanatról a másikra reméltük, hogy Spanyolországba visszatérhetünk, hivatalos küldetésben kellett mennünk Németországba.

Párizsból a Lufthansa egyik gépén repültünk Berlinbe és életemben először tapasztaltam egy „vakrepülés" élményét a felhők felett. A pilóta tökéletes biztonsággal szállt le a Berlin-Tempelhof-i repülőtéren, miután több órán keresztül csak műszereire utalva a felhők fölött repült. Ez világosan bizonyította, milyen nagyszerűen vannak kiképezve a német „kereskedelmi" pilóták, akiket egyik percről a másikra hatalmas erejű légibombázó-szolgálatra lehetett átállítani. Sokan észrevették, milyen szívesen repültek ezek a pilóták ködös időben, alacsony és magas felhők között, jó vagy rossz időben, Berlinből Londonba, csakis műszereikre bízva magukat.

A Tempelhof-i repülőtéren egy testes úriember várt bennünket. Keménykalapot, asztrakángalléros fekete kabátot viselt és egy vastag szivarból eregetett füstöt: maga a Lufthansa vezérigazgatója jött elénk, és autóján szállodánkba vitt bennünket. Egy órával később a német légügyi minisztérium két tisztje tette nálunk tiszteletét. Közölték velünk, hogy mindenben Ignacio rendelkezésére állnak: mindketten folyékonyan és szépen beszéltek spanyolul. A nyelvet valamelyik délamerikai államban tanulták meg. Tudomásunkra hozták, hogy másnaptól kezdve a minisztérium egy kocsit bocsát a rendelkezésünkre és ők ketten fogják kísérni Ignaciót mind hivatalos útjain, mind pedig a gyárakban és repülőtereken tett látogatásain. Tudtuk, hogy a római német légügyi megbízott előre jelezte érkezésünket, de mindenesetre ezt a figyelmességet még így is túlzottnak tartottuk.

Minden nap újabb meglepetésekbe ütköztünk. Milch tábornok, az összes német légierők parancsnoka, csaknem azonnal fogadta Ignaciót és Milch távollétében annak felesége a légügyi

minisztérium több magasrangú tisztviselőjével és feleségükkel együtt mindkettőnket meghívott az egyik legelegánsabb berlini étterembe vacsorára. A vacsorát színházi előadás követte. Néhány nappal később az Aero Club elnöke rendezett vacsorát tiszteletünkre. Az elnök nemcsak hogy díszvendégként kezelt bennünket, de engem megajándékozott a klub aranyjelvényével. Egy kizárólag a mi rendelkezésünkre bocsátott Junker 52-es repülőgépen Berlinből Brémába utaztunk, hogy Ignacio meglátogassa a *Focke Wulf* repülőgépgyárat. Míg Ignacio a hivatalos látogatást végezte, nekem megmutatták az ősi szabad város történelmi és művészeti érdekességű helyeit. Később bőséges bankettel vendégeltek meg bennünket Hagban, egy klubban. (Hag kis város Bremen közepén, amelyet a híres Hag nevű kávégyáros, a „koffein nélküli kávé" feltalálója épített.) Később a *Focke Wulf* gyár főmérnöke, aki délamerikai nőt vett feleségül, hívott meg bennünket házába, amely Berlin legelegánsabb negyedeinek egyikében feküdt. Mindez zavarba ejtett bennünket és nem tudtuk minek tulajdonítani e figyelmességeket.

Végre is a nácik nem leplezték szándékaikat. Az volt a céljuk, vagy amint ők mondták, azt „ajánlották" Ignaciónak, hogy közvetítse a lerrouxista és a CEDA tagjaiból álló kormánynak, valamint a vezérkar főnökének, Francisco Franco tábornoknak a következőket: Németország hajlandó Spanyolországba exportálni repülőgépeinek és repülőgépmotorjainak többtermelését, amellyel hatalmas katonai légierőt lehetne Spanyolországban felállítani anélkül, hogy a spanyol pénzügyminisztériumnak külön gondot okozna a fizetés módozata. Néhány Spanyolországban bőségesen meglévő mezőgazdasági termény, olaj, narancs, mandula és burgonya lehetne a repülőgépekért a fizetési eszköz. Ezenkívül csak néhány „jelentéktelen engedményt" kérnek, például engedélyt arra, hogy rádióállomások hálózatát helyezzék el a spanyol területen lévő különböző repülőtereken. Ez a német urak szerint azért lett volna szükséges, hogy így segítsék a Lufthansa repülőgépeit, amelyek akkoriban kezdték el állandó repülőútjaikat Németországból Dél-Amerikába.

Nem sokkal azelőtt szakadtak meg a Zeppelinek számára szükséges repülőterek és rádióleadó-hálózat felszerelésére vonatkozó tárgyalások. Ez a kérdés persze a németeket nagyon érdekelte és a tárgyalások folyamán a kormányban és a spanyol légierőknél elhelyezett embereik segítették őket.

Mondanom sem kell, hogy az újtípusú német katonai repü-

lőgépek szerkezetét és kezelését a spanyol pilóták nem ismerték. Így persze ez német nevelőtisztek, gépészek és specialisták Spanyolországba küldését is jelentette volna, és a németek biztosítottak bennünket arról, hogy ezeket is „szívesen és érdektelenül bocsátja rendelkezésünkre a nemzeti szocialista kormány". Az első percben nem tudtuk megérteni, hogy mi a célja egy ilyen „nagylelkű" ajánlatnak, de Ignacio azonnal észrevette a veszélyt, amelyet a spanyol légierőknek ilyen módon való megerősítése jelentene, különösen azokban a pillanatokban, amikor a nemzet és a hadsereg vezetése oly félreérthetetlenül a reakció kezében volt. Noha mint katonát és repülőtisztet semmi nem töltötte volna el olyan örömmel, mint az, ha a szegény és ósdi spanyol légierőket új és modern gépekkel látták volna el.

Persze nem engedtük, hogy a németek megsejtsék gondolatainkat. Továbbra is szívesen fogadtuk meghívásaikat és közben azon igyekeztünk, hogy alapjaiban ismerjük meg szándékaikat. Az egyetlen nehéz pont az volt: mennyi ideig nem jönnek még rá politikai véleményünkre és érzéseinkre Az igazság okáért meg kell mondani, hogy ebben az esetben a Gestapo nem nagyon tűnt ki éleslátásával.

Viszont az is természetes, hogy a német észjárás szerint — de bármilyen közepesen megszervezett ország észjárása szerint is — elképzelhetetlen volt, hogy mi nem osztozunk annak a kormánynak politikai véleményében, amelyik bennünket Berlinbe küldött. Igyekeztünk nem adni okot arra, hogy megsejtsék helyzetünk rendellenességét. Arra gondoltunk, hogy mennyivel több információt tudunk így megszerezni, annyival jobban tudjuk azokat hasznosítani céljaink számára. Ám amikor Párizsból visszatértünk és Ignacio, Prietót a Németországban velünk történt eseményekről értesítette, úgy látszott, hogy a volt miniszter nem tulajdonít azoknak fontosságot. A kérdést mellékutakra terelte és tréfálkozott a túlzottan jó bánásmód felett, amelyben bennünket a németek részesítettek A többi köztársasági személyiségek sem vették komolyan az ügyet, amikor Ignacio a kérdést megemlítette nekik. Ám arra gondosan vigyázott, hogy az ajánlatot ne közvetítse Franco tábornokhoz, sem ennek a légierőknél lévő bizalmi embereihez.

Az 1935-ös Berlin nagyon különbözött attól a várostól, amelyet én 1919-ben megismertem. A Kurfürstendamm és az Unter den Linden elegáns éttermei, ahová a légügyi minisztérium tisztjei vacsorázni vittek bennünket, tele voltak egyenruhás férfiak-

kal és közönséges, újgazdag formájú nőkkel. Ezek a nők fényűzően rosszízlésű ruhákat viseltek. Láthatóan katonatisztek, gazdag gyárosok vagy az új nemzeti szocialista nagytőkések feleségei vagy barátnői voltak. Cél nélkül járkáltam Berlin utcáin — általában ez a legjobb mód arra, hogy nemcsak egy várost, hanem annak lakóit is megismerjük — és be-benéztem a piszkos és homályos étkezdékbe. Ezek szintén tömve voltak, de egészen más közönséggel. Néha a földalattin vagy a magasvasúton utazva, vagy a város központjától távolabb fekvő mozikban, a németek arcából távoli és apatikus nézés irányult felénk. Olyanok voltak, mint azok az emberek, akik túlságosan sokat szenvedtek már ahhoz, hogy még érdekelhesse őket, ami körülöttük történik. Az utcán nem egyszer állítottak meg bennünket jólöltözött emberek, akiknek nyomorát csak egész közelről lehetett észrevenni. Ezek úgy tettek, mintha valami felvilágosítást akartak volna csak kérni, de közelünkben a fülünkbe súgták panaszaikat és gyakran kértek, hogy segítsük ki őket szorongató nyomorukban. A nagy áruházak sem nyujtották azt a látványt, amelyre én előző látogatásomból emlékeztem. 1935-ben az árucikkek már sokkal gyengébb minőségűek és kevésbbé változatosak voltak, mint amelyeket valamelyik párizsi városnegyed áruházaiban, de még római vagy milánói üzletekben is vásárolhat az ember. Berlin nem látszott boldog városnak.

A német légügyi minisztérium udvarias és figyelmes maradt berlini tartózkodásunk legvégéig. Körülbelül két hónapig maradtunk Berlinben. Hitler Németországa ugyanolyan tiszteletteljesen búcsúzott el tőlünk, mint ahogyan fogadott bennünket. A Gestapo mindentlátó szemei a mi esetünkben nem voltak túlzottan élesek. Amikor Németországot elhagytuk, pontos képünk volt a német repülőgépgyártásról, a gyárak fejlődéséről és ami számunkra még ennél is fontosabb volt, Spanyolországba beszivárogni szándékozó terveikről. Ezek az információk a lehető legértékesebbek lettek volna, ha a köztársasági és szocialista vezetők, akikkel értesüléseit Ignacio közölte, nem mutattak volna teljes közömbösséget a kérdés iránt. Ugyanezek az emberek később kormányon voltak akkor, amikor a „beszivárgás" sokkal erősebb, nyiltabb és határozottabb formában jelentkezett.

— Magának túlerősen dolgozik a fantáziája — mondta Prieto Ignaciónak.

Ignacio nem erősködött tovább. Nem sokkal később visszautaztunk Rómába és egyre csak csodálkoztunk, hogy az „enge-

dély", hogy Spanyolországba visszatérjünk, még mindig nem érkezett meg.

Olaszországi tartózkodásunk utolsó hónapjait a lehető legjobban használtuk ki. A követség személyzete igyekezett elkerülni, hogy velünk kapcsolatot tartson fenn, mindig hidegen kezelt bennünket és néha még arról is elfelejtkeztek, hogy „diplomaták," mert egyenesen udvariatlanok voltak velünk szemben. De mi soha nem éreztünk túlzott rokonszervet honfitársaink e jelentéktelen csoportja iránt. Tudtuk, hogy ezek a legkevésbbé sem képviselik a spanyol nép valódi tulajdonságait. Teljesen visszavonult életet éltünk és elhúzódtunk attól a kis, de nagyon gonosz világocskától, amelyben ők mozogtak és amelynek tulajdonképpen soha tagjai nem voltunk. Még azokban a pillanatokban sem, amikor Spanyolországban valóban köztársasági kormány volt. Akkor mi voltunk a követség „üdvöskéi" és a követtől kezdve az olasz irodavezetőig mindenki mindent megtett, hogy kedvünkben járjon.

Ignacio keményen dolgozott. Igyekezett megtudni mindent azokról az előkészületekről, amelyeket az olasz kormány most már nyiltan tett Abesszínia meghódítására. Továbbra is látogatta a gyárakat, információkat szerzett be azok termeléséről, a légifegyverek működéséről és ezeket az adatokat később elsőrangúan tudta hasznosítani és értékesíteni.

1935 tavaszán Olaszország nagyrészét bejártuk autón. E csodálatos ország legeldugottabb sarkait is meg akartuk ismerni, mielőtt végleg elhagyjuk. Mindenütt felvonuló feketeinges csapatokkal találkoztunk, akik a szabad ég alatt éltek és katonai kiképzést kaptak. Különösen a Rómától Nápolyig vezető tengerparti út volt egy végetérhetetlen fasiszta-milicia tábor. Álcázott katonai sátrakban vagy az olajfák alatt ütötték fel tanyájukat, hogy így szokjanak hozzá ahhoz az életmódhoz, amely később Afrikában várt rájuk. Katonai egyenruhák, a centuriák parancsnokainak uniformisai, teherautók és katonai szállítmányok voltak láthatók mindenütt. Ügyes kampányt indítottak, hogy önkénteseket toborozzanak a feketeinges bataillonok számára, mert úgy látszik, szándékuk az volt, hogy ezek viseljék a hódító hadjárat teljes súlyát. Ezek voltak a „kiválasztottak, akik az új impériumot építik". Ezeket az önkénteseket nem volt nehéz összeszedniök, mert az elszegényedett, tudatlan és éhező parasztok, nemcsak Sziciliában és a félsziget déli részén, hanem

egész Olaszországban ugyanazzal az örömmel jelentkeztek a miliciába, mint amellyel az éhes csavargó habzsolja az első ebédet, amelyet a börtönben kap.

Longo ezredes továbbra is a légügyi minisztériumnak azon az osztályán volt, amely a külföldi légügyi megbízottakkal foglalkozott. Minden pillanatban várta, hogy olasz légügyi-megbízottként valamelyik délamerikai állam olasz követségére küldjék. A többi légügyi-megbízott állandóan panaszkodott — és nem ok nélkül —, hogy egyre nehezebben kap engedélyt a gyárak és repülőterek látogatására. Mi, spanyolok továbbra is „különleges előjogokat" élveztünk. A fasiszta olasz kormány nem tulajdonított nagy fontosságot annak, hogy titkait megismerjük.

Amikor az olasz sajtó például a legnagyobb szenzációként közölte, hogy új, Savoya-típusú bombázórepülőgépet kezdenek szériában gyártani, Ignacio csak mosolygott a híren, mert egy héttel azelőtt látogatta meg a Savoya repülőgépgyárat, beszélt ott a mérnökökkel, akiket még előző látogatásaiból ismert, és tudta, hogy az új, Savoya 81-es repülőgépet, amelyről a sajtó beszél, nemcsak, hogy nem gyártják szériában — és így lehetetlen, hogy azok nagy számban induljanak Libiába — hanem azt is tudta, hogy még magát a repülőgéptípust sem tudták előállítani, mert az azzal végzett kísérletek egyáltalában nem voltak kielégítőek. Mégis bosszantó volt látni, hogy Mussolini „jön a mumus" játéka mennyire sikerül.

Néhány attasé és különösen bizonyos nyugati hatalmak attaséi több érdeklődést mutattak az iránt, hogy a „hercegnőkkel" bridzseljenek és törleszkedjenek a „hercegekhez", minthogy sajátmaguk győződjenek meg az olasz légierőknek a sajtóban annyira felfújt dicsőséges tetteiről. Megelégedtek azzal, hogy a sajtóban naponta megjelenő cikkeket lefordították és elküldték kormányaikhoz. Ebben is csak követségeiknek azt az irányvonalát követték, amely szerint „fontosabb behatolni a római előkelő társaság közé, mint politikai kérdésekkel törődni". Persze a légügyi megbízottak jelentései nem nagyon befolyásolták volna az angol külügyminisztérium döntéseit. Ám ekkoriban mi még nem értettük meg teljes méreteiben a fasiszta országok iránt mutatott engedékeny és „csillapító" politikát és Nagybritannia kormányának magatartását annak tulajdonítottuk, hogy valóban elhitte a fasiszták blöffjeit és Mussolini katonai haderejét nagyobbnak tartotta, mint amilyen az akkoriban valóban volt.

A forró és esős nyár első heteit Rómában töltöttük és továbbra is vártuk, hogy Ignacio áthelyezési kérvénye megérkezik és végre is visszatérhetünk Spanyolországba. Otthonról rendszeresen kaptunk híreket és szerettünk volna hazamenni Madridba.

A reakciós kormány túlkapásai és a szörnyű aszturiai vérengzések folytán Spanyolországban lassan kezdett megvalósulni az összes demokratikus erők határozott egysége. A CEDA-nak nem sikerült az országot visszavetni abba a félfeudális rendszerbe, amely Spanyolországot a Köztársaság kikiáltása előtt annyira jellemezte. A kormányzásban egyre nagyobb nehézségei támadtak. Ignacióval nap, mint nap jobban kívántunk otthon lenni, hogy tehetségünk szerint vegyünk részt a fasizmus ellen szervezkedő ellenállásban. Két éven keresztül oly közelről ismertük meg ezt a fasizmust, hogy minden erőnkkel segíteni akartunk odahaza abban, hogy gátat emeljünk elterjedésének. Ám Ignacio nem hagyhatta el állását anélkül, hogy a hadseregből is ki ne lépjen és azokban a pillanatokban ez árulásnak számított. A Köztársaságnak szüksége volt republikánus érzelmű katonatisztekre, s így nem maradt más választásunk, minthogy továbbra is Rómában várakozzunk.

Végre július 27-én reggel éppen reggelinél ültünk, amikor maga a követ hívta fel telefonon Ignaciót, hogy azonnal jelentkezzék a követségen, mert sürgős értesítés jött számára. „Jöjjön azonnal" — mondta a követ a telefonba, oly gvászos hangon, amelyen nevetnünk kellett. Az a hír, amelyről a követ azt hitte, hogy le fog sújtani bennünket, számunkra a szabadulást jelentette. Ignacio még mielőbb a Barberini-palotába ért volna, már tudta, hogy miért hívják.

XXIV.

Egy szomorú és dinamittal aláaknázott Spanyolországba tértünk vissza. Katalónia, ahova megérkeztünk, telve volt idegességgel és mindenki olyannak látszott, mintha élete csak egy hajszálon függne. A katalán pártok vezetői továbbra is a börtönben voltak, köztük néhányan sokéves ítélettel. A nép csak nagynehezen tudta türtőztetni felháborodását.

Az Aszturiából érkező hírek, amelyeket az a néhány személy hozott, akiknek megengedték, hogy az országnak azt a részét

meglátogassák, bizonyították, hogy a helyzet továbbra is a legsúlyosabb és a központi kormány hatóságainak védelme alatt a csendőrség és az idegenlégió továbbra is folytatja túlkapásait. Mindenki ismerte a gazdag bányavidéken történt események részleteit. Még néhány reakciós és konzervatív ember is aggódni kezdett, nem annyira együttérzésből, mint inkább az események későbbi következményeitől félve. Gil Robles és Lerroux minden lehetőt megtettek, hogy megakadályozzák a hírek kiszivárgását és elterjedését, de hiába.

Nem lehet túlságosan szívélyesnek nevezni azt a módot, ahogy főnökei és bajtársai fogadták Ignaciót a minisztériumban. De a legrosszabb, amit tehettek vele, az volt, hogy a légierők legeldugottabb állomásaira küldik vagy oly gyakran helyezik át egyik helyről a másikra, hogy végre is elveszti türelmét és végleg otthagyja a hadsereget. De mi mindenre el voltunk készülve és amikor Ignaciót Sevillába helyezték — mélyen ellenséges légkörbe —, számoltunk azzal, hogy ez valószínűleg csak néhány hétig fog tartani. Úgy döntöttünk, hogy én Lulival Madridban maradok, abban a lakásban, amelyet, számítva arra, hogy Olaszországból sokkal hamarabb fogunk visszatérni, egy évvel ezelőtt béreltunk és bútoroztunk be. Luli már hónapok óta a madridi Iskola-Intézetbe járt és így mi ketten berendezkedtünk a fővárosban, azt remélve, hogy Ignacio gyakran meglátogathat bennünket.

Inéz és Zenobia továbbra is a népművészeti üzletet vezették és elhatároztam, hogy ismét dolgozni kezdek velük. Megtakarított pénzemet az üzletbe fektettem, hogy azt egy kicsit kibővíthessük. Ám valójában egyikünk sem tudott teljes érdeklődésével a turisták számára tartott hímzések, agyag- és üvegedények árusításával foglalkozni. Az az érzés uralt mindenkit, hogy a várakozás pillanatait éljük. Mindenki azt remélte, hogy valami történni fog és ez a helyzet hamarosan megváltozik. A kormánykörök korruptságát tovább már nem lehetett takargatni.

Egy hollandus, akinek noha ezt a törvény tiltotta, engedélyt adtak, hogy Spanyolországban játékkaszinókat létesítsen, nagy pénzeket fizetett és fényűző ajándékokat adott a kormány néhány tagjának és azok családjának. Ez az eset robbantotta ki a botrányt. A hollandust és társát Straussnak és Perlnek hívták és a spanyolok, akik az ST-vel kezdődő szavakat nem tudják kiejteni rendesen, e két névből alakították az „Estraperlo" szót, amellyel azóta is minden piszkos üzletet, de nagy általánosságban a fekete-

kereskedelmet fejezik ki. A botrány mögül a nyilvánosság fényére került több hasonlóan piszkos és a kormány részére lealázó üzlet.

A madridi munkások még mindig az októberi általános munkanélküliség következményeit szenvedték. Akkor ugyanis a sztrájkolók nagyrésze a munkaadók bosszújából munka nélkül maradt. A munkaadók „megtorló" intézkedéseit maga a kormány is támogatta. Ennek eredménye volt, hogy szakmunkások és kistisztviselők családjainak ezrei először kerültek a legszörnyűbb nyomorba. „Októberi elbocsátottnak" lenni hatalmas tehertétel volt. A munkaadók osztálya ebben a kérdésben mutatta ki gyakorlatban is gyűlöletét a nép iránt. A vidéken, ahol az alig megszületett földreform teljesen elmélet maradt, az elégedetlenség percről-percre nőtt. A csendőrség ismét visszanyerte minden tekintélyét, gyötörte a földmunkásokat, napszámosokat és különösen azokat, akik az előző évek folyamán siettek végrehajtani a földreform intézkedéseit és kezelésbe vették és megművelték a földeket. Valaminek történie kellett és... nagyon hamar.

Október 20-án több mint négyszázezer spanyol jött el az ország minden részéből — néhányan gyalog, mások szamárháton, ezrek külön e célra beállított vonatokon, autobuszokon és teherautókon —, hogy meghallgassák Manuel Azaña beszédét. A szabadtéri nagygyűlést Madridon kívül egy réten rendezték. A rendőrség kétségtelenül a kormány utasítására szeretett volna zavart kelteni. Lovasrendőrök sürgették szüntelenül a tömött sorokban érkező közönséget, amely lassan vonult keresztül a Manzanares hídjain, hogy a mezőre kiérjen. Uszító ügynökök keveredtek a tömeg közé és a sokaságot igyekeztek az igazságtalan követelményekkel fellépő rendőrök ellen izgatni. A mező bejáratánál teherautókra szerelt gépfegyverek szegeződtek a közönségre, de ez a hatalmas tömeg — a legnagyobb, amelyet eddig Madrid egybegyűlve látott — példás önfegyelmet mutatott. A spanyol nép megtanulta a fegyelmet. A százezrek között mi is gyalog igyekeztünk a mező felé. Az út több mint két óráig tartott Comillasig. De a nap a legkisebb zavar nélkül múlt el.

Ez a siker reménnyel és energiával töltötte el azokat a férfiakat és asszonyokat, akik aznap reggel résztvettek a kormányon lévő emberek és pártok elleni tiltakozó nagygyűlésen. Négyszázezer spanyol ismételte egyhangon Azaña utolsó szavait: „Amnesztiát akarunk! Engedjék ki a harmincötezer foglyot!"

Ezek a szavak egy egész nép jelszavaivá lettek, amely képes volt arra, hogy bebizonyítsa: meg tudja semmisíteni a reakciót.

November első napjaiban Ignacióval nyugodtan ültünk otthon, amikor sürgős telefonhívást kaptunk. Ignaciót megkérték [illegible] így haladéktalanul jelentkezzék egy barátunk lakásán. Ott Indalecio Prietóval találkozott, aki illegális úton visszatért Spanyolországba. Úgy látszott, mintha levetette volna magáról szokott borúlátását és mivel ez a helyzet tovább nem folytatódhatott, meg volt győződve arról, hogy a válság küszöbön áll.

A népgyűlés híre eljutott a franciaországi menekültekhez is, és új reményekkel töltötte el őket. Ezenkívül a baloldali politikai pártok ismét mozgolódni kezdtek és mivel Largo Caballero börtönben volt, Prietónak érdekében állt, hogy a szocialista pártnak ő köréje tömörülő „szárnyát" személyesen vezesse Madridból. A kormány pedig éppen ingadozó helyzete miatt, kénytelen volt sokmindent megengedni. Prieto féllegális helyzetét nagyon jól tudta értékesíteni a fővárosban. Azt híresztelte, hogy ő sem ment az országból, csak bujkált. Ez könnyebb megoldás volt, mintha engedélyt kellett volna kapnia arra, hogy külföldről hazatérhessen.

Biztos búvóhelyet kellett találni számára, amíg a helyzet nem tisztázódik, olyan búvóhelyet, ahol társaival érintkezésben tud maradni. A mi házunk nem lett volna rossz rejtekhely, csak amiatt aggódtunk, hogy Luli észreveszi a titok fontosságát. El tudtuk képzelni őt az iskolában, amint nagy titokzatossággal mondja valamelyik tanítónőnek vagy társnőjének:

— Egy *olyan* fontos politikus van elrejtve házunkban, hogy ti kot kell tartanunk . . .

Ezért úgy döntöttünk, hogy olyan házban rejtőzik el, ahol nincsenek gyerekek és ahonnan a *centrista* — ez volt Prieto szocialista csoportjának a neve — szárny tevékenységét vezetheti. A „jobbszárnyat" Julian Besteiro vezette, egy savanyúképű és végtelenül hatalomravágyó egyetemi tanár, amint azt Prieto családtagjai állították. Én magam őt személyesen soha nem ismertem. Párthívei ahhoz a fölényes és gőgös értelmiségi típushoz tartoztak, amelynek semmi nem jó. A népet és annak problémáit nem értették meg és nagyon kevesen voltak. Nem így a spanyol szocializmus „balszárnya", amely azokban a pillanatokban kétségtelenül a legerősebb volt. A balszárny látható vezére Francisco Largo Caballero maradt noha tanácsadóit, elméleti és gyakorlati ihletőit egy „ultraforradalmi" újságíró-

csoport alkotta, tönkrement emberek, akiknek a tömegekkel való egyetlen lehetséges kapcsolata az a tisztelt, de már kissé szenilis figura volt, akit Largo Caballerónak hívtak.

A szocialista párt e belső széthúzásai ahelyett, hogy a szükséges egységet kovácsolták volna, csak akadályozták ennek az egységnek a kialakulását. A vita tulajdonképpen arra szorítkozott, hogy ki legyen a vezér. S ez még borzasztóbb, ha elgondoljuk, hogy egy magát marxistának nevező pártban fordult elő ilyesmi. De mindennek ellenére Caballero párthívei éppen úgy, mint Prieto követői, készen álltak a küzdelemre, hogy minden erejükkel a reakció ellen harcoljanak.

1935 december elején végre kirobbant az elkerülhetetlen kormányválság. A korrupció és a kipattant botrányok okozták, hogy a kormánynak le kellett mondania. A CEDA ki volt téve annak, hogy dicstelenül elpusztul azoknak a vádaknak a sarában, amelyeket cinkosai, a lerrouxisták, maguk emeltek ellenük. Hogy a helyzetet megmentsék, képzeletbeli közvetítő pártokra támaszkodva egy „központi" kormány alakult. Ez valójában azonban csak a reakciós elemek átcsoportosítása volt. De még ez a gyakorlatilag nem érzékelhető javulás is megkönnyebbülést okozott az ország bizonyos köreiben.

Légügyi téren például Nunez de Prado tábornokot, a tábornoki kar egyik legfiatalabb tagját, egy becsületes köztársasági érzelmű embert, nevezték ki a légi ügyek vezetőjévé. A változás személyileg bennünket is előnyösen érintett. Nunez de Prado Ignaciót kiemelte Sevillából, maga mellé vette segítségül és tanácsadójának tette meg légügyi kérdésekben, mert ezen a téren a fiatal tábornok nem volt nagyon otthonos. De az ő kinevezése nem jelentette azt, hogy az ügyek intézésében nagy újításokat vagy jelentős változásokat lehessen bevezetni. A hadügy miniszter továbbra is a központi vezérkar főnökének tartotta meg Francisco Francót. A légierők vonalán csak azt lehetett tenni, hogy a legfontosabb repülőterekről kevésbbé fontos posztokra helyezték azokat a parancsnokokat, akiknek az olasz és német fasizmus iránt érzett rokonszenve köztudomású volt. De még ez sem ment könnyen.

A „központi" kormány anélkül, hogy valamit is tett volna, elvesztette néhány monarchista és falangista csoport bizalmát. Don Niceto Alcalá Zamora, a köztársaság elnöke, aki 1933-ban készségesen hozzájárult a nemzetgyűlés feloszlatásához és ezzel a demokratikus Köztársaság halálos ítéletét írta alá, most húzó-

dozott attól, hogy feloszlasson egy olyan nemzetgyűlést, amely ezerszer halottabb és magatartásában becstelenebb volt, mint az előző. De a nép nyomásának nem tudott ellenállni és 1936 január 8-án aláírta a nemzetgyűlés feloszlatásáról szóló rendeletet. A választásokat február 16-ra írták ki s így alig több, mint egy hónap maradt a választási hadjáratra. A hadiállapotot, amely 1934 október 4-e óta folyamatosan érvényben volt, megszüntették, mert a választások idejére az ország polgárainak az alkotmány minden biztosítékát meg kellett adni. Spanyolország kinyujtózkodott, mint egy olyan ember, aki több mint egy év óta kényelmetlen helyzetben volt. Megszüntették a sajtócenzúrát és az újságok elkezdtek okmányokat, fényképeket és tanúvallomásokat közölni az Aszturiában elkövetett szörnyűségekről.

A harc megkezdődött.

XXV.

Hányszor gondoltam január 8 és február 16 között, hogy feszültebb pillanatokat már nem is lehet átélni az életben! És később hányszor emlékeztünk vissza azokra a napokra, mintegy menedékre, az ország hányatott történelmének utolsó éveiben!

Tudtuk, hogy a választások eldöntik Spanyolország sorsát: fasizmus vagy demokrácia, középkor vagy a holnap világa, önkényuralom vagy igazság lesz-e a sorsunk? A Köztársaság folytatása volt veszélyben, a szabadság és Spanyolország puszta léte volt a mérleg serpenyőjében.

Egyik oldalon sorakozott fel a gazdagság és a hatalom: bankárok, nagyiparosok, földbirtokosok, vallásos rendek — akik még mindig megőrizték régi befolyásaikat —, valamint nagyon kevés kivétellel a fegyveres alakulatok parancsnokai és tisztjei.

A másik oldalon állt csatasorba a spanyol nép. A jobboldali pártok elkezdtek rendezkedni. A CEDA és ikerpártja, az Agrárpárt alkották a reakció legnagyobbszámú és legerősebb elemeit. A Spanyol Újjászületés Pártja, melyet a Monarchista Ifjúság maradványaiból alakítottak, nem remélhette, hogy képviselőjelöltjeit meg is választják és így megelégedett azzal, hogy néhány szavazatával és sok pénzével a többi reakciós pártot támogassa. Tagjai között csaknem egységesen szerepeltek a spanyol földbirtokosok és az arisztokrácia, akiknek még mindig a legtöbb pénzük volt az országban. Lerroux hitelétvesztett radikálisai, —

akik piszkos ügyeik és becstelenségük miatt vesztették el presztizsüket — a CEDA és az Agrárpárt mellett szintén egyik eleme voltak ennek a reakciós politikai ötvözetnek. Mellettük sorakozott fel, noha nem teljesen nyiltan, a Falange és a JONS (Nemzeti-Szindikalista Támadó Tanács). Párthíveiket jobbára rendbontók és terroristák alkották, de kevesen voltak és nem volt hatalmuk.

A Falange, az olasz és német fasiszta szervezeteknek ez az utánzata, komolyan felfegyverzett és erősen szervezett volt Madridban, Sevillában, Barcelonában, Valenciában és Vigóban. Elemeiket a reakció roham-csapatokként használta és a Falange vagy a JONS terroristái, amikor a rendőrség kezére kerültek, egyáltalán nem titkolták, hogy gyilkosságaikért pénzt kaptak.

A tradicionalisták vagy karlisták, nevüket a VII. Károly uralkodása idején vívott küzdelmekből tartották meg és szintén királypártiak voltak, noha nem tudtak megegyezni a Spanyol Megújhodás Pártjának monarchista elemeivel azon, hogy ki kerüljön a spanyol trónra. Minden más problémában azonban egyetértettek velük. Nagyon erősek voltak Navarrában, ahol a megyeszékhelyek és a vidék papsága kivétel nélkül karlista volt. Ők álltak a „requeték" élén, (így nevezték a tradicionalisták katonai alakulatait). A navarraiak hegyeik között éltek és elszigetelve Spanyolország többi részétől szilárdan és változatlanul megtartották hagyományaikat és szokásaikat, valamint a multszázadbeli két karlista háború emlékét, amely azon a vidéken dúlt a legerősebben.

Néhány nacionalista katalán párt vagy csoport — köztük a tekintélyes Liga — a bankárok és a gazdag nagyiparosok, Katalónia minden nyilt vagy rejtett reakciósa szintén a CEDA-ra készült szavazatát adni, noha eddig éveken keresztül Katalónia szeparatista mozgalmait erősítették. Ezek az oly különböző irányzatú pártok alkották elméletben a reakció látható fejét. De valójában mindez csak „spanyolfal" volt. E „spanyolfal" mögött a pénz húzódott meg és még több pénz és semmi más, csak a pénz. A CEDA vezetői kérték és elérték, hogy a bankárok és földbirtokosok, igazgatóságok és nagyiparosok, társaságok és magánszemélyek hatalmas pénzösszegeket bocsássanak rendelkezésükre a választásokban való részvétel céljából. Soha még úgy nem szórták a pénzt Spanyolországban, mint akkor. A népnek nem volt más ereje, sem tőkéje, mint sorainak egysége. Az asztúriai tragikus események, a véres elnyomás, a cenzúra, a

fasizmus kísértete és annak megértése, hogy ezeken a választásokon dől el a nemzet és a nép sorsa, az összes köztársasági és baloldali pártok vezetőivel félretétették, — noha csak időlegesen — belső viszályaikat és civakodásaikat. Ezek a viszálvok abban a pillanatban, amikor a reakcióval kellett szembeszállni, elvesztették fontosságukat.

A történelem folyamán először mindazok a pártok, akik magukat antifasisztának és demokratának tekintették, egy Népfrontnak nevezett szövetségben egyesültek.

A Népfront programjában nem volt semmi szélsőséges, noha utólag ellenségei ezt igyekeztek bizonyítani. A programot előíró forradalmi pártok nagyon jól tudták ezt, de megelégedtek volna azzal, ha az aláírók minden energiájukkal és törekvéseikkel e mérsékelt program pontjainak megvalósítására törekszenek.

Spanyolország, amely a Köztársaság kikiáltásáig félfeudális rendszerbe süllyedve élt, soha nem érte meg demokrata polgári forradalmát s nem modernizálta a többi európai államokkal egyidejűleg ipari és mezőgazdasági termelését. A Népfront programja, ha azt végre is hajtják, fontos lépést jelentett volna előre ebben az értelemben. De ezzel szemben álltak bent, az országban a már ismert erők, amelyeknek hasznot jelentett az, ha a félfeudális rendszer fennmarad és a kapitalista termelés modern módszerei nem terjednek el az országban. Külföldön a Népfront programjával szemben állott Franciaország és Anglia. Ezeknek legalább olyan érdekük volt, hogy Spanyolország megmaradjon félgyarmati függőségében, mint a fasiszta államoknak, akik reméltek, hogy Spanyolország javai fölött át tudják venni a „demokráciák egyeduralmát". A fasiszta államok ha kell, erőszakot is készek voltak alkalmazni. Az országban lévő fasisztaszimpatizánsokra támaszkodtak és így akarták elhódítani Franciaországtól és Angliától az elszegényedett és kifosztott Spanyolország fölötti uralkodás jogát.

A Népfront programja ezekkel a szavakkal kezdődött: *„A Köztársaság, amelyet a Népfrontot alkotó pártok képzelnek el maguknak, nem egy társadalmi vagy gazdasági osztályalapokon nyugvó és ilyen szempontok alapján kormányzott Köztársaság, hanem a demokratikus szabadság rendszere, amely a társadalmi haladás és a közérdek alapjain nyugszik."*

A Népfront programjának első pontja általános amnesztia

volt az összes politikai foglyok és letartóztatottak számára. „Szabadságot a harmincötezernek!"

A második pont egy széleskörű közmunkaprogrammból áll.

A harmadik pont: a spanyol bank hatalmát csökkenteni kell.

Negyedik pont: a közoktatás állami kézbe kerül és nagy nevelésügyi reformokat vezetnek be az egész országban.

Ötödik pont: az ország autonóm részeinek, a központi alkotmányban biztosított, alkotmányos függetlenségi jogot adnak.

Hatodik pont: a parasztok a földreformban lefektetett elvek szerint segítséget kapnak. Ilyen segítség az uzsora üldözése, a bérletmények felülvizsgálása és az agrárhitelek növelése.

Hetedik pont: társadalmi törvényhozás, amely a munkásoknak minimális bért és független bíróságot biztosít.

Nehezen elképzelhető, hogy ez az okmány fenyegetést jelentett volna a kapitalista rendszer számára vagy forradalmi változást okozott volna. Nem fogadta el a bankok, a föld és a gyárak államosítását. A szociális törvényhozás, amelyet javasolt, nem volt összehasonlítható azokkal a törvényekkel, amelyek bármelyik nagy demokratikus nemzet vagy a kis skandináv országok béreit és munkafeltételeit szabályozzák. Még csak a munkanélküliek állami támogatását sem fogadta el. A Népfront programja valójában semmi mást nem tűzött ki maga elé, mint az 1931-ben, a köztársaság kikiáltásakor elkezdett reformok folytatását, amelyek a Spanyolországban érvényben lévő alkotmányban le voltak fektetve, és az ország nagy többségének jóváhagyásával alig kerültek papírra, amikor a CEDA és Lerroux kormányának uralomrajutásával a „két fekete esztendő" alatt alkalmazásuk félbeszakadt.

A Népfrontot több kimondottan köztársasági párt alkotta, köztük olyan mérsékelt pártok is, amilyen csak bármelyik modern nemzet polgári pártja lehet. Mellettük szerepeltek a munkáspártok. A Népfront programját aláíró köztársasági pártok a következők voltak: Köztársasági Baloldal, elnöke Manuel Azaña; Köztársasági Egységpárt (a Lerroux volt radikális pártjából kivált legegészségesebb elemek alkották), elnöke Diego Martinez Barrio; Esquerra Catalana, elnöke Luis Companys; Szocialista Párt, Prieto és Caballero két szárnyával; a Spanyol Kommunista Párt, a Szindikalista Párt (egy kis csoport anarchista-szindikalista, akik félretették társaik apolitikus állásfoglalását) és a trockista *Poum*. A *Poum*, a *La Batalla* 1937 április 24-i szá-

mában válaszolt Trockij bizonyos kritikáira: — kifejtette, hogy noha a *Poum* egy alapra helyezkedett ugyan a Népfronttal és aláírta az egyezményt, támogatását csakis a választási hadjáratra határolta el. „Ez megengedte nekünk, hogy a tömegekhez szóljunk és felhasználjuk ezt az alkalmat arra, hogy a Népfrontot kritizáljuk . . ."

Ezek voltak azok a pártok, amelyek a Népfront egyezményét aláírták. A CNT és az Ibériai Anarchista Federáció (FAI) nem léptek be a Népfrontba, mivel elvben minden politikai akciót helytelenítettek, de megígérték támogatásukat a választások idejére.

Így oszlottak meg az erők. A reakció programjában a feudalizmushoz való visszatérés szerepelt, amelyet a legfasisztaízűbb „reformokkal" tüzdeltek meg. A Népfront programja demokratikus volt és reformjai olyanok, amelyeket a modern szabadelvűség már minden demokratikus államban régen megvalósított.

A választási harc nem lehetett forróbb és hevesebb annál, mint amilyen volt. A CEDA csaknem korlátlan anyagi bázisával, jól felvértezve lépett a küzdőtérre. Igyekezett szembeszállni azokkal a közleményekkel, amelyeket a sajtó az asztúriai fehér terrorról naponta közölt. Elhatározták, hogy hatalmas propagandába kezdenek, olyan módszereket használva, amelyeket Spanyolországban eddig megvetettek és amelyek éppen ezért nagyon rossz hatást váltottak ki a madridi lakosságból. A madridiak mindenben megtalálják a nevetséges pontot. José Maria Gil Robles, akinek egészségtelen és duzzadt arca oly kevéssé illett a plakátokra, estétől reggelig hirtelen Führer-e — „Vezére" lett a spanyol reakciónak. De ez a reakció nem számolt a néppel. Amikor Gil Robles duzzadtan petyhüdt képe, csaknem egy egész épületet befedve, megjelent a Puerta del Sol-on, mindenki rajta nevetett. Propagandájuk eredménye épp az ellenkezője volt annak, amire számítottak.

A CEDA nőcsoportjai matracokat és takarókat osztogattak a munkanélküli munkásoknak és a szegény falusiaknak, hogy így nyerjék meg szavazataikat a jobboldal számára. A bérházakban tevékeny hölgyek, szép és elegáns kisasszonyok jártak lakásról-lakásra és tíztől ötven pezetáig terjedő pénzösszegeket ajánlottak fel egyetlen szavazatért, — már amilyen pénzszűkében éppen voltak az eljövendő szavazók. Az én saját szobalányom, egy granadai fiatal leány, aki Olaszországból való visszatérésünk óta velünk volt, szívesen elfogadta a huszonöt pezetát egy hölgy-

től, aki távollétünkben eljött és megkérte, szavazzon a jobboldalra. Később ugyanazzal a hölggyel és a szomszédság más szolgálóival szavazni ment a választások napján. De e nagylelkű hölgy nem tudta, hogy ez a tizenegy lány — akiket ő valószínűleg „oly tudatlanoknak" tartott! — tenyerében jól elrejtve vitte a szavazócédulát, rajta a Népfront képviselőinek nevével és ezeket a szavazócédulákat helyezték el az urnában.

A fővároson kívül a választási harc ugyanilyen életre-halálra ment. A reakció megszédítve a népi felháborodás hullámától, mindenféle trükkökhöz folyamodott. Papok és püspökök ismét a pokol örök tüzével fenyegették meg azokat, akik a Népfront képviselőire szavaznak. A gyerekek a katekizmusból a plébánián megtanulták, hogy „halálos vétek" a baloldalra szavazni. A földbirtokosok éhhalállal fenyegették meg a parasztokat, — a munkásokat és a tisztviselőket állásuk elvesztésével fenyegették.

XXVI.

Eljött február 16-a. Tudtuk, hogy a nép a Népfront mellett áll. Ez nem volt kétséges. De képesek lesznek-e a rosszultáplált falusiak és az elszegényedett munkások szilárdan ellenállni a fenyegetéseknek és a megvesztegetési kísérletnek. Matrac és takaró mindig fényűzésnek számított a tizenöt millió spanyol paraszt legtöbbjének. De azon a télen, az 1934-es sztrájk megtorlásának következményeképpen munkások és földmunkások ezrei voltak kénytelenek eladni vagy elzálogosítani ágyneműjüket...

És a CEDA duzzadtképű vezére parancsot adott, hogy száz ezerszámra osztogassák a takarókat és matracokat.

Ignacio és én korán mentünk szavazni. Életemben először járultam az urnához. A mi városnegyedünk nem volt elegáns és lakói nem voltak gazdag emberek. A szavazók hosszú sorban álltak a lépcsőkön. Az iskola kapuja előtt, ahol a választási bizottság volt, csupa egyszerűbb embert láttunk, egy-két orvos vagy szabadfoglalkozású, kiskereskedők, tisztviselők várakoztak. A szavazók között valami szívélyes kedves légkör uralkodott s ez szép reményeket keltett bennünk.

Amikor kimentünk, meg voltam győződve arról, hogy ezek mind, férfiak és asszonyok, egyöntetűen a Népfrontra fognak szavazni, noha egyikük sem ejtett ki egyetlen olyan szót sem,

amely erre utalt volna. Türelmesen és tiszteletteljesen várakoztak, hogy rájuk kerüljön a sor.

Hazamentünk és majd szétvetett bennünket a feszültség. Egész nap a rádió és a telefon mellett ültünk, mindig vártuk, hogy valami hír érkezik. Féltünk, hogy rendzavarás lesz. De a nap Madridban nyugodtan telt el és a felfegyverzett falangisták jelenléte ellenére, alig egy-két kisebb rendzavarás történt csak.

Délután kis lakásunk zsúfolva volt barátainkkal. Jöttek-mentek, várták a híreket, hozták azokat, amelyeket az utcán hallottak, hallgatták a rádiót és széthordták azokat a híreket, amelyeket állandóan telefonon kaptunk vagy adtunk le. Így együtt, közösen, könnyebben tudtuk elviselni a várakozást.

Estefelé hallottuk az első hangokat: többen kivonultak az utcára és hangosan ünnepelték a győzelmet. De még túl korán volt ahhoz, hogy a madridi hivatalos jelentéseket ismerjük és még kevésbbé az egész Spanyolországra vonatkozó eredményeket.

Nem mertünk még hitelt adni a keringő híreknek, mert ha esetleg mégsem igazak? De egymásután érkeztek a vidéki jelentések, a rádió közölte a madridi hivatalos eredményeket és ekkor a győzelem már biztos volt. A Népfront az egész országban diadalt aratott. Madridban és más fontos városokban képviselőink hatalmas többséget szereztek.

A reakciósok látva, hogy minden elveszett, néhány tartományban igyekeztek erőszakot alkalmazni. Néhány katonatiszt utcai rendzavarások ürügye alatt, (ami persze csak a tömegek lelkes ünneplése volt), az utcára vitte csapatait.

Gil Robles nem váltotta be ígéretét, hogy „visszatér a hadügyminiszteri székbe", amelyben azóta ült, mióta a „központi" kormány megalakult. Ám Franco tábornoknak, még mielőtt vezérkari főnöki állását otthagyta volna, ideje volt parancsot adni, hogy a Falange és a CEDA minden „señoritójának" fegyvereket osszanak.

Az UME (Spanyol Katonai Szövetség), amelyben aktív és nyugdíjas reakciós tisztek tömörültek, elkezdett mozgolódni. Franco tábornok felajánlotta szolgálatait Portela Valladaresnek, a „központi" kormány miniszterelnökének, hogy katonai diktatúrát teremt, mielőtt a választásokban győztes Népfront átvehetné a hatalmat. Számított az UME segítségére, amely magával vitte volna a hadseregnek nagyrészét, ha nem a zömét.

Ez persze felkeltette a nép haragját és ez a népharag egyes helyeken összetűzésekben nyilvánult meg, felgyujtottak néhány kaszinót és tiszti klubot, a cedista és falangista „señoritók" gyülekezőhelyét és olyan újságok szerkesztőségeit, amelyek nyiltan uszítottak lázadásra a diadalmas nép ellen. Felgyujtottak néhány templomot is, ahol fegyverraktárakat találtak, vagy amelyeknek szószékeiről több propaganda-szentbeszédet tartottak Gil Robles és a Falange politikája, mint Krisztus mellett.

A vidéki választásokon is győzelmet arató Népfront néhány képviselőjelöltjét a csendőrség letartóztatta, mert még mindig régi vezetőitől kapott parancsokat. A nép attól félt, hogy államcsínyre készülnek. Engedje, hogy egy olyan katonai felkelés igázza le, amelyet az összes reakciós pártok támogatnának? A kormány látva, hogy minden tekintélyét elvesztette, beadta lemondását.

Azaña egy, csak köztársaságiakból alakult kormánnyal vette át a hatalmat. Ebben a kormányban a Népfrontban szereplő munkáspártok képviselői nem voltak benne. De a reakciósoknak nem volt idejük arra, hogy fegyveresen felkeljenek. És Spanyolországban elkezdődött az éber nyugalom korszaka.

Mert február 17-ének reggelétől kezdve az egész nép mintegy riadókészültségben éberen őrködött. Túlsokat szenvedtek már ahhoz, hogy teljesen megbízzanak egy csakis köztársaságiakból alakult kormányban, amelynek elnöke Azaña.

A mi házunk is, épp úgy, mint a többi spanyol polgároké, akik mint mi, számot adtak maguknak az ország szükségleteiről és a leselkedő veszélyről, állandó feszültségben élt. Nem emlékszem egyetlen éjszakára vagy napra sem a választásokat követő hónapok alatt, amikor ne kaptunk volna értesítést valami köztársaságellenes összeesküvésről. Nem fért kétség ahhoz, hogy a reakciósok, akik az urnáknál vereséget szenvedtek, készen állnak, hogy erőszakkal kerüljenek uralomra.

Ám az eseményekben az volt a tragikus, hogy a Köztársaság még nem tanulta meg, hogyan kell védelmeznie magát. Sok minden történt, amióta 1931-ben XIII. Alfonz elhagyta Spanyolországot. Spanyolok ezrei haltak meg és tűrték el a kínzásokat, hogy megőrizhessék a szabadságot. A cenzúra, az önkény és az elnyomás a századokon át elnyomott Spanyolországból szomorú és szegény országot csinált. Az összeesküvésről érkező állandó hírek, a folytonos riadókészültség, a konspirációk felfedezése világosan megmutatták, hogy a fasiszták hamarosan kísérletet

tesznek arra, hogy a fennálló rendszert fegyveresen és erőszakosan döntsék meg.

... és mégis, Azaña és kormánya továbbra is ugyanazzal az imádattal ragaszkodott a „törvényesség" betűihez, amely annyira jellemezte az 1934-es köztársaságot. Azaña nem volt képes elbocsátani egyetlen tisztet vagy hadseregparancsnokot, ha nem bizonyították be „bizonyítékokkal", hogy a kormány ellen összeesküdött. Ignacio nem tudta visszafojtani kétségbeesését. Éppen úgy tudta, mint mindenki más, kik a kormány ellen konspiráló parancsnokok. De az új hadügyminiszter, Santiago Casares Quiroga — Azaña köztársaságpárti híve, aki Ignaciot maga mellé vette — szintén nem tette meg azokat az intézkedéseket, amelyeket mindenki szükségesnek tartott ahhoz, hogy a köztársasági és demokratikus rendszer Spanyolországban fennmaradhasson.

A közömbösség, öntudatlanság és túlzott derülátás láttán, amelyekbe a hadügyminisztériumban minduntalan beleütközött, és amely az egész kormánynak kerékkötője volt, Ignacio megkérte a minisztert, engedje meg neki, hogy a getafei repülőtér parancsnoka lehessen. Getafe és Cuarto Vientos voltak a főváros repülőterei. Erről a helyről Ignacio legalább maga köré gyűjthette a köztársasági érzelmű tisztek egy csoportját és más kevésbbé fontos repülőterekre helyeztethette át azokat a kétesebb elemeket, akiket a kormány oly szőrszálhasogatóan „törvényes" magatartása miatt nem távolíthatott el a légierőktől. És noha a katonai légierőknek nagyon kevés ósdi és öreg repülőgépe volt, mégis igyekezett más repülőtisztekkel egyetértésben, Nuñez del Prado tábornok parancsnoksága alatt, a repülőgépeket azokon a repülőtereken összegyűjteni, ahol a személyzetben nagyobb bizalma lehetett.

Néhány héttel később — s ez idő alatt alig láttam a férjemet — egy este fáradtan, de elégedetten jött haza.

Legalább ami a légierőket illeti, minden lehető óvintézkedést megtettünk — mondta. — Hacsak a miniszterek valamelyike nem sajnálja meg azokat a „szegény pilótákat", akiket ezekre a repülőterekre helyeztünk át..., nem hiszem, hogy a Leonban vagy Sevillában maradt gépek hosszabb utakra merészkedhetnének bombázó szándékkal! Madridot meg aztán igazán nem képesek bombázni!

Ignaciónak igaza volt. Azok a repülőgépek nem bombázhatták Madridot, sem más spanyol várost, nem gyilkolhattak spanyol férfiakat, asszonyokat és gyermekeket...

Ám 1936 márciusában sem Ignaciónak, sem nekem nem jutott volna eszünkbe, hogy külföldről érkeznek majd repülőgépek, amelyek bombáikat Spanyolország lakosságára fogják ledobni.

XXVII.

A katonai lázadásra való előkészületek, amelyek megszakítás nélkül folytak a választások napja óta, a reakció terveinek csak egy részét alkották. A kereskedelem kezdett hanyatlani Madridban. A gazdagok külföldre vitték pénzüket, sokan maguk is eltávoztak. Üzletünkben szemlátomást vettük észre, mint csökken a forgalom. Ez azonban nem nagyon aggasztott bennünket, mert ismét minden gondolatunk a köztársaság körül forgott.

Zenobia azonban mintha megváltozott volna. Republikánus lelkesedése kissé alábbhagyott. Bútorozott lakásait egyre nehezebben tudta kiadni és az üzlet forgalmának csökkenése letörte. Római tartózkodásunk idején sok új barátságot kötött és visszatértemkor azt láttam, hogy megváltozott. Inéz és én, akik annyira kívántuk a Népfront győzelmét a választásokon, nem tudtuk elérni, hogy Zenobia rokonszenvét vagy bizalmát fejezze ki a választásokon egymással szembenálló két ellenfél valamelyike iránt. Azt mondotta, hogy ő a politikai küzdelmek „felett" érzi magát és nem akar állást foglalni sem az egyik, sem a másik fél mellett. Akármennyire igyekeztünk is meggyőzni arról, hogy ezek nemcsak politikai küzdelmek, hanem a szabad, független és modern Spanyolország jövője forog kockán, nem értünk el eredményt. Amikor február 16-a elérkezett, megmaradt annak, aminek tartotta magát: „semlegesnek", és nem szavazott. Március folyamán ellenséges érzülete a Népfront iránt egyre jobban megnyilvánult. A politika Spanyolországban életkérdéssé vált. És lehetetlen volt ugyanolyan fokú barátságot érezni valaki iránt — akármennyire is akarta az ember —, akinek nem ugyanaz a meggyőződése, nem ugyanazért lelkesedik, nem ugyanazok a reménységei. Noha külsőleg megmaradt ugyanannak, ami volt, Zenobia iránt érzett mély barátságom kezdett elhidegedni.

Madridba való visszatérésünk után sok más változás is következett be személyi kapcsolatainkban. Szüleim például elálltak régi álláspontjuktól, hogy Ignaciót levegőnek tekintik és meg-

hívtak bennünket ebédre. Ez valóságos eseményszámba ment. Ignacio bizonyára jobban szeretett volna nem elmenni, de, mert úgy látszott, hogy késznek mutatkoznak arra, hogy „megbocsássanak", úgy gondoltuk, hogy nekünk is ugyanazt kell tennünk velük és így elfogadtuk a meghívást. Ezután minden két hétben, sőt néha minden héten egyszer, velük szoktunk ebédelni új lakásukban, amelyet a mi népművészeti üzletünk rendezett be. Látva ugyanis, hogy a hímzések és az edények eladása mennyire csökken, elhatároztuk, hogy lakásberendezéssel is foglalkozunk és szüleink tágas lakosztálya volt az első megrendelés, amit kaptunk. Ócsém, akit ritkán láttam, már tizenhétéves volt és éppen ekkor tért vissza Németországból, ahol egy éven át egy katolikus pap házában lakott, ugyanúgy, mint apám fiatalkorában. Igyekeztem megtudni, hogy a Harmadik Birodalom milyen hatással volt rá, de hasztalanul, mert kizárólag a lányok és a boxolás kötötték le figyelmét.

Két férjezett húgommal soha nem találkoztam össze. A legfiatalabbik nem volt teljesen egészséges, nem ment férjhez és a szüleimmel élt Így őt gyakrabban láttuk. Kétségtelenül sem Marichu, sem Regina, sem férjük nem óhajtottak velünk találkozni. Tudtam, hogy Marichu nem lehet boldog a férjével és egyáltalán nem leptek meg azok a hírek, hogy nagyon világias életet él és nagyon hozzászokott a pókerjátékhoz, amelyben — mint hallottam — nagy szerencséje volt. Így igyekezett ellensúlyozni, legalább részben, férje szinte közmondásos fukarságát. Később az a hír terjedt el, hogy Marichu, Maura hercegének lányaival együtt, belépett a Falange szervezetébe és ott nagyon tevékenyen dolgozik. Anyám egy napon megvallotta nekem, hogy kifejezetten aggódik emiatt. Nem törődött volna azzal, ha húgaim a Spanyol Megújhodás Pártjában, vagy a CEDA-ban tevékenykednek, de a Falangeban, ahol mindenki tudta, hogy bérgyilkosok vannak... az más volt. Anyám hajlamos volt arra, hogy szabadjára engedje fantáziáját és húgom és unokahúgai hirtelen lelkesedését a politika iránt azzal magyarázta, hogy valamennyien többé-kevésbbé „plátói" szerelmet éreznek José Antonio Primo de Rivera, a Falange fiatal vezére és a volt diktátor fia iránt. Valójában nem volt újdonság az, hogy fiatal és családi okok miatt férjhezment asszonyok, akiknek nem volt elfoglaltságuk, tudatlanok voltak és egy kissé szerencsétlenek is, az unalom ellen egy politikai párt újdonságában keressenek szórakozást.

Regina, akivel húgaim közül legjobban megértettük egymást, csaknem annyira eltávolodott tőlem, mint Marichu. Egy régi arisztokrata családból származó mezőgazdászhoz ment férjhez, akinek azonban nagyon kevés vagyona volt. Alig háromszor vagy négyszer láttam azóta, hogy Alcalá de Henáresbe elkísértem és ő engem bemutatott Ignaciónak. Láthatólag ő — vagy talán inkább férje — nem értett egyet válásommal és új házasságommal.

Még azután is, hogy szüleim már meghívtak bennünket házukba, Regina ezt a magatartását továbbra is megtartotta, noha meg vagyok győződve arról, hogy inkább politikai, mint egyéb okokból, ez férje kívánságára történt. Regina férje az 1931-es Köztársaság idején mérnöki állást kapott az Agrárreform Intézetnél, de később világosan kimutatta, hova húz, és mint annyian mások, ő is közreműködött annak a reformnak szabotálásánál, amelynek gyakorlati megvalósítása éppen az ő feladata is lett volna.

Szüleim házában az ebédek természetellenesek voltak. Mindannyian gondosan elkerültük azokat a beszédtémákat, amelyekben őszintén ki kellett volna fejeznünk gondolatainkat vagy véleményünket. De olyan témát sem érinthettünk, melyben felmerült a veszély, hogy valamilyen politikai, társadalmi vagy vallási kérdést kell érintenünk. Mégis sikerült felületesen szívélyes viszonyt teremtenünk szüleimmel s ezt még a Népfront győzelme után is megtartottuk, különösen Luli kedvéért. Így folyt ez, amíg apám el nem határozta, hogy birtokait felosztja.

Úgy látszott, mintha szüleim valóban megkedvelték volna Ignaciót és „politikai véleményünk", valamint annak ellenére, hogy „nem voltunk egyházilag megesküdve", anyám többször mondta nekem „bizalmasan", hogy mindketten szeretnék, ha „a többi vejük is olyan volna, mint Ignacio".

Azon a napon, amikor apám birtokainak kérdését felvetette, ebéd után közölte, hogy beszélni akar velünk. Bevezetett bennünket irodájába, egy tágas és kényelmes szobába, ahol a kávét szolgálták fel. Anyám Ignaciót konyakkal kínálta és rosszul leplezett zavarral nagyszerű szivart nyujtott át neki. Rajtam is kezdett úrrá lenni az idegesség, amelyet mindannyian éreztünk. Nem fért kétség ahhoz, hogy apám valami döntő és nagyfontosságú dolgot készül közölni velünk ... Vártunk. Végre is beszélni kezdett:

— Ahogy látjátok, lassan öregszem ...

Nem tudtam, hogyan fogjam fel ezeket a szavakat. Valójában nagyon fiatal volt még külsőleg, erőteljes volt és amint hallottam, üzleti ügyei és vagyona évről évre gyarapodtak. Soha nem hallottam, hogy ilyen gondjai lettek volna.

— A gyermekeimre is kell gondolnom, — folytatta.

Ignación meglátszott, hogy kezdi kellemetlenül érezni magát. Semmi nem zavarta annyira, mintha emlékeztetik, hogy én egy olyan gazdag földbirtokosnak a lánya vagyok, akinek üzleti ügyei is virágzanak. Szerény életmódunk miatt senki nem kételkedhetett abban, hogy kiadásainkat csakis Ignacio fizetéséből fedezzük.

— Tudjátok, — kezdte ismét apám most már gyorsabban, mintha hirtelen ki akarná adni magából mindazt, ami benne van — hogy amint a földreformtörvény életbelép, ez összes birtokainkat érinti. Ezzel szemben, ha birtokaimat most felosztom gyermekeim között, az egyes parcellák nem lesznek olyan nagyok, hogy azokat a reform érintse. Ezért szeretném tudni, melyik az a birtok, amelyik legjobban tetszik nektek, hogy a nevetekre írassam.

— Apám, — vágtam közbe. — Nem kell tanácsot kérned tőlünk olyan ügyekben, amelyek a birtokaidra vonatkoznak, mert sem én, sem Ignacio nem akarunk földet. A városban kell élnünk és ezért nem is tudnánk elfogadni ilyesmit.

Apám köhécselni kezdett. Világosan látszott rajta, hogy nagy zavarban van.

— Nem értitek, hogy miről van szó. Marichu és Regina azonnal megértették.

Anyám nyugtalansága ellenére is egy kézmozdulattal biztatta apámat, hogy folytassa.

— Csak egy formai kérdésről van szó. Valójában én továbbra is éppen úgy foglalkoznék a birtokkal, mint eddig és csak a jövőben, egy napon lenne az a tiétek. Másképpen a törvény, hát; szóval érted...

Igen, túlságosan jól is megértettük. Csak arról volt szó, hogy az agrárreform következményei alól akart apám kibújni és ezért szüksége volt ránk, mint cinkosokra. És ha a birtokokat az öt gyerek és szüleim között hat parcellára felosztjuk, még így is csak éppen, hogy nem lépi át a törvény által megengedett határt.

Mikor apám hajthatatlanságomat látta, Ignacio felé fordult.

— Valójában csak néhány évvel hozzuk előbbre azt a fel-

osztást, ami halálomkor úgyis megtörténne. Mert úgy-e ti is azt akarjátok, hogy egy szép napon valamitek legyen, nem igaz?

Ignacio felállt és indulni készült.

— Ez egy olyan ügy, amelyhez nekem semmi közöm nincsen, — mondta. — Connie azt fogja tenni, amit legjobbnak lát. — És indult az ajtó felé.

De én is felálltam, hogy férjemet kövessem.

— Tudod, hogy mi az én véleményem, apám, annyira, hogy nem is szükséges megkérdezned.

Hidegen elbúcsúztunk, igyekeztünk érzéseinket leplezni és elmentünk.

Szüleim, kétségtelenül tapintatosan, többé nem érintették ezt a kérdést, de sem ők, sem mi nem tudtunk elkerülni ettől a naptól fogva egy bizonyos feszültséget kapcsolatunkban. „Megbocsátották" válásomat, házasságomat, még „idealista eszméimet" is, de csak addig, amíg ezek az eszmék elméletben voltak meg. Hogy ezt a gyakorlatban is meg akarjuk valósítani, az már nem fért a fejükbe. Ez összeütközésbe került családunk eszméivel és mindenekfölött érdekeivel. Apám kétségtelenül híve volt annak, hogy La Mata és Salamanca parasztjai modernizálódjanak, többször mosakodjanak, hogy ne legyenek olvan tudatlanok és hogy meg tudják tanulni apám mezőgazdasági gépeinek a kezelését, anélkül, hogy minden évben újra kelljen javítani azokat. De hogy ezek a parasztok milyen módon jutnak a jobb élethez, ez apámnak soha nem jutott eszébe.

XXVIII.

Az események nagy gyorsasággal követték egymást. Alcalá Zamora, aki a Köztársaságot 1933-ban átengedte ellenségeinek és 1935-ben ismét igyekezett azt kezükre játszani, most azon a ponton volt, hogy felmentik hivatalától. Az új nemzetgyűlésnek ugyanis joga volt dönteni a felől, hogy a köztársasági elnök továbbra is helyén maradjon-e, vagy új elnököt válasszanak.

Állandóan hírek keringtek, hogy a katonai felkelés akkor fog bekövetkezni, amikor a nemzetgyűlés a köztársasági elnököt el akarja mozdítani helyéről. Mindazonáltal ez megtörtént.

Alcalá Zamora megtagadta, hogy azt a köztársasági elnöki palotába érkező parlamenti küldöttséget fogadja, amely a nemzetgyűlés határozatát kívánta közölni vele. A hivatalából elmoz-

dított köztársasági elnöknek ez a lehetetlen magatartása nem változtatott a tényeken és nem sokkal később Manuel Azañát megválasztották a Spanyol Köztársaság második elnökének.

Ismét elkövették azt a hibát — amelyet Spanyolországnak oly drágán kellett megfizetnie — hogy a nemzet legfontosabb közjogi méltóságára azt az embert nevezték ki, aki — és ebben senki nem kételkedett — nem felelt meg miniszterelnöknek és különösen nem hadügyminiszternek. Kormánya, mióta a Népfront választási győzelme után néhány nappal hatalomra jutott, az égvilágon semmit sem tett. Majdnem két hónap mult el már és a Népfront programjának még lehető legkisebb részét sem valósították még meg. Manuel Azaña, aki ennek a kormánynak miniszterelnöke volt, a köztársasági pártok és a szocialista párt egy részének jelöltje volt. Abszolút többséget kapott.

A fasiszták abbahagyták működésüket parlamentáris téren és teljesen az erőszak területén kezdtek dolgozni. Április 14-én, a Köztársaság kikiáltásának évfordulóján, utcai harcokat, gyilkosságokat és zavargásokat kezdtek a főváros utcáin és terein és ezt csaknem megszakítások nélkül több hónapon át folytatták. Senki nem kételkedhetett abban, hogy gondosan kitervelt „idegháborújukkal" provokálni akarják a népet és elérni azt, hogy Spanyolországnak a külföldön ingadozó hírneve keljen. Így készítették elő a talajt a „rend" erőinek fegyveres felkelésére.

Míg a falangisták gyilkosságokat követtek el és a nyugdíjas katonatisztekkel kihasználták az alkalmat, hogy minden népgyűlésen zavart keltsenek és bűntetteket kövessenek el, „a rend" erői, azaz a földbirtokosok, üzletemberek, vallásos rendek és a reakció csoportjához tartozó más elemek továbbra is ellátták őket pénzzel ugyanúgy, mint a választások előtt és kényelmes karosszékeikből figyelték, mint hull belsőleg darabokra az ország, miképpen burjánzik a nyugtalanság és a rendetlenség.

Közben, nemzetgyűlési beszélgetéseik és magánösszejöveteleik alkalmával, ugyanezek az urak mindíg készen álltak arra, hogy a csendőrség közbelépését tanácsolják a túlkapások elfojtására, *elfelejtkezve arról,* hogy az ő pénzük tartotta állandó napirenden a rendzavarásokat.

Egyetemi tanárok, mint Luis Jimenez de Asua, közjogi méltóságok, mint Pedregal, ügyvédek mint Eduardo Ortega y Gasset és politikai személyiségek voltak a falangista bérgyilkosok merényleteinek áldozatai. Ezek áldozataikat házuk kapuja előtt várták be és meggyilkolták.

A Népfront pártjainak újságárusait is csaknem naponta támadták meg. Hátulról lelőtték őket egy kihalt utcában vagy csoportok fogták el a mit sem sejtő újságárust és csunyán megverték, megsebesítették vagy eszméletlenül hagyták a járda szélén. Ezek a cselekedetek elkerülhetetlenül hozták magukkal a megtorlást és ha néha a megtámadottak jogos önvédelemben megöltek valamilyen bérgyilkost, a Falange megszervezte a temetést, végigvonultatva a város központján a menetet, akadályozva a közlekedést. Így újabb zavarokat keltett és a lakosságot csak még jobban felizgatta. Nem egyszer az ilyen felvonulásokon az Azaña törvénye értelmében nyugdíjazott tisztek is megjelentek pompás egyenruháikban, mert senki meg nem tiltotta nekik, hogy azokat viseljék.

A rendbontásnak első ilyen sorozata után a reakció újságai, az *ABC* vagy a jézustársasági *El Debate*, vagy nemrégiben megindúló laptársa a *Ya* (amelynek ugyanazok voltak a tulajdonosai), nem mindennapi cinizmussal hatalmas címek alatt közölték a rendzavarásokat és azt hangoztatták, hogy az anarchia és az erőszak a Népfrontból csírázik ki.

Carlos Faraudo köztársasági érzelmű tisztet, akinek egyetlen bűne az volt, hogy hűségesen szolgálta azt a rendszert, amelynek hűséget esküdött, a bérgyilkosok egyike hátulról agyonlőtte.

A kormány lassan, telve gátlásokkal, megfertőzve a mindenen felül álló „törvényesség" baktériumaival, a köztársasági katonatiszt meggyilkolásakor megriadt. Elhatározta, hogy védelmezni fogja a hadsereg más parancsnokait, akiknek nevét Faraudóéval együtt a falangisták egyik központjában egy jegyzékén találta meg a rendőrség. Ignacio egy reggel azt vette észre, hogy állandóan egy rendőr jár a sarkában.

Largo Caballero ellen, annak ellenére, hogy állandóan titkosrendőrök őrizték, tavasszal merényletet követtek el és az egyetlen intézkedés, amelyet a kormány tett, az volt, hogy megnövelte a rendőrök számát, akik, mint férjemet is, az élvonalbeli köztársasági embereket mindenüvé kísérték.

Ignacio néha kétségbeesve tért haza.

— Connie — mondta nekem — miért nem foganatosít a kormány valóságos intézkedéseket, amelyek megakadályozzák, hogy ez folytatódjék? Miért nem bünteti meg a Falangot? Miért nem végez már ezekkel a rablásokkal és gyilkosságokkal, miért nem tartóztatja le azokat, akik a pénzt adják? És leg-

főképpen, hogy lehet az, hogy a miniszterek nem veszik észre, mire készülnek a tábornokok? Lehetséges volna, hogy Casares nem érti meg, hogy alapos tisztogatásra van szükség?

Valóban, ezt a tunyaságot és tehetetlenséget senki nem értette. A nép a legelemibb óvatosságot követelte, amit egy kormánytól követelni lehet. A *nép* követelte ezt. És mégis a köztársasági kormány kijelentve, hogy csakis az „igazság" és „törvényesség" alapján tud kormányozni, csak azt tette, hogy a leggyanúsabb tábornokokat néhány spanyol sziget parancsnokává nevezte ki, és azt hitte, hogy így eltávolítva őket a fővárosból, már minden veszélyt elhárított.

Madrid légköre napról-napra feszültebb lett. Hetenként többször is kaptunk telefonüzenetet valamelyik baráttól vagy ismerőstől, aki bejelentette, hogy a tábornokok felkelése aznap éjjelre van kitűzve. Hány órát töltöttünk álmatlanul, arra várva, hogy a rettegett hír bebizonyosodik, hogy a madridi helyőrség, vagy valamelyik tartomány helyőrsége fellázad! És másnap reggel, ilyenkor Ignacio visszatért a minisztériumba és ismét igyekezett rávenni Casares Quirogát — aki Azaña elnökké választása óta a hadügyminisztérium mellett a miniszterelnöki tárcát is megkapta —, hogy tegyen hatékony intézkedéseket.

De Casares csak mosolygott és így válaszolt:

— Ne lásson rémeket, Cisneros. Minden a kezemben van. Minden intézkedést megtettünk s bármely felkelési kísérlet esetén majd meglátja, hogy mi fog történni! Csak lázadjanak fel, csak lázadjanak fel! És minél hamarább, annál jobb!

— És a gyilkosságok? — kérdezte Ignacio, igyekezve kizökkenteni a minisztert alaptalan derűlátásából.

De Casares válaszai mindíg ugyanabban a hangnemben hangzottak el. A komolyságot és a bátorságot összetévesztette a felületességgel és a nemtörődömséggel, ami annyi más személynél is előfordult.

— Ezek politikai kérdések, — válaszolta és másról kèzdett beszélni.

Egy alkalommal Ignacio kihasználva azt, hogy a minisztert el kellett kísérnie egy látogatásra a köztársasági elnökhöz, kifejtette annak mindazt, ami aggasztja. De Azañánál sem ért el eredményt. Az még meg is sértődött egy ilyen repülőőrnagy „szemtelenségén", aki *neki,* a köztársasági elnöknek jön tanácsot adni, hogy mit tegyen a rendszer védelmére!

Lehetséges, hogy ez ugyanaz az ember volt, akit Ignacio

1934 őszén meglátogatott, amikor az Barcelona kikötőjében egy hajón volt letartóztatásban? Ugyanaz az ember, aki hónapokkal később négyszázezer spanyol előtt mondotta el azt a beszédét, amely felkeltette a tömegek lelkesedését és elhatározásra bírta őket? A népek egyik legnagyobb veszélye az, ha kormányzóik elszigetelik magukat. Azaña visszavonultan élt csodálatos palotájában, a Pradóban és csak írói tevékenységet folytatott. Távolmaradt az ország valóságától, a nép gondjaitól és aggodalmaitól és ugyanabba a hibába esett, amelyet a köztársaságiak annyiszor — és joggal — szemére vetettek az uralkodónak. Az a nemtörődömség, amely 1936 tavaszán úrrá lett rajta, később teljesen erőt vett személyén és kiölt belőle minden lelkesedést az iránt, hogy megvédje a Köztársaságot a támadástól, amely néhány hónappal később kezdetét vette.

— A Köztársaságot kellő módon védelmezzük, — felelte az elnök Ignacio aggódó kérdéseire.

— De Franco, Goded és Mola tábornokok a Kanári-szigeteken, a Baleárokon és Navarrában hadseregeket vezetnek még! És Navarrában vannak a karlisták, akikről nem szabad megfeledkeznünk. Maga az a tény, hogy Francót és Gódedet eltávolítottuk az anyaországból, csak arra készteti őket, hogy még gyorsabban és időveszteség nélkül cselekedjenek, mert most már tudják, hogy nem bíznak bennük, — erősködött Ignacio.

— A kormány mindezt számításba vette és megtette a szükséges intézkedéseket, — ezek voltak Azaña utolsó szavai.

A nemzetgyűlésben a reakció kihasználta lehetőségeit. Minden utcai rendzavarás után a fasiszta képviselők a „törvény" és a „rend" helyreállítását követelték. A Népfront képviselőinek nagy többsége megszavazta az árulók megsemmisítését célzó törvényjavaslatokat, de a csak a köztársasági pártok tagjaiból alakult kormány ritmusa túlzottan lassú volt a Népfrontban képviselt erők számára, akik ezt a kormányt támogatták. A nép megszavazta a reformokat. Hol vannak ezek a reformok? Multak a hónapok és a kormány továbbra is határozatlan és bizonytalan volt. A nép megnyerte a választásokat, de képviselői a kormányban azt hitték, hogy hónapok helyett évekig is elhúzhatják a Népfront-program megvalósításának elkezdését.

A Népfront például egyik politikai ugródeszkájának használta fel azt az igéretét, hogy az 1934 októberi sztrájk kapcsán elbocsátott összes munkásokat vissza fogják venni munkahelyeikre. A villanytársaságnál, ahol apám ügyvezető igazgató

volt, tucatjával akadtak megtorlásként elbocsátott munkások, akiket nem vettek vissza. Emlékszem, egy nap anyámmal mentünk apámért az irodába és a kapuban több elbocsátott munkást láttam, akik közül néhányan otthon készített villanyóradobozt árusítottak. Így akartak a nyomor ellen védekezni, mert a villamosvállalatok szolidaritása miatt teljességgel lehetetlen volt munkát találniok. A munkadók segítették egymást a munkások ellen.

— Látod, apád nagyon sajnálja őket — mondta anyám megelőzve azt a kérdést, amelyet én úgy sem tettem volna fel, mivel igyekeztem elkerülni, hogy szüleimmel ilyesmiről beszéljek. — De ezeknek a munkásoknak meg kell tanulniok a leckét.

A választások után ez a probléma kiéleződött. A gyártulajdonosok egy része egy bizonyos fajta tőkés „ülő-sztrájkot" kezdett, gyárakat zártak be és üzleteket, vagy elbocsátották a személyzet egy részét. Ennek eredményeképpen a munkanélküliek száma jelentősen növekedett. De a kormány még ezt látva sem tett olyan intézkedéseket, amelyek szilárdságát bizonyították volna.

Ezekkel a problémákkal szembe kellett nézni. A nemzetgyűlés tagjait a szabotázs és a reakciósok rombolása aggasztotta s így csak még jobban lelassították a dolgok menetét. A Népfront programjának egyetlen pontját sem valósította meg a kormány. Akkor hát mire volt jó, hogy a nemzetgyűlés új törvényeket szavazzon meg? A törvényhozók dolgozhattak tevékenyen, de minden hatás nélkül, ha a kormány kezébe letett végrehajtó hatalom képtelen volt ezeket a törvényeket a gyakorlatban megvalósítani.

Az anarchisták tőkét kovácsoltak maguknak a helyzetből, sztrájkokat szítottak és magukkal rántották a sztrájkokba az UGT-t is. A népnek minden oka megvolt rá, hogy elégedetlenségét kinyilvánítsa és noha az UGT és a szocialista párt szervezetei, amelyeket Prieto emberei vezettek, türelmet tanácsoltak és azt, hogy a kormányt támogassák, napról-napra nehezebb volt elfojtani a tömegeknek a kormány gyengesége és tehetetlensége miatt érzett türelmetlenségét.

De vigyázni kellett arra, nehogy a fasiszták malmára hajtsák a vizet, akik csak egy „forradalmi" sztrájkra vártak, hogy megragadják az alkalmat és felajánlkozzanak annak elfojtására.

Amikor az izzó tavasz forró nyárba ment át, az emberek

hangulata egyre jobban fellángolt. Néha az utcákon járva úgy tűnt, mintha az egész nemzet visszafojtaná lélekzetét és így, visszafojtott lélekzettel várná a kikerülhetetlen katasztrófát.

Egyszer már úgy látszott, hogy a reakciónak sikerült elérnie, amit akart. Yesteben, Toledo mellett, a csendőrök agyonlőttek tizennyolc parasztot, mert azok megtagadták, hogy elhagyják a földeket, amelyeket megműveltek és amelyeket egy építési vállalat vásárolt meg. A halottakat a csendőrök sietve eltemették, de a kivégzettek családtagjai kiásták a holttesteket és könnyen fel tudták ismerni őket — az egyiknek még a zsák is a vállán volt! Amikor a történtek a nyilvánosságra kerültek, a felháborodás hullámai rázták meg az országot. A madridi dolgozók egy pillanatig határozatlanok voltak. A reakció már készen állt arra, hogy „elfojtsa a forradalmi sztrájkot", de a munkások nem mentek bele a csapdába.

A tizennyolc földműves a reakció újabb összeesküvésének áldozataként hullott el. Provokálni akarták a tömegeket, de ez ismét csak újabb bizonyítékát adta türelmének és komolyságának.

XXIX.

A feszültség elviselhetetlenné vált. Ha csengett a telefon, már nem tudtunk másra gondolni, minthogy biztosan valami kellemetlen hírt fognak közölni velünk. Az építőmunkások sztrájkja, amelyet a munkaadók szabotálása tett még zavarosabbá, a kormány gyengesége, az anarchisták erőszakossága, nemcsak hogy végnélkülinek tűnt már, de egyre jobban felizgatta a néphangulatot és növelte Madrid lakosságának riadalmát. A nemzetgyűlés vitái nyílt csatákhoz hasonlítottak. Ilyen körülmények között a lázadás terve túlságosan hamar került napvilágra. Hírek és álhírek tömege terjengett az országban. A falangisták megmutatták kártyáikat, amikor idő előtt birtokukba vették a valenciai rádióállomást. Amint észrevették, hogy túlkorán cselekedtek, majdnem ellenállás nélkül hagyták ott az épületet. Az esemény kapcsán foganatosított letartóztatások és házkutatások során egy falangista harci-szervezet helyiségében okmányokat találtak arról, ami készül és ezekben az okmányokban az összes, a lázadásba belekevert tábornokok neve is szerepelt.

Spanyolország most már egész terjedelmében ismerte a

katonatisztek összeesküvését és szándékait, hogy a törvényesen uralomra jutott rendszer ellen fellázadjanak. Ignacióval végre a megkönnyebbülés érzése vett rajtunk erőt. A kormánynak most már nem lehet más kiútja, minthogy hatékony intézkedéseket foganatosítson és energikusan cselekedjék. Mindenki tudta már, kik tervezték a felkelést és mik voltak a felkelők szándékai.

De amikor aznap éjjel Ignacio hazatért, arckifejezéséből megértettem, hogy az események nem olyan gyorsan történnek, mint ahogy mi azt vártuk.

— Semmi, — mondta és egy szót sem kellett hozzátennie, hogy megértsem, miről van szó.

— Nem értem, nem tudom megérteni, hogy mi történt. Az után akármelvik embert megkérdezed, tudná, hogy mi az első tennivaló. Le kell tartóztatni Molát, Francót, Godedet. Le kell tartóztatni az összes gyanús elemeket és utána tisztázni kell, hogy valóban bele voltak-e keverve az összeesküvésbe vagy sem. De le kell tartóztatni őket most, amikor még időnk van!

Ignacio szavai tele voltak keserűséggel és kétségbeeséssel és valóban minden oka megvolt rá, hogy borúlátó legyen.

— De hát mi történik a kormánnyal? Miért nem határozzák el magukat, hogy végre tegyenek valamit? — kérdeztem én.

Ignacio igyekezett utánozni a miniszter hangját, de saját keserűsége nem engedte.

— „Nyugodtaknak kell lennünk. Ön rémeket lát, Cisneros. Ezek csak szállongó álhírek. Bizonyítékokra van szükségünk. Bizonyítékok nélkül nem tehetünk semmit, érti? Ez egy törvényes rendszer, ez a mi rendszerünk, és fent kell tartanunk a demokráciát és a szabadságot mindenki számára."

— A fasiszták számára is! — Én is éppen úgy fel voltam háborodva a kormány tehetetlensége miatt, mint Ignacio, aki így folytatta:

— És azok számára, akikről mindenki tudja, hogy árulók. De még csak nem is törődnek azzal, hogy leplezzék, hogy államcsínyre készülődnek! Mivel tudják, hogy a kormány nem tesz semmit ellenük, amíg nincsenek bizonyítékai... Igen, bizonyítékai! Meglesz minden bizonyítékunk és komoly bizonyítékunk, amikor már fellázadtak! Majd meglátják, majd meglátják a miniszterek...

Végre is elaludtunk. Nyugtalanul és kényelmetlenül forgo-

lódtunk, amikor aznap éjjel újra megszólalt a telefon. Ignacio kiugrott az ágyból, míg én ott ültem a párnák közt és lélekzetemet is visszafojtottam, hogy válaszait halljam a másik szobából, hogy abból tudjam meg, mi történt.

— Meghalt? — hallottam Ignacio hangját.

Letörten tért vissza a hálószobába és mielőtt elkezdett öltözni, cigarettára gyújtott.

— Megölték José Castillót.

Castillo a rendőrség egy válogatott osztagának vezetője volt és a rendszer iránti hűségéről ismerték. Kaszárnyájuk nem messze volt onnan, ahol mi laktunk és Castillo néha, mikor házunk előtt ment el, be-benézett hozzánk, hogy elbeszélgessen egy kicsit Ignacióval.

Azon a júniusi éjszakán vacsora után kiment sétálni a feleségével, hogy egy kis levegőt szívjon. A fasiszták hátulról lélőtték.

Még nem is hajnalodott, amikor Ignacio elment hazulról. A nép egész nap azt várta, hogy a kormány letartóztatja és megbünteti Castillo gyilkosait. Az emberek másról sem beszéltek az utcán, mást nem is lehetett tenni, másra nem is lehetett gondolni, keze között lévő munkájára senki sem tudta figyelmét összpontosítani. Ez a feszültség tovább nem folytatódhat. De hol fog kipattanni?

Egész Madrid tudta, hogy a fasiszták voltak Castillo gyilkosai. Éjféltájban Castillo századából néhány rendőr, akik parancsnokukat legjobban szerették és felháborodtak annak meggyilkolása miatt, egy autón elindultak a kaszárnyából és a főváros utcái felé vették útjukat. Egész nap várták, hogy a kormány intézkedjék, megbüntesse a bűnösöket, de eljött az éjszaka és a kormány nem tett semmit. Ezek a rendőrök elindultak, hogy saját kezükkel tegyenek igazságot és megbosszulják parancsnokuk halálát, akit annyira szerettek.

Néhány órával később a rendőrök visszatértek kaszárnyájukba és a garázsba vitték az autót. Madrid egyik temetőjében holtan feküdt José Calvo Sotelo, a fasiszták és a spanyol reakció igazi vezére, amióta José Maria Gil Robles megbukott és a februári választásokon nevetségessé tette magát.

Calvo Sotelo a nemzet reakciós elemeinek minden részében a legteljesebb bizalmat élvezte. A falangistáktól kezdve — mivel José Antonio apjának munkatársa volt a diktatúra idején, egé-

szen a Spanyol Megújhodás Pártjának királypárti vezetőiig —, mivel ügyvédi pályafutását Don Antonio Maura irodájában kezdte el. Kétségtelenül ő volt az az ember, akinek a köztársaságellenes lázadás élére kellett állnia.

Halálának híre úgy terjedt el, mint a meggyújtott lőpor tüze. De ha a reakció számára ez valóságos gyászt jelentett, miért kellett volna azt várni hogy a nép sajnálkozzék egy fasiszta vezér halála miatt, amikor előző éjjel a Köztársaság hadseregének egyik legjobb tisztje esett el, akit a nép valóban szeretett, és azok gyilkolták meg, akik Calvo Sotelo parancsnokainak engedelmeskedtek?

Nem, a Falange gyilkosságainak sorozatával április óta hozzászoktatott bennünket az erőszakhoz. A nép nem sajnálta egyik legnagyobb ellenségének halálát. A kormány megbünteti a bűnösöket, ha ezt helyesnek találja, de előbb intézkedjék. hogy mindazokat a gyilkosságokat és bűnöket megtorolják, amelyek idáig büntetlenül maradtak.

— Most majd megkísérli a kormány, hogy megtegye, amit a választások utáni első nap kellett volna megtennie. De biztos vagyok benne, hogy még most sem fog merészelni semmi komolyat tenni. Majd meglátod, hogy Mola vagy Franco már a nyakunkon lesz, mielőtt még elejét vennénk az államcsinynek, — ezeket mondotta Ignacio és mivel két éjjel nem aludt már, kimerülten lefeküdt.

Most emlékszem szavaira. De akkor úgy tűnt nekem, hogy túlságosan fáradt és ideges volt és fizikai kimerültsége láttatta vele a helyzetet ennyire sötét színben. A következő nap nyugodtan telt el. Délután elkezdtem járkálni odahaza és nem vártam, hogy egyik percről a másikra megérkezzék Mola vagy Franco felkelésének a híre. Már régen megcsináltam nyári terveinket, anélkül, hogy Ignacio figyelmét azok iránt fel tudtam volna kelteni. De tudtam, hogy szüksége van pihenésre és nem törődtem közömbösségével. Luli már egy iskolai táborban volt az Escorialban és bennünket meghívtak Ibiza szigetére Albertiék, akik ott házat béreltek.

Mint minden évben, most is bezártuk az üzletet, Inéz július 10-én elindult az Egyesült Államokba, hogy családját meglátogassa. De mielőtt Madridból elmentünk volna, elhatároztuk, hogy a hadügyminisztériumhoz és az üzlethez közel keresünk másik lakást. Találtunk is egy nagyon kellemes, terraszos lakást

a Palace-szálló közelében. A költözködéssel várnunk kellett, amíg az építőmunkások sztrájkja be nem fejeződik és néhány munkást hívhatunk, akik segítenek a berendezkedésnél. Közben Alfredo Bauer, egy barátunk — aki a Köztársaság kikiáltása előtti években tönkrement bankár-családhoz tartozott — meghívott bennünket, amíg új lakásunkat elfoglalhatjuk, lakjunk az ő Madridon kívül fekvő házában. Elfogadtuk meghívását és már be is rendezkedtünk nála, amikor az események szörnyű gyorsasággal elkezdtek peregni egymás után.

Calvo Sotelo temetése újabb és még hevesebb fasiszta tüntetést eredményezett. A temetéssel nyilvánvalóan madridi erejüket akarták megmutatni a nemzetgyűlés állandó bizottságának. Másnap Gil Robles, aki Calvo Sotelo halála után visszatért a „vezéri polcra", a nemzetgyűlésben egy fenyegetésekkel teli, cinikusnál is cinikusabb beszédet mondott.

„Calvo Sotelo vére rajtatok szárad. A felelősség a ti pártjaitokra hull vissza (a Népfrontot alakító pártokra) és az egész parlamentáris rendszerre. Az országban már hatalmas fasiszta többség van... Lesz még néhány szavunk hozzátok a parlamentben. Már közeledik a nap, amikor az erőszak, amelyet elindítottatok (szó szerint így mondta), ellenetek fordul."

A kormány ezt a beszédet „polgárháborús üzenetnek" nyilvánította és az igazság az volt, hogy ebben nem nagyon tévedett. Az igazság szerelmesei csak csodálkozhattak Gil Robles vádjain, amelyek szerint a kormány és a Népfront volt az, amely elindította az erőszakot az országban. Végignézve a gyilkosságok, merényletek, rendbontások és provokációk sorozatát április 14-től kezdve, nagyon is könnyű volt ujjal rámutatni a bűnösökre. Calvo Sotelo életével fizetett a gyilkosságok százaiért, amelyeket e három hónap alatt elkövettek és amelyek legnagyobb részükben büntetlenül maradtak.

A két következő nap szörnyű várakozásban telt el. Ignacio éjjel-nappal házon kívül volt és igyekezett a getafei repülőtéren állandó, megbízható őrséget szervezni. Én megpróbáltam odahaza pihenni. De nem lehetett. A hőség túl nagy volt ahhoz, hogy az új lakásba menjek és elkezdjem az egyik szobában felhalmozott bútorokat elhelyezni, azonkívül sem az új lakás, sem egyéb személyes ügyeim nem érdekeltek most. Néha vacsora után barátaink jöttek meglátogatni bennünket. A beszélgetések mindig ugyanazon téma körül forogtak. Nem tudom, ki volt az, aki az egyik este így kiáltott fel:

— Bár csak már kimennének az utcára! Ez a helyzet elviselhetetlen!

Ezek a bolondul hangzó szavak csak valamennyiünk gondolatait tükrözték vissza. És a legsúlyosabb az volt, hogy maguk a kormányzók ugyanígy vélekedtek.

De mindennek ellenére, én még mindig nem akartam hinni a felkelésben. Egy katonai felkelést — gondoltam — meglepetésszerűen végre lehet hajtani. De most, hogy mindenki tudja és másról sem beszél, a kormány biztosan megtette az intézkedéseket és az adott pillanatban az összes rúgók pontosan fognak működni, hogy a lázadást csírájában azonnal elfojtsák. Így továbbra is nyaralási előkészületeimmél foglalkoztam, hogy amint a helyzet egy kicsit tisztázódik, Ibizára utazhassunk.

Elérkezett 1936 július 17-nek napja.

A délelőtt úgy telt el, mint más napokon. Ignácio korán elindult a minisztériumba, én otthon maradtam és olvastam barátunk hűvös szalónjában. Valóságos oázis volt ez ezekben a napokban. Ignacio délben két óra felé hazajött ebédelni, sápadt volt, ideges és fáradt. Azt mondotta, hogy Casares megkérte, maradjon otthon és pihenje ki magát aznap délután, mert valószínűleg ő is észrevette, milyen fáradt.

Míg ebéd után a kávét ittuk, megszólalt a telefon. Ignaciót hívták a minisztériumból.

— Megyek, ha kell — hallottuk, hogy a hallgatóba mondja — de teljesen ki vagyok merülve és szerettem volna egy kicsit pihenni, mielőtt elindulok. Mondd meg, ha nagyon szükségetek van rám.

Szünet. És ismét Ignacio hangját hallottuk. De ez már mintha más ember hangja lett volna.

— Tökéletesen értem. Azonnal indulok. — Ismét szünet. — Igen. Azonnal.

Odajött a szalón ajtajába, ahol mi ültünk.

— A hadsereg fellázadt Marokkóban — mondta — az összeköttetés az afrikai zónával teljesen megszakadt. Valószínűleg a félsziget néhány tartományában is lázadási kísérletek történtek.

Felálltam és valami furcsát éreztem a torkomban.

— Mikor történt? — kérdeztem.

— Reggel tízkor. Casares közvetlenül utána tudta, de elment

a minisztertanácsra és nem szólt a többieknek egy szót sem, csak az utolsó pillanatban Úgy látszik, mostanáig nem tulajdonított fontosságot neki.

Ignacio hangjának keserű szinezete volt, ám mégis olyan határozottság csengett belőle, amelyet eddig a pillanatig nem vettem észre nála.

— Tehát azt hiszed, hogy a helyzet súlyos? — kérdeztem.

— Ez a felkelés, amelyre vártunk. Meglátjuk, hogy Spanyolország fasiszta-e, amint Gil Robles mondja, vagy képes-e magát megvédeni.

És délután három órakor elindult otthonról.

NEGYEDIK RÉSZ.

„INKÁBB LEGYÜNK HŐSÖK ÖZVEGYE, MINT GYÁVÁK FELESÉGE!"

(1936—1939)

I.

1936 július 17. Délután 3 óra.

Katonai felkelés Marokkóban. Ignacio elment a hadügyminisztériumba. Én egyedül maradtam otthon. A nagy melegben kinyítottam a zsalugátert és kinéztem az utcára. Egy árus tolta a kocsiját, de egyébként minden csendes volt. A nap úgy csorgott az utca kövezetére, mint az olvadt ólom. Madrid nyugodtan pihent.

1936 július 17. Délután 4 óra.

Ignacio most már biztos hamarosan felhív, hogy megmondja: „Ne aggódj, semmi az egész; az árulókat letartóztattuk." És néhány napon belül elmehetünk, ahogy terveztük, Ibizára, a tenger mellé, hogy Ignacio kipihenhesse magát.

1936 július 17. Délután 5 óra.

Most már biztos, hogy Ignacio rövidesen telefonál.

Katonai felkelés Marokkóban. És ha igaz volna, hogy ez az oly régen előkészített puccs? Ignacio legalább is ezt mondotta, mielőtt elment. És ha a Madridban állomásozó csapatok is fellázadnak? A nép megvédené a köztársaságot. Nem, Spanyolország nem lehet fasiszta...

1936 július 17. Este 8 óra.

A hőség még mindíg úgy terül Madrid felé, mint egy felhő; a levegőtől nem lehet lélekzeni. Az utcán már valamivel több mozgás észlelhető; az emberek kettes-hármas csoportokban tartanak hazafelé, némelyek széles kézmozdulatokkal vitatkoznak, mások hangtalanok. Mindenki a felkelésre gondol? Miről beszélhetnek?

Este 9 óra. Alfredo Bauer jön haza. Sétálni volt a város központjában. A legjelentősebb cedisták, a Spanyol Megujhodás

Pártjának néhány ismert tagjával, a Molineró terraszán ülnek, a Gran Vián, Alfredo látta őket és ezt jó jelnek tartja. Ha a felkelést nem fojtották volna el, vagy ha súlyos következményei volnának, a fasiszták nem mernének így kiülni a kávéházakba és a kormány már letartóztatta volna őket...

— Azt hiszed? — kérdeztem én, ahogy az asztal mellett ültünk.

Alfredo gondolataiba mélyedt és a tányérját nézte. — Az igazság az, hogy mind nagyon elégedettnek látszottak — szólt. — Nagyon jókedvűen ittak, mintha csak ünnepeltek volna valamit.

1936 július 17. Éjfél.

Miért nem telefonált még eddig Ignacio? Tudja, hogy egyedül vagyok itthon és várom a hangját, hogy megnyugtasson. Ha módjában lett volna, biztos hogy felhív De dolga van, talán ki kellett mennie valamelyik repülőtérre...

És ha így van, akkor a lázadás komoly.

1936 július 18. Hajnal 4 óra.

A szalón ablakánál ülök és kinézek az utcára. Alfredo most jön haza.

— Ignacio még nem jött meg — mondom.

— Jobb lesz, ha lefekszel — felel Alfredo. — Nincs semmi újság.

Végigdűlök az ágyon, de nem tudok aludni. Nagyon meleg van. Amikor a nap besüt a szobába, felkelek, megfürdöm és felöltözöm. A lány behozza a kávét és mellette az első reggeli lapokat. Annyira fáj a fejem, hogy a címek nagy fekete betűit sem értem tisztán. De különben is, az újságok sem mondanak semmi újat. „A kormány megtette a szükséges óvóintézkedéseket, kezében tartja a hatalom gyeplőit és meg fogja akadályozni, hogy egy csoportnyi áruló polgárháborút provokáljon Spanyolországban."

Óvóintézkedéseket tettek! Ismét leülök az ablak mellé és zúg a fejem. A fejfájástól gondolkozni sem tudok. Látom, hogy az emberek — mint minden nap — kijönnek a házakból. Közömbösnek látszanak. Ők is a felkelésről beszélnek?

1936 július 18. Délelőtt 11 óra.

Mintha az egész házat megremegtetné a telefoncsengő átható hangja. Szaladok, hogy leakasszam a hallgatót.

— Ignacio? Jól vagy? Mi történt? Mikor jössz? A felkelés...

Hirtelen közbevág, nem engedi, hogy folytassam.

— Most a hadügyben vagyok, érted? Az éjszakát a repülőtéren töltöttem. Megtettük az intézkedéseket.

— Igen. De, mondd...

— Connie — a hangja a telefondróton át erősebben hallatszik. — Szeretném, ha megígérnél valamit...

— Jó, de...

— Meg kell ígérned, hogy nem mégy el otthonról, amíg én nem mondom. Nézd, ha nem hallgatsz rám, egy perc nyugtom sem lesz. És elég gondunk van most itt...

— De miért? Mi történik? — kérdeztem.

Ignacio letette a kagylót. Szörnyen dühös voltam. Még meg kellett tanulnom a háborús időben szükséges legelemibb óvatosságot is és különösen azt, hogy lehetőleg mennél kevesebbet beszéljünk telefonon.

1936 július 18. Délután 4 óra.

Megpróbáltam aludni egy keveset. Ugyanazzal a fejfájással ébredtem, amellyel lefeküdtem. A hőség elviselhetetlenné vált. Alfredo rádiója már régen nem működött és mindeddig képtelenek voltunk szerelőt találni, aki megjavítsa. De a kormány rendeletet adott ki, hogy az összes hangszórók működjenek és az ablakon át hallhattuk a Madridi Rádió bemondójának hangját, amint a kormány közleményeit olvassa fel: „Spanyolok! Hallgassátok a hivatalos leadásokat! Ne engedjétek, hogy az árulók által terjesztett hírek befolyásoljanak benneteket, s ne higyjetek a híreknek sem, amelyek csak pánikot és bizonytalanságot akarnak kelteni. A kormány állandóan közleményeket bocsát ki, hogy a közönséget az eseményekről tájékoztassa. Ne zárjátok el a rádiókat, mindenki állítsa hangosra a hangszóróját!"

Alfredo lakásával szemben, az utca lejtős részén kioszk volt, ahol szendvicseket és frissítőket árusítottak. Az élelmes tulajdonos hangszórót szerelt fel és így jelentősen növelte fogyasztóinak számát. Az összes asztalokat családok vagy párocskák foglalták el, nagy lassúsággal szürcsölték a frissítőket és várták a legújabb híreket.

Alfredo és én már nem tudtunk tovább otthon maradni. Ez az elszigeteltség elviselhetetlennek tűnt. Estefelé lementünk a kioszkba, hogy elvegyüljünk egy kicsit az emberek közé, akik éppúgy éhesek voltak újabb hírekre, mint mi magunk.

— A Köztársaság uralja a helyzetet — mondotta a bemondó.

— Ha, ha! Most az egyszer jól megrakjuk ezeket az árulók-

kat, mondotta halkan egy középkorú férfi, kövérkés és jóindu lattól sugárzó feleségének, aki mellette itta a korsó sort. — Majd meglátják ezek a disznó tábornokok... Mindet agyon kellene lövetni. — Az asszony beleegyezőleg bólogatott.

— A Köztársaság elnöke áttette székhelyét a Nemzeti Palotába — folytatta a rádió.

Egy magas, sovány, jólöltözött és lenyalthajú fiatalember gúnyosan és elég hangosan fűzte hozzá, hogy mindenki jól hallhassa:

— Úgy, szóval a kormány uralja a helyzetet és a „Szemölcsös" mégis Madridba kell, hogy jöjjön... Nem rossz!

A szomszédunk felkelt. — Ismételje meg, amit mondott, aljas fasiszta!

A közönség egy pillanatra nem figyelt a rádióra és odagyülekezett a szomszédunk köré, akiből hirtelen a Köztársaság védelmezője lett:

— Hol van Mussolini barátja?! — kérdezték. De a jól fésült ifjú már diszkréten ellépett az asztalok között.

— Valójában, ha az ember a rádiót hallgatja, még kevésbbé értesül arról, hogy mi történik, — panaszolta Alfredo és igaza volt.

Felkeltem, hogy hazamenjek. Ha legalább Ignacio hazajönne...

Éjfélkor lefeküdtem. Úgy aludtam el, hogy a rádióbemondó hangját még hallottam.

Másnap reggel hirtelen riadtam fel. Még nagyon korán volt. Az ablakon át tisztán hallatszott egy szomszédos rádió hangja.

— Figyelem, figyelem! Kormányközleményt olvasunk fel a helyzetről. Figyelem, rádióhallgatók, figyelem!

Felültem az ágyban és már teljesen ébren voltam. „A köztársaságellenes felkelés, amelyet néhány áruló tábornok vezet, Marokkóban kezdődött. Aljas hazugságokkal sikerült meggyőzniök a Légió néhány századát, hogy felkeljenek a kormány ellen. A gyarmati hadsereg néhány egysége és a Légió kikötött Algecirasban. Egy Melillában horgonyzó és a felkelők által elfoglalt torpedóromboló szállította őket Spanyolországba. A kormányhű csapatok védik Algecirast és a lázadóknak nem sikerült előnyökre szert tenniök."

„Közben más vezetők és tisztek a félsziget északi és déli részének elszigetelt vidékein lázadást szítottak csapataik köré-

ben. A küzdelem folyik és egyelőre még lehetetlen felmérni az eredményeket. Malagát egy lázadó hadoszlop támadta meg. A város több helyen lángban áll. Kormánycsapatok harcolnak a lázadók ellen Barcelona utcáin. A kormány bízik abban, hogy néhány órán belül sikerülnie fog a lázadást egész Spanyolországban elfojtani."

Gyorsan öltözködni kezdtem. A rádió hírei alapján már világosabb képet alkottam magamnak a helyzetről. Nem fért kétség ahhoz, hogy a felkelést gondosan előkészítették. A Spanyolországban állomásozó összes csapatoknak egyszerre kellett volna megmozdulniok a marokkói felkelés hírére. De néhány beavatott egység — mint az mindíg történni szokott — az utolsó pillanatban megijedt, míg mások a köztársaságiak ébersége miatt képtelenek voltak szándékaikat megvalósítani. Egészében, aránylag kevés alakulat felelt a marokkói felhívásra és a kormányhű csapatok, ha előre nem látott körülmények nem játszanak közre, le fogják tudni verni a lázadókat. Ezek voltak a gondolataim ezen a reggelen és bizonyára ugyanezt gondolta a legtöbb spanyol is a reggeli mellett, most már valamivel nyugodtabban, hogy a rádióból megtudtuk, mi történt.

Mert sem én, sem Ignacio a minisztériumban, sem senki más nem tudta azon a reggelen, 1936 július 19-én, mikor a munkások munkahelyeikre mentek, az alkalmazottak az üzletekbe és a tisztviselők irodáikba, hogy Berlinben és Rómában két diktátor már parancsot adott arra, hogy hadseregek, repülőgépek, hadihajók, technikusok, tengeralattjárók, vezetők és tisztek, hadianyag, ágyúk, gépfegyverek, puskák, bombák és pénz árasszák el Spanyolországot. Spanyolország egyenlőtlen küzdelme Németország és Olaszország ellen megkezdődött, s ugyanakkor Anglia, Franciaország és az Egyesült Államok már készen álltak, hogy gúzsbakössék hazám védekezési lehetőségeit. De mi minderről nem tudtunk.

Tíz óra felé a rádió bemondta a hírt, hogy Francisco Franco tábornok — akit mindenki egyformán gyűlölt és bűnösnek tartott, mert 1934-ben ő „tanácsolta", hogy Ausztriába mórokat és légionistákat küldjenek — a Kanári-szigetekről Marokkóba érkezett. Franco — amióta a kormánynak alapos gyanúja támadt, hogy kételkedjék a rendszer iránti hűségében — a távoli Kanári-szigetek katonai parancsnoka volt. Nem érdektelen, hogy — mint később megtudtam — Luis Antonio Bolin, az én „elegáns" ex-sógorom, aki még mindig Angliában

élt, tevékenyen működött közre az angol repülőgép megszerzésében, amely adott pillanatban Francót a Kanári-szigetekről Marokkóba szállította.

A lassan érkező hírek nagyszerűen illettek bele a tábornokok árulásának és a kormány megbocsáthatatlan gyengeségének és előre nem látásának szürnyűséges szövevényébe. Ignacio ezerszer mondotta nekem, hogy Franco nagyratörő tábornok. Goded intelligensebb nála. Mola jobb katona. De Franco hármuk közül a legtörekvőbb. S ez már sok mindent megmond!

Ignacio végre hazajött; vasárnap reggel ötkor. Mióta csütörtök délután elment a minisztériumba, nem aludt és nem evett rendesen. E néhány nap alatt éveket öregedett: arca szürkés színt öltött és még soványabbnak tűnt, mint azelőtt. Olyan fáradt volt, hogy szinte szánalomból nem tettünk fel neki kérdéseket és engedtük, hogy azonnal lefeküdjék.

Néhány órával később ismét a rádió zaja keltett fel. Sietve bezártam az ablakot, hogy Ignacio fel ne ébredjen a zajra. De magam lementem az utcára, hogy meghallgassam a legújabb híreket. A Casares-kormány lemondott. „Martinez Barrio, a Cortes elnöke alakít új kormányt. Leadóállomásunk rövidesen közölni fogja az új kormány összetételét. Most csak annyit bocsáthatunk előre, hogy különböző politikusokkal folynak tárgyalások és hogy Sánchez Román hajlandó résztvenni az új kabinetben. Mindenki tartsa nyitva rádiókészülékét!"

Felipe Sánchez Román! Az egyetlen olyan köztársasági párt vezetője — igaz, hogy nagyon kicsiny taglétszámmal —, amely megtagadta, hogy a Népfronthoz csatlakozzék. Mit jelenthet ez?

Ignacio egy órával később felébredt. Reggeli közben Alfredo és én kérdéseinkkel bombáztuk. Ignacio evett és egytagú szavakkal válaszolgatott. Kurta válaszaiból sikerült azt a következtetést levonnom, hogy a felkelés sokkal komolyabb, mint azt mi elképzeltük és sokkal, de sokkal komolyabb annál, amint azt a legtöbben gondolták. Talán csak azok a tisztek és köztársasági vezetők voltak kivételek ez alól, akik, mint Ignacio, az előző hónapok folyamán megpróbálták meggyőzni a kormányt a készülő események súlyosságáról.

A lázadók terve az volt, hogy Navarrából, Katalóniából — Aragonon keresztül — Andaluziából és Estremadurából hadoszlopokat vonjanak össze Madrid köré. A kormánynak minden eszközzel meg kellett volna akadályoznia ezeknek a had-

oszlopoknak az érkezését. Egyben be kellett látnia, hogy egyetlen védekezési lehetősége: a szakszervezetekhez és a Népfront pártjaihoz tartozó munkásmiliciák felfegyverzése. A munkásmiliciák biztos, hogy nem pártolnak át az ellenséghez. A kormány mindazonáltal nem akarta magát elhatározni arra, hogy a miliciákat felfegyverezze és lemondott, hogy egy „mérsékeltebb" kormánynak adja át a helyét, amely késznek mutatkoznék arra, hogy megegyezzék a lázadókkal.

— Békét kötni a felkelőkkel? — kiáltottam. — De hát ez nem jelentene sem többet, sem kevesebbet, mint megengedni azt, hogy a fasizmus ellenállás nélkül birtokába vehesse Spanyolországot! Ugyan! A nép ebbe nem fog belemenni . . . !

Ignacio elmosolyodott, először aznap reggel.

— Ne izgulj, Connie — mondta és egyhajtásra hörpintett fel egy hatalmas bögre kávét. — Én sem hiszem, hogy ez a kormány megalakul. Sok minden történik még addig. Martinez Barrio még nem ismerte fel a helyzetet; nem tudja hogy mit jelentene most az, ha engednénk a tábornokok követeléseinek. Azonkívül pedig, csak a hosszú sorokra kell nézni, amelyek ott állnak a hadügyminisztérium kapuinál, a szakszervezetek és a helyi pártszervek tagjaira, akik mind fegyvereket kérnek, hogy indulhassanak feltartóztatni a lázadókat. Tízezrével vannak . . . Péntek óta állnak ott. Nyugodtan várnak, alszanak, nekitámaszkodnak a falnak, álldogálnak a járdán, kezükben a szakszervezeti igazolvánnyal és várják, hogy kiadják nekik a fegyvereket.

Több mint egy órát várakoztunk még a rádió mellett, hogy megtudjuk az új kormány összetételét, de a leadóállomás többé egy szót sem szólt az egész kérdésről. Ignacio felkészült, hogy visszamenjen a minisztériumba, de megígértette velem, hogy nem megyek ki az utcára. Azt mondotta, hogy sok fasiszta áll lesben a terraszokon és az ablakok mögött s ezek az ártatlan és készületlen járókelőkre lövöldöznek. Ignacio kért, könyörgött nekem, ne tegyem ki magam esztelenül annak, hogy valaki hátulról lelőjjön.

II.

A felkelők azzal kezdték tevékenységüket, hogy mindenütt, ahol fellázadtak, meggyilkolták azt a néhány megbízható parancsnokot és tisztet, akiket a Népfront győzelme óta, a kormány a különböző egységeknél elhelyezett.

Ez a könyörtelen és a spanyol katonai felkelések történetében szokatlan cselekedet az első pillanatokban bizonyos mértékig biztosította a lázadás sikerét. A felkelést szervező tábornokok ugyanis azért adtak parancsot az öldöklésre, mert megértették, hogy akik a gyilkosságokban résztvesznek, nem tudnak majd visszatáncolni, ha a bajtársaik halála szárad lelkükön. Így történt, hogy a carabancheli katonai táborban Carratalá alezredest, Alcalá de Henáresben az ott állomásozó utász- és gyalogosszázadok két alezredesét, Granadában Campins tábornokot — a spanyol hadsereg egyik legnagyobb tekintélyű jobboldali tábornokát — és sok más magasrangú tisztet a lázadás során leöldöstek. Ez az öldöklés a katonatiszti lázadás egyik jellegzetes vonása volt és jelentőségét mindmáig sokan nem értették meg kellőképpen.

Ignacio a terv szerzőjének Franco tábornokot tartotta. Úgy vélte, hogy Franco sohasem kezdett volna egy kétséges kimenetelű kalandba, akármennyire is tudta, hogy biztosan számíthat a külföldi segítségre. Az első pillanatokban olyan elemekre is szüksége volt, akik magában az országban segítenek neki szándékait végrehajtani. Ezekre kellett támaszkodnia Francónak és szövetségeseinek, hogy a felkelést elindíthassák.

A lázadó katonatisztek minden olyan tartományban, ahol felkeltek, kihirdették a hadiállapotot. A Casares-kormány még mielőtt lemondott volna, erre azzal válaszolt, hogy parancsot adott ki a hadsereg összes katonáinak és tisztjeinek. Ebben felmentette őket a lázadó tábornokoknak tartozó katonai engedelmesség alól és megengedte nekik, hogy hazamenjenek vagy csatlakozzanak a kormányhű csapatokhoz...

A munkások a felkelésre általános sztrájkkal válaszoltak — noha ez nem volt a legmegfelelőbb védekezés bombák és gépfegyverek ellen. Ám a sztrájk mégis a nép eltökéltségét és azt bizonyította, hogy szembe akarnak szállni a felkelőkkel.

Az áruló tábornokok elsősorban a gyarmati csapatokat és a spanyol idegenlégiót nyerték meg a maguk számára. Azzal ijesztették meg őket, hogy az Aszturiában elkövetett szörnyűségek miatt a kormány végezni akar velük. Rajtuk kívül a navarrai „requeték" álltak a felkelés mellé. Ezek mindig készen voltak arra, hogy fegyvert fogjanak az „Istenért és a királyért", — persze az ő Istenükért és az ő királyukért. Mola tábornokot, Navarra katonai parancsnokát, bízták meg azzal, hogy e vallásos fanatizmussal átitatott csapatokat Madrid ellen vezesse. Az

is feladata volt, hogy útközben a baszk tartományokat is megbódítsa. A baszkokat „szabadelvűségük" és a dühödt navarrai klérus uszításai miatt gyűlölték a vidék karlistái.

Goded tábornok, aki a lázadók Madrid-ellenes támadását valószínűleg kitervelte, megbízást kapott, hogy vegye be Barcelonát, hódítsa meg Katalóniát és hagyja a Baleári-szigeteket — amelyeknek katonai parancsnoka volt — jó kezekben. Cabanellas tábornoknak, Zaragoza katonai parancsnokának, egy másik hadoszloppal kellett vonulnia Madrid felé. Az ő feladata Teruel, Cuenca és Guadalajara elfoglalása volt. Sevillában a gaz bohóc-tábornok, Queipo de Llano nemcsak a helyőrség egy részére, hanem a tabladai repülőtér több tisztjére és parancsnokára, valamint a sevillai aranyifjakra is számíthatott. E földbirtokos ifjak a bikaviadalok, a bor, az asszonyok és a Falange kedvelői voltak. Olyan gyűlöletet és megvetést éreztek a nép iránt, amely csak ahhoz volt hasonlítható, amit a spanyol hódítók leszármazottai nyilvánítottak ki néhány amerikai államban az ottlakó bennszülöttek iránt.

Ez volt nagy vonalakban a lázadók terve, a spanyol kormány ellen. Várni lehetett, hogy a vidéken és a falvakban a csendőrség is „megteszi majd a magáét". Néhány nagyvárosban a rendőrség és a rendőrségi rohamosztagok egyes csapatai is bele voltak keverve a felkelésbe. A lázadó tábornokok a tengerészetben és a légierőkben nem bíztak ugyan meg, de azzal számoltak, hogy azok legalább is „semlegesek" maradnak és nem fognak szembeszállni a befejezett tényekkel. Számításaik szerint Madridot nem egészen egy hét leforgása alatt, de legkésőbb tíz napon belül elfoglalják, akármilyen rosszul menjenek is a dolgok.

A tábornokok célja az volt, hogy diktatúrát állítanak fel s egyik közülük lett volna a diktátor, mivel a reakció által a feladatra kijelölt személy és eljövendő „kormányelnök" a már halott Calvo Sotelo volt. Gil Robles viszont a parlament állandó bizottsága előtt tartott utolsó beszéde ellenére sem számíthatott arra. hogy reakciós körökben ismét azzal a bizalommal lesznek iránta, mint a választások előtt, amikor oly szilárdan ígéretet tett arra, hogy visszatér a honvédelmi minisztérium élére...

A lázadók terve azonban néhány akadályba ütközött. Zaragozában a helyzet kissé zavaros volt Nuñez de Prado tábornokot, Cabanellas jóbarátját, Casares Quiroga — még ő volt a hadügyminiszter —, Zaragozába küldte. Ignaciónak is el kellett

volna kísérnie felettesét, de az utolsó pillanatban egy más, fontosabb feladat megakadályozta, hogy együtt induljon el Nuñez de Pradóval. A tábornokot kísérő katonákat és pilótákat, amikor a repülőgép Zaragozában leszállt, a felkelők azonnal foglyul ejtették és még aznap ki is végezték őket. Nuñez de Pradónak több mint egy hónapig kellett várnia arra, hogy ugyanezt az ítéletet végrehajtsák rajta. Így fogadta Cabanellas tábornok régi barátját.

A légierők néhány kellemetlen meglepetéssel szolgáltak a lázadóknak. Nuñez de Pradót a légierők olyan tisztjei és parancsnokai segítették, akik mint Ignacio, előre látták a közeledő veszélyt. Előrelátásuk meghozta gyümölcsét. Amikor a válság elkezdődött, kormányhű pilóták, gépészek és katonák csoportjai foglalták el a repülőtereket. Csak ott, ahol az ellenség nagy számbeli fölényben volt, tudták a lázadók birtokukba venni a repülőgépeket és semlegesíteni a köztársasági érzelmű pilóták erőfeszítéseit. De még ilyen helyekről is sikerült a pilótáknak gépeikkel együtt elmenekülniök. Sevillában azonban, egy tragédia folytán a Köztársaság embereket és repülőgépeket vesztett. A madridi központból parancsot adtak a Juby Fokon és Villa Cisnerosban — Nyugat-Afrikában, az Aranypart két spanyol támaszpontján — lévő kormányhű pilótáknak, hogy sürgősen repüljenek a félszigetre anélkül, hogy a marokkói repülőtereken — ezek voltak természetes utánpótlást-felvevő leszállóhelyeik — leszállnának, és Sevilláig meg se álljanak. Amikor ezt a parancsot a Juby-foki és Villa Cisneros-i pilótáknak kiadták, a marokkói repülőterek már fellázadtak, de Sevilla még a kormányhű csapatok kezén volt. Valóban, mikor a pilóták Tabladában, a sevillai repülőtéren két- vagy háromotoros Focker-gépükkel leszálltak, a kormányhű csapatok még urai voltak a repülőtérnek. A gépek egyike azonnal folytatta útját Madrid felé. A másik két gép pilótája a sevillai repülőtér parancsnokságával egyetértésben úgy határozott, hogy jobb, ha Sevillában maradnak: így szükség esetén bombázni tudják innen a marokkói lázadó helyőrségeket. Másnap reggel néhány tiszt árulása folytán a tabladai repülőtér a lázadók kezébe került, és nem sokkal később Luis Burguete századost, az Afrikából érkező repülőosztag parancsnokát agyonlőtték.

A tetuani repülőtér parancsnoka, Puente őrnagy, Franco tábornok unokatestvére, bátran szembeszállt a lázadókkal, amíg csak a gyarmati csapatok és a tüzérség teljesen körül nem vették és kénytelen volt megadni magát. Őt is ugyanúgy agyon-

lőtték mint a többit. Ugyanez történt minden repülőtéren, ahol megfelelő emberek híján nem tudtak ugyanolyan intézkedéseket tenni, mint Madridban, a getafei és cuatro-vientosi repülőtereken és Cartagenában. Ahova a parancsnokság csak egy vagy két megbízható tisztet tudott küldeni, ott ezek minden esetben híven teljesítették kötelességüket. Számtalan ilyen hősi tettet lehetne idézni. Sokan azonban az ellenség számbeli fölényének estek áldozatul, a lázadók kezei közé kerültek és néhány egész kevés kivételtől eltekintve a helyszínen mindjárt ki is végezték őket.

A tengerésztisztek csaknem egyöntetűen a lázadók mellé álltak, de a tábornokok tudták, miért nem bíznak meg teljesen a flottában. A hajókon ugyanis a legénység legalább olyan fontos — ha nem fontosabb — mint a tisztek és ez a feltevés a spanyol háborúban ismét bebizonyosodott. A legénység birtokába vette a hajókat és így megakadályozta, hogy a tisztek és a parancsnokok a lázadókhoz csatlakozzanak. Így elejét vették annak, hogy a hajókat Afrikából a félszigetre csapatszállításra használhassák fel. Mert ez volt a lázadók terve. A tengerészlegénység legnagyobb része hű maradt a kormányhoz.

Amikor Ignácio aznap reggel elment hazulról, a ház ismét nagyon csendes lett. A rádió továbbra is végnélküli zenés műsorát közvetítette hanglemezről — egyetlen szót sem szólt többé Martinez Barrio kormányalakítási terveiről.

Alfredo felajánlotta, hogy bemegy a város központjába. Azt akarta megtudni, miről beszélnek az emberek. Három óra felé felhívott telefonon a Puerta del Sol környékéről.

— Hatalmas tömeg tüntet az ellen, hogy békét kössünk a lázadókkal. — Hangjában olyan izgalom csengett, hogy csak nagy nehezen tudtam megérteni, mit mond.

— Az emberek azt mondják, hogy nem akarnak Martinez Barrio-kormányt. Népfront-kormányt akarnak és fegyvereket, hogy védekezni tudjanak a tábornokok ellen. Milyen kár, hogy nem vagy itt!

Mindenrendű és rangú madridiak ezrei gyűltek össze a Puerta del Sol-on, a város szívében. Nem volt rendzavarás. Egyöntetűen és határozottan mind ugyanazt követelték: „Nem akarunk fasizmust! Fegyvereket a népnek! Olyan kormányt akarunk, amely nem paktál a tábornokokkal!"

Míg néhány élvonalbeli köztársasági politikus a tábornokok árulását még mindig olyasvalaminek tekintette, amit gesztusok-

kal le lehet győzni, — a nép megértette a helyzet súlyosságát és követelte, hogy időveszteség nélkül bocsássák rendelkezésére a védelemhez szükséges eszközöket. A tömegek eltökéltsége és akarata kényszerítette cselekvésre a habozókat és tétovázókat, most éppúgy, mint annyiszor később az egész háború alatt.

Még aznap hirtelen megalakult a kormány, amely, ha nemis teljesen felelt meg a nép követeléseinek, mégis készneк mutatkozott arra, hogy szembeszálljon a lázadókkal. Az új kormány elnöke José Giral lett, Azaña köztársasági-pártjából való politikus és mérsékelt gondolkozású ember. Elődjének kormányából több minisztert megtartott. Ezt a kormányt nem lehetett Népfront-kormánynak tekinteni, mert ismét csak a köztársasági pártok politikusai vettek benne részt, ám a nép mégis elérte, amit akart: az új kormány megígérte, hogy nem paktál a tábornokokkal.

Amíg a spanyol demokrácia sután nekilátott, hogy a védelemre felkészüljön, míg a nép fegyvereket követelt és hogy tiltakozását és ítéletét kifejezze, sztrájkba lépett, míg néhányan magas állásaikból az árulókkal akartak lepaktálni, — a két fasiszta diktátor és az angol kormányban lévő szövetségeseik gyorsan és biztonságosan haladtak előre céljaik megvalósítása felé: hatalmukba akarták kaparintani a gazdag és kihasználatlan Ibériai-félszigetet bányáival, iparvidékeivel, eljövendő légi és tengerészeti, katonai és tengeralattjáró-támaszpontjaival.

Mussolini és Hitler már hónapokkal előbb kitervelték a támadást és most szörnyű gyorsasággal kezdtek cselekedni. Míg Madrid e forró júliusi napokon néhány népi milicia megszervezésének és felfegyverzésének helves vagy helytelen volta felett vitatkozott, Hitler már elindította a Kondor-légiót — az első repülőgépeket, technikusokat, bombákat és lőszert — Spanyolország felé. Mussolini már parancsot adott tengeri- és légiflottájának, hogy induljon Marokkóba. Az olasz szállítási eszközök pedig készen álltak, hogy egész hadtesteket szállítsanak Spanyolország partjaira.

Ezerkilencszázharminchat júliusában még nem sejtettük a részleteket, noha persze már gyanítottunk valamit. De tudtuk, hogy országunk nagyon gazdag azokban a nyersanyagokban, amelyre a két fasiszta nagyhatalomnak szüksége volt. Noha hatalmas angol és más külföldi társaságok voltak Spanyolország legjobb bányáinak tulajdonosai, még sok bánya volt kihasználatlanul, hatalmas földterületek álltak készen a modern

eszközökkel való megművelésre, nagy szűz területek tették Spanyolországot kívánatos zsákmánnyá a Nyugat-Európán akkoriban uralkodó két csoport: a francia-angol és a német-olasz, imperialista és fasiszta erők számára.

Spanyolország a fasiszták sok problémájának megoldását jelentette volna és tudtuk, hogy a spanyol reakció habozás nélkül hívja majd „segítségre" a fasiszta diktátorokat. Tudtuk, hogy az áruló tábornokokat a legkevésbbé sem aggasztja majd, ha *idegen csapatok jönnek Spanyolországba spanyolokat ölni.* Honorio Maura nagybátyám csak néhány nappal azelőtt írta az ABC-be, hogy tízezer spanyolt kell eltenni láb alól, mielőtt Spanyolország „biztos" hely lesz a tábornokok és osztályuk részére. De a mi feltevéseink még távolról sem közelítették meg a szörnyű valóságot. Hetek és hónapok múltak el, amíg meg értettük, hogy nem polgárháborúban harcolunk, hanem külföldi támadás ellen kell védekeznünk.

Időközben a habozó, félénk, gyenge és mérsékelt Giral-kormányt Nagy-Britannia sajtója már „vörösnek" nevezte el. Sajtón nem akármilyen kis vidéki lapot értünk: a londoni *Daily Telegraph,* amely oly gyakran fejezte ki az angol külügyminisztérium véleményét, 1936 július 20-án dörgőhangú vezércikkben nevezte „vörösöknek" mindazokat, akik a Köztársaság és a Spanyolországban törvényesen megalakult rendszer védelmére határozták el magukat. Így világosan ki is nyilvánította a lap, hogy milyen örömmel fogadta volna a „demokratikus" angol kormány a tábornokok gyors győzelmét, vagy legalább is egy „törvényes álruhába öltözött" kormány megalakulását, amely késznek mutatkozott volna a tábornokokkal tárgyalásokba bocsátkozni.

Még nem értettük meg annak a nyilvánvaló hamisításnak a fontosságát és jelentőségét, hogy Giral kormányát „vörösnek" nevezték el. Csak később láttuk át a *be-nem-avatkozás* semmihez nem hasonlítható aljasságát és adtunk számot magunknak arról a hatalmas segítségről, amelyet a „demokráciák" a fasisztáknak nyújtottak, hogy azok Spanyolországot meghódíthassák. Csak akkor értettük meg, hogy miért éppen Anglia volt az első — akitől a „vörös"nek nevezett kormány és a spanyol demokraták legnagyobb része gyermeteg egyszerűségében segítséget remélt —, aki az igazságot elködösítette és legerősebb és legnagyobb propagandaszervén, a hatalmas angol sajtón keresztül hazugságokat terjesztett Spanyolországról.

III.

Alfredóval a vasárnap nagyrészét azzal töltöttük, hogy a már ismert és a még csak sejtett körülményeket latolgattuk. Úgy délután négy óra felé hallottuk az első hírt arról, hogy a fővárosban állomásozó csapatok fellázadtak. Alfredo ismét kiment a városba, hogy megtudjon valamit. Amikor egyedül maradtam, már képtelen voltam türelmetlenségemet visszafojtani. Telefonon felhívtam Prieto lányait és mindazokat, akikről hirtelen eszembe jutott, hogy esetleg tudnak valamit és átkoztam magam, amiért Ignaciónak megígértem, hogy nem mozdulok el otthonról.

A madridi helyőrség számos falangistával együtt bezárkózott a kaszárnyákba. Megtagadták, hogy kijöjjenek onnan és nem akartak engedelmeskedni a kormány parancsainak. Úgy látszik, az volt a szándékuk, hogy megvárják a főváros ellen vonuló lázadó hadoszlopokat, hogy azokhoz csatlakozzanak.

Aznap éjjel megtudtuk, hogy a főváros népe — csaknem fegyverek nélkül — készen áll arra, hogy rohammal bevegye a főváros legnagyobb kaszárnyáját, a *Cuartel de la Montaña*-t. A támadók csak két öreg hét és feles ágyú felett rendelkeztek. Később a tüzérségi parkból sikerült egy tizenötös ágyút szerezniök s ezt a hatalmas kaszárnya körül járatták. Ezzel azt a látszatot akarták kelteni, hogy számos üteg lövi az épületet.

Másnap reggel repülőbombák becsapódásának zajára ébredtem fel. Felszaladtam a padlásra, ahol Alfredo már az ablakból figyelte a két ócska *Breguet XIX.* gépet, amint a főváros felett köröztek. Két hatalmas füstoszlopot láttunk és két mennydörgéshez hasonló csattanást hallottunk; ez a becsapódó bombák zaja volt.

Évekkel később ugyanerre a zajra alig emeltük volna fel szemünket munkánkból, és ha éjjel fel is ébredtünk rá, ha a bombázás nem volt túlságosan erős vagy a bombák nem hullottak közvetlenül mellénk, csakhamar a takaró alá bújtunk és igyekeztünk folytatni megszakított alvásunkat.

Azon a júliusi reggelen Madrid egész lakossága az erkélyekről és a terraszokról figyelte a repülőgépeket. Mert ezek a kormány bombavető repülőgépei voltak! Előzőleg felhívásokat szórtak a montañai kaszárnyára és most a lázadókat bombázták.

Az éjszaka folyamán kormányhű katonák, képviselők és a kormány politikusai hangszórókon keresztül szóltak a kaszárnyában elzárkózott helyőrséghez. Azt tanácsolták nekik, hogy adják meg magukat és kerüljék el a vérontást. Egy bizonyos

határidőt adtak, hogy az összes bentlévő emberek kijöjjenek. Ám amikor ez a határidő letelt, elkezdték a támadást. Tudták, hogy több hadoszlop vonul a főváros ellen és nem engedhették meg, hogy a főváros belsejében egy lázadó góc maradjon. A bombák majd kényszerítik a fasisztákat arra, hogy megadják magukat.

Láttuk, amint a repülőgépek háromszor elrepülnek a kaszárnya felett, majd eltűnnek. Néhány perccel később csengett a telefon. Ignacio hívott fel bennünket, hogy közölje velünk a nép első győzelmét: a közeli repülőtér csapatai bevették a getafei kaszárnyát, amikor az ottlévő ágyúk már a repülőgépek ellen kezdtek tüzelni. A montañai kaszárnyába bezárt csapatok pedig kezdték jelét adni gyengeségüknek.

Alig több mint egy órával később néhány rohamcsapat és Madrid népe betörte a kaszárnya kapuit, behatolt az épületbe és nagymennyiségű fegyvert és lőszert zsákmányolt a fasiszta fészekből. Ezzel és a carabancheli katonai tábor elfoglalásával Madrid megtisztult a fasisztáktól.

A főváros környékén sikerült gyorsan elfojtani a guadalajarai és az Alcalá de Henáres-i csapatok felkelését. A lázadók itt meggyilkolták azokat a parancsnokokat és tiszteket, akik szembeszálltak velük.

A hétfő szintén izgalmas nap volt. Éppen befejeztük az ebédet, amikor a rádió a kormánycsapatok és Barcelona népének újabb győzelmét jelentette. Barcelonában a felkelőket teljesen leverték. A katalóniai lázadást vezető Goded tábornokot elfogták. A montañai kaszárnyában egy másik tábornok, Fanjul is a kormányhű csapatok fogságába esett.

Néhány órával később a rádió jelentette, hogy egy harmadik tábornok, José Sanjurjo, repülőszerencsétlenség áldozata lett, amikor egy portugáliai repülőtérről akart felszállni, hogy a felkelőkhöz csatlakozzék. A külföldi hírlaptudósítók, megszokva, hogy sajtójukban a „szenzációs híreket" tálalják, sietve küldték a sürgönyöket lapjaiknak és azt írták, hogy Sanjurjo volt az a tábornok, akinek az egész felkelést vezetnie kellett volna. „Életét veszti a spanyol lázadás katonai parancsnoka, amikor elindul, hogy hadseregeinek élére álljon!" — írta a külföldi sajtó egyrésze.

Mi, spanyolok, csak mosolyogni tudtunk az ilyen drámai jelentéseken. Az idézett tábornok még a diktatúra idejéről maradt vissza. Más, kevésbbé „hősies" tevékenységekre pazarolta el a diktatúra idejéről megmaradt és Afrikában lecsökkent

energiáit. Hírnevét Franco tábornokkal és néhány más parancsnokkal együtt szintén Afrikában szerezte.

Azután, hogy a lerrouxista-cedista kormány 1934-ben amnesztiát adott az augusztus 10-i összeesküvés bűnöseinek, Azaña kormánya Sanjurjo halálos ítéletét börtönbüntetésre változtatta. Sanjurjo Portugáliába ment és ott összekötőként szerepelt a külföldi fasiszták és a lázadást előkészítő spanyol tábornokok között. A hitleri hatóságok meghívására nem sokkal azelőtt látogatott el Németországba és valószínűleg valamilyen „tiszteletbeli" állást adtak volna neki abban a diktatúrában, amelyet a lázadók azonnal fel akartak állítani, amint sikerül Madridba bejutniok. De hogy ő lett volna a lázadás „legfelsőbb" parancsnoka, az nem igaz.

A következő napokon zavaros értesülések tömege árasztott el bennünket. Spanyolország minden tartományából ellentmondó hírek érkeztek. Amikor Ignacio néhány órára haza tudott jönni, hogy ruhát váltson és aludjon egy keveset, annyira fáradt volt, hogy nem akartuk a kérdések sokaságával ostromolni. Ő maga is igyekezett elkerülni, hogy konkrét válaszokat kelljen adnia, de egyszótagú feleleteiből és aggódó arckifejezéséből könnyen megérthettük a helyzet súlyosságát. Prieto nem volt tagja a kormánynak, de nem hivatalosan tulajdonképpen ő mozgatta az eseményeket. A Giral-kormányban nem volt élet, nem volt kezdeményező erő, nem volt határozottság és nem akadt senki, aki meg tudta volna szervezni a nép ellenállását. Prieto presztizse és a miniszterekkel való személyes barátsága okozta, hogy azok meghallgatták és amit nem tűrtek volna el egyetlen más politikai személyiségtől sem, tanácsait határozatként fogadták el. „Engedték, hogy cselekedjen" és tulajdonképpen örültek is, hogy mások megoldják helyettük azokat a szorongató problémákat, amelyeknek megoldása rájuk hárult volna.

A kipróbált megbízhatóságú köztársasági tisztek egy csoportja és velük együtt Ignacio — noha gyakrabban volt a levegőben, mint a repülőtéren — minden lehetőt megtettek, hogy a kormányhű katonai gépezet maradványai ne omoljanak teljesen össze. Egyidejűleg igyekeztek katonailag megszervezni az új miliciák tevékenységét.

Az új kormány hadügyminisztere Castello tábornok volt. Ez a szerencsétlen ember később minisztériumi hivatalából egyenesen az őrültek házába vonult be. Azért lett ő a miniszter, mert Miaja tábornok megtagadta, hogy e súlyos helyzetben átvegye a honvédelmi tárcát. „Az élvonalbeli köztársasági politikusok"

pedig még mindíg azt a lehetetlen szabályt tartották szem előtt, hogy a tábornokok lázadásának leverésére legalább is egy másik *tábornok* szükséges.

Az osztályhelyzet és a rangsor gyermetegen szigorú betartása minden időben erősen befolyásolta a köztársasági kormányok döntéseit. Ez persze gyakran súlyos következményekkel járt. Szinte képtelennek látszottak arra, hogy kivonják magukat a „magasrangú" katonákat és civileket körülvevő hamis glória hatása alól, noha ezek nagyon gyakran tehetségtelenek voltak és még gyakrabban árulói a nép és a Köztársaság ügyének.

A jóakaratú „tanácsosok" és „segítők" nyomására a hadügyminisztériumnak végül is nem volt más választása, minthogy aláírásával és pecsétjével lássa el azokat a parancsokat, amelyeket a kaszárnyák vezetőihez intéztek: adjanak fegyvereket a milicistáknak, a politikai pártoknak vagy a szakszervezeti csoportoknak. A kaszárnyák parancsnokai ezeket az utasításokat nem mindíg tartották be, de a katonai táborok és a montañai kaszárnya elfoglalásakor zsákmányolt fegyverek elegendők voltak ahhoz, hogy az első miliciákat felfegyverezzék. Ezek állították meg Mola hadoszlopának előrehaladását, amely a guadarramai Sierra útján vonult Madrid felé.

Egész Madridot hatalmába kerítette a tömegek lelkesedése és lázas készülődése a védekezésre. Sokan őszintén csatlakoztak ehhez, mások színlelt örömükkel csak fasiszta érzelmeiket és azt a kívánságukat igyekeztek leplezni, hogy bárcsak a lázadók győznének. A nép — akárki akármit is mond — túlzottan nagylelkű volt és azokban a napokban fektették le alapjait a hírhedt „ötödik hadoszlopnak", amely híveit az első pillanatoktól kezdve a Köztársaság összes védelmi szerveinél elhelyezte.

A katonai felkelés nagyon sok családot lepett meg akkor, amikor távol voltak egymástól. A férfiak Madridban maradtak és munkájukat végezték, de sok asszony és gyermek ment el a fővárosból nyaralni. Ez csak még fokozta a zavart és a baloldali értelmiségiek és középosztálybeliek nyugtalanságát.

Én nem nyugtalankodtam Luli miatt — az Escorialban volt egy nyári táborban —, amíg csak olyan hírek nem kezdtek keringeni, hogy a guadarramai hegység falvaiban nyaralók közül senki nem térhet vissza Madridba. A rádió jelentette ugyan, hogy az Escorialban nyugalom van és a faluban továbbra is a kormány az úr. De én e biztosítékok ellenére is jobban szerettem volna Lulit magam mellett tudni. Amikor már sikerült valamelyik barátomtól autót szereznem, hogy érte menjek az

Escorialba és felhívtam Ignaciót, hogy ezt közöljem vele, csak még jobban megriasztott, mert azt mondta:

— Nem, ne menj! Jobb, ha vársz. Majd én megyek, amint egy pillanatnyi időm lesz ...

És noha megnyugtatott, hogy az Escorialban nincs semmi baj és éppen ezért Luli a legteljesebb biztonságban van, nem tudtam megnyugodni mindaddig, amíg Ignacio fel nem hívott és pontos részleteket nem közölt velem az Escorial körüli vidék helyzetéről. Elmondotta, hogy sikerült beszélnie a nyári táborral és hogy a gyerekek még csak nem is tudják, hogy mi történt.

Amikor szavait befejezte, leültem a telefon mellé, hogy letöröljem könnyeimet.

IV.

A lázadás első hete július 23-án ért véget. A fasisztákat Madridban és Barcelonában leverték, más megyékben megakadályozták, hogy terveiket végrehajtsák. Többszáz kéteshűségű katonát letartóztattak és sikerült elérni, hogy az utcai lövöldözések csökkenjenek.

Egész héten csak éppen annyi időre mentem el hazulról, hogy a szemben lévő kioszkban a rádió híreit meghallgassam.

Meg voltam győződve arról, hogy férfiak és nők segítségére egyaránt szükség van. Elhatároztam, hogy én sem maradok tétlenül tovább egy percig sem és odamegyek, ahol leginkább hasznomat vehetik. Ignacio igyekezett lebeszélni terveimről és azt mondotta, hogy legalább néhány napot várjak, amíg a dolgok jobban megszerveződnek és az utcákon kevesebb veszéllyel lehet közlekedni. De nem tudott meggyőzni.

Először az jutott eszembe, hogy a carabancheli katonai kórházba megyek ajánlkozni. Úgy számítottam, hogy biztosan szükségük lesz kisegítőre, ám ott szolgálataimat udvariasan, de kereken visszautasították.

— Van ápolónői oklevele? — kérdezték. — Ha nincs, végtelenül sajnáljuk, de ajánlkozását nem tudjuk elfogadni. Ami pedig a takarítási munkákat illeti, ahhoz olyan asszonyokra van szükségünk, akik ezt a munkát már megszokták.

Első kísérletem sikertelensége miatt nem csüggedtem és elhatároztam, hogy felhívom Isabel de Palenciát, aki tagja volt az UGT-nek.

— Akarod, hogy együtt menjünk ajánlkozni a Nép Házába?

— kérdeztem telefonon Isabeltől, akivel nagyon jó barátságban voltam. A Nép Háza az UGT-be tartozó szakszervezetek madridi központi helyisége volt. Találkozót adtunk egymásnak a Chamartini-i autobuszmegállónál, ahol Isabel lakott.

Ebéd után óvatosan kimentem az utcára, de belül bizony egy kissé féltem. Tudtam, hogy a lövöldözés tart még; alkonyattájban a mi házunk körül is hallatszottak lövések és noha a hatóságok folyton azt hangoztatták, hogy a milicisták ne válaszoljanak össze-vissza a „pacók", az orvlövészek tüzelésére, mert ezzel csak a civillakosság riadalmát és bizonytalanságát növelik, nehéz volt elkerülni, hogy a felfegyverzett őrjáratok ellenálljanak a kísértésnek és ne használják az első adandó alkalommal ragyogó puskáikat.

Kimentem az utcának a végéig, amelyben laktunk. Ez az utca ott, ahol az új minisztériumok építkezése folyt, a modern Hippodrom-sugárútba torkollott. Valaha ezen a területen tartották a lóversenyeket. Sehol egy lelket nem lehetett látni, minden teljesen kihalt volt. Egyszerre csak egy gépfegyver szaggatott lövéseit hallottam. Hirtelen kiszáradt a szám és valami furcsa forróság öntötte el a lábaimat. Teljesen mozdulatlanul álltam és valószínűleg remek célpontot szolgáltattam az épülőben lévő házak közt meghúzódó gépfegyvereknek. De képtelen voltam elindulni: lábaim túlságosan remegtek. Ismét újabb lövéssorozat hangzott el. Nem tudnám megmondani, vajjon a golyók közvetlenül mellettem csapódtak-e be vagy ezer kilométernyire. De a felől nem lehetett kétségem, hogy azokban a pillanatokban én voltam a gépfegyverek számára az egyetlen lehetséges, látható célpont.

Megértettem, hogy azonnal el kell onnan tűnnöm. Rohannom kell valamerre, hogy elrejtőzködjem. De szememmel a hatalmas, épülőfélben lévő háztömbre néztem és persze nem láttam semmit. Hirtelen egy milicistákkal zsúfolt teherautó fordult be éppen azon a sarkon, ahol nekem Isabellel kellett volna találkoznom. És ebben a pillanatban a gépfegyver újra elkezdett kattogni. A milicisták állva és a teherautó üléseire térdelve puskáikkal célbavették az épülő háztömböt és elkezdték lövöldözni.

Néhány lépésnyire tőlem egy láda állt az út szélén. Valószínűleg egy újságárus hagyta ott. Alig egy méterre emelkedett a járda fölé. Lassan, óvatosan, e törékeny barrikád mögé húzódtam, miközben a gépfegyver kattogott és a milicisták

puskáinak lövései dörögtek körülöttem. Én meg ahogy tudtam, meghúzódtam a láda mögött.

A gépfegyver elhallgatott és a milicisták, leszállva a teherautóról, behatoltak a félig kész háztömbbe. Amikor kijöttek, nem hoztak magukkal senkit, úgy látszik, a fasisztáknak sikerült elmenekülniök. Végre láttam, hogy már megszűnt a tüzelés és így elhatároztam, hogy előbújok rejtekhelyemről. Az utca végén már feltűnt az autobusz, amelyre vártam. Az autobusz megállt, hogy felszállhassak. Amint az autobusz lépcsőjére tettem a lábam, ismét élkezdtek fütyülni a golyók körülöttem. A soffőr megvárta, míg a lövöldözés abbamarad, aztán elindította a hatalmas alkotmányt és indultunk tovább a város központja felé.

Az autobusz tele volt utasokkal. Azonnal észrevettem Isabelt és lányát, Marisát, aki noha kislánynak látszott, nemrégiben fejezte be egyetemi tanulmányait. Az utasok közt szívélyes és jókedvű hangulat uralkodott s ez eléggé meglepett engem. Mikor néhány nappal a lázadás kitörése előtt utoljára utaztam ezen az autobuszon Palencia lakása felé, az utasok arcán ugyanazt az aggodalmas kifejezést figyeltem meg, amelyet akkoriban mindenütt látni lehetett. Ezért lepődtem meg annyira az autobusz utasainak megváltozott magatartásán. Mindenki egyformán fel volt háborodva a tábornokok árulása miatt és undorítónak tartotta a fasiszták magatartását. Az utasok tisztelettel szóltak Isabel de Palenciához, valószínűleg, mert a rendszer iránt hű embernek ismerték és tudták róla, hogy a szocialista párt tagja. Amikor Isabel kijelentette, hogy meg kell őriznünk nyugalmunkat és nem kell válaszolnunk a fasiszták provokációjára, az utasok egy része beleegyezőleg bólogatott, a többiek pedig tisztelettel hallgatták. Eszembe jutott, ami éppen most történt velem az utcai lövöldözés kapcsán, de megértettem, hogy Isabelnek mégis igaza van.

— A fasiszták csak pánikot és riadalmat akarnak kelteni az emberek között. Ezért lövöldöznek az erkélyekről és a padlásablakokból, — mondta Isabel. Az autobusz végállomása a Cibeles-téren volt, a hadügyminisztérium előtt. Leszálltunk, hogy folytassuk utunkat a Nép Háza felé. Amikor leléptünk az autobuszról, embereket láttunk futni a Prado-sétány felől, akik a Spanyol Nemzeti Bank melletti járdán érkeztek a Cibeles-térre. Ebben a pillanatban heves tüzelés kezdődött, amely — mint később megtudtuk — az előbb csak néhány perce szűnt meg. A többi járókelővel együtt futva igyekeztünk a földalatti

lejárata alá, hogy ott elrejtőzzünk. A földalatti villamos állomása zsúfolva volt emberekkel és a sokaság pillanatonként növekedett. A földalatti már néhány napja nem járt, mert a személyzet zöme önként beállt a miliciákba.

Egy síró, jajgató asszony jött le a földalatti lépcső-lejáratán. Úgy tűnt, mintha minden pillanatban elájulhatna. Haja rendetlenül hullott az arcába és kétségbeesett mozdulatai csak még tragikusabbá tették. Két fiatal fiú támogatta két oldalról. Sem Isabel, sem én nem láttuk azelőtt, nem is ismertük, de ebben a légkörben mindannyian barátok voltunk.

— Mi baja van, kérem? — kérdezte Isabel.

Az asszony továbbra is csak sírt és zokogása szörnyű volt, mélységes és éles, mint a kés. Majd egy kicsit megnyugodott és elkezdett beszélni.

— Itt a közelben mentünk, amikor néhány lövés dördült el, nem tudom honnan és... — nem tudta folytatni.

A fiatalemberek egyike, aki segítette, halkan megszólalt:

— Megölték.

Amikor ezeket a szavakat meghallotta az asszony, ismét zokogásba tört ki.

— Olyan fiatal volt! Szinte még gyerek volt szegénykém!

Mintha csak hirtelen visszanyerte volna erejét, lerázta magáról a két fiatalembert, akik a földalattihoz kísérték és így szólt:

— Vissza kell mennem! Ott a helyem mellette! Engedjenek!

Mind ahányan voltunk, köréje sereglettünk és sikerült is egy kicsit megnyugtatnunk. Elértük azt, hogy ott várjon velünk, amíg a lövöldözés meg nem szűnik.

A milicisták e közben végigkutatták a Palace-szálló szobáit, de mint várni lehetett, nem találták meg annak a fiúnak a gyilkosait, aki még „szinte gyerek volt". Cinkosaik bizonyára módot találtak arra, hogy a szállodával szomszédos házakon keresztül megszöktessék, vagy talán éppen a hatalmas épület szövevényes folyosóin vagy szobáiban rejtették el őket.

Egy kis idő múltán az asszony visszatért oda, ahol öccsének holttestét hagyta. A földalatti állomásra menekült emberek közül sokan vele mentek, néhányan kíváncsiságból, de legtöbben segítő szándékkal. Néztük a hallgatag menetet: síró asszonyok indultak ismét a Palace-szálló felé.

Mi pedig folytattuk utunkat a Nép Házának irányába.

Egy rendőr- és milicista-kordon zárta el a ház körüli utcákat. Isabel felmutatta tagsági könyvét és így átengedtek ben-

nünket. A Nép Háza zsúfolásig megtelt emberekkel. A padokon ülő, a falhoz támaszkodó, de még a padlón is végignyujtózó mély álomba merült embereket láttunk. Az összes szakszervezetek irodáinak ajtaja előtt végnélküli sorok állottak: kőművesek, fémmunkások, villanyszerelők... Mindezeknek az embereknek a szájából most első alkalommal hallottam egy szót. Ez a szó mintegy ismertetőjele volt az ittlévőknek. Türelmesen vártak, ki-ki a saját sorában, becsukták maguk mögött az ajtót, mikor már elintézték ügyüket, ami miatt jöttek és mind ugyanazt a szót ismételte. A szó csoportról-csoportra gördült, erős és halkabb hangok mondották mindenütt körülöttünk:

— *Salud! Salud! Salud!*

A Népfront köszöntése volt ez a szó. A háború egyre növekvő feszültségében, gondolatban most ezt az új szót is besoroltuk szótárunk szavai közé: — *Salud!*

Isabel megpróbálta, hogy a végrehajtóbizottság valamelyik tagjával beszélhessen személyes ügyben, de ez lehetetlen volt. Emberek százai — mind a hivatalnokok barátai — akarták ugyanazt, mint mi. Leültünk egy padra, hogy megvárjuk, amíg bejuthatunk abba az irodába, ahol az önként jelentkező asszonyokat írták össze.

A Nép Házában összezsúfolt emberekről csurgott a verejték és külsejük rendetlennek látszott. Meleg volt, nagy hőség és a legtöbb férfi kék munkásruhát viselt. De ez a sokaság most büszkévé tett és bizalommal töltött el bennünket. Mert noha sokan fáradtnak látszottak és sok arcról tükröződött ugyanaz a néma aggodalom, amelyet Ignacio arcán szoktam látni, valahányszor hazajött — ebben a házban nem voltak hisztérikus emberek, nem volt szükségtelen sürgés-forgás. Ezeknek az embereknek az arcán — legtöbbjük kék munkásruhájában készen állt arra, hogy bármely percben induljon a frontra, — a hetvenkedésnek vagy a tettetett bátorságnak nem látszott nyoma. Ugyanazok, akik bevették a montañai kaszárnyát, akik több mint egy héten át se nem ettek, se nem aludtak eleget, nyugodtan várták a parancsokat. A spanyol nép elkezdett rájönni arra, hogy a fegyelem szükséges valami.

Amikor ránk került a sor, szintén engedelmeskednünk kellett a szakszervezeti tisztviselő megokolt döntésének. Udvarias, de határozott és ellentmondást nem tűrő hangon közölte velünk, hogy Isabel ajánlatát elfogadhatják, ha ő úgy véli, hogy újságírói munkájával pillanatnyilag nem tud többet használni a köztársaságnak, de Marisa és én, mivel nem vagyunk tagjai

egyetlen szakszervezetnek sem, nem kaphatunk tőlük semmiféle ajánlást valamilyen munka elvégzésére. Ez persze, noha bosszantó volt, mégis helyesnek látszott. Az UGT ezen a módon felelősséget tudott vállalni mindenkiért, akit olyan helyekre küldött dolgozni, ahol önkéntesekre volt szükség. Megengedhetetlen lett volna, hogy a szakszervezetek akaratlanul is kémeket vagy fasisztákat küldjenek a gyárakba, a telefonközpontokba, a villamosokhoz vagy az autobuszokhoz. Felelniök kellett azokért az asszonyokért, akik a férfiak helyét elfoglalják. Ami pedig a kórházakat illeti, a helyzet szintén nagyon veszélyes volt, mivel az ellenség ügynökei ott sok mindenről értesülhettek.

— Úgy-e megértik, hogy miért kell ezeket a rendszabályokat betartanunk? — kérdezte tőlünk a tisztviselő, amikor elmagyarázta nekünk ezeket a dolgokat.

Igen, persze hogy megértettük. Kiléptünk az épületből, de azért éppen olyan ellökélt szándékunk volt, hogy munkát találunk, mint azelőtt. Mégis nagy hatást tett ránk a Nép Házában látott nyugalom és fegyelem.

Hazafelé menet az autobuszban több milicista utazott velünk. Hazafelé mentek csomagjaikért, mert már beosztották őket a frontra induló miliciába. Az egész úton általános beszélgetés folyt és amikor az utcánk sarkán leszálltam az autobuszról, Isabel és a többi utasok barátságosan búcsúztak el tőlem. Az utcán ismét hallottam az orvlövészek tüzelését. De ekkor már nem féltem annyira, mint első alkalommal.

Amikor hazaértem, távirat várt szüleimtől, akik Párizsból kérdezték, hogy „jól vagyunk-e"?

Ez az üzenet gondolkodóba ejtett. Már régen féltem attól, hogy apám nagyobb szerepet játszik azokban a politikai szervezetekben, amelyekben tisztséget viselt, mint én azt hittem... Az a villanytársaság, amelynek ügyvezető igazgatója volt, szoros kapcsolatban állt német cégekkel — köztük például a Siemens céggel is — és szinte a véletlenek összjátékaképpen apám *éppen* néhány nappal a lázadás kitörése előtt indult Bécsbe egy kongresszusra és magával vitte anyámat is...

Nem engedtem tovább röpködni a fantáziámat és a táviratra egyszerű szavakban válaszoltam. Közöltem szüleimmel, hogy mi nagyszerűen érezzük magunkat és azt tanácsoltam nekik, hogy visszatérésüket halasszák el néhány nappal, amíg a kormánynak sikerül a helyzetet normalizálni. Később kaptam egy levelezőlapot anyámtól, amelyen közölte velem, hogy Bordeauxban hajóra szálltak Lisszabon felé „és onnan folytatjuk

útunkat salamancai birtokunkra, hogy ott gyermekeinkkel találkozzunk". Ez volt az utolsó hír, amit szüleimtől közvetlenül kaptam a háború két és fél éve alatt.

Néhány hónappal később egy fiatalembernek sikerült elmenekülnie Segoviából. Valenciába érkezett és a következőket mesélte el nekünk. A segoviai börtönben egy másik legénnyel volt bezárva, aki a szüleim birtokához közel lévő falvak egyikéből való volt. Ezt a fiatalembert börtönbe vetették, mert falujának papja feljelentette és azzal vádolta meg, hogy a februári választások alkalmával a Népfrontra adta szavazatát. Ez a parasztfiú mesélte el börtöntársainak, mi történt La Mata „uraságával". Elmondta, hogy ez a birtok a faluja mellett fekszik. A birtok ura külföldön volt családjával és amikor La Matára visszatért, kiderült, hogy két autóját, amelyek a birtok garázsában voltak bezárva — egy, még egészen új és egy másik régi kocsit — a falangisták elrekvirálták. Az „uraság" szörnyen dühös lett és követelte, hogy adják neki vissza az autókat. A falangisták azt válaszolták neki Segoviából, hogy ha nem tartja magát mélyen megtiszteltnek azért, hogy autói a „dicsőséges mozgalom" szolgálatában állnak, jó lesz vigyáznia, mert esetleg nemcsak az autóit fogják elrekvirálni Az „uraság" méltatlankodva és felháborodva indult Burgosba, ahol akkoriban a lázadók Központi Tanácsa székelt és ahol valószínűleg nagyon jó barátai lehettek, mert amikor visszatért, magával hozta a parancsot, hogy az autókat azonnal adják neki vissza.

A La Mata környékéről való parasztfiú nagyon jót nevetett, amikor ezt a történetet börtöntársainak elmondta. De többé nem volt alkalma nevetni. Másnap hajnalban egyike volt azoknak, akiket a csendőrök „sétálni" vittek az országútra.

V.

Szüleim távirata nyomasztólag hatott rám. Aznap éjjel nem tudtam elaludni és terveket szőttem a jövőre. El voltam határozva arra, hogy munkát keresek és beállok én is a nép mozgalmába a fasizmus ellen. De milyen munkát keressek és hol?

Másnap reggel felhívtam telefonon Mártát, Ignacio egyik legmegbízhatóbb pilótájának a feleségét. Noha négy gyermeke volt, hajlandó volt arra, hogy gyermekeit a háztartási alkalmazott gondjaira bízza és csatlakozzék hozzám. Célunk az volt, hogy együtt keressünk valami olyan helyet, ahol munkánkkal

hasznosak lehetünk a Köztársaság számára. Együtt mentünk el Teresa Gonzalez Gilt meglátogatni.

Teresa éppen úgy, mint én a Rabszolgák Zárdájában nevelkedett. Egyike volt azoknak a bentlakó kislányoknak, akiket én annyira sajnáltam, amikor magam is e zárdai börtönben töltöttem napjaimat. Jellegzetes közalkalmazott-család lánya volt. Egy szürke fiatalemberhez, egy hadipilótához ment férjhez és politikai véleménye is — vagy véleménytelensége — ugyanaz volt, mint társadalmi osztálya legtöbb tagjának. Ám férje idővel nagy változáson ment keresztül és öntudatos emberré lett. Résztvett 1930-ban a köztársasági mozgalomban és annak sikertelensége után feleségével együtt Párizsba mentek száműzetésbe.

Mártával most teljesen letörve találtuk Teresát, aki pedig soha nem volt túlságosan jókedvű teremtés. Férje felhasználva Azaña törvényét, otthagyta a hadsereget és repülőgépek gyártásának szentelte idejét. Pilóta volt, de repülőmérnök is, és a háború előtt termelőszövetkezetfélét alakított a saját munkásaival. Ez akkoriban nagy újdonságot jelentett Spanyolországban. Egy kis repülőgépet készített és nemzeti díjat is nyert vele. Amikor kitört a tábornokok lázadása, éppen csak elkezdtek volna feleségével egy kicsit könnyebben élni. Eddig mindig csak üldözésben és nyomorúságban volt részük. De Teresa férje még július 18-án otthagyta a gyárat és családját és saját munkásainak élén kiment a frontra. Amikor most Teresát meglátogattuk, közölte velünk, hogy előző nap kapott hírt férjétől: a Sierrában van és embereivel együtt a Madrid körüli előretolt állásokat védelmezi.

Nagynehezen sikerült barátnőnket felráznunk kétségbeeséséből. Szörnyen meg volt ijedve és folyton csak azt ismételte, hogy a férje az ő élete és biztosan valami baja fog történni.

— Talán már meg is ölték! — jajgatta szüntelenül. — Hogy fogok tudni én élni őnélküle?!

Lelket öntöttünk belé és rábeszéltük, hogy foglalkozzék valamivel, ami egyidejűleg gondolatait is megnyugtatja majd. Látogatásunk hosszúra nyúlt, de végre is sikerült Teresát meggyőznünk.

Terveinknek sikerült Trinit is megnyernünk. Trini szép és kellemes modorú fiatal asszony volt, két kislány édesanyja, azonban neki nem sok hasznát vettük. Ő is pilóta felesége volt. Rajta kívül Concha Prieto, Prieto legidősebb, legintelligensebb és legönfeláldozóbb lánya csatlakozott hozzánk.

Elhatároztam, hogy e kis regiment élén rohammal veszem

be a Gyermekvédelmi Tanácsot. Telefonáltam valakinek, akit ismertem ebből a szervezetből, és aki elég fontos állást töltött be ott és megkérdeztem tőle, vajjon nem tudna-e használni bennünket.

Az említett Tanács gyámsága alatt lévő gyermekek helyzete nem volt rózsásnak mondható. A királyság idején alakult jótékonysági intézményeknél ugyanaz a kicsinyes szellem uralkodott, mint a magán „jótékonyságokban", amelyeknek gátló falába ifjúságom idején minduntalan beleütköztem. Ezeket az intézményeket most egybeolvasztották és csaknem kizárólagosan a hivatalos támogatástól tették függővé. Nem mintha az állam vagy a kormányok így kívánták volna, hanem azért, mert ezt a terhet is rájuk kényszerítették. A Köztársaság kikiáltásakor a királypártiak és a reakciós katolikusok egyik első „jótékony tette" az volt, hogy megtagadták segítségüket azoktól a magánjellegű jótékonysági intézményektől, amelyek Spanyolországban addig kizárólagos joggal léteztek. A királyság idején az volt az álláspontjuk, hogy a keresztényi „jótékonysággal" a társadalmi segélyek problémáját már meg is oldották, noha bármely közepesen megszervezett modern országban ezek az intézmények már régen az állam fennhatósága alá tartoztak. Azt remélték, hogy ha most eldobják maguktól azt az „előjogot", amely eddig a spanyolországi módos osztályok kizárólagos tulajdona volt — hogy teljesen tőlük függjön az ország szegényeinek sorsa — újabb belső nehézségeket támasztanak a Köztársaságnak és a koldusok el fogják lepni az országot.

Ám a reakciónak ezek a tervei nem sikerültek. A fővárosban már nem jelentett újdonságot az utcán kéregető családok látványa. A csavargó és koldusgyerekek tömegeit sem lehetett a Köztársaság ellen vádként felhozni és a madridi utcagyerekek rakoncátlansága és bűntettei sem voltak csak az újonnan kialakult rendszer jellegzetes vonásai. Ellenkezőleg. Mindez a nyomor és a belőle kialakult koldustársadalom tipikus terméke volt a monarchista időknek és a királyság „jámbor dámái" társaságaikkal és jótékony szervezeteikkel semmit nem tettek azért, hogy megtalálják e súlyos probléma megoldását.

Az igazságügyminisztérium a Gyermekvédelmi Tanács segítségével lassan-lassan bizonyos ellenőrzést kezdett gyakorolni a Madridban székelő árvaházak és menhelyek felett. Ezekben közel háromezer gyermek talált helyet. Noha az első felülvizsgálat világosan megmutatta, milyen leírhatatlanul elhanyagolt állapotban vannak ezek az intézmények, bebizonyította, hogy ez

a háromezer gyermek szinte felügyelet nélkül, tudatlanság, kizsákmányolás és nyomor közepette nevelkedett, — a Gyermekvédelmi Tanács egyetlen esetben sem merte elmozdítani állásából azokat az apácákat, akik ősidők óta ezeket a gyermekeket gondozták. A Tanács nem bízott meg a gyermekek nevelésével olyan világi személyeket, akik akármilyen kevés érdeklődést is tanusítottak volna a kérdés iránt, az apácáknál semmiképpen nem nevelték volna rosszabbul a gyermekeket. Ahhoz, hogy a dolgok továbbra is így folytatódjanak, még más is hozzájárult. A vallásos rendek tagjainak nem kellett külön fizetést adni. Ezek megelégedtek azzal, hogy kezelik azokat a pénzösszegeket, amelyeket azelőtt a jótékonysági intézményektől vagy az arisztokráciától kaptak adományként, később pedig a spanyol állam fizetett a gyermekek ellátásáért.

Ilyen helyzetben voltak ezek a szegény gyerekek! A Valle Hermoso-i menhelyen bevezették azt a „hatalmas újítást", hogy a tíz és tizenöt év közötti fiúkat apácák helyett tanítók nevelték. Eddig csak az apácák „készítették elő az életre" ezeket a gyermekeket, és noha az apácák továbbra is teljhatalmat gyakoroltak az ügyvitel, a hálószobák, a ruházkodás, étkezés és beteg-szobák felett, a világi tanítók kinevezése hatalmas összetűzésekre adott okot és az apácák minden lehető módon szabotálták ezeknek a munkáját. Megnehezítették az új tanítók feladatát, noha ezek nem is mindíg álltak feladatuk magaslatán

Többször meglátogattam a madridi gyermekmenhelyeket. Szörnyű körülmények között, alkalmatlan épületekben éltek itt a gyerekek. Az épületekben hemzsegtek a férgek, a falakról csurgott a nyirok és a szenny, a padlókat, ablakokat és ajtókat a patkányok rágcsálták össze. De az összes általam ismert menhely közül is mindíg emlékezni fogok egy viszonylag modern, kis villára a Guindalerában. Ha nem tévedek, egy jónevű és vagyonos madridi család ajándékozta ezt a házat az apácáknak, hogy azok azt tegyenek vele, amit akarnak és arra használják fel, amire akarják. Az apácáknak véletlenül az jutott eszükbe, hogy az apácarend számára aggok menhelyét és egyidejűleg egy gyermekmenhelyet rendeznek be ott. Két legyet egy csapásra: a kiöregedett és más feladatokra már alkalmatlan apácák gondozzák majd a szegény gyermekeket és kezelik a gyermekek eltartására az állam által kiutalt pénzeket.

Ezt a menhelyet 1935 tavaszán egy osztrák újságírónővel látogattam meg. Az újságírónő meg akarta ismerni a spanyol népgondozás problémáit és a módot, ahogy a Köztársaság eze-

ket a kérdéseket megoldani igyekszik. Az igazsághoz híven azt is meg kell mondanom, hogy akkoriban a CEDA és Lerroux kormányának „két fekete évében" voltunk. Más szavakkal kifejezve ez azt jelentette, hogy akkoriban minden olyan reform, amely az egyházat a lehető legtávolabbról is érintette, ismét *tabu* volt.

Legelőször is a gyerekeket láttuk meg. Tele voltak sebhelyekkel és csurgott róluk a piszok. Rongyokba voltak öltözve és a kert száraz és kemény göröngyeivel játszadoztak. Mások, mint kis vadállatok, az épületnek egyik szárnyát képező ketrecszerű galériában üldögéltek. Jól lehetett látni őket kívülről. Az ablakokon nem volt üveg — valószínűleg maguk a gyerekek törték be kövekkel — és az ablaknyílásokat csak itt-ott fedte valami öreg és rongyos zsákdarab.

Csengettünk a kerítés kapujánál és egy agg apáca jött ajtót nyitni. Az épületben a rendfőnöknő jött elénk. Kövér volt és alacsony. Ráncos, aszott arcát beszéd közben ideges rángás tartotta mozgásban és szavait alig lehetett érteni, mert csaknem minden foga hiányzott.

— Ez a külföldi ujságírónő szeretné látni, hogyan élnek a gyermekek a menhelyen, — mondtam neki, hogy így adjam értésére látogatásunk célját.

De úgy látszott, mintha szavaimat nem értette volna meg. Értetlenségét látva, beléptünk a balra nyíló nagy szobába. Tőlünk jobbra az a galéria volt, ahol a gyermekeket kívülről láttuk. Ezek addigra már ott csoportosultak az ajtó sarkában és anélkül, hogy egy szót is szóltak volna, tátott szájjal bámultak ránk.

A falak minden rendű és rangú olyan piszokkal voltak tele, amelyet bizony nehéz volna leírni, de még nehezebb elhinni. Nem lehetett kételkedni abban, hogy a dobogót ebédlőasztalnak, de talán még ennél többnek is használták. Az osztályterem melletti helyiség a konyha volt. A földön el nem mosogatott tányérok halmaza hevert, a tányérokba beleragadt a megkeményedett étel és a svábbogarak úgy látszik fiók-édenkertet rendeztek be maguknak ezen a helyen, mert a tányérok közötti szabad területeket teljesen ellepték. Ez a látvány fenekestül felforgatta gyomrunkat.

Eleget láttunk. Szándékom az volt, hogy az újságírónőnek megmutassam a monarchia idejéből megmaradt és a Köztársaság által létesített intézmények közti különbséget. A guindalerai menhely után elvittem abba a „fiúk klubjába", amelyet kevés-

sel azelőtt avatták fel ugyanebben a városnegyedben. Ez a klub egy egyszerű kis épületben kapott helyet és a kormány ugyanilyeneket akart Madrid minden munkásnegyedében felállítani. A gyerekek az iskola után jöttek ide és azok, akik még nem jártak iskolába, valamilyen foglalatossággal itt töltötték a napot fedél alatt vagy a kertben, ahelyett, hogy az utcán kellett volna játszaniok. A klubnak kis könyvtára volt, játékszobája, ahol a gyerekek rajzolni vagy mintázni tanulhattak, egy kis esztergapadot is felszereltek és gyakran jöttek hozzájuk műkedvelők, hogy hangversenyeket és előadásokat tartsanak nekik. A gyermekek maguk gondozták a kertet, ők takarították a házat és volt egy hatalmas kutyájuk is azért, hogy mindig emlékezzenek arra, hogy az állatokkal jól kell bánni.

Rafaela Jiménez Quesada, a Gyermekvédelmi Tanács felügyelőnője egy szörnyű botrányról mesélt nekem részleteket, amely ugyancsak 1935-ben történt az apácák által vezetett egyik gyermekmenhelyen. Az ott elhelyezett nyolcvan gyerek közül az egyik verés következtében meghalt. Bűne az volt, hogy ellopta a friss kenyeret, amelyet az apácák addig tartogattak, amíg eléggé meg nem keményed tt. Így adták azután a gyerekeknek. Ezzel akarták elérni, hogy a gyerekek kevesebbet egyenek. Az említett kisfiú a szokatlan friss kenyértől gyomorrontást kapott és a rendfőnöknő kedvence, az egyik idősebb fiú, aki a nádpálca kezelésével volt megbízva, annyira megverte a beteg gyereket, hogy az belehalt az ütlegekbe.

A gyermek anyja, amikor a verés nyomait fia testén meglátta, nem volt hajlandó elhinni, hogy a gyerek gyomorrontás áldozata lett. Kihivatta a Gyermekvédelmi Tanács orvosait és noha ezek elismerték, hogy a halált verés okozta, egyetlen egy sem volt elég bátor ahhoz, hogy aláírja vagy helyesbítse a zárda orvosa által kiállított halotti bizonyítványt. *Ezzel ellenséges érzületet tanusítottak volna az egyház ellen!*

A guindalerai menhely nem volt kivétel. A Népfront győzelme után, az 1936 februári választások következményeképpen bevezettek bizonyos reformokat. Némely esetben a gyerekeket megfelelőbb épületekbe helyezték el, az összes menhelyeket ellenőrizték és utasítást adtak, hogy az ifjúságot mindenütt meg kell tanítani a betűvetésre.

De a háború mindezt megváltoztatta. Az apácák közül sokan ijedten elmenekültek és mások a gyermekeket magukra hagyták, míg ők maguk imádkozással töltötték idejüket. Elő-

fordultak olyan esetek is, amikor tízévesnél fiatalabb kislányokat arra kényszerítettek, hogy anélkül, hogy enni kaptak volna, bent maradjanak a kápolnában és állandóan imádkozzanak. A kormány szinte egyik napról a másikra kénytelen volt egyszerre gondjaiba venni az összes elhagyott gyermekeket.

Az apácák imádkoztak és hisztérikus rohamot kaptak. Nem gondozták a gyermekeket, nem táplálták őket. Mindez pedig nem azért történt, mintha a nép a háború első napjaiban vallásellenes cselekedeteket követett volna el, hanem azért, mert az apácák minden percben várták, hogy a lázadók győzzenek és azért imádkoztak, hogy az mihamarabb be is következzék. Tulajdonképpen semmi okuk nem volt arra, hogy egy olyan kormány győzelmétől féljenek, amely mindaddig csak gyengeségével és jóakaratával nyilatkozott meg irányukban.

Igaz, néhány templomot felgyujtottak, de csak azokat, amelyekben rejtett fegyver- vagy lőszerraktárat találtak, vagy olyanokat, amelyekből orvlövészek tüzeltek a lakosságra. Joggal vallotta ugyanis a nép, hogy az az oltár, amely mögött a lakosság legyilkolására rejtenek el fegyvereket, nem érdemel tiszteletet, és nincs ok arra, hogy az ilyen oltárt szent helynek tekintsék. Néhány — nagyon kevés — pap is a népharag áldozata lett, de ezek is csak azért, mert nyíltan fasiszták voltak. A nép igen sok esetben lépett közbe határtalan nagylelkűséggel, hogy veszélyben lévő papok életét megmentse.

Amikor mi néhányan megtudtuk, hogy az apácák részben nem gondozzák, részben magukra hagyják a gyermekeket, a Gyermekvédelmi Tanács irodájába indultunk, hogy felajánljuk szolgálatainkat. A főtitkár, egy hiú, elegáns és őszhajú ember, nagyon kedvesen fogadott benünket és látogatásunk céljáról azonnal elfelejtkezett. Több mint egy órán keresztül ültünk az irodájában és hallgattuk a jelentéseket. A milicisták egyre-másra hozták a hírt, hogy ebben és ebben a zárdában vagy menhelyen az apácák elmenekültek és a gyermekeket magukra hagyták. Mit csináljunk a gyerekekkel? — ezt kérdezték mindannyian.

A Tanács irodáiban, furcsa ellentéteképpen mindannak, amit néhány nappal ezelőtt a Nép Házában láttunk, hihetetlen rendetlenség uralkodott. A Gyermekvédelmi Tanács tisztviselői, — sokan még a Köztársaság előtti időből maradtak ott — összevissza szaladgáltak és annyira elvesztették a fejüket, hogy nem csináltak semmit. A főtitkár bizonytalan volt és aggodalmaskodó, nem tudta leplezni idegességét és hiába igyekezett

bennünket lelkesedésével hitegetni. Láthatólag még mindíg emlékezett arra, hogy szülővárosából a parasztok reakciós magatartása miatt űzték el.

Amikor már indulásra készen felálltunk, hallottuk, hogy így kiált fel őszinte kétségbeeséssel:

— Már nem tudom, mit tegyek! Sok épületünk van és gyermekek százai várnak elhelyezésre. De senki nem akarja gondjaiba venni őket!

Felugrottam a helyemről és gyorsan szavába vágtam:

— De hát éppen ezért jöttünk, hogy szolgálatainkat felajánljuk!

— Igazán nagyon kedvesek — válaszolta fejét meghajtva, — de nekünk olyan emberekre van szükségünk, akik ott is tudnak maradni a gyerekekkel az elhagyott épületekben, olyan asszonyokra, akik főzni, mosogatni, takarítani tudnak! Önök el sem tudják képzelni, hogy milyen szörnyen piszkos állapotban van a menhelyek legnagyobb része. És azonkívül pénzünk sincs. A költségvetésben erre az évre előirányzott összeget már elköltöttük és nem olyan pillanatokat élünk, hogy különleges hitelt kérhessünk a minisztériumtól...

Megpróbáltuk félbeszakítani, de egy kézmozdulattal megállított bennünket. Úgy látszik, el volt szánva arra, hogy most végigmondja mondókáját.

— Nemcsak az apácák és a szerzetesek által magukrahagyott gyermekekről kell gondoskodnunk, — folytatta, levantei tájszólással beszélve és egyre nagyobb eréllyel hangsúlyozva szavait —, hanem az is a feladatunk, hogy fedél alá juttassuk mindazokat, akik szabadon csatangolnak az utcákon és azokat is, akik koldulással foglalkoznak Madridban Úgy látszik, hogy az első napok lövöldözéseiben sokan meghaltak közülök, és a Népfront azt mondja, hogy a mi kötelességünk gondozni és védelmezni mindezeket az elhagyott gyermekeket..

Arcáról hirtelen fájdalmas arckifejezés sugárzott felénk.

— Igen, de... — igyekeztem szavaiba vágni. De nem engedte, hogy folytassam.

— Látják kérem, tegnap jött a szakszervezeti központból egy bizottság és közöltük velük, hogy gyermekek ezrei várnak gondozásra, mert szüleik beálltak a miliciába. Ezeken a gyermekeken segítenünk kell. Számos asszony foglalta el a férfiak helyét a munkában és gyermekeiket napközi otthonokban kell elhelyezni, ahol kellőképpen gondozzák őket, hogy az apák

nyugodtan mehessenek a frontra és az anyák nyugodtan dolgozhássanak munkahelyeiken. Mindenki azt szeretné, hogy mi vegyük gondjainkba a gyerekeit. Hivatalos szerv vagyunk és mindenki azt hiszi, hogy sok pénzünk van. Pedig nincs egy fillérünk sem! Azonkívül — mondta ide-oda forgatva az asztalon lévő iratokat — nem tudom, hogy kihez forduljak mindezzel a munkával, ami rámszakadt.

Most már igazán nem tudtam tovább tűrtőztetni magam.

— De hát igazán nem érti, hogy itt vagyunk: öt erős, egészséges asszony, mindannyian tudunk gyereket gondozni, néhányan főzni is és semmiféle munkától nem ijedünk meg?

Ez az ember még mindíg nem akart megérteni, hogy mit kívánunk. Tagadólag rázta a fejét és jóságosan mosolygott. Igyekezett egy tréfával elütni a kérdést, míg mi egyre komolyabban, egyre kényelmetlenebbül és zavartabban figyeltük és boszszankodtunk, hogy itt ülünk, amikor dolgozhatnánk is. Most, amikor hallottuk, hogy hány helyen volna szükség ránk, már igazán nem tudtuk tovább visszafojtani türelmetlenségünket. Magatartásunk bizonyára nyugtalanítani kezdte a főtitkárt és valószínűleg azt gondolta, hogy talán jó volna kívánságunkat teljesíteni, különösen azért, mert Concha Prieto befolyásos személyiség lánya volt.

Azt hiszem, ennek köszönhetjük, hogy végre is sikerült elérnünk, amit akartunk. Az ottlévő milicisták egyike elkísért bennünket a Fucar-közbe, egy magárahagyott zárdába.

Egy kis zárt teherautóban vittek bennünket rendeltetési helyünkre. A teherautó oldalán még egy nagyon ismert illatszergyár nevét lehetett olvasni. Tulajdonosa a lázadókhoz csatlakozott és így kocsiját a Gyermekvédelmi Tanács szolgálatára rendelték.

Egy ideig a göröngyös úttesten zötyögtünk, azt sem tudtuk még, milyen irányba megyünk és amikor a milicista kinyitotta a kis teherautó ajtaját, úgy éreztük, hogy a XVIII. század közepén szállunk ki. Az ezüst- és aranyművesek, a pénzverők városnegyedében, egy szűk és meredek kis utcácskában állt meg velünk az autó, egy régi zárda előtt, amelyet valószínűleg valamilyen gazdag udvari dáma hagyományából építettek. Az évek folyamán többször is átalakították, de ez a négyszögletes zárdaépület, két tornyocskájával, még mindíg őrzött valamit régi bájából. A zárda mögött terült el a kert és elfoglalta az egész telket, amelyet vastag, magas falak kerítettek be.

Leányzárda volt, de amikor az épülettel és részleteivel megismerkedtem, megértettem, mint soha azelőtt, hogy a Jézus Szent Szíve Rabszolgáinak zárdáját, ahol engem neveltettek, miért tekintették több mint húsz évvel ezelőtt modernnek és higiénikusnak. A Fucar-közi zárda bejárónövendékei nyári vakáción voltak, amikor a tábornokok lázadása elkezdődött és így életükben nem okozott zavart a háború. Az apácák pedig elmenekültek.

Megálltunk a zárda kapuja előtt és még mielőtt benyitottunk volna az ajtón, az egész utca szomszédsága körülfogott bennünket. Néhány asszony az ablakokból nézett ki, mások házuk ajtajában álltak, többen meg egyenesen felénk tartottak.

— Miért mentek el az apácák? — kérdeztem tőlük. — Talán történt velük valami, vagy veszélyben érezték magukat?

Egy termetes, tiszta asszonyság, aki perkálpongyolát viselt, hangos nevetésre fakadt.

— Teljességgel semmi, elvtársnő, és senki nem mondta nekik, hogy menjenek el, de hát tudja, hogy milyenek az álhírek: hogy valaki hallotta, hogy a másik mondta.. És a káplán azt tanácsolta nekik, hogy öltözzenek civilruhába és menjenek haza a családjukhoz. Én azt hiszem, hogy csak azért adta ezt a tanácsot, hogy ő maga könnyebben el tudjon szökni...

Ez a beszédes szomszédasszony az egész élettörténetét és a zárda összes csodáit elmesélte volna, ha egy másik, kevésbbé jóságos és sokkal keményebb hang nem vág a szavába:

— Maguk minek jönnek ide? — kiáltotta felénk az ablakból. — Hátha csak az apácák rokonai és azért jönnek, hogy elvigyék a zárdában maradt értékeket...

Egy öregember, aki a napfényben sütkérezett a kapuja előtt, felvette a gyanú elejtett fonalát.

— Ami a zárdában van, ahhoz senki más nem nyúlhat, csak a kormány! Hát csak jól óvakodjanak attól, hogy azért menjenek be, hogy kihozzanak valamit...!

E buzgalom láttán nem tudtunk elfojtani egy mosolyt. A milicista elhatározta, hogy közbelép és magyarázatot ad. Az asszonyok most már több bizalommal, egyik a másik szavába vágva, kérdezgettek bennünket.

— Szóval azt mondja, hogy nem-fizető kislányokat szállásolnak ide?

— Nem hozhatnám el én is az én két kicsikémet? Folyton olyanok, mint a disznók, állandóan bepiszkítják magukat, ami-

kor az utcán játszanak. De azok a lányok, akik ebbe a zárdába jártak, fizettek. Hogy fogják most ezt átalakítani szegény gyermekek iskolájává?

— Jól van, jól. Ha valamire szükségük van, hát akkor tudják, hogy hol találnak meg bennünket — mondották ezek a jó asszonyok, amikor összes kérdéseikre kielégítő választ kaptak.

És amikor hozzátettük, hogy reméljük, hogy „a mi" kislányaink az ő gyerekeikkel fognak játszani, az egész szomszédság rokonszenvét megnyertük. Alig tudták elhinni, hogy ez az oly hosszú idő óta légmentesen elzárt zárda most részt vehet majd az utca lakóinak természetes életében. Ettől a perctől kezdve, ha kitettük lábunkat az utcára, a Fucar-köz összes kapuiból és ablakaiból hangos *Salud!* köszöntés fogadott bennünket.

A milicista végül is előkotorta zsebéből a kulcsot és beléptünk a folyosóra. Az apácák elmenekülése után házkutatást tartottak a zárdában, vajjon nem rejtegettek-e fegyvereket a kedves nővérek. Az előszobában elhelyezett négy nagy ládát kiürítették és tartalmukat — régi újságokat, villanydrótokat, kiégett villanykörtéket és tollseprőket — szétszórták a padlón. Mentünk befelé és végigjártuk a tágas, de öreg és gondozatlan épületet. A legszörnyűbb látványt a konyha nyujtotta, mivel az apácák úgy szöktek el, hogy az ételmaradékokat otthagyták és három forró júliusi nap elegendő volt arra, hogy a tányérokon és a lábasokban lévő ételmaradékot megromlassza. A konyha vörös kövezetét teljesen befedte a fekete svábbogarak tömege. Amikor a konyhába beléptünk, ezek fogadtatásunkra előrenyomultak. A szemem sarkából barátnőimre pillantottam. Azt akartam látni, hogy a hemzsegő svábbogarak bennük is ugyanazt az undort keltették-e, mint bennem. A férgek megnyitották soraikat, hogy utat engedjenek nekünk.

— De hát nem vagyunk hősök felesége?! — kiáltott fel Márta félig tréfásan, félig pedig azért, hogy lelket öntsön belénk. Szavai eloszlatták a ránk nehezedő könnyű árnyakat. Mert bizony nagy feladat várt ránk. Az épület szörnyű állapotban volt és valószínűleg az egyik legrégibb ház lehetett mindazok között, amelyeket a Gyermekvédelmi Tanácsnak hirtelen át kellett vennie.

Márta szavaira azzal feleltünk, hogy nagy igyekezettel láttunk a munkához.

Először is meg kellett szervezni, hogy ki mivel foglalkozzék. Ketten a konyhát hozzák rendbe. Ketten takarítani fognak és engem — nem tudom miért — kineveztek igazgatónőnek. Nekem

kellett vezetnem az ügyeket, kitervelnem az étkezések sorrendjét, a tanítást, nekem kellett gondoskodnom a ruhákról, a fürdőről és a sétákról. Mindezek a feladatok később hatalmasan megnövekedtek. Az első nap és még sok más nap azután, mindannyian söpörtünk és padlót mostunk. Igyekeztünk, hogy egy kissé rendbehozzuk ezt a házat, ennivalót készítettünk, az ágyakat tisztítottuk a kislányok számára, akiknek érkezését még aznap délutánra jelezte a Tanács főtitkára.

Mert még egy órája sem voltunk az épületben, a főtitkár máris megjelent: látogatóba jött...

— Vállalkoznak arra, hogy a gyerekeknek adnak valami vacsorát ma este, mielőtt lefektetik őket? — kérdezte.

A dolgot meg kellett beszélnünk Mártával és Teresával, mert ők vállalták magukra a főzést. Nagyon nem szívesen tettek ígéretet, mivel a konyha sokkal rosszabb állapotban volt, mint a ház többi része. Mielőtt a tűzhelybe begyujthattak volna, még ki kellett tisztítani a kéményt, a tányérokat, lábasokat, fazekakat és serpenyőket előbb késsel kellett vakarni és csak azután lehetett hozzákezdeni a mosogatáshoz. Ezenkívül persze még meg kellett szabadulnunk a svábbogarak fekete tömegétől. Azonnal féregirtóport rendeltem, mert hogy is tudtak volna másképpen vacsorát főzni ilyen szörnyű piszok közepette?

Mégis, amikor megtudták, hogy a kislányok éhesek, mert a kedves nővérek több napon keresztül bőjtöltették és imádkoztatták őket az „Isten embereinek" diadaláért — e néven nevezték az apácák az áruló tábornokokat —, Márta és Teresa minden nehézségről megfeledkeztek.

A zárdában elegendő ágy volt és csakhamar megállapíthattuk, hogy nyolcvan kislányt is el tudunk helyezni.

Az első nap ötven érkezett. Egy nagy autobuszon húszan jöttek a Tanács egyik kísérőjével, aki Madrid közeléből, egy menhelyről hozta őket. A kislányok zöme legkisebb gyermekkora óta ott élt. A szegény kölykök borzasztóan meg voltak ijedve. Néhányan csendben sirdogáltak és az egyik legidősebb, egy olyan tizenhatéves forma, hisztérikusan sikoltozott. Mindannyian szegényes és piszkos, olcsó fekete gyapjúruhát viseltek. Ez igazán nem nyárra való öltözék volt és a fekete szín, a ruhák ormótlan szabása, a hosszú szoknyák és ruhaujjak csak még meggyőzőbbé tették a kislányok tragédiáját.

Minden kislány válláról fehér vászonzsákocska függött. Ebben őrizték nyomorúságos kis tulajdonaikat. Olyanok vol-

tak, mint az ijedt bárányok: amikor egy pillanatra nem figyeltünk oda, vagy hátat fordítottunk nekik, izgatottan súttogtak egymás közt. Ha foglalkoztunk velük, a legmélyebb csöndben hallgattak.

Nehezen tudtuk visszafojtani könnyeinket e szegény kislányok láttán. Néhányan az én Lulimmal lehettek egyidősek, de milyen mások voltak, mint ő!

Ezek a pillanatok azonban nem voltak alkalmasak az elérzékenyülésre. Ha meg akartuk nyugtatni őket és le akartuk küzdeni a nagyobbak hisztérikus rohamait, természetesnek kellett mutatkoznunk előttük és azt a benyomást kelteni bennük, hogy semmi természetellenes dolog nem történik velük. Az apácák egyik fogadószobájába vezettük őket. Ez egy tágas terem volt, amelynek padlóját még gondosan felkefélték. Két merev karosszék, és néhány szék állt a szoba sarkában. Közepén egy elég nagy, kerek asztalon himzett terítő és azon egy csenevész trópusi növény szomorkodott. A terem fehér falait két hatalmas evangéliumi tárgyú kép díszítette. Ezt a helyiséget az apácák minden bizonnyal csak előkelő látogatók fogadására használták.

Legnagyobb megdöbbenésünkre a szegény gyerekek ahelyett, hogy jól érezték volna magukat e tipikusan zárdai szobában, ahol egy porszem sem változott azóta, hogy a „nővérek" elmentek, ennyi „nagyszerűség" láttán csak még jobban megijedtek. Elfelejtettük, hogy ez egy fizetett zárda fogadószobája volt! Társnőimmel mindent megtettünk, hogy a kislányok kényelmesen érezzék magukat.

— Reméljük, hogy jól fogjátok érezni magatokat nálunk — mondtam anélkül, hogy tudtam volna, hogy hol kezdjem el a beszédet. De hát rámfogták, hogy én vagyok az igazgatónő és így néhány szót kellett szólnom a kislányokhoz, noha valójában a szegény gyerekek azt sem tudták, mi kik vagyunk, azt sem tudták, ők hol vannak, azt sem tudták, mi lesz velük.

— Ne féljetek hangosan beszélni — tettem hozzá. — Szeretjük hallani a hangotokat és cseppet sem zavar bennünket, ha nevettek vagy játszotok. Van egy nagy kertünk is és holnap más kislányok is jönnek, akik itt fognak élni veletek... Itt hagyhatjátok zsákocskáitokat ebben a szobában, majd ha felmentek lefeküdni, felviszitek. Most megmossátok a kezeteket, hogy vacsorázni menjünk, mert azt hiszem, a vacsora már készen van.

A kislányok úgy néztek rám, mintha nem értenék a szavai-

mat. Hárman vagy négyen, a legmerészebbek, néhány kérdést tettek fel.

— Mindíg itt fogunk élni ebben a házban?

— Akkor nem igaz, amit a Nővérek mondtak?

Egy olyan tizenkétévesforma kislány kezdett el zokogva kiabálni:

— Ne mondd el nekik, hogy mit mondtak a Nővérek! Ne mondd el nekik!

De a kislányok kórusban válaszolták:

— A Nővérek azt mondták nekünk, hogy maguk rosszak lesznek hozzánk, meg fognak verni bennünket, rossz bánásmódban részesítenek és hogy a milicisták erőszakot fognak elkövetni rajtunk...

Bevallom, nem tudtunk szóhoz jutni. Ezek a szavak olyan kislányok szájából, akiknek zöme még tizenkétéves sem volt, különösen undorító hatást keltettek... Most megértettük a legidősebb, Ana Maria hisztérikus kitöréseit. Őt Concha Prieto igyekezett megnyugtatni egy szomszédos szobában. Az apácák elmenekültek, anélkül, hogy továbbra is törődtek volna gondozottaikkal, de figyelmeztették őket arra, hogy akik mostantól fogva gondozni fogják őket, majd rosszul bánnak velük és még ezt a gyalázatos feltevést is hozzátették a milicisták magatartásáról... Igazán nem csodálkozhattunk azon, hogy a kislányok arcát könnyek barázdálták, hogy idegesek és ijedtek voltak!

A vacsora hatalmas sikernek bizonyult. Mi attól féltünk, hogy nem fog ízleni a kislányoknak, mert az első nap lévén, csak egy egészen egyszerű étrendet volt időnk összeállítani.

De Teresa és Márta salátát is szolgáltak fel és ez ujdonság volt a legtöbb kislánynak, mert még soha életükben nem ízleltek nyers zöldséget. A vacsorát tejberizs fejezte be, *tejjel és cukorral.* Mohón kanalazták szájukba. Megengedtük nekik, hogy evés közben annyit beszéljenek, amennyit akarnak. Nem felejtettem még el azt az időt, amit a zárdában töltöttem és most megértettem, hogy ezen nagyon csodálkoztak.

Az első fürdés szintén olyasvalami volt, amit egyikünk sem fog soha elfelejteni. A fürdőszobát nemrégiben építették külön az épület mellé. Két normális méretű fürdőkád volt a helyiségben és tizenkét lábfürdő fért el a szoba falai mentén. Arra gondoltunk, hogy mindannyiukat még aznap megfurdethetjük. De nem számoltunk a kislányokkal.

Előhívtunk kettőt az idősebbek közül és azt mondtuk nekik,

hogy mosakodjanak a fürdőkádaknál, amíg mi a legkisebbeket a lábmosó medencékben megmossuk. De a két kislány állva maradt a fürdőkádak mellett és legkisebb jelét sem mutatta, hogy le akarná venni ruháját a mosdáshoz. Végül is bevallották, hogy még soha életükben nem fürödtek. Kerestünk két spanyolfalat és megígértettük velük, hogy ott, anélkül, hogy valaki is látná őket, levetkőznek, jól megmosakszanak és utána felveszik a tiszta ruhát. Jól elrejtőzve hagytuk őket a spanyolfalak mögött és a kicsinyek felé fordultunk.

Nem gondoltuk, hogy négy-ötéves kislányoknál is ugyanezzel a nehézséggel és hamis szeméremmel fogunk találkozni

Első kísérletképpen egy pajkosszemű kislánnyal próbálkoztam. Kigomboltam Enriquetita nehéz, fekete flanellkötényét, lehúztam a vastag harisnyát, amely mintha a lábához lett volna ragadva és félrecsúszott kopott és szakadt szegényes cipőcskéit. Ebben a pillanatban kezdődött a küzdelem. Amikor megpróbáltam levenni róla a földszínű inget, belekapaszkodott és minden erejével meg akarta akadályozni, hogy lehúzzam róla. Közben gyerekes hangján mondott valamit, amit én nem értettem. Ha nem nyáron lettünk volna, azt hihettem volna, hogy fázik, de nem: *„ez vétek a szerénység ellen!"* értettem meg végre, amint könnyei között szipogta. Enriquetita négyéves volt.

Noha a hálószobákat nagy rendetlenségben találtuk: a bevetett és bevetetlen ágyak közt használt és tiszta ágynemű hevert mindenütt. Az apácák ruhái és kalapjai, divatjamult ruhadarabok voltak mindenfelé szertedobálva. Ezeket úgy látszik azért őrizték, hogy ebbe öltözzenek, ha egyszer kimennek az utcára. A két legtágasabb hálószobát sikerült úgy rendbehoznunk, hogy aznap éjjel az ötven kislány tisztán áthúzott ágyban alhatott. Arra is gondoltunk, hogy talán kevésbbé érzik magukat szomorúnak és magányosnak, ha megengedjük nekik, hogy ágyszomszédjaikat maguk válasszák ki.

Ismét nehezen tudtuk csak visszafojtani könnyeinket, amikor láttuk, hogy a kislányok hitetlenkedve és félénken választják ki barátnőiket, akik mellett aludni akarnak. Néhányunknak ki kellett mennünk a szobából, hogy a gyerekek ne lássák, amint a könnyeinket törölgetjük; mert nekik nem engedték meg, hogy barátkozzanak! Ugyanúgy, ahogy az én gyermekkorom a szeretet és gyengédség állandó keresésével telt el, ezek a szegény kislányok — ezerszer rosszabb körülmények között — mert sokan közülük soha nem látták szüleiket és gyermekkoruk óta csak a zárdaéletet ismerték, alig tudták elhinni, hogy megenged-

jük nekik a barátkozást Néhányan annyira zavarban voltak, hogy nem lehetett belőlük kivenni, ki melletl akarnak aludni.

A harmadik nap borbélyt hívtunk hogy segítsen nekünk rendbehozni a kislányok haját Észrevettük ugyanis, hogy eze ket a hajfonatokat már évek óta nem mosták meg. De lehet, hogy talán sohasem A borbély ítélete szerint a mi nyolcvan kislányunknak arra volt szüksége, hogy nullás géppel levágják a haját, mert ez volt az egyetlen mód arra, hogy megszüntessük tetvességüket. A negyedik napon Mártával ketten hetven fejet dörzsöltünk be ecettel, benzinnel és más erős szerekkel. A kis lányok közül csak tíznek nem kellett levágni a haját.

Lehetetlen volt megállni nevetés nélkül, látva e tíz kislány büszkeségét Ezek egész nap hivalkodtak társaik előtt és azt mondták nekünk:

— Úgy-e igaz, Señorita, hogy nekem nincsenek tetveim? Na, látod... — fordultak ismét a többi lányok felé, akiket evett az irígység, hogy amazoknak nem vágták le a haját.

Az első napokat azzal töltötték, hogy kimostuk, rendbe hoztuk ruháikat és más ruhákat kerestünk nekik hogy tisztába öltöztethessük őket Végül aztán orvost hívtunk hogy vizsgálja meg gyámleányainkat. Megkönnyebbülten lélekzettünk fel, amikor az orvosi vizsgálat kideritette, hogy a nyolcvan közül csak tíznél lehet tüdőbajnak vagy más öröklött betegségnek tüneteit felfedezni. A többiek kivétel nélkül mind vérszegények és rosszul táplálták voltak, sőt néhányan közülük trachomát is szereztek valahol. Soha nem fogom elfelejteni ezt a hét vagy nyolc trachomás kislányt — igyekeztek visszafojtani könnyeiket, mert az csak még jobban izgatta volna szemüket — amikor a trachomás gyerekek kórházába vittük őket, amikor az egy hónappal később megnyilt Madridban.

Ezek a kislányok már megszerettek bennünket és gondosan meg kellett magyaráznunk nekik, hogy a trachoma ragályos szembetegség és engedelmeskedniök kell az orvosnak és az ápolónőknek. Mindeddig a trachomás gyerekek a többiekkel együtt éltek a madridi menhelyeken.

Lassan hozzászoktam az élethez a „Menedék"-ben. Így neveztük el a régi zárdát. Ignacio az éjszakát a repülőtéren vagy a minisztériumban töltötte, de amikor néhány órára pihenhetett és otthagyhatta munkáját, telefonált nekem és olyankor Alfredo házában találkoztunk. A többi éjszakát a zárdában töltöttem Lulival és a kislányokkal. Sikerült ugyanis elérnem, hogy az Escoriálból visszatérő barátaink Lulit magukkal hozzák

és azóta ő is ott élt a Fucar-közi zárdában és nagyszerűnek találta, hogy „segíthet" nekünk.

A kilencéves Luli valóban igyekezett valami olyat tenni, amire mi, felnőttek, képtelenek voltunk: menhelyünk lakóit akarta megtanítani arra, hogyan kell játszani és hogyan kell gyereknek lenni. Ezek a kislányok oly hosszú időn keresztül éltek zárdában, ahol tilos volt beszélniök, hogy most, amikor kimentek a kertbe, csak csendben álltak vagy csoportokban sugdolóztak. Nem futkároztak, nem ugrándoztak. Luli labdajátékot akart szervezni és más, az Iskola-Intézetben vagy az Escorialban tanult játékokat. De ezek a kislányok szabad idejüket varrással és azzal töltötték, hogy körülülték az apácákat. Nehéz volt kizökkenteni őket szürke bánatukból és a gyerekeknél oly szokatlan minden iránti közönyösségükből.

Közben körülöttünk a halál keringett és ezt nem lehetett elfelejteni. A tragédia, amely már annyi otthonban jelentkezett, egy napon a mi menhelyünket is meglátogatta. Hírt kaptunk arról, hogy Teresa férje elesett a Sierrában. Mártával minden lehetőt megtettünk, hogy szörnyű kétségbeesésében mellette álljunk és vígasztaljuk. Azt hiszem ez a haláleset — az első mindazok között, amelyek a háborúban közelről érintettek bennünket — mindannyiunkat csak megerősített abban a meggyőződésünkben, hogy a fasizmusnak egészen a győzelemig kell ellenállnunk.

Soha nem gondoltam, hogy eljöhet egy olyan pillanat, amikor a hozzánk legközelebb álló személyek életéért kell állandóan aggódnunk. Hogy éjjel-nappal arra fogok gondolni, hogy Ignacio lehet a következő, aki elesik és közben az élet mégis tovább folytatódik körülöttem.

A zavaros légkörben, füst, értekezletek, parancsok és hadügyminisztériumi telefonálgatások közepette Ignacio türelmetlen és nyugtalan volt. Végül is otthagyta a minisztériumot, hogy teljesen a hivatásának szentelje magát. Élére állt azoknak a „paradicsom-konzervdobozoknak", amelyek akkoriban légierőnket jelentették, és gyakran szállt fel azon tizenkét vén *Newpost* repülőgép egyikén, amelyek a magányos *Fury*-val vadászgépeink összességét alkották.

Soha nem mesélte el — és én sem közöltem vele, hogy tudok róla —, hogy nem egyszer tért vissza a repülőtérre teljesen átlyuggatott géppel és hogy egy alkalommal, amikor felderítő úton volt a Sierrában lévő ellenséges állások felett egy öreg *Breguet*-géppel, megfigyelője súlyosan megsebesült.

A menhelyen nyugodtan és kellemesen folyt az élet. A kislányok szerencsére túl fiatalok voltak még ahhoz, hogy észrevegyék, milyen keserves és bizonytalan pillanatokat élünk. Korán keltek, és a szomszédok kihajoltak az ablakokban, hogy nézzék őket, amint a kertben tornásznak. Reggeli után olvasni és írni tanultak, játszottak, és amikor még a múzeumok nyitva voltak, néha oda is elvittük őket. A miliciák kultúrcsoportjai többször eljöttek, hogy mozielőadásokkal, felolvasásokkal, szavalatokkal és zenével szórakoztassanak bennünket. Mi magunk népdalokra tanítottuk a gyerekeket, és este, vacsora után, kórusban énekeltünk vagy játszottunk. Mert öt személyből álló kis csoportunkhoz később számos segíteni kész asszony, köztük a madridi Iskola-Intézet több tanárnője is csatlakozott.

Kislányaink néhány rövid hét leforgása alatt teljesen átalakultak. Azonkívül, hogy az egészségesebb életmód és a jobb táplálkozás folytán testileg is megerősödtek, vidámak voltak és már elkezdték új életüket természetesnek tartani és nem azt az életet, amit régi menhelyükön éltek. Csaknem az összes kislányok — még az idősebbek is — írástudatlanok voltak, amikor hozzánk kerültek. Mi azon igyekeztünk, hogy valamennyien megtanuljanak legalább írni és olvasni.

Míg mi, felnőttek, igyekeztünk hozzászokni ahhoz, hogy életünk állandó fájdalom és aggodalom között telik, legalább a kislányok egy új, boldog életmódot szoktak meg. Néha rokonaik jöttek meglátogatni őket és nem egy anyának vagy nővérnek buggyant ki a könny a szeméből, amikor a kislányoktól meghallotta, hogy mint élnek a menhelyen. Amikor a gyerekek rokonai elbúcsúztak, nem tudták, hogy fejezzék ki hálájukat és nagyon nehéz volt megérttetnünk velük, hogy mindezért nem nekünk tartoznak köszönettel.

VI.

A katonai helyzet komoly volt, de nem tartottuk veszélyesnek. A madridi és barcelonai lázadás leverése után, Spanyolország e két legnagyobb városán kívül a kormány kezében volt a félsziget délkeleti és északkeleti része, valamint a Levante. Azt lehet mondani, hogy az elválasztó vonal középen vágta ketté a Pireneusokat és vagy hetven kilométerre Madridtól északkeletre vonult el. A lázadók Santander kivételével elfoglalták

Ó-Kasztiliát, Navarrát, Alavát, Galíciáf és Leont, valamint a délnyugati andaluz tartományokat. Az északi résszel csak Portugálián keresztül tudták a kapcsolatot tartani, ami annyit jelent, hogy a két lázadó zóna között az összeköttetést spanyol területen kívül kellett fenntartaniok. A kormány a maga részéről ugyanezekkel a nehézségekkel küzdött, hogy Viscayával, Guipuzcoával — a két kormányhű baszk tartománnyal — valamint Santanderrel és Aszturiával a kapcsolatot tarthassa. Egyszóval a Kantábriai-tenger partján ezek voltak azok a tartományok, ahol a lázadóknak nem sikerült lábukat megvetniök.

Meg voltunk győződve arról, hogy ez a helyzet nem folytatódhatik sokáig. A nép nagyszerű magatartása volt a legjobb biztosíték arra, hogy győzni fogunk. Az ország lakosai ezrével léptek be a miliciákba és az emberek készen álltak arra, hogy fegyverrel a kezükben védjék meg a törvényes Köztársaságot. Minden lehetőségünk meg volt arra, hogy nagyszerű hadsereget állítsunk fel. Ez a hadsereg még kiképzetlen volt és nem voltak fegyverei, de már nagy embertartalékok felett rendelkezett. Birtokunkban volt a flotta hajóinak legnagyobb része, mellettünk álltak a rendőrség rohambrigádjai, sőt még a csendőrök közül is számosan csatlakoztak a Köztársaság hadseregéhez.

Eszünkbe sem jutott, hogy a demokratikusan megválasztott, törvényesen megalakult és a külföldi nemzetek kormányai által elismert spanyol kormánynak nehézségei támadhatnak abban, hogy a lázadó csapatok legyőzéséhez szükséges fegyvereket megszerezhesse. Puskákat, gépfegyvereket, ágyúkat, lőszert és repülőgépeket kellett vásárolnunk. Ha ez megvan, a lázadók kénytelenek lesznek megadni magukat a kormánycsapatok erőbeli fölényének és így minden a legkevesebb vérontással folyik majd le... Július 27-én, mint a bomba csapott le Madridra a hír: a francia Népfront-kormány, amelynek miniszterelnöke Leon Blum volt, megtagadta, hogy fegyvereket adjon el nekünk!

De hát miért? Képtelenek voltunk megérteni. Előre tudtuk, hogy az angol uralkodóosztályok és a francia reakció nyomást fognak gyakorolni a francia kormányra. De arra senki nem számított, hogy egy magát *szocialistának* nevező miniszterelnök megtagadja egy törvényesen megalakult baráti kormánytól a jogot, hogy az fegyvereket vásárolhasson egy fasiszta lázadás elfojtására. „Ez nem lehet igaz!" — mondottuk egymásnak. „Az embernek megáll az esze!" Meg voltunk győződve arról, hogy a francia kormány saját érdekében segíteni fog nekünk

védekezni; és képtelenek voltunk elhinni, hogy még törvényes jogainktól is meg akar fosztani bennünket.

Július 31-én Ignacio még rosszabb híreket hozott. Az olaszok nyiltan támogatják a lázadókat. Olasz repülőgépek úthan Spanyol-Marokkó felé, benzinhiány miatt kényszerleszállást végeztek a Francia Zónában. Az olasz pilóták kihallgatásuk alkalmával bevallották, hogy július 16-án, azaz a lázadás kitörésének előestéjén kaptak parancsot az indulásra.

Mussolini persze sietve megcáfolta pilótáinak kijelentéseit, éppen úgy, mint Hitler az első pillanattól fogva egész a spanyol háború végéig tagadta, hogy repülőgépeket, csapatokat, ágyúkat, hadihajókat és mindenféle hadianyagot küldött Spanyolországba. A háború befejezése után mindkét diktátor sietve közölte a nyilvánossággal, hogy résztvettek a lázadás előkészítésében, és emberektől és gépektől egészen kötszerekig, élelmiszerekig és teherautókig minden támogatást megadtak a felkelőknek, attól a pillanattól fogva, hogy az első tábornok fellázadt Marokkóban. Ez a „vallomás" odáig ment, hogy Hitler és Mussolini 1939 április és május havában szinte vetélkedtek egymással, hogy egyre több bizonyítékát adják a spanyol háborúban való részvételüknek. A maga részéről mindkettő igyekezett bebizonyítani, hogy ő állt „elsőnek" a lázadók oldalára. Mindez persze azért történt, mert elérkezett a pillanat, hogy Franconak benyujtsák a számlát. Ám 1936 augusztusában mindent megtettünk, hogy meggyőzzük a világot, de különösen Angliát, Franciaországot és az Egyesült Államokat, hogy országunk a két fasiszta nagyhatalom nyilt beavatkozásának áldozata. A „demokráciáknál" tiltakozásunk süket fülekre talált. Kezüket dörzsölve szemlélték, mint fojtja meg a fasizmus a szabadságot Spanyolországban.

André Malraux egy csapat francia pilótával és néhány olyan ócska repülőgéppel érkezett Spanyolországba, amelyek a francia hadirepülés számára már használhatatlanok voltak. Ekkor azt hittük, hogy Franciaország megváltoztatta álláspontját és most végre el fogja adni nekünk azt a hadianyagot, amelyre oly nagy szükségünk volt, hogy egyszer és mindenkorra végezni tudjunk a lázadókkal, mielőtt ezek a külföldi segítséggel megerősítik soraikat. André Malraux — nem tudom, hogy tudatosan-e vagy öntudatlanul — csak még jobban táplálta ezt a reménységünket. Bizonygatta, hogy a hét-nyolc *Potez* bombázógép és a tizenkét *Dewoitine* vadászgép, amely Francia-

országból érkezett, csak a kezdet. A francia kormány — mondotta — persze titokban, nehogy szembe kelljen szállnia az ország reakciós elemeivel és az angol uralkodó osztályokkal, mindent el fog adni nekünk, amire szükségünk van.

Természetesen ezt el is hittük, hiszen ekkor már mindenki tudta, hogy Olaszország *Savoya, Caproni* és *Fiat* gépeket küld a lázadóknak és hogy a német haditengerészet nyiltan támogatja őket! Augusztus 3-án a *Deutschland* nevű német zsebpáncéloshajó és egy ugyancsak német torpedóromboló megakadályozták, hogy a köztársasági hadihajók bombázzák a lázadó ceutai kikötőt. Odaálltak a kikötő és a *Jaime I,* valamint más spanyol hadihajók elé, amelyeknek az volt a feladatuk, hogy a kikötőt bombázzák. A köztásasági hadihajók kénytelenek voltak kikötőikbe visszatérni anélkül, hogy a támadást végre tudták volna hajtani.

Több mint négy *Savoya* bombázógép szállt le Algériában és Francia Marokkóban a lázadó zóna felé vezető úton. Német bombavető- és vadászgépek (német pilóták által vezetett *JU 52* és *Heinkel* gépek) érkeztek már Cadizba és Sevillába, és tevékenyen közreműködtek az idegenlégió csapatainak Marokkóból Spanyolországba való átszállításánál. Így növelték a mór- és idegen zsoldoscsapatok tömegét, akik naponta keltek át a Gibraltári-szoroson.

Mindennek ellenére szilárdan hittük, hogy Franciaország észreveszi, milyen veszélyben van és el fogja adni nekünk mindazt, ami védelmünkhöz szükséges. Ekkor még nem tudtuk, hogy Franciaország és Anglia befolyásos uralkodó körei már döntöttek és még mielőtt a háború kitört volna, elhatározták, hogy engednek megfojtani bennünket.

Egy másik német hadihajót, a *Kameroon*-t, spanyol felségvizeken a spanyol haditengerészet feltartóztatta, amikor a cadizi kikötőben igyekezett horgonyt vetni. Megállapítottuk, hogy benzint szállított a lázadóknak, amelyre azoknak nagy szükségük volt. A felkelőknél olyan nagy volt a benzinhiány, hogy ha akkor e nyersanyagforrástól sikerült elvágni őket, valószínűleg az egész felkelés összeomlott volna. Nagy-Britannia kormánya ekkor nemcsak, hogy nem támogatta a spanyol kormányt abban az elvitathatatlan jogában, hogy saját felségvizein ellenőrzést gyakorolhasson, hanem ezt az incidenst arra használta fel, hogy a Spanyol Köztársaság hitelét az egész nemzetközi sajtóban csökkentse,

Ahelyett, hogy a spanyol belügyekbe való egyre szemtelenebb beavatkozásukért Olaszország és Németország fasiszta kormányait vádolta volna, a Foreign Office minden lehetőt megtett, hogy a Spanyolországban folvó háborút teljesen hamis beállításban mutassa meg a világnak. A „demokráciák" sajtója a köztársasági kormányról mint „törvényen és elveken kívül álló gazfickók bandájáról" beszélt. A két fasiszta nagyhatalom beavatkozását és támogatását a legteljesebb mértékben elhallgatták, az esküjüket megszegő, áruló tábornokokat és a törvényesen megválasztott hatalom ellen lázadókat, mint a becsület és a rend lovagjait tüntették fel és persze egy szót sem szóltak azokról az érdekekről, amelyeket ezeknek az országoknak uralkodóosztályai Spanyolországban továbbra is sajátmaguknak akartak biztosítani.

A „demokráciáknak" nevezett országok kormányai — és különösen Nagy-Britannia kormánya, amely a háború alatt a Spanyolországgal szemben követendő politikai irányvonalat megadta — tökéletesen tudták, hogy ha az igazságot megmondták volna és semmi mást, csak az igazságot arról, ami az Ibériai-félszigeten történt, maguk a népek kényszerítették volna kormányaikat és az azokban ülő néhány vezető szociáldemokratát, hogy adjanak el fegyvereket Spanyolországnak. Így segítették volna, hiszen baráti, demokratikus nemzet lévén, elvitathatatlan joga volt ahhoz, hogy minden lehető eszközzel elfojtsa a belső lázadást az országban és védekezzék a külföldi fasiszta nagyhatalmak támadása ellen.

De éppen ez volt az, amit ezek a kormányok és különösen az angol kormány el akartak kerülni és fékevesztett álszentességgel, hazugság- és rágalomhadjáratot indítottak a Spanyol Köztársaság ellen. Amikor az olaszok dicsekedni kezdtek diadalukkal és a német nemzeti-szocialisták biztosnak érezve a zsákmányt, leplezetlen érdeklődéssel fordultak a spanyol ásványi kincsek felé, a Foreign Office és sajtószervei szintén megtették a magukét. Eltörölték a nyomokat és elködösítették azt az igazságot, amelyet maguk a fasiszta támadók saját sajtójukban oly cinikusan hoztak nyilvánosságra.

Csak egyetlen nemzet közölte az első pillanattól az utalsóig a világ nyilvánosságával az igazságot Spanyolországról: a Szovjetunió. Spanyolok, akik eddig alig hallottak még a Szovjetunióról, azokban az augusztusi napokban, amikor a világnak csaknem összes nemzetei magunkra hagytak vagy elárultak bennünket, meglátták homan érkezik a segély és a támogatás, hogy

hazánk demokráciájáért és függetlenségéért folytatni tudjuk küzdelmünket. Az egész spanyol sajtó hatalmas címek alatt közölte a hírt: a szovjet munkások fizetésük egy százalékát ajánlották fel Spanyolország megsegítésére és ez az összeg csak a háború első hónapjaiban tizennégymillió rubelt tett ki!

Egy amerikai országból is nagylelkű segélyajánlat érkezett. Mexikóban Lazaro Cardenas tábornok kormánya ajánlotta fel, hogy könnyű fegyvereket ad el nekünk és megkérdezte, mire van leginkább szükségünk. Az az első húszezer puska, amelyet Spanyolországba küldtek és amellyel az újonnan alakult miliciákat fegyvereztük fel, Mexikóból érkezett. Az így felfegyverzett miliciák állították meg a guadarramai Sierrát uraló lázadó csapatok előrenyomulását Madrid felé.

Ezek a hírek valamennyire csillapítani tudták Badajoz elvesztése miatt érzett fájdalmunkat. Ez az estremadurai, Portugáliával határos tartományi székhely augusztus 13-án esett el. Ezé a városé volt a „dicsőség", hogy elsőnek bombázták német és olasz repülőgépek. De a város elestét nemcsak ez okozta. Portugália cinikus segítsége, — épp úgy katonai szempontból a város elfoglalásánál, mint később a köztársasági érzelmű lakosság ellen lefolytatott rendőri tevékenység során — döntő tényező volt a lázadók mellett.

Lassan-lassan hozzászoktunk a fasiszták szörnyű gaztetteihez és öldökléseihez, mert ez minden újabb tartomány elfoglalása után megismétlődött. Spanyol és külföldi szemtanuk leírásából tudtuk meg, ami Badajozban történt és ez barbárságban felülmulta mindazt, amit a fasiszták addig véghezvittek. A *Plaza de Toros*-on, a bikaviadalok számára épült arénában a védtelen lakosság ellen elkövetett gaztett, a holttestekkel borított utcák — még napokkal azután is, hogy a várost a lázadók elfoglalták — örök időre gyűlöletessé tették a spanyol nép szemében azokat, akik idegen támadók segítségével akarták kirabolni az országot és bevezetni a fasizmust.

A badajozi arénában végrehajtott öldöklés az egész civilizált világban borzadást keltett.

Badajoz csak újabb bizonyítékot szolgáltatott arra, hogy mennyire szükségünk van repülőgépekre. Amikor a lázadás elkezdődött, körülbelül hetven öreg gépünk volt. Egy hónap sem telt el és már az utasszállító gépeket is kénytelenek voltunk bevonni a hadiszolgálatba, hogy a Madrid felé nyomuló hadoszlopokat bombázhassuk.

Az *Escuadrilla España*, ez a néhány francia repülőgép,

keserű édesség volt számunkra. Sem a külföldi pilóták, akiket Malraux hozott magával — legnagyobb részük zsoldban lévén, havi ötvenezer frank fizetést kapott —, sem pedig a repülőgépek maguk nem hozták meg a tőlük várt eredményt.

Még hosszú ideig tápláltuk a reményt, hogy repülőgépet fogunk tudni vásárolni külföldről. Továbbra is titkos írással írt táviratok és üzenetek érkeztek külföldi katonai megbízottainktól, amelyek ilyen vagy olyan ajánlatokról beszéltek. Ám megvalósulásuk előtt ezek a lehetőségek mindíg füstként szertefoszlottak. Spanyolországban pedig néhány „élelmes" ember kihasználta a konjunktúrát arra, hogy meggyőzze a kormányt: „ők" majd vesznek repülőgépeket és mindenféle szükséges anyagot! Mindehhez csak arra van szükségük — mondták —, hogy elegendő pénz álljon rendelkezésükre külföldön. Ezek az „élelmesek", valamint a politikusok protekciósai kimentek külföldre és sokan közülük nem jöttek vissza. A kormány pedig továbbra sem tudta elérni, hogy a demokráciák eladják nekünk azt, ami a védelemhez kellett és aminek vásárlására jogunk volt, hiszen a Köztársaságnak csaknem minden elengedhetetlenül szükséges védelmi eszköze hiányzott. Ezenkívül semmi mást nem kértünk.

A legjobb köztársasági pilóták az első napokban elestek. Veszteségeink ezen a téren százalékban kifejezve elképzelhetetlenül magasak voltak. Lassan-lassan nem maradt pilótánk, nem maradt gépészünk, megfigyelőnk és végül nem maradt több repülőgépünk.

Nem a francia nép engedte — és ezt jól tudtuk — hogy védtelenül elbukjunk a lázadók hadianyagbeli fölényével szemben, amelyet azok Hitlertől és Mussolinitől kaptak. Tudtuk, hogy a francia nép velünk van. A párizsi *Velo' d'Hiver* hatalmas népgyűlésére francia férfiak és nők ezrei mentek el és lelkesen megtapsolták Dolores Ibarruri, a spanyol nemzetgyűlés képviselőjének és az összes spanyol asszonyok mintaképének szavait, amikor azt mondotta:

— Segítenetek kell a spanyol népet! Vigyázzatok! Ma mi vagyunk soron; de holnap ti kerültök sorra! Fegyverekre, repülőgépre és ágyúkra van szükségünk, hogy itt, közvetlenül a ti határaitokon, leverhessük a fasizmust!

Amikor a Pasionaria szavait befejezte, a hatalmas sokaság felállt és elhangzott a francia nép szava, amely egyhangúan követelte: *„Avions et canons pour l'Espagne!"* „Repülőgépeket és ágyúkat Spanyolország számára!"

Nem, nem a francia nép tagadta meg tőlünk segítségét, hanem a francia Népfront vezetői, Blummal az élükön, aki ahelyett, hogy a francia nép kívánságait teljesítette volna, hátulról tőrrel döfte le a spanyol demokráciát.

A hadianyag hiányán kívül végtelen sok más nehézséggel is meg kellett küzdenünk.

A háború első hónapjaiban talán legtöbbet az ártott nekünk, hogy jószándékkal, szivélyes kapcsolatokat akartunk fenntartani az összes nemzetekkel, még azokkal is, akik nyiltan támogatták a lázadókat. Madridban nyüzsögtek a kémek. Ezek állandó összeköttetésben álltak a mindenhova szabad bejárással bíró külföldi követségi és konzulátusi személyzettel.

A német *Lufthansa* légivonal közlekedése továbbra is fennállt és gépei a Madrid melletti barajasi utasszállító repülőtéren szálltak le. Egy reggel, amikor Mártát kísértem ki a repülőtérre, aki Aszturiába ment, hogy ott az északi zóna légiszolgálatához beosztott férjével találkozzék, egy külföldi diplomata fiát láttam óvatosan közeledni a *Lufthansa* repülőgépéhez. Egy csomagot adott át a pilótának, majd gyors léptekkel kiment a repülőtérről, beszállt a kocsijába és elhajtott. Jelentettem az esetet a szolgálatos repülőtisztnek, de a spanyolországi volt belga követ fia ekkor már eltűnt. De nem is igen hiszem, hogy a repülőtiszt nagy fontosságot tulajdonított volna szavaimnak. Madrid még mindíg ugyanaz a vidám és bizakodó város volt, mint azelőtt és ezért nagyon drágán kellett megfizetnünk.

Amikor később Borchgrave báró titokzatosan eltűnt Madridból és a belga kormány nemzetközi botrányt indított emiatt, azt hiszem, elegendő volt néhány komoly bizonyítékot felhozni a báró tevékenységéről, hogy a fenyegető sajtóhadjárat abbamaradjon. Véletlenül nagyon jól ismertem a követnek és feleségének politikai rokonszenvét. Az asszony egy, a diktatúra idején meggazdagodott Pedraza nevű ismert kalandornak volt az özvegye. A legjobb barátságban voltak az összes notórius fasisztákkal és a követ fiának a *Lufthansa* gépénél tett látogatása akkor reggel bizony komolyan aggasztott.

A nácik oly merészek voltak, hogy egy katonailag felszerelt *JU 52* géppel Madridban le is szálltak. A pilóta néhány szót váltott a repülőtéren álló *Lufthansa* gép pilótájával, majd ismét azonnal felszállt. Ám benzinhiány miatt kénytelen volt köztársasági területen kényszerleszállást végrehajtani. A német kormány ekkor a legcinikusabb módon a gép visszaszolgáltatását

követelte és tiltakozott a Spanyol Köztársaság kormányánál azért, amit „német tulajdon jogtalan birtokbavételének" minősített. Persze a német nemzeti-szocialista sajtó egy szóval sem említette, hogy egy katonailag felszerelt bombavető repülőgépről volt szó, amely a fasiszták segélyezésére indult.

Ám amikor Ignacio ezt a repülőgépet hadiszolgálatra akarta felhasználni, a Köztársaság kormánya, tele „törvényességi" gátlásokkal, ezt nem engedte meg.

VII.

Meg kellett szervezni az ország védelmét. A kizárólag mérsékelt köztársasági pártokból alakult Giral-kormány nagyon gyenge fegyvernek bizonyult arra, hogy az idegen támadókkal szembe tudjon szállni. A szakszervezetek és a munkáspártok nem foglaltak helyet a kormányban és elérkezett az a pillanat, amikor a háború szükségletei szélesebb alapokon nyugvó vezetést követeltek. Csak egy ilyen kibővített kormány lehetett képes arra, hogy a népet győzelemre vezesse. A fasizmussal csak a demokráciát állíthattuk szembe fegyverként és különösen, mert nem voltak ágyúink és repülőgépeink, teljes bizalmat kellett éreznünk a kormány iránt. Csak egy igazi Népfront-kormány vezethette a népet a fasizmus elleni küzdelemben.

Giral szívesen lemondott. Magában elismerte, hogy képtelen az országot háborús szempontból megszervezni. Kormányát egy új kabinet váltotta fel, amelyben a Népfront összes szektorai képviselve voltak. Az új kormányban két köztársaság-párti miniszter foglalt helyet. A katalánok és a baszkok egy-egy képviselője. Prieto (a szocialista párt ama szárnyának képviseletében, amelynek ő volt a vezetője), Largo Caballero (a szocialista párt másik szárnyát képviselte) és két kommunista miniszter vett részt még rajtuk kívül a kormányban. Ez volt az 1936 szeptemberében megalakult kormány összetétele.

A miniszterelnök Francisco Largo Caballero lett, valószínűleg azért, mert a háborúnak azokban az első hónapjaiban ő volt a legnépszerűbb ember Spanyolországban. Népszerűségét az sem csökkentette, hogy valaha hajlandó volt együttműködni Primo de Rivera diktatúrájával és azzal érvelve, hogy „jobb, ha a köztársaságiak maguktól megbuknak", a Népfront győzelme után nem vett részt a kormányban. (Noha sokan úgy vélték,

hogy a választások után egy megfelelő éberségű Népfront-kormány megakadályozhatta volna a lázadást.)

De ezen már nem lehetett segíteni. Caballero, mivel munkás volt és azonkívül madridi, nagy szeretetnek örvendett a főváros munkásköreiben. Ezek benne látták a szakszervezeti küzdelmekben és a munkaadókkal vívott harcokban képzett vezetőjüket. Prieto sohasem állt ugyanolyan szoros kapcsolatban a tömegek problémáival, mint Caballero. Talán éppen kispolgári és „félértelmiségi-vidéki-újságíró" magatartása okozta ezt. Prieto elsőrangú nemzetgyűlési szónok volt, aki mindig megtalálta a helyes és gyors választ. Ő volt a kedvence annak a tisztviselőkből, kiskereskedőkből és kisiparosokból álló középosztálynak, amelyben szocialista vezérré nőtte ki magát. A háború első szakaszában Prieto jelenléte a hadügyminiszteri székben — íróasztala mögül lelkesítette a gyenge köztársasági minisztereket — éppoly kevéssé volt hasznos, mint Largo Caballero jelenléte a Sierra lövészárkaiban, ahol kék munkásruhát és széleskarimájú kalapot viselt. Fényképe így jelent meg az összes újságok és képeslapok első oldalán.

Noha minden okunk megvolt arra, hogy attól féljünk: Largo Caballero sem lesz képes a Népfront háborús erőit megszervezni a fasizmus ellen, nem volt más választásunk, várnunk kellett. Azokban a pillanatokban a nép őt jelölte ki arra, hogy a kormány élére álljon.

Mégis, sem előző tényked ése, mint munkaügyi miniszter, de még kevésbbé tanácsadói — akik már hosszú idő óta körülötte forogtak és nemrégiben már teljesen kezükbe vették az öregedő UGT főtitkár politikai akcióinak vezetését — nem nyujtottak elég biztosítékot arra, hogy Largo Caballero a kormány élén meg fogja állni a helyét. Olyan emberek, mint Luis Araquistain, akinek több ambíciója volt, mint elve és teljesen távolt állt a tömegektől, Carlos Baraibar, Aguirre, Llopis — mind gyökértelen vezérecskéi a szocialista pártnak, amelyben tevékenykedtek — Caballeróra gyakorolt befolyásukat — akinek „mindent készen adtak a kezébe" — felhasználták arra, hogy mint meleg fürdőben terpeszkedjenek el abban a hatalomban, amely becsületes és egyenes úton soha nem került volna a kezükbe.

Senki előtt nem volt titok, hogy az új miniszterelnök ezeknek az embereknek a kezébe adta magát és gyermekes hiúságában, mint sajátját fogadta el kamarillájának olyan önkényes határozatait, amelyeknek mibenlétéről sokszor fogalma sem volt. De súlyos pillanatokat éltünk és lehetséges volt, hogy az új kor-

mányelnök energikus és a nép méltóságához illő rendeleteket hoz majd és kormányzásával a spanyol népet a győzelemre vezeti.

Néhány nappal az új kormány kinevezése után Alfredo házában aludtunk — egyike volt ez azoknak a ritka alkalmaknak, hogy Ignacio hazajött pihenni — amikor úgy hajnali három óra felé megszólalt a telefon.

Ignacio szinte félálomban lement az alsó emeletre, ahol a készülék állott. Prieto hívta fel, hogy közölje vele: kinevezték a légihaderő parancsnokának. A minisztertanács éppen akkor kreálta ezt az állást, amely egyesítette magában a Nuñez de Prado tábornok tragikus halála óta üresen álló légügyi vezérigazgató tisztjét és a légihaderők katonai parancsnokságának a háború miatt megnövekedett munkáját.

Ignacio borzasztóan rosszkedvűen tért vissza a telefontól. Valójában már hosszú hetek óta ténylegesen az ő parancsnoksága alatt volt a jelentéktelen spanyol légihaderő, de egyidejűleg repült is és így megosztotta a többi pilótákkal a háború izgalmait. Ez a szünetnélküli tevékenysége néha lehetővé tette, hogy elfelejtse — ha csak pillanatokra is — az anyaghiányt és az ellenséggel szemben a levegőben mutatkozó és egyre növekvő alacsonyabbrendűségünket. Amikor most hivatalosan kinevezték a légihaderők parancsnokának (milyen nagy cím volt ez és milyen kicsinyek voltak azok a légihaderők!), kénytelen volt állandóan az irodájában ülni, ezernyi vezetőségi és szervezeti kérdéssel foglalkozni és különösképpen arra is rákényszerült, hogy a front minden részéről érkező állandó SOS-jeleket végighallgassa. Mert mindenünnen arra kérték, hogy küldjön légihaderőket, amelyek felett azonban nem rendelkezett.

— Nem vagyok elragadtatva tőle — dörmögte, miközben újra visszafeküdt az ágyba, hogy még egy keveset pihenjen.

Noha már akkor is kevés repülőgépünk volt, amikor Ignacio átvette új hivatalát, el sem tudtam volna képzelni, hogy csakhamar elérkezik az a nap, amikor férjem egy olyan légihaderőnek lesz a parancsnoka, amely csak egyetlen repülésre alkalmas gépből áll.

A katonai helyzet szeptember első napjaiban súlyosabbá vált és még a Fucar-közi menhelyünkön is érezni kezdtünk valamit a pillanat feszültségéből. A portugálok nyílt segítségével a lázadóknak sikerült két zónájukat — az északit és a délit — egyesíteniök és a nyugati front összeomlása után (amelyhez a badajosi vérengzés is hozzátartozott), a mórokkal és a légionisták-

kal megerősített lázadó csapatok, a külföldi légihaderők védelme alatt, szédületes gyorsasággal nyomultak Madrid felé. A bátor és lelkes, de szervezetlen milicisták teherautókon indultak a frontra, ám képtelenek voltak feltartóztatni a velük szemben álló fegyelmezett és jól fegyverzett hadsereget. Többek között azért is, mert a hősiesség és a személyi bátorság a modern háborúban nem elegendő.

Milicistáinknak mindenekfelett fegyverekre és fegyelemre volt szükségük. Az első szervezett csoport, amely példájával bebizonyította, hogy egy néphadsereg megteremtése nemcsak lehetséges, hanem szükséges is ahhoz, hogy sikeresen harcolhassunk a lázadók ellen, a kommunisták által megszervezett *Quinto Regimiento*, a híres Ötödik Ezred volt. Noha az ezredet a kommunisták szervezték, soraiba csakhamar az összes pártokból álltak be emberek, de sokan pártonkívüliek is, mind olyan férfiak, akik el voltak szánva arra, hogy megvédik a Köztársaságot és hazájuk függetlenségét.

Ez a katonai egység szervezettsége, fegyelme és hatékonysága miatt csakhamar nagy hírnévre tett szert. Az Ötödik Ezred volt az első, ahol a csapatokhoz politikai biztosokat neveztek ki. Ennek az volt a célja, hogy ezek erősítsék a legénység és a tisztek szellemi küzdőképességét. A legjobb katonák is megfutamodhatnak a gépfegyverek állandó tüze elől, ha rosszak a vezetőik és ha gondolataik közé beférkőzik a gyanú, hogy esetleg eláruljákőket.

Az Ötödik Ezred hamarosan jól megérdemelt hírnévre tett szert. Milicistái soha nem futottak meg fejvesztetten az ellenség elől, megmaradtak állásaikban és amikor hátrálniok kellett, ezt rendezett sorokban tették. A *Quinto Regimiento* nem kezdett rendszertelenül és összhang nélkül elszigetelt hadműveletekbe, nem bocsátkozott hasztalan összecsapásokba, mert az ilyesmi eredménytelen életáldozatot követelt volna. A politikai biztosok feladata az volt, hogy egyszerű és a katonák által is érthető szavakkal megmagyarázzák az embereknek, mi a spanyol háború jelentősége. Mit védelmeznek és melyek azok a hatásos és egyszerű módok, amelyek ezt a védelmet hatékonnyá teszik. Írni és olvasni tanították az írástudatlanokat. Amikor a front állt, katonai kulturális és politikai témákról tartottak előadásokat, törődtek a katonák testi és szellemi jólétével és anyagi szükségleteivel.

Az Ötödik Ezred példája megbolygatta más miliciák szerve-

zetét is. Sokan kezdték megérteni, hogy Spanyolországnak fegyelmezett néphadseregre van szüksége és azt, hogy végre szervezetten kell szembeszállnunk az ellenséggel. Persze a politikai biztosok oly hasznos tevékenysége ellen az ország különböző köreiből sok támadás is elhangzott, különösen az Aragoni Tanács vezetése alatt lövészárkaikban meghúzódó anarchisták és az olyan, a frontokon lévő miliciák részéről, ahol a vonalak a háború kezdete óta alig változtak. Ezeken a helyeken a környék parasztjai néhány csapattest rablásai miatt állandó félelemben éltek. Ezek teljesen megfosztották az elnyomott paraszti lakosságot még attól a Köztársaságba vetett kevés reménységétől is, hogy egyszer majd hozzájuk is elérkezik a felszabadulás és az igazság. Rajtuk kívül a hátvédnél, irodákban és kényelmes karosszékekben ülő katonák és civilek voltak ellenzői a politikai biztosok intézményének. De a frontokon a milicisták kezdték észrevenni, hogy az Ötödik Ezrednek kevesebb a vesztesége, mert megmarad állásaiban, mint más egységeknek, amelyek megfutottak az ellenség elől.

VIII.

A katonai helyzet pillanatról-pillanatra jobban kiéleződött. Egy szeptemberi éjjel — Madrid az új rendeletek értelmében teljes sötétségbe burkolódzott — átéltük az első légitámadást. A sötétben és a csendben szinte hallottam saját szívem dobogását. És ha egy bomba az ódon zárdába is belecsap? Ettől az éjszakától fogva féltem a kislányokat egyedül hagyni és már csak húzódozva mentem néha Alfredo lakásába, hogy ott Ignacióval találkozzam. Ignacio azonban meg volt győződve arról, hogy a háború sokáig fog tartani és Madrid helyzete a jelenleginél még sokkal válságosabb is lesz.

— Le kellene vinnetek a kislányokat a levantei tengerpartra — erősködött, valahányszor találkoztunk.

Amikor a Gyermekvédelmi Tanács egyik heti ülésén azt javasoltam, hogy távolítsuk el a gyermekeket a fővárosból, persze minden fejvesztettség nélkül és azzal az ürüggyel, hogy éghajlatváltozásra van szükségük, de azért is, mert a Levanteban és Katalóniában jobban tudjuk elhelyezni őket — az ott lévő néhány „buzgó" tisztviselő szememre vetette, hogy „rémhírterjesztő vagyok" és közölték velem, hogy a miniszterelnök nem engedi meg, hogy bárki is elhagyja Madridot, mert ez

riadalmat keltene a lakosság körében. Noha ezeket az indokokat teljességgel esztelennek tartottam, nem erősködtem tovább. Egy héttel később a Tanács titkára hivatott, és több olyan személy jelenlétében, akik javaslatomat ostobaságnak minősítették, megkérdezte, vajjon vállalnám-e háromszáz vagy négyszáz gyermek elhelyezését Alicante tartományban. Megkértek bennünket — az orvost, akinek a gyermekeket el kellett kísérnie és engem — hogy a lehető leghamarabb induljunk, hogy az elszállásolásra helyet találjunk. A Tanács magasrangú tisztviselői a búcsúzásnál még kedvesen biztatgattak:

— Majd meglátják, hogy nem találnak helyet, ahol a gyerekeket el lehet helyezni...

Amikor Alicanteba megérkeztünk, csodálkozva láttam, hogy ebben a tartományban alig érezni a háborút. A köztársaságiak az első pillanatokban már csírájában elfojtották a fasiszták felkelését és azóta babéraikon nyugodtak és azt várták, hogy a lázadókat a kormány székhelyén teljesen leverjék. Mintha a háború rájuk nem is vonatkoznék! Amikor azonban megismertettuk veluk a madridi helyzetet, valamint azokat a problémákat, amelyeket a gyerekek elhelyezésének szükségessége vetett fel — nemcsak a fővárosban, hanem az estremadurai országút összes falvaiban és városaiban —, Alicante népe és a tartomány városainak polgármesterei legmesszebbmenő támogatásukról biztosítottak bennünket és nagylelkű segítséggel igyekeztek mellénk állni. Az estremadurai falvak és városok lakossága, amikor a badajozi öldöklés híre eljutott hozzá, mindent otthagyott és elindult Madrid felé. Százával érkeztek naponta Madridba, alig több cókmókkal, mint ami éppen rajtuk volt, és ezeket a menekülteket azonnal el is kellett látni mindennel.

A tartomány különböző falvaiban, de különösen San Juanban, régi tulajdonosaik által elhagyott kertes házakat választottunk ki. Nem telt bele egy hét és már hatszázötven gyermeknek találtunk helyet. Matracokat és ágyakat rendeltünk és az orvossal, valamint azzal az önkéntes segítséggel, amelyet mindenütt felajánlottak nekünk, ezeket a házakat berendeztük a gyermekek befogadására.

Érkezésünk után tizenkét nappal ismét kimentünk az állomásra, hogy fogadjuk az első kétszáz, sápadt és szédülő gyereket. Szörnyen fáradtak voltak az egész éjszaka tartó utazástól. Sokan közülük akkor utaztak először életükben.

San Juan hatóságai a város zenekarát küldték ki eléjük az

alicantei állomásra, de ez még semmi sem volt ahhoz képest, ami a falu bejáratánál fogadott bennünket. Kezdetben finom, lassú eső szemerkélt, de csakhamar zápor lett belőle és bőrig áztunk. Háromszáz méterrel a falu első házai előtt az országút mindkét oldala mégis tele volt az iskolák fehérbe öltözött ifjúságával. Rajtuk kívül San Juan egész felnőtt lakossága is ott várta a „madridiak" érkezését. Alig maradt hely az autobuszoknak.

A madridi gyermekek sírtak a fáradtságtól és a meghatottságtól, egyikük-másikuk már az autobuszon elaludt. De nagyon tetszett nekik a fogadtatás, amely teljesen váratlanul érte őket és teljesen szokatlan volt számukra . . .

San Juan polgármestere, egy magas, sovány gépész, csak úgy sugárzott az örömtől. Nem tudtam neki megköszönni ezt a fogadtatást úgy, ahogy szerettem volna, mert úgy éreztem, hogy valami szorítja a torkomat és nem enged beszélni. Azt hiszem, mindannyian nagyon meghatottak voltunk. Amikor beértünk a faluba, az iskolába vezettek bennünket, ahol ízes reggeli várta a gyerekeket. Azok szegénykék azonban olyan fáradtak voltak, hogy egy falatot sem tudtak lenyelni.

A polgármester néhány egyszerű szóval köszöntötte az érkezőket. Spanyolországban, ahol a szűk és kicsinyes tartományi ellentétek annyira elválasztották az embereket egymástól, ez a szívből jövő, szerető fogadtatás valóban különleges volt.

— Itt boldogok lesztek, — mondotta az érkező gyermekeknek. — A mi gyermekeink várnak benneteket, hogy játsszatok velük. Itt majd elfelejtkeztek a bombákról és háborúról, mert hamarosan kidobjuk az országból ezt az egész gazember bandát, amely az idegenek támogatásával akarja Spanyolországot tönkretenni. Majd megtanuljátok szeretni a mi tengerünket és a mi földünket, míg Spanyolország minden vidékéről elindulnak az emberek, hogy vérükkel védelmezzék meg a ti Madridotokat, amely a miénk is. Itt soha nem fogjuk megengedni nektek, hogy szomorúak legyetek, mert máris mindannyiotokat szeretünk és úgy tekintünk benneteket, mintha saját gyermekeink volnátok.

A polgármester nem volt hozzászokva ahhoz, hogy kasztiliai spanyol nyelven tartson beszédet és mivel nem tudta tovább folytatni, karjába kapta az egyik madridi kisfiút és csattanós puszit nyomott az arcára. „Éljen a Köztársaság!

Éljen Madrid! Éljen Alicante! Éljen a Népfront!" — kiáltotta és nem tehetett mást, minthogy abbahagyta a beszédet, hogy hatalmas zsebkendőjével megtörölje szemét.

Később, a háború idején, amikor már mindenben hiány volt, a hadseregünk visszavonulni kényszerült és borúsnak láttam a jövőt, sokszor emlékeztem arra, mint várta Alicante népe az első madridi gyerekeket. És a könnyek, a mosolyok és az a zeneszó, amellyel a mi szegény madridi gyerekeinket maguk köré fogadták, még most is bátorságot és erőt öntenek belém. Azt a népet, amely ilyen forrón kívánja a szabadságot és az emberi méltóságot gyermekei számára, nem lehet legyőzni.

Ennyi érzelem teljesen megtörte a gyerekek ellenállását. Az volt a szándékunk, hogy amikor megérkeznek a házakba, amelyeket számukra kijelöltünk, azonnal lefektetjük őket. De elfelejtettük, hogy ezek a gyerekek nem szoktak hozzá az afféle házakhoz, mint amilyenekben — noha ízléstelen pompa közepette — a gazdag alicantei polgárok éltek, ám amelyek a madridi nép fiai számára csak a mesékben vagy a mozik vásznán léteznek.

Az érkezők között milicisták fiai is voltak és ezek a gyerekek mindenben különböztek azoktól, akik életüket a menhelyeken töltötték. A milicisták gyermekei nagy kíváncsisággal szemlélték a bútorokat, képeket és virágokat, és óvatosan mozogtak a tárgyak között. Bámulva meg-megérintették a dolgokat, mintha meg akarnának győződni arról, hogy valódiak. Ezzel szemben a menhelybeli gyerekeket nehezebb volt kordában tartani. Legtöbbjük először volt életében magánházban és soha sem tanulták meg, hogyan kell vigyázni a bútorokra. Ennek egyszerű oka az volt, hogy soha életükben nem volt semmijük és környezetükben soha nem akadt olyan tárgy, amely gondozásra vagy vigyázatra szorult volna.

E csöppségek romboló ösztöne elszomorított. Játékokat készítettünk és gyüjtöttünk össze számukra, s ezek kezeik között mintegy varázsszóra eltörtek vagy eltűntek. Míg a Madridi munkások fiai óvatosan kezelték a játékokat és a babákat, gondosan és figyelmesen forgatták a .könyveket, a többiek akiket soha nem tanítottak meg játszani, alig hogy kezükbe vettek valamit, máris eltörték vagy elrontották azt és csakhamar visszaestek szokott közönyösségükbe. Mindazok, akik akkor ellenszolgáltatás nélkül gondozták a Madridból kiürített gyermekeket, milyen türelemmel tűzték ki feladatul maguk elé,

hogy megérttessék ezekkel a csöppségekkel: ahhoz, hogy ezeket az új dolgokat élvezni tudják, meg kell tanulniok, hogy vigyázzanak is rájuk.

Már jó késő délután volt, amikor végre sikerült a gyermekeket lefektetnünk, hogy kipihenjék magukat és hogy mi is így kicsit nyugodtabban tudjunk lélekzeni és számbavehessük a helyzetet.

A frontról érkező hírek cseppet sem voltak megnyugtatóak. Míg a zenekar a himnuszokat játszotta, a polgármester a beszédét mondotta és a kicsinyek sírtak vagy végnélküli kérdéseket tettek fel, nem volt időnk erre gondolni. Ám amikor a gyermekek elaludtak, a Madridból jött, őket kísérő felnőttek, az orvos és én kicseréltük benyomásainkat.

A Madrid felé vezető estremadurai országút, amely már napok óta a lázadók kezén volt, szélesen, simán és minden jelentősebb akadály nélkül állt nyitva a főváros felé. Az országút mentén lévő falvakat, mielőtt elfoglalták volna, állandó bombázásnak vetették alá. Jaj volt azoknak, akik nem tudtak idejében elmenekülni! A lázadó hadoszlopok élén mór lovasok mentek és parancsnokaik gazdag zsákmányt ígértek nekik!

De a legrosszabb hír aznap mégis Toledo elvesztése volt. Hogy ezt a várost a lázadók elfoglalták, az tragikus emlékeztetője volt a kormány gyengeségének, vagy ha más szavakkal akarjuk kifejezni magunkat, „humánus" érzelmeinek. A fasiszták néhány tiszti-iskolással együtt bezárkóztak az Alcazárban és családjukon kívül magukkal vitték Toledo lakosságának egy részét, asszonyokat és gyermekeket is. A köztársasági kormány hetekig habozott, mielőtt véglegesen parancsot adott volna e lehetetlen helyzet megszüntetésére. Mindig valami előre nem látott eseményben vagy az idő múlásában bizakodott és azt várta, hogy a lázadók végre is meg fogják adni magukat. Ám nem így történt. Az alcazári felkelők hírt kaptak a lázadó csapatok gyors előrenyomulásáról és szilárdan elhatározták, hogy folytatják az ellenállást. A milicisták katonai tudás nélkül rendszertelenül támadták az erődöt. Persze eredményt nem értek el. A kormány pedig ahelyett, hogy az egyesített katonai támadás megindításához a kellő utasításokat megadta volna, mérlegelt és latolgatott. A Köztársaság kormánya nem volt olyan, mint a lázadók tanácsa: mi „emberségesek" voltunk!

Hiszen „védtelen asszonyok és gyermekek" is voltak az Alcazárban!

Amikor a lázadók Toledóhoz közeledtek, Largo Caballero sietve kuldönccel továbbíttatta a parancsot, hogy az erődöt robbantsák fel. De már túlságosan késő volt. A hosszú várakozástól felőrlődött idegzetű milicisták semmi konkrét hírt nem kaptak és így Toledót magára hagyták, még mielőtt az ellenség a város kapuja elé érkezett volna. Azok, akik ott maradtak, megfelelő felkészültség és eszközök nélkül kísérelték meg, az erőd felrobbantását. De már tulságosan sok időt vesztettek.

Franco csapatai azért szakították félbe előrenyomulásukat, Madrid felé, hogy alcazári társaikat felszabadítsák. Ezek bizonyára kevesebbet szenvedtek, mint a háború utolsó évében a spanyol asszonyok és gyermekek milliói. Franco elfoglalta Toledót.

Francónak ez az ál-bajtársiassága mentette meg Madridot. Ez adott időt arra, hogy a város védelmére felkészüljünk.

Arra gondoltam, hogy otthagyom a San Juanban és Alicante tartomány más falvaiban elhelyezett gyerekeket és visszatérek Madridba, ahonnan csak egy táskával a kezemben indultam el. Tervem az volt, hogy Concha Prietóval és a többi társnőmmel együtt ismét a kisebb gyerekekkel fogok foglalkozni, hiszen ezekről valakinek szintén gondoskodni kellett, míg szüleik dolgoztak. Már ki is kerestunk egy megfelelő épületet és Alicanteba való utazásom előtt megrendeltük a bölcsőket és bútorzatot egy százgyermekes napközi otthon részére.

A háború és az események gyors változásai minden tervünket megváltoztatták. A kormány elhatározta, hogy az összes gyermekeket elviszi a fővárosból és nemcsak — mint először tervezte — azokat, akik a menhelyeken és zárdákban éltek. Madridban lassan kevés lett az élelem, a levantei tengerparton pedig még mindig bőség volt. Az állandósuló légitámadások pedig alkalmatlanná tették a fővárost arra, hogy ott új gyermekotthonokat rendezzünk be Concha, aki kezdetben nem akarta elhagyni Madridot, megértette, hogy ellenállása hasztalan, mivel a Gyermekvédelmi Tanács a gondjaira bízott összes gyermekeket eltávolítja, Alicanteban pedig megfelelő öntudatos személyzetre volt szükségünk.

Ignació továbbra is Madridban maradt és én egyre csak arra vártam, hogy vele lehessek azokban a ritka pillanatokban, amikor pihenni hazajön. Ez a különélés még nehezebbé tette

helyzetünket. De valakinek mégis törődnie kellett hétszáznál is több személy elhelyezésével, táplálásával és meg kellett nyugtatni néhány nagyobbacska gyermek gyakran izgatott lelkiállapotát. Legtöbbjük úgy hagyta el Madridot, hogy azt sem igen tudta, milyen súlyos a helyzet. Nem éppen a legkisebb problémánk volt a ruházat kérdése. A gyerekek közül sokan félmeztelenül érkeztek a „kolóniákra", — amint ideiglenes berendezéseinket neveztük. A másik nehézség, amelybe ütköztünk, a tanítók hiánya volt. Pedig ha, amint azt várni lehetett, ez a helyzet tovább folytatódik, ezeknek a gyermekeknek, akik közt jócskán voltak tizenhárom-tizennégy évesek is, valamivel többet is meg kellett tanulniok, mint írni és olvasni.

Elhatároztam, hogy Alicanteban maradok és megkértem Ignaciót, hogy a következő csoporttal küldje le Lulit is. Amikor lányomat napbarnítottan és elégedetten láttam a vonatról leszállni, arra gondoltam, milyen jó volna, ha velem lakhatna. Ám abban a házban, ahol az én lakásom volt, a kórház is helyet kapott és az érkező gyermekek között új trachoma-eset is előfordult. Ezeket persze semmiképpen nem küldhettük vissza Madridba. Így hát Lulit egy másik kolóniában, Alicante külvárosainak egyikében helyeztem el ötven más gyerek között.

IX.

Már nem emlékszem, mikor kezdett szűkössé válni az élelem. A Lonja-piacra szoktam járni reggelenként Pacóval. Ez a remek fiú vezette azt az ócska, nyitott Buick kocsit, amelyet a polgármester a kolónia rendelkezésére bocsátott. Az autót megtöltöttük zöldséggel, gyümölccsel, hallal és tojással és a bevásárolt élelmiszert San Juanba való visszatérésünkkor szétosztottuk azokban a házakban, ahol a madridi gyerekek elhelyezkedtek. De eljött a nap, amikor Alicantéban nem lehetett tojást találni és másnap elfogyott a cukor, kezdett hiányozni az olaj, és már teherautóval kellett menni a falvakba, hogy valamit találjunk. A szenet magunknak kellett leraknunk, de még ez volt a legkisebb baj, mert egy napon már sem tej, sem cukor, sem kávé, sem krumpli, sem tojás, sem hús nem volt. És noha még találtunk valami rizsfélét és a veteményeskertekben még termett zöldség, ezek az árucikkek már nem kerültek be a Lonja-piacra és gazdaságról-gazdaságra kellett mennünk, hogy megkérjük a földműveseket: adjanak el nekünk egy kevés

babot vagy néhány paradicsomot, hogy a gyermekeket táplálni tudjuk.

Ekkor a „legyőzhetetlenek" csoportja — hét san-juani fiú — ajánlkozott, hogy önkéntes rohammunkával vasárnaponként bejárja a környék gazdaságait és ott zöldség- és gyümölcsféléket kér a gyermekek számára. A „legyőzhetetlenek" eddig még mindig ellátták az éléskamránkat, de most ők is vígasztalanul tértek vissza. Még a legjobb akaratú emberektől sem tudtak élelmiszert kapni, mert azoknak maguknak sem maradt semmijük s maguk is csak a kertek gyümölcsöseiből táplálkoztak.

Egy napon Paco futva jött a kórházba, ahol az egyik gyereknek a szemét mostuk.

— Élelmiszerrel megrakott hajó érkezett Alicanteba! Egy orosz hajó!

Paco híre, mint a meggyujtott lőpor tüze terjedt el a kolóniákban. Az összes gyerekek látni akarták a hajót és a nagyobbacskák hajlandók voltak tizennégy kilométert gyalog megtenni — ilyen távolságra volt a kikötő —, hogy elegendő pénzünk maradjon, a kisebbek és a „kisasszonyok" számára a villamosutazásra. De mind mégsem tudtak elmenni és ők választották ki maguk közül minden házból a legidősebbeket. Alicante egész lakossága ott volt a kikötőben és leírhatatlan lelkesedéssel fogadta a *Névát*. Ezt a lelkesedést nemcsak az élelem érkezése okozta (amire bizony nagy szükségünk volt már), hanem az is, hogy ez a hajó meggyőzött bennünket arról, hogy akad még egy nép a világon, amelyik gondol ránk és ilyen kézzelfogható módon bizonyítja be együttérzését velünk.

A gyerekek olyanok voltak, mint a bolondok. Mindenáron beszélni akartak a tengerészekkel, virágot akartak vinni nekik a kertből és megéljenezték a kapitányt. Alicante népe lampionokkal és virágfüzérekkel díszítette fel a kikötőt. És milyen zavarban voltunk, amikor megtudtuk, hogy Odesszában három nap alatt rakodták be a hajót és a berakodásnál asszonyok is segítettek: éjjel-nappal dolgoztak, hogy az élelmiszerek minél hamarabb megérkezzenek! Mert bizony Alicanteban egyáltalán nem rakodták ki ilyen gyorsan az árut. Az történt ugyanis, hogy a szovjet munkások a hajón hatalmas mennyiséget küldtek abból az élelmiszerből, amely az ő hazájukban helyettesíthetetlen táplálékot jelent: több tonna vajat. Nekünk viszont olyan kevés szerencsénk volt, hogy a lázadás kitörésekor a hűthető vagonok a felkelők által elfoglalt területeken maradtak. Alican-

teban a vajat nem lehetett kirakodni, amíg a legnagyobb sietséggel néhány hűtőházat be nem rendeztek, hogy ezt a kincset megfelelő módon tárolják. A kapitány egy szót sem értett spanyolul és kétségbe volt esve, mert nem fért a fejébe, miért késünk ennyire a kirakodással. És mivel a vajat nem lehetett Alicanteből elszállítani, a kolóniák gyermekei éjjel-nappal vajat ettek és amit Madrid elvesztett, azon mi híztunk meg.

De sem a kapitány kétségbeesése, — amíg csak valakit nem találtunk, aki lefordította neki oroszra a késlekedés okát —; sem a „vajnehézségek" nem hűtötték le Alicante lakosságának lelkesedését. Éjjel a gyerekek és a felnőttek az összes falakat teleírták: Éljen Oroszország! Éljen a Szovjetunió!

— Milyen nagy szükségünk volt erre! — mondotta nekem az orvos, miatt néztük, hogy a tej-, kakaó- és húskonzervek ezreit rakják le a hajóról. — De azért én mégis jobban szerettem volna, ha repülőgépeket küldenek ...

Nagyot sóhajtottam és csak bólogattam. Mindannyian egy véleményen voltunk, de megértettük és örültünk annak, hogy barátunk, a Szovjetunió tovább folytatja helyes politikáját. A Benemavatkozási Egyezmény, ez az angol politika boszorkánykonyhájából kikerült Leon Blum-találmány, azért készült, hogy „megakadályozza és megállítsa" Spanyolország fegyveres elözönlését Hitler és Mussolini csapatai által. Mindenki tudja már, hogy olasz csapatok érkeztek a félszigetre, hogy a fasiszták válogatott emberekből megalakították a hírhedt Kondor-légiót, kizárólag azért, hogy ezek Spanyolország ellen harcoljanak. Mindenki tudta, hogy német és olasz repülőgépek bombázták a falvakat és városokat, mielőtt azokba a lázadók bevonultak. De mi történt volna, ha a Szovjetunió megtagadja a Benemavatkozási Egyezmény aláírását? Az angol kormány csak arra várt, hogy a spanyol polgárháborút a világ szeme előtt két ideológia: a fasizmus és a kommunizmus küzdelmének állíthassa be!

Nem, a Szovjetunió nem törekedett arra, hogy Spanyolországot uralja. Semmi szüksége nem volt arra, hogy beavatkozzék a spanyol belügyekbe, mint azt Németország és Olaszország tette. Egyéb okoktól eltekintve azért sem, mert az Ibériai-félszigeten sem a nyersanyagok, sem a stratégiai támaszpontok nem érdekelték. Ezenkívül még földrajzilag is nagy távolság választotta el tőlünk. A Szovjetunió az utolsó évek folyamán állandóan a kollektív biztonságért harcolt és politikája igyekezett megakadályozni a támadásokat: azért küzdött, hogy

a háborúk ne terjedhessenek el. Amikor a Benemavatkozási Bizottsághoz csatlakozott, azt remélte, ezzel kényszerítheti az egyezmény többi aláíróit is, hogy azok az egyezmény feltételeit betartsák. Amíg minden kísérlete nem vallott kudarcot arra nézve, hogy megakadályozza, hogy Olaszország és Németország továbbra is fegyverekkel és emberekkel lássa el a lázadókat — és hogy Franciaország és Anglia azonkívül, hogy szemet hunynak efelett, még áldásukat is adják a fasiszták tevékenységére, — a szovjet kormány nem adhatta el nekünk azt a hadianyagot, amelyre szükségünk volt.

Azokban a pillanatokban, mint annyi más alkalommal később a spanyol háború folyamán, többször hallottam olyan emberektől, akik valóban ismerték a helyzetet és annak minden részletét, hogy nekünk jobb lett volna, ha valóban sikerül megakadályozni, hogy a lázadók továbbra is külföldi segítséget kapjanak és rá tudjuk kényszeríteni a beavatkozó külföldi hatalmakat, hogy minden emberüket és hadianyagukat kivonják Spanyolországból. Ebben az esetben még a baráti államoktól sem kellett volna fegyvert vásárolnunk. Szemtől-szembe, csak azokkal a fegyverekkel, amelyekkel mindkét fél a lázadás kezdetekor rendelkezett, a köztársasághű csapatok és a spanyol nép viszonylag rövid idő alatt le tudta volna verni a lázadókat.

Örömmel fogadtuk a *Névát,* amely fegyverek helyett élelmiszereket hozott nekünk. Londonban ugyanazon a héten a Benemavatkozási Bizottság keménykalapos és esernyős diplomatái összegyűltek és nem voltak hajlandók magukévá tenni a Szovjetunió vádját, amely szerint Németország és Olaszország megszegik az egyezményt. Bármelyik spanyol gyerek meg tudta volna mondani, hogy a *JU 52* és a *Savoya* gépek, amelyek Spanyolország városait bombázták, német és olasz repülőgépek. Még Mussolini újságjai is beszélni kezdtek spanyolországi „önkénteseikről". Ám mégis, Londonban a Foreign Office-nak minderről nem volt tudomása; Párizsban néhány ember, aki magát szocialistának nevezte, sorsára hagyta Spanyolországot; és Washingtonban a kongresszus tagjai, akik annyira szeretnek beszédeket tartani a „demokráciáról", örömmel megszavazták a törvényt, amelyek értelmében nem engedtek Spanyolországnak eladni olyan fegyvereket, amelyekre annak azért volt szüksége, hogy *saját* demokráciáját megvédje.

Alicante lakosai közül sokan nem is hallottak még a Szovjetunióról, amíg a *Néva* be nem futott a kikötőbe. A városban

aránylag kevés kommunista volt és az egész nép mégis örömkönnyeket sírt a mólón, tapsolt és rekedtre kiabálta magát: Éljen a Szovjetunió! Éljen Oroszország!

X.

Nemcsak a *Néva* élelmiszerszállítmányára volt szükségünk, hanem arra az akaraterőre és reménységre is, amelyet e szolidáris cselekedetével ismét felkeltett bennünk. Mert Madrid helyzete napról-napra válságosabbá vált. Concha Prieto és Azaña köztársasági elnök fiatal felesége, akik San Juanban az egyik kolóniát vezették, a polgármesterrel vitatták meg, milyen súlyossá teszi a helyzetet a fasiszták gyors előrenyomulása. Blanca, Concha beteges nővére is leköltözött San Juanba.

Ignaciótól csak nagyritkán kaptam hírt. Concha csak úgy, mint én, nagyon el volt foglalva a gyermekekkel és így alig láthattuk egymást. Emiatt aztán csak hébe-hóba kaptam újabb híreket tőle. Ő apjától, a tengerészeti és légügyi minisztertől értesült az eseményekről. Ám még így is számot adhattunk magunknak arról, mennyire kiéleződött a katonai helyzet. Franco tábornok csapatai könyörtelenül nyomultak Madrid felé. A légitámadások megszakítás nélkül folytatódtak és a köztársasági Spanyolország minden sarkából bombák sebzette asszonyok és gyermekek segélykérő kiáltása hallatszott.

Október közepe táján váratlan esemény történt kolóniánkon és én megvallom, egy kissé elvesztettem a fejemet. Kezdtem észrevenni, hogy Concha Prieto furcsán viselkedik. Úgy látszott, mintha kerülné, hogy beszélnie kelljen velem. Tudtam, hogy apja állandóan értesíti az eseményekről és családjuknak egy barátját le is küldte San Juanba, közölje lányaival: ő képtelen nyugodtan dolgozni, ha arra kell gondolnia, hogy lányai veszélyben vannak. Prieto azt kívánta, hogy két lánya hagyja el Spanyolországot. De én ismertem Conchát és nehezemre esett elhinni, hogy beleegyezik apja kérésébe. Láttam azt a lelkesedést és szeretetet, amellyel a gyermekeket gondozta és azt hittem, hogy semmiképpen nem lesz hajlandó itthagyni bennünket. Ezenkívül Concha teljesen ellentéte volt annak, amit általában gyáva nőnek neveznek. Helyzetünket össze sem lehetett hasonlítani a madridi asszonyok helyzetével. Ezek, amikor az ellenség a város kapui felé közeledett, barrikádokat emeltek az utcán, segítettek a férfiakat a főváros védelmében és nem volt, aki

elmozdíthatta volna őket Madridból. A mi munkánk a gyermekek mellett, — noha nem volt benne semmi romantika, sem hősiesség, — a veszélyes zónán kívül helyezett bennünket. Mégis olyan feladat volt ez, amelyet valakinek szintén el kellett végeznie és amelyet nem hagyhattunk ott.

Amikor észrevettem Concha aggódó arckifejezését, valahányszor apjától küldönc érkezik, megértettem, hogy valami igazságnak kell lenni a róla keringő hírekben.

Mi, akik elkezdtünk a Fucar-közi menhelyen a kislányokkal foglalkozni, megcsalva éreztük magunkat, amikor Zenobia és Juan Ramón Jiménez becsomagolták bőröndjeiket és azzal az ürüggyel, hogy Alicanteba utaznak, sietve elhagyták Spanyolországot. Zenobia néhány napig segített nekünk a régi zárdában és később ő és férje tizennégy kis gyermeknek adtak helyet két bútorozott lakásukban, ahol ők maguk gondozták őket. Távozásuk nyílt szökésnek volt minősíthető és ez nekem komoly bánatot okozott. Noha az utolsó hónapokban politikai nézeteltérések mutatkoztak közöttünk, én Zenobiát ugyanúgy szerettem, mint azelőtt. Jelenléte Spanyolországban nagyon hasznos lehetett volna, hiszen Zenobia energiája és cselekvőképessége a háború alatt nagy feladatok elvégzésére lett volna hivatott. Ha Antonio rúban. Antonio Machado személye szimbóluma volt a legjobb, Machado dícsőséges példaadására gondolunk, levonhatjuk azt a következtetést, hogy a költőkre is szükség volt a spanyol hábolegigazibb spanyol értelmiségieknek. Sem erkölcsileg, sem fizikailag soha nem hagyta el a függetlenségéért küzdő spanyol népet, életét és energiáját spanyol földön, a spanyol népért állította szolgálatba és Katalónia elvesztése után száműzetésbe ment meghalni. Machado férfias magatartásával ellentétben akadtak olyan spanyol értelmiségiek is, akik a háború kezdetétől fogva túlságosan „finomnak és érzékenynek" tartották magukat ahhoz, hogy a háború szörnyűségeit elviseljék. Ezek a lehető legnagyobb sietséggel külföldre távoztak és ott diszkrét hallgatásba merültek. Mások, hogy gyávaságuk számára ürügyet találjanak, nemcsak a kormány, de a spanyol nép hitelét is rontották — azét a népét, amelynek vére folyt ereikben és amelyből Spanyolország minden valóban nemes hagyománya ered. Az előbbiek magukban lassan-lassan elismerték *tévedésüket* és szintén lassan-lassan kezdték nyilvánítani véleményüket: igaznak tartják a nép ügyét és mellé állnak. Az utóbbiak beburkolóztak „felsőbbrendű emberi" mivoltukba és azt hirdették, hogy ők fölötte állnak mindennek. Ezekből alakult ki az a valami, amit sajátmaguk

harmadik Spanyolországnak neveztek el. Ezek az értelmiségiek ma is hazátlanul bolyonganak a nagyvilágban és noha némelyik útlevelében nemzetisége még spanyolnak van feltüntetve, már elvesztették minden reményüket, hogy Spanyolország valaha is olyan legyen, amilyennek ők szeretnék: olyan ország, amelyben kizárólag csak az a féltucat „nagy koponya" él, akik szerintük a *harmadik Spanyolországot* alkotják.

De mit tesz Concha?

— Apám nem veszi észre, hogy mit jelent az, ha most arra kényszerít bennünket, hogy külföldre menjünk élni — mondta nekem egy napon, amikor meglátogattam és nagyon bánatosnak láttam. — Én semmiképpen nem akarok elmenni és ezt már meg is mondtam neki.

Azt hittem, az egész ügy ezzel be is fejeződött. Ám néhány nappal később egy reggel hat óra felé az éjjeli őr keltett fel:

— Kisasszony! Kisasszony! Concha Prieto házának a szakácsnője üzeni, hogy tessék gyorsan odamenni!

Szinte félálomban öltöztem fel és átmentem arra a kolóniára, amelynek vezetésével Concha Prietót bízták meg. Tudni akartam, mi történt. Talán hirtelen megbetegedett valaki?

Amikor beléptem a házba, azonnal megütötte a fülemet a huszonkét kislány sírása és a szakácsnő jajgatása. A szakácsnő jött elém. Meg-megtört szavaiból s a nagyobbacskák síró beszédéből megértettem, hogy Concha és Blanca Prieto, valamint Azaña felesége eltávoztak.

— Egy autó jött értük, az elnök úr titkárának a kocsiján mentek el — nyögte a szakácsnő.

— Igen, kisasszony, Prieto úr titkára jött értük, az, aki már máskor is volt itt — vágott szavaiba a kislányok egyike.

— És a Concha kisasszony folyton csak sírt és azt mondta, hogy nem akar elmenni. De nekünk megparancsolták, hogy feküdjünk le — tette hozzá egy másik kislány.

— De miután a kislányokat lefektettem, a konyhában voltam és hallottam, amit az ebédlőben beszéltek. Concha kisasszony nem akart elmenni és azt mondta, hogy ez szégyenletes cselekedet volna. Az az úr akkor elment és néhány óra mulva az alicantei kormányzóval jött vissza. Noha a kisasszonyok már visszavonultak a szobájukba, még nem feküdtek le, mert amint én az ajtót kinyitottam, mindannyian felöltözve jöttek ki az urak elé. Nekem azt mondták, menjek haza, mint minden este, még sem tudom, miért nem mentem, hiszen itt lakom egész közel...

— Rendben van, de hát mi történt? — vágtam türelmetlenül szavaiba, míg a kislányok újabb zokogásba törtek ki és azt mondták:

— Jönnek értünk a fasiszták!

— Hallottam, amint a kormányzó úr azt mondta Concha kisasszonynak, hogy ezt a parancsot a papája adta és ezt teljesítenie kell. Concha tovább is sírt és azt mondta: miért nem maradhat itt, mint a többi asszonyok, hogy ő is segítsen megnyerni a háborút. (A szakácsnő itt hisztérikus rohamot kapott.) Én nem tudom, mit mondhatott nekik az az úr, de végül is meggyőzte őket. — Mindannyian elmentek vele az autón. Azt hiszem, azt mondhatta, hogy a fasiszták még ma kikötnek Alicanteban és ha nem mennek el, meg fogják ölni őket...

— Kisasszony! Kisasszony! Mindannyiunkat meg fognak ölni! — kezdtek ismét zokogásba a kislányok, akiket valószínűleg a szakácsnő hisztérikus rohama is megijesztett.

— Itt senki nem fog megölni senkit! Gyerünk, nyugalom és ne bolondozzatok! — kiáltottam, látván, hogy ha nem vetem latba minden tekintélyemet, ezek kollektív idegrohamot kapnak.

Szerencsére ezekben a napokban egy másik „felelős" és fiatal lány is San Juanban volt. Ez egy más megyében lévő kolóniát vezetett és ismerte ezeket a kislányokat, mert ő kísérte a csoportot Madridból idáig. Megkértük, hogy pillanatnyilag vállalja ennek a háznak a vezetését és neki végre sikerült nagy tapintattal lecsillapítani a szakácsnőt és a huszonkét kislányt.

Prieto két lánya és Azaña felesége azon a különleges utasszállító repülőgépen utaztak el, amelyet Prieto tengerészeti és légügyi miniszter személyesen küldött értük Alicanteba.

Az összes gyermekek, a szakácsnő és San Juan lakói, akik — nem tudom hogyan — velünk egyidőben tudták meg a hírt, ebből azt a következtetést vonták le, hogy ha Prieto ilyen hirtelen elviteti innen a lányait és Azaña elnök a feleségét, ez csak azért lehet, mert szörnyű veszélyben vagyunk. A huszonkét kislány idegrohamát hasonlítani sem lehet ahhoz a pánikhoz, amely erre a hírre San Juanban kitört és futótűzként egész Alicante tartományt elárasztotta.

Azon a napon lövészárkokat kezdtek ásni a sanjuani tengerparton és a polgármester parancsot adott, hogy az összes férfiak segítsenek. Az asszonyok azt kérdezték, hova rejthetnék gyermekeiket a bombák elől. De minden hír közül az terjedt el leggyorsabban, amely szerint a lázadók Mallorca felől elindulva, a san-

juani tengerparton akarnak kikötni. Tulajdonképpen ha ezt valóban végrehajtják, vállalkozásuk sikerrel is járhatott volna, mert ezen a vidéken semmiféle védelmi állás nem volt és az a lövészároksorozat, amelyet még aznap megástak, az egyetlen védekezési kísérlet volt, mindaddig, amíg én Alicanteban tartózkodtam.

Noha ez a „menekülés" szörnyű hatást keltett bennünk, gyerekeket gondozó felnőttekben, mégis megegyeztünk abban, hogy nem tulajdonítunk fontosságot neki és igyekszünk a kicsinyekkel elfelejttetni félelmüket, valamint megkíséreljük megnyugtatni Alicante és San Juan lakosságát. Egyetlen üzlet nem akadt, ahol amikor bementünk vásárolni, ne a történtekről beszéltek volna.

Amikor már végre sikerült megnyugtatni a többieket és részben önmagunkat is, megjött a hír, hogy előző nap, október 21-én, Cartagenát szörnyű légitámadás érte. A fasiszták bombáikat a város közepébe dobták le, egész utcákat romboltak le és az áldozatok száma igen-igen magas volt.

Amikor ez a hír fülembe jutott, borzasztó aggodalom fogott el. Tudtam, hogy Ignacio az alcazáresi repülőtéren van és Cartagenában, egy szállodában alszik, mivel a légügyi szolgálat több egységét helyezték át a Központból Cartagenába és a repülőtéren a túlzsúfoltság miatt nem akadt hely számára.

Ha most visszagondolok az egészre, gondolataim fantasztikusnak tűnnek fel előttem. De azokban a pillanatokban, amikor a közlekedés és hírszolgálat természetes nehézségeivel kellett megküzdenünk, a barátnőink távozása által okozott idegesség, a gyermekek megnyugtatására kifejtett erőfeszítés, valamint a légitámadás híre okozta felháborodás — az első hírek szerint a bombázásnak többszáz áldozata volt — és Ignacióért érzett állandó aggodalmam képzelteték el velem mindjárt a legroszszabbat és ez okozta, hogy teljesen elvesztetlem nyugalmamat.

Rohantam a telefonhoz, hogy az alcazáresi repülőteret felhívjam. Kezem remegett és alig tudtam tartani a hallgatót. A kormányzó végre megadta a távolsági beszélgetéshez szükséges engedélyt. A távolsági beszélgetéseket, ha csak nem egészen sürgős és súlyos esetben, magánosok számára nem engedélyezték. Az alcazáresi repülőtér mással beszélt. Vártam egy negyedórát. Húsz percet. A vonal továbbra is foglalt maradt.

— Kössön össze Madriddal, a hadügyminisztériummal — kértem a telefonost. Ám ismét külön engedélyt kellett kérnem.

Amíg a hívásra vártam, belepillantottam a reggeli lapokba, amelyeket még nem olvastam és amelyek ott feküdtek az asztalon.

„Az ellenség Madrid kapui előtt áll", hangzott az egyik újság főcíme: „A munkás-miliciák kényszeríthetik arra, hogy meghátráljon. Ez csak akarat kérdése."

„Elérkezett az óra, hogy rohamcsapataink szembeszálljanak a fasiszta erőkkel..." — írta egy másik.

— Madrid, halló itt Madrid — hallottam végre a telefondrót másik végéről. A hadügyminisztériummal beszéltem.

— Kapcsoljon a légi haderők parancsnokához — mondtam én, csaknem lélekzet nélkül, de igyekezve nyugalmamat megőrizni.

A vonalban hallatszó zajok miatt nehéz volt felismerni a hangot, amely a telefonból válaszolt.

— Ignacio, Ignacio! — kiáltottam, de nem Ignacio volt. — Ki beszél? — kérdeztem a hangot.

— Aboal őrnagy.

— Hol van Hidalgo de Cisneros? Hol van Ignacio? — kérdeztem én, már alig tudva visszafojtani könnyeimet.

— Nem tudom — felelte és letette a hallgatót.

Kezdetben ez a név nem sokat mondott nekem, de hirtelen szörnyű gyanú támadt bennem. Ez ugyanaz az ember volt, aki aláírta azt a levelet, amelyet Ignacio még Rómában kapott. A levelet, amelyben büszkén közölte velünk, mint bombázta Oviedót egy csoport pilóta, akik között ő is ott volt és miképpen sikerült megtörniök ezzel 1934-ben az aszturiai bányászok ellenállását. Ezt a levelet különböző papirok között én emlékképpen megőriztem.

Szóval, ha egy fasiszta repülőtiszt felel nekem a légihaderő parancsnokának irodájából, a madridi hadügyminisztériumból, ez azt jelenti, hogy a fasiszták az Ötödik Hadoszlop segítségével hatalmukba kerítették Madridot. Semmi kétségem nem lehetett afelől, hogy ez a repülőtiszt is egyike volt az Ötödik Hadoszlop tagjainak, habár nem harcolt nyiltan a lázadókkal. Mert egy ember, aki olyan levelet ír, amelyben örömét fejezi ki az iránt, hogy a reakciónak sikerült elfojtani az aszturiai bányászok felkelését és azzal kérkedik, hogy ezeket a bányászokat bombázta, nem lehet más, mint fasiszta. Mindezek a gondolatok egy másodperc töredéke alatt futottak át agyamon.

Kiszaladtam a garázshoz, megkerestem Pacót és megkértem, vigyen azonnal az alicantei kormányzóhoz. Ekkorra már a kis Morris-kocsi, amit Ignacióval oly nagy öröm közepette vásá-

roltunk Olaszországból való visszatérésünk után, a kolóniák szolgálatában állott a Buick helyett, amelyet a polgármester visszavett tőlünk, mert arra máshol volt szükség.

Nem akartam szükségtelenül riadalmat kelteni. De meg voltam győződve arról, hogy véletlenül és csak azért, mert a telefonösszeköttetés még nem szakadt meg, szenzációs felfedezést tettem. Ha még nem is egész Madrid, de legalább is a hadügyminisztérium az Ötödik Hadoszlop kezén van.

A kormányzónál éppen látogató volt. Ám amikor magántitkárán keresztül, akit én jól ismertem, értesült arról, amiért jöttem, azonnal beengedett irodájába. Nem, ő nem tudott semmiről és nem volt semmi híre arról, hogy az Ötödik Hadoszlop fellázadt volna Madridban.

— Hívja fel a hadügyminisztériumot innen az én telefonomról — mondta nekem. Asztalától, amely mellett beszélgettünk, az iroda végén lévő ajtó felé indultam, amely abba a kis szobába nyílt, ahol a telefon volt elhelyezve. Így, gondoltam, nyugodtabban beszélhetek. Felkelt, hogy kinyissa nekem az ajtót. Az asztalon egy revolver feküdt, amelyet épp az előbb hoztak be neki és amelynek kezeléséhez nem igen lehetett hozzászokva. Amikor az asztaltól felállt, tudattalan mozdulattal félretolta a revolvert és az magától elsült, pontosan abba az irányba, ahol egy pillanattal előbb még én álltam. Szerencsére senkiben sem tett kárt. A két titkár és a várószobában lévő személyek berohantak az irodába, hogy megtudják, mi történt.

Ez a lövés éppen az ellenkező hatást váltotta ki belőlem. Hirtelen rájöttem, hogy félelmem mennyire alaptalan és idegességem mintegy varázsütésre elmúlt. Teljesen visszanyertem nyugalmamat és végtelenül szégyeltem magam, hogy ennyire nem tudtam uralkodni magamon és eszem teljesen cserben hagyott. Megértettem, hogy a legkevesebb, amit ezekben a pillanatokban tehetek az, hogy megőrzöm hidegvéremet.

Indalecio Prietóval csaknem azonnal összeköttetést kaptam. Ignacio az alcazáresi repülőtéren volt, de nem történt semmi baja és Madrid persze, hogy már napok óta veszélyben van a fasiszták előrenyomulása miatt! De sem az Ötödik Hadoszlop nem lázadt fel, sem semmi hasonló dolog nem történt...!

Arról a repülőtisztről pedig, aki az előbb válaszolt nekem a telefonba, hasztalan szóltam volna. Tulajdonképpen nem is tudtam volna, hogy mit mondjak. Bizonyára ez is egyike volt azoknak a fasisztaérzelmű tiszteknek, akik azért, mert a háború

kitörésekor éppen Madridban tartózkodtak, külsőleg hűségesnek mutatkoztak a Köztársaság iránt. Egyszerűen ő is kihasználta a kormány mulyaságát, amelyért oly drágán kellett később megfizetnünk.

Holtfáradtan érkeztem haza. Tele voltam aggodalommal Madrid helyzete miatt és nem tudtam másra gondolni. Este szokás szerint bekapcsoltuk a rádiót, hogy meghallgassuk az utolsó híreket. A Pasionaria hangját hallottuk. Hangjából, azokban a pillanatokban, amikor az ellenség Madrid kapui felé közeledett, a nép bátorsága és a spanyol asszonyok aggodalma csengett. A gyermekek körülülték a rádiót. A szakácsnő bejött a konyhából, Paco a garázsból. Egységes kis csoportot alkottunk, és megfeszített figyelemmel hallgattuk Dolores Ibarruri szavait!

— Nem törnek át! — Erős és csengő hangja betöltötte a szobát és mint a reménység villamos-árama fonódott körénk. Szinte anélkül, hogy magunk észrevettük volna, amint a széken ültünk, kis, lelkes mozdulatot tettünk. A gyerekek a földre telepedtek és a rádiókészüléket nézték. Nem tudták megérteni, hogy jut el ez a hang hozzánk.

Egy ilyen izgalmas nap után a Pasionaria hangja tette lehetővé, hogy ismét bízzunk Spanyolországban és önmagunkban.

— A fasiszták nem törnek át! És nem törnek át, mert nem vagyunk egyedül...

A szakácsnőre néztem. Kezeit fonta össze, azzal az egyszerre lemondó és bizakodó mozdulattal, amely annyira jellemző a spanyol asszonyokra. Nekitámaszkodott a falnak és ajkai öntudatlanul is a Pasionaria szavait ismételték.

— Nem szabad becsapnunk önmagunkat. Nem szabad elfelejtenünk, hogy Madrid veszélyben van. És hogy ez a veszély elmúljék, az Madrid népétől és csakis Madrid népétől függ... Az egész madridi népnek, nőknek és férfiaknak egyaránt meg kell tanulniok a fegyverek kezelését!

Pacónak csillogtak a szemei és kezét a szája elé tette. Dolores hangja magabiztosan, erősen, szinte elektromos rezgéseket keltve bennünk, tovább folytatta:

— Gyermekeink élete és jövője függ tőlünk. Ezekben a pillanatokban nem lehet habozni, sem félénken cselekedni. Mi, asszonyok, követeljük, hogy a férfiak bátrak legyenek! Meg kell értetnünk velük, hogy egy férfinak tudnia kell méltóan meghalni. Inkább leszünk hősök özvegye, mint gyávák feleségei

XI.

Alicanteban nem tudtuk, hogy Madridban már elkezdődött az élethalál küzdelem. A gyermekkolóniák rendesen működtek és én felhasználtam egy Albacete felé induló autót, hogy Ignaciót, akit Madridból való elutazásunk óta nem láttam, meglátogassam. Az egész légügyi szolgálatot áthelyezték délre és Albaceteben állították fel a parancsnokságot. Kora délután indultunk el San Juanból, még mielőtt a rádióban meghallgathattuk volna a Madrid ellen irányuló ellenséges támadás fontosságáról szóló híradást. Az út négy óra hosszat tartott és amikor megérkeztünk, a száraz levegőjű városban már sötét volt... Ignacio nem volt a szállodában, de a hotelszolga felvezetett a szobájába. A csúnya és ormótlan bútorokat nézegettem, a tompafényű vaságyakat, a töredezett mosdót, amelyen a két csap közül az egyik felett „hideg", a másik felett „meleg" felírás állott, noha mind a kettőből jéghideg víz csurgott vékony sugárban... Ekkor Ignacio kinyitotta az ajtót.

Feléje fordultam. Két hónapja nem láttuk egymást és a háború előtt még két hétre is alig váltunk el. Elsőnek azt vettem észre rajta, hogy nagyon sok ősz szál van a hajában. Utána az arcára néztem, kicsit soványabb volt, mint azelőtt és szemeiből mély aggodalom és fáradtság tükröződött.

Első látásra úgy tűnt nekem, mintha beteg volna. De amikor beszélni kezdett, észrevettem, hogy hangja megőrizte régi csengését. Nemrégiben nevezték ki ezredesnek, de a szvettere fölött lévő öreg pilótaruhán még továbbra is az őrnagyi rangjelzést viselte.

Oly nagy örömet okozott nekünk, hogy ismét együtt lehetünk, hogy néhány másodpercre talán még a háborúról is megfeledkeztünk.

— Lemegyünk vacsorázni — mondta Ignacio —, mert noha éjjel még vissza kell mennem a parancsnokságra, vacsora közben kibeszélhetjük magunkat. Holnap, mint minden nap, Madridba kell mennem.

A szálloda halljában ittuk meg a kávét. Ez a helyiség olyan volt, mint egy családias katonai tábor. Az egyik sarokban több pilótafeleség ült hintaszékekben. Kötöttek. Az asztalok között gyerekek játszottak. Három vagy négy külföldi újságíró beszélt, ivott vagy jegyezgetett egy másik asztal körül, míg egy távolabbi csoport felől francia, német és olasz szavak hallatszottak. Ezek voltak a *nemzetközi* önkéntesek. A fasiszta és a demokratikus

országokból jött férfiak, orvosok, írók, ügyvédek, munkások. Ezek a minden társadalmi osztályhoz tartozó emberek többezer kilométert tettek meg, hogy Spanyolországban a demokráciáért harcoljanak.

Másnap Ignacio megkért, hogy látogassam meg az egyik albacetei kórházat, ahol néhány sebesült pilóta feküdt. Megállapítottam, hogy elhelyezésük sok kívánnivalót hagy hátra. A városban kevés volt a víz és mivel a frontszakaszból tobb kórházat hátrahoztak, az albacetei kórházak zsúfolásig megteltek.

Aznap éjjel vacsora közben elmondtam Ignaciónak látogatásom eredményét.

— Kórházat kellene felállítani a lábadozó pilóták számára, ahol a sebesultek kényelmesebben volnának elhelyezve és néhány napot kellemesen pihenhetnének, mielőtt újra fel kell szállniok.

Ignacio mosolygott.

— Nem mertelek megkérni rá ... — mondta. — De az én fejemben már kezdtek kialakulni a kórház tervei.

Mégis, a kovetkező negyvennyolc óra alatt mindenről elfeledkeztünk, ami nem Madrid volt.

Madrid!

A mórok, a spanyol idegenlégió és a „szőke mórok" — amint Franco német és olasz csapatait nevezte — már a főváros kapui előtt állottak. A fasiszták már a madridi nép által emelt barrikádok előtt harcoltak. Az egész város megmozdult. Férfiak és nők egyként siettek Madrid védelmére.

És ebben a kritikus órában, 1936 november 6-án, míg a fasiszták szolgálatában álló külföldi repülőgépek kényükre-kedvükre szálldostak a főváros felett, bekövetkezett a csoda. Mert mi másnak tűnhetett fel a madridiak szemében, mint csodának? Annyira hozzászoktak már ahhoz, hogy védtelenül tűrjék a bombavető repülőgépek támadását!

Szédületes gyorsasággal, ügyesen és hatásosan megjelentek a levegőben a kormány új, kis repülőgépei. Az erkélyekről, a padlásablakokból az emberek ezrei nézték szájtátva ezeket a gépeket és megfeledkeztek a veszélyről. A köztársasági repülőgépeknek sikerült elűzni Madrid egéről a fasiszta bombázókat!

Ignaciónak ragyogott a szeme, amikor elmesélte nekem.

— Connie, a Szovjetunió nem hagyott el bennünket! Bombázó és vadászgépeket küldtek nekünk ...

Alig tudtam elhinni ennyi csodát. Az orosz repülőgépek

november 2-án érkeztek Cartagenába, de még fel kellett szerelni őket. Gépészek és technikusok pihenés nélkül dolgoztak éjjel és nappal és sikerült elkészülniök a gépekkel, amelyek Madridot megmentették attól az új fasiszta légitámadástól, amelyhez most kétségtelenül a főváros kapuinál álló gyalogság rohama is hozzájárult volna.

— És tudod, hogy a madridiak már el is keresztelték az új vadászgépeket? — mondta Ignacio. — Amikor látták a laposorrú kis motorokat, elnevezték az orosz gépeket „Piszéknek".

Ugyanazon az éjszakán, november 7-én, együtt vacsoráztunk az újonnan érkezett orosz pilótákkal. A spanyol repülők majd megbolondultak az örömtől. Repülőgépek! Végre! Ignacio fáradhatatlanul dolgozott, hogy a semmiből teremtsen meg egy légiflottát: repülőgépek nélkül tanította be a pilótákat. Most már voltak vadászgépeink, amelyek megakadályozhatják, hogy a Junkers gépek Madridot bombázzák. Voltak pilótáink, akik tudtak újakat kiképezni és megtanítani őket az új gépek kezelésére. Voltak gépészeink, akik a mieinkkel együtt dolgoznak majd az új gyárak felállításánál.

A vacsora nagyszerű hangulatban kezdődött. Az egyik spanyol pilóta felém fordult és nagybüszkén így szólt:

— Már megtanultam egy orosz szót!

Ránéztem, ő meg gondosan előkészítve az ajkát a nagy erőfeszítésre, lassan kibökte: „pro-pe-llor".

Milyen nagy volt a csalódása, amikor megmagyaráztam neki, hogy ez a szó — ami légcsavart jelent — nem orosz, hanem angol és hogy szinte az egész világon egyformán használják!

Ám, noha jól mulattunk ezen a tévedésen, a vacsora mégis nagyon ünnepélyes volt. Ignacio néhány szót szólt az ott egybegyűlt pilótákhoz. Emlékeztette őket arra, hogy Madrid népe aznap éjjel az életét adja azért, hogy megvalósuljon a már szállóigévé lett felkiáltás: *Nem törnek át!* Hozzátette, hogy biztos abban: nem kell kérni a jelenlévőket, hogy ha szükséges, ugyanezt az áldozatot hozzák meg, mert tudja, hogy mindig készek életüket adni a népek szabadságáért. Hasztalan volna ámítani magunkat most, amikor a Köztársaság veszélyben van — mondotta — az orosz repülők jöttek segítségünkre, hogy Madridot csak úgy, mint népünk szabadságát megvédhessük és az orosz pilóták jelenléte hősi példával szolgál nekünk.

Az egyik újonnan érkezett repülő saját nyelvén válaszolt.

Szavait valaki azonnal lefordította spanyolra. „A Szovjetunióban munkások és parasztok milliói szeretnének most a mi helyünkön lenni — mondotta —, a Szovjetunió egész népe veletek van és mi, akiket az a szerencse és kitüntetés ért, hogy Spanyolországba jöhettünk harcolni, készek vagyunk életünket is adni Madrid védelmében."

Egy másik pilóta néhány rövid szóban üdvözölte Ignaciót, akit mindannyian parancsnokuknak tekintettek.

Mély meghatottság fogta el a jelenlévőket. Külföldi testvéreink számára, akik ott voltak köztünk, ez az éjszaka a Nagy Októberi Forradalom 19. évfordulója volt. Nekünk a legsúlyosabb pillanat, amióta csak a háború elkezdődött.

Ám most mindannyian csak Madridra tudtunk gondolni.

— Éljen a Köztársaság! — kiáltotta Ignació! — Nem törnek át!

— Nem törnek át! — válaszoltak, mintegy ünnepélyes ígérettel a pilóták.

Felkeltunk és valamennyien visszatértünk szobánkba.

XIII.

Másnap reggel Albacete himnuszok és indulók hangjaira és ütemes léptek zajára ébredt. A szálloda ablakai alatt mintha soha véget nem akarna érni a menetelés. A nemzetközi önkéntesek első egységei vonultak fel, készen arra, hogy Madridba induljanak.

Tolmácsokra volt szükség. Azzal töltöttem a napot, hogy posztónadrágokat, mellényeket, pullóvercket, harisnyákat és bakancsokat számláltam és adtam ki a katonáknak. Ezek a különböző nemzetiségű emberek, akik most oly türelmesen várták a felszerelést és félénk mosollyal köszönték meg, amit kaptak, saját akaratukból jöttek a világ legtávolabbi országaiból is, hogy segítsenek nekünk. Egyetlen kormány sem parancsolta nekik, hogy jöjjenek. Ellenkezőleg, csaknem mind, fiatalok és öregek, fondorlatos eszközöket voltak kénytelenek igénybevenni, hogy Spanyolországba érjenek és kijátsszák hazájuk kormányának éberségét. Nem voltak zsoldosok. Naponta tíz pezetát kaptak épp úgy, mint a többi milicisták és ez bizony nem volt nagy pénz. Ezeknek a férfiaknak legnagyobb része biztos állást és

eltartatlan családot hagyott otthon. Mégis eljöttek Spanyolországba, hogy az összes népek szabadságáért harcoljanak.

A felszerelésből a baszk sapka érdekelte őket legjobban. Egyiküknek sem kellettek azok a szörnyű fülvédős sapkák, amelyeket valamelyik gazdasági hivatal hatalmas mennyiségben vásárolt össze. Ezeket egyik sem akarta felvenni, valószínűleg azért, mert a baszk sapkát jellegzetesebbnek találták.

Másnap a XI. Brigád első ezerötszáz embere teljes felszereléssel és baszk sapkával már Madrid utcáin vonult a város legészakibb részén húzódó front felé, ahol a halott milicisták megüresedett helyeit foglalták el a lövészárkokban.

Az egész világ: valóban demokratikus és szabadságszerető emberek segítettek nekünk Madridot megvédeni!

Egy szinte perceknek tűnő hét elmúltával kénytelen voltam határozni. De nagyon nehéz volt ismét elválnom Ignációtól.

Azt a hét napot állandó feszültségben és félelemben töltöttem. Madrid csaknem az ellenség kezére került, de végül mégis csak megmenekült. A háború kezdete óta most először, Albacetében, éreztem igazán közelről a háborút. És mégsem maradhattam vég nélkül ott, minden elfoglaltság nélkül, csak arra várva, hogy Ignacio hazajöhessen ebédelni vagy vacsorázni.

— Nem rendezhetnénk be itt a lábadozók kórházát? — kérdeztem Ignációtól.

De már tudtam, hogy az lehetetlen. A sebesülteknek sem nyugalmat, sem biztonságot nem tudtunk volna nyujtani. Élelem is sokkal kevesebb volt, mint Levanteban és még megfelelő épület sem igen akadt olyan, amely már ne lett volna elfoglalva. Ezenkívül kettőnknek Ignacióval egy másik problémával is szembe kellett néznünk, amelyet mindeddig egyikünk sem mert érinteni. Mi legyen Lulival? Nem foglalkozhatom a kórház berendezésével, ha velem van, viszont ha annak az orvosnak a vezetésére bízom a kolóniákat, aki az első perctől fogva segítségemre volt, Luli nem maradhat ott. Olyan gyerekek számára kell a hely, akiknek szülei szükségét érzik annak, hogy gyermekeikről mások gondoskodjanak. És ha a kórház berendezése után más munkám akadna, akkor mit csináljak Lulival?

Ugyanez a problémája volt ezer és ezer más szülőnek is egész Spanyolországban. Mit tegyünk gyermekeinkkel? Hol helyezhetnénk el őket a legjobban és a legbiztosabban. A fasisztáknak nem engedték meg, hogy nevelésükről úgy gondoskodjunk,

mint ahogy szerettük volna. A külföldi támadás pedig az életüket veszélyeztette.

— Biztos vagyok benne — mondtam Ignaciónak, lassan és a szemem sarkából figyeltem, hogy mit szól szavaimra —, hogy Lulinak a Szovjetunióban mindene megvolna és még tanulmányait is folytathatná.

Csak nemrégiben tudtuk meg mind a ketten, hogy a szovjet kormány kijelentette: hajlandó bármennyi olyan spanyol gyereket befogadni, akiknek szülei gyerekeiket oda akarják küldeni a háború idejére.

— Igazad van —, felelte Ignacio. De a nagy távolság mindkettőnket megijesztett kissé.

Amikor Alicanteba visszatértem, szinte teljesen elfelejtettem, hogy már elhatároztuk: Lulit Oroszországba küldjük. Nagyon el voltam foglalva azzal, hogy repülők számára berendezzem az első lábadozó-kórházat. A gyermek-kolóniákról két nagyobbacska lány ajánlkozott, hogy a kórházban dolgozik, egy orvos elvállalta, hogy bent lakjék és azonkívül, hogy a foglalkozásával kapcsolatos feladatokat is végezte, minden olyan munkával ő törődött, amely nekünk asszonyoknak nehéz volt.

Amikor az első sebesülteket elhelyeztük, sürgős üzenetet kaptam, amelyben értesítettek, hogy Lulinak másnap hajóra kell szállnia. Egy szovjet hajó indult vissza Odesszába. A földközitengeri út ekkor még biztonságos volt. Lulival Charito, egy, a fasiszták által kivégzett pilóta árvája ment együtt. Decemberben voltunk, de Alicanteban nem volt hideg. Luli csak nyári kötönyékjét viselte, de még ha akartam, sem tudtam volna venni neki melegebb ruhákat. Részben mert nagyon nehéz volt ilyesmit találni, és részben, hogy az igazat megmondjam, mert sem Ignacio sem én nem nagyon törődtünk pénzdolgokkal a háború kitörése óta... Egyikünknek sem jutott eszébe, akik Alicanteban voltunk a gyerekekkel, hogy fizetést kérjünk. Kiadásainkat, étkezésünket a gyermek-kolóniák költségvetéséből fedeztük és valóságos csodákat műveltünk a rendelkezésünkre álló csekély összegekkel. Túlságosan el voltunk foglalva ahhoz, hogy eszünkbe jusson: egyéb szükségleteink is vannak. Persze az idők multával és mikor a dolgok már rendesebb kerékvágásba kerültek, a kolóniák személyzete is kezdett fizetést kapni, épp úgy, mint a kórházaké. Ám 1936 decemberében még a kezdeti „hősies" időket éltük, amikor a dolgok még nem voltak ugyan

kellőképpen megszervezve, de az emberek jóakarata, lelkesedése és kezdeményező képessége sok mindent helyettesített.

Így történt hát, hogy Luli poggvász nélkül indult el hosszú útjára. Ignacio kis repülőgépén érkezett, hogy megcsókolja, néhány percet velünk legyen és visszamenjen Albaceteba. Clementina, Charito édesanyja és én kísértük a kislányokat a hajóra. A szobaasszony megmutatta a számukra berendezett fülkét. Egy vázában virágok voltak és az asztalon két orosz kisfiú fényképe állt, a szobaasszony fiaié, hogy a két spanyol kislány ne érezze nagyon egyedül magát...

Én folyton arra akartam gondolni, hogy nincs jogom sírni. Csak semmi könnyet! Lulinak nem szabad észrevennie, hogy milyen nehezen válok el tőle. Neki az utazás vidám kaland volt, kirándulás a csodák országába.

Felmentünk a fedélzetre. Luli és Charito ott játszadoztak mellettünk. Clementina, Charito édesanyja előre begyakorolt természetességgel beszélt lányával és még nálam is jobban igyekezett hogy az ne értse meg mennyire fáj neki elszakadni tőle, akihez férje elvesztése óta ha lehet, még jobban ragaszkodott. Clementina bátorsága belém is lelket öntött.

— Légy jó kislány, és legyen szerencsés utatok — sikerült végre mondanom Lulinak aztán nagyon erősen megcsókoltam.

— *Salud!* — válaszolt a lányom.

Nem könnyeztünk.

Az első levél, amelyet Odesszából írt, utinapló volt és a hajó életét részletezte benne. „Reggelire *három* tojást kapunk nem egyet vagy kettőt, mint a háború előtt otthon szoktunk enni", írta Luli. „És a tengerészek, akik játszanak velünk és felhúzzák a grammofont, ugyanazok, akik lerakodnak a hajóról, ha kikötőbe érkezünk Mind nagyon szeretnek bennünket..." A levél könnyebben elviselhetővé tette számunkra a karácsonyi ünnepeket. Az egyik san-juani kolóniában gyűltünk össze a lábadozókkal. Volt valódi karácsonyfa és báránysült, amit a „legyőzhetetlenek" és Paco szerzett, Isten tudja honnan. Helyesebbnek is véltük nem túlságosan firtatni a dolgot

Az új esztendővel én is teljesen más életet kezdtem. A kórház egy orvos és egy ápolónő vezetésével már rendesen működött. Elmúltak már a berendezkedés első nehézségei, amikor még nagyobb szükség volt kezdeményezőkre, mint olyanokra, akik technikai tudással rendelkeznek Most már sem Julita sem én nem voltunk nélkülözhetetlenek. A gyermek-kolóniák pedig

már egyenesen a legfelsőbb árvaszék főtisztviselőinek vezetése alá kerültek. Ezek november 7-én elhagyták Madridot és nevelési módszereikkel sem Julita, sem én magam nem igen értettünk egyet.

Egyik nap Alicante polgári repülőterén, ahova az egyik betegünket kísértem ki, egy ausztráliai repülőönkéntessel találkoztam, aki a toulouse-párizsi utasszállító repülőgépen angol országgyűlési képviselők kíséretében igyekezett vissza hazájába.

Az angol képviselők nem tudták leplezni, hogy valóságos hősöknek tekintik magukat. Nem akadt tolmács, aki a legelemibb dolgokat is lefordította volna nekik és így nagy nehézségük támadt, hogy poggyászukat megtalálják. A repülőgép, nem tudom milyen okból, késéssel indult és én felajánlottam segítségemet. Beszélgetésbe elegyedtünk. Több légitámadást éltek át Madridban és egyikük bizonyos félénkséggel ezt mondotta:

— Képzelje, amikor láttuk mejelenni a „Piszéket", csaknem tapsoltunk. Bizalmasan megsúgom, hogy némelyikünk még tapsolt is. Képzelje!

— De hát miért ne tapsoltak volna? — kérdeztem én csodálkozva.

— De hát ezeket az oroszok adták el maguknak, vagy nem?

Csak néztem a brit impériumnak ezt a jellegzetes teremtményét.

— De hát miért ne tapsoltak volna? — ismételtem. — Vagy talán a mi kormányunk nem törvényes és elismert kormány? Vagy talán nincs joga arra, hogy a fasiszta lázadás elfojtásához szükséges hadianyagot megvásárolja attól, aki azt eladja neki?

Az angol úriember elkezdett dadogni.

— Igen, persze; de hát... és még így is, ha Londonban megtudnák, hogy *mi* megtapsoltuk a „Piszéket"...

— Ön úgy véli, hogy az angol nép nem tapsolna meg bárkit is, aki a madridi asszonyok és gyermekek életét megmenti?

A brit parlament képviselője kétségbe volt esve erősködésemen.

— Persze, hogy megtapsolnák; de a „Piszék" mégis csak orosz eredetűek...

— Hát akkor az önök országa miért nem ad el nekünk repülőgépeket? — kérdeztem.

Ez volt beszélgetésünk vége, mivel a képviselő úr kijelentette, hogy „*nagyon* érdekes fiatal hölgynek" tart, kikerülte,

hogy válaszoljon kérdésemre és elindult társai felé, hogy bemutassa őket nekem... És hogy azok kihúzzák őt ebből a csávából, amibe belekerült.

El voltam szánva, hogy folytatom a beszélgetést és csevegni kezdtem a többiekkel is. Megtudtam, hogy Madridba — abba a városba, ahol a demokrácia puszta létéért küzdöttek; a nemzetkozi fasizmus ellen harcoló spanyol fővárosba — azért jöttek, hogy megtudják, milyen elbánásban részesülnek nálunk a fasiszta hadifoglyok

Ahogy szavaikból kivettem, többé-kevésbbé meg voltak elégedve a látottakkal, mivel úgy találták, hogy nem bánnak roszszul velük, „noha az élelmezés nem valami jó". Amikor megkérdeztem a képviselő urakat, hogy mit esznek a foglyok, rájöttem, hogy majdnem olyan rosszul táplálják őket, mint bennünket és gyermekeinket.

— Persze megértjük a nehézségeket, amelyekkel meg kell küzdeniok — mondta az egyik képviselő, aki láthatólag liberálisabb érzelmű volt társainál —, és megértjük a nép érzéseit azok iránt, akik a lázadók mellé álltak. Azt is megértjük, hogy bosszantó érzés lehet, ha ezek jobban esznek, mint Madrid civil lakossága, amely — láttuk — órákon keresztül áll sorba, hogy egy darab kenyeret vehessen. A kormány mégis megígérte nekünk, hogy minden lehetőt megtesz a börtönök élelmezésének és a nemzeti foglvok körülményeinek általános megjavítására.

— *Nemzeti?* De hát ki használja ezt a szót? — kérdeztem tőluk.

Azt válaszolták, hogy az angol sajtó általában ezt a kifejezést használja a lázadókra. Biztos az angol külugyminisztérium valamelyik ifjú titánja találta ezt ki! „Nemzetiek". Áruló tábornokok, akik csak a német és olasz támadás elé állított „spanyolfalként" szerepeltek!

Ezek az angol képviselők bárkit felidegesítettek volna. De igyekeztem nem elveszteni türelmemet és próbáltam nyugodtan megmagyarázni nekik a dolgokat Mielőtt felszálltak volna a repülőgépre, egyikük, Mr. Wilfrid Roberts, az angol alsóház tagja és a liberális párt képviselője, átnyújtotta nekem névjegyét és így szólt:

— Sajnálom, hogy nem ismertük önt előbb, ön nagyon jól beszél angolul és nagy segítségünkre lehetett volna részletes és pontos magyarázataival...

Szavai gondolkodóba ejtettek. Régi barátom. Jay Allen, az amerikai újságíró valami hasonlót mondott nekem az egyik nap,

amikor átutazott Alicanten és együtt ebédeltünk: „Connie, a külföldi sajtótudósítók irodájában kellene lenned. Tulságosan sok nyelvet tudsz ahhoz, hogy ezekben a pillanatokban gyerekeket gondozz..."

Az év végeztével úgy tűnt fel nekem, hogy munkám a gyerekekkel és a lábadozók kórházában befejeződött. Az Alberti-házaspár utazott át San Juanon és felajánlották, hogy elvisznek Albacetebe, hogy Ignacióval tölthessem az újévet. Az ő véleményük is az volt, hogy lehetetlen állapot, hogy én nem használom fel az egyetlen dolgot, amelyet valóban tudok: az idegen nyelvek és külföldi országok ismeretét. Az egész úton Alcoy-ig, ahol az Alberti-házaspár aznap este előadást tartott, erről beszéltek nekem.

De beszélgetésünkről csakhamar elfeledkeztem, amikor a főhadiszállásra érkeztünk, ahol Juan Modesto őrnagy, a híres „Ötödik Ezred" egyik parancsnoka új Vegyes-Brigádot alakított. Ő volt az első olyan milicista parancsnok azok közt, akiket megismertem, aki valóban a népből származott és a fasizmus elleni küzdelemben fejlődött ki. Mindenben különbözött azoktól a tisztektől, akiket eddig ismertem. Nagyon egyszerű volt és természetesen vidám, emberei nagyon szerették.

Modesto brigádja aznap éjjel reménnyel és derűlátással töltött el bennunket, Albertiékat és engem. Láttam, hogy sikeresen egyesítik magukban a miliciákban az első napok idején látott lelkesedést azzal a renddel és fegyelemmel, amely az új néphadsereg megalakításához szükséges. Ezek a katonák tudták, hogy miért mennek harcolni és megtanulták azt is, hogyan kell hatékonyan küzdeniök.

Néhány nap mulva visszatértem Albaceteből. Egy neves amerikai írónő, aki hosszú évek óta a Szovjetunióban élt, Valenciából telefonon hívott fel.

— Most érkeztem Moszkvából — mondta —, keress fel és elmesélem, hogy van Luli...

Nem tudtam ellenállni a kísértésnek, végre olyasvalakitől akartam megtudni, hogy él a lányom, aki csak nemrégiben látta. Valencia az első novemberi napok óta, amikor az ellenség a főváros kapui felé közeledett, a kormány székhelye lett. Hasztalan kísérleteztek volna akkoriban azzal, hogy az államapparátus rendesen működjön a fővárosban, hiszen Madridra állandóan záporoztak a tüzérségi lövegek. Amikor e barátnőmmel Valenciában találkoztam, azt hiszem, első kérdésem ez volt: — Melegen van felöltözve Luli? — mert minden elfoglaltságom

és gondom mellett, a háború minden tragédiája közepette is, szinte rogeszmémmé vált, hogy a lányomat egy kis nyári ruhában küldtem Oroszországba.

Erre elmosolyodott. — Ha látnád! Bokáig érő bundát visel, a sapkája és kesztyűje is ugyanolyan prémből van. Olyan, mint valami észak-sarki felfedező.

Ezekkel a szavakkal hatalmas kő esett le a szívemről és a legapróbb részletekig kikérdeztem lányom életéről.

— Luli és Charito Moszkvában élnek — mondotta — külön tanárnő tanítja őket oroszul és várják, hogy újabb spanyol gyerekek érkezzenek a Szovjetunióba, hogy csatlakozzanak hozzájuk. A spanyol gyerekek számára készülő első ház tervei Moszkvában már nagyon előrehaladtak. Az iskolában minden percben várják spanyol tanítók érkezését, hogy a gyerekek továbbra is folytatni tudják tanulmányaikat Addig is Charito és Luli a kedvence mindazoknak, akik ismerik őket

— Nagyon jól vannak — nyugtatott meg — Luli remek színben van, elégedett, és akik gondját viselik, nagyon szeretik, mert spanyol és mert Luli.

Ezek a szavak olyan örömet okoztak nekem, amilyentől már régen elszoktam.

XIV.

Valenciában megtudtam, hogy létezik egy Külföldi Sajtóiroda, amely az államminisztérium fennhatósága alatt áll. Még a háború előtti időkből ismertem a minisztérium vezetőjét, Julio Alvarez del Vayo-t és feleségét

— Azt hiszem, nagyon hasznos munkát tudnál végezni a Külföldi Sajtóirodában, — mondta nekem del Vayo felesége.

Másnap reggel meglátogattam Rubio Hidalgo-t, a külföldi sajtócenzura és az iroda összes osztályainak vezetőjét. Csak nehezen találtam meg az épületet. Egy régi és kopott ház legfelső emeletén volt az iroda. Két rozzant falépcsőn kellett felmenni, hogy az ember a szobákba érjen. Ezekben a padlón szanaszét papírok hevertek, a falakról hullott a vakolat, az asztalokat propaganda-plakátok borították. Összevissza mindenfelé gépíráshoz való másolópapír és a világ minden országának újságjai voltak szertedobálva.

Vagy féltucat alkalmazott csomagolta gondosan a propaganda-anyagot abban a szobában, amelyet csomagolónak hasz-

náltak, mások az asztalokon ülve korrigálták a sokszorosított íveket vagy adatokat kerestek ki a kartotékokból. Az újságírók — a külföldi távirati irodák és nagy napilapok tudósítói —, a szomszédos szobában várták, hogy külföldről hívják őket telefonon. Magastámlájú pamlagon ültek, amelynek kárpitozása kopott és hiányos volt. Fekete másolópapír, piszkos telefirkált kéziratpapírok hevertek az írógépek mellett, ezekkel volt tele az asztal és a pamlag kárpitozásával egyforma két karosszék. Világosan látszott, hogy mindezt állandóan használják.

Kényelmetlenül éreztem magam ebben a nagy szobában, amíg arra vártam, hogy Rubio Hidalgo úr fogadjon. Egy fiatal és csinos lány jelenléte, akit az ottartózkodó újságírók „Gladys"-nek neveztek, okozta, hogy figyelmes lettem saját ruháimra. Ez a háború kezdete óta nem fordult velem elő. Hónapok óta és szinte anélkül, hogy levetettem volna, ugyanazt az öreg kockás sportkabátot, ugyanolyan szoknyát viseltem és lapossarkú cipőt. Soha nem tulajdonítottam fontosságot a „rongyoknak", de az igazat megvallva, a háború kezdete óta nem is igen volt időm arra, hogy ilyen kérdésekre gondoljak. „Gladys" nagyon elegánsnak tűnt nekem egyszerű ruhájában. Az újságírók is bizonyos tiszteletet ébresztettek bennem. Madridban és Rómában sok kulföldi tudósítót ismertünk, számos barátunk is volt köztük, de mindíg mint barátokat kezeltük őket és soha nem álltunk velük „szakmai" kapcsolatban.

Végighallgattam ezeknek a férfiaknak a beszélgetését és különös beszédmodoruk szinte elkábított.

— Már cenzúrázták és a beszélgetést is kérték — jött be egyikük a szoba végében lévő ajtón, amely mint később megtudtam, a cenzorok irodájába vezetett.

— Átengedték az elsőt, de levágták a fejét, — mondta egy másik Gladysnek és hangjában mély csalódás csengett.

Amerikai újságíró-zsargonban beszéltek, amelyet csak nagyon nehezen értettem meg.

Amikor bevezettek Rubio Hidalgo irodájába, aggodalmam csak még jobban növekedett.

Don Luis, amint „feltétlen hívei" az irodában általában nevezték, úgy élt a Cenzori és Külfoldi Sajtóirodában, mint egy vakondok. Irodai szobája csaknem teljesen sötét volt, az ablak redőnyei leengedve és a szobába csak az a fény jutott be, amelyet ezek a redőnyök átengedtek. Az íróasztalán álló kékes-zöld lámpa sugárzott kis kerek fényfoltot az előtte lévő papírokra.

Ebben a félhomályban időbe került, míg Rubio alakját ki tudtam venni. Kerek kopasz feje, egészségtelen arcszíne volt, kis bajuszt és kék szemüveget viselt. Kék szemüvege volt az, ami legjobban lekötötte figyelmemet.

— Ért valamit az újságíráshoz? — kérdezte a szája sarkából.

Nem tudtam, hogy értelmezzem szavait. Feldühített az a gondolat, hogy ez az ember itt esetleg azt hiszi, hogy valami kényelmes irodai munkát keresek és a gyerekektől, meg a kórházaktól menekülök. Mindazok az okok, amelyek arra késztettek, hogy idejöjjek jelentkezni: nyelvtudásom, képességem arra, hogy az idegeneknek saját nyelvükön magyarázzam el a helyzetet, az igazságát és valóságát annak, ami történik, mintha csak teljességgel elvesztették volna fontosságukat ebben a sötét szobában.

Végül Rubio Hidalgo rámnézett a szemüvege mögül — hitetlenkedve és kelletlenül —, majd egy borítékban átnyújtott néhány gépírásos papírlapot és így szólt:

— Olvassa el kérem ezeket a cikkeket és holnap reggel hozza be kijavítva, hogy kimehessenek...

Fogalmam sem volt arról, hogy mit akart mondani ezekkel a szavakkal. De felkészültem arra, hogy ne kérdezősködjem. Az egész délutánt a penzióban töltöttem. Csak nagynehezen sikerült ott egy csöpp kis szobát találnom. Százszor is elolvastam a két amerikai újságíró cikkét: beszélgetésüket Federica Montseny-vel.

Másnap reggel jövendőbeli főnököm sötét irodájában tudtam meg, hogy az előző nap nekem kiosztott munka csak próba volt. Sem korrigálni, sem javítani nem kellett az újságírók munkáját. Még csak az hiányzott volna! A feladatom az volt, hogy „cenzúrázzam" a cikket, ha akad bennük olyasvalami, ami nekem „cenzúrázhatónak" tűnik. Minden további magyarázat nélkül — és anélkül, hogy időt engedett volna arra, hogy elveszítsem önuralmamat —, új főnököm utasított, hogy foglaljam el az egyik asztalt a cenzorok szobájában. A szék lábából le kellett vágatni, hogy az én lábam az asztal alá férjen.

Kineveztek cenzornak. Munkám abból állt, hogy naponta hat órán át az asztalomnál üljek és várjam, hogy az újságírók elémhozzák külföldre küldendő cikkeiket. A cikkek gondos elolvasása után, ha nem volt bennük semmi cenzúrázható, engedélyt kellett adnom, hogy telefonon vagy sürgönyileg továbbít-

sák azokat. Az újságírók telefonjainkról állandó összeköttetésben álltak Londonnal és Párizzsal. Németország, Olaszország és Portugália kivételével, bármelyik külföldi országgal beszélhettek.

Az első napokban senki sem törődött velem és minden munkát a többi cenzorok végeztek. Már kezdtem arra gondolni, hogy rosszúl tettem, hogy eljöttem San-Juanból és hogy bármi más hasznosabb lett volna, minthogy itt órákon át üljek egy asztal előtt és ne csináljak semmit. Három cenzor volt az irodában, mind férfiak: két lengvel és egy spanyol. Néhány nap múlva spanyol kollégám odajött hozzám és felajánlotta segítségét.

— Nagyon könnyű munka ez, — mondta kedvesen. — Az újságírók azt küldik el, amit akarnak. Egy fontos: igaz legyen és ne adjon felvilágosítást az ellenségnek.

Jól végiggondoltam, amit mondott és kezdtem magam bizakodóbbnak érezni.

— Persze nagyon figyelmesen kell átnéznünk a katonai híreket, — folytatta. — Vannak dolgok, amit a tudósítók nem tartanak fontosnak, vagy ami egyszerűen irodalmi leírásnak tekinthető s ami mégis, ha külföldre kerül, nagyon értékes felvilágosításokkal szolgál az ellenségnek. Ha az újságírók panaszkodnak, hogy miért húzzuk ki az ilyen természetű híreiket, csak arra kell figyelmeztetni őket, milyen volt a cenzúra az első világháború idején. — Bólintottam. — Valójában — tette hozzá —, az én véleményem az, hogy túl engedékenyen kezeljük a katonai jellegű tudósításokat.

— De hát azokkal a tudósításokkal, amelyek nem katonai természetűek, azokkal mit tehetünk? — kérdeztem aggódva.

Kedves professzorom elmosolyodott. — Ott legjobb tudása szerint kell cselekednie. De ne ijedjen meg. Ez is elég könnyű. Amikor az újságíró átadja a másolatot, elsősorban is meg kell bizonyosodnia arról, hogy azt akármilyen nyelven, de világosan írták és olyan szavakkal, amelyeknek nem lehet kettős értelme. A mondatoknak világosaknak és tisztáknak kell lenniök. Szóval meg kell győződnie arról, hogy amit olvas, annak nincs titkos tartalma. Miután erről a nagyon fontos előfeltételről meggyőződött, ha a tudósítás politikai jellegű általános híranyagot tartalmaz, meg kell tudnia, vajjon a jelentést megerősítették-e vagy csak egyszerűen szállongó hírekről van-e szó. Ez utóbbi esetben nem szabad átengednie, mert ha egy szállongó hírt átengedünk a kormánycenzúrán, az annyit jelent, hogy hivatalos megerősí-

tést adunk annak. Ez nagyon fontos. De sok munkája lesz azzal, hogy ezt megértesse az újságírókkal. Egy-két szót fognak változtatni a szövegben és újra meg újra megkísérlik majd, hogy cenzúráztassák, mert úgy vélik, hogy „joguk van" megszerezni maguknak egy hír elsőségét, amikor még csak szállongó, bizonytalan hírről van szó. Máskor erősködnek majd, hogy „becsúsztassanak" kávéházi asztalok mellett vagy saját, többé-kevésbbé túlzott, képzeletükből kipattant történeteket. Mások olyan egyéntől szereznek cikk-témát, akiket megfizetnek azért, hogy híranyaggal lássák el őket. Ezek azután, ha semmi fontos esemény nem történt, fantasztikus történeteket agyalnak ki, hogy az újságírók szenzáció-éhségét kielégítsék és megszolgálják a kapott pénzt.

— Értem ... — feleltem lassan.

— És végül is, ne felejtse el, hogy vannak politikai jellegű hírek, amelyeknek egyben katonai fontosságuk is van. Minden olyan hír, ami azt a hitet keltheti az ellenségben, hogy politikai széthúzás vagy belső ellentét merült fel a kormányhű zónában, erősíti a fasisztáknak katonai helyzetét. És hát ne is beszéljünk arról, ha politikai pártok egymás között tárgyalnak vagy vitatkoznak afelől, hogy ezen vagy azon a fronton kellene-e támadni ...

Hát, sok mindent kellett a fejemben tartanom. Reszketni kezdtem, ha arra az első alkalomra gondoltam, amikor egy sajtótudósítás cenzúrázásának felelősségét kell majd magamra vállalnom.

Szerencsémre első „ügyfelem" Burnett Bolloten, az United Press tudósítója volt. Bolloten lelkiismeretesen, szinte személyes érdekének tekintette, hogy mindenről tudjon, ami történik. Híranyagában pontos volt és megbízható. Össze sem lehetett hasonlítani azokkal az újságírókkal, akiket ugyanez a sajtóügynökség később helyette küldött. Bolloten, azonkívül, hogy ismerte a mesterségét, jól tudta, hogy miért folyik a harc Spanyolországban és mindent elkövetett, hogy ez tudósításaiban is visszatükröződjék, noha a sajtóügynökség, amelynek dolgozott, „szenzációsabb" híranyagra vágyódott. De Bolloten egyike volt a legszórakozottabb újságíróknak és ennek köszönhetem, hogy hiba nélkül átestem az első próbán. Átvettem tőle a felém nyujtott kéziratokat és hogy ne vegye észre szorongásomat, bezárkóztam a cenzor-szobába, ahol éppen — ebédidő lévén — nem volt senki. Tízszer is átolvastam, újra meg újra a cikk száz szavát, hogy

megbizonyosodjam afelől: nincs semmi benne, ami nem világos angol nyelven íródott és nincs kettős értelme.

Amikor végre felálltam, hogy átadjam neki a cenzúrázott tudósítást, egy újság mögé beásva találtam. Észre se vette, hogy ez volt az én első cenzori kísérletem. Remegve kértem számára a telefonösszeköttetést Párizzsal. A központ azonnal kapcsolt, odahívtam a fülkéhez, én magam pedig szokás szerint, a cenzori asztal telefonjáról hallgattam. Az újságírók tudták, hogy telefonbeszélgetéseiket cikkeik előttünk lévő kéziratából mindíg ellenőrizzük, nehogy az előzetesen cenzúrázott szövegtől eltérjenek. Ez is része volt munkánknak és mindannyian úgy végeztük el, mint egy szükséges és megszokott feladatot.

A cenzor kezeügyében volt egy kapcsoló, s ezzel azonnal megszakíthatta az összeköttetést, ha az újságíró olyasmit mondott, ami nem volt leírva. Persze, ha szerkesztőségéből váratlan kérdéseket tettek fel neki, legjobb belátásunk szerint cselekedtünk és el kellett ismernem, hogy a tudósítók legnagyobb része ilyenkor mindíg megtagadta a választ, hacsak nem egyszerű ügyviteli kérdésekről volt szó.

Akadtak sajtótudósítók, akiket nem is kellett volna a cenzori telefonon ellenőrizni, mert kiabálásukat magában Párizsban is meghallhatták volna, akár telefonvezeték nélkül is. Kiáltásaik az egész Sajtóirodában visszhangzottak. Mások hangsúlytalan, monoton dörmögését talán még kellemetlenebb volt elviselni. Hány órát töltöttünk így a telefonkagylóhoz ragadva, míg hallgattuk az újságírók végetérhetetlen betűzését, amint Spanyolország minden városának, falujának, folyójának és hegyének nevét közölték a szerkesztőséggel: TERUEL, T mint Tamás, E mint Ernő, R mint Róbert... és így tovább egy ezerszavas cikknek egészen a végéig!

De az első napon nem tudtam a telefonbeszélgetést pontosan figyelni és egyidejűleg olvasni az előttem lévő szöveget. Szörnyen meg voltam ijedve. Amikor végre Bolloten visszaakasztotta a kagylót, kisiettem a cenzori szobából és olyan bőségesen mondtam neki köszönetet, mintha csak nagy szívességet tett volna. Kissé csodálkozva nézett rám és még ő kezdett hálálkodni, valószínűleg attól való féltében, hogy szokásos szórakozottságában valamit nem vett észre. Néhány perccel később már mindenről teljesen elfelejtkeztünk és hosszú beszélgetésbe merültünk Spanyolországról.

XV.

Lassanként megismertem az iroda egész működését. A szobákat meglehetősen jószándékú, olyan idegen újságírók népesítették be, akiknek a nemzetközi sajtóban jó nevük volt. Fel voltak háborodva a Hitler és Mussolini propaganda-irodái által kitalált hazugság-hadjárat miatt. Tudták, hogy azokat a népellenes nagytőkés sajtó támogatja. Ezek a külföldi újságírók azért jöttek Spanyolországba, hogy az igazságot írják meg és segítsenek nekünk ellensúlyozni a fasiszták rágalmait. Tulajdonképpen nem is volt szükségünk tanácsaikra. Nagyon helyesen megértettük, hogy a legjobb fegyver, amellyel a spanyol köztársaságról külföldön keringő hazugságok ellen küzdhetünk, maga az igazság. Meggyőződtünk arról, hogy a tények igazsága a legjobb „propaganda".

Azt kellett elérnünk, hogy az igazság ne maradjon örökké az ismeretlenség homályában. Az igazság terjesztésének legjobb módja kétségtelenül a külföldi újságírók és tudósítók segítsége volt. Minden rendelkezésünkre álló eszközzel meg kellett szereznünk számukra a lehetőséget, hogy megtudják, mi történik. Meg kellett adnunk nekik minden könnyítést, hogy megírhassák azt, amiről ők sajátmaguk győződhettek meg. Mert csak így tudtuk elérni, hogy tudósításaikat külföldön a legnagyobb hírügynökségek és a legnagyobb napilapok közöljék és terjesszék.

Persze később összeütközésbe kerültünk a sajtóügynökségek és az újságírók szándékaival. Ezek nem akartak olyan híreket terjeszteni, amelyek nem a benemavatkozás politikájának céljait szolgálták. Mert végeredményben egyikünk sem volt annyira tájékozatlan, hogy ne tudta volna: milyen érdekek parancsolnak a nagy sajtóügynökségeknek és újságoknak az úgynevezett demokratikus országokban. De ha nem közölték azt, amit a saját tudósítóik küldtek nekik, nagyon nehéz lett volna elérnünk, hogy olyan közleményeket bocsássanak a nyilvánosság elé, amelyet egyenesen a mi sajtóirodánk adott ki, hiszen ezt mindíg „propagandának" tekintették.

Mindez, ami tulajdonképpen nagyon egyszerűnek látszik, nem is volt annyira egyszerű, amikor a külföldi sajtóirodában dolgozni kezdtem. A háború első napjaiban néhány újságíró csak azért, mert külföldi volt, mindenhova bejutott és katonai titkokat tudott meg. A spanyolok közismert vendégszeretete minden külföldi iránt, nagyon sokba került nekünk. Mr. William Carney, a *New-York Times* madridi tudósítója, például szabadon

közlekedhetett mindenfelé és adatokat szerezhetett mindenről, ami érdekelte, noha mindenki ismerte a fasiszták iránti rokonszenvét. „Kíváncsisága" olyan helyekre is elvitte, ahol külföldi újságíróknak semmi keresnivalójuk nincsen és amikor Madridból eltávozott, cikksorozatban közölte a főváros légvédelmi tüzérségének pontos felállítását. Nehéz volna kiszámítani, hány száz spanyol esett el Carney úr cikkei miatt, amelyet cenzúránk közbelépése nélkül továbbított lapjának. Ám később nyilvánosságra került az a hír, hogy Mr. Carney, a *New-York Times* tudósítója, Franco Spanyolországában pompázó falangista egyenruhába öltözve sétál. Ezt az egyenruhát Franco személyesen ajándékozta neki. Ez és ehhez hasonló néhány eset váltotta ki aztán az elkerülhetetlen visszahatást. Amikor én Valenciába érkeztem, az újságírók — noha a megfelelő udvariassággal kezelték őket — azt is belátták már, hogy nekik sem kell többet tudniok, mint a többi egyszerű halandónak arról, hol vannak felállítva az ütegek és a repülőterek és arról sem, mikor és hol indul a legközelebbi támadás. Mindennek ellenére minden súlyos nehézségünk közepette is megértettük, mennyire fontos, hogy a tudósítóknak munkájuk elvégzését a legnagyobb mértékben megkönnyítsük.

Nem mult el sok idő, amíg észrevettem, hogy Rubio, az iroda vezetője, korántsem megfelelő ember arra, hogy az újságírókkal tárgyaljon. Elsősorban azért, mert ő maga is újságíró volt és tiszta szívéből utálta összes külföldi kartársait. Azonkívül azért is, mert, noha gyorsan és tökéletesen olvasott angolul, nem értette, amit az Egyesült Államokból újonnan érkező újságírók inkább cansasi, mint oxfordi kiejtéssel és érthetetlen újságírói zsargonban beszéltek. Így történt, hogy igyekezett távoltartani őket magától. Sötét irodájában, kék szemüvege mögül sugárzó titokzatos pillantásával és a sajtótudósítók felé tanusított kevéssé szivélyes magatartásával részese volt annak a be nem vallott összeesküvésnek, amely tudatosan a folytonosan kérdezősködők bátorságát akarta csökkenteni. Mindenképpen igyekezett ő is megakadályozni, hogy az újságírók a kormány tagjaival beszélhessenek, megtagadta a frontlátogatási és a Madridba vagy Barcelonába induló autókra a felszállási engedélyeket.

A cenzorok kapcsolatai az újságírókkal meglehetősen hivatalos keretben folytak. Cenzúrázták a cikkeket és tudósításokat, közvetítették Rubiónak azokat a kérelmeket, amelyeket az újságírók nem akartak személyesen benyújtani. Rubio azon nyomban

el is feledkezett a soros cenzor által átadott kérelemről. Az újságíróknak hetekig kellett várniok árra, hogy frontlátogatási engedélyt kapjanak vágy helyet egy Madridba induló autóra. Hosszú órákat töltöttek a váróteremben anélkül, hogy valaki is lett volna ott, aki felvilágosítást nyujthatott volna nekik a helyzetről. Nem volt senki, aki ne rejtélyes mondatokkal válaszolt volna kérdéseikre, olyan nyelven, ami nem az újságírók nyelve volt, vagy legalább is nekik úgy tűnt, hogy nem az. Egyedül kartársam, a másik spanyol cenzor vette észre ezeket a nehézségeket, de neki elege volt cenzori munkájával és ő sem tudta magát kivonni az általános hangulatból. Az újságírókat „nehezen kezelhető fickóknak" tekintették, akikkel minél kevesebbet törődünk azután, hogy tudósításaikat cenzuráztuk, annál kevesebbet rágják a fülünket.

Talán éppen mert kívülről jöttem, előbb megéreztem, mint a többiek, hogy ez a helyzet nem folytatódhatik így tovább. Ha ez még sokáig így tart, ügyünkre kimondottan káros lehet. Mit használ minden propagandánk, ha nem törődünk a legjobb eszközzel, ami ezt a propagandát terjeszti és alapot szolgáltatunk az újságíróknak arra, hogy „a spanyolok sajátos szervezetlenségéről" beszélhessenek. Be kellett bizonyítanunk, hogy ez a mondat éppen olyan rágalom, mint a többi!

Igyekeztem a magam oldalára állítani Valentint, Rubio legbizalmasabb emberét az irodában, aki egyszerre volt titkár és pénztáros. Azt javasoltam neki, hogy segítsük egy kicsit jobban az újságírókat munkájukban és talán ők segítenek nekünk abban, hogy hamarabb megnyerjük a háborút. Miért is ne? Ha azt akartuk, hogy a spanyol polgárháborúról külföldön megtudják az igazságot, kik lettek volna megfelelőbbek erre a célra, mint maguk az újságírók? Ám ahhoz, hogy ők olvasóikat tájékoztathassák, nekünk is meg kellett tennünk a magunkét.

A Sajtóiroda magatartása lassanként kezdett megváltozni. Rubio boldog volt, hogy nem kell személyesen tárgyalnia a külföldiekkel és hogy apró nehézségeiket közvetlenül oldom meg. Semmibe bele nem szólt, amit tettünk és egyszerűen aláírta a kérelmeket, amelyek azelőtt hetekig feküdtek előtte. Hála Valentinnek, sikerült szobákat találnunk a szállodákban az újságírók számára, mert gyakran fordultak hozzánk minden reményüket elvesztve, hogy nem találnak lakóhelyet. Kihallgatást kértünk számukra a kormány tagjainál és minden lehetőt megtettünk,

hogy munkaszobáikat legalább a nélkülözhetetlen kényelemmel rendezzük be.

XVI.

Az idő multával csaknem minden Spanyolországban tartózkodó külföldi sajtótudósítót meglehetősen jól ismertem: szokásaikat, vérmérsékletüket és képességeiket.

Noha mindenféle ember volt koztuk, legtöbbjük otthonosan mozgott hírügynökségének vagy lapjának újságírói stílusában, hozzá voltak szokva ahhoz, hogy kihalásszák és ellenőrizzék az úgynevezett szenzációs híreket. A politikai jellegű híranyagot sokkal nehezebben értették meg. Ám néhány kevés kivételtől eltekintve, becsületesek voltak és tudósításaikban igyekeztek mindíg az igazságot tükrözni. A hazulról egyenesen Spanyolországba küldött újságírók, a nagy sajtóügynökségek nem egy képviselője — a spanyol problémák megértése és előzetes ismerete nélkül — valószínűleg már azzal a határozott utasítással érkezett, hogy ne engedje befolyásolni magát „propagandánktól". Ezek kezdetben „szenzációs felfedezéseket" tettek. A milicisták rosszul vannak öltözve; eltűntek a közlekedésből a személyautók; hiányzik az élelem; és vagy féltucat cikket írtak, amelyben kihangsúlyozták a hátország „szervezetlenségének" következményeit. De alig egyhónapos spanyolországi tartózkodás után, amikor már elhagyták Barcelonát vagy Valenciát és felmentek Madridba vagy valamelyik frontra, elfelejtették mindazt, ami az első napokban annyira lekötötte figyelmüket. Tudósításaikban igyekeztek egy külföldi támadás ellen küzdő olyan nép hősiességét leírni, amely mindennek híjával van és amely mégis arra törekszik, hogy egyidejűleg újjáépítse és védelmezze a szétrombolt államgépezetet.

Hittem abban, hogy a Köztársaság ügye attól függ, hogy a világ megtudja a tényeket. A háború elején szinte lehetetlennek látszott elérni, hogy a világ megismerje az igazságot. De lassanlassan ez az igazság is napfényre került és néha a legváratlanabb helyeken. A világ közvéleményének nagy tömegei győződtek meg ügyünk igazáról. Nem akartunk semmi mást, minthogy ezt az igazságot terjesszük és nemcsak azokat a híreket, amelyek számunkra kedvezőek voltak. Az újságolvasók észrevehették a spanyol háború idején, hogy milyen nehéz elérni, hogy a síma és meztelen igazság a nagy nemzetközi napisajtón keresztül a nyilvánosság elé kerüljön és hogy a fontos sajtóügynök-

ségek a való híreket terjesszék Az kellett volna, hogy Hitler és Mussolini a legapróbb részleteiben nyilvánosságra hozzák beavatkozásukat a spanyol belügyekbe. Mert amikor mi első naptól kezdve mecáfolhatatlan bizonyítékokkal hirdettük ezt és külföldi támadásról beszéltünk: azzal vádoltak meg bennünket, hogy „propagandát" csinálunk.

Ha maguk a nagy londoni, párizsi, newyorki vagy zürichi sajtóügynökségek nem is akarták elhinni, hogy Spanyolországban németek és olaszok harcolnak, azt akartuk elérni, hogy legalább ezek spanyolországi tudósítói előtt álljon világosan és kétségtelenül ez a tény. Mindent elkövettünk, hogy legalább a mi rendelkezésünkre álló eszközök elérhetőek legyenek számukra. Látogatási engedélyt adtunk nekik a frontokra, autókat és benzint bocsátottunk rendelkezésükre. Módot nyujtottunk nekik arra, hogy német és olasz hadifoglyokkal beszélhessenek.

Ezen a télen és ezen a tavaszon valenciai irodánkban számos, az egész világon ismert író és újságíró fordult meg. Bátor férfiak és asszonyok, akik tájékozódni akartak a felől, ami Spanyolországban történik azért, hogy leleplezhessék a be-nemavatkozás párthíveit saját országukban. Szavahihetőségüket a védtelen spanyol nép által elszenvedett bombázásokban való részvételük és résztvevő jelenlétük adta meg.

Nem esett nehezemre, hogy kedves legyek velük, hiszen a mi javunkat szolgálták. Mindenesetre megtanultuk azt, hogy óvatosak legyünk. Be kellett nyujtaniok megbízólevelüket és néha a „hadi-turisták" végtelen soraiban nagyon fontos és értékes személyeket fedeztünk fel, akik kevesebb csinadrattával, mint a többiek, csak azért jöttek, hogy megtudják, mi történik valójában Spanyolországban. Igyekeztünk autót bocsátani rendelkezésükre és minden lehető módon megkönnyíteni küldetésüket. Ám ahogy mult az idő, egyre növekedett a szenzációkeresők száma. Hányszor előfordult, hogy akármit adtunk volna azért, ha ezeket a „szenzációkeresőket" sürgősen visszaküldhettük volna oda, ahonnan jöttek. Ezeknek a férfiaknak és nőknek küzdelmeink kellős közepén, nehézségek és megszorítások közepette csak az volt a céljuk, hogy a külföldi sajtóiroda költségén a legjobb valenciai vagy barcelonai szállodában berendezkedjenek. Ezek minden reggel apró-cseprő gondjaikkal bosszantottak bennünket: hogy előző este a vacsoránál nem volt kenyér, hogy az autó félórát késett, vagy hogy a szállodában azt mondták nekik, hogy nem tudják kimosni a ruhájukat, mert nincs szappan.

Szörnyűnek találtam, hogy akadnak emberek, akik életük unalmát azzal próbálják elűzni, hogy eljönnek megnézni, mint hal meg népünk.

A látogatók áradata állandóan növekedett. Jöttek politikusok, akik ugródeszkát kerestek Spanyolországban, hogy honfitársaik szavazatát megkapják. Azt hitték, hogy így tehetik jóvá kormányaik igazságtalanságát a spanyol néppel szemben. És jöttek politikusok, akik úgy érkeztek meg, hogy nem tudtak semmiről és visszatértek országaikba készen arra, hogy megvédjék a spanyol nép ügyét. Jöttek költők és írók, hogy ihletet merítsenek és megírják az igazságot és jöttek mások, akik csak azért látogattak meg bennünket, mert volt egy pillanat, amikor bizonyos értelmiségi és irodalmi körökben divattá lett Spanyolországot meglátogatni. De elszigetelt esetek és kirívó kivételek ellenére, azok a férfiak és asszonyok, akik a háború két és fél éve alatt végigvonultak irodáinkon, segítő szándékkal érkeztek. Akadtak, akik ezt a segítséget ügyetlenül végezték, voltak mások, akik tudatosan. Noha még így is a maguk módján. És sokan, nagyon sokan voltak, akik visszatértek hazájukba és legjobb „propagandistáink" lettek, így bizonyítva megbecsülésüket a spanyol nép iránt, amely két és fél éven át egymaga folytatta küzdelmét a népek szabadságáért.

XVII.

Sikerült átköltöznöm a Hotel Ripalda egy fürdőszobás szobájába és amikor napi munkaidőm hatról tizenhat órára növekedett, az ebédemet is az irodába hozattam a szállodából Azokban az időkben még rizst is kaptunk, ló- vagy öszvérkarajjal. Ez később a legnagyobb fényűzésnek számított már. Munkámból késő éjjel tértem haza és elkerülve az úttest gödreit, a járda széleit, elbámultam azon, hogy milyen biztosan járok már az éjszaka bármely órájában Valencia teljesen sötét utcáin.

Érkezésem után két vagy három héttel Ignacio egy nap felhívott telefonon. A tengerészeti és légügyi minisztérium utasítást adott, hogy a légügyi parancsnokságot a kormány székhelyére helyezzék át Mi persze boldogok voltunk, hogy így ismét együtt lehetünk Felhívott, hogy megkérdezze, tudnék-e Prietóval és vele ebédelni a minisztériumban.

Annyira örültem annak, hogy Ignacio ismét mellettem van, hogy az ebéd első részében alig figyeltem a beszélgetésre, de zár-

közottságomból csakhamar kiléptem, amikor észrevettem, hogy felettesével a szokottnál nagyobb biztonsággal, komolysággal és határozottsággal beszél.

A tengerészeti és légügyi miniszter irodáit egy szörnyű palotában rendezte be. Valenciában olyan borzalmas volt a jómódú osztályok ízlése, hogy alig lehetett másutt ennek párját találni. De a beszélgetés jobban érdekelt engem annál, semmint hogy sokáig figyeljem a bútorokat, tükröket, lámpákat, szőnyegeket és egyéb apróságokat. Prietónak bizonyos „gyengéje" volt a régi hadsereg parancsnokai és tisztjei iránt, engedékenyen és szinte tisztelettel tekintett fel katonai akadémiai végzettségükre, osztályuk tradíciójára és a reakciós polgárságba mélyedő gyökereikre. Spanyolország vallotta kárát annak, hogy sok olyan katonatiszt, akiknek nem volt bizalma a népben, a lázadás kitörésekor a köztársasági zónában maradt és noha fogcsikorgatva, de a köztársasági kormány szolgálatába állott. Ez még magában nem is lett volna olyan súlyos dolog, mint az, hogy a kormányon lévők egyrésze hitelt adott szavaiknak és esküdözéseiknek, tekintetbe nem véve multjukat. És Prieto egyike volt azoknak, akik még hittek az effajta „señoritók" hűségének. Ez és nem más volt Ignacio felhevülésének oka.

— Ha legalább — bizonygatta Ignacio — ezek a kétesmultú katonák nagyszerű stratégák vagy elismert hírnevű szakemberek volnának ... — De Prieto nem engedte meggyőzni magát és nem szállt le a lenézés magas lováról. Megvetette a miliciák és a nép soraiból származó parancsnokokat és nehezen leplezett ellenségeskedést érzett irántuk.

Ignacióval a Hotel Ripaldában rendezkedtünk be. Ki-ki a saját munkájával foglalkozott egész nap, gyakran az éjszaka nagyobbik részében is, de igyekeztünk a vacsoránál együtt lenni. Férjem, aki a légihaderők parancsnoka volt, most mellettem állott és így világosan és minden apró részletében kezdtem megérteni a katonai helyzetet.

A kormányhű Spanyolországnak voltak emberei, volt akaratereje, területe, sőt még pénze is. De hiányzott az élelmiszer, az ágyú, a lőszer, a benzin és főleg hiányoztak a repülőgépek! A „Piszék" és a „Katjuskák" és minden a Szovjetunióban vásárolt repülőgép kénytelen volt szembeszállni az olasz és német tengeralattjárók blokádjával. Kilenchónapi háború után hátrányban voltunk az ellenséggel szemben és még nagyobb hátrányban, ha a háború első hónapjaival hasonlítjuk össze a helyzetet. Mert míg nekünk minden rendű és rangú nehézséggel meg

kellett küzdenünk, hogy fegyvereket, lőszert és repülőgépeket szállíthassunk kikötőinkbe és határainkra a világ egyetlen országából, amely — a háború elején érkezett első mexikói fegyver- és lőszerszállítmányok után — továbbra is hajlandó volt eladni nekünk mindazt, amire szükségünk volt, a fasisztákhoz százával (és nem tizesével) érkeztek a teljesen új repülőgépek, amelyek fennakadás nélkül egyenesen Olaszországból és Németországból szálltak spanyol területre. És ha a Szovjetunió által nekünk eladott repülőgépeket tengeren vagy olyan országok határain keresztül kellett szállítani — többezer kilométer távolságból —, amelynek ellenséges érzülete napról-napra nőtt, Hitler és Mussolini közvetlen repüléssel küldhették gépeiket Francónak és ezek a gépek Spanyolországban való leszállásuk napján már készen álltak arra, hogy elkezdjenek bombázni.

Míg mi e célra oly szegényesen és hiányosan felszerelt gyárainkban igyekeztünk fegyvereket gyártani, a lázadóknak meg volt a háborúhoz szükséges könnyű és nehéz légelhárító tüzérségük.

— A német és olasz tüzérség kényszeríti katonáinkat a meghátrálásra, ők űznek ki bennünket területünkről — mondta egyik este Ignacio vacsora közben.

Néhány nappal később Malaga elvesztése, a polgári lakosság menekülésének és az almériai országúton történt legépfegyverezésének szörnyű tragédiája érttette meg mindazokkal, akik eddig még nem akarták megérteni, hogy a spanyol háború túlnő egy lázadás keretein és a háború minden jellegzetességét magán viseli. Meg kellett érteni, hogy ez nem polgárháború spanyolok között: az ország idegen hadseregek tényleges támadásának színhelyévé vált. „A történelemnek egy dicsőséges lapját írtuk meg Malagában" — írta Mancini tábornok, azoknak az olasz csapatoknak parancsnoka, amelyeknek tizenötezer embere volt az első, aki behatolt a városba. A történelemnek ez a „dicsőséges" lapja abból állt, hogy spanyol asszonyok és gyermekek ezreit pusztították el. De ne felejtsük el, hogy a fasisztáknak más az elképzelésük a „dicsőségről".

Malaga elestével jelszó lett: „Ki az idegen támadókkal!" Az igazi spanyolok megértették, hogy ha a nép meg akarja tartani a köztársaság által elért eredményeket (mégha ezek csak papíron voltak is meg), legelsősorban nemzeti függetlenségét kell biztosítania.

Sőt mi több, a spanyolok a tragédiában megértették, hogy az első napok szervezetlen miliciái, a különböző politikai pártok

rosszul összehangolt katonai egységei, a kéteshűségű alkalmatlan tisztek már nem elegendőek a védekezéshez. Malaga elvesztése után kemény kritikával illették a hadügyminisztériumot és azokat a tiszteket, akiket Spanyolország kormányhű része katonai védelmének megszervezésével bíztak meg.

A Malaga elestét követő vasárnap hatalmas tüntetés folyt le Valencia utcáin. A tüntetést az UGT szervezte meg és a város egész lakossága, valamint a környező falvak népei vettek részt benne. Azt követelték, hogy a kormány rendelje el a hadsereg központi és egységes vezetését. A politikai pártok és a szakszervezetek miliciái, a hadsereg független egységei és menetoszlopai nem maradhattak meg függetlennek, ha a támadókat le akartuk győzni. Spanyolországnak egységes népi hadseregre volt szüksége, kipróbált hűségű és fegyelmezettségű parancsnokra és egy olyan vezérkarra, amely az összes frontok tevékenységét össze tudja hangolni.

Ám Largo Caballero, aki a miniszterelnöki tárcán kívül a hadügyi tárcát is betöltötte, ezt nem akarta megérteni. Az a földműves, aki a kertjét művelte, ha megkérdezik, azt felelte volna, hogy Spanyolország megvédéséhez *egy hadseregre* van szükség. De Caballero rosszkedvűen lépett ki a Benicarlo-palota erkélyére — ebben az épületben volt a miniszterelnökség —, végignézett az ablaka alatt összegyűlt tömegen, felolvasta a tüntetők által benyujtott követeléseket és a jelentéseket azokról a tüntetésekről, amelyek egyidejűleg Madridban és Spanyolország más városaiban folytak le. Mindezt azonban úgy értelmezte, hogy a nép azt kéri: ő vegye kezébe a vezetését és ő legyen az egyetlen, aki parancsol. Olyan volt ez, mint amikor valaki egy sükethez beszél, vagy vaknak integet.

Mert a miniszterelnök, akit a nép 1936 szeptemberében oly sok reménnyel fogadott, 1937 február 9-én, amikor Malaga az ellenség kezébe került, már bebizonyította, hogy képtelen a népet a győzelemre vezetni. Caballerót hízelgő és tehetségtelen katonák vették körül. Elvakították könyvekből szerzett, katonai szabályzatokból kiolvasott csekély tudásukkal. Tanácsadói szolgái és áruló újságírók voltak. Caballero teljesen saját hiúságának áldozata lett. Azt hitte magáról, hogy ő az új Napoleon. Nagyszerűen érezte magát a műkedvelő, irodában ülő katonatisztek között, akiknek egyenruháin a rangjelzés, valamint a feléáradó dicshimnuszok öntöttek bizalmat belé elszigeteltségében.

Csakhogy Caballero tábornokai minden csatát elvesztettek.

Tanácsaik mindmegannyi csapás volt a kormány részére. Tétlenségük közmondásossá vált az egész országban és senki előtt nem volt titok, hogy ezek a katonatisztek ellenzik a legélesebben, hogy a miliciák parancsnokait előléptessék.

A nép követelte: „A felelős katonai parancsnokok sorainak megtisztítását, erős hadiipar létesítését, az erődítési munkák továbbfejlesztését, minden fegyver átadását a kormánynak, kötelező katonai szolgálatot, egységes vezetést."

Hat órán keresztül ezrek és ezrek vonultak fel és táblákon vitték ezeket a hatalmas betűkkel írt jelszavakat. Rendben és énekelve töltötték meg Valencia főútvonalait. Megmutatták erejüket és kívánságaikat. Gyors léptekkel haladtak, mint azok, akiknek nincs vesztenivaló idejük.

A nép kívánsága teljesen nyilvánvaló volt. De Caballero továbbra is abban a hitben élt, hogy a felvonulás ragaszkodást jelent az ő személyéhez és egyben valamiféle tiszteletadás is akar lenni Akik körülötte voltak, nem tettek semmit, hogy eloszlassák ezt a tévedést.

Az eredmény az volt, hogy a hadügyminisztérium nem tett semilyen intézkedést a nép kívánságának kielégítésére. Spanyolország védelme a jól kiképzett és erősen felfegyverzett támadók ellen továbbra is az „egyéni kezdeményezés" alapján folytatódott. Egy anarchista menetoszlop labdarúgómérkőzéseket rendezett az aragoni fronton, míg a Madridot védő katonák szünet és pihenés nélkül harcoltak. A fasiszták minden erejüket a front egy bizonyos részén tudták támadás előkészítésére felhasználni, mert a köztársasági haderőknek nem volt központi vezérkara, sem egységes parancsnoksága, amely képes lett volna kitervelni és megindítani a támadást egy fronton, amikor a lázadók egy másik frontszakaszon támadnak

De a nép kívánsága az általános mozgósításra vonatkozóan egyhangú volt Kereskedősegédek munkaidejük végeztével és parasztok a falvakban a fegyverek kezelését egyformán tanulták. A nép Caballero ellenére is fegyvert fogott. A miniszterelnök (és egyben hadügyminiszter) kénytelen volt, ha csak részleteiben is, de teljesíteni a nép követeléseit.

José Miaja tábornokot (Madrid védelmi tanácsának volt a parancsnoka, amikor a kormány november első napjaiban elhagyta a fővárost és szinte saját tudtán kívül lett belőle „Madrid hősies védője") nevezték ki a Központi Zóna parancsnokává. Ugyanennek a zónának vezérkari főnökévé Vicente Rojo ezredest, a toledói Alcazár-akadémia és a legfelsőbb hadiiskola

volt növendékét nevezték ki. Ez a zóna lett az első, amely központi parancsnokságot kapott, hogy az összes frontok tevékenységét egybehangolja. Ott legalább a brigádok és a politikai csoportok milicista egységei nem támadhattak fejetlenül különböző hadicélok ellen, sem az nem fordulhatott elő, hogy az egyik egységet teljesen megsemmisíti az ellenség, miközben a másik pihen. Az egyes frontszakaszok felé irányított utánpótlásokat nem tartóztathatták fel az úton milicisták vagy más frontszakaszok parancsnokai, akik úgy vélték, hogy nekik több joguk van hozzá.

Caballero, annak ellenére, hogy a nép világosan kifejezte kívánságait és követelte az „egységes vezetést a néphadseregben", az északi, katalán és a déli frontok szervezeti helyzetén semmit nem változtatott. A február 28-i rendelet csak a Központi Zónára vonatkozott. Miaja és Rojo a királyság légkörében képzett katonatisztek voltak. Kettőjük közül kétségtelenül Rojo volt az intelligensebb és sok, csaknem minden stratégiai siker, amelyet a madridi fronton elértek és Miajának tulajdonítottak, az ő érdeme volt. Rojo a háború kezdetéig főleg a legfelsőbb hadiiskolában tanított, így igyekezve növelni valamivel alacsony kátonatiszti fizetését. De a nép kipróbált hűségű, harcokban edzett parancsnokokat akart látni a vezetőhelyeken, olyanokat, akik az ő ügyével azonosították magukat. Hasznos és szükséges volt a technikai képzettség, de mindenekelőtt olyan embereket kellett a felelősségteljes legfelsőbb parancsnoki állásokba tenni, akikben meg lehet bízni. Vagy talán nem éppen a hivatásos tábornokok voltak azok, akik a háborút elkezdték és akikre a reakció az országon belül és kívül támaszkodott?

Caballero nagyon keveset engedett. De a Központi Zóna egységes vezetésének első eredményei a lehető legkielégítőbbek voltak. A jaramai csata, ahol az észak-amerikai önkéntesek vállvetve harcoltak a spanyol újonc-egységekkel, nagy katonai sikert jelentett a Köztársaságnak.

XVIII.

A fasiszták március 8-án kezdték el minden eddiginél nagyobb offenzívájukat. Tervüket nem volt nehéz megérteni. Franco nem tudta bevenni Madridot és most a főváros összeköttetését igyekezett elvágni Levantétól, hogy így a minden oldalról körülzárt Madrid mint túlérett alma hulljon a lázadók

kezébe. Ezzel a céllal kezdődött el a guadalajarai támadás, a zaragozai országúton.

Amikor az offenzíváról az első hírek megérkeztek, szokás szerint a sajtóirodában voltam. Ignacio Alcalá de Henáresbe ment. E város közelében voltak a fronthoz és a Guadalajarában felállított vezérkarhoz legközelebb álló repülőterek. Az északamerikai sajtótudósítók továbbra is azzal voltak elfoglalva, hogy lapjaik számára a jaramai csatában résztvett amerikai önkéntesek, többé-kevésbbé igaz, nagyszerű hőstetteit írják le. Ártatlan tevékenység volt ez, noha a külföldi újságírók leírásából — a legjobb szándékú sovinizmus vezette őket — az tűnt ki, mintha az összes harcokban csakis a XV. Brigád amerikai önkéntesei vettek volna részt. De oly nagyra értékeltük a Nemzetközi Brigádokban harcoló önkéntesek hősiességét és annyira szemünk előtt tartottuk e szolidáris cselekedet hatalmas fontosságát és jelentőségét, hogy éppen ezért mi, cenzorok, szemet hunytunk a sajtótudósítók némely erős túlzása fölött.

Március 9-e nyugodtan és csaknem hírek nélkül telt el.

Tizedikén már kezdtem egy kicsit aggódni. Már tudtuk, hogy az offenzíva nagyjelentőségű. Tudtuk, hogy mi az ellenség szándéka és hogy mindent latba kell vetnünk, hogy ezeket a szándékait meghiúsítsuk.

Március 11. Lehetetlen aludni. Miért húzódik ennyire? Valami szerencsétlenség történt csapatainkkal? Nem, az nem lehet. Szükségünk van a győzelemre.

Március 12-én a nemalvástól vörös szemekkel mentem az irodába. Alig tudtam türtőztetni az idegességemet, valahányszor a telefon megszólalt. Guadalajarából még mindig semmi hír! A sajtótudósítók még csaknem mind szállodáikban voltak. Csak egy vagy kettő lézengett az irodában, nyugodtan írták cikkeiket a politikai helyzetről, lapjuk vasárnapi száma részére.

Az egyik kartársam szólt oda hozzám: — A telefonhoz hívják. A légihaderők parancsnoka akar beszélni magával.

A telefonhoz szaladtam, remegve az izgatottságtól és az aggodalomtól. Valami nagyon fontos kellett hogy történjék, ha Ignacio Alcalából telefonál nekem.

Hangja nagyon erősen csengett a hallgatóban, túlkiabálta a vonalat zavaró zajokat.

— Sikerült végrehajtanunk a háború első valóságos győzelmét! És az olaszok ellen!

Sírni lett volna kedvem. Sírni és nevetni.

— Levertük az olasz divíziókat! Már megmondhatod az újságíróknak, hogy elküldhetik a hírt. Teljesen helytálló. *A mai győzelem a mi győzelmünk az olaszok felett!*

Hirtelen letettem a kagylót.

Befutottam Rubio szobájába, hogy elmondjam neki a hallottakat. Néhány perccel később az irodában tartózkodó újságírók mindegyike első akart lenni, hogy Londonnal és Párizzsal beszélhessen. Csak két telefonkészülék volt a külföldi beszélgetésekhez s azonkívül ezek a vonalak is túl voltak terhelve a hivatalos beszélgetésekkel. Az újságírók és a cenzorok majd megbolondultak a türelmetlenségtől, ha néha három vagy négy órát is kellett várniok. Mert a sajtótudósítók persze nem akartak beletörődni a tétlenségbe és állandóan bennünket zaklattak azzal, hogy kérjük újra a kapcsolást a kívánt párizsi vagy londoni központtal.

Értesítettük a szállodákban tartózkodó sajtótudósítókat, mint mindíg, amikor valami különleges fontosságú dolog történt.

A mi irodánk volt az első, amely a hírt megkapta és nem sokkal később már részletek is érkeztek. A Valenciában lévő idegen újságírók a harc minden részletét megírták már ugyanabban az időben, amikor Mussolini útban Líbia felé értesült azokról az eseményekről, amelyek arra kényszerítették, hogy azonnal térjen vissza Olaszországba. Pedig a Duce ez alkalommal merészelte először kihúzni a lábát az „olasz csizmából" . . .!

A hazaszeretet és bizalom újabb hulláma öntötte el Spanyolországot. Rosszul felfegyverzett és kevéssé kiképzett, de az egyesített vezetés alatt harcoló milicistáink először arattak átütő győzelmet a fronton a külföldi támadók ellen. Légihaderőnk szegényes volt, kevés repülőgép felett rendelkeztünk. Mégis, a régi és új gépeken, az újonnan kiképzett pilóták állandóan váltogatták egymást a háború előttről még életben maradt néhány pilótával, a Malraux által hozott egy-két külföldi repülővel és mindenek fölött az orosz pilótákkal. Ez a néhány gép először is megállította a legjobb olasz divíziók előrenyomulását és utána fejvesztett menekülésre kényszerítette azokat. Spanyolország nem lesz idegen támadók zsákmánya!

Néhány nappal a csata után zsákszámra hozták irodánkba az ellenségtől zsákmányolt olasz nyelven írt okmányokat, katonai parancsokat és utasításokat, vezérkari közleményeket, szabályzatokat; a Spanyolországban harcoló olasz sorkatonaság

postai és egyéb szolgálatainak végrehajtására. Fordítóink azonnal elkezdték a köztársasági kormány által kiadandó FEHÉR KÖNYV szerkesztését, amelyet Genfben a Népszövetség elött akartak bemutatni, mint megcáfolhatatlan bizonyítékát annak, amit egyébként már mindenki tudott: az olaszok beavatkoztak Spanyolország belügyeibe. A külföldi újságíróknak megengedtük, hogy megvizsgálják az okmányokat és azoknak fordítását rendelkezésükre bocsátottuk. Sokan közülük emlékbe is elteltek néhány kisebb fontosságú iratot. Valóban olyan bőségesen állt rendelkezésünkre írott bizonyíték, hogy semmi okunk nem volt arra, hogy ezt megtagadjuk tőlük. Minden külföldi sajtótudósító részletes leírást küldött lapjának vagy ügynökségének a Guadalajarában történtekről. Cikkeikben részletesen kiemelték az olasz csapatok részvételét a harcban.

A newyorki, párizsi és londoni sajtóirodák azonban továbbra is, még ezek után is, ilyen táviratokat küldözgettek madridi és valenciai képviselőiknek: *„Előbb bizonyítsák be, hogy letezik olasz sorkatonaság Spanyolországban és csak azután beszéljenek róluk". „Tudomásunk van arról, hogy az olasz hadseregnek nincsenek katonái Spanyolországban." „Ne engedje befolyásolni magát a köztársasági kormány propagandája által."*

Legjobb bizonyítékaink arra, hogy Spanyolországban valóban harcol Mussolini hadseregének számos egysége: az ellenség által fejetlenül kiürített falvakban zsákmányolt okmányok voltak. Bizonyíték volt ezenkívül a brihuegai csatában elfogott nagyszámú olasz katona is. Ezek olasz parasztok voltak, akik csak hazájuk nyelvén beszéltek és kivétel nélkül mind kijelentették, hogy Spanyolországba fondorlatos eszközökkel és akaratuk ellenére küldték őket.

A guadalajarai olasz vereség hatalmas nemzetközi hatást váltott ki. Ignacio nagyon meg volt elégedve.

— Hányszor mondtam neked és mennyiszer ismételtem, hogy minden olasz dolog tiszta blöff — szólt mosolyogva, amikor ismét találkoztunk. — Emlékszel, sokszor beszéltünk erről Olaszországban az abesszin háború idején. Keveset kellett adnunk a mi részünkről, hogy úgy megfutamodjanak, mint a nyulak... Mint a valódi „bersaglierik"...

Mosolygott. — Kihasználtuk a rossz időt és bevetettük minden felhasználható gépünket. Meg vagyok győződve arról, hogy a külföldi katonai attasék azt hiszik, háromszor vagy négyszer akkora légihaderőnk van, mint amely felett valójában ren-

delkezünk és most csodálkoznak, hogy nem értesültek ennyi új repülőgép érkezéséről... De hogy dolgoztak a pilótáink! A két, még repülő *Potez* gépünkön kívül, képzeld, még néhány ócska *Berguet*-et is ujjáéleszteltünk!

— Csak azt nem értem, hogy tudtak megmaradni a levegőben — feleltem én. — Olyan kevés okunk volt a háború kezdete óta arra, hogy jókedvűek legyünk.

— Azt hiszem, az olaszok közül többen haltak meg az ijedtségtől, mint a gépfegyverektől. Úgy számították, hogy nincs több, mint tíz gépünk és amikor meglátták azt a hatalmas tömegű légihaderőt, csaknem százharminc repülőgépet, amely a fejük fölött szállt, bombázta és gépfegyverezte soraikat, leállították teherautóikat és rettegve kezdtek hátrálni. A főországút, ahol az olasz motoros menetoszlop haladt előre, szörnyű látványt nyújtott. Ott repültem el nagyon alacsonyan és mondhatom neked, hogy hátborzongató volt Halott katonák hevertek az országút szélén, felborult és égő teherautók, szétrombolt kocsik, érintetlen autók, melyeket utasaik elhagytak és nem akarva ottragadni, inkább futva menekültek. Mindenféle fegyver, használati tárgyak, ruhák hevertek szanaszét Valószínűleg a katonák hajigálták el, csakhogy könnyebben menekülhessenek.

A külföldi újságírók a Sajtóiroda autóin csaknem mind kimentek a guadalajarai frontra és még alig csökkent izgatottságunk az első győzelem miatt, amikor újabb köztársasági támadásról érkezett hír Pozoblancóból. A gazdag almadéni higanybányákhoz közel fekvő déli frontszakaszon az olaszok minden bizonnyal azzal a szándékkal nyomultak előre, hogy Guadalajarában elvesztett hírnevüket visszaszerezzék és az értékes ásvánnyal egyenlítsék ki elszenvedett veszteségeiket.

Három- vagy négynapi aggodalom után a hivatalos jelentés végre közölte, hogy az ellenség Pozoblancóban is hatalmas vereséget szenvedett.

Richard Mowrer, a Chicago Daily News tudósítója éppen irodámban ült és szokott elnyujtott beszédmodorával közölte velem, hogy nem tud megvigasztalódni: túl későn érkezett Valenciába, hogy a többi ujságíróval együtt ő is kimenjen a guadalajarai frontra.

— Ne szomorkodjék annyira — mondottam Mowrernek és megmutattam neki a hadügyminisztérium jelentését. — Érdekelné egy látogatás a déli fronton, Pozoblanco környékén, ahol éppen most verték vissza az olaszok egyik támadását? — kér-

deztem. — Maga volna az első külföldi újságíró, aki a háború első hónapjai óta ezt a frontszakaszt bejárhatná.

Mowrer nagyon elégedettnek látszott. Helyet adtunk az autóban más újságíróknak is, akik Valenciában tartózkodtak, de londoni és párizsi irodáik nem engedték meg nekik, hogy a kormány ideiglenes székhelyéről eltávozzanak. Volt olyan hírügynökség, amely nem volt hajlandó megfizetni a magas életbiztosítási díjakat a Spanyolországban tartózkodó újságírókért, akiknek feladata lett volna, hogy a katonai műveletekről tudósítsák a lapokat. Persze ezek soha nem mehettek a front közelébe. Más ügynökségek állandóan és annak ellenére, hogy tudósítóik gyakran megtáviratozták, hogy a köztársasági hátországban a legteljesebb nyugalom uralkodik, mindig azoknak a Burgosból eredő álhíreknek megerősítését várták, amelyek utcai harcokról, zavargásokról és más épp ennyire hamis hírekről számoltak be.

Számtalanszor olvastuk a cenzúrán a lapoknak vagy sajtóügynökségeknek az újságírókhoz intézett táviratát, amelyben sürgetik őket: küldjenek „ötszáz szót a barcelonai zavargásokról", vagy „a tömegek elégedetlenségéről a vörös kormány iránt". Semmit nem használt, ha tagadó választ kaptak. Azokban a fővárosokban, ahonnan ezek a táviratok érkeztek, szükség volt az effajta hírekre, hogy ezek támasszák alá a benemavatkozási politikát és elhallgattassák azokat a hangokat, amelyek éppen ezekben az országokban követeltek: „repülőgépeket és ágyúkat Spanyolországnak!", vagy azt, hogy „szűnjék meg a Spanyol Köztársaság ellen irányuló fegyverszállítási tilalom!" Hogy Valenciában és Barcelonában nem voltak zavargások? Az ezeket az urakat nem érdekelte.

Így azok az újságírók, akik szívesen elkísérték volna Mowrert a kirándulásra, kénytelenek voltak Valenciában maradni, hogy részletes jelentést küldhessenek, ha esetleg mégis előfordulna valami „forrongás" vagy „rendbontás" a köztársasági kormány ellen. Hiszen ezt oly türelmetlenül várták Párizsban, Londonban és Newyorkban! Közben Mowrer és én, Jean Rossszal, egy intelligens és fiatal angol újságírónővel, aki a mi saját külföldi hírszolgálatunk, az *Agencia España* részére dolgozott autón elindultunk a déli zóna felé.

Az első éjjelt Alicanteban a légihaderők lábadozóinak kórházában töltöttük. Barátaink nagy örömmel fogadtak bennünket. Másnap elkísértem Jean Ross-t és Mowrer-t a San Juanban

lévő gyermek-kolóniákra. Ám már szerettünk volna hadizónába kerülni és csakhamar elindultunk. Még aznap éjjel Jaénbe érkeztünk. A kis megyeszékhely tele volt menekültekkel. Több mint egy hónapja volt már annak, hogy Malaga elesett, de az aggastyánok, asszonyok, karonülő csecsemők, síró, elhagyott vagy árvagyerekek szánalmas serege még egyre érkezett Jaénbe. Panaszaikat lefordítottam Jean Ross-nak és Mowrernek, de csak nehezen tudtam e szegény emberek minden tragédiáját angol szavakban kifejezni.

— Megölték apámat, férjemet, testvéremet — síránkozott egy asszony. — Én az almériai úton mentem előre a kisgyerekemmel a karomon, de visszafordultak a repülőgépek és egy golyó tarkón találta a kisfiamat. Odatettem magam mellé az árok szélére, hogy pihenjek egy percet és ott ölték meg. És látja, pedig nagyon fáradt voltam, a karomban vittem majdnem Almériáig. Ott már nem bírtam tovább... Most nincs többé senkim a világon.

Nehezemre esett, hogy a két újságírónak mindezt egymásután egész az utolsó szóig lefordítsam. — Most nincs többé senkim az egész világon...

Jaént érkezésünk előtt egy héttel nagyon erősen bombázták. Beomlott, szétrombolt épületek, üvegnélküli ablakok, gondosan eltisztogatott romok: mindez néma vád volt a fasiszták ellen. Egy csoport *Junkers* 52 gép végezte el ezt a munkát. A várost nem védte semmi és semmiképpen sem lehetett katonai célpontnak minősíteni. Itt nem volt csapatösszevonás vagy lőszerraktár, sem nem vasuti csomópont. Jaén egyszerű kis földművelő város, cseppet sem fontos megyei székhely, ahol olyan emberek laktak, akik már túl öregek voltak ahhoz, hogy a fronton legyenek, asszonyok és gyerekek, és ahová tömött sorokban érkeztek a menekültek Malagából, hogy hajlékot és védelmet találjanak az olasz és német bombák ellen.

Többen beszéltek nekünk a bombázásról. De mi elhatároztuk, hogy meglátogatunk egy már régen Jaénben élő angol állampolgár üzletembert. Őt akartuk megkérni, hogy a saját szavaival mondja el az újságíróknak a történteket. Tudtuk, hogy egy külföldi elbeszélése — mégha kevésbbé igaz vagy tárgyilagos is, — könnyebben kaphat helyet a nagy nemzetközi sajtó hasábjain, mint a spanyolok kijelentései. Csaknem egy órát kerestük ezt a brit alattvalót, aki Jaén bombázása óta elköltözött minden lakott helytől távol fekvő tanyájára. Az eső úgy esett, mintha

dézsából öntötték volna. Mindenféle nehézség után végre is sikerült megtalálnunk. Udvariasan fogadott bennünket.

— Jaéni házamban voltam a bombázás idején és láttam, amint a mellettünk lévő ház egy becsapódó bombától teljesen összeomlik, — mondotta az angol. Előzőleg még elmagyarázta, miért maradt a háború ellenére is Spanyolországban, hogy vegyipari üzleteivel foglalkozzék.

— Körülbelül hat személy lehetett a házban, amikor a bomba becsapott és egy kivételével mind elpusztultak. Nem tudom, vajjon az apa vagy a legidősebb tizenkétéves fiú maradt-e életben. Az ablakunkból hallani lehetett a jajkiáltásokat, de noha a tűzoltók azonnal megérkeztek, senkit nem lehetett megmenteni. Egy óra mulva aztán a nyögések is elhallgattak.

Jean Ross, aki a kérdéseket feltette, tovább kérdezett:

— Látott halott asszonyokat és gyermekeket is?

Az angol igenlően bólintott. — A bombázás után járkáltam Jaén utcáin. Akkor a halottakat vitték a halottasházba, hogy családjuk megállapíthassák személyazonosságukat. De volt néhány gyermek, akiket még saját anyjuk sem tudott felismerni...

Úgy éreztem, mintha vaskéz szorítaná össze a torkomat és láttam, hogy ezek a szavak Jean Ross-ra is igen nagy hatással vannak. Az angol tovább folytatta:

— Biztosíthatom önöket, hogy Jaént semilyen katonai célra nem használták. Ez a bombázás éppen ezért az elképzelhető legoktalanabb támadás volt, egy teljesen védtelen polgári lakosság ellen.

Jean Ross pontosan feljegyezte az angol szavait és tovább kérdezett: — Lefoglalt-e valamit az ön tulajdonából a köztársasági kormány?

Az angol elmosolyodott. — Persze, hogy nem. Ellenkezőleg, a hatóságok és a nép is mindig a legudvariasabban kezeltek és a légitámadás után — amelyben a bombáktól a házam is súlyos károkat szenvedett, — a polgármester a városháza költségére munkásokat küldött, hogy a szükséges javításokat elvégezzék. Az igazság az, hogy amikor az angol sajtót olvasom és látom, hogy otthon, hogy ítélik meg a köztársasági kormányt és a spanyol népet és „vörösöknek" nevezik őket, én ezen csak mosolyogni tudok.

Én is jegyzeteket készítettem egy füzet hátlapján. Jean Ross

tovább kérdezett: — Tud ön nekünk valamilyen címet adni Angliában, amelyre a cikkemben hivatkozhatom?

Az angol magatartása hirtelen megváltozott: — Azt akarja ezzel mondani, hogy ki akarja írni a cikkben a nevemet? Ebbé semmiképpen nem egyezem bele! Ha ezt meg meri tenni, bíróság elé viszem. Feljelentem, hogy olyan szavakat adott a számba, amelyeket én tagadok, hogy mondtam volna.

A továbbiakban hosszasan elmagyarázta, hogy egy magafajta üzletembernek semlegesnek kell maradnia. Ha nem, „bizonyos személyeket" megsértene Londonban és Angliában lévő társa sem tűrné el, hogy nyilatkozatot adjon a sajtónak. Szavai hallatán szinte elhűltünk. Hát ez is lehetséges? Egy ember, aki gyermekek és asszonyok megcsonkított holttestét látta, lehet annyira gyáva, hogy megtagadja a nevét tanúképpen odaadni az effajta gaztettek ellen?

Amikor Jaénből elindultunk, még mindig hatása alatt voltunk a városban látott rombolásnak, de erőt adott nekünk a polgári lakosság nyugodt komolysága. Mindennapi munkájukat éppúgy folytatták az emberek, mintha mi sem történt volna. Autónk hatalmasakat zökkent az elhanyagolt országútakon. Jaénből Andujar felé indultunk. Ezen a déli részen a tavasz gyorsan változik át nyárrá és a földek már sárgulni kezdtek. Hosszú kilométereket haladtunk anélkül, hogy valakivel is találkoztunk volna: sem egy kocsi, sem egy teherautó, állat vagy emberi lény nem látszott sehol. Alig volt hihető, hogy már nagyon közel vagyunk a tűzvonalhoz és ezen az országúton viszik a frontszakaszokhoz az utánpótlást. Néha-néha mégis szembetalálkoztunk egy parasztval vagy utólértünk ráncosképű és napbarnított falusi embereket, néha öregasszonyok jöttek szembe pelyhesállú legénykék kíséretében. Egyetlen katonai teherautókaravánnal találkoztunk az úton. Csupán ez emlékeztetett bennünket arra, hogy kegyetlen háború dúl az országban, s e háborúban a legmodernebb és leghaláltokozóbb fegyvereket használják. Ezenkívül semmi más nem zavarta az andaluz vidék évszázados békéjét.

A Jaénből Andujarba vezető országút két oldalán dúsan zöldelő olajfák árnyéka rajzolt szimmetrikus mintákat a sárga és felmelegedett földre. Az autóból is látni lehetett, milyen gondos és türelmes munkával művelik a parasztok ezt a hullámos vidéket. Néha még a hegyeken is földművelés nyomait láttuk. Külföldi útitársaim bámulattal nyilatkoztak a spanyol népről.

De engem ezek az olajfák egy másik életre emlékeztettek, egy másik asszonyra, aki az én nevemet viselte és a gazdagok házában élt... Mert én már voltam egyszer ezen a vidéken, 1931-ben, amikor egy vadászaton a Cayo del Rey márki-család fényűző palotájában vendégeskedtem. Ez volt az az időszak, amikor búcsút mondtam annak a társaságnak és légkörnek, amelyben gyermek voltam és felnevelkedtem. Két hónappal azután már Lulival voltam Madridban és a Cayo del Rey család még a köszönésemet sem fogadta, nemhogy érintkezni akart volna velem. Hogy is ne, hiszen akkor már olyan hírek szálldostak felőlem, hogy „köztársasági" lettem.

Emlékeztem az olajfákra, a vastag tölgyekre, barátaim palotájára és utolsó látogatásom részleteire. A sziklák közt fekvő birtokot Új-Helynek nevezték (Lugar Nuevo) s azt tulajdonosai csakis pihenésre és üdülésre használták. Minden évben nagy visszhangot keltő vadászatokat tartottak itt és mivel meglehetősen jó barátságban voltam a márki két lányával, Maria Rosával és Pilárral, meghívtak, hogy vegyek részt 1931 elején az utolsó efféle összejövetelen. Eszembe jutott a mise, melyet minden vasárnap a palota nagytermében tartottak és pontosan emlékeztem, hogy az Oltáriszentség felmutatásának pillanatában a gramofon a Királyi Himnuszt játszotta. Barátaim és vendégeik, akiket felháborított és egyben aggasztott Spanyolország akkori helyzete, minden cselekedetükkel nyiltan kívánták hangsúlyozni azokat a kapcsolatokat, amelyek szerintük mindig egybekötötték Spanyolországot, a vallást és a királyságot. Emlékeztem a lóháton megtett sétákra, hosszú várakozásainkra a vadászat leshelyén és eszembe jutott, hogy egy délután a márkinő elvitt a Szent Szűzről elnevezett monostorba, amely az egyik sziklacsúcson épült, alig négy kilométerre barátaim házától.

Amikor Andujar felé közeledtünk, kezdtem kíváncsi lenni, hogy mi történt ezzel a birtokkal. Mióta Spanyolországban kikiáltották a Köztársaságot, megszűnt minden kapcsolatom a tulajdonosokkal, de tudomásom volt arról, hogy nem tértek vissza Lugar Nuevóba. Azt is tudtam, hogy ezen a környéken több csata folyt le a háború kezdete óta és azt kérdeztem magamtól, milyen lehet most ez a tágas épület és fényűző berendezése.

Ám amikor Andujarba érkeztünk, hamar elfeledtem régmultban időző gondolataimat. A falu három fogadója — mind a három egyformán tele legyekkel, mindhárom egyformán

kényelmetlen és régimódi — zsúfolásig tele volt. Jó étvággyal megebédeltünk abban a vendégfogadóban, ahol végre sikerült szállást találnunk. Az ebédlő többi asztalai felől beszélgetések egyhangú zümmögése hallatszott. A legtöbb asztalnál milicisták és katonák ültek. Nagy csodálkozásunkra két tál húst és egy tál főzeléket szolgáltak fel. Csodálkozó kérdezősködésünkre a pincér elmagyarázta, hogy Andujarban éppen a hús nem hiányzik, mert a partizánok gondoskodnak arról, hogy Estremadura legelőiről idehajtsák az állatokat.

Bennünket leginkább az érdekelt, hogy gyors és pontos képet kapjunk a frontszakasz katonai helyzetéről. Jaénban az egész déli frontszakasz központi parancsnoka egy régi típusú tüzérezredes volt, olyan, mintha a régi spanyol hadsereg arcképcsarnokából lépett volna elő. De Andujarban és Pozoblancóban már két korszerű parancsnok volt, Cordon és Perez Salas. Antonio Cordon alezredes, a katonai zóna vezérkari főnöke a rendszerhez teljesen hű férfi volt. A lázadás első pillanataitól kezdve a nép ügye mellé állt és visszatért a hadseregbe, amelyből előzőleg önkéntesen lépett ki.

Másnap reggel meglátogattuk Cordont és míg az újságírókkal bámulva néztük az irodájában lévő részletes térképeket, ő elmagyarázta nekünk azt a furcsa helyzetet, amely a front mögött és Andujar közelében, kilenc hónappal a lázadás kezdete után még fennállott. Lugar Nuevóban éppúgy, mint a Szent Szűzről elnevezett monostorban jelentős számú csendőr és fasiszta csoport zárkózott be. A csendőrök családjukat is magukkal vitték. Úgy látszik, a toledói Alcazár „hőseit" akarták utánozni és gyáva taktikájuk az volt, hogy asszonyokat és gyermekeket zártak be magukkal együtt. Ezzel persze nagyon megnehezítették a széleskörű támadás megindítását a két erődítmény ellen. Ha a fronton jelentősebb hadműveleteket végeztek, ez a két gócpont könnyen veszélyessé válhatott.

— Szeretném, ha jelen lennének annál a „propaganda"-támadásnál, amit ma este akarunk végrehajtani — mondta Cordon. — Holnapra Lugar Nuevo már a kezünkben lesz.

Kimentünk az irodából és még nem szálltunk be az autóba, amikor maga Cordon jött sietve utánunk a lépcsőkön.

— Lugar Nuevo máris a miénk! — mondta csaknem mosolyogva —, a lázadók ma éjjel elhagyták Lugar Nuevót és a bozótban rejtőzködve eljutottak egészen a monostorig.

Jean Ross, Mowrer és én elhatároztuk, hogy meglátogatjuk

volt barátaim birtokát, amelyet éppen most hagytak el a lázadók. Az utat, amelyen az autó vitt bennünket, jól ismertem Ezt az utat mindeddig a csendőrök gépfegyverei tartották megszállva.

Amikor az út hajlatai mögött, amelyhez annyi emlékem fűződött, végre feltűnt szemem előtt volt barátaim kényelmes palotájának négyszögletes épülete, szívem nagyot dobbant. Az első pillantásra úgy tűnt, mintha tűzvész tarolta volna le a házat és környékét Az összes ablakok besüppedtek, üveg egyiken sem volt és némelyikben még ott álltak a földdel teli zsákok, amelyek között csak vékony rést hagytak a gépfegyverek vagy puskák számára. A kastélyt valóságos erődítménnyé alakították át és mint olyant kívül szörnyű károk érték. De a megfeketedett falak, az átlyuggatott tető, a romokban heverő ablakok és ajtók képe jóval enyhébb volt annál a látványnál, ami bent fogadott bennünket. A lázadók a palotát a szó szoros értelmében romokban hagyták maguk mögött. Leírhatatlan piszok és szenny halmaza borította a szobák és termek padlóját. Nehéz volt ráismerni a pompás ebédlőre és a gazdag bútorokkal díszített szalónokra ezekben az istállókban, ahol a piszok és a szalma alól nem látszott ki a padló csempéje és a füsttől megfeketedett falakról csurgott a szenny. Néhol megmaradt valamilyen bársonnyal kárpitozott bútor, egy-két szép és finom hímzett lenvászon-abrosz vagy itt-ott egy-egy angol regény. Fölmentünk a hálószobákba és én ösztönösen azt a szobát kerestem, amelyben látogatásom idején laktam A papadlón tüzet raktak, valószínűleg itt főztek. A felső emelet szobáinak minden sarkában félig elrothadt ételmaradék, tele tányér főtt bab és lencse keveredett az emberi ürülékkel telt edényekkel ...

Sem az újságíróknak, sem nekem nem kellett többet látnunk A gyönyörű könyvtár eltűnt és néhány félig elégett könyv érttette meg velünk, hogy mire használták a többit.

A milicisták és általában a köztársasági csapatok szigorú parancsot kaptak, hogy mindent, ami még értékes lehet, igyekezzenek megmenteni. Az a szembeszökő ellentét, amelyet ez a parancs a fasisztáknak azzal a magatartásával mutatott, amelynek éppen tanúi voltunk, csak gúnyos mosolyt tudott kiváltani belőlünk. Még emlékeztünk milicistáink hősiességére, akik Madrid bombázása idején Alba hercegének palotájában igyekeztek megakadályozni, hogy a műtárgyak a lángok martalékaivá legyenek Mert éppen maguk a fasiszták, akik azért kuzdöttek, hogy a régi előjogokat védelmezzék — amelyeket ez a birtok is

oly jellegzetesen képviselt, hiszen csak egy arisztokrata család szórakozását szolgálta — voltak e szörnyű rombolás okozói. A csendőrök feladata volt, hogy vigyázzanak, nehogy a környékbeli parasztok háborgathassák az erdők vadjait (mert a vadak le-lerágcsálták a termést), és most ugyanezek a csendőrök űzték el és semmisítették meg a vadakat és tették szinte a földdel egyenlővé a márkiék fényűző palotáját...

Mégis, e tönkretett vagyont látva, azt kérdeztem magamtól, vajjon nem örvendeznek-e volt barátaim, ha majd megtudják, hogy palotájuk romokban hever, földjeiket tönkretették... Mindent inkább, minthogy birtokuk a nép vagy a nemzet javát szolgálja és házukból múzeum, üdülő vagy gyermekotthon legyen a háború után!...

E gyászos látvány közepette a milicisták vidám beszédét hallottuk. Hatalmas olajtartályokba rejtve, a pincében épen megtalálták a Cayo del Rey család nagyszerű puska- és vadászfegyver gyüjteményét. Ez a váratlan és értékes felfedezés kizökkentett kínos emlékeimből. Elindultunk, hogy együtt örüljünk a katonákkal. A csendőrök jól fel voltak fegyverezve és nem törődtek azzal, hogy puskákat keressenek. De ezek a gondosan beolajozott puskák jó szolgálatokat fognak tenni a milicistáknak, akik közül soknak csak ócska pisztolya vagy vadászfegyvere volt. Alkonyatkor hagytuk el Lugar Nuevót, hogy folytassuk utunkat a Szent Szűzről elnevezett monostor felé. Megállítottuk autónkat a katonai tehergépkocsi mellett, ahonnan a „propaganda"-támadást készültek elindítani. A teherautóban Cordon alezredes mellett az erődöt támadó csapatok más parancsnokai is ott voltak.

— Remélem, sikerül elérnünk, hogy megadják magukat — mondotta Cordon derűlátón. — Minden délután, alkonyatkor felállítjuk a hangszórót a monostor közelében és erről a teherautóról olvassuk mikrofónba a köztársasági kormány amnesztiarendeletét, amely biztosítja a férfiak életét, valamint az asszonyok és gyermekek teljes szabadságát.

Mowrer közelebb lépett a teherautóhoz, ahol két vagy három munkás éppen a hangszórókat kötötte be. — És mivel magyarázza, hogy még nem adták meg magukat? — kérdezte.

Cordon határozott pillantást vetett rá. — Parancsnokuk egy fanatikus csendőrtiszt. El vannak zárva a lázadóktól A porcunai fronton lévőkkel, mert ezek vannak a legközelebb, fényjelző készülék segítségével állnak kapcsolatban. Csalással

és hazugságokkal tartja ez a csendőrtiszt a reménységet az embereiben, s azt akarja elhitetni velük, hogy ugyanúgy meg fogják menteni őket, mint a toledói Alcazár fasisztáit. Azt is mondja nekik, hogy ha megadnák magukat, mindannyiukat megölnék. Ezért igyekszünk mi a magunk részéről meggyőzni őket és a hangszórókon keresztül tudatjuk velük, hogy helyzetük reménytelen.

A hangszórós teherautó vezetője jelt adott és elkezdődött a „propaganda"-támadás a lázadók ellen. Először egy pap kezdett beszélni, aki a monostorban bezárt férfiakhoz és asszonyokhoz szólt. Azt tanácsolta nekik, hogy hagyják el az erődöt és biztosította őket arról, hogy szabadon beszél, senki nem kényszeríti. A pap után beszélő részletes jelentést adott a katonai helyzetről és közölte a lázadókkal a köztársasági haderő két újabb győzelmét.

A teherautó mellől, ahol álltunk, körülbelül két kilométernyire volt a monostor. Tisztán lehallatszott a hangszóró zaja. Válaszképpen elszigetelt lövéseket és néha-néha a gépfegyverek kattogását hallottuk. Előfordult, hogy egy-egy golyó a fejünk fölött süvített el, túlságosan közel ahhoz, hogy ne vegyük észre, de senki nem mozdult. Lassan teljesen besötétedett. A sötétségben a hegy szinte visszhangozta a hangszórók szavait. A nyugodt csendben a bemondó hangját a szél világosan és tisztán hozta vissza a fülünkbe.

— Mint spanyolokat, kérünk benneteket, könyörgünk nektek, adjátok meg magatokat, mielőtt arra kényszerülünk, hogy bombákkal és ágyúkkal indítsunk támadást. Mentsétek meg asszonyaitok és gyermekeitek életét. Ne engedjétek, hogy ártatlan lények halála nehezedjék örökre lelkiismeretetekre...

— Légitámadás, légitámadás!

A szó eldördült az éjszakában és mint a meggyujtott lőpor, futott végig a hegy ösvényein, ahol a katonák állottak. A hangszóró oly gyorsan hallgatott el, mint amikor leoltják a villanyt. Éreztem, hogy valaki fogja a kezemet. A sötétségben kivehettem Mowrer és Jean Ross alakját, amint lefelé futottak az országúton. Én is futni kezdtem. A repülőgépek zaja, a motorok erős berregése töltötte meg a fülemet, a fejemet, a szívemet és a torkomat. Egyre gyorsabban és gyorsabban szaladtam. Úgy éreztem, hogy az örökkévalóság felé futok, mintha mozdulatlanul rohannánk valamennyien. Éreztem, hogy kezem egy ismeretlen erősen fogja, kivettem lépéseit magam mellett az országúton, túl a repülőgépek egyre erősödő berregésén, de úgy tűnt fel

nekem, mintha kísérőm léptei őt sem vinnék előre. Már úgy éreztem, hogy kihagy a lélekzetem, amikor ez a kéz lerántott maga mellé a földre és arra kényszerített, hogy elnyúljak az árok porában. Az országút alatti vízlevezető-csőben összehúzódva kinyujtottam a kezem és egy lábhoz értem hozzá. A szám tele lett sárral.

— Itt jól megleszünk, ne féljen — hallottam egy teljesen ismeretlen férfihangot. A hang valószínűleg ahhoz a lábhoz tartozott, amit az előbb megfogtam. Felegyenesedtem, hogy az arcát lássam. Egy katona volt a sok közül. Bizonyára az ő kezé vonszolt végig az országúton a viszonylagosan védett óvóhelyig.

— Guggoljon le! — parancsolta.

Egész hosszamban végignyúltam a cement-henger alján lévő sárban és porban. A motorok zaja egyre közeledett.

Hirtelen úgy éreztem, mintha a hegyek robbannának szét körülöttünk, oly szörnyű remegéssel, hogy a fülem is belefájdult. Lábunk alatt megrázkódott a föld, mintha hirtelen borzasztó fájdalom fogta volna el. A zaj lassan elült, olyannyira, hogy még néhány kőnek a sziklákról leguruló zaját is hallottam, amíg csak meg nem álltak fölöttünk az országúton.

A hegy ismét felzúgott, amikor a bombák lehullottak. Kezemmel tapasztottam be a fülemet, de a harmadik és negyedik robbanás is ugyanazt a szörnyű visszhangot keltette földalatti óvóhelyünkön, az országút alatt.

Egy kis szünet támadt és én ezalatt is mozdulatlan maradtam, hozzátapadva a sárhoz és a porhoz. Hallottam a katona hangját, amint kérdezi: — Nincs semmi baja?

— Nincs — feleltem és csodálkoztam a saját hangomon. Amióta a szörnyű robbanás visszhangját hallottam a fülemben, minden zaj másnak tűnt, mint azelőtt.

Aztán robbant az ötödik bomba, majd a hatodik és a hetedik. Az utolsó után egy darabig csendben voltunk. A motorok zaja távolodott és végül teljesen elült. A föld alattam, mintha csak újra megszilárdult volna és a mező apró kis éjszakai hangjai lassanként ismét hallatszani kezdtek. Mindenünnen felhangzó emberi beszéd ütötte meg a fülemet, mintha az emberek csak éppen fölöttünk az országúton gyűltek volna össze. A katona kimászott a víztartóból és én követtem.

— Rosszabb is lehetett volna — mondta mosolyogva.

Nem tudtam válaszolni neki. Nem mertem megmondani,

hogy noha több légitámadást éltem át városban, ez az éjszakai, szabad mezőn átélt bombázás sokkal nagyobb félelmet ébresztett bennem, mint bármely másik. Nem mertem megmondani, hogy a hegyek között felhangzó robbanások semmi olyanhoz nem hasonlíthatók, amit én eddig átéltem...

Lábraálltam, igyekeztem beszélni a katonával és észrevettem, hogy nem remegek. Hallgattam a saját hangomat és furcsállottam, hogy éppen úgy hangzik, mint azelőtt. Jean Ross és Mowrer jöttek felém az országúton, persze tréfálkoztunk. Egy csapatban katonák jöttek, hogy a monostor közelében lévő előretolt állásaikban lévő társaikat leváltsák; Jeant és engem az erődből elmenekült csendőr-feleségeknek tartottak és ez persze újabb tréfákra adott alkalmat. Nem sokkal később visszatértünk Andujarba és mikor aznap éjjel lefeküdtem, azonnal elaludtam és csak később, sokkal később ébredtem fel, hogy ismét a légitámadás bombáinak zaját halljam.

Andujarban volt alkalmunk hozzászokni a bombázásokhoz. Úgy látszik, a lázadók dühösek voltak a pozoblancói frontszakaszon elért győzelmeink miatt és hogy a Szent Szűzről elnevezett monostor elleni támadásaink csak szavakban merülnek ki. Queipo de Llano Sevillából bejelentette, hogy Andujar népével fizetteti meg a monostor elleni „támadásokat".

A néhány nap alatt, amíg ott voltunk, kilenczer látogattak meg bennünket a német Junkers-gépek. Kilenczer bombázták a védtelen lakosságot és a goromba aljas Queipo kilenczer gyalázta meg az andaluz szellemességet, hogy ügyetlen mondataival örvendezzen a teljesen védtelen város húszezer lakosa között a repülőbombák által okozott haláleseteknek.

Az egész városban nem volt egyetlen légvédelmi óvóhely sem és amikor félreverték a templomok harangjait — így jelezve a repülőgépek jöttét —, a város központjából legmesszebb lakók gyermekeiket karjukba véve szaladtak a mezőre, míg mások a két vagy három legmodernebb ház pincéjében rejtőzködtek el, mert ezek látszottak a legbiztonságosabbaknak. De a legjobb az volt, ha ott maradtunk nyugodtan, ahol éppen tartózkodtunk. A Köztársaság kisszámú légiereje nagyon el volt foglalva a madridi frontokon, ahol a guadalajarai vereség után a fasiszta légierők egy pillanat nyugalmat sem engedtek katonáinknak. Andujarban egyetlen légelhárító ágyú sem volt. Ha éppen ágyban talált bennünket a légitámadás, fejünket a párna alá dugtuk és ha ebéd idején jöttek a repülőgépek, beszalad-

tunk a konyhába, mert nem tudom már ki, meggyőzött bennünket arról, hogy az biztosabb, mint az ebédlő.

Az öreg szakácsnő és a még nála is öregebb férje, amint a harangok megszólaltak, a lépcső alatti raktárba húzódott. Egy másik andaluz faluból menekültek el a háború első napjaiban. Ha egy bomba a fogadó épületére esett volna, ez az óvóhely tökéletes sírt képezett volna a két aggastyán számára. Igaz viszont, ha éppen a fejünkre esnek a bombák, nem igen törődünk már azzal, hogy hol ér bennünket a halál...

Andujarból elindultunk, hogy a kordovai és estremadurai front néhány szakaszát meglátogassuk. Pozoblanco, melynek kapujában csapataink sikerrel verték vissza az ellenséget, vigasztalan látványt nyujtott. Egyetlen épület sem maradt sértetlen. Az utcai közlekedést ledöntött távírópóznák és drótok akadályozták. A lakosság legnagyobb része elhagyta otthonát, amelyet egyébként az olasz és német repülőgépek úgyis lakhatatlanná tettek. Egész utcák mutatták mindkét oldalon az épületek nyitott belső részét. Emlékszem, amint egyik ilyen csaknem kettészelt házban, amely minden percben azzal fenyegetett, hogy teljesen összeomlik, az utcáról világosan látható volt egy Jézus Szent Szíve kép a második emelet egyik falán. A szentkép szívét valószínűleg ugyanennek az épületnek a tetejéről lehullott vasrúd fúrta keresztül.

Azt hiszem, meg kell mondanom, hogy az újságírók és egyéb „kívülállók" frontlátogatása nem olyan szokott lenni, mint ahogy azt a lapokban olvashatjuk. A modern csatatereken, azaz jobbanmondva abból az óvatos távolságból, amennyire a látogatókat a csatatérekhez közel engedik, valójában nagyon kevés látnivaló akad. Világos időben, mint sebhelyek a sárga és száraz földben, látszanak az ellenséges lövészárkok. A front közelében kiszáradt vagy félbevágott fákat látni. A vidéken bizonyos szomorúság ül. Néha úgy tűnik fel, mintha a földből hirtelen füstfelhők szállnának fölfelé, dörrenéseket hallani, néha nagyon messziről, máskor közelebbről, fojtott vagy visszhangzó robbanásokat. Még a szél is megremeg, ha megszólal a nehéz tüzérség. A frontszakasz parancsnoka meghívja látogatóit ebédre a vezérkarhoz. A központ egy kezdetlegesen összetákolt szobából áll, legtöbbször valamilyen tanyán vagy földművesházban. Még mielőtt az újságírók feltehetik gondosan kiagyalt kérdéseiket, a frontszakasz parancsnoka, akit a háború körülmé-

nyei elszigeteltek a többiektől, rendszerint elsőnek teszi fel szokásos kérdését:

— No hát, és mi újság a többi frontokon? Önök annyit mozognak arrafelé, meséljenek valami részletet. — A külföldi ujságíróknak más, szinte kötelező kérdéseket is feltesznek.

— Mikor fognak már segíteni bennunket az angolok és franciák? Hát nem azt mondták, hogy Blum *szocialista*? És az Egyesült Államok elnöke, aki annyi beszédet mond a demokráciáról, mikor határozza végre el magát arra, hogy fegyvereket adjon el Spanyolországnak? — Tisztek és közlegények, akikkel csak beszédbe elegyedünk, mind kíváncsian kérdezik, mi történik a nagyvilágban.

Akárhogyan is, módunkban volt látni a köztársasági csapatokat, akik a fasiszták támadását visszaverték a déli fronton. Mowrer sajátmaga győződött meg arról, meddig jutottak a lázadók előrenyomulásukban és mennyire kényszerítették őket azután meghátrálásra. Az almadéni higanybányák biztonságban voltak már és csapataink a fontos és gazdag Penarroya-Pueblo-Nuevo bányavidék felé kezdtek nyomulni, amely a háború kezdete óta a fasiszták birtokában volt

XIX.

Amikor Valenciába visszaértünk, rossz hírek vártak bennünket. A németek különböző okok miatt jobban érdeklődtek az északi ipari zóna, mint a félsziget déli része iránt és elhatározták, hogy ezen a vidéken mindenképpen sikereket érnek el. Április elején azzal kezdődött a támadás, hogy a lázadók bejelentették Bilbao kikötőjének blokádját. Az angol kormány csak erre a bejelentésre várt, hogy azonnal elismerje a blokádot, noha Franco tengeri hadereje egymagában soha nem rendelkezett elegendő hajó fölött, hogy tengerpartjainkon blokádot létesítsen.

Akkor érkeztem Valenciába, amikor Ignacio éppen készült elindulni Bilbao felé, hogy ott a helyszínen tanulmányozza a légügyi szükségleteket és igyekezzék segítséget vinni annak a zónának, amelynek nem volt közvetlen összeköttetése a mi területünkkel.

Euzkádi kormánya nem tett sokat, hogy a nehéz feladatot megkönnyítse. Hónapok óta húzódozott a köztársasági kormánnyal való együttműködéstől és folyton azt a reményt táp-

lálta, hogy Anglia, amelyet a Baszk-föld annyit segített az 1914—18-as háborúban, nem fogja megengedni, hogy a baszk nép és főleg ipartelepei és magaskemencéi a nácik kezébe kerüljenek. De a baszkoknak be kellett látniok tévedéseiket, noha már későn. Ekkor szemrehányásokat kezdtek tenni a köztársasági kormánynak, de a helyzeten már nem igen lehetett segíteni.

Visszatértem munkámhoz a Sajtóirodába és szorongva vártam Ignacio visszajöttét. Hamarabb érkezett, mint reméltem. Sikerült néhány repülőgépet küldenie északra és főleg annak örült, hogy a kikötőbe egy hajó érkezett orosz vadászgépekkel. Sikerült kijátszaniok a blokádot és ennek volt köszönhető, hogy a baszkok a legvadabb légitámadások ellen védekezni tudtak. De Katalónia helyzete váratlan visszatérésre kényszerítette férjemet.

Ignacio számtalanszor mondotta nekem:

— Már belefáradtam, hogy folyton ismételjem Prietónak. Katalóniában meg kell változtatnunk a dolgokat, ha megakarjuk nyerni a háborút. Amíg vannak olyan fegyveres erők, amelyek nem engedelmeskednek a központi kormánynak, amíg a hatalmas katalán ipar nem áll át teljesen haditermelésre és amíg ezen a vidéken továbbra is néhány áruló és gazember által vezetett buta anarchia uralkodik, addig nem tehetünk semmit. De Prieto nem mer szembeszállni Caballeróval, mert azt mondja: a miniszterelnök ellenzi, hogy olyan intézkedéseket léptessünk életbe, amelyek bizonyos katalán elemeket sértenének. Így aztán engedjük, hogy múljék az idő és egyszer csak majd valami nagyon kellemetlen meglepetésre ébredünk.

Kevéssé ismertem akkoriban Katalónia belső helyzetét. Ám néhány nappal Ignaciónak Bilbaóból történt visszatérése után, maguk az események tájékoztattak mindannyiunkat és véleményt alkothattam magamnak arról, mennyire igaza volt Ignaciónak, amikor a tengerészeti és légügyi miniszternel oly gyakran erősgette a változás szükségességét.

A júliusi forradalom első napjai után, amikor a nép és a kormányhű csapatok sikerrel verték le a fegyveresen felkelő lázadókat, a háború Barcelonát csaknem érintetlenül hagyta. És éppen ezért, mert Katalóniának nem kellett közvetlen élethalál problémákkal megküzdenie, olyan problémákkal, amelyek a lázadás kezdete óta súlyosan nehezedtek Spanyolország más vidékeire, a katalán főváros a hátországi intrikáknak valóságos hangyabolya lett.

Még ennél is fontosabb, hogy Franco *Ötödik Hadoszlopa* nagyobb szabadsággal tevékenykedett ott, mint bárhol másutt. Szélsőséges forradalmi mezben és a reakció szolgálatában számtalan fasiszta kémnek sikerült Katalóniába jutni, ahol demagóg kijelentéseket tettek és a „szociális forradalomról" beszéltek. Így igyekeztek a földrajzi körülmények és egyéb okok miatt a hadszinterektől távollevő katalán néppel elfelejtetni hogy nem lehet megvalósítani azt az úgynevezett „forradalmat", ha Spanyolország elveszti a háborút és Franco hóhérjainak és az idegen fasisztáknak birtokába kerül. A fasizmus elleni küzdelem elsősorban is azt követelte, hogy Katalónia hatalmas iparával segítse Spanyolország többi részét. A katalán ipart könnyen át lehetett volna állítani haditermelésre. E gyárak termelési képessége — ha azokat mindjárt kezdetben államosították és megfelelő szervezetekkel ellenőrizték volna — elegendő lett volna ahhoz, hogy az összes frontokat ellássa fegyverekkel. Katalónia ezenkívül fegyelmezett és öntudatos embereket is adhatott volna a néphadseregnek. De Franco ügynökei különböző politikai szervezetek leple alatt tevékenykedtek Spanyolországban. Ilyen politikai szervezet volt a trockista, úgynevezett Egyesített Marxista Munkáspárt (POUM), vagy az anarchista FAI. Ezeknek a fasiszta ügynököknek sikerült Katalóniában a kormány, a hadsereg és a közrendészet fontos állásaiba bekerülniök.

Az élelmiszerek kérdése is egyre nehezebbé vált Katalóniában és Aragonban, mert ezek az álforradalmárok *kényszerítették* a parasztokat arra, hogy kollektivákat alkossanak és bürokratáktól, feketézőktől, a parasztság új kizsákmányolóitól engedjék adminisztrálni magukat. E helyzet elkerülhetetlen következménye volt, hogy a mezőgazdasági termények felhozatala egyre csökkent, hiszen ilyen feltételekkel a parasztok és főleg a kisbirtokosok nem voltak hajlandók a földet megművelni.

A gyárakban a POUM párthívei és a rend ellen törő eszmék által befolyásolt anarchisták „szakszervezeti ellenőrzésről, munkás-adminisztrációról és negyvenórás munkahétről" beszéltek olyan pillanatokban, amikor maga a Köztársaság léte forgott veszélyben és minden attól függött, milyen gyorsasággal kerülnek ki a műhelyekből a kész repülőgépek, gépfegyverek, gránátok és bombák. De a katalán ipar termelése éppen azokban a történelmi pillanatokban, amikor Spanyolországnak nagyobb szüksége volt a gyárakra, mint valaha, hallatlanul csökkent. Még az

a teljességgel képtelen eset is előfordult, hogy a spanyol háború második évének utolsó hónapjaiban az egyik legfontosabb és legmodernebb katalán gyár továbbra is fényezett vasfürdőkádakat készített, noha könnyen át lehetett volna szervezni lőszergyártásra.

A katalán hadsereg kérdése volt talán az egyik legnehezebb probléma, amellyel a Köztársaságnak meg kellett birkóznia. Az *Ötödik Hadoszlop* ügynökeitől befolyásolt és aláásott — mindegy, hogy hogy nevezzük őket és hogy nevezték magukat: poumistáknak vagy anarchistáknak — katalán miliciák egy nagyon tekintélyes része, amely a háború kezdetétől fogva teljes tétlenségben pihent az aragoni fronton, minden erejével ragaszkodott ahhoz, hogy önrendelkezési jogát megőrizze. Ez annyit jelentett, hogy minden rendelkezésükre álló eszközzel ellenezték a népi hadseregbe való besorozásukat és még inkább azt, hogy a hadseregnek központi vezetősége legyen. A köztársasági parlament által jóváhagyott rendelet, amely elismerte Katalónia önrendelkezési jogát, világosan kimondotta, hogy Spanyolország minden egyes tartományának hadserege, tengerészete, légihadereje és nemzetvédelme egyenesen a központi kormánytól függ és annak fennhatósága alá tartozik. Éppen ezért Largo Caballerónak nem lehetett semmi törvényes ürügye arra, hogy ne egyesítse a legsürgősebben a nemzet összes védelmi erőit. Az összes köztársasági haderők központi vezetőségével, beleértve természetesen a katalán haderőket is, lehetővé vált volna olyan támadás elindítása, amely az ellenséget a keleti fronton gyengítette volna éppen akkor, amikor a németek által erősen támogatott fasiszták éppen a németek kívánságára elhatározták, hogy meghódítják az északi tartományokat, amikor az olaszok támadásra indultak Malaga felé, vagy amikor gépesített menetoszlopaikat vetették Guadalajara és Madrid ellen. Míg a félsziget többi frontjain hatalmas tömegekben estek el az emberek és Spanyolország puszta létéért folyt a harc, az anarchista és poumista miliciák labdarúgómérkőzéseket rendeztek a fronton és hosszas tétlenségük alatt sikerült néhány helyen szívélyes kapcsolatot létesíteniök az ellenséggel.

Largo Caballero gyenge volt és mindenekelőtt attól félt, hogy elveszíti az anarchisták támogatását. Ezek számtalanszor támadták őt a multban, de most, hogy engedményeket kaptak a miniszterelnöktől, annak leglelkesebb védelmezőivé váltak. Largo Caballero nem tudta elhatározni magát olyan intézkedésekre,

amelyeket a többi köztársasági tartományok és maguk a leg öntudatosabb és egészségesebb katalán elemek egyhangúan követeltek: központi vezetést, tisztogatást a katonai vezetők soraiban, népi hadsereg megalakítását és a hadiiparok államosítását.

Katalónia és Spanyolország nagyon drágán, élettel és vérrel fizetett Largo Caballero gyengeségéért.

Bilbaóból való visszatérése után Ignacio úgy látta, hogy az események növekvő súlya és feszültsége következtében Prieto belátta annak szükségességét, hogy a minisztériumtól függő katalán erők ügyében sürgősen intézkedjék. A barcelonai légihaderő, amely mindeddig csaknem teljes önrendelkezési jogot élvezett, most a köztársasági légierők parancsnoksága alá került. Ennek vezetője Ignacio volt.

Május 2-án a tengerészeti és légügyi minisztérium titkársága telefonösszeköttetést kért Barcelonával. Prieto akart beszélni a katalán kormány miniszterelnökével. De a valenciai irodákban még nem tudták akkor, hogy a barcelonai telefontársaság épülete, ahol a telefonközpont volt, véres küzdelmek színhelye lett. Ebben az épületben ütközött össze a rendőrség az anarchista járőrökkel és egy csapat szélsőséges elemmel, akik magukat „Durruti Barátainak" nevezték és akik tulajdonképpen a POUM rohamcsapatai voltak. A valenciai telefonhívásra és arra a kérésre, hogy Katalónia miniszterelnökével akarnak beszélni, a telefonista, „Durruti egyik barátja" azt válaszolta, hogy ilyen kormány nem létezik, csak a „Barcelonai Védelmi Bizottság"-gal lehet beszélni.

Világos volt, hogy további halogatásnak nincs helye. A köztársasági kormánynak cselekednie kellett és kezébe vennie mindazokat az ügyeket, amelyekre az ország alkotmánya szerint joga is volt. Ezekben a pillanatokban, háború idején, aljas gaztett volt testvérharcot szítani a hátországban, amely ha elterjed, könnyű győzelmet szerezhetett volna az ellenségnek. Csakis Franco-ügynökök, idegen hatalmak zsoldjában álló és a lázadók gyors győzelmére számító elemek kelthették azokat a zavarokat, amelyek könnyen végzetessé válhattak volna.

A POUM miliciái készen álltak, hogy otthagyják a frontot és résztvegyenek a katalán főváros utcai harcaiban. A frontról Barcelonába érkező csapatok látványa nyitotta fel a nép szemét: milyen szennyes és áruló szándékok húzódtak meg a „forradalom" mögött. A FAI, a CNT, a POUM és „Durruti Barátai" puskákkal, gépfegyverekkel, kézigránátokkal, sőt páncélkocsikkal

felfegyverkezve mentek ki az utcákra, készen arra, hogy testvéreiket legyilkolják, közben a lövészárkokban a katonáknak ahhoz sem volt elég fegyverük, hogy az idegen támadók ellen védekezhessenek. De Katalónia népe nem volt hajlandó megengedni, hogy Franco ilyen könnyen megnyerje a háborút

Ignacio parancsot kapott az indulásra. Feladata az volt, hogy a légihaderő hatvan katonájával azonnal repüljön Tarragonába és Reusba, hogy leverje a lázadást, amely közben Katalónia más vidékeire is elterjedt. Nehézség nélkül és hála a munkások és parasztok értékes segítségének, sikerült megakadályozniok, hogy az Ötödik Hadoszlop, az idegen hatalmak és Franco szolgálatában álló szélsőséges elemek sikereket érjenek el.

Végre is május 7-én Caballerónak nem volt más választása, minthogy engedjen a kormány, a hadsereg és a nép követeléseinek. Azonnali intézkedés történt, hogy a katalán hátországban egyszer és mindenkorra megszűnjenek ezek az átkos viszályok. Valenciából rendőr-rohamcsapatokat küldtek Barcelonába, de szerencsére, mielőtt közbeléphettek volna, a katalán nép már felismerte a lázadás jelentőségét és azokat a végzetes következményeket, amelyeket az a lázadás magával hozott volna, ha azonnal nem vetik végét. De a véres testvérharc mérlege több mint ötszáz halott és közel ezerhatszáz sebesült volt, köztük súlyosan sebesültek is.

Ez volt az az ár, amelyet Spanyolország Largo Caballero gyengeségéért fizetett. De a spanyol nép tudta, hogy mit csinál: a miniszterelnök uralmának napjai meg voltak számlálva. Spanyolországnak központi vezetés alatt álló néphadseregre volt szüksége, a hátországot meg kellett erősíteni és egyesíteni kellett a közrendet fenntartó erőket, különösen Katalóniában. Caballero világosan csődöt mondott, mint a spanyol nép vezére, és magatartásával nyiltan megmutatta azt, hogy képtelen a népet győzelemre vezetni.

És mégis, az öreg miniszterelnök és egyben hadügyminiszter, továbbra is úgy akarta rendbehozni a Köztársaságot fenyegető súlyos helyzetet, hogy még több hatalmat kért a maga számára. A saját kezében akarta egyesíteni a három nemzetvédelmi tárcát. Nem kért mást, csak korlátlan hatalmat... De az összes városokban, tartományokban, falvakban és községekben, egész Spanyolországban felhangzott már a kiáltás: Le Caballeróval! Tűnjön el Caballero!

XX.

Új kormány alakult. Dr. Negrin, aki 1936 szeptembere óta volt pénzügyminiszter, átvette a miniszterelnökséget és továbbra is megtartotta a pénzügyminiszteri tárcát. Az új kormányban három szocialista, két kommunista és a köztársasági párt két képviselője foglalt helyet, valamint a katalán köztársasági párt és a baszk nemzeti párt küldöttei. Valójában az új kormány nagyon hasonlított az előzőhöz. Indalecio Prieto lett a hadügyminiszter és továbbra is megtartotta a tengerészeti és légügyi minisztériumot, egyesítve a három tárcát az úgynevezett nemzetvédelmi minisztérium keretében. A CNT három képviselője, akik az előző kormányban a kereskedelmi, ipari és egészségügyi tárcák miniszterei voltak, kiváltak a kormányból, így akarván kimutatni szolidaritásukat Largo Caballero iránt és minden bizonnyal azért, mert az agg ex-miniszterelnök minden belső nehézség, katonai és polgári zavarok, valamint szakszervezeti és közrendészeti bajok ellenére is mindig kedvezett a FAI-nak és a CNT-nek. Ám néhány hónappal később ezek az anarchisták is megértették, milyen hátrány számukra, hogy nincs képviseletük a kormányban, beadták a derekukat és két minisztériumot ők foglaltak el. A népfront-kormány elméletét és egy ilyen kormány szükségességét Spanyolországban a háború alatt mindazok elismerték, akik tagjai voltak. Ennek oka egyszerűen az volt, hogy belátták: minden olyan politikai pártnak, amely kész az ország függetlenségéért harcolni, képviselete kell, hogy legyen a kormányban. A fasizmus elleni harc csak demokratikus módszerekkel lehetséges. Mi érdeke lehet egy népnek abban, hogy a külföldi fasizmus ellen harcoljon, ha közben a saját országában kerül a fasizmus uralomra? Éppen ezért Spanyolországban is, ahhoz, hogy Franco és az idegen szövetségesei ellen harcolhassunk, a spanyol nép küzdelmét demokratikusan kellett vezetni.

Az új miniszterelnök hitt a demokráciában, mint politikai rendszerben és mint kormányzási módszerben. Amikor a kormány élére került, távolról sem volt olyan népszerű, mint Caballero a háború első hónapjaiban. De kevés idő telt el és dr. Negrin Spanyolország egyik legtiszteltebb és legszeretettebb alakjává vált.

Az új miniszterelnök kiváló tudós volt. A háború előtt lelkesen támogatta a madridi egyetemi város létesítését. Fiziológiai tanulmányai jobban érdekelték, mint a politika. Kultúrája

mély volt és széleskörű, sokat utazott, ismerte a külföldet és mindenütt voltak barátai.

A háború elején otthagyta laboratóriumát, hogy elvállalja azt a hálátlan munkát, amelyet a nemzet pénzügyeinek intézése jelentett. Amikor kinevezése nyilvánosságra került, sokan kérdezték: mit érthet egy fiziológus kormányzási és pénzügyi kérdésekhez? Indalecio Prieto, aki a politika minden trükkjét jól ismerte, s akinek azonban mégis be kellett látnia sikertelenségét a pénzügyminisztérium élén — éppen úgy, mint sok más nagymultú politikus —, kezdetben lenézően kezelte dr. Negrint. Ám ez megmutatta tehetségét.

Szerény volt, kicsit félénk és nem szerette fitogtatni tudását. Minisztériumi munkatársai lassan-lassan észrevették, hogy különleges ügyességgel vezeti az ország pénzügyeit azokban a nehéz időkben, amikor egy háború költségeit kellett fedezni. Amikor a spanyol polgárháború egyre inkább kívülről jövő támadás jellegét vette fel, dr. Negrin jelenléte a minisztertanácsban értékes segítséget jelentett. A külföldi országok ismerete, utazásainak tapasztalatai, véleményét mindig kellő módon támasztották alá, de ami még ennél is fontosabb volt, Negrin egyike volt azoknak a keveseknek, akik magas és felelős állást töltöttek be Spanyolországban a háború idején és nem kételkedtek a nép győzelmében. Egyike volt azoknak a keveseknek, akik a nehézségek idején is bizalommal néztek a spanyol népre és a hadsereg hősiességére. Bátor volt a küzdelemben, nyugodt és komoly volt a legtragikusabb, legnehezebb pillanatokban is.

Tudtuk, hogy hisz Spanyolországban és bízik népünkben, mert első volt, ha példát kellett mutatni. Két katonaköteles korban lévő fia a néphadseregben küzdött. Egyik, mint vadászpilóta, különösen kitüntette magát hősiességével.

A nép tudta, hogy másféle miniszterek is tagjai a kormánynak, Indalecio Prieto szintén katonaköteles korban lévő fia például állandóan kellő távolságban tartózkodott a tűzvonaltól. Az apák gyengeségét — akármilyen érthető volt is ez családi körben — a nép, amely oly nagylelkűen áldozta a szabadságért legjobb fiainak vérét, nem tudta elfogadni.

A légihaderők parancsnoksága véglegesen átköltözött Valenciába és elhatároztuk, hogy keresünk valami olyan helyet, ahol Ignacióval kipihenhetjük magunkat a nehéz munka után. A Hotel Ripalda tele állandó és átutazó vendégekkel, még

éjszaka sem volt alkalmas a pihenésre. Az étkezések idején, ami napközben egyetlen pihenésünk volt, a szálló vendégei, akik Ignaciót ismerték, odajöttek asztalunkhoz, hogy mindenféle kérdéseket és javaslatokat tegyenek neki. Éjszaka pedig az állandó légitámadások miatt volt lehetetlen aludni, annál is inkább, mert a szálloda igazgatója, kétségtelenül nagyon helyesen, az összes szállóvendégeket kényszerítette arra, hogy légitámadás esetén felkeljenek ágyukból és lemenjenek a hallba, noha ennek ellenállóképessége meglehetősen csekély volt. A szálló vendégei félálomban, felöltözve vagy félmeztelenül, a legkülönlegesebb ruhadarabokba burkolózva minden éjjel összegyűltek a szálló halljában és ott várták türelmesen, hogy a légitámadás befejeződjék. Akadtak olyan átutazó vendégek, akik elszaladtak a legközelebbi óvóhelyre, amely több mint kétszáz méter távolságra volt a szállodától, míg a lakók egy kisebb része a szállodaigazgató figyelmeztetését semmibevéve, nyugodtan ágyban maradt. Be kell vallanom, hogy Ignacio és én ehhez az utolsó csoporthoz tartoztunk, mert meg voltunk győződve arról, hogy a földszinti hall üvegteteje nagyon kevés biztonságot nyujt, ha összehasonlítjuk azzal a kényelemmel, hogy az ágyban maradhatunk és így nem kell a lépcsőkön fel- és leszaladgálnunk. Ám mindennek ellenére valahányszor megszólaltak a szirénák, felébredtünk és úgy tűnt fel nekünk, hogy ezek a szirénák mindíg akkor sivítottak fel, ha sikerült végre elaludnunk.

XXI.

Elhatároztuk, hogy Valencián kívül keresünk szállást magunknak. Felfedeztük, hogy családok ezrei voltak egy véleményen velünk és még előttünk kerestek lakást a városon kívül. Tíz mérföld körzetben nem volt egyetlen lakatlan ház sem. Valencia háborúelőtti lakossága ezekben az időkben megháromszorozódott. A köztisztviselők családjukkal együtt idejöttek a kormánnyal Madridból, mindenféle katonák özönlötték el a várost, külföldi ujságírók, számtalan „hadi-turista" a kormánnyal együtt átköltözött követségek és azok személyzete s persze Spanyolország más vidékeiről ezrével érkező menekültek, mind Valenciában zsúfolódtak össze.

Kétszer is sikertelenül igyekeztünk szállást találni, mert mindíg csak nagyon rövid idő állt rendelkezésünkre új lakóhely keresésére, de végre is sikerült egy nagyon szerény, ám lakat-

lan házacskát találnunk Valenciától húsz kilométernyire egy kis falu végén. Nem volt abban sem villanyvilágítás, sem folyóvíz, de csodálatos vörösszínű hegyek lábánál feküdt és noha messzebb volt a várostól, mint szerettük volna, megvolt az az előnye, hogy egy nagyszerű országút mentén feküdt. Ez az országút néhány kilométerrel távolabb véget is ért, úgyhogy meglehetősen kisforgalmú volt. Ebben a kis házban, amely Serra-hoz, a legközelebbi faluhoz tartozott, legalább nyugodtan alhattunk. Egy hét sem telt bele, már volt telefonunk, világításunk és egy kezdetleges vízvezetékünk is, amely a vizet egy, a házhoz közel fekvő tartályból vezette hozzánk. Elegendő bútor felett is rendelkeztünk: az ágy, egy asztal és néhány szék elég volt ahhoz, hogy új lakóhelyünkre átköltözzünk. A földszinten volt az ebédlő és egy kis konyha, az első emeleten pedig két hálószoba.

Még ha csak éjjeli alvásra használtuk is ezt a házacskát, mindkettőnknek nagy pihenést jelentett. Mikor reggelenként munkába mentünk, a rétek és a zöldlombú fák látványa olyan megnyugtató volt, mintha langyos fürdőt vettünk volna. Esténként, noha nagyon későn, mégis a szabadban vacsoráztunk csepp kis kertünkben és minden ilyen vacsora lakomának tűnt fel szemünkben. Semmit nem számított, hogy az étrend nem volt változatos. Mindig ugyanazt ettük: lencsét, babot, rizst, vagy csicseri-borsót, egy kevés konzervhússal vagy hallal, néha és különleges alkalmakkor valami messzi faluból hoztunk bárányt.

Serra lakosainak legnagyobb része kisbirtokos volt, akik sajátmaguk művelték meg kis földjeiket. Ezek a földek nemzedékeken át voltak ugyanannak a szerény földművescsaládnak birtokában. A valenciai kertes-vidék — ezen az egész gazdag zónán, amely az ibériai hegylánc lábától a tengerig nyúlik le, tele narancs- és citromfákkal, rizsföldekkel, nehéz egyetlen tenyérnyi területet is találni, amely ne volna megművelve — nagyon különbözik a castiliai földektől, mert ott a talaj száraz és kemény és a legjobb birtokok Madridban élő gazdag urak tulajdonában vannak. A valenciai kertek földje zsíros és termékeny. A birtokok néhány kivételtől eltekintve, ahol nagykiterjedésű földek vannak egy ember kezében, aki azután parcellánkint adja bérbe azt a parasztoknak, meglehetősen megoszlanak. De egy család akármilyen kis kiterjedésű földdarabon már meg tud élni.

Amikor Serrába költöztünk, a parasztok már kezdtek magukhoz térni az első ijedtségükből, amelyet a háború elején

a szélsőséges és a végletekig vitt kollektivizáló őrület okozott. Ez a *kényszerű* kollektivizálás, amelyet az anarchisták akartak bevezetni, a valenciai tartomány legeldugottabb fészkeibe is eljutott. A katalán gyáraknak fegyvereket kellett gyártaniok a front számára, nem pedig traktorokat és mezőgazdasági gépeket és senki előtt nem titok, hogy egyéb okoktól eltekintve is, esztelen lett volna háború idején egy olyan ország mezőgazdasági termelési rendszerét megváltoztatni, mint a miénk, ahol minden, amit a föld természetes körülmények között hoz, elegendő a frontok és a hátország ellátására. És a tapasztalat azt is megmutatta, amit a legtudatlanabbak is tudnak, hogy a paraszt-kollektívák létesítésének egyik elengedhetetlen előfeltétele az, hogy kellő számú mezőgazdasági gép álljon rendelkezésre.

Caballero támogatta az anarchisták szélsőséges politikáját és így megkönnyítette a föld kényszerű kollektivizálását, anélkül, hogy a parasztok bármilyen előzetes nevelésben részesültek volna. Még azon a valenciai kert-vidéken is kollektivizáltak, ahol nemzedékek óta ugyanannak a földművescsaládnak tulajdonában volt a felosztott kis földterület. Ennek következtében a parasztok szembefordultak a kormánnyal, elrejtették terményeiket és megtagadták, hogy azokat a vásárra vigyék, ezzel is megnehezítve persze a közellátás nehéz feladatát.

A Negrin által vezetett új kormány elhatározta, hogy véget vet ezeknek a szélsőségeknek és teljes szabadságot biztosít a parasztoknak, hogy úgy műveljék a földjüket, ahogy akarják. Azokban az esetekben, amikor Spanyolország különböző tartományainak parasztjai között az azelőtt arisztokraták tulajdonát képező nagy földbirtokokat a földreform következtében felosztották, (vagy akárcsak egyszerűen a fasiszta tulajdonosok által elhagyott földbirtokokat), a Földreform Intézet és a Földmívelésügyi Minisztérium minden könnyítést megadott azoknak a parasztoknak, akik a földet megkapták, hogy továbbra is folytassák ugyanazt a termelést, mint régen, sőt ahol lehet, növeljék azt. Így nevelték a falusi lakosságot arra, hogy megértse a földműves-szövetkezetek termelésének előnyeit ott, hol a föld által nyujtott lehetőség ezt javasolja, de nem kényszerítettek senkit a szövetkezésre. A valenciai kertekben nem volt ok arra, hogy a kisbirtokosok földjét kollektivizálják és a kormány csak azt kérte ezektől, hogy termelésüket a maximumra fokozzák. Egyidejűleg támogatta a földműves-szövetkezetek megalakítását, vetőmagot és hitelt adott ezeknek a parasztoknak, iskolát és

kísérleti telepeket létesített, megszervezte a mezőgazdasági oktatást az összes tartományokban, minden egyes tartomány szükségletei és mezőgazdasági termelése szerint.

Vicente Uribe, aki 1936 szeptembere óta a földmívelésügyi minisztérium élén állt és ott is maradt egész a háború végéig, nagy lendületet adott a földreform megvalósításának Spanyolországnak nagy szüksége volt erre a földreformra. Uribe alkalmazta a háború által ránk kényszerített új követelményeket, a katonai lázadás után kiadott rendeletek és törvények értelmében. Ezzel az igazságos politikával a parasztok felé — ők voltak Spanyolország legelnyomottabb osztálya — elérte azt, hogy a falusi lakosság ismét bekapcsolódott a nemzet életébe, magáévá tette a spanyol nép többi rétegeinek szabadság- és függetlenségi törekvéseit olymértékben, ahogy a multban soha eddig elő nem fordult. Gyermekeiket a frontra küldték, mert tudták, hogy ebben a háborúban saját személyes jólétük forog kockán, az a jövő, amelynek reménye a spanyol parasztok feje felől először oszlatta el a nyomorúság sötét felhőit.

Csak Katalóniában érződött a parasztok körében bizonyos hajlandóság arra, hogy elvonuljanak a háború által felvetett problémák elől. A spekuláció, a mezőgazdasági termények elrejtése és halmozása itt gyakoribb volt, mint a többi köztársasági tartományokban. Nem szabad azonban elfelejteni, hogy Katalónia problémái más szempontokhoz igazodtak és hogy ezeket a kérdéseket nem olyan módon oldották meg, mint a köztársasági terület többi részein; ez abból magyarázható, hogy a katalán földreform intézése az önrendelkezési joggal bíró független katalán kormány hatáskörébe tartozott.

XXII.

Május 31-én reggel alighogy leültem íróasztalomhoz, megérkezett Alméria bombázásának szörnyű híre. Alig tudtuk elhinni! Előttem feküdt a hivatalos jelentés, amit az újságíróknak kellett továbbítanom, de úgy éreztem, hogy e szavak mögött nem lehet értelem. A köztársasági kormány parancsot adott, hogy Ibiza szigetének lázadó kikötőjét bombázzák. Ebben a kikötőben persze hajók is tartózkodtak és ezekben a bombázás károkat okozott. De tagadhatja-e valaki egy törvényesen megalakult

kormánynak azt a jogát, hogy egy csapat áruló tábornok lázadása ellen védekezzék? Különösen, hogy ezeket a lázadókat két külföldi hatalom is támogatta. Nem volt-e joga a köztársasági kormánynak arra, hogy elsüllyessze a spanyol fasisztáknak petróleumot és fegyvereket szállító hajókat, még akkor is, ha közben külföldi hajók is kárt szenvednek? És ha a köztársasági kormánynak ez a védekezése megrongált egy német zseb-cirkálót, nem kézenfekvő-e, hogy feltegyük a kérdést: mi keresnivalója volt Ibiza spanyol kikötőjében ennek a cirkálónak, — mielőtt megvizsgáljuk a különböző vádakat, amelyekkel a spanyol légierők egyébként teljesen jogos támadását illetik?

De a spanyolok nem vádaskodásokat hallottak a fasisztáktól. A haditengerészet minden leplezési kísérlet nélkül ágyútűzzel támadt Alméria védtelen halászlakossága ellen. Ebben a városban talált menedéket a Malagát elhagyni kényszerült menekültek legnagyobb része. Ezt a várost nem lehetett katonai célpontnak minősíteni, mivel a köztársasági zóna többi részével való rossz összeköttetése miatt még csak kereskedelmi kikötőnek sem használták. A lakosság békésen élt és elszenvedte a háború nehézségeit. A tengerpart többi részei felől — az ellenség előrenyomulása következtében — mindenünnen a menekültek százai és ezrei érkeztek Almériába. Olyan város volt ez, ahol a gyerekek iskolába jártak, az asszonyok kiteregették a vízzel és homokkal kimosott ruhákat és az öregek órákhosszat ültek a napon.

A fasiszták bejelentették, hogy az ibizai eseményekért megtorló intézkedéseket foganatosítanak. Ám ha vártuk is Valencia kikötőjének és magának a városnak — a kormány székhelyének —, erős bombázását, soha nem tudtuk volna elképzelni magunknak ezt az igazságtalan és aljas támadást, amelyet a német flotta egy a hadszíntértől távolfekvő és teljesen védtelen város lakossága ellen intézett. Amikor a német hajók megjelentek a láthatáron. Alméria lakossága a dombok felé menekült, hogy a barlangokban rejtőzzék el. Egy német tiszt saját nyelvén parancsot adott a tüzelésre és a német tengerészek elsütötték az ágyúkat, amelyek robbanóbombák függönyét eresztették a békés városra.

A városon kívüli barlangokban meghúzódva az almériaiak hallották a robbanásokat és mikor az ágyúzás zaja megszűnt, kibújtak rejtekhelyükről és meglátták a füstöt, amely otthonuk romjai fölött lebegett. Egy órával azelőtt még békés megyei

székhely volt itt, az utcákon házak emelkedtek, a házakban bútorok voltak, képek, gyerekjátékok, edények, szekrények és ládák, amelyekben kámfor között tették el az esküvői és ünnepi ruhákat. Füst szállt fel a romokból és a félig beomlott falakról. Az utcák már nem tiszta és rendezett utcasorok voltak, az épületeket már emberek nem lakhatták. Alméria pusztaság lett.

Nem tudtam elfojtani érzelmeimet, amikor a hírt a külföldi újságírókkal közölnöm kellett. Néhányan sietve Alméria utaztak, majd rövidesen visszatértek és megerősítették mindazt, amit a város elpusztulásáról hallottunk. Minden, amit eddig éreztem, akkor komor gyűlöletté és szilárd elszántsággá változott azok ellen, akik ilyen gaztetteket elkövettek és azok ellen, akik az ilyen gaztettek elkövetését megengedték.

— A világ most fel fog kelni, hogy megakadályozza Spanyolország elözönlését — emlékszem ezt mondottam balga hittel a külföldi tudósítóknak. Így akartam kifejezni azt az igazság-szükségletet, amelyet mint spanyol asszony éreztem. — Nem lehetséges az, hogy nemzetek és népek továbbra is tétlenül nézzék az eseményeket most, amikor az egész világ tanúja lett ennek a nyilt és szemérmetlen idegen támadásnak. A világ lelkiismeretének nincs más választása, mint hogy megmozduljon!

De elmúlt egy hét, amely alatt minden pillanatban vártuk, hogy történjék *valami*, hiszen meg voltunk győződve arról, hogy a fasiszta bombázás nem maradhat büntetlenül, még akkor sem, ha olyan világban történt, amelyben eltűrik azt, hogy az angol külügyminisztérium hetenként legalább egypárszor hazudja hidegvérrel: nincs semmi bizonyíték árra, hogy Spanyolországban idegen beavatkozás történik, és egy olyan világban, ahol a francia kormány miniszterelnöke, a spanyol köztársaság megfojtója magát „szocialistának" meri nevezni. A német fasiszták büszkék lehettek „dicsőséges" győzelmükre, arra, hogy Alméria békés lakosságát elpusztították, mert biztosak lehettek abban, hogy a be-nem-avatkozás politikáját kitaláló hatalmak közül egy sem fogja megzavarni örömüket.

Ám Alméria csak a kezdet volt. Német repülőgépek söpörték el a térképről a Guernica nevű kisvárost. Durango és más falvak és községek romokban hevertek a német fasiszta repülők „hőstetteinek" következtében. És nem fért kétség ahhoz, hogy németek voltak, akik a Baszk-föld bájos és nyugodt falvait és városait lerombolták. Valahányszor vadászgépeinknek sikerült leszállásra kényszeríteni egy ellenséges repülőgépet, kide-

rült, hogy a pilóta nem beszélt más nyelven, csak németül és valahányan csak foglyul estek, nem szégyelték bevallani, sőt hetvenkedtek azzal, hogy a német fasiszta repülőgépek okozták a rombolást. Abban az időben még nagyon fontos volt számunkra, hogy bizonyítékokat és tanukat gyűjtsünk össze, akik megmutatják a világnak hogy Spanyolország külföldről jövő támadás áldozata. Később, amikor ennek már nem volt olyan nagy jelentősége számunkra, maguk a német fasiszták bizonyították be a világ előtt, hogy ők változtatták át a szép Baszkföldet romhalmazzá.

Nehezen fogom elfeledni azokat a gyötrelmeket, amelveket Ignacio az északi harcok utolsó heteiben elszenvedett. Emberileg lehetetlen volt repülőgépeket küldeni Bilbaoba és Santanderbe. Eltekintve attól, hogy csak nagyon kevés repülőgép felett rendelkeztünk, míg az ellenség százával kapta a gépeket Olaszországból és Németországból, az idővel is számolni kellett, hogy az északi hadszíntérre olyan repülőgépeket küldhessünk, amelvek biztosan megérkeznek. A vadászgépek amelvekre továbbra is a legnagyobb szükség volt azon a vidéken, csak kis távolságra voltak alkalmazhatók és mindig ugyanarról, az ellenséges területhez legközelebb fekvő repülőtérről kellett elindulniok, hogy célhoz érjenek. A fasiszták, akik megtudták nehézségeinket, ezt a repülőteret szüntelenül bombázták. Ha a vadászgépek fel is szállhattak, meg kellett küzdeniök a sűrű ködděl, amely mindig megnehezítette a légiforgalmat a kantábriai partvidéken. Ha sikerült leszállniok valamelyik északi repülőtéren, kénytelenek voltak azonnal benzint felvenni és ismét felszállni, még mielőtt a német bombavető repülőgépek bombáikat ledobták volna a földön lévő *„Piszékre"* vagy *„Legyekre"*.

Kevesen tudják, hány gép veszett el azért, hogy Bilbaot megmentsük, olyan pillanatokban, amikor azt lehet mondani, minden egyes gép, amely rendelkezésünkre állott, saját aranysúlyát érte. Ám mindennek ellenére, akármilyen sokba is került ez nekünk, pilótáink minden szükséges erőfeszítést megtettek, hogy Bilbaot megmentsék, de légierőink veszteségei szörnyűek voltak.

De Bilbaot mégsem tudtuk megmenteni. A várossal csak tengeri és légiúton lehetett már közlekedni és nem tudtuk megvédeni a hős baszk népet, a két idegen diktátor hadseregének támadása ellen. Az északi tartományokat a könyörtelen föld-

rajz szigetelte el Madridtól. Bilbao elveszett és egy kiváló külföldi újságíró szavai szerint „mindenki megcsodálta hősiességét, de mindenki elhagyta".

Amikor a lázadók, vagyis jobbanmondva német szövetségeseik az északi tartományokat meghódították, a fasiszták között súlyos ellentétek kerültek napvilágra és egyre világosabban látható lett marakodásuk a koncért. A Franco piros és sárga zászlaja alatt küzdő különböző érdekcsoportok nehezen tudtak megegyezni a zsákmány szétosztásában. A falangista bandáknak nem volt közös alapjuk a királypárti arisztokratákkal, sem e két csoportnak a régi Karlistákkal és *requeték*-kel, akik a mult században kétszer is fegyveresen keltek fel az alkotmányos királyság ellen, amelyet túlzóan liberálisnak tartottak és az önkényuralom bevezetése mellett kardoskodtak.

Az északi győzelem után a Falange balszárnya gyakorlatban akarta megvalósítani programmjának huszonhat pontját, de a navarrai *requeték*, akik magukat tekintették Baszk-föld jogos „urainak", nem tudták leplezni ellenérzésüket az északi tartományokban túlságosan nyilvánvaló idegen „segítség" miatt. Navarra, elszigetelt helyzete miatt továbbra is a baszk tartományok legelmaradottabbika volt. A mult század két karlista háborújának emlékei még élénken éltek a tartomány *requetéinek* emlékében. Navarrát a hegyek választották el iparilag fejlettebb és a külvilág felé jobban nyitvaálló testvértartományaitól.

De Francisco Franco tábornoknak két mestere volt: Hitler és Mussolini. Az ő példájukban remélte megtalálni minden problémájának megoldását. Franco kinevezte magát a „Spanyol Falangista, Tradicionalista Párt és a Nacionálszindikalista Támadó Tanács" vezérévé és ez a szótömkeleg „egyesítette" a falangista és a tradicionalista, vagyis karlista pártokat. E két utóbbi ugyanis az idők folyamán egyesült. Így az a két legerősebb és legfontosabb párt került uralomra, amely Francot támogatta, míg a vezér egy tollvonással eltörölte a többieket. De attól eltekintve, hogy XIII. Alfonz királypárti híveit nem lehetett oly egykönnyen eltenni az útból — soraikban az arisztokrácia, a földbirtokos osztály, az üzletemberek és bankárok legnagyobb része ott volt —, Francónak észre kellett vennie, hogy az egységet még akkor sem lehet egy rendelet aláírásával elérni, ha német és olasz ágyúk gondoskodnak a rendelet aláírójának védelméről. A vezérnek önmaga által adományozott nagyhangú

címe, héncegő és „egyesült" cimborái még feltétlen hívei számára sem jelentettek semmit. Az „egyesítő" rendelet után továbbra is ugyanazok az ellentétek álltak fenn, mint azelőtt — sőt élesedtek ki egyre jobban —, a fanatikus és vallásos navarraiak és az olasz és német fasizmus spanyol utánzói között.

Míg a lázadó zónában rendeletileg alapozták meg az egységet és a széthúzás napról napra növekedett, a spanyol nép elfelejtette pártviszályait, hogy az új Negrin-kormány által képviselt Népfrontban találja meg a valóságos egységet. A májusi napok barcelonai eseményei értékes tanulságot adtak nekünk. Megismertük egymást: a nép ujjal mutatott árulóira. A spanyol nép célkitűzéseit legjobban képviselő és a demokratikus elveket leginkább megvalósító kormány szavára a nép magáévá tette a felhívást: „minden spanyol egyesüljön, hogy megnyerjük a háborút!"

Spanyolország átment a tűzpróbán. 1937 nyara már fegyelmezett nemzetet talált, melynek minden polgára számot adott magának arról, hogy a legnagyobb áldozatot is meg kell hozni, hogy az idegen támadókat legyőzhessük. Hitler és Mussolini napról-napra szemtelenebb és jobban állandósuló beavatkozására Negrin új irányvonalat jelölt ki a kormánynak. Tudtuk, hogy spanyolok százezrei, sőt valószínűleg milliói élnek fasiszta területen, akiknek fáj és akiket felháborít az idegen támadás, amelyet Franco önös érdekeinek szolgálatában tett lehetővé. Valójában ezeket a spanyolokat semmi nem választotta el tőlünk, hiszen mindannyian hazánk függetlenségét kívántuk biztosítani. A probléma az volt, hogyan tudunk közelükbe jutni, hogy meghallják szavunkat.

Ettől kezdve Franco hátországa legalább olyan fontos, ha nem fontosabb háborús célpont lett, mint akármelyik frontállás, annak ellenére, hogy nem tüzérséggel és repülőgépekkel kellett azt meghódítanunk.

1937 hosszú nyarán két győzelmet mondhattunk magunkénak. Az újjászervezett és a valódi néphadseregbe besorozott miliciák támadást indítottak Madridtól nyugatra, Brunetenél, a lázadók ellen.

— Ha legalább húsz Modestónk volna egy helyett! — szokta mondani Ignacio ebéd közben, amikor felhevülten beszéltünk ezekről a harcokról.

A brunetei csata elkerülhetetlen veszteségeket is hozott

magával. Többek között Gerda Taro,* egy fiatal magyar fényképész, neves újságírónő, szintén ott esett el. A támadás kezdete előtt látogatott meg az irodában. Az az időszak volt ez, amikor a külföldi újságírók napokkal előbb tudták, hol és mikor kezdenek támadni katonáink és azzal zaklattak bennünket, hogy adjunk autót nekik, hogy a madridi frontra mehessenek. Taro látta, mennyire el vagyunk foglalva és ahelyett, hogy — mint sokan mások — erősködött volna, hogy személyesen mondja meg, mire van szüksége, egy cédulát hagyott az asztalomon egy csokor virággal. „Sajnálom, hogy zavarnom kell, most hogy látom, mennyire el van foglalva az újságírók kérelmeivel, de okvetlenül Madridba kell érnem, mielőtt a támadásunk befejeződik."

Taro nagyszerű fényképész volt és művészetével meg akarta mutatni a világnak azt az igazságot, amely Spanyolországban küzdött. Soha nem félt, mindig csak az foglalkoztatta, hogy meggyőző fényképeket készíthessen.

Aznap éjjel indult el Madridba. Amikor újra láttam, holtteste koszorúk és virágcsokrok között feküdt a ravatalon, a valenciai Értelmiségiek Házában, várva az autót, amely Franciaországba szállítja.

A háború megtanított bennünket arra, hogy ne sírassuk halottainkat.

XXIII.

Augusztus vége felé, egy évvel azután, hogy Spanyolország ellen az idegen támadás megkezdődött, ugyanazokat a haderőket, melyek a Brunete elleni támadást végezték, átvitték egy másik frontra: Belchitébe, az aragoni zónába. Ezen a frontszakaszon állomásoztak több mint egy éve a fegyelmezetlen és mindeddig nem ellenőrzött anarchista miliciák. Az aragoni frontokon a katonai helyzet botrányos volt. A frontszakaszok legnagyobb része a háború első hónapjai óta tétlen maradt. Az anarchisták csak olyan könnyű és jelentéktelen összecsapásokban vettek részt, amelyeket aligha lehetett katonai tevékenységnek

* Gerda Taro osztrák származású volt és házassága révén lett magyarrá. Bruneteben egy tank szélén állva fényképezett, amikor a szűk utcán szembejövő másik tank lesodorta és a hernyótalpak alatt lelte halálát. *(A fordító.)*

tekinteni. A milicisták hangulata, e helyzet következtében nagyon nyomott volt.

A néphadsereg új és fegyelmezett brigádjai Aragonba érkeztek és győzelmeik jellege nemcsak katonai volt — mélyen behatoltak ellenséges területre —, hanem sikereik saját területünkön is nagy politikai jelentőséggel bírtak. A néphadsereg haszna és értéke világosan bebizonyosodott és a miliciák legjobb elemei ezen a frontszakaszon is szívesen álltak be az új hadseregbe, hogy illetékes és tapasztalt parancsnokok vezetése alatt harcoljanak. A parasztok örömujjongással fogadták a katonákat és a tiszteket. Valóságos felfedezésszámba ment a vidék parasztjai és kisbirtokosai számára, hogy a néphadseregnek semmi köze nincs az első időkben ideérkezett fegyelmezetlen miliciákhoz, akik azzal a látszólagos céllal érkeztek Aragon falvaiba, hogy a frontszakaszt megvédjék, de valójában visszaéltek a falusi lakosság jóindulatával, vídáman éltek azok terményeiből, elrabolták állataikat, baromfijaikat és arra kényszerítették a földművelőket, hogy a föld minden gyümölcsét ellenszolgáltatás nélkül átadják nekik.

Ignacio csak néhány órát töltött Valenciában, amikor Madridból visszatért és Aragonba indult. Végtelenül fáradt volt, de elégedett. A légihaderők nagyszerűen szerepeltek a brunetei hadműveleteknél és a frontkatonák, valamint a madridi lakosság által adott melléknevet — „A Dicsőségesek" —, méltán kiérdemelték. Számukra a köztársasági repülőgépek azoknak a szörnyű légitámadásoknak a megszűnését jelentették, amelyek a „Piszék" érkezése előtt mindennaposak voltak és amelyek azóta nem fordultak elő. Ignaciót ezredessé léptették elő. Ez alkalommal azonban a hírt nem fogadta közönyösen, mint előző előléptetésénél. Fel volt háborodva. Mosolyognom kellett rosszkedvén. Alig két hónapja csináltatott magának új egyenruhát alezredesi rangjelzéssel. Amikor most új kinevezése megérkezett, azt mondtam neki, hogy ha ezuttal is annyi ideig vár, hogy az új rangjelzéseket feltegye, miut legutóbb, közben biztosan befejeződik a háború.

Ignacio látogatása óta egy hét mult el. A Sajtóirodában továbbra is ugyanolyan sok dolgunk volt, mint eddig. Az egész napot ott töltöttem és csak nagyon késő éjjel tértem haza serrai házunkba. Oda is csak akkor, ha sikerült valamilyen autót találnom, hogy elvigyen. Gyakran töltöttem az éjszakát Valenciában. Sikerült egy ötvenezerszeres spanyol térképet szereznünk, s azt

kifüggesztettük a sajtótudósítók szobájának falára. Ezzel részben munkájukat könnyítettuk meg, részben pedig az ormótlan és szürke szobát tettük barátságosabbá.

A Sajtóiroda személyzete is megváltozott. Többek között a két külföldi cenzor is elment tőlunk. Távozásuk következtében munkánk megnövekedett, de legalább is én szívesen vállaltam részt a nagyobb felelősségből. A külföldi sajtóiroda kezdett egy rendesen és hatékonyan működő hivatalhoz hasonlítani, bürokratikus nehézségek nélkül. A sajtótudósítókat gyorsan és udvariasan szolgáltuk ki.

Ignaciótól néha új és eddig még ismeretlen részleteket vagy híreket is kaptam. Ezeket az újságírók sietve felhasználták és elküldték lapjaiknak. Amikor néhány nappal később ugyanezek a hírek a hivatalos jelentésben vagy az újságokban megjelentek, vagy nagy szenzációként a propagandaminisztérium küldte be azokat nekünk — a minisztériumot akkoriban Carlos Esplá vezette —, az újságírókat már nem érdekelték. Részben azért, mert „propagandának" minősítették, részben pedig, mert már elvesztették aktualitásukat. Tudtam, hogy ahhoz, hogy az újságírók valódi és fontos híreinket továbbítsák, nagy titokként kellett eléjük tárnunk azokat és kizárólagossági jogot kellett adnunk néhányuknak. Ha nem így cselekszünk, félő volt, hogy éppen azért, mert számunkra kedvezők voltak, ezeket a híreket külföldön esetleg nem fogják közölni. Igyekeztünk ezt az előjogot mindig egy másik újságírónak biztosítani, nehogy részrehajlónak tartsanak bennünket és így sikerült elérnünk, hogy legalább a nagy sajtóügynökségek egyike mindig biztosan közölte a híranyagot

A belchitei csata első hetében csak a honvédelmi minisztérium által naponta kiadott közleményeket kaptuk. Ezek a jelentések az újságírók nagy bosszúságára mindig késő éjjel érkeztek csak meg. Vacsora után mindig hosszú órákig kellett várakozniok a Sajtóirodában. Utána ha Londonnal vagy Párissal kértek telefonösszeköttetést, szerkesztőségeikből azt a választ kapták, hogy a lap reggeli kiadását már lezárták, vagy hogy már túl késő van ahhoz, hogy a sajtóügynökségeknek a hírt kiadják.

Egy éjjel, hét nappal az aragoni fronton végrehajtott offenzíva kezdete után és amikor csapataink már bevették Quintót és más falvakat, Rubio behivatott a szobájába.

— Közölheti kérem az újságírókkal, hogy meg vannak

híva holnapra Belchitébe ebédre — mondta — és rámnézett kék szemüvege mögül.

— Belchitébe? — kérdeztem a lélegzetemet is visszafojtva. — Hát bevettük?

Rubio sápadt és távoli mosolyával válaszolt. Így szokta kifejezni legnagyobb megelégedését.

— Most telefonáltak a honvédelmi minisztériumból. Az összes külföldi tudósítókat meghívták, hogy holnap ott ebédeljenek a miniszterrel. Maga, ha akarja, elkísérheti őket.

Kifutottam Rubio szobájából, hogy közöljem a hírt az újságírókkal. Ha csak egy pillanatra is végiggondolom az egészet, észrevehettem volna, hogy milyen lehetetlenség ez a meghívás egy az ellenségtől csak most visszafoglalt faluba. Ám annyira fáradt voltam az egyhetes szüntelen munka után, mialatt állandóan a döntő híreket vártuk a frontról, hogy nem gondoltam végig semmit.

A honvédelmi miniszter elküldte az ígért autókat és néhány órával később, jóval éjfél után és persze az utolsó pillanatok szokott fejetlenségével — néhány újságírót az ágyból kellett kihúznunk —, a karaván elindult Valenciából. Másnap délben tizenkét óra felé kócosan és álmosan érkeztünk Leridába. Innen indultunk a zaragozai országút felé, mert noha ez a város a lázadók kezében volt, úgy számítottuk, hogy a főútról az Ebro hídjánál elfordulunk és a Belchitébe vezető országútra térhetünk. Legalább is ez volt a mi számításunk!

Mert a kirándulás felelőse, egy kövér és bőbeszédű madridi újságíró, akit a propaganda minisztérium küldött ki és akinek minden energiája a száján keresztül foszlott szét a levegőben, csakhamar bebizonyította, hogy nem tud szervezni. Fogalmunk sem volt arról, hogy hova megyünk, sem arról, hogy milyen irányban kell folytatnunk utunkat... Tudtam, hogy közel vagyunk Candasnas falujához, ahol a légihaderők vezérkara volt és így azt indítványoztam, hogy álljunk meg ott, ha másért nem, hogy megtudjuk a helyzetet és megkérdezzük az utat.

Candasnas semmiben nem különbözött attól a tucatnyi más, egyforma falutól, amely a Leridából Zaragozába vezető út két oldalán terül el. Nem volt nehéz megtalálnunk és éppen olyan könnyen a fasiszta repülőgépek is ráakadhattak volna. Soha nem tudtam megérteni, hogy a belchitei offenzíva idején ezt a falucskát nem tették a földdel egyenlővé, hiszen mindenki tudta, hogy a helység legnagyobb háza, az országút szélén álló régi

vendégfogadó, a légierők főhadiszállásának székhelye és ha bárkinek kétsége is lehetett volna afelől, két vagy három írott útmutatótábla meggyőzhette.

Autókaravánunk megállt a vendégfogadó kapuja előtt. A rozzant falak fehérre voltak meszelve. Felmentem az első emeletre, ahogy egy papirokkal telezsúfolt szobában a vezérkar egyik főnökét találtam munka közben. A falakat térképek borították.

— Az ezredes a megfigyelő-állomáson van, de rövidesen visszatér — felelte kérdésemre, amikor Ignacio holléte iránt érdeklődtem.

Már éppen kifelé indultam a szobából, hogy ne zavarjam munkájában, amikor a tiszt nehezen leplezett csodálkozással kérdezte:

— De hát, hogy jöttek maguk ide?

Kezemmel az országútra néző ablak felé mutattam. A kapu előtt álló autókban ott ültek az újságírók, izzadtan, porosan és fáradtan a hosszú úttól. Szinte már mindegy volt nekik, hogy hova viszik őket. Az autókra hulló déli napsütés csak még elviselhetetlenebbé tette számukra a várakozást.

— Újságírók — feleltem.

A tiszt, aki megszokta, hogy szemrebbenés nélkül szálljon fel a legrozogább repülőgépeken is, az újságíró-karaván láttán elsápadt.

— Hova indulnak?! — kérdezte riadtan.

— Prieto meghívta valamennyiüket ebédre, ma Belchitébe, — válaszoltam nyugodtan.

A vezérkari tiszt nem tudott visszafojtani egy szörnyűködő felkiáltást.

Kezdtem észrevenni, hogy milyen lehetetlen helyzetben vagyunk. — De hát nem vettük be Belchitét? — kérdeztem én is egyre növekvő riadalommal.

— A ma reggeli hírek szerint még folyik a harc a faluban, — felelt a tiszt.

Le kellett ülnöm, hogy összeszedjem magam a meglepetés és a fáradság után és főleg azért, hogy kiokoskodjam: mit csináljunk az újságírókkal? Mert noha nekem semmi felelősségem nem volt a karaván megszervezésében és vezetésében, a külföldi tudósítók minden bizalmukat elvesztenék bennem, ha tudtukra adnám a helyzetet és azt, hogy becsapták őket, — még akkor is, ha e félreértésnek én voltam az első áldozata. És valósággal

dühöngtem, hogy mindeddig nem értettem meg: még ha az előző napon Belchitét el is foglaltuk volna, mint ahogy hittük, ilyen körülmények között ez az ebédmeghívás mindenképpen a legfelelőtlenebb ostobaság.

Később megtudtuk, hogy Prieto valójában soha nem hívta meg az újságírókat, hiszen ez egyébként is nagyon kevéssé illett volna az ő gondolkodásmódjához. A honvédelmi miniszter beleegyezett abba, hogy az autókat az újságírók rendelkezésére bocsássák, hogy azok látogassák meg Belchitét. Nem azért, mintha mint volt újságíró különös szeretettel gondolt volna kollégáira, hanem azért, mert megértette, vagy valaki megérttette vele, milyen fontos minden lehető módon nyilvánosságra hozni diadalunkat. A fantasztikus meghívás valószínűleg annak a nagyfantáziájú kisebb tisztviselőnek elméjében született meg, akinek megbízást adtak, hogy előkészítse az autókat és kiállítsa a frontlátogatási engedélyeket.

A karaván utasainak bejelentettem, hogy Candasnasban maradok. Pihenni szeretnék egy keveset, — mondtam — és megvárom Ignacio visszatérését. Valójában azonban csak gyáván igyekeztem elkerülni haragjukat, ami tudtam, hogy akkor fog kitörni, ha közlik velük, hogy Belchite még ellenséges tűz alatt áll és a város belsejében még beásott ellenséges gócok vannak.

Délután felkerestem őket abban a leridai szállodában, ahol egymásnak találkozót adtunk. Nyugodtak és megtörtek voltak. Annyira erőt vett rajtuk a fáradtság és az éhség, hogy minden ellenkezés nélkül elfogadták, hogy abban a Candasnas közelében lévő faluban ebédeljenek, ahol a szárazföldi haderők főhadiszállása volt. Egy sem akadt köztük, aki erősködött volna, hogy ő még aznap Belchitébe akar érni. A nagyszerű ebéd után közölték velük a hírt, hogy a falu belsejében még harcok folynak és jobb volna megvárni a másnapot, hogy útitervünket végrehajtsuk. Valamennyien beleegyeztek. Azt hiszem éppen olyan elégedetten fogadták ezt a megoldást, mint én magam, mert örültek, hogy alkalmuk van végre kipihenni magukat. Nagy nehézségek után sikerült szállást találnunk számukra a leridai szállodákban és ezért nagyon hálásak voltak. A „felültetés" miatt, amelynek áldozatul estek, egyik sem tiltakozott.

Az éjszakát Ignacióval töltöttem és másnap reggel hatkor megjelentem a szállodában, hogy az előző esti megbeszélés értelmében végiglátogassuk a csapataink által elfoglalt helysé-

geket. A propagandaminisztérium újságírója eltűnt. A szálloda portása félve nézett rám és azt hitte, megbolondultam, amikor azt mondtam neki, hogy találkozóm van az újságírókkal. Aligha tévedett! Reggel tíz óra felé még egyetlen tudósító sem jött le reggelizni, a kirándulásban résztvevő három nőn kívül. Ezek úgy nyolc óra felé már az étteremben voltak.

Ismét elindultunk Zaragoza felé, túlhaladtunk Candasnason és elértünk egy fatörzsekből álló torlaszhoz, amely az utat elzárta. Ha ezen az országúton továbbmegyünk, három kilométernyire jobbra az ellenséges vonalakhoz érkeztünk volna. Az Ebro volt a határ. Az országúton felállított torlasz akadályozta, hogy valaki esetleg az ellenséges vonalak felé menjen, másrészt pedig azt is jelezte, hogy az Ebro hídját felrobbantották. Csapataink néhány nappal azelőtt az országút baloldalán átkeltek a folyón és mi ugyanezen a helyen folytattuk útunkat tovább. Az utászaink által újonnan épített hídon mentünk át. Mélyen behatoltunk a homokos és sík folyóparti területre, ahol néhány ember egy ösvényt alakított át teherautók számára is járható úttá. Egy héttel azelőtt az egész terület még a fasiszták kezében volt.

Megálltunk, hogy a fák árnyékában pihenő néhány katonával beszélgessünk. Megmutatták nekünk azokat a lövészárkokat, amelyekben nemrég még az ellenség állt. Nagyon büszkék voltak csapataink előrenyomulására. Egy nagyobb csoport a vasútállomás mellett, közvetlenül a volt csendőrlaktanya közelében ebédelt. Míg beszéltünk velük, ők tovább ettek: nagy tányér húst, főtt krumplit és egy jó darab kenyeret hozzá. Többjüknek a kezében újság volt, amelyet figyelmesen olvastak. Ugyanezeket a lapokat olvashattuk volna Valenciában is.

— Hányan tanultak meg közületek olvasni a háború alatt? — kérdezte az egyik külföldi újságíró. Valamennyien hallottunk már a néphadsereg kulturális tevékenységéről és ez az újságíró sajátmaga akart meggyőződni arról, vajjon igazak-e azok az adatok, amelyeket a kommunista miniszter által vezetett közoktatásügyi minisztérium nemrégiben közölt.

A megkérdezett katona felnézett az újságból.

— Csaknem mindannyian, akik ebben a században vagyunk, a háború kezdete óta tanultunk meg olvasni, — felelte nyugodtan. — Voltak, akik már tudtak egy kicsit, a nevüket meg néhány más nyomtatott betűvel írt szót el-elolvastak, de legtöbbük még ennyit sem. Én magam sem láttam még soha azelőtt

a nevemet leírva. Most pedig, nézze, — és rámutatott az újságra, amit éppen olvasott.

— És írni tudtok-e? — kérdezte egy másik újságíró.

A katona nadrágjának hátsó zsebéből kivett egy újságpapírba gondosan becsomagolt füzetet.

— Mindíg gyakorlom az írást, valahányszor nyugalom van, — felelt és hangjában nemes büszkeség csengett.

— Nézzék meg.

Megnéztük. A tiszta és gondosan kezelt füzet világosan mutatta, ez a katona tudni akar: frontleírások, a falujáról lejegyzelt gondolatok és az újságokból kiírt rendelkezések voltak benne...

— Ez már a harmadik füzetem, — tette hozzá és igyekezett nagyon természetesnek látszani. — De a komisszár azt mondja, hogy nagyon könnyen megy nekem. Persze az első két füzetem nem volt ilyen....

A katona füzete kézről-kézre járt, míg csak vissza nem vette attól való félelmében, hogy megrongáljuk. Kezébe vette és nézegette.

— Majd ha visszamegyek a falumba — mondta nekünk —, meg fogom tanítani az összes falumbelieket. Amikor én eljöttem onnan, nem volt senki, aki folyamatosan tudott volna írni vagy olvasni. Iskola sem volt! De én majd azonnal megtanítom mindet, mert tudom, hogy vannak sokan, akik meg akarnak tanulni olvasni. Én is akartam és látják, soha nem volt alkalmam mostanáig...

Az újságírók elgondolkoztak.

— Kezdetben — folytatta a katona és hangjából kicsengett, hogy amit most mond nekünk, ezt jól kitervezte a háború nyugodt óráiban — a falumbeli emberek nem fogják tudni még olvasni az újságot. Így majd én egy bizonyos órában kiülök a főtérre és hangosan felolvasom nekik, hogy megtudják, ki ez a Chamberlain, meg más dolgokat. És biztos vagyok benne, hogy az összes férfiak és asszonyok is eljönnek majd, hogy meghallgassanak. Mert az emberek az én falumban nagyon szeretik tudni, mi történik a világban és szívesen megvitatják a fontos dolgokat.

Bólintottunk és azt hiszem, valamennyiünk képzeletében megjelentek a katona szülőfalujának lakosai. Kasztiliai parasztok, komorak és szikárak, eltelve nyugodt emberi méltósággal, a századok bölcseségével és azzal a keserű tapasztalattal, amit a szegénységgel és a száraz folddel folytatott harcban szereztek.

Olyan emberek, akik szeretik „megvitatni a fontos dolgokat", akik „meg akarnak tanulni olvasni, de akiknek soha nem volt alkalmuk rá".

— Sokat beszéltem erről a komisszárral — folytatta a katona — és jó tanácsokat adott. Azt mondja, hogy asszonyoknak épp úgy meg kell tanulniok olvasni, mint a férfiaknak, mert ők is kell, hogy tudják, mit ír a sajtó és azt, hogy kik a mi barátaink és hogy kik a nép ellenségei. És azt hiszem, hogy a komisszárnak nagyon is igaza van.

A három újságírónő lelkesen helyeselt.

— Ha végetér a háború és elkészültünk a fasisztákkal, — folytatta a katona, mintha csak önmagához beszélne —, hazasietek a falumba, hogy elkezdjem tanítani a többieket. Már üzenetet is küldtem egy legénnyel, aki megsebesült a lábán és hazament, hogy készüljenek rá. Ő csak rövid ideig volt a hadseregben, három hónap után sebesült meg, nem volt ideje arra, hogy kellőképpen megtanulja a dolgokat. De azt megteheti, hogy előkészíti őket, megtanítja nekik az első betűket akkorra, mire én hazamegyek...

Otthagytuk a katonát, hogy tovább olvashassa az újságot a fa alatt és azt hiszem, valamennyien azt kívántuk, hogy egészségesen térjen haza a háborúból a falujába, hogy megtanítsa a többieket írni és olvasni.

XXIV.

Nehéz volt Belchite közelébe jutni. A főútvonalakat a katonaság foglalta le, de még azok is járhatatlanok voltak, amelyek az ellenséges tűz hatósugarán kívül estek, mert a fasiszták visszavonulásukkor szétromboltak minden utat. De amint a réteken és az útakon keresztül haladtunk előre, egyre jobban éreztük, hogy idegen és barátságtalan vidéken járunk. Minden kihalt volt és kopár, amerre a szem ellátott. A mi parasztjaink egész a lövészárok széléig művelték a földet, de a fasiszták megművelhető földek kilométeres sávjait hanyagolták el: halott szőlők és rothadt kukoricások terültek el mindenfelé. Még bajonettel sem tudták elérni, hogy az ő területükön a parasztok megműveljék a földet. Vagy az is lehet, hogy a lázadók attól féltek, hogy a falusiak átszöknek hozzánk, ha túlságosan közel jutnak a mi vonalainkhoz. Karavánunk szétterült a homokos és poros lapályon, amelyen keresztül haladtunk. Fel kellett húznunk a

kocsi ablakát és még így is csikorgott a homok a fogaink között. Szemünk égett a portól. Haladtunk előre a száraz síkságon és minden percben vártuk, hogy a látóhatáron feltűnnek Belchite tornyai. Egy nyitott tehergépkocsikból álló karaván jött velünk szemben. Megálltunk.

Asszonyok, gyermekek és négy öregember jött a teherautókon. A férfiak az egész idő alatt nem nyitották ki a szájukat. Közömbös arcukat többnapos szakáll borította. Mert az aragoni vidék embere — épp úgy, mint a kasztiliaiak, akiket én jobban ismertem — elér egy olyan pontra szenvedésekkel és nyomorral telt életében, amikor teste és arca ráncos pergamentté lesz, szemei pedig keményen és hidegen csillognak. Olyanok, mintha minden iránt a legközönyösebbek volnának, mintha semmi nem tudná feledtetni bennük az elszenvedett nyomorúságot és fájdalmakat.

A háború nehézségei és a Franco zónájában uralkodó szörnyű fasiszta és monarchista elnyomás az utolsó reményt is kioltotta, amelyet a Köztársaság kikiáltása néhány évvel ezelőtt ezeknek az embereknek szívében és eszében ébresztett. A fiatalok számára a háború olyan tanulság lesz, amelyet nehezen fognak elfelejteni. De a teherautón ülő négy szoborszerűen mozdulatlan öregember számára, akiknek szeméből visszatukröződött az, amit Belchitében láttak, a háború tanulságai már túlságosan későn érkeztek.

A velük lévő asszonyok azonban mások voltak. Akadt köztük fiatal is, és akadt nagyon öreg. Mind fekete ruhát viselt. A fasiszták és Belchite néhány papja azt híresztelték, hogy a várost támadó „vörösök" megerőszakolják és megölik a fiatalokat, az öregeket pedig halálra kínozzák.

Most a „vörösök" hadseregének teherautója vitte őket el a belchitei pokolból biztonságos vidékek felé és az is kitűnt, hogy ezek a „vörösök" mind spanyolok voltak. Mert azt is mondták nekik, hogy Belchitét „orosz" csapatok támadják.

— Már kezdtük azt hinni, hogy az egész világ megbolondult! — kiáltott fel egy, a teherautón ülő idősebb asszony. — Azt mondták, hogy az „oroszok" darabokra fognak tépni bennünket. Közben a faluban csupa fura ember volt, akik olyan nyelven beszéltek, mintha maga az ördög szólt volna a szájukból

— Ne beszéljen már bolondságokat! — felelte hevesen egy nagy és szomorúszemű fiatal parasztasszony. — A Belchitében

lévő katonák olaszok voltak, mondtam ezt már magának előbb is. A többiek Afrikából valók és az a kapitány, aki magánál lakott, német volt. Mondtam én már magának ezt, de maga csak erősködött és mindenáron elhitte, amit meséltek magának, hogy ezek „más tartományból való" spanyolok. De én tudtam, hogy ez hazugság, és egy *igazi spanyol* katona megmondta nekem, hogy hova valók a többiek.

A teherautók folytatták útjukat, mi pedig elszomorodtunk és keserű gondolataink támadtak. Most tudtam meg, mit jelentett ezeknek a parasztoknak, hogy egy olyan háborúba kerültek bele, amiből egy szót sem értettek. Ezek az asszonyok 1936 júliusának első napjai óta nem hallottak mást, mint hazugságokat. Arról igyekeztek meggyőzni őket, hogy minden szenvedésük, nélkülözésük és tragédiájuk oka „a vörösök és az oroszok terrorja".

Autónkkal egyik vegyes-brigádunk mellett haladtunk el. Ezek Belchite külvárosában pihentek éppen. Megálltunk, hogy megkérdezzük, jól halad-e a város megtisztítása az ellenségtől. Ám mint ahogy azt már megszoktuk, kiderült, hogy többet tudunk arról, ami a fronton történik, mint maguk a katonák. A fronton lévő egységek általában csak azt tudják, amit ők maguk végeznek. Ha parancsot kapnak a visszavonulásra, nekik ez annyit jelent, hogy *mindenütt* visszavonulás van. Ha meg előrenyomulnak, mindig azt hiszik, ők az elsők és meg kell várniok az újságok érkezését, hogy megtudják, hogyan alakult az egész támadás, amelyben résztvettek.

Belchite nem volt kivétel e szabály alól, úgyhogy kénytelenek voltunk új hírek nélkül folytatni utunkat.

Néhány kilométert tettünk még a poros és száraz vidéken, míg megláttuk Belchite templomtornyainak körvonalait. Nem fért kétség ahhoz, hogy a városban még harcolnak. Végre sikerült a faluba vezető egyik útra kijutnunk. Noha a város belsejében még folyt a harc, a környék már megtisztult az ellenségtől. Néhány kilométerre a falu központjától megálltunk az országúton, hallgattuk az aknavetők zaját és a fasiszták gépfegyvereinek kattogását a téren álló főtemplom tornyából. Míg a tüzérségi tűz mögül felszálló füstöt figyeltük, a fasiszta repülőgépek kétszer is elszálltak a fejünk felett. A Belchite környékén lévő köztársasági csapatokat akarták bombázni, de a bombák az üres mezőre hullottak le.

A mi kocsink egyedül maradt. A karaván többi része elkese-

redve a rossz és poros terület miatt, bizonyára más utat keresett. De később megtudtuk, hogy ők is kénytelenek voltak megállni. Nem látszott valószínűnek, hogy aznap éjjel Belchitében alhatunk.

Egy darabig még az országúton maradtunk, és amikor a lövedékek túl közel csaptak be hozzánk vagy a golyók a fejünk felett fütyültek el, igyekeztünk az országút hajlatai mögött meghúzódni. Egy század katona ment el mellettünk, Belchitéből jöttek.

— Már alig van valami hátra — mondták —, már csak két gépfegyverük van a templomban.

Egy másik katona kíváncsian nézett bennünket. — Belchite úgy bűzlik, hogy meg kell bolondulni tőle — mondta. — Ezek a kurafiak a templomtoronyból végigsöpörtek mindent és mindenkit, aki a téren keresztülment, úgyhogy most ott halomban fekszenek az emberek és állatok hullái. Persze ezeket még nem lehetett elvinni és ebben a hőségben...

Elhatároztuk, hogy megkeressük a többi autót. Az összes újságírók többé-kevésbbé ugyanazt látták. Érdemes még egy napot várni, hogy elmondhassuk: bementünk Belchitébe? Elhatároztuk, hogy visszatérünk Valenciába. Émelygett a gyomrom, amikor arra gondoltam, hogy Belchitébe be kell mennünk. Semmi értelme nem volt, hogy rálépjek annak a térnek köveire, amelyet a katona olyan világosan leírt nekünk.

És igazam volt. A karaván zöme ottmaradt, hogy egy nappal később jöjjön utánunk, de teljesen fel voltak kavarva attól, amit láttak. A külföldi újságírók közül sokan napokig sem enni, sem aludni nem tudtak, mert kétségtelen, hogy a modern háború nem kellemes látvány és Belchite, temetetlen, felpuffadt és az augusztusi napon oszladozó hulláival elegendő volt, hogy a legedzettebb újságíró idegeit is megbolygassa.

XXV.

Elmult a nyár. A néphadsereg két fontos győzelmet aratott. A spanyol nép kezdte érezni saját erejét. Ha meg lehetne állítani a németek és olaszok özönlését és a Benemavatkozási Bizottság becsületesen működne, ahelyett, hogy puszta léte is csak újabb fegyvert jelentene a fasiszták kezében, milyen könnyen megnyerhetnénk a háborút!

A Népszövetség ismét összeült Genf nyugodt és békés váro-

sában. A Benemavatkozási Bizottság továbbra is állandóan kapta a jelentéseket az egyezmény erőszakos megszegéséről és... ezeket a jelentéseket továbbra is elsüllyesztették egy asztalfiókban. „Őfelsége az angol király ellenzékének" képviselői továbbra is kérdéseket tettek fel az alsóházban a külügyminiszternek. Az Egyesült Államokban nem szűnt meg a demokratikus és haladó erők tüntetése: azt követelték, hogy adjanak lehetőséget a demokratikus Spanyolországnak, hogy fegyvereket vásárolhasson. Franciaországban a nép, a valódi francia nép a Blum által vezetett kormány arcába kiáltotta: *„Canons et avions pour l'Espagne!"* Ágyúkat és repülőgépeket Spanyolországnak! Közben az olaszok sajtójukban olvashatták a Duce üdvözlő szavait, amelyeket abból az alkalomból küldött Francónak, hogy Santander az idegen támadók birtokába jutott.

„Különleges büszkeséget érzek — sürgönyözte választáviratában Mussolini Francónak testvéri szeretettel —, *hogy a tíznapos kemény ütközetben az olasz légionisták oly hathatósan működtek közre a ragyogó santanderi győzelemnél. Az olasz segítséget táviratában kellőképpen értékeli. Ez az annyira bensőséges fegyvertestvériség biztosítja azt a végső győzelmet, amely megszabadítja Spanyolországot és a Földközi-tengert az országaink civilizációját egyformán fenyegető minden veszélytől."*

Az olasz sajtó állandóan hangsúlyozta, hogy Santander „olasz győzelem" volt. Mégis, amikor őfelsége az angol király kormánya, amely a vezérszólamot vitte a Benemavatkozási Bizottságban, ebben a kérdésben vizsgálatot folytatott le, Mussolini megszokott arcátlanságával kereken letagadta, hogy Spanyolországban olasz beavatkozás történik és így a brit kormánynak sajnos nem volt módjában tekintetbe venni a köztársasági kormány panaszait, mivel „nem álltak adatok rendelkezésére". És hát miért is ne hittek volna a brit dzsentlmének Mussolini szavainak? Nekünk pedig sajnálnunk kellett szegény Angliát, amelynek külügyminisztériumában egyetlen olyan tisztviselő sem akadt, aki az olasz sajtót le tudta volna fordítani.

Németország úgyszintén nem volt hajlandó elismerni, hogy része van Spanyolország elözönlésében. A Führernek egy alkalommal egyik beszédében mégis megcsúszott a nyelve és kimondta, hogy „mennyire hasznosak lesznek Németország számára a bilbaói vasbányák". Mondani sem kell, hogy ezek a szavak nem szerepeltek a beszéd hivatalos szövegében, noha emberek ezrei hallották azt. És az angol külügyminisztérium

megint tehetetlen volt, nem akadt senki, aki németül értett volna, nem akadt senki, aki meghallgatta volna a Fuhrer beszédét.

Közben német és olasz csapatok, német és olasz repülőgépek, német és olasz pilóták, tankok, ágyúk és gépfegyverek, puskák, lőszer, benzin és minden más, ami szükséges lehetett ahhoz, hogy teljesen lerohanják Spanyolországot, továbbra is hatalmas mennyiségekben özönlött spanyol területre anélkül, hogy a Tengerészeti Ellenőrző Bizottság egyetlen esetben is „észrevette" volna a fasiszták birtokában lévő kikötőkbe érkezett fegyverszállítmányokat. Ezek a fegyverszállítmányok London és más demokratikus fővárosok urainak jóváhagyásával és beleegyező tudomásával kerültek partra. Hogyis ne, hiszen azt kívánták, hogy Franco győzelme a lehető leggyorsabb legyen, hogy végre már ne kelljen annyit beszélni „a spanyol kérdésről".

Kis kertünkben ültünk éjszakánként és lefekvés előtt, Ignacio elmagyarázta nekem a katonai helyzetet, amely annyira aggasztotta. Tudtuk, hogy ez a viszonylagos nyugalom, amely Brunete és Belchite elfoglalása után beállt, annyit jelentett, hogy a fasiszták, vagyis jobbanmondva a német és olasz vezérkar, valami erős támadást készít elő a Köztársaság ellen. Kétségtelenül arra számítanak, hogy ez az offenzíva döntő lesz. A fasiszták két súlyos vereséget szenvedtek és észrevették, hogy seregeik már nem kiképzetlen és fegyelmezetlen miliciákkal állnak szemben, mint a háború elején. A néphadsereg felkészültsége, szervezettsége és fegyelme olyan ellenséggel kényszerítette őket szembeszállni, amelyet már nem lehetett semmibe venni. Mussolinit és Hitlert spanyolországi vezérkari főnökeik kellőképpen tájékoztatták arról, hogy több emberre, több repülőgépre és több hadianyagra van szükségük. Ez a nyugalmi időszak a frontokon csak arra szolgál, hogy a fasiszta csapatokat újjászervezzék.

— Mindenáron több fegyverre és több repülőgépre van szükségünk, hogy a következő ellenséges offenzívát feltartóztathassuk — ismételte Ignacio —, Bruneteben és Belchiténél csaknem mindazt felhasználtuk, amink volt. A katalán iparnak hadisebességgel kell dolgoznia.

Az ősz beálltakor a kormány elhatározta, hogy átköltözik Barcelónába. Közelebb akart lenni azokhoz a gyárakhoz, amelyeknek feladatuk volt, hogy a frontot hadianyaggal lássák el. De a költözésnek nem ez volt az egyetlen oka. Okvetlen szüksé-

ges volt, hogy megszilárdítsuk az együttműködést az összes politikai erők között és Barcelónát, Spanyolország legnagyobb városát, második Madriddá tegyük. Szükség volt arra, hogy az Ibériai félsziget e hatalmas ipari központjának minden energiáját a frontok szolgálatába állítsuk, hogy minden erőfeszítés a már szállóigévé vált jelszó körül szerveződjék meg: „Mindent a háború megnyerésére!"

Mindezen túl, Barcelóna volt az a földrajzi pont, amelyen keresztül Spanyolországba került mindaz az áru és fegyver, amelynek sikerült átjutnia a francia határon. Persze ez soha nem a francia kormány engedélyével történt, hanem mindíg olyan másodrangú tisztviselők segítségével, akik közül néhányan Spanyolországot igyekeztek segíteni, de legtöbben azért támogattak bennünket, mert nagy pénzösszegeket kaptak érte. A francia szakszervezetek munkásai azonban minden esetben bátran dolgoztak: résztvettek az áruk szállításában, be- és kirakodásában. A legtöbb, amit a kormány tett, az volt, hogy néha szemet hunyt a dolgok fölött és ezt is azért, mert a Spanyol Köztársaság tekintélyes pénzösszegeket fizetett a fegyverek szállításáért.

És ha a franciaországi szállítási nehézségek miatt kevés hadianyag érkezett is külföldről, mindenképpen szükséges volt, hogy az illetékes minisztériumok Katalóniában legyenek: hogy összefogják a dolgokat és ne folyjon szét minden, mint ahogy az eddig oly gyakran történt.

Valencia, az a város, amely 1936 novemberében bizonyos ellenséges érzülettel fogadta a madridiakat, megtépte ruháit, amikor egy évvel később elmentünk onnan. Olyan megértés alakult ki a főváros és a tartományok között, amely nemzeti létünkben századokon át elő nem fordult. Az elmult évben a közös ügyért folytatott harcban, amelynek folyamán ötvenezer madridi költözött a kormánnyal Valenciába, egybeforrott a nemzet.

Rubiót nagyon aggasztotta az, hogy a Külföldi Sajtóiroda Katalónia szép fővárosába költözik, mert ott már létezett egy hasonló intézmény, a hazai újságíróké mellett, a külföldi tudósítók számára és igyekeznünk kellett, hogy végtelen tapintattal össze tudjuk hangolni munkánkat.

Az utolsó időkben a mi irodánk feladatai annyira kibővültek, hogy a külföldi újságírók cikkeinek cenzurázása csak egy nagyon kis részét tette ki annak. Ránk hárult a frontok és a hátország eseményeiről érkező napijelentések kiértékelésének

minden felelőssége épp úgy az állandóan mellettünk lévő külföldi tudósítók, mint a hatalmas tömegben érkező átutazó újságírók és egyéb látogatók felé. Ezek egy heti spanyolországi tartózkodás alatt mindent meg akartak tudni, ami 1936 július 18. óta politikailag, szociálisan és katonailag történt. Végeredményben, akár Valenciában voltunk, akár Barcelónában, ezek továbbra is a mi irodánkba jönnek majd tájékoztatásért. Ezenkívül, a külföldiek számára a frontlátogatási engedélyeket továbbra is a központi kormánytól függő irodánk állította ki.

Engem, az igazat megvallva, jobban aggasztottak a költözés anyagi körülményei, az, hogy hol fogunk helyet találni irodánk számára, mint az, hogy a katalánok esetleg megnehezíthetik munkánkat. Mert a kormány és a tőle függő intézmények átköltözésében, mint áthatolhatatlan nehézség jelentkezett mindenütt a megfelelő épületek hiánya. Korszerű vagy régi, de eléggé tágas épületek nagy számban akadtak Barcelónában, de mindezeket a katalán kormány hivatalai és a katonai felkelés hevében alakult számtalan bizottság foglalta el.

A katalán ipar „munkásszervezeteit", az „ellenőrző bizottságokat" (vagy akármilyen más néven is nevezzük őket), csaknem teljes egészükben az anarchisták uralták. Soraikban nem volt nehéz meglátni a vidék nagyiparosainak fiait, a gyár- és részvénytulajdonosokat, akik szélsőséges elemeknek álcázva magukat, a CNT igazolványai mögött meglapulva továbbra is bürokrata réteget alkottak, kizsákmányolták a munkásokat és mindenre készek voltak, csakhogy ne kelljen a tűzvonal közelébe kerülniök. Ez volt az egyik főbetegség, amely Barcelónában elterjedt, mielőtt a Köztársaság kormánya odaköltözött volna és ezek a „munkás-szervezetek" foglalták el legnagyobb számban az épületeket és a fényűző lakásokat.

Látva, hogy képtelenek vagyunk külön helyiséget szerezni irodánk számára, annak a két egymással összekötött háznak irodáiban rendezkedtünk be, amelyet az államminisztérium foglalt el, mert a propaganda osztály, államtitkárság formájában, része volt a minisztériumnak. Irodánk eddig az államminisztérium névleges védnöksége alatt függetlenséget élvezett, most pedig az új államtitkárság egyik osztálya lett. Érthető volt, hogy az új helyzet zavarta Rubiót. Nemcsak, hogy kivették kezéből a sajtócenzurát, hanem a propaganda-államtitkár személyében főnököt is kapott maga fölé. Estétől reggelig elintézte, hogy Párizsba megy. Kinevezték az *„Agencia España"* nevű hivatalos

sajtóügynökség igazgatójává. És még mielőtt időm lett volna arra, hogy átgondoljam a dolgokat, Rubio helyett én lettem a külföldi sajtóosztály vezetője.

Az igazat megvallva ez a váratlan „előléptetés" nem szolgált megelégedésemre. Végtelenül fáradtnak és nagyon idegesnek éreztem magam. Valenciában, a Barcelonába való átköltözésünk előtti néhány napon teljességgel képtelen voltam a külföldi látogatók jelenlétét elviselni. Hangjuk, kíváncsiságuk, gyakran buta vagy rosszakaratú kérdéseik hallatán néha sikítani lett volna kedvem és nem egyszer kívántam, hogy bárcsak kidobhatnám őket a szobámból. Persze, soha nem engedtem, hogy érzéseimet meglássák, de ez a magamra kényszerített állandó önuralom teljesen kimerített. Mindenek előtt arra vágytam, hogy egyedül maradhassak és ha csak legalább néhány percre is egy nap, ne kelljen beszélnem. Arra vágytam, hogy ne legyek kénytelen indiszkrét és kényes kérdésekre válaszolni és ne kelljen idegen nyelveken felelnem, hogy ne lássak folyton új arcokat, hogy ne kényszerüljek szüntelen udvariasságra és arra, hogy kifejezzem hálámat a miniszterelnökség által meghívott idegeneknek is, akik iránt néha a legmélyebb megvetést éreztem.

Mint a legtöbb spanyol asszonynak, nekem is törődnöm kellett nemcsak háztartási kérdéseinkkel, hanem saját Barcelonába való költözésünkkel is. Néha valamely külföldi újságíróval vagy különleges tudósítóval folytatott fárasztó beszélgetés közben — ezek mind szenzációra éhesen érkeztek Spanyolországba —, szabadjára engedtem képzeletemet és azon gondolkoztam, nem lehetne-e mégis Barcelonába szállítani a konyhabútorokat és a jégszekrényt, hiszen oly nehéz volt Madridból is elhozni és csak nemrégiben szerzett serrai házunkban berendezni ezeket. De az a hatalmas szerencse ért, hogy még mielőtt a katalán fővárosba érkeztem volna, Ignacio talált egy házat Barcelonában, ahol a légihaderő személyzetének családjaival együtt mi is lakhattunk.

November 17-én befejeztük irodánk anyagának összegyűjtését, a kartotékokat, az újságkivágásokat, az írógépek és a bútorok is már becsomagolva útrakészen állottak. Serrában szintén elkészültünk saját csomagolásunkkal. A két háztartási alkalmazott segítségével mindent beraktam az Ignacio által otthagyott autóba. Még a nyúlházaspárt sem hagytuk ott, hiszen azért vásároltuk őket, hogy a nyúlhússal egy kissé izletesebbé tegyük a folytonos rizst. Néhány hónap mulva azonban kide-

rült, hogy mind a kettő nőstény volt és ez oknál fogva nem váltak fajuk dicsőségére.

Mielőtt Serrát elhagytuk volna, hosszasan körülnéztem. A reggel tiszta volt és csillogó. A levegő átlátszón remegett és a fák ragyogtak. A ház mögött emelkedő vöröses hegy visszaverte a felkelő napot és fénylett. Nehezemre esett, hogy levegyem a szemem erről a házról, ahol csaknem egy egész szörnyű szorongásokkal s veszélyekkel teli háborús évet éltünk át Ez a ház végeredményben a béke egy kis szigete volt számunkra. A hegyek látványa nem egyszer oldotta fel idegeink feszültségét. És most elmegyünk innen. Mikor látjuk majd újra ezt a házat és ezeket a hegyeket? Mennyi ideig kell még várnunk, míg Spanyolország újra szabad lesz és félelem nélkül járhatunk majd hegyeink között? A háború hatalmas tragédiájában kétségtelenül nem volt részünk és mégis, amikor felszálltam az autóra, csak nehezen tudtam visszafojtani könnyeimet. Meddig tart még a spanyolok számára ez a végnélküli bolyongás, ez a barangolás egyik helyről a másikra, városból-városba, házból-házba?... Mikor pihenhetünk végre békében és biztonságban? Mikor rendezkedhetünk be majd arra, hogy szabadon és nyugodtan éljünk, ugyanabban a völgyben, ugyanabban a házban?...

XXVI.

Sűrű esőfüggöny hullott, amikor autónk Barcelonába ért. A légihaderő parancsnokságának egy esőtől csillogó arcu katonája vezetett bennünket a házhoz, ahol Ignacio már lakott. Az autó lassan gördült az esőtől csúszós, aszfaltozott utcákon a város külső vége felé. Elmentünk a Pedralbes kolostor mellett és megálltunk egy kerttel körülvett, elegáns és tágas épület előtt, a külvárosok egyik legfényűzőbb és legmodernebb negyedének körútján.

Itt fogunk lakni. A ház egy szemész-orvos tulajdona volt, akinek a Falange iránti rokonszenvét mindenki ismerte, de aki mielőtt külföldre menekült volna, óvatosságból házát a katalán légierők parancsnokának nevére iratta. Ezt a repülőtisztet Prieto külföldre küldte küldetésbe és mi sem volt természetesebb annál, minthogy a nagy lakásinségben a házát a légierők vezérkarának parancsnokai és családjuk részére engedték át.

Ettől a naptól fogva hozzá kellett szoknunk a közös élet-

hez, amely kezdetben egy kicsit zavaró volt, ám amelyet később a háborús nehézségek közepette már egyetlen elviselhető életformának tartottunk. Ritkaság volt, ha a házban harminc személynél kevesebb lakott.

Ignacio és én, tiltakozásunk ellenére, kénytelenek voltunk a fényűzően, de a lehető legízléstelenebbül berendezett főhálószobát elfoglalni. Botticelli „Tavasz" című festményének eredeti nagyságban készített másolata rejtette el a tetőn lévő csapóajtót, ahol bőröndöket és ládákat tartottak. Az egész szoba tele volt zsúfolva aranyozott velencei tükrökkel, üveglámpákkal és lágy, vastag szőnyegekkel. Mindez tiszta képet adott nekünk a híres szemészorvos gondolkozásmódjáról. Bizonyára nagyszerűen érezte magát ebben a hálószobában, amely olyan volt, mint a legrosszabb katalán ízléssel berendezett nászlakosztály egy Wagner-opera valamelyik jelenetében.

Szobánknak mindennek ellenére megvoltak a maga előnyei is. Az erkélyről és az ablakokból a város és a kikötő csodálatos képe tárult elénk, a láthatáron Montjuitch dombja emelkedett. A nagyszerű kilátáson kívül modern fürdőszobánk és villamos vízmelegítőnk is volt. Aki nem reumás, és nem élt egy éven át hidegvízfürdőkre kárhoztatva, el sem tudja képzelni, mit jelentett ez nekünk.

A ház többi szobáit más repülőtisztek családjai lakták. Kezdetben elég nehezen viseltük el ezt a közös életet, de lassankint mindazok, akik nem tudtak összeférni a többiekkel, más szállást kerestek maguknak. Azok, akik panaszkodtak az élelmezésre, vagy a mindennapi élet kis kényelmetlenségeire, és azok az asszonyok, akik unták a katonai és politikai kérdésekről szóló beszélgetéseket, más házakban rendezkedtek be. Az idő multával valahányan csak ebben a házban együtt éltünk, őszinte barátságot éreztünk egymás iránt. Barátságunk alapja közös érdekünk és az egyazon ügyért végzett közös erőfeszítésünk volt.

Az asszonyok épp úgy dolgoztak, mint a férfiak és csak az étkezéseknél találkoztunk, vagy későn éjszaka. Ezek a pillanatok jelentették számunkra a szórakozást. Amikor a férfiak, mint az gyakran előfordult, nem tudtak hazajönni, vagy egy-két hónapot Spanyolország más tartományaiban vagy azon a fronton töltöttek, ahol éppen a hadműveletek folytak, mi asszonyok bizonyos vigaszt találtunk egymás társaságában. És amikor a helyzet a Barcelonát ért szörnyű légitámadások miatt

súlyossá vált, vigaszt jelentett számunkra az a tudat, hogy jóbarátok vesznek körül bennünket.

Barcelonába való érkezésemkor Ignacio idegei közel voltak a teljes kimerüléshez. A háború előtt vidám és derűlátó természete még a legnehezebb helyzetekben is egyensúlyban tartotta. A háború tizenöt hónapjának szörnyűségei idején láttam őt az öreg és rozzant gépeken repülni, később bátor fiatalemberek munkáját vezette, akiknek azonban a szörnyű anyaghiány miatt óráról-órára a legnagyobb nehézségekkel kellett megküzdeniök. Ignacio mellett voltam Bilbao és Santander elvesztésének tragikus napjaiban és minden olyan nagyméretű katonai támadás után, amikor idegei és gondolatai nem engedték meg, hogy a hadműveleteken kívül másra is figyeljen.

Mégis soha nem láttam annyira sápadtnak, szemei soha nem voltak olyan sötétek és kidülledtek és soha nem vettem észre rajta ezt a heves és szórakozott mozdulatot, amellyel a keze megremegett, amikor egyik cigarettát a másik után gyujtotta meg.

— Valami ellenséges támadás miatt aggódol? — kérdeztem tőle.

— Igen, persze, várható egy erős fasiszta támadás, hiszen már régen készülnek rá, de nemcsak ez a baj...

— Hát akkor mi aggaszt mégis? — erősködtem.

Ignacio nem válaszolt. Egy éjjel hevesen becsapta az ajtót maga mögött és úgy jött be a szobába. Ez nem volt szokása és én ránéztem, hogy lássam, mi baja.

— A hadsereg tele van árulókkal és ezt nagyon drágán fogjuk megfizetni — kiáltotta. — Árulók!

Aznap éjjel azután elmondotta nekem, mi aggasztja annyira. A parancsnoki tisztségeket a legtöbb helyen még mindig hivatásos katonák töltötték be, és Ignacio meg volt győződve arról, hogy ezek a tisztek nemcsak, hogy nem éreznek rokonszenvet a Köztársaság iránt — amelyet szolgálni látszottak —, hanem egyszerűen Franco ügynökei. És még hozzá tevékeny ügynökei.

— A mult héten ezeknek az ügynököknek egyike, egy vezérkari főnök átszökött az ellenséges vonalakon és magával vitte a tegnapra tervezett meglepetésszerű támadásunk terveit. Erről a támadásról persze le kellett mondanunk.

Jól tudtam, hogy nem az első alkalom ez, amikor Ignacio ilyesfajta félelmei beigazolódnak és nem is lesz az utolsó. A bilbaoi erődítmények parancsnoka szintén átszökött az ellen-

séghez, az úgynevezett „vas-övezet" terveivel, megnyitva így a város kapuit az ellenségnek. Most ismét valami hasonló történt, annak ellenére, hogy Ignacio és sokan mások nyiltan kifejezték gyanújukat és aggodalmaikat a hivatásos katonatisztek iránt, akikkel hosszú ideig szolgáltak együtt és akiket ennélfogva mindenkinél jobban ismertek. A spanyol nép végeredményben árulások áldozata lett.

— De mégis, mi az, ami annyira aggaszt téged ma éjjel? — érdeklődtem, igyekezve megnyugtatni őt.

Ignacio ajkába harapott. — Hosszú megbeszélésem volt Prietoval. Igyekeztem meggyőzni arról, hogy intézkedéseket foganatosítsanak az olyan tisztekkel kapcsolatban, akikről már régtől fogva tudjuk, hogy legalább is érzelmeikben fasiszták. De nincs senki, aki el tudná érni, hogy a miniszter leszálljon véleményének magas lováról. Szerinte teljesen konkrét „bizonyítékok" nélkül nem tehetünk semmit. Persze ezeket a bizonyítékokat csak akkor fogjuk megkapni, amikor már túl késő lesz.

Ezeket mondta, miközben szüntelenül cigarettázott és szörnyű idegesség lett úrrá rajta. — Lehetséges, hogy egy demokrácia ne tudja megvédeni magát?

Ez volt az első eset, hogy ilyen állapotban láttam. Kétségtelenül az utolsó tizenöt hónap megfeszített munkája is rajta hagyta nyomait. De férjem erős ember volt, ellenállóképes és én tudtam, hogy ez a szellemi gyötrelem és állandó összeütközése a hadügyminiszterrel a főoka zaklatott lelkiállapotának s kimerültségének. Ignacio Prietot, annak képességei miatt egyik legnagyobb tehetségű politikusunknak tartotta mindazok között, akiket ismert. De valójában „Don Indával" csak baráti kapcsolatai voltak és azzal a leereszkedő méltósággal vegyítve, amelyet Prieto iránta mutatott. Ignacio most először foglalt el felelős helyet Prieto közvetlen vezetése alatt, mint a légihaderő parancsnoka. Az összeütközés elkerülhetetlen volt. Prieto megszokta, hogy személyes barátai, amikor politikai munkatársaivá válnak, kivétel nélkül vagy megosztják vele a vezetés felelősségét vagy feltétlenül alárendelik magukat neki. Azt kívánta, hogy az ország kormányzásának területén is ugyanaz maradjon köztük a kapcsolat, mint személyes barátságuk idején. Ignacio nehéz dió volt Prieto számára, ahogy azt általában mondani szokás, mert katonai vezetés és felelősség kérdésében Ignacio egy araszt sem volt hajlandó engedni abból az elvéből, hogy küzdenie kell minden ellen, amit a spanyol nép számára

károsnak tart, hiszen mint a légierők parancsnoka, feladata volt, hogy a spanyol nép érdekeit védje.

Egy vasárnap reggel az irodából a szokottnál egy kicsit korábban jöttem haza ebédre, amikor jó barátnőm, Márta, aki a légierők vezérkarához beosztott férjével együtt ugyanabban a házban lakott, ahol mi, elém jött a lépcsőn.

— Ne csinálj jelenetet és ne kezdj sírni — mondta komolyan —, és ne engedd, hogy Ignacio észrevegye aggodalmaidat. Most hozták haza betegen a parancsnokságról.

Felszaladtam a lépcsőn és úgy éreztem, hogy a szívem kiszakad a mellemből. Ignacio az ágyban feküdt mozdulatlanul és szemei mereven a semmibe néztek. Hirtelen, miközben néhány pilótával beszélgetett és terveket tanulmányozott, le kellett ülnie egy székbe és nem tudott megmozdulni. Arca hamuszínű volt és úgy látszott, mintha hirtelen tíz évet öregedett volna. Leültem az ágya mellé és hosszú órákon át ottmaradtam anélkül, hogy egy szót is szóltam volna, mert tudtam, hogy minden zaj zavarja.

Végre hosszú órák mulva — amely idő alatt mozdulatlanul feküdt a félhomályos szobában —, és hálá az orvosok által beadott csillapítóknak, végre elaludt. Barcelonai orvosok és egy Madridból repülőgépen érkezett szívspecialista vizsgálták meg. Az első napok félelme, amikor azt vártuk, hogy a roham megismétlődik, elmult. Egy újabb roham az orvosok szerint esetleg végzetes is lehetett volna. Egy kissé megnyugodtam. Még a Madridból érkezett szakorvos is úgy vélte, hogy egy hosszabb, teljes pihenés elegendő lesz arra, hogy Ignacio rendbejöjjön.

— Még hallania sem szabad repülőgépekről vagy a hadihelyzetről — tanácsolta az orvos. — Maradjon ágyban még akkor is, ha jól érzi magát. Egyen sokat és olyan ételeket, amelyekre vágyik. Szórakozzék. Egy kevés zene, könnyű olvasmányok, amelyeknek persze semmi közük ne legyen a munkájához. Levegőváltozásra van szüksége, arra, hogy ne dolgozzék semmit és aludjon, amennyit csak tud. Alvás és evés: erre van a legnagyobb szüksége.

Ignacio azonban csak mosolygott és semmibevette az egészet. Két vagy három nap mulva felkelt az ágyból, bejelentette mindenkinek, hogy nagyszerűen érzi magát és visszament a parancsnokságra. Egyre növekvő nyugtalansággal figyeltem.

Egy délután, amikor a munkából jöttem haza, ismét ágyban találtam. Visszaesett és ez alkalommal nagyon beteg volt.

A szívspecialista ismét megvizsgálta és világosan megmondta, hogyha nem követi utasításait, nem felel az életéért.

Néhány nap mulva javult az állapota, de engem őszinte ijedelem fogott el. Az orvosoknak sikerült meggyőzniök Ignaciót, hogy nem jól szolgálja az országot azzal, ha ilyen pillanatokban elhanyagolja az egészségét. Jelen állapotában képtelen a rábízott munkát elvégezni és ha nem tesz meg mindent azért, hogy meggyógyuljon, nagyon rövidesen végleg alkalmatlanná válik...

Amikor a miniszter megtudta az orvosok véleményét, felhasználta az alkalmat, hogy gyakorlatban valósítsa meg azt a tervét, amelyet már valószínűleg régen kigondolt, azaz jobbanmondva azóta, amióta Ignacio nem volt hajlandó mindenben engedni neki. Amikor Ignacio állapota annyira javult, hogy kimehetett az utcára, első útja Prietóhoz vezetett és ez azzal a csábító ajánlattal fogadta, hogy menjen mint katonai és légügyi megbízott moszkvai követségünkre a Szovjetunióba.

— De ez azt jelentené, hogy elhagyjam Spanyolországot? — kérdezte Ignacio riadtan a minisztert.

— Dehát ember, nem azt mondta az orvos, hogy most egy ideig teljes pihenésre van szüksége!? Utána majd meglátjuk.

Ignacio semmiképpen nem akarta elhagyni meghatározatlan időre helyét a háborúnak ily nehéz napjaiban. Sem ő, sem én nem voltunk hajlandók „külföldi megbízással" elhagyni az országot. De a miniszter és az orvosok erősködésére elfogadtunk egy közbevető indítványt. Két hónapra elmegyünk a Szovjetunióba.

Tudtuk, hogy Ignacio Európa egyetlen más országában sem tudna pihenni és gyógyulni. Mert ha Franciaország vagy Anglia egy jó szanatóriumába menne is, állandóan olyan gazdag emberek vennék körül, akik Francóval rokonszenveznek és ezeken a helyeken csak még jobban elkeseredne, ahelyett, hogy javulna az állapota. Ezenkívül Lulit is látni szerettük volna.

Amint Ignacio visszaesése után mozdulni tudott, felszálltunk a Toulouseba induló repülőgépre. Az első látvány, amely szemünk elé tárult mikor leszálltunk, három amerikai repülőgép volt. Mind a három a spanyol kormány tulajdona, spanyol pénzzel kifizetve, amelyeket a francia kormány nem engedett át a határon és amelyek ott rozsdásodtak a toulousei repülőtéren, a szabad ég alatt.

Szívünkben éreztük ezt a csüggesztő igazságtalanságot és beléptünk a repülőtér kantinjába. Az utasok számára megterített

asztalokon fonott kosarakban hatalmas hófehér kenyérdarabok voltak. Ignacióval egymásra néztünk, eszünkbe jutott a férges lencse és arra gondoltunk, mit jelentene az ilyen kenyér Barcelona lakosságának. Amikor beleharaptunk, megakadt a torkunkon.

Párizs olyan volt számunkra, mint egy megbolondult város. Úgy éreztük magunkat, mintha egy más bolygóról jöttünk volna. Mit csinálnak mindezek az emberek, akik az utcán járnak jólöltözötten, nyugodtan és elégedetten? Nem tudják, hogy saját ellenségeik harcolnak a határaikon? Miért nem segítik Spanyolországot? Teljesen elvesztették az eszüket? Rájuk is sor kerül még és nagyon hamar! Szerettük volna élvezni a jó ételeket a francia vendéglőkben és barátainknál, akiket meglátogattunk. Az első nehézségek után persze nagy lelkesedéssel ettünk, noha nem egy ételtől elrontottuk a gyomrunkat, mert elszoktunk tőle. De amikor Párizsból, a franciáknak e gyönyörű városából elindultunk, örültünk, mert nem tudtuk leplezni dühünket és felháborodásunkat, amikor a kivilágított főváros közömbösségét láttuk a spanyol nép sorsa iránt. A nagy körutak és sugárutak, a kávéházak és a fényűző éttermek mögött ott volt a párisi nép, az a nép, amely negyvenezer ember hangján egy emberként kiáltotta a *Vélodrome d'Hiverben:* „Ágyúkat és repülőgépeket Spanyolországnak!" De párizsi tartózkodásunk néhány napja alatt csak azt a „másik Párizst" láttuk és fájó szívvel távoztunk a francia fővárosból.

Vonaton mentünk Antwerpenbe, ahol egy szovjet teherhajóra szálltunk fel. Az utat Moszkvába nem tehettük meg repülőgépen, mert az utasszállító gépek Németország fölött repültek el és noha a leszállás nem volt kényszerű, az évnek ebben a szakában gyakran fordult elő köd miatt és butaság lett volna kitenni magunkat annak, hogy a nácik legnagyobb örömére visszaküldhessenek bennünket Franco Spanyolországába.

XXVII.

Az *Ufa* korántsem volt fényűzően berendezett hajó. De a legénység mindent megtett, hogy utunk alatt kényelemben érezzük magunkat. Ugyanazt az egészséges és bőséges ételt ettük, mint ők és időnk legnagyobb részét azzal töltöttük, hogy pihentünk és olvastunk a hajófülkében, amelyet a másodkapitány engedett át nekünk. Ugyanez a tiszt angolul is beszélt néhány

szót és mivel mi nem értettünk oroszul, kérdéseit angolul tette fel nekünk. Tetszik tenger? Aludni jól? Akarni enni több?

Az asszony, aki az asztalnál felszolgált és fülkénket takarította, szintén csak oroszul beszélt, de valahányszor mondanivalója akadt számunka, szavaihoz annyira kifejező mosolyt illesztett, hogy nem volt nehéz megértenünk.

Egy este, míg a legénység a moszkvai rádió által leadott jelentéseket olvasta, — minden nap külön jelentést adtak a nyílt tengeren futó szovjet hajók számára —, a tengerészek ragyogó arccal fordultak felénk és meglobogtatták szemünk előtt a gépen írt papírlapot.

— Republikanski, Teruel! — ismételgették mindannyian egyszerre. Alig bírtuk elhinni! Míg Ignacio betegen feküdt az ágyban, Barcelonából való elutazásunk előtt a néphadsereg végre elkezdte a már annyi ideje késlekedő offenzíváját. A késést annak a vezérkari tisztnek az árulása okozta, aki a támadás terveivel átszökött az ellenséghez. De, hogy csapatainknak sikerült Teruelt elfoglalniok, az csodálatosnak tünt fel előttünk.

Az angolul beszélő tiszt futólépésben jött fel, hogy megerősítse a jó hírt. Amennyire csak tudta, egész terjedelmében lefordította a jelentést és ha nem is mindíg szavaiból, de kézmozdulataiból és mosolyából megértettük a közlemény legnagyobb részét. Ignacióval csaknem megbolondultunk az örömtől, de jobban szerettünk volna ezekben a pillanatokban Spanyolországban lenni.

— A terueli győzelem minden utazásnál jobban meggyógyított volna, — mondogatta Ignacio. Igyekeztem elvonni figyelmét a katonai hírről, mert eszembe jutott az orvosok tanácsa. Néhány nappal később a spanyolországi helyzet ismeretében nyugodtabb lett, másra is kezdett már gondolni és nagyobb érdeklődéssel fordult az utazás felé.

Sokat beszélgettünk arról az országról, amelyet meglátogatni készültünk és amelyet már oly régen szerettünk volna megismerni. Hosszú hónapok állandó aggodalmai után most először kezdtük élvezni az életet.

Útunk tizenegyedik napján érkeztünk Leningrádba. A befagyott finn öböl ugyanis negyvennyolc órára kényszerű pihenőre késztetett bennünket és meg kellett várnunk, míg a *Yermak* jégtörő kiszabadít bennünket veszteglésünkből. Pihentek voltunk és boldogok, hogy ismét szilárd földet érzünk lábunk alatt és őszinte hálával köszöntük meg a tengerészeknek kedvességüket

és jóindulatukat. Sem Ignacio, sem én nem tapasztaltunk eddig hasonló bánásmódot olyan embereknél, akik nem ismernek és most láttak először bennünket. A hajó orráról a part felé néztünk és a reggel szürke fényében egy alakot láttunk a mólón fel és alá járkálni. Éppen olyan volt, mint a gyermekkorunk mesekönyveiből ismert jellegzetes orosz képek. Bizonyára egy kikötő-őr lehetett. Hosszú szürke szövetből készült, szőrmével bélelt kabátot viselt, amely csaknem a bokájáig ért. Kezén keztyű, fején magas prémkucsma. Később rájöttünk, hogy ez az öltözet még itt is kissé exotikus, mert meggyőződhettünk arról, hogy Leningrád lakói nagy előszeretettel viselik a minden elképzelhető színben fellelhető ellenzős sapkákat és legtöbbjük ezzel az újfajta föveggel cserélte fel a jellegzetes és kedves orosz kucsmát.

A Szovjetunióba előítéletek nélkül érkező utas, aki még hozzá egy kissé ismeri is a történelmet és kíváncsi szemmel nézi az embereket, számtalan érdekesnél érdekesebb dolgot vehet észre és számos esetben vonhat le tanulságos következtetéseket. A kényelmes Astoria szállodában szálltunk meg, amely éppen olyan volt, mint más európai fővárosok megszokott nagyszállói. Ám ha az első látásra semmiben sem különbözött azoktól, csakhamar fontos és nagy különbséget vehettünk észre. A földszint márványhalljában a legtermészetesebben jártak-keltek subás parasztok, akik ezt a meleg kabátot bizonyára nemzedékről-nemzedékre örökölték. Falusi és városi asszonyokat láttunk, ez utóbbiak gondosan a legutolsó párisi divat szerint öltöztek. A Vörös Hadsereg tisztjei pedig, akik a szállodában megfordultak, ezerszer jobban voltak öltözve, mint a háború előtti spanyol hadsereg hivatásos tisztjei. Kereskedelmi- és haditengerészek álldogáltak a hallban, komoly és egyszerű kék egyenruhájukban, katonák és polgárok beszélgettek csendben egymással anélkül, hogy azt a feszültséget éreztük volna köztük, ami más országokban az ilyenfajta társadalmi kapcsolatokat jellemzi: megvetést a „jobban öltözöttek" részéről és zavart, kényelmetlenséget azoknál, akik véletlenül arra kényszerültek, hogy egy „elegáns", „csak gazdagok" által látogatott helyiségbe lépjenek.

Saját szemünkkel láttuk, mit jelent külsőségekben egy „osztálynélküli" társadalom.

Az Astoria szállóban lévő kényelmes szobáink kettős ablakán át arra a térre láttunk, amelyen a pompás Szent Izsák katedrális emelkedik. A székesegyházat körülvevő kertecskék-

ben gyerekek tucatjait láttuk úgy bebúrkolva ruháikba, mintha csomagok volnának -- persze a hideg miatt —, szántalpas gyermekkocsijaikban, vagy anyjuk karján. Az anyák is melegen voltak öltözve, szövetkabátot és meleg kalapot viseltek és olyan nyugodtan ültek a terecske padjain, mint az én galiciai dajkám, aki a Szaléziánusok-terére vitt ki Madridban kiskoromban, hogy én is szívjak levegőt. Az egyedüli különbség az volt, hogy Leningrád hőmérséklete 18 fok volt a nulla alatt. De ez valószínűleg a város lakói számára kellemes téli nap lehetett, hiszen a 38—40 fokos hideget is megszokták.

A cárok régi fővárosában csak két napot maradtunk. Szerettem volna Ignaciót már a szanatóriumban látni és minthogy annyira közel voltunk, minél hamarabb Lulit is szerettem volna már magamhoz ölelni.

Az expressz megállt a moszkvai állomáson. Kinéztem a vonat ablakán és a perronon egy világoshajú, ragyogó feketeszemű, türelmetlen és nyurga kislányt láttam. Annyira emlékeztetett sajátmagamra abból az időből, amikor még én a Rabszolgák Zárdájába jártam, hogy csaknem könnyekre fakadtam.

Amikor végre Lulit magamhoz öleltem, vettem csak észre, mennyit változott. Először is csaknem egy arasznyit nőtt. És sem lába, sem karja nem volt pipaszárhoz hasonlatos, hanem éppen ellenkezőleg. Kissé szomorú és aggodalmas nézése, amelyet annyira megszoktam nála, a spanyol háború kezdete óta és amelyet annyit láttam más gyermekek szemében is, — teljesen eltűnt. Annak ellenére, hogy megnőtt, mégis inkább volt kislány. Vidámabb volt, mintha csak visszakapta volna gyermekéveit abban az országban, amelynek vendégszeretete megvédte a bombáktól, a háborús nélkülözésektől, az éhségtől és a haláltól.

Nem tudtam elfojtani csodálkozásomat, amikor végre megláttam Luli iskoláját és a házat, amelyben élt. A spanyol gyerekek kényelmesen laktak és csaknem fényűző ellátásban részesültek. Luli büszkén mutatott meg nekünk egy nagyszerű örmény szőnyeget és egy hangversenyzongorát. Mindkét tárgyat az „ő házuk" kapta ajándékba és csak nemrégiben helyezték el azokat a tágas játékszobában. A gyermekek által készített rajzok és újságok függtek a falakon és a tágas szoba közepén állt az angyalhajjal és színes gyertyákkal feldíszített karácsonyfa. A játékokat a karácsonyfa alól már szétosztották a gyermekek közt.

Ebben a házban száz spanyol gyermek lakott a szovjet szakszervezetek vendégeként, amely a köznevelési népbiztossággal karöltve fedezte a Szovjetunióban élő gyermekeink eltartását és tanulmányait. Már 1938 elején több mint kétezer menekült spanyol gyermek élt a Szovjetunióban. Osztálytermeik világosak voltak, vidámak és levegősek. Bútorzatuk mozgatható asztalokból és könnyű modern székekből állott. Az ablakokban virágcserepek álltak, a falakon képek és rajzok függtek. Meglátogattuk a hálószobákat is, ahol minden gyermeknek a fémágy mellett volt egy kis asztala. Erre legtöbbjük szüleinek fényképét rakta ki. Minden ragyogott a tisztaságtól.

— Ennyit mégsem vártam volna — mondtam az igazgatónak. — Tudtam, hogy a spanyol gyermekeket jól ellátják, jól táplálják és gondozzák. De hiszen még a szállodákban sincsenek olyan modern bútorok, mint itt! Én tudom, hogy még mennyi nehézséggel kell megküzdeniök. Hogy lehetséges az, hogy ez a ház ennyire szép?

A tanító csodálkozva nézett rám. — Hát, nem tudja, hogy a mi országunkban a legjobb dolgok a gyermekek számára vannak? A szállodákban továbbra is maradhatnak a régi bútorok. De az úttörők házainak bebútorozását a legképzettebb asztalosok végzik. Így volt ez kezdettől fogva. A forradalom utáni első években, amikor nem volt mindenki számára elég ennivaló, azon igyekeztünk, hogy a gyermekek ne éhezzenek. Most, hogy élelmiszer bőségben van, a gyermekek élvezik elsőnek az új bútorokat és mindazokat a modern dolgokat, amelyeket gyáraink termelnek. De hát miért is ne? Hiszen ők a jövő férfiai és asszonyai...

Meg kell adni, a spanyol gyerekeken meg is látszott a jó élet. Annak ellenére, hogy mindig a legjobb spanyol iskolákba járathattuk Lulit, boldog voltam, amikor azt láttam, milyen környezetben él Moszkvában. A többi gyermekek, legnagyobb részükben asturiai bányászok, kasztiliai parasztok, madridi munkások, valenciai földművesek és milicisták fiai vagy árvái, olyan paradicsomban éltek, amilyenről még nem is álmodtak eddig. És boldogok voltak. Nem győzték mesélni mondanivalóikat. Megmutatták nekünk füzeteiket és könyveiket. Beszéltek nekünk arról, hogy haladnak spanyol tanulmányaikban, mert a szovjet kormány soha nem felejtette el, hogy a spanyol gyermekek, akiknek oly nagylelkűen ajánlotta fel vendégszeretetét, egy napon visszatérnek hazájukba. És valóban, ha valami

bírálnivaló akadt, az az volt, hogy egyéves szovjetunióbeli tartózkodásuk után még alig kezdték megérteni az orosz nyelvet.

Szerencsére Luli, mivel kezdetben néhány hónapig egy szovjet családnál élt, már ismerte a nyelvet. De ha lányom könnyen tanult is nyelveket, képtelen volt megtanulni sízni. Néhány társnője azonban valóságos mester lett már ebben a sportban. Azt sem lehet mondani, hogy a tánchoz valami nagy tehetsége lett volna. Charito, akivel együtt mentek a Szovjetunióba, nagyszerűen táncolta a hatalmas ország különböző népeinek szép táncait. De hát Luli is éppen olyan bájosan tudott mozogni, mint az anyja!

XXVIII.

Amikor Ignacio a Barbia szanatóriumba bekerult, ahova én is elkísértem, az igazgatóság olyan megértésről tett tanuságot, amelyet csak nehezen felejthetek el. A szanatóriumba tilos volt gyerekeket bevinni, de számításbavéve körülményeinket és azt a kevés időt, amely felett rendelkeztünk, Lulit is meghívták, hogy „pihenjen" ott velünk.

— Maguk spanyolok és nagyon, nagyon örülünk, hogy ezt megtehetjük magukért — felelte az orvos-igazgató, amikor megköszöntük neki kedvességét. Szavait Luli fordította le nekünk, miközben szeme csillogott az örömtől.

Szüleimmel bejártam Németország legjobb szanatóriumait és számos más hasonló intézményt láttam Franciaországban és másutt is. De soha nem láttam olyant, amelyet ehhez az üdülőhöz hasonlítani lehetett volna. Az épület nagyon modern és nagyon egyszerű volt. A fővárostól negyven kilométernyire feküdt egy fenyőerdő közepén. Belülről inkább lehetett kényelmes szállodához, mint szanatóriumhoz hasonlítani. Bútorai célszerűek és ízlésesek voltak.

Három vidám és világos szobát kaptunk. Az idő gyorsan múlott. Síztünk, röplabdát játszottunk, sakkoztunk, olvastunk és hetenként háromszor egy nagyszerű előadó- és hangversenyteremben — mert ez is volt a szanatóriumépületben — mozielőadásokat néztünk végig. A szanatóriumnak nagyszerű könyvtára volt, amelyben minden könyvet, ujságot és folyóiratot olvasni lehetett... Persze azoknak, akik értettek oroszul.

A szanatórium a kormány egyik munkás-szakszervezetének

tulajdona volt. Luli tolmácsolásával beszélgettünk tisztviselőkkel, gépészekkel, tudósokkal és munkásokkal, kormányhivatalnokokkal és gépírónőkkel, akik ebben a szanatóriumban pihentek vagy álltak kezelés alatt. Egyiküknek sem kellett fizetnie sem az ittartózkodásért, sem pedig az orvosi kezelésért. Ezzel szemben nagy meglepetéssel láttam, hogy a kórházban minden orvosi ágnak megvolt a maga szakorvosa. A fogász megnézte fogainkat. Kezelték Luli orrát és torkát, mert egy ideje nem jól érezte magát és persze az orvosok Ignaciót éppen úgy, mint engem, tetőtől talpig megvizsgáltak.

Ignaciónak nem engedték meg, hogy sokat mozogjon, nehogy elfáradjon. Minden nap két órát kellett pihennie, prémekbe és takarókba burkolva egy heverőn, szobánk hóborította terraszán. Nagyon hamar összeszedte magát és arcáról eltűnt az az állandó aggodalmas és szorongó kifejezés, amelyhez már annyira hozzászoktam.

De a spanyolországi hírek nem voltak nagyon derűlátóak. Teruel elfoglalása után a helyzet gyorsan változott és Ignacio ismét elkezdett idegeskedni. Az ellenség csapatösszevonásokat végzett a nemrégiben elfoglalt város környékén. Nehezen volt elképzelhető, hogy a Köztársaság erői jelenlegi helyzetükben ellen tudjanak állni a fasisztáknak erős támadásának. Vezérkarunk nem használta ki kellőképpen azt a meglepetést, amelyet győzelmünk az ellenségben keltett, nem hatolt be mélyen lázadó területre, nem szilárdította meg a város védelmét és nem húzott hasznot Franco csapatainak letört hangulatából. De mindezt nagyon nehéz volt megítélni ilyen messziről. Ignacio másra sem gondolt, minthogy minél hamarabb visszatérhessen Spanyolországba.

— Azonnal vissza kell térnünk Barcelonába — mondta egy napon, amikor néhány otthonról kapott levelet elolvasott.

Az orvosok igyekeztek lebeszélni tervéről. Még itt kellene maradnia néhány hétig, mondották. De ő nem is hallgatott rájuk és én nem akartam erősködni, mivel láttam, hogy nyugtalan és a pihenés ilyen körülmények között nem sokat használna neki. Többet szenvedett volna, ha arra kényszerül, hogy távol maradjon a háborútól.

Lulitól való búcsúzásom nagyon nehéz volt, de ő előtte egyetlen könnyet nem ejtettem. Tudtam, hogy nincsen olyan gyermek a világnak egyetlen más országában sem, akit nagyobb szeretettel és gondoskodással vesznek körül, mint őt itt. A válás

mégis nehezemre esett. Moszkva távol feküdt Spanyolországtól, az utazás hosszú és körülményes volt. Mikor fogom ismét látni lányomat? Megértettem, hogy nem panaszkodhatom, mert a Szovjetunióban legalább nincs kitéve légitámadásoknak, Barcelona bombázása nem okozhatja halálát. Mégis, amikor utoljára öleltem meg lányomat, a vonat kifutott az állomásról és ő már nem látott, hátradültem a fülke párnájára, hogy kisírjam a visszafojtott könnyeket.

Három napot töltöttünk Stockholmban, ahol meg kellett várnunk a hajót, amely majd Franciaországba visz bennünket. A svéd fővárosban Isabel de Palencia vendégei voltunk. Isabel a Spanyol Köztársaság svédországi követe volt, egyike a Köztársaság azon külföldi képviselőinek, akik kötelességüket teljesítették is. Alkalmunk volt látni, milyen szeretettel és tisztelettel veszik körül barátnőnket a svéd hivatalos körök éppen úgy, mint a svéd nép.

Amikor a szép fővárosból elindultunk, meg voltunk győződve, hogy legalább is ebben az országban, Spanyolország érdekei jó kezekben vannak.

XXIX.

Február elején érkeztünk Barcelonába és a pedralbesi házban nagy örömmel fogadtak bennünket. Többek között azért is, mivel külföldön minden pénzünket élelmiszerekre költöttük és ez nagyon sokat nyomott a latba azokban a pillanatokban, és kellő okot szolgáltatott a lelkes fogadtatásra.

Ignacio nem várhatott arra, hogy megtudja, mi a helyzet a frontokon, és másnap már elindult Teruelbe. Mielőtt elindult volna és azután, hogy rövid látogatást tett a vezérkarnál, egy pillanatra hazajött még, hogy megöleljen. Ezt mondotta:

— Az ellenség százával rendelkezik új repülőgépek fölött. Gyorsabb vadászgépeik és modernebb bombázóik vannak. Légierőinket hatalmas veszteségek érték, a helyzet nagyon súlyos és attól félek, hogy tarthatatlan.

Katalónia fővárosa sokat változott távollétünk alatt. Már nem volt többé a régi közömbös nagyváros. Ezekben a napokban az egész lakosság szorongásban és aggodalomban élt, mert elvesztettük a második terueli csatát és az ellenség áttörte a keleti frontot.

A hírek csak lassanként értek el hozzánk és mindig rosz-

szak voltak. A fasiszták szinte kézzelfoghatóan, szüntelen bombázással tépték ki katonáink kezei közül a földet. Repülőgépeik, mint a felhők, folyamatosan repültek lövészárkaink fölött. Teruelből senki-földje lett. Egy nap levelet kaptunk Márta férjétől a frontról, amelyben azt írta, hogy a néphadsereg úgy védekezik, mint soha még és hogy az ellenség támadásai egyre erősödnek. De ez még azelőtt volt, hogy Teruelt ismét elvesztettük volna. Később a helyzet gyorsan változott, amíg csak egy napon a front áttörésének híre meg nem érkezett Barcelonába.

Ekkor vettük észre hatalmas és döbbenetes meglepetéssel, hogy hadseregünk szörnyű vereséget szenvedett. Az ellenség által sorainkban nyitott törést lehetetlen volt fegyverek, tüzérség és repülőgépek nélkül bezárni. Katonáinkat a lövészárkokból maguk a bombák vezették ki.

A vereséget megértettük. De nem tudtuk megérteni a fejetlen menekülést.

Mindenütt ugyanazt a választ hallottuk. Prieto, aki inkább volt politikus, mint parancsnok, az utolsó hónapokban „újjászervezte" — saját feje szerint — a hadsereget és úgy vélte, hogy Teruel elfoglalása csak még jobban alátámasztja módszereinek helyességét. Sajnos, a gyors egymásutánban következő események maguk hazudtolták meg a honvédelmi miniszter derűlátását. Prieto tudatlan és kevéssé öntudatos hadseregnek volt a híve, „mert ezek engedelmeskednek a legjobban, amint azt Napoleon hadserege is bizonyította". Prieto szavait Matilde de la Torre szocialista képviselőnő ismételte meg nekem. Prieto nem volt hajlandó megérteni — vagy inkább a tömegektől való teljes elszigeteltsége képtelenné tette arra, hogy megértse — a mi háborúnk jellegét. Nem látta be, hogy minden egyes katonának a közös ügy iránt tanusított megértésével és öntudatos magatartásával kell helyettesítenünk az ellenség soraiban bőven lévő, de nálunk annál inkább hiányzó fegyvereket. És a honvédelmi miniszter ilyeténvaló felfogásának persze logikus következménye volt egy kíméletlen támadás a politikai biztosok intézménye ellen. Ennek következtében csapataink egyre inkább elveszítették csak nemrégiben megszerzett néphadsereg-jellegüket, hogy egyre jobban hasonlítsanak a giccses operettekből ismert spanyol „katonácskákhoz".

A új katonai parancsnokok tudták, hogy mit jelentenek a komisszárok egy olyan hadsereg kiképzésében és fegyelmének fenntartásában, mint a mienk. Sok más régi tiszt is nehézségek-

kel küzdött. De ezek éppen azért, mert ismerték a komisszárok önfeláldozó munkáját, ellene voltak a miniszter újításainak, mert féltek azoktól a következményektől, amelyekkel ez járhat.

A terueli vereség bebizonyította, hogy igaza volt azoknak, akik nem győzték ismételni, hogy egy néphadseregnek tudnia kell, miért harcol és okvetlenül szükséges, hogy minden egyes katona tudatos ember legyen.

De a vereség és a keleti front áttörése ellenkező hatást váltottak ki a népből és a kormány néhány tagjából. A nép hangosan követelte, hogy engedjék ismét a politikai komisszárokat a katonák mellé, hogy azok öntsenek lelket beléjük, neveljék őket bátorságra és fegyelemre a súlyos pillanatokban. A nép követelte, hogy ugyanazok, akik képesek voltak 1936 november 7-én egy emberként megmozdítani Madrid népét a város védelmére, ismét kimehessenek a frontra, ahelyett, hogy megtiltanák nekik a katonai egységhez való közeledést, amint Prieto azt elrendelte. A kormány tagjainak egy csoportja, akik között persze maga a honvédelmi miniszter is ott volt, és akik soha nem hittek a népnek a fasiszták és az idegen támadók elleni győzelmében, felhasználták a vereséget arra, hogy megadási terveikkel hozakodjanak elő.

Szándékuk híre egy délután terjedt el Barcelonában. Még aznap éjjel önmagától kialakult a legnagyobb tüntetés, amelynek Barcelona az egész háború alatt tanúja volt. Hatalmas sokaság indult el a Pedralbes-palota felé, ahol a minisztertanács gyűlt össze, hogy kérjék és követeljék: semmiképpen ne engedjenek azoknak, akik ezekben a pillanatokban szégyenletesen meg akarják adni magukat, éppen akkor, amikor csapataink hangulata és a katonai helyzet lehetetlenné teszi, hogy az ellenségre kedvező feltételeket kényszerítsünk.

De mit számított — akkor és később — a megalkuvók szemében a spanyol nép férfiainak és asszonyainak sorsa? Hiszen ők maguk és gyermekeik könnyen elmenekülhettek és jövőjük biztosítva volt külföldön. Mit számított számukra Spanyolország? Semmit.

A tüntetésben főleg katalánok és Katalóniában tartózkodó madridi és más tartományokból való spanyolok vettek részt. Szándékaikat csak az utolsó percben tudtam meg, de én is a férfiak és asszonyok ezrei között voltam, akik elindultak otthonukból, hogy rendben, de eltökélt szándékkal vonuljanak a

palota felé, hogy kívánságaikat tudassák az ott ülésező miniszteri tanáccsal. Amikor a tüntető menet eleje a Pedralbes-palota kerítéséhez ért, egy teherautóra szerelt hangszóró, amely az egész úton kísért bennünket, bejelentette, hogy az összes pártok képviselőiből alakult küldöttség nyujtja be a nép kívánságait a kormánynak. Amikor a Pasionaria neve elhangzott (mert őt választották ki arra, hogy a miniszterekkel beszéljen), a tüntetők lelkesedése leírhatatlan volt. Azokban a pillanatokban, amikor néhány miniszter árulása és mások gyengesége fenyegetett, Dolores Ibarruri volt a spanyol nép akaratának jelképe, amely kifejezte, hogy a spanyol nép megalkuvás nélkül akarja folytatni a harcot a fasizmus teljes leveréséig.

Hosszú várakozás után — amely idő alatt a tüntetők a legnagyobb rendben várakoztak — a küldöttség kijött a palotából és bejelentette, hogy „a miniszterelnök, dr. Negrin biztosít bennünket arról, hogy Spanyolország nem teszi le a fegyvert sem a fasizmus, sem az idegen támadók előtt".

A megelégedett sokaság az igéret birtokában népi himnuszok éneklése közben indult vissza a város közepe felé. Míg az *Április 14-e* sugárúton haladtunk végig, jöttünk rá teljes jelentőségében, milyen megalkuvó döntést fogadtunk el azzal, hogy „nem tesszük le a fegyvert a fasizmus előtt". Az ellenség mintha csak megtudta volna terveinket, aznap éjjel repülőgépeit küldte Barcelona fölé. Fejünk fölött egyre közelebb hallottuk a motorok zúgását, amely elnyomta hangjainkat és lépéseink zaját.

A németek és olaszok akkor bombázták Barcelonát, amikor a néphadsereg elfoglalta Teruelt. Egy iskola harmincnégy tanulója fizette meg életével a köztársasági csapatok győzelmét. De 1938 március 15-én a németeknek nem volt milyen vereséget megbosszulniok és aznap éjjel Barcelonában a német és olasz gépek bombái következtében olyan férfiak és asszonyok estek áldozatul a fasiszta támadásnak, akik otthonukban nyugodtan vacsorázták megszokott lencsefőzeléküket.

Nem tudtuk, mikor érnek véget a robbanások. A fasiszta vezérkar azt tervezte, hogy három napon keresztül egyfolytában bombázza Barcelona civil lakosságát, hogy a front reménytelen helyzetéhez a hátország összeomlása is hozzájáruljon. A fasiszták képtelenek voltak megérteni, hogy a légitámadásokkal nem tudják megtörni a spanyol nép erejét!

XXX.

Március 15-ének éjjelétől 18-a alkonyatáig olasz-német repülőgépek repültek a város fölött szörnyűséges pontossággal minden három órában szórva a halált. Nappal és éjjel. NAPPAL ÉS ÉJJEL. Amikor az első éjjeli légitámadás véget ért és a sötétségben hazamehettünk, fülünkben magunkkal vittük a robbanások zaját és a tüntetők határozott szavainak visszhangját. Otthon Ignacio várt türelmetlenül és attól félt, hogy valami bajom történt. Akkor érkezett a frontról. Reggel azonban újra el kellett mennie és én örültem annak, hogy ezekben a napokban nincs Barcelonában. Nem tudta volna elviselni a város látványát anélkül, hogy meg ne őrült volna. Végig kellett volna néznie a védtelen lakosság szüntelen bombázását anélkül, hogy egyetlen vadászgép is felszállott volna az ellenséges repülőgépek fogadására. A város csaknem teljesen légelhárítóágyúk nélkül maradt, de az a néhány is, amelynek csöve az égre fordult, lőszer nélkül állott. Egész légihaderőnk — és csak nagyon kevés gép fölött rendelkeztünk — a keleti fronton volt, hogy feltartsa az ellenséges előrenyomulást és védelmezze katonáink visszavonulását. Senkinek eszébe nem jutott, hogy repülőgépeinket Barcelonába kellene hozatni, de Ignacio számára elviselhetetlen gyötrelem lett volna, hogy saját tehetetlenségének tanuja legyen. Parancsnoka egy olyan légihaderőnek, amely nem védelmezheti asszonyok és gyermekek életét, képtelen megakadályozni az anyák fájdalmát, akik megőrülnek a bombák által legyilkolt gyermekeik látványától!

Részletesen és pontosan emlékszem azokra a napokra. Jobban szeretném, ha nem így volna. Barcelonának akkor csaknem kétmillió lakosa volt. A lakosság legnagyobb része bérházakban összezsufolva élt és azokban a környező városnegyedekben, amelyek valaha külvárosok voltak, de amelyek a város gyors fejlődése következtében már hozzátartoztak az egészhez. Minden három órában a repülőgépek elszálltak a város felett. Minden három órában felzúgtak a szirénák és hallatszott az utcákon a mentőautók és a tűzoltókocsik zaja. És minden három órában a gyárakban, a műhelyekben, az irodákban, otthon, a kórházakban és az iskolákban férfiak, asszonyok és gyermekek egyenesedtek fel, felemelték szemüket arról, amit éppen csináltak és egymásra néztek anélkül, hogy tudták volna, mit tegyenek.

— Hova menjünk?

— Elkerüljük-e a bombát?

A második napon több mint ezer halottat temettek el. A harmadik napon a halottak száma már a kétezret is felülmúlta.

Kétezer halott. Sebesültek ezrei üvöltöttek a fájdalomtól a kórházakban. Egy láb, semmi más, egy kisgyermek lába, egy vértócsában. Nem lehetett védekezni. Nem volt hely, ahol el lehetett volna bújni. Nem volt óvóhely, amiből ne válhatott volna sír.

Nappal borzalmas volt.

Éjjel mintha csak a pokol szabadult volna a földre.

Alkonyatkor Barcelona lakossága lassan, gyalog indult el, hátán vive derékaljakat és takarókat, vagy hálózsákokat, hogy az éjszakát azoknak a domboknak a tövében töltse el, amelyek a város északi részét keretezték. Mert nappal a munkát folytatni kellett. És az embereknek szükségük volt az alvásra.

De lehetetlen volt aludni. A harmadik napon szinte megőrültünk az álmosságtól, idegesek voltunk a fáradságtól és gondolataink rögeszméje volt már: aludni, semmi mást, csak aludni. De a város nem pihenhetett. Lefeküdtünk. Nyugodtan, mereven feküdtünk és szemünkben a fáradtság könnyei égtek. Végre súlyos, fáradt álomba hullottunk, hogy ismét hirtelen riadjunk fel. De minden nyugodt volt. Hány óra van? Egy gyufát keresünk, megnéztük az órát. Az alvás húsz percig tartott. Még van időnk, hogy újra aludjunk a következő légitámadásig. Tovább fekszünk mozdulatlanul az ágyban várjuk, hogy jöjjön az álom. De nem jön. Egyórás gyötrelem után már nem érzékelünk semmit. De tíz perc mulva a bombák szörnyű robbanásai — csak néhány utcával arrébb hullottak le — ismét felébresztenek. És újra és újra, amíg csak jobbnak látjuk, hogy felkeljünk az ágyból és lemenjünk az utcára, dideregve a hidegtől, a félelemtől, a fáradtságtól, hogy megnézzük, mit csinálnak a többiek.

Ilyen volt Barcelona bombázása.

A katonai szakértők száraz jelentéseikben ezt írták: „A spanyol háború bebizonyította, hogy a civil lakosságot nem lehet megtörni légitámadásokkal. Barcelona háromnapos állandó bombázása teljesen sikertelen volt és az előbb említetteket bizonyította be. A polgári lakosság csak még nagyobb eltökéltséget mutatott arra, hogy folytassa a háborút".

Ez igaz volt. Barcelona e három nap alatt annyit szenvedett, mint egy más város sem a világ történelmében azelőtt. És mégis

a fasisztáknak nem sikerült elpusztítani erőnket, megtörni szellemünket.

Az első nap után már nem is beszéltünk a légitámadásokról. Még csak nem is említettük az ellenséges repülőgépeket, noha ezt senki nem tiltotta meg, de még csak nem is sejtette velünk, hogy így helyes. Szinte öntudatlanul távoltartottuk magunkat azoktól a kevesektől, akik nem bírták tovább és hisztérikus kiáltásokban és jajgatásokban törtek ki, valahányszor megszólaltak a szirénák. Folytattuk tovább a munkát.

A gyárak, a műhelyek, az irodák és az üzletek csaknem természetes módon működtek ezekben a napokban. Az ismert és megszokott lencsét és babot ettük. És az emberek moziba mentek. Miért is ne? Nem mindegy, hogy hol halnak meg?

A légitámadások hatását csak az emberek nézésén lehetett észrevenni és talán valami fáradt mozdulatban, valami mélyebb ráncban a száj szögletében.

„Az én" újságíróim a lehető legjobban viselkedtek ezekben a nehéz pilianatokban. Hazájuk követségei védelmet ajánlottak nekik Caldetasban, ahova nemrégiben a diplomáciai képviseletek legnagyobb része átköltözött. Ott, Barcelonától negyven kilométernyire, nyugodtan hallgathatták volna a bombák robbanását. De a külföldi sajtó tudósítói ott kellett, hogy maradjanak. Ez nem volt egy a sok légitámadás közül, mindennapos bombázás, amelynek csak néhány sort szentelnek az újság utolsó oldalán! Olyan hírek voltak ezek, amelyeket a nagy nemzetközi sajtó nem hallgathatott el, még akkor sem, ha az áldozatok csak köztársasági spanyolok voltak. Több, mint kétezer halott volt és sebesültek ezerszámra. Nem volt más választásuk. Maradniok kellett! A Majestic Hotel, ahol csaknem az összes külföldi újságírók laktak, aligha volt biztos helynek tekinthető. A Ritzbe március 15-én bomba csapott és összerombolta a báltermet.

Ekkor már a fasiszták nem korlátozták támadásaikat a kikötőre és a város lakottabb és szegényebb negyedeire (mint a csaknem teljesen földig lerombolt Barceloneta), hanem röptükben vakon dobták a bombákat a városra, amelyek épp úgy hullottak az elegáns negyedekre, mint a legszegényebb városrészekre. A külföldi újságírók általában bátran és derekasan viselték el ezeket a napokat. Egyikük-másikuk azzal igyekezett megnyugtatni felzaklatott idegeit, hogy mélyebben nézett a fenekére a konyakos üvegnek, amit utolsó utazása alkalmával Fran-

ciaországból hozott. De legtöbbjük Barcelona lakosságát figyelte, és mintha mi sem történt volna, folytatta munkáját.

Nap-nap után ott kellett maradnom íróasztalom mögött, nyugodt arckifejezéssel és kedves mosollyal mindazon látogatók számára, akiket szobámba bevezettek Én sem lehettem rosszabb, mint a spanyol nép más fiai és lányai, noha valóságos élvezetet okozott volna nekem, ha hírtelen elkezdhetek kiabálni. De ahelyett, hogy hajlandóságomat szabadjára engedtem volna, továbbra is ottmaradtam, ajkamon kényszerű mosollyal, míg a külföldi újságírók kérdéseket tettek fel nekem és engedélyeket kértek tőlem. Azt hiszem soha annyi ügyfelet nem kellett fogadnom, mint abban a hetvenkét órában. A tudósítók ki-bejártak irodámban, hogy a keleti frontról kérjenek jelentéseket vagy egyszerűen csak azért, hogy valakivel beszélhessenek. Amikor belemelegedtünk valamilyen beszélgetésbe, ismét megszólaltak a szirénák. Ilyenkor a pamlag felé indultunk, amely a szoba egyetlen olyan fala mellett állt, ahol nem voltak ablakok: mert üveg volt a két ajtón, üveg volt a széles ablakon... Jobban féltem az üvegszilánktól, mint a bombától. E két ajtó és az ablak üvegei megvakíthattak volna, míg ha egy bomba becsap, nincs mire gondolnom többé...

A harmadik éjjel sikerült elaludnom anélkül, hogy a bombázás órarendjére gondoltam volna. Repülőgépekkel és robbanóbombákkal álmodtam Azt hiszem, azokban a napokban Barcelonában senki nem álmodott mást. Úgy tűnt fel nekem, hogy a bombák a hálószobám erkélye alá estek le és ablakomból nézve az egész város lángokban állott.

Ez nem volt álom. Teljesen felébredtem. Két benzinraktárt ért bombatalálat a kikötő közelében és ezek égtek Barcelonát a tűzvész vöröslő lángjai világították meg. Az alsó városrész és Montjuich épületeinek körvonalai oly világosan látszottak, mint nappal. Fejem a párna alá dugtam Azt hittem, megfulladok. Bebújtam az ágy takarója alá, hogy ne halljam a zajt, ne lássam a fényt. Sikerült ismét elaludnom.

Két órával később arra ébredtem, hogy egy hatalmas robbanás visszhangját hallom Visszatartottam a lélekzetemet. Újabb robbanás remegtette meg a ház ablakait és alapjaiban reszkettette meg az egész épületet. Nem mertem megmozdulni Még lélekzeni sem akartam, mert meg voltam győződve arról hogy ez a cseppnyi zaj is valami szörnyű katasztrófát hoz rám. Egy harmadik robbanás hallatszott és ezt ez alkalommal üvegcsö-

rompölés, a földre hulló és ott eltörő üvegdarabok hangja, össze-vissza guruló bútorok és tárgyak zaja kísérte. Hirtelen felültem az ágyban és a hálószoba félhomályában igyekeztem kivenni, hogy mi történik körülöttem.

— Connie, nem történt bajod? — hallottam kívülről Márta kérdő hangját, szobám ajtaján keresztül.

— Nem, köszönöm, jól vagyok. És te? — válaszoltam anélkül, hogy tudtam volna, mit mondok.

— Én is —, felelte Márta.

Hangunk csengése túlzottan természetes volt. Az utolsó bomba a háztól két méterre csapott be. Aznap éjjel már nem tudtam aludni többé.

Azt hittük, azt reméltük, hogy a légitámadásoknak már vége. Másnap reggel a fasiszták négy, csaknem öt óra pihenést „engedélyeztek" nekünk. Az irodában fontos munkát jelentettem be, hogy ne legyek kénytelen még több külföldi látogatót fogadni. De képtelen voltam bármit is tenni. Ott ültem az íróasztal előtt és bután néztem a levegőbe. Délfelé szobám és a mellette lévő helyiség ajtajai és ablakai (ahol titkárnőm és több tolmács dolgozott), hirtelen feltárultak, mintha csak egy láthatatlan kéz nyitotta volna ki azokat. Nehéz bombák hullottak, nem mint az előző éjjel és ezúttal közel a mi minisztériumunkhoz. Ösztönösen valamennyien felálltunk. Senki nem szólt semmit, elég volt egymásra néznünk. Minden újabb robbanás közelebbről hangzott. Egy ott járkáló újságíró igyekezve természetesnek látszani, így szólt:

— Nehezebb bombákat használnak, mint tegnap.

Bólintottam. Munkatársaim nem kiabáltak, a hisztéria legcsekélyebb jele sem látszott rajtuk. Csak néhányuk keze fogta szorosabban az írógép sarkát vagy az asztal szélét.

Azt hiszem, ebben a negyedórában, 1938 március 18-án, valamennyien megtanultuk, mit jelent spanyolnak lenni.

Hasztalan lett volna a légitámadások elől védelmet keresnünk, azon egyszerű oknál fogva, hogy az egész környéken egyetlen óvóhely nem volt: semmi védekezési lehetőség a bombák ellen. Három nap és három éjjel éltünk alvás nélkül, állandó félelemben. Csak hulljanak a bombák! Mozdulatlanok maradtunk, csak feszült csendben figyeltük egymást és vártuk a halált. A többség magatartása kétségtelenül hatással volt az egyesekre.

Végre is megszűntek a robbanások és a zajok. A törött üvegek csörömpölése még eltartott néhány másodpercig. Soha

többé nem hallhatom ezt a zajt anélkül, hogy ne a légitámadások jutnának eszembe. Utána csend lett.

Nem került ránk a sor.

Visszatértünk íróasztalainkhoz. Leültünk. Egy nagyon fiatal lány elkezdett sírni és mi csendes, de szemrehányó tekintettel néztünk rá.

— Semmi az egész — mondotta —. Eszembe jutott a bátyám, aki elesett a fronton.

Mindannyian hálásak voltunk neki ezért a magyarázatért.

Délben titkárnőmmel kimentünk az irodából, hogy egy közeli vendéglőben együnk valamit. Az összes asztalok el voltak foglalva, az étterem tele volt emberekkel. Végül is találtunk egy helyet, ahol leülhettünk. Megebédeltünk. Az ebéd a szokásosnál is rosszabb volt: vízleves, egy szinte láthatatlan kicsiségű lóhús, egy salátalevél és három mandula. Ebéd közben a repülőgépek újra elszálltak a város fölött. Az egyik ablakon keresztül csaknem függőlegesnek láttuk őket.

A három nap alatt most először éreztem, hogy elveszítem az uralmat idegeim felett. Féltem. Valóságos félelmet éreztem, hogy túlélem a légitámadást. Egy földszintes épületben voltunk, fejünk felett nem volt emelet, amely ha keveset is, de védett volna. Az étterem tele emberekkel. Ha ide most beesik egy bomba és én véletlenül életben maradok, holttestek tömege között találom magamat. Képzeletemben láttam az étterem képét, a bomba becsapása után. Anélkül, hogy észrevettem volna, körmeimet a tenyerembe mélyesztettem. Haljak meg, ha becsap a bomba! Haljak meg azonnal, hogy ne kelljen elviselnem a halottak és a megcsonkítottak látványát. A tőből kitépett karokat és lábakat. Hogy ne kelljen hallanom kiáltásaikat és jajaikat. Ez a szörnyű kép fejemben világosan látszott, szinte mintha a szemem előtt lett volna. Haljak meg, ha ezerszer is, de azonnal haljak meg!

Az étteremben egy pillanatig csend volt. Mindannyian leengedtük az asztalra a villát és a kanalat. Nem rágtunk. A pincérek megálltak s mozdulatlanul maradtak a tálcákkal kezükben. A repülőgépek motorzúgása lassan vonult el fejünk felett.

Lassan-lassan eltávolodtak és a következő robbanások már messzebbről hallatszottak. A központtól távolfekvő valamelyik városrészt bombázták.

A közönség ismét elkezdett beszélgetni. De nekem semmi nem jutott eszembe, amit mondhatnék, csak valami hatalmas megkönnyebbülést éreztem.

— Constancia, a kezeid... — mondta a titkárnőm.

Levettem a kezemet az asztalról és éreztem, hogy fáj a tenyerem. Felkeltem.

— Visszamegyek az irodába —, mondtam a titkárnőnek. — Nem kell sietned.

Egy kicsit járkáltam az utcákon. Amerre elmentem, mindenütt a pusztulás jelei látszottak. Hatalmas épületek, emeletes házak hevertek romokban. Az utcák szinte mintha üvegcserepekkel lettek volna kikövezve. Súlyos vas-zárak hevertek össze-vissza, elgörbülve, kitépve a keretből. A tűzvész tovább tartott.

Visszatértem az irodába. Nagyon nyugodtnak éreztem magam. A telefon csengett, de nem válaszoltam. Egyedül voltam és csend vett körül.

— Most egyedül vagyok és nem érdekel — hallottam, amint magamnak mondom. — Nem érdekel, ha visszajöttök, *most egyedül vagyok.*

Felkeltem az asztal mellől, mert uralkodnom kellett az idegeimen.

Aznap délután mintha csak álomban jártam volna.

És amikor éjjel hazaértem és lefeküdtem, megszakítás nélkül aludtam másnap reggelig. A légitámadások aznap éjjel nem ismétlődtek meg.

Másnap Barcelona ismét elkezdte „természetes" életmódját. Csak kétezer halottat sirattunk.

XXXI.

Egy reggel Barcelona arra ébredt, hogy a város és a külvárosok villamosai nem közlekednek többé. Riadóra készülnének? — kérdezgették a járókelők és mindazok, akik a megállóknál türelmesen várakoztak. Szemüket az égre vetették és keresték a láthatatlan repülőgépeket. De órák multak és nem hangzott fel a motorok félelmetes zúgása, sem pedig a már annyira ismert robbanások zaja. Csakhamar elterjedt a hír: a fasiszták elfoglalták Trempet, Katalónia legnagyobb áramfejlesztőtelepét.

A nép a rossz hírt, mint mindig, most is szokott nyugalmával fogadta. Ettől kezdve a munkások és munkásnők gyalog voltak kénytelenek otthonukból a gyárakba menni, néha a város legtávolabbi végeiről is. Persze arra sem volt lehetőség, hogy lakást cseréljenek, hiszen úgyszólván egy gombostűt sem

lehetett már Barcelonában leejteni, annyira túl volt zsúfolva. Az emberek nyugodtak voltak és beletörődtek ebbe is. Az egyenlőtlen küzdelem újabb áldozatokat követelt. Későn éjjel, sötétben mentek haza, hogy a szomorú lencse és babvacsorát elköltsék. Mert Barcelonában a villanyvilágítás hiánya a legmélyebb sötétséget jelentette. Lehetetlen volt petróleum, benzin vagy karbidlámpát találni, de még egy gyertya sem akadt. Nálunk otthon egy olyan világítási rendszert használtunk, amely noha végtelenül kezdetleges volt, mégsem állt mindenkinek rendelkezésére, hiszen az ilyen lámpák elengedhetetlen kelléke mindig valami gyúlékony folyadék volt. Egy kölnivizes üveget megtöltöttünk benzinnel és a permetező apró lyukacskái előtt gyufát gyújtottunk. A gyorsan párolgó folyadék büdös és füstölgő lángot adott, ám még ez is jobb volt annál, minthogy teljes sötétségben járjunk a nagy házban, vagy úgy vacsorázzunk, hogy sem a tányért, sem az asztalt nem látjuk.

Amikor körülbelül három héttel később Ignacio a frontról visszatért, egy kevésbbé kezdetleges világítási rendszert vezettünk be és bizonyos idő elmultával a kormány rászánta magát, hogy szenet importáljon. Az ipart hajtóerővel kellett ellátni s a sokatszenvedett barcelonai háziasszonyoknak is jutott így valami kevés villanyáram. Ettől kezdve nem minden nap, de mégis néhány órán keresztül volt világításunk. A közúti közlekedés azonban nem indulhatott meg, csak nagyon bizonytalan és elégtelen módon.

Ahogy 1938-ban tavaszodott, úgy romlott a katonai helyzet. A fasiszták három különböző fronton haladtak előre. Északon hadmozdulataik azt a célt szolgálták, hogy Katalóniát elzárják Franciaországtól. Ezeknek a hadműveleteknek kapcsán sikerült elfoglalniok a Balaguer-től északra fekvő Trempet. Nyugaton Lerida, katalán tartomány felé nyomultak előre, a Zaragozából Barcelona felé vezető országúton. A jól felfegyverzett külföldi és a spanyol lázadó csapatok, tankok, könnyű és nehéz tüzérség, valamint nagyszámú repülőgép védelme alatt haladtak előre Dél-Katalóniában a Földközi-tenger felé. Céljuk az volt, hogy egy, a tengerig lefutó ékkel elvágják Katalóniát Spanyolország többi részétől.

Mintha csak az egész világ várakozó álláspontra helyezkedett volna azokban a napokban. A Spanyol Köztársaság honvédelmi minisztere azonban nem cselekedett. Ott ült az irodájában, anélkül, hogy bármilyen határozatot vagy rendeletet hozott

volna, amely elejét vehetné a hadsereg felbomlásának. Olyan volt ez, mintha csak azt várná, hogy a dolgok elérkezzenek arra a pontra, ahol már nincs segítség. A teljes vereségről, a káoszról beszélt csak azért, hogy régóta hangoztatott jóslatai valóra vál janak. Mert Prieto soha nem bízott a tömegekben, soha nem hitt abban, hogy a nép ügye diadalt arathat.

A katonai parancsnokok képtelenek voltak helyreállítani a megtört frontvonalakat, ha a minisztériumból nem rendelik el a szükséges intézkedéseket. A parancsnokok látva, hogy Prieto semmit nem tesz azért, hogy az előretolt állásokban felmerülő szörnyű problémáikat megoldja és mivel észrevették, hogy saját felettesük, a honvédelmi miniszter köti meg kezüket, éppen abban a pillanatban, amikor a segítségére legnagyobb szükségük lett volna, a miniszterelnökhöz, Juan Negrinhez fordultak.

Az utolsó napokban a honvédelmi miniszter már a frontról hozzáérkező táviratokra sem válaszolt. A tisztek megokolt erősködése kétségtelenül meggyőzte Negrint annak szükségességéről, hogy Indalecio Prietóhoz fűződő régi barátságát félretéve, kezébe vegye a honvédelmi minisztérium vezetését.

Prieto visszavonult otthonába, mivel belátta, hogy az a célkitűzése, hogy ez alkalommal egyedül fejezze be a spanyol háborút, meghiúsult. Durcáskodott és szinte beteges keserűséget érzett. Ez volt az oka, hogy soha nem „bocsátotta meg" Negrinnek és a kommunistáknak, hogy magukévá tették a nép akaratát, amely a küzdelmet tovább kívánta folytatni.

Mi mást is akarhattak volna a fasiszták, mint a spanyol nép teljes behódolását, ami ilyen kedvezőtlen körülmények között természetesen feltétel nélküli megadást jelentett volna.

Negrin feladata, amikor átvette a honvédelmi minisztériumot, korántsem volt könnyű. Nagy beszédet mondott néhány nappal azelőtt, hogy ezt az új felelősséget is kénytelen volt magára venni. Felhívást intézett a hadsereghez és az egész néphez, hogy álljanak ellen. Világos és mindenki által érthető szavakkal kifejtette, hogy a végső győzelem igen is lehetséges, ha az ellenséget pillanatnyi előrehaladásában megállítjuk. „Katalónia ipara már elkezdett repülőgépeket és hadifelszereléseket gyártani és nem múlik el hosszú idő — mondotta —, amíg magunk is olyan helyzetbe kerülünk, hogy támadást indíthatunk. Addig is arasznyi területet sem szabad az ellenségnek átengednünk. Az ellenállás most az első lépés a végső győzelem felé".

Ezek a komoly és reménytkeltő szavak a miniszterelnök szájából gyógyírt jelentettek a fronton lévő katonáknak és a hátországban élő polgári lakosságnak. De ez csak a kezdet volt. A hadsereget teljesen újjá kellett szervezni, teljesen át kellett alakítani.

Időközben a fasiszták hatalmas fegyver- és lőszerbeli fölényükkel és főképpen légihaderejükkel végre elérték a tengert és kettévágták Spanyolország területét. 1938 április 15-én, alig tíz nappal azután, hogy a honvédelmi minisztérium vezetésében a változás megtörtént — és keserű és jellegzetes véletlenképpen azon angol—olasz egyezmény aláírásának előestéjén, amely a Földközi-tengeri *status quo* t volt hivatva biztosítani — a fasiszták elfoglalták Viñaroz-t. Számos újság és képes folyóirat közölte az olasz légionáriusok fényképét, amint a „Mare Nostrum" kék vizében áztatják a lábukat, de úgylátszik, az angol külügyminisztérium ezeket a folyóiratokat és újságokat nem járatta.

A rosszul felszerelt, de mégis, új elszántságtól és fegyelemtől lelkesített néphadsereg ismét szembeszállt az idegen hódítók ama terveivel hogy azok egész Spanyolországot elfoglalják. A fasiszta vezérkar legyezőalakú offenzívát tervezett Viñaroztól északra, Barcelona irányába és délre, Valencia felé. De északon az Ebro torkolatánál megállították az ellenséges előrenyomulást. Május elején Tortosánál megállt a front, a város egyik része a mi kezünkben volt, másik részét az ellenség tartotta megszállva.

Délen a valenciaiak hathatósan segítették a hadsereget erődépítéseikkel. A történelemből ismert Sagunto — amely Bilbao elvesztése után azért lett olyan fontos, mert az egyetlen város volt köztársasági területen, ahol magaskemencék voltak — lett katonáink védekezésének központja. A levantei csata különböző fázisaiban, azt lehet mondani egyfolytában tartott áprilistól júniusig. De az ellenséges előrenyomulás ereje megtört Sagunto új védőinek bátorságán. És a támadás, amely a fasiszták kétségtelen győzelmével kezdődött, Valenciától 50 kilométernyire megállt és súlyos vereséget jelentett számukra.

A köztársasági kormány „Negrin 13 pontjában" szögezte le a háború céljait. Ebben a tizenhárom pontban adták világos és érthető magyarázatát annak, miért kell folytatni a harcot és mit akarunk: milyen legyen Spanyolország, ha az idegen hódítókat egyszer kivertük onnan. Ez a tizenhárom pont megerősí-

tette az ellenállás lendületét és könnyebbé tette azoknak az új áldozatoknak elviselését és vállalását, amelyekre azért volt szükség, hogy az ellenség előrenyomulását feltartóztassuk.

Május 1-én a miniszterelnök magához hivatta a külföldi sajtó képviselőit, hogy tájékoztassa őket arról a tizenhárom pontról, amely a Spanyol Köztársaság programja volt és amely a spanyol nép valóságos háborús céljait fejezte ki. Elmagyarázta az újságíróknak, hogy ez a nemzeti egységkormány által kidolgozott okmány nemcsak arra szolgál, hogy a külföldnek megmutassa, milyen célokért harcolt és harcol továbbra is a spanyol nép, hanem irányvonalat szab maguknak a spanyoloknak is, éppúgy azoknak, akik a Köztársaság védelme alatt élnek, mint azoknak, akik a fasiszták és a külföldi támadók által elfoglalt területeken tartózkodnak.

Ez volt a legjobb válasz azokra a londoni hazugságokra, amelyek még mindig „kommunistának" neveztek egy olyan kormányt, amelyben az összes pártok képviselve voltak. A legjobb válasz volt ez a Franco-területén élő becsapott spanyolok számára, akik maguk is tisztán kellett, hogy lássák a gyűlöletes idegen támadást.

A következőkben összefoglalva leírom a híres „Tizenhárom Pontot", mert ez volt a legvilágosabb és legkonkrétebb kifejezése háborús céljainknak.

1. Spanyolország teljes függetlensége.

2. A spanyol terület felszabadítása minden ellenséges elfoglalás vagy befolyás alól.

3. Népi köztársaság.

4. Népszavazás közvetlenül a háború után a kormányforma eldöntésére.

5. A nemzeti egységgel összeegyeztethető tartományi szabadságok tiszteletben tartása.

6. Teljes társadalmi és polgári jogok az összes spanyolok számára, beleértve a vallás- és gondolatszabadságot is.

7. A magántulajdon és a termelőeszközök védelme. A polgárok kizsákmányolásából eredő vagyonok felhalmozásának megakadályozása.

8. Teljes földreform.

9. A munkások jogait biztosító szociális törvényhozás.

10. A nemzet kulturális, anyagi és erkölcsi fejlesztése.

11. Politikamentes hadsereg, mint a nép védelmi eszköze.

12. A háborúnak, mint nemzetpolitikai eszköznek, visszautasítása és hűség a Népszövetséggel kötött egyezményhez

13. Amnesztia mindazoknak a spanyoloknak, akik bebizonyítják, hogy az ország újjáépítésének munkájában részt akarnak venni, beleértve ezek közé természetesen azokat is, akik a lázadó hadseregnek voltak tagjai.

Ez a programm egyesítette a spanyolokat akkor, amikor a Köztársaság területét a fasiszták által elfoglalt földrész kettévágta.

XXXII.

A köztársasági terület kettévágásának első következménye a növekvő élelmiszerhiány volt. Aragon elvesztésével, azzal, hogy az ellenséges csapatok behatoltak Katalóniába, valamint annak következtében, hogy Valencia gazdag kertgazdálkodásától elvágták, Barcelonának hatalmas mértékben növelnie kellett az élelmiszerbehozatalt Franciaországból. Végül már élelmiszerellátásában csaknem teljesen Franciaországtól függött. Ezzel szemben azonban a katalán főváros lakossága szinte percről-percre növekedett, az ország minden részéből özönlő nagyszámú menekülttel.

A déli zónával való összeköttetés nagyon megnehezedett. Több napba telt, amíg rádión fel tudtuk venni a kapcsolatot, de még ez a kapcsolat sem lehetett soha kielégítő, mivel a rádiót bárki hallgathatta. A tengerpartot a fasiszták állandó légitámadásoknak vetették alá, folyton bombázták a spanyol, de még inkább a kikötőkben horgonyzó külföldi hajókat. Ezeket a támadásokat a német és olasz repülőgépek, valamint a tengeralattjárók és az állandóan a spanyol tengerpart közelében tartózkodó néhány zseb-cirkáló végezte. Az egyetlen bizonyos mértékig biztos összeköttetést a légivonalak tartották fenn a két rész között. Az egyik zónából a másikba csak ezen a módon lehetett közlekedni, de természetesen ez az út is csak erősen csökkentett mértékben volt használható.

Minden másnap hajnalban, anélkül, hogy érthető okokból a felszállás időpontját előre meg lehetett volna határozni, egy Douglas utasszállítógép — egyike annak a négy gépnek, amely a kormány birtokában volt — elindult Barcelonából Valencia vagy Albacete felé és a következő napon tért vissza onnan. A háború kezdete óta, a már ismert külföldi korlátozások miatt, csak egy ilyen gépet tudtunk vásárolni. Ignacio számtalanszor ment ezen a repülőgépen és nekem mindig arra kellett gondolnom, hogy mi

történik, ha ellenséges repülőgépek támadják meg. Még védekezni sem tudott volna, hiszen még egy gépfegyver sem volt a repülőgépen! Ám a fasiszták egyetlen utasszállítógépünket sem tudták lelőni azokban a hónapokban, amikor kénytelenek voltunk légiúton közlekedni az elszakított területekkel.

Egy alkalommal az a Douglas-gép, amelyen Ignacio Barcelonába tért vissza, éppen leszállni készült, amikor megszólaltak a légiriadó szirénái. A néhány szegényes légvédelmi ágyú azonnal tüzelni kezdett a város fölött repülő olasz bombavető Savoya-gépekre. Ebben a percben jelent meg a mit sem sejtő Douglas-gép a láthatáron. Néhány másodpercre a mi gépünk és az ellenséges bombavetők összekeveredtek az égen, míg a légvédelmi ágyúk továbbra is folytatták a tüzelést. Én a mi házunk erkélyéről néztem végig a jelenetet. Úgy éreztem, mintha évszázadokig tartana és mintha a szívverésem is megállt volna. Ám a Douglas pilótája gyorsan megértette, mi történik és gépét egy Barcelonától távolabb fekvő repülőtér felé irányította, ahol minden nehézség nélkül le is szállt.

Ebben a helyzetben hivatott magához Alvarez del Vayo államminiszter, hogy közölje velem: úgy határozott, hogy én megyek vele Genfbe, hogy a Népszövetség ülése idején a sajtó kérdéseivel foglalkozzam. Alvarez del Vayót bízták meg, hogy ismét tűzesse napirendre a Népszövetségnél a Spanyolországban folyó idegen beavatkozás kérdését. Mindez persze nem azt jelentette, hogy akár Vayo, akár más sokat várt volna a Népszövetségtől. De ez olyan szószék volt, amelyet nem hanyagolhattunk el, ezt is fel kellett használnunk, hogy szavunkat meghallja a világ.

Amikor az európai kormányok már csaknem elveszettnek hitték a Spanyol Köztársaságot, különlegesen fontos volt számunkra, hogy életerőnknek újabb bizonyságát adjuk. Mióta a fasiszták a Földközi-tengerhez értek, a külföldi sajtó legfeljebb három hetet adott arra, hogy véglegesen megsemmisítenek bennünket. Mégis, már csaknem egy hónap telt el azóta és del Vayo jelentős felszólalásával be akarta bizonyítani a Népszövetség ülésén, hogy továbbra is élünk és harcolunk.

Május 10-én indultam el Genfbe és bevallom, kíváncsian vártam, hogy saját szememmel győződjem meg arról, hogy a Népszövetség valóban működik. Ám alig hogy megérkeztem, már csak arra gondoltam, mikor mehetnék vissza Spanyolországba. A „demokráciák" és különösképpen a francia és angol kormány

képviselőinek cinikus és álszent magatartása annyira utálatos volt, hogy mint spanyol és mint ember, szinte képtelen voltam elviselni azt. Ha valaha is hihetett valaki a Népszövetség őszinteségében és jóhiszeműségében, csak az 1938 májusában megtartott 101. ülés elég lett volna, hogy az effajta illúziókat eloszlassa. Mert csak nehezen lehet felülmulni az álszentességnek és árulásnak azt a fokát, amelyet ez alkalommal elértek és amely annyira emlékezetes marad a spanyolok számára.

Amikor a mi küldötteink megérkeztek, a város tele volt mindenféle nemzetiségű diplomatával, titkárjaikkal, újságírókkal és Franco ügynökeivel, akik különböző latinamerikai köztársaságok képviselőivel sugdolóztak. Ezeken kívül számos megfigyelő és számtalan kíváncsi nyüzsgött mindenfelé. A külföldi sajtó tudósítóit a titkos ülésekről kizárták. Ezek a híres márványteremben, az ülésterem előtt töltötték idejüket vagy a sajtóosztályon, a földszinten és a bárban. Az emberi vezetékeken közvetített hírek és koholmányok riasztó gyorsasággal szálldostak az épületben és ugyanolvan sebességgel haltak el, mint ahogy születtek. Azok, amelyek testet is öltöttek és valóban hírré váltak, nem érdekeltek senkit. A beszéd az olasz és brit urak nemrégen aláírt egyezményéről folyt és általában borúlátó jóslatok hangzottak el Csehszlovákia sorsát illetőleg. Ebben a légkörben könnyebb volt megérteni, mint bárhol másutt, hogy Csehszlovákia demokratikus köztársaságát, ha eljön a döntő óra, sorsára hagyják vagy elárulják.

E rothadással és álnoksággal szembeszállva a Spanyol Köztársaság államminisztere benvujtotta történelmi interpellációját. Azt kérte, szűnjék meg a Benemavatkozási Bizottság aljas működése, hiszen ez a Bizottság csak trójai falónak szolgál Németország és Olaszország számára, hogy azok Spanyolország ellen indított támadásukat csak jobban végre tudják hajtani. Lord Halifax, a brit külügyminisztérium vezetője és országának képviselője, ez emlékezetes alkalommal fundálta ki, hogvan győzheti le Alvarez del Vayót: hideg és fensőbbséges megvetést mutatott. Az ülés többi küldötteitől az a láthatatlan fal szigetelte el, amely általában Nagy-Britannia jólnevelt uralkodóosztályát a többi halandóktól elválasztja. Lord Halifax a spanyol interpellációt és a spanvolokat férgeknek tekintette, akik fel merészelik emelni fejüket és ahelyett, hogy a földön csúsznának, két lábon állva akarnak haladni a világban. Ily hallatlan merészség ellen — gondolta bizonyára őméltósága — csak egy fegyver van: el kell taposni őket!

Egy este megfigyeltem, amint az asztalunkhoz közel vacsorázott a szállodában. Nekünk a pincér egy kívánatos gyümölcsökkel tele kosarat hozott és odaállította az asztalra. De lord Halifaxot nem lehetett ilyen közönséges módon kiszolgálni. Maga a *maître* hozott egy kis tolókocsin számára válogatott gyümölcsöt. Őméltósága kezének könnyű mozdulatával jelezte, melyiket óhajtja és ekkor egy másik pincér jelent meg a *maître* mellett, kezében egy dobozzal, amelyből egy pár hófehér, érintetlen kesztyűt húzott elő. Kellő méltósággal öltötte kezére a kesztyűket, majd a kosárból kivette azt az aranyló körtét, amelyet a brit külügyminiszter előzőleg kiválasztott és azt őméltósága tányérjára helyezte. A *maître*, az a pincér, aki a dobozt hozta és a másik, aki a gyümölcsöskocsit tolta, mozdulatlanul és várakozva álltak, amíg meg nem győződtek arról, hogy a kiválasztott gyümölcs megnyerte őméltósága tetszését. Az lassan levágott egy szeletet a körtéből, villáját beleszúrta az ízletes gyümölcsbe, majd szájába vette. A három famulus megelégedetten sóhajtott és visszatért szokott tevékenységéhez.

Ettől az angol úrtól függött, hogy Spanyolország visszakapja független nemzethez illő és őt megillető jogait. A genfi álnokság elviselhetőbb lett volna, ha valaki feláll és hazugoknak nevez bennünket, ha valaki vitatni kezdi a spanyol küldött megállapításait, vagy ha őszintén azt hiszi, hogy nincsen igazunk. De nem akadt senki, aki ilyesmit mondott volna, még kevésbbé maga lord Halifax vagy azok, akik készek voltak arra, hogy mindenre nagyot bólintsanak, amit az angol küldött mond.

Bármely közepesen tájékozott egyénnek legalább is el kellett volna ismernie, hogy igazunk van és oldalunkon áll az igazság, a nemzetközi jog, a demokrácia és a szabadság. Tehát mindaz, amiről álszenteskedő módon a Népszövetség tagállamai azt állították, hogy védelmezik. De fínoman felvonták szemöldöküket — ó, igen, nagyon fínoman és nagyon előkelően! (mert ezt nem felejtették el Genfben) —, hogy ezt mondják nekünk: *„Na jó, és nekünk mindehhez mi közünk van?* Lord Halifax például egyáltalában nem zavartatta magtá azzal, hogy del Vayo vádjaira válaszoljon, noha az bebizonyította, hogy mialatt azt az angol-olasz egyezményt írták alá, amely a földközitengeri status quo fenntartását célozta, Mussolini közben továbbra is újabb hadseregeket küldött Spanyolországba és az olasz sajtó ismét és újfent hetvenkedett azzal, hogy olaszok voltak az elsők, akik behatoltak Viñarozba és elérték a Földközi-tengert. Bonnet

mégcsak szót sem kért a spanyol kérdésben. De hát miért is zavartatták volna magukat az „előkelő uraságok" azzal, hogy szavakat fecséreljenek annak tagadására, amiről az egész világ pontosan és jól tudta, hogy igaz. Spanyolország persze, hogy fasiszta támadás áldozata! Világos! De hát milyen furcsa és nevetséges emberek ezek a spanyolok, akik folyton erről beszélnek és mindenütt ezen siránkoznak!

Lord Halifax gőzhengere pazarul működött. Az Alvarez del Vayo által benyujtott interpelláció felett történt szavazás eredménye négy a kettő ellen volt. Anglia, Franciaország, Lengyelország és Románia „nem"-mel szavaztak, Spanyolország és a Szovjetunió „igen"-nel. A Tanács kilenc tagja tartózkodott a szavazástól.

Közvetlenül az ülés után az Egyesült Államok kormánya követte a brit politika példáját és ismét visszautasította a Spanyol Köztársaságnak a fegyvervásárlási tilalom feloldására vonatkozó kérelmét.

Úgy tértünk vissza Barcelonába, hogy a világ csaknem minden nemzete elhagyott bennünket. A katalán fővárosban pedig az a hír várt bennünket, hogy a néphadsereg a „demokráciák" árulása ellenére is feltartóztatta a fasiszta támadást.

XXXIII.

Július közepe táján, míg egyik délután hazafelé mentem, halászcsónakokat és dereglyéket szállító teherautókaraván jött szembe velem. A látvány persze gondolkodásra késztetett és aznap este megkérdeztem Ignaciót, vajjon ő is látta-e ezt és tudja-e, hogy mire akarják felhasználni a csónakokat.

— Ez titok — felelte Ignacio mosolyogva. — De azt megmondhatom, hogy új támadást indítunk.

— Mikor? — kérdeztem.

— Holnap éjjel.

Nem tudtam magamhoz térni a csodálkozástól. Egy olyan hadsereggel, amelyet három hónappal ezelőtt tönkrevertek és amikor a világ már szinte eltemetett bennünket, csaknem teljesen ágyúk és repülőgépek nélkül, hogy lehet megtámadni az ellenséget?

Ignacio elmagyarázta, hogy a szomszédos köztársaság alacsony és magasrangú tisztviselőinek megvesztegetése és számtalan próbálkozás eredményeképpen sikerült elérni, hogy enge-

délyezzék nagymennyiségű, a Szovjetunióból érkező hadianyag Franciaországon keresztül való szállítását, vagy legalább is szemet húnyjanak felette. Mindezt a hadianyagot eddig a francia kormány által támasztott nehézségek miatt lehetetlen volt megkapni. A franciák egyik kezükkel kinyitották a határt és a másikkal bezárták, hacsak ebbe a kézbe nem dugtak oda valamit, ami azt nyitvatartotta. Ezenkívül barcelonai gyáraink már bizonyos rendszerességgel és bőségesen kezdtek „Piszéket" gyártani. Ignacio nagyon elégedett volt, hiszen hosszú idő óta most először állt rendelkezésére viszonylag tekintélyes számú repülőgép, noha még így is 1 : 6 arányban álltunk az ellenség mögött, hiszen az ő számukra nem állott fenn más korlátozás, mint az, amelyet mi okoztunk. Ha a Spanyol Köztársaságnak száz gépe volt, Olaszország és Németország gondoskodtak arról, hogy hat-nyolcszáz repülőgépük szálljon Spanyolország felett. Ha a köztársaságiaknak sikerült egy ennél nagyobb számú légihaderőt teremteni, Francónak csak néhány újabb gépet kellett Hitlertől vagy Mussolinitól kérnie és ez így folytatódott...

Ám néhány repülőgéppel, néhány ágyuval és valami kevés lőszerrel, noha még mindig az ellenség mögött maradtunk, mégis szembeszállhattunk már velük és legyőzhettük őket. A lehetetlen az volt, hogy földünket úgy védelmezzük meg, hogy semmink nincs.

Az egész spanyol háború legfontosabb és legnagyobb katonai jelentőségű haditette az ebrói átkelés volt.

Modesto ezredes és Lister alezredes kapták a feladatot, hogy a Vicente Rojo tábornok parancsnoksága alatt működő vezérkar által gondosan kidolgozott tervet a gyakorlatban megvalósítsák. A két katonatiszt munkáját nagyban segítette az, hogy a támadást meglepetésszerűen, gyorsan és a köztársasági csapatok bátorságára és fegyelmezettségére támaszkodva hajtották végre.

Az első katonák azokon a csónakokon és dereglyéken keltek át a folyón, amelyek engem olyan kíváncsivá tettek. A katonák közül sokan nem tudva türtőztetni türelmetlenségüket, a vízbe vetették magukat és úszva érték el a folyó másik partját, még mielőtt az olaszok megsejtették volna, hogy hadseregünk már rajtuk van Az első két falut részben azok lakosságának közreműködésével foglaltuk el. Ezek segítettek titokban tartani a hódítást és így megkönnyítették előrenyomulásunkat. Csapataink még egy alsófehérneműbe öltözött német tisztet is elfogtak.

Amikor végre az ellenség észrevette, hogy Lister és Modesto emberei behatoltak az Ebro jobbpartján elterülő földrészre, elkezdték bombázni az utászok által a folyóra épített hidakat. Ekkor vászonból és ágakból „ál-hidakat" építettek a folyón és a német és olasz repülők a levegőből összetévesztették ezeket a valódiakkal s míg igyekeztek ezeket szétrombolni, töméntelen mennyiségű bombát pazaroltak el.

Így kezdődött — hatalmas sikerrel — az ebrói csata, amely csaknem négy hónapig tartott.

Kis légihaderőnk nagy bátorsággal és ügyességgel dolgozott. A földön harcoló katonák különleges csodálatot éreztek a pilóták hősiessége iránt. Az offenzíva első napjaiban Ignaciót tábornokká léptették elő. Én tudom, hogy mindent megtett azért, hogy a pilóták megértsék: ő jól tudja, hogy előléptetését az egész légihaderő nagyszerű magatartásának köszönheti. Azt hiszem, az egyetlen kis személyes öröme az előléptetésből az volt, hogy szokás szerint a köztársasági elnöknél kellett bemutatkoznia. Ignacio Manuel Azañával utóljára a lázadás előtt beszélt, amikor is kifejtette előtte aggodalmait és Azaña azt válaszolta, hogy a Köztársaság védelmére minden intézkedést megtettek. Amikor az elnököt köszöntötte és az jókívánságait fejezte ki neki előléptetése miatt, Ignacio így válaszolt:

— Ez az előléptetés nem okoz most örömet nekem és azt sem hiszem, hogy nagyban elősegítené a rendszer védelmét, hogy én őrnagyból tábornok lettem. De másként állna ma a helyzet, ha mi, akik most előlépünk, még a régi tábornokok lázadása előtt szólhattunk volna bele a katonai vezetés ügyeibe — és hallgattak is volna ránk.

Az újságírók megtöltötték szobámat és a cenzorok helyiségeit. Mind újabb részletet akart tudni. A cenzúra új vezetője, José Maria Quiroga Pla lett, ez az intelligens író, a salamancai egyetem professzora, Unamuno veje. Súlyos cukorbaja volt és azokban a napokban éppen betegen feküdt, úgy hogy az én feladataim megsokszorozódtak. Valójában nem volt nehéz elérni, hogy a külföldi sajtócenzúrát a mi osztályunkra helyezzék át. A minisztérium engem bízott meg azzal, hogy a szükséges lépéseket megtegyem, valószínűleg azért, mert úgy vélték, hogy a katalán miniszteri tanácsos kevésbbé fogja megtagadni az olyan kérést, amelyet egy nő terjeszt elé. De én a kérelem teljesítése után úgy éreztem, hogy a minisztérium bármely bajuszos tisztviselője ugyanilyen sikerrel járt volna el.

Noha a cenzúra új főnöke a külföldi újságírók megérdemelt rokonszenvét élvezte, mindig akadtak bizonyos engedélyek és némi információs anyag, amelyet csak a mi irodánkban kaphattak meg.

Irodánk változatos és halmozódó munkája — egyre nagyobb számban érkeztek Spanyolországba látogatók — szükségessé tette, hogy a személyzetet ötvenkét főre emeljük. Ezek legnagyobb része nő volt, mivel a fiatal és ügyes férfiak már régen a hadsereg kötelékébe tartoztak. A mellettem dolgozó lányok legtöbbje először végezte ezt a munkát, de részben, mivel feladatainkat magukévá tették, részben pedig, mert a spanyol nők természettől fogva élénkek, a gyakorlat hiányát csaknem minden esetben ki tudtuk küszöbölni. Ennek köszönhető, hogy irodánkban sikerült elkerülnünk azokat a lehetetlen és időfaló bürokratikus módszereket, amelyeket oly jól ismertünk a legtöbb minisztérium működéséből. Ennek oka az volt, hogy a semmiből kezdtük a munkát, célunk az volt, hogy hasznosak legyünk és így nem kellett sem régi megszokásokat megtörnünk, sem olyan akadályokba ütköznünk, amelyek munkánk elvégzésénél végzetesek lehettek volna. Munkatársaink egyetlen célt láttak szemük előtt lebegni: meg kell nyernünk a háborút. Ha valaki nem osztotta lelkesedésünket, maga igyekezett más beosztást találni és semmi szükség nem volt arra, hogy mi mondjuk neki, menjen el.

Az ebrói csata hónapjai alatt Spanyolországot számtalan különleges sajtótudósító, író, költő, politikus, pap és kíváncsi látogatta meg a világ minden részéről Noha, amikor nagyon fáradt voltam, úgy éreztem, hogy céltalanul beszéltem velük hosszú órákon át, mégis igyekeztem megmagyarázni nekik mindazokat az elemi igazságokat, amelyeket én együgyű módon már mindenki által tudottnak véltem. Néha úgy éreztem, kizárólag azért jöttek Spanyolországba, hogy megfigyeljék, hogyan hal hősi halált egy egész nemzet, hogy megtekintsék a polgári lakosság kiéhezett arcát s megnézzék, hogy halunk meg a légitámadások következtében.

De nem ez volt a helyzet. Noha az ebrói csata, amely oly ragyogó módon kezdődött, lassan-lassan reménytelen küzdelemmé alakult át, be kell vallanom, hogy soha nem gondoltam arra, hogy közeledik a háború befejezése. Sohá eszembe nem jutott, hogy Spanyolország küzdelme végetér, hogy Franco egy nap „diadalmasan" vonul be. Madridba vagy Barcelonába...

A néphadsereg körülbelül háromszáz négyzetkilométer terü-

letet foglalt el az Ebro másik oldalán. Az egész világ tátott szájjal bámult ránk. Egy nép, amely már legyőzöttnek látszott, megvertnek, erőtlennek, most elhagyottan és élelmiszerek nélkül képes volt összeszedni erejét és hatalmas vereséget mérni az ellenségre és mindezen felül véghezvinni az egész háború legnagyszerűbb katonai tettét.

De csapataink előrehaladását feltartóztatták. Az olaszok és németek megriadva a spanyol nép életerejének új bizonyítékától, elhatározták, hogy minden erejüket egyszerre vetik latba. Összegyüjtötték a félszigeten az összes szükséges anyagot: ágyúkat, gépfegyvereket és repülőgépeket, mindent, amit anélkül, hogy országaik hadseregét csökkenteniök kellene, Spanyolországba kuldhettek.

A világ a kezdeti csodálat után mindennapi haditénynek fogadta el az ebrói átkelést. Spanyolországon kívül nagyon kevesen vették észre, milyen áldozatot jelentett ez nekünk és nem fogták fel, milyen hatalmas erőfeszítést tettünk, hogy az ebrói átkelést végrehajtva megállítsuk a fasiszták előrenyomulását Valencia felé. Minden anyagot, amit össze lehetett gyüjteni, maradéktalanul a győzelmes előrenyomulás szolgálatában használtunk fel. És amikor a fasiszták megállították hadseregünket és ők dobták a porondra fegyvereik, lőszereik, ágyúik és repülőgépeik mindazon bőségét, amelyet oly „nagylelkűen" küldött Spanyolországba Hitler és Mussolini, visszavonulásra kényszerítették csapatainkat. Az ebrói hadsereg ekkor a legtöbbet adta, amije volt: bátorságát és vérét azért, hogy minden arasznyi területet megvédelmezzen.

Hónapok multak hónapok után és a fasiszták előrenyomulását feltartóztattuk. Ha mi elveszítettük legjobb katonáinkat, az ellenség, olaszok, németek és spanyolok közül legalább hetvenezer embert vesztett. A fasiszták akadálytalanul kaptak új ágyútöltelék-küldeményeket Mussolinitől: becsapott, szegény olasz parasztokat, akik nem értették, hogy kerülnek ők váratlanul Spanyolország tűzvonalába, az Abesszíniában megigért új földek helyett De mi nem tudtuk ilyen könnyen helyettesíteni Lister és Modesto brigádjainak embereit, a néphadsereg legjobbjait Ezek az emberek a híres „Ötödik Ezred" soraiban kezdték el a háborút résztvettek az összes csatákban és életüket az Ebrónál vesztették el, mert megesküdtek, hogy „ellenállnak és testükkel védik meg Spanyolország földjét."

Amikor 1938 novemberében a köztársasági vezérkar paran-

csot adott az ebrói hadseregnek arra, hogy ismét keljen át a folyón és térjen vissza kiindulási pontjára, akik visszatértek a folvó másik oldalán, a folyópart homokos sírgödreiben hagyták leghősiesebb bajtársaikat. A világ képtelen volt megérteni, mennyit áldozott a spanyol nép az Ebróra hátorságban emberekben és hadianyagban. Mert az ebrói csata utolsó összecsapásaiban csapataink szinte az öklükkel védekeztek a nehéz tüzérséggel támadó ellenséges hadsereg ellen.

És mégsem vesztettük el bizalmunkat a győzelemben. A vezérkar parancsáról előbb értesültem, mint a hírt nyilvánosságra hozták. De nem bátortalanodtam el, mert tudtam, hogy az ebrói támadás nagy hatást keltett a lázadók soraiban. Tudtuk, hogy a spanyolok nagy többsége — éppúgy a mi területünkön, mint a Franco által uralt területen — nem fasiszta. Tudtuk, hogy az ebrói csata ténye az elfoglalt területek sokmillió spanyoljának adott új reménységet. Hírek érkeztek hozzánk Franco hátországában történő zavargásokról. Tudtunk a falangisták és a karlisták között folyó civakodásokról. A lázadó tábornoknak külföldi szövetségesei minden „segítségére" szüksége volt, hogy hátországának elégedetlenségét „csillapíthassa."

Időközben dr. Negrin — abban az órában, amikor oly nagy szükségünk volt segítségre és annyira hiányzottak a harcképzett emberek — bejelentette a kormány határozatát: hajlandó engedélyezni, hogy a külföldi önkéntesek kivonuljanak Spanyolországból. Ekkor körülbelül hatezer ember volt még a nemzetközi brigádokban Ezek az antifasiszták a világ minden országából eljöttek, hogy bátran és a fegyelemből példát adva katonáink mellett harcoljanak.

Chamberlain kormánya ismét megkísérelte, hogy becsapja a világot álszent és hamis tervével. E terv szerint mindkét oldalról kivonták volna az „önkénteseket." Így akarták a világ közvéleménye előtt egyenrangúvá tenni az erőszakkal Spanyolországba küldött olasz-német támadó hadseregeket a néphadseregbe besorozott valóságos önkéntesekkel. De a köztársasági kormány megelőzte az angolok eme új ravaszságát és bejelentette, hogy a nemzetközi brigádok minden tagját visszavonta a frontokról és hajlandó beleegyezni, hogy a Népszövetség által ellenőrzött nemzetközi bizottság jöjjön Spanyolországba azért, hogy erről meggyőződjék és jelen legyen akkor, amikor ezek elhagyják az országot. Többé nem tarthatott hát beszédeket a híres lord Halifax azokról a külföldi csapatokról, akik „mind-

két oldalon" harcolnak, miközben olaszok és németek tízezrei álltak szemben azzal a hatezer külföldi önkéntessel, akik a mi hadseregünkben szolgáltak. Ezek az önkéntesek olyan bátorsággal harcoltak, amelyhez foghatót nehéz találni a világtörténelemben. Mielőtt elmentek, csodálatos leckét adtak a fegyelemből a mi születő hadseregünknek. De emlékük egyként megmaradt a frontokon és a hátországban. A spanyolok szíve megtelt hálával, míg a távoli országokból jött önkéntesek búcsúztatását készítették elő. Ezek a férfiak azért jöttek Spanyolországba, hogy a demokráciáért harcoljanak és legjobb bajtársaik zömét hagyták hátra spanyol földbe temetve.

Még mielőtt a nemzetközi brigádok búcsúztatására tervezett nagyszerű ünnepséget megtarthattuk volna, néhány órára, néhány napra elfeledkeztünk saját súlyos helyzetünkről amikor Csehszlovákia gyalázatos elárulásának híre eljutott hozzánk. Nagyon is jól tudtuk saját gyászos tapasztalatunkból, mire képes a francia és az angol kormány és mégis alig tudtuk elhinni, hogy éppen úgy magukra hagyják a csehszlovákokat, mint ahogy magunkra hagytak bennünket. Ha a csehszlovák demokráciának határai megmaradnak — gondoltuk mi spanyolok —, ha maguk a cseh kormánykörök nem adják Hitler kezére népüket, a mi ügyünk is újjászülethetik még.

Napról napra, óráról órára elképedve hallgattuk a rádió híreit. Úgy éreztük, hogy abban a távoli országban a mi sorsunk felett döntenek. És gondolataink elkísérték a csehszlovák népet a szomorú órában. Amíg csak Chamberlain és Daladier be nem tetőzte a szörnyű árulást.

München után, amikor már az egész világ elveszettnek tartotta a csehszlovák demokráciát, mi spanyolok még ott ültünk a rádió mellett és reméltünk. Mert nem tudtunk beletörődni abba, hogy ez a nép ne védekezzék, ne fogjon fegyvert, még saját politikai vezetői ellenére is, az árulás ellenére is. A cseh hadseregre gondoltunk, a cseh repülőgépekre, az erődítéseikre. Igen, ezeket a fegyvereket hazájuk támadói ellen fogják fordítani! Hiszen kétségtelen, hogy többet ér állva meghalni, mint térdepelve élni!

Amikor az első náci csapatok átkeltek a határon, még továbbra is reméltük, hogy a csehszlovák nép védeni fogja magát, hogy jól felszerelt hadserege fegyvert fog az idegen támadók ellen. Nem tudtuk még, hogy ez a nép, akit politikai és katonai vezetői is clárultak, a zűrzavarban képtelen volt

védelmezni magát. Hadserege visszavonult anélkül, hogy ellenállást tanusított volna.

Chamberlain és Daladier újabb demokráciát hagytak magára. Átengedték a fasiszta támadóknak és most már újabb népet űztek el otthonából, nyomtak el és tapostak össze a külföldi támadók, a két „demokratikus" kormányférfi egyetlen tollvonásának következményeképpen.

A spanyol nép kénytelen volt egyedül folytatni a harcot és továbbra is, magánosan is, ellenállt a fasiszta támadóknak. A müncheni árulás után egyre jobban úgy éreztük, hogy harcunkat nemcsak Spanyolország függetlenségéért és szabadságáért folytatjuk. Az összes népek szabadságáért harcoltunk. Ezért voltunk meggyőződve arról, hogy győznünk kell, ha csak minden, minden ellenünk nem fordul. Sajnos, azonban ez történt.

Néhány napba telt, amíg a müncheni egyezmény hatása alól sikerült felocsúdnunk. Elkezdtük az előkészületeket a nemzetközi önkéntesek búcsúztatására. Ignacio remegett, ha a felvonulásra gondolt. Attól félt, hogy a fasiszták megtudják terveinket és felhasználják az alkalmat az összegyűlt sokaság bombázására. Szörnyű mészárlást vittek volna véghez így sorainkban. Ez volt az oka annak, hogy sem az ünnepély napját, sem az órát nem közölték nyilvánosan. A járókelők kíváncsian nézegették az *Április 14-e* sugárúton épülő díszleteket és azt kérdezték egymástól, mikorra készül az ünnepség. A barcelonai kertészetek és virágüzletek már régen megkapták a rendeléseket a szakszervezetektől, a munkás- és tisztviselőnők szövetségeitől a nagy napra.

Végre október 17-én ebéd közben Ignacio bejelentette nekem, hogy a búcsúztatás aznap délután történik. Amikor ebéd után visszatértem az irodába, noha hivatalosan még nem hozták nyilvánosságra, már mindenki tudta.

A város minden részéből összegyűltek az emberek a nagy sugárúton és töméntelen virágot hoztak magukkal. Nem álltak ott mórok, sem a spanyol idegenlégió katonái, akik megakadályozták volna a nép gyülekezését. Francónak szüksége volt erre, hogy védelmezze magát, amikor Barcelonába való „dicsőséges bevonulását" ünnepelte. Bármely tárgyilagos megfigyelő, aki a két felvonulás fényképeit megnézte, érdekes következtetéseket vonhatott le belőlük.

Ezen a borús és szeles őszi napon Barcelona népe egy

emberként özönlött az utcákra, hogy a nemzetközi brigádokat búcsúztassa. Egyetlen rendőrt sem vezényeltek ki a rend fenntartására. Erre nem volt semmi szükség. Franco egy győzelmét sem ünnepelte anélkül, hogy a népet ne szorította volna tisztes távolságba, csendőrök és katonák védelmi sorfala mögé. A spanyol nép vezetői, köztük Pasionaria is, gyalog jöttek végig a sugárúton a nép között, hogy elfoglalják helyüket az emelvényen. Amikor megjelentek, mindenütt zúgó taps és a szeretet száz jele fogadta őket. A köztársasági elnököt és Negrint hozó autó a tribün közelében állt meg. Nyitott kocsiban érkeztek. A közelben álló fiatal lányok, akik karjaikban hatalmas virágcsokrokat tartottak, körülfogták és egy pillanat alatt virággal borították el az autót. Ezt senki sem tiltotta meg nekik, de még azt a legkevesebb óvatossági intézkedést sem tették, hogy megnézték volna a csokrokat, vajjon nem rejtőzik-e valamelyikben bomba. A spanyol nép valóban egységes volt a közös célban és a közös reményben: a mindenki számára szükséges szabadságban.

Elkezdődött a felvonulás. Először egy gyalogezred jött, majd tengerészek és pilóták. Irodámnak a sugárútra nyíló ablakából végignéztem mindent és csak nehezen tudtam visszafojtani meghatottságomat. Hadseregünk olyan erősnek, olyan jól kiképzettnek látszott; az ablakom alatt elvonuló katonák cseppet sem hasonlítottak azokra a falvaikból nemrégiben jött ujoncokra, akiket én Madridban gyermekkoromban és fiatalságomban láttam felvonulni. Nem hasonlítottak a háború kezdetén ismert milicistákra sem. Egyszerre léptek, felemelt fejjel és sokan közülük énekeltek. A közönség tudta, hogy a felvonuló csapatok között olyanok is vannak, akik az Ebro partjairól tértek vissza, ahol csapataink továbbra is ellenálltak. Lelkesedéssel és szeretettel vették körül a katonákat, noha senki előtt nem volt titok, hogy a folyó jobbpartján helyzetünk nagyon súlyossá vált. Mindenki tudta, hogy katonáink bármely pillanatban parancsot kaphatnak, hogy állásaikat elhagyják — hiszen azok tarthatatlanok voltak már — és mindenki tudta hogy a felvonulásnál használt fegyverek csaknem használhatatlanok. Mindenki tudta, hogy azt a keveset, ami van, ott használják az Ebrónál és még az is csak nagyon gyéren van.

A spanyol katonák és tengerészek mögött megjelentek a nemzetközi önkéntesek. A lelkes fogadtatás, amelyben részesítették őket, mélyen megható volt. A sugárút elejétől kezdve a

járdákon álló fiatal lányok virággal halmozták el őket. A nemzetköziek nem voltak felfegyverezve, de mindenfajta és minden színű virág fedte és díszítette kopott egyenruhájukat. Sokan vittek vállukon két, három vagy négyéves kisgyerekeket. Amikor a gyermek megnőtt, anyja bizonyára emlékeztette rá: „amikor négyéves voltál, a nemzetközi brigádok egy hőse vitt a vállán az egész sugárúton a felvonuláskor." (De mi lett ezekből az anyákból és négyéves gyermekeikből Franco „diadalmas bevonulása" után?)

Ablakomból nem egy aggastyánt láttam kilépni a járdán felsorakozó hatalmas tömegből, hogy csattanós csókokat nyomjon e szőke, piros képű erőteljes férfiak arcára, akik annyira különböztek a mi szikár és inkább alacsony katonáinktól.

Soha nem volt részem hasonló látványban és soha nem éreztem ilyen önkéntelen és átható lelkesedést. A rosszul, de mégis demokratáknak nevezett kormányok magunkra hagytak és elárultak bennünket. De az összes népek elküldték fiaikat Spanyolországba, hogy azok életüket adják az igazi demokrácia életéért. Mi, spanyolok, megértettük azoknak a férfiaknak hatalmas bátorságát, akik reményt és erőt hoztak magukkal, amikor Spanyolországba érkeztek, és ezen a borús őszi délutánon Barcelonában ígéretet tettünk magunkban, hogy nem fogjuk elfelejteni őket.

XXXIV.

A tengerparti falvak ellen intézett légitámadások nem szűntek meg. Barcelonát csaknem minden nap bombázták. Számos földközitengeri kikötő — kisebb és nagyobb falvak — hevertek romokban a gyakori ellenséges támadások következtében.

A német és olasz repülőgépek egyik hajót a másik után süllyesztették el, tele élelmiszerrel vagy szénnel.

A spanyol kormány végre is kijelentette, hogy nem vagyunk hajlandók továbbra is elviselni az idegen támadók szemtelen támadásait. Lehetetlen volt megtorolni e támadásokat azzal, hogy a Franco által uralt terület nyílt városait bombázzuk. A spanyol nép nem volt bűnös asszonyok és gyermekek halálában, nem az ő lelkükön száradt a polgári lakosság és a menekültek éhínsége.

Nem fizethettünk ugyanazzal a pénzzel a valódi bűnösök-

nek, azoknak, akik az iskolásgyermekeket öldösték le, akik éheztetéssel gyilkolták népünket. Torino, Milano, Genova ipari háromszöge csak 768 kilométerre feküdt geronai repülőterünktől.

Mielőtt ezt a szándékunkat ki is fejeztük volna — és ez soha nem volt több, mint kósza hír és jogos bosszúvágy — az angol kormány hirtelen szokatlan érdeklődést tanusított a nyílt városok és a polgári lakosság bombázása iránt. A háború kezdete óta most első alkalommal látszott észrevenni, mi történik Spanyolországban. Eddig valahogy elkerülte a figyelmét vagy legalább is, ha nem így történt, tiltakozó jegyzékeket küldött a támadóknak, papirokat, amelyek már elküldésük előtt is papírkosárra voltak ítélve.

Angol kezdeményezésre bizottság alakult Toulouseban, hogy felülvizsgálja azokat a panaszokat, amelyek minden egyes légitámadás után felmerülhettek. Mondanom sem kell, hogy a bizottsághoz panaszaival „mindkét fél" egyaránt fordulhatott. A lázadók egyetlen egy panasszal sem fordultak a bizottsághoz, de az említett bizottságot alkotó urak még egymás között megosztva a munkát is, képtelenek voltak mindazokat az eseteket felülvizsgálni, amelyekben a mi védtelen lakosságunk volt a támadás áldozata. Alig indítottak vizsgálatot egy ügyben, amikor már új és a védtelen lakosság ellen indított nyilvánvaló támadás esete került eléjük. A bizottság mindig öt-hat légitámadással volt hátralékban. Persze, valahányszor befejezték a vizsgálatot és azután, hogy írásban kijelentették: kétségtelen, hogy a támadást védtelen lakosság ellen követték el — az aktákat félretették és ezzel minden be is fejeződött. Közben pedig a német-olasz repülőgépek továbbra is bombáztak. Mussolinit még csak meg sem dorgálták. Ellenkezőleg. A bizottság létének egyetlen célja kétségtelenül az volt, hogy megakadályozza a mi légihaderőnket, nehogy megtorló intézkedéseket végezzen ott, ahol azt kellett volna: katonai vagy tengerészeti támpontok vagy olasz városok ipari központjai ellen; de hát miért is tett volna máskép?

Egyidejűleg azzal, hogy az angol külügyminisztérium kieszelte a bizottság felállítását, azt is tervbevette, hogy „emberségesebbé" kell tenni a háborút. A spanyol nép a legsanyarúbb körülmények között élt, tűrte a hideget és az éhséget, látta, mint süllyesztik el orra előtt idegen repülőgépek az élelemmel és szénnel megrakodott hajókat a kikötőben, siratta bombáktépte

gyermekeit és persze nem tudta elfojtani az angolok effajta „erőfeszítései" iránt érzett jogos haragját.

Azoknak a bizottságoknak a kötelékében, amelyek egy vagy más okból ezekben az időkben Barcelonába egymásután érkeztek, olyan személyek is jöttek Spanyolországba, akik „a közvetítő szerepét" kívánták eljátszani. Ezek a „demokratikus kormányok" többé-kevésbbé leplezett ügynökei voltak, akiknek legfőbb érdekük az volt, hogy néhány politikusunk megadásra hajló érzelmeit növelje. Annak ellenére, hogy ezeknek az uraknak szándékai senki számára nem jelentettek titkot — főcéljuk az volt, hogy „megegyezésre" jussanak: persze mindig a spanyol nép kárára — kénytelenek voltunk udvariasan fogadni őket. Az egyik ilyen bizottság, amelynek élén Sir Philip Chetwood marsall, a kétségtelenül nagy gyarmati tapasztalattal rendelkező tipikus angol katona állott, azzal az ürüggyel jött Barcelonába, hogy a hadifoglyok kicserélésével foglalkozzék. Sir Philip, felesége őnagysága és kíséretük úgy érkeztek Spanyolországba, mint ahogy az angolok szokták birodalmuk gyarmatait meglátogatni: számtalan csomaggal.

Dr. Negrin három spanyol tisztet rendelt tartózkodásuk idejére kíséretképpen mellékjük. Ezek tiszta és jólszabott egyenruhájukban, tökéletes angol beszéddel fogadták a marsallt, és kíséretével együtt az egyik palotába vezették, amely ugyanannak a háznak a kertjében volt, ahol a miniszterelnök lakott. A spanyol tisztek később elmondották, milyen meglepetést okozott az angoloknak a kényelmes szállás, valószínűleg „a vörössöktől megszokott" valamiféle kalyibát vagy legjobb esetben is valami Közép-Afrikába illő sátrat vártak.

Másnap reggel az államminiszter megkért, kísérjem el Lady Chetwoodot, a marsall feleségét, a város megtekintésére. Régmult idők maradványaiba felöltözve, selyemharisnyában, kesztyűben és egy még eléggé divatos kosztümben jelentkeztem a palotában, mert még nem felejtettem el mindazt a jó modort, amit a cambridgei apácáktól tanultam.

Lady Chetwood úgy bámult rám, mintha a földhöz szegezték volna, mintha csak valaki becsapta volna: képtelen volt elhinni, hogy én is „vörös" vagyok!

— Érdekelné önt néhány háborús statisztika? — kérdeztem csevegő modorban az arisztokratikus hölgyet egy kissé később, amikor már autón jártuk be Barcelona utcáit.

— Igen, igen, mondja el — válaszolt komoran, de inkább csodálkozva.

— Több mint négyezer férfi, asszony és gyermek — de leginkább asszonyok és gyermekek —, halt meg Katalóniában légitámadások következtében, nem számítva persze Spanyolország többi részét — mondtam és észrevettem, hogy milyen kellemetlen kifejezés ül ki a marsallné arcára. — Barcelonában 5936 épület pusztult el.

Amikor számaim raktára elfogyott, a beszélgetést műkincseinkre tereltem és azt ajánlottam, látogassuk meg a katalán főváros katedrálisát és néhány más gótikus épületet. A délelőtt folyamán észrevehettem, hogy Lady Chetwood még mindig nem tudott felocsúdni a következő meglepetésekből: 1. A „vörös csőcselék" nem rabolta ki azt a palotát, ahol az angol bizottság székelt; 2. A köztársasági tisztek művelt és angolul tudó emberek; 3. Dr. Negrin nem rohant még aznap éjjel, amikor a bizottság Barcelonába érkezett, hogy tiszteletét fejezze ki Sir Philip Chetwood marsall úrnak.

— Persze — mondtam nagyon udvarias hangon, válaszképpen az utolsó szavakra —, ön meg fogja érteni, hogy a miniszterelnök, aki egyben hadügyminiszter is, nagyon el van foglalva a háború ügyeivel. Másképpen meg vagyok győződve arról, hogy nem késlekedett volna üdvözölni Sir Philip-et...

— Ah, persze...! — válaszolt a hölgy elgondolkozva.

Amikor a palotába visszatértünk, Lady Chetwood már ott talált egy meghívót maga és a férje számára arra a vacsorára, amelyet tiszteletükre még aznap éjjel adott dr. Negrin.

De hogy történt, hogy nem, számtalan csomagjuk ellenére a brit bizottság tagjai nem hozták magukkal azt az egyetlen ruhadarabot, amelyet az angolok soha nem hagynak otthon, amikor „magukkal egyenrangú" személyekkel számítanak beszélni vagy kapcsolatba kerülni. Este dr. Negrin elnökölt a bizottság tiszteletére adott hivatalos vacsorán, amelyen kizárólag a bizottság tisztelt tagjai nem voltak etikettszerűen öltözve, úgy, amint azt a brit udvariassági szabályok előírják. Nem hiszem, hogy a spanyolok voltak azok, akik ezzel nagyon törődtek volna, de arról meg voltunk győződve, hogy Sir Philip, ha legközelebb Spanyolországba jön, el fogja hozni nemcsak a szmokingját, de még a díszegyenruháját is.

Angol látogatóink csaknem gúnyos megkönnyebbülést hoztak számunkra, szemben a háború egyre növekvő tragédiájával.

Mert amikor a hadseregünk az Ebro másik partjáról visszavonult oda, ahonnan elindult, az idegen támadók döntő offenzívára készültek Katalónia ellen. A lázadók pontosan tudták, mennyire fontos számukra, hogy a francia határt teljes hosszában elfoglalják.

A támadást négy olasz hadosztály kezdte el Észak-Katalóniában, Lerida és Balaguer között 1938 karácsonyestéjén. Három nappal később, miközben szokott lencsefőzelékünket vacsoráztuk, Ignacio, aki már nem tudta türtőztetni aggodalmait, ezekkel a szavakkal törte meg az asztalunknál uralkodó csendet:

— Egyedül a segrei fronton több mint hatszáz repülőgépet vontak össze.

Leengedtük a kanalat a tányér fölé és egymásra néztünk.

— Nekünk hány gépünk van összesen? — kérdeztem elébevágva szavainak.

— Összesen körülbelül kilencven, beleszámítva a „Krone cirkuszt" — felelte Ignacio.

A Krone cirkusz egy Madridban nagyon népszerű mozgó állatsereglet volt, amelyet mindenféle és mindenütt kiárusított állatokból szedtek össze. Így nevezték pilótáink azt a hihetetlenül ócska repülőgépgyüjteményt, amelyet partvédelemre és egyes esetekben a civil lakosság bátorítására használtunk fel olyankor, amikor az a kevés valódi gépünk, amely fölött rendelkeztünk, a frontokon harcolt.

— De nem baj — folytatta Ignacio, miközben kanalát újra belemártotta a lencsefőzelékbe —, még sok borsot fogunk a fasiszták orra alá törni...

Csendben tovább ettük a lencsét.

A lázadók előrenyomulásukat Tortosából kezdték el a partmentén, Tarragona felé 1939 januárjának első napjaiban.

Nemrég besorozott, rosszul felfegyverzett és kiképzetlen újoncokból álló csapataink hamar visszavonultak. A vámőrség egy hadosztálya — amely minden népszerűtlensége ellenére sem került eddig a tűzvonalba —, engedett először rést ütni magán. A Lister ezredes által vezetett Ötödik Hadtestnek az Ebro mellett vívott négyhónapos állandó harc után alig volt ideje összeszedni magát és szinte pihenés nélkül sietve útnak indult, hogy a rést betöltse. Puska legalább annyira hiányzott — ha nem jobban —, mint minden más. És ez nagy szó, ha számításba vesszük, hogy nem volt semmink. Ismét nagymennyiségű hadi-

anyagszállítmányt vártunk a Szovjetunióból. Ezt azonban, az utolsó hónapokban megnövekedett már ismert nehézségek miatt a szomszédos francia köztársaságon keresztül nem tudtuk országunkba szállítani. Egész könnyű és nehéz tűzerségünk — minden tulzás nélkül —, használhatatlanná vált az ebroi csatában.

A fasiszták Katalóniában három különböző fronton támadtak: északon, nyugaton és délen. Soha nem voltak oly jól felfegyverezve, mint ez alkalommal. Hiteles adatok alapján tudtuk, hogy minden rendű és rangú új hadianyag állt rendelkezésükre, bőséges mennyiségben. Az ellenség mind a három fronton úgy támadott, hogy nem takarékoskodott lőszerrel, tüzérséggel, gépfegyverekkel, tankokkal és repülőgépekkel. Különösképpen nem repülőgépekkel. Hatszáz repülőgép egy fronton és csaknem ugyanannyi egyenkint a másik kettőn.

Az acélnak és a robbanóanyagoknak a lavinájával szemben a spanyol nép csak saját testét tudta szállítani. Az ebrói csatában legjobb katonai egységeinket tizedelték meg. Most a kevéssé kiképzett újoncoknak, harmincötéven felüli embereknek és tizenhét éven aluli gyerekeknek kellett szembeszállniok a bombák és lövedékek állandó zuhatagával. Ezenfelül még puska sem volt mindegyik számára. Az első napokban amellett, aki éppen tüzelt, ott állt egy bajtársa arra várva, hogy az holtan essék össze, s hogy a még meleg fegyvert kivegye a kezéből.

A köztársasági kormány külföldi ügynökei a fasiszta felkelés kezdete óta igyekeztek fegyvert vásárolni hadseregünk számára. Még egy utolsó és reménytelen kísérletet tettek 1939 januárjában. Kormányunkat a világ összes más kormánya, az országunkat támadó két fasiszta nagyhatalom kivételével, továbbra is az egyetlen törvényes spanyol kormánynak ismerte el. Nyilvánvaló és szemtelen külföldi támadás áldozatai voltunk. A fasizmus elleni harc első szakasza spanyol földön folyt le és döntő lehetett. Mit tettek hát a demokráciák? Hol vannak? Az Egyesült Államok miért nem szüntette meg *akkor* a fegyvervásárlási tilalmat? Miért nem kényszerítette az angol és a francia nép kormányát az árulás megszüntetésére és arra, hogy engedélyezzék, hogy a spanyol nép védje magát?

A világ egyetlen országa, amely készen állt arra, hogy nekünk minden szükséges hadianyagot eladjon, a Szovjetunió volt. De mit tehettünk azért, hogy ez a hadianyag egy irántunk egyre ellenségesebb Franciaországon keresztül még idejében Spanyolországba érkezzék, hogy megmentse a helyzetet?

XXXV.

Újév, 1939. Reggel felébredtünk és megittuk azt a pörkölt és darált árpából készült fekete folyadékot, amit kávénak neveztünk. Belemélyesztettük fogunkat a száraz kenyérbe. Mentünk dolgozni, mint minden nap és este hazatértünk, hogy lefeküdjünk és megpróbáljunk aludni. Állandóan bennünk rejtőzött az a csaknem testivé váló fojtogató érzés, amely olyan volt, mintha csak az ellenség kezei szorongatnák torkunkat. Barcelonában sem éjjel, sem nappal nem lehetett másra gondolni, mint a frontokra. Egész Spanyolország és különösen Katalónia lassú s reménytelen agóniában élt az év első napjaiban.

Ignacio kint volt a fronton s csak ritkán jött haza aludni. A helyzet azonban oly gyorsasággal változott, hogy néhány nap mulva már magából Barcelonából volt kénytelen a légitevékenységet vezetni. Amikor este hazajöhetett, le nem húnyta a szemét, az étkezések alkalmával nem evett és csaknem teljesen szótlan volt.

Irodámban az újságírók továbbra is ki-bejártak, leültek szembe velem és minden ürügyet felhasználtak arra, hogy beszélgetést kezdjenek. Az időjárásról csevegtek és igyekeztek kitalálni, mit tudok és gondolok, de mindezt anélkül, hogy nyíltan megkérdezték volna. Egyik-másik azok közül, akik már hosszabb ideje voltak Spanyolországban, végre is elhatározta magát:

— Mit gondol, mi fog történni?

És én csak egyet felelhettem nekik: — Ez az offenzíva nem fog örökké tartani, egy napon be kell, hogy fejeződjék. Nem lehet, hogy ne fogyjanak ki az ágyúkból, a lőszerből és a bombákból...

Az újságírók csendben mentek ki a szobából. Néhányan percek mulva visszajöttek és nem tudták leplezni félelmüket. Nem néztek rám, az ablak vagy a mennyezet felé tekintettek, vagy csak úgy, hogy körmüket nézték szórakozottan, mondogatták:

— És ha Németország és Olaszország továbbra is ellátják a lázadókat mindazzal, amire azoknak szükségük van és az offenzíva ugyanazzal a sebességgel folytatódik tovább, mint ma?...

Ilyenkor nem volt más lehetőségem, válaszolnom kellett, de úgy, hogy minden észszerű meggondolást elfelejtsek, csak éppen a szívem mélyéből:

— Spanyolország nem lehet fasiszta, nem lesz fasiszta... És ez a véleményem soha nem változott meg.

Az év első napjaiban elhatároztuk, hogy kiürítjük a barcelonai házunkban lakó gyermekeket. A légitámadások nem szüntek meg egyetlen percre sem. A szirénák éjjel nappal búgtak. Éjjel-nappal hatalmas füstoszlopok szálltak az ég felé. Az iroda ablakai alatt állandóan robogtak a mentőautók, halottaskocsik szedték össze az utolsó áldozatok alaktalan maradványait. Minden két-három órában elszálltak a repülőgépek a város felett, gyermektesteket csonkítva, férfiakat, asszonyokat sebesítve és idegeinket tönkretéve.

A hírek percenkint jöttek és egyre romlottak. Mindazonáltal tudtuk, hogy az előző évben, amikor az aragoni frontot áttörték, a helyzet legalább olyan rossz volt, mint most, vagy még rosszabb. Hadseregünk most nem menekült. Nem gyávult el, de nem volt fegyverünk, még elegendő puskánk sem. Ha egy ember meghalt, a fasiszták a testén keresztül nyomultak előre.

Ilyen volt a legjobb olasz divízió előrenyomulása Barcelona felé és ezek az olasz katonák jól kiképzett, jól felszerelt, nagyszerűen felfegyverzett emberek voltak, akiket nehéz tűzérség és repülőbombák védelmeztek.

A köztársasági vezérkar húsz gépfegyverszázadot szervezett lelkes munkásokból, akiket a hadiipar gyáraiból vontak el. Fegyver nem volt és míg arra vártunk, hogy a Szovjetunióból küldött és Franciaországban feltartóztatott gépfegyverek Barcelonába érkezzenek, ezek az emberek csaknem használhatatlan fegyverekkel gyakorlatoztak: öreg repülőgép-gépfegyverekkel és más olyanokkal, amelyeket a fegyverraktárak poros sarkaiból kotortak elő. Amikor az új fegyverek majd megérkeznek, ezek az emberek már képzettek lesznek. Ismerik a terepet és feltartóztathatják az ellenséget, míg újabb védelmi vonalakat állítunk fel. De a fasiszták és az idegen csapatok egyre közeledtek és az új hadianyag még mindig Franciaországban volt.

Végre eljött az a nap is, amikor az ellenség Katalónia fővárosának védelmi vonalaihoz érkezett, oda, ahova a parancsnokság a gépfegyveres századokat állította. Ezek mindegyike három ócska gépfegyverrel volt felszerelve. Huszonnégy órán keresztül álltak ellen. A gépfegyverek bemelegedtek, használhatatlanok voltak és az ellenség tovább nyomult előre.

Utolsó reménységünk az volt, hogy a központi frontokon fog hadseregünk nyomást gyakorolni az ellenségre. Miaja tábor-

nok, a Központi Zóna hadseregcsoportjának parancsnoka, konkrét utasításokat kapott Barcelonából, hogy kezdje el azt az offenzívát, amely arra kényszerítené a lázadókat, hogy megállítsák katalóniai előrenyomulásukat.

Január 5-én sikeresen megkezdődött estremadurai csapataink támadása. Az első hírek a lehető legderülátóbbak voltak. Az ellenséges frontot teljesen áttörték és katonáink az első napokban több mint húsz kilométert haladtak előre, annak ellenére, hogy a központi hadsereg parancsnoka, Segismundo Casado ezredes nem teljesítette a kapott parancsot, amely szerint különböző pontokon kellett volna támadnia, hogy az ellenség tartalékait lekösse. Csapatai az Estremadura-andaluziai fronton csaknem ellenállás nélkül haladtak előre.

A déli zóna fasiszta hátországában a lakosság csak katonáink egyetlen győzelmére várt, hogy felkeljen és hitelt érdemlő hírek szerint a felkelés gyorsan elterjedt volna az összes andaluz tartományokban. Ezek a tervek megmagyarázhatatlan módon akkor összeomlottak. Csapataink megálltak előrenyomulásukban. De miért történt ez? Hiszen nem állt ellenség velünk szemben és előrehaladásunktól függött Katalónia megmentése?

Erre a kérdésre azzal a néhány szóval lehetne válaszolni, amit egy beszélgetés alkalmával hallottam:

— Miaja soha nem értesült azokról a „nagyszerű hadműveletekről", amelyeket neki tulajdonítanak. Teljesen megbízható embereknek kellene mellette állniok. De egy csapat áruló veszi körül. Ezek a legfelelősebb állásokat töltik be és sokkal intelligensebbek lévén, mint a „hős" tábornok, minden alkalmuk megvan, hogy cselekedeteikkel érdemeket szerezzenek maguknak Francónál.

Valóban, néhány nappal a háború befejezése után Franco „generalisszimusz" kitüntetett két olyan magasrangú katonatisztet, akik egészen a háború utolsó pillanatáig a legfontosabb helyeket töltötték be Miaja vezérkarában. A kitüntetés megokolása a következő volt: „A háború alatt a vörös zónában szerzett érdemeikért"...

Megtizedelt, tartalékok nélkül álló hadseregünk, amelyből egyre jobban hiányoztak a tisztek és a komisszárok, képtelen volt tovább ellenállni. Legjobb egységeink az Ebrónál mentek tönkre, nem volt elég idő újjászervezésükre, a nemrégen — túlkésőn — behívott újoncok pedig vagy túlságosan fiatalok voltak, vagy idősebbek, akikből hiányzott a szükséges lelkesedés.

Barcelona 1939-ben nem volt az 1936-os Madrid. Az éhező

polgári lakosság a szirénák idegromboló búgása alatt, a bombák szörnyű robbanása közepette és a feldarabolt hullák, a megcsonkítottak és sebesültek szörnyű látványa következtében már nem volt ugyanaz a fiatal, életerős és lelkes lakosság, mint a háború első hónapjaiban.

Ám az ellenség sem volt ugyanaz. Hitlernek és Mussolininek elegendő idő állt rendelkezésére, hogy Spanyolországba szállítsa mindazt, amit hazánk meghódítására szükségesnek tartott.

XXXVI.

Január 23-án reggel, éppen úgy, mint minden más napon, bementem az irodába. Az újságírók szokás szerint bejöttek hozzám, hogy kérdéseket tegyenek fel nekem. Ám beszélgetéseink csakhamar abbamaradtak, kifogytunk a témából. Munkatársnőim csendben ültek írógépeik előtt. Néha-néha felbúgtak a szirénák, hírt hozva egy újabb légitámadásról, de mi már fel sem keltünk az asztal mellől.

Tizenegy óra felé a propaganda-államtitkár hivatott magához. Alvarez del Vayo államminiszter kilenc nappal ezelőtt ment el Genfbe, hogy a Népszövetségnek benyújtsa utolsó kérvényünket.

— Helyes volna, ha elkezdené becsomagoltatni és összeszedetni osztályának holmijait, — mondotta az államtitkár bizonyos félénkséggel hangjában.

Miközben beszélt hozzám, igyekezett nem az arcomba nézni, és idegesen dörzsölte az állát. Felkeltem a székről és csendben visszamentem a szobába. Míg átmentem az enyémmel szomszédos szobán, ahol több munkatársnőm dolgozott, odaszóltam nekik:

— Gyertek át egy pillanatra hozzám.

Amikor az iroda felelőseit összegyűjtöttem, minden nyugalmamat összeszedve ezt mondtam nekik:

— Össze kell csomagolnunk a legfontosabb okmányokat és el kell égetni mindent, aminek nincs nagy értéke. Kötelességünk az, hogy megbizonyosodjunk affelől: nem hagyunk semmit magunk mögött, amit az ellenség fel tudna használni, vagy ami kárt okozhatna barátainknak.

Munkatársnőim mereven néztek rám és hirtelen észrevettem, hogy amiről én már napok óta tudtam, hogy elkerülhetetlen, nekik még eszükbe sem jutott, hogy megtörténhetik. Lehe-

tetlennek tartották, hogy Barcelona veszélyben legyen, lehetetlennek tartották, hogy a katalán fővárost ki kell űríteni...

És most megtudták.

— Elégetjük a sajtó-iktatót is?

Hálás voltam ezért a kérdésért. Ránéztem az asszonyra, aki feltette: nagyon fiatal volt még. Apja és férje a háborúban estek el, de tekintetében a legcsekélyebb habozást sem láttam.

— Az újságok túl sok helyet foglalnának el és nem vihetnénk mindent magunkkal.

Újabb csönd. Sokezer, talán millió spanyolt is elűzött otthonából az utolsó két évben a fasiszták előrenyomulása. Ezek az asszonyok és fiatal lányok mégsem érezték mindeddig, mit jelent elhagyni mindazt, amit megszerettünk, ami része az életünknek és nekivágni a világnak, hogy menedéket keressünk valami ismeretlen, talán ellenséges új vidéken. De az irodában senki nem mutatott túlzott idegességet. Az első pillanat csendje után munkatársnőim kimentek a szobából. Talán egy kissé komolyabbak voltak a szokottnál, de nyugodtan és szilárdan indultak el, hogy elkezdjék összecsomagolni az okmánytárat és az iratokat. Félórával később jónak láttam, hogy körülnézzek az iroda szobáiban és kivétel nélkül valamennyiüket gyors munkában találtam. Papirokat gyüjtöttek össze, utasításom értelmében eltépték a kevésbbé fontosakat. Csendben dolgoztak.

— Barcelona mögött még nagy területek állnak rendelkezésünkre, — mondotta Ignacio néhány nappal azelőtt. — Ez még korántsem jelenti a háború végét.

Szavait most megismételtem munkatársnőimnek és úgy látszott, mintha új remény ébredne bennük. Beszélgetésük ismét természetessé vált.

Amikor a csomagolást és a szükségtelen papirok megsemmisítését elvégezték, a legidegesebbek és legtürelmetlenebbek nem tudták már türtőztetni magukat:

— Mikor indulunk?

— Vihetjük magunkkal a ruháinkat és bútorainkat?

— Mi lesz a családunkkal?

— Kell vinnünk ennivalót is?

Nem tudtam, mit feleljek nekik, magam sem tudtam a választ. Ezek a kérdések most már egész nap ostromoltak. Szörnyű gyötrelmet okoztak nekem és bizonyára még súlyos gondokat az államtitkárnak is.

Korán délután ismét felmentem hozzá és megkérdeztem, vajjon tudja-e, mikor indulunk. Osztályom személyzete —

mondtam, — most, hogy az egész anyagot összecsomagolták és nincs mit tenniök, — idegesség és nyugtalanság jeleit mutatja.

Ám az államtitkár, ez a nagyszerű ember és ragyogó építészmérnök, úgy látszott, teljesen elvész a rá váró váratlan és hatalmas probléma súlya alatt: az államtitkárság háromszáz tisztviselőjét kellett kiürítenie Barcelonából. Ezenkívül mindazokat a dolgokat, amelyeket magunkkal kellett vinnünk: okmányokat, iratokat és kartotékokat, nemcsak a külföldi sajtóiroda anyagát, hanem az egész propagandaosztályét is: filmfelvételeket, fényképeket, stb.

Hálásan fogadta ajánlkozásomat, hogy elmegyek és beszélek nevében a katonai szállítmányozással megbízott ezredessel, akit személyesen is jól ismertem. Kifejtettem az ezredesnek szörnyű nehézségeinket, hiszen csak három régi autó felett rendelkeztünk és ezek a külföldi újságírókat kell, hogy vigyék, noha ők talán el tudják intézni saját kiürítésüket társaikkal, akiknek saját kocsijuk van. E három kocsin kívül azonban semmi közlekedési eszközünk nem volt, az egész személyzet és a propagandaosztály anyaga számára.

— Háromszáz személy? — kérdezte az ezredes.

— És a papirok.

Az ezredes dühös lett. — Papirok! Adhatok ma egy teherautót, talán kettőt is holnap. De többet semmiképpen sem. Miért nem kérnek egy vonatot épp úgy, mint a többi minisztériumok?

Ez volt az első hírem arról, hogy más osztályok már intézkedtek saját kiürítésükről. Az államtitkár nekilátott, hogy vonatot szerezzen. Csakhamar rájöttünk, hogy a propaganda-államtitkárság személyzetének és azok családtagjainak száma csaknem 700 személyt tesz ki. Néhányan barátaik vagy rokonaik autóján is mehetnek, de legtöbbjük minden szállítási eszköznek híjával van.

Az államminiszter távollétében helyettese. a kövér professzor úgy látszik összetévesztette szokott papos nyugalmát — amely ez esetben bűnös előrenemlátásnak volt nevezhető — a hidegvérrel és elfelejtette megtenni a szükséges intézkedéseket az *egész* államminisztérium kiürítésére, amelynek a propaganda-államtitkárság szerves része volt.

Mégis megtudtuk, hogy másnap reggel egy vonat indul a közalkalmazottakkal és semmi ok nem volt arra, hogy a propaganda-államtitkárság személyzete ne menjen ezen a vonaton, ha időközben nem sikerül más közlekedési eszközt szerezni.

Este tízkor még az íróasztalom előtt ültem, rakosgattam és

összetéptem az utolsó papirokat, leszakítottam a falról Luli fényképeit, amelyeket azért raktam fel, hogy munkám közben néha ránézhessek: Luli olvas, Luli játszik, Luli mikrofonba beszél...

Megkaptuk a hírt, hogy a személyzet kiürítésére nincs más vonat, csak az, amelyet a minisztérium már lekötött. Értesíteni kellett az iroda egész személyzetét, hogy másnap reggel kilenckor az állomáson legyenek. Ez is nagy nehézségekbe ütközött, mivel sietségünkben nem akarva jelet vagy neveket magunk mögött hagyni, amely ártalmára lehet azoknak, akik velünk dolgoztak, a személyzet kartotékjait is elégettük. Pedig ezen volt rajta az összes tisztviselők neve és címe. Két munkatársunk segítségével azonban, akik még az irodában tartózkodtak és dolgaikat szedték össze, sikerült mindannyiukat értesítenünk: néhányukat úgy, hogy az emlékezet ezer erőfeszítése után sikerült eszünkbe idéznünk telefonszámukat, másokat úgy értesítettünk, hogy levelet küldtünk nekik a cenzúrairoda kerékpárosaival.

Már éjfél is elmult, amikor hazaérkeztem. Minden fel volt forgatva. Szegény szolgálóm csurgó könnyekkel igyekezett teljesíteni az Ignaciótól kapott utasításokat.

— Csomagolja be két bőröndbe a legszükségesebbet, — üzente neki telefonon.

A szakácsnő és a mosónő keservesen zokogtak. Mind a ketten barcelonaiak voltak és itt is kellett maradniok, mert itt volt otthonuk, itt volt a férjük, gyermekeik, szüleik.

— Eszükbe ne jusson valakinek is megmondani, hogy ebben a házban dolgoztak — figyelmeztettem őket a búcsúzásnál. — Bajuk lehet belőle... — Ők is tudták ezt, de továbbra is átölelve tartottak, sírtak és aggódtak értünk.

Az ebédlő tele volt; majdnem mind asszony, sok ismeretlen, akikkel Ignacio utasítása szerint nekem is mennem kellett. Köztük egy nagyon idős asszonyság, aki folyton lehetetlen panaszokat hangoztatott. Állandóan sopánkodott, hogy neki a fia azt mondta, csomagolja össze minden holmiját egy kézitáskába és készüljön fel, mert még aznap éjjel indul. Megkértek, hogy törődjem vele az utazás alatt, de jajgatása teljesen kihozott sodromból.

Míg az ebédlő asztala mellett ülve ettünk valamit, igyekeztem meggyőzni Ignaciót, aki egy percre hazajött elbúcsúzni, hogy nem mehetek el addig, amíg a holnap reggeli vonat indulásáról meg nem bizonyosodom, hiszen nem megy az iroda

egész személyzete. De senki nem figyelt szavaimra, Ignacio tele volt aggodalmakkal és haragudott rám és Mártára, aki szintén nem akart elmenni.

Amikor még igyekeztem Ignaciót meggyőzni — és hiába —, megjelent a propaganda-államtitkár. Egy értekezlet befejeztével parancsot kapott a miniszterelnöktől, hogy aznap éjjel már egyetlen miniszter vagy államtitkár se maradjon Barcelonában.

A mi csoportunk egy Barcelonától hatvan kilométernyire fekvő házba készült, amelyben egy idő óta a szárazföldi hadsereg államtitkárja lakott, aki ott szokta tölteni az éjszakát, hogy amikor alkalma nyílik, aludjon egy keveset. Így legalább abban az illúzióban ringathattuk magunkat, hogy mint máskor, reggel majd ismét visszajövünk Barcelonába. Dr. Negrin utasításához azt is hozzátette, hogy ha semmi zavar nincs, másnap vissza lehet jönni a városba, befejezni a kiűrítést.

Ám mindannyian tudtuk, hogy ez lehetetlen.

Hajnali három is elmúlt már, amikor csomagjainkkal felszálltunk az autókra. Ignacio visszament a vezérkarhoz. Senki nem tudta pontosan, hol van az ellenség, milyen távolságra, és azt sem, hogy mennyi választja el őket Barcelonától. Gyakorlatilag a front **már nem létezett, és egy ellenséges hadoszlop,** amely a csapatok zömét megelőzte, bármely pillanatban elébevághatott a városból kifelé induló autóknak.

Karavánunk a legteljesebb sötétségben indult útnak. Hold nem volt, csillagok nem ragyogtak, az utcákat nem világították. A város sötéten s nyugodtan feküdt a lábunk előtt. Nem kellett átmennünk rajta, az autók északról kerülték meg és a Vallcarca kórház útkereszteződésénél hagyták el. Csendben mentünk, mereven ültünk a kocsi ülésén és néhányunk arcán könnyek csorogtak végig, hangtalanul.

Az útkereszteződéshez érve hangok morgását hallottuk és ez a vezetőket megállásra kényszerítette. Az út közepén állt a miniszterelnök, dr. Negrin, az autója mellett. Erős és határozott hangon beszélt és amikor a közelébe értünk, a sötétségben nehéz volt megérteni, kikhez intézi szavait. Lassacskán a katonák nagyobb csoportja vált ki az éjszaka homályából. Az utoljára behívott ujoncok voltak ezek, érett emberek, akik fejüket és testüket lassú mozdulatokkal burkolták takaróikba. A miniszterelnök akkor találkozott velük, amikor gyalog indultak el Barcelonából ijedten, anélkül, hogy valójában tudták is volna, hogy merre mennek. Aznap délután parancsnokuk otthagyta őket

egyedül a kaszárnyában, ahol el voltak szállásolva és ahol türelmesen várták, hogy kiosszák nekik azokat a fegyvereket, amelyek még Franciaországban voltak, hogy így ők is részt vehessenek Barcelona védelmében.

— Katonák, — hallottuk dr. Negrin szavait, amint ezekhez az emberekhez szólt. Úgy látszott, mintha a katonák a miniszterelnök testi közelségében félelmükre és elhagyatottságukra keresnének vigaszt. — Azért, mert parancsnokotok otthagyott benneteket, ez még nem ok arra, hogy meneküljetek vagy féljetek.

A katonák csoportja csendben hallgatta Negrin szavait. A szárazföldi hadsereg államtitkárja, aki a mi autókaravánunk egyik kocsijában ült, sietve odament a miniszterelnökhöz.

— Intézkedjék kérem, hogy egy tiszt gondoskodjék ezekről az emberekről, — utasította Negrin az államtitkárt, míg a katonák nagy figyelemmel hallgatták szavait.

— Igen, uram, — felelt az államtitkár.

A katonák ismét elkezdtek egymás közt beszélni, igyekezve meggyőzni egyik a másikát, hogy vissza kell térniök.

A mellettem ülő idős hölgy egy pillanatig sem maradt nyugton. Valahányszor valami zaj hallatszott az országúton, emberi hang, vagy kerekek zörgése, folyton a fülembe kiabálta:

— Jönnek a mórok! De hát nem hallja?! — és míg Negrin a katonákkal beszélt, egy percre sem hagyta abba nyűgös panaszait.

Nekem nem került fáradságomba, hogy nyugalmam megőrizzem. Még annak ellenére sem, hogy ezt az asszonyságot ültették a nyakamra. Úgy éreztem, mintha álmomban mozognék és ezek a takaróba burkolt katonák, akik az éjszaka árnyai közepette körülvették a miniszterelnököt, furcsa hangjukkal, lehetetlen mozdulataikkal, csak kis részei voltak a rámnehezedő lidércnyomásnak.

A katonák ismét elindultak Barcelona felé és hangjuk morgása elveszett az éjszakában. Negrin felszállt autójára, hogy folytassa az utat Figuerasba, ahol a kormány gyülekezett.

A szárazföldi hadsereg államtitkára visszatért Barcelonába, hogy az országúton talált katonák sorsáról gondoskodjék. Mi pedig folytattuk útunkat a vidéki ház felé.

— Hova megyünk? Mit gondol, mit fogunk csinálni holnap? Hol fogunk most lakni? — kérdezgette a nyugtalan asszony-

ság és az egész úton képtelen volt egy pillanatra is abbahagyni egyhangú sirámait.

Kis idő multán végre úgy határoztam, hogy nem válaszolok neki és hagytam, hogy kérdéseit a sötét éjszakának tegye fel.

Az egy év alatt, amit Barcelonában töltöttünk, megszerettem a várost, utcáit, épületeit és hangulatát. Mégis mindez már nem jelentett semmit. Lehetetlennek látszott arra a millió emberre nem gondolni, aki ottmaradt, legtöbbjük csak azért, mert nem volt hogyan menekülnie. Mások túlságosan kimerültek voltak ahhoz, hogy a jövő továbbra is érdekelje őket. Sokan bizonyára elindultak volna gyalog is, de az egyéves éhinség súlyosan nehezedett Katalónia fővárosának lakosságára.

Az éjszakák még nagyon hosszúak voltak és a vidéki házhoz virradat előtt érkeztünk. Itt az a meglepetés várt bennünket, hogy csaknem az összes szobák el voltak már foglalva. Valaki betett egy szobába, ahol már egy asszony feküdt egy ágyban. Felébredt és míg én levetkőztem, elkezdte mesélni a saját, meg a férje történetét, aki politikai komiszár volt. Kétségtelenül rendes nő lehetett és folyton az a gondolat foglalkoztatta, hogy talán soha többé nem fog találkozni a férjével. Én azonban csaknem összeestem a fáradtságtól és szavai segítettek, hogy minél hamarabb elaludjak.

— Amikor felébredtem — nagyon későn —, kimentem a konyhába, hogy vizet keressek a mosdáshoz és a hallban Ignacióba ütköztem. Mélyen aludt egy karosszékben. Soffőrje, aki a konyhában ivott egy csészével abból a kávénak nevezett folyadékból, elmondotta, hogy most érkeztek és Ignacio egész éjjel nem feküdt le. Vich felé mennek, ahová pillanatnyilag a légihaderő vezérkara költözött.

Azt vártam, hogy majd csak elmegy erre valami autó, amely Figueras felé halad, mivel a propaganda-államtitkár, aki szintén a mi karavánunk tagja volt, előző éjjel folytatta az utat. A házban nem lehetett több embert elhelyezni. Így munkatársaimtól teljesen elszigetelődtem.

Már senki nem beszélt arról, hogy visszatérjünk Barcelonába. Az országutak zsúfoltsága olyan szörnyű volt, hogy csak egyetlen irányba lehetett közlekedni. Egész nap türelmetlenül vártam valami alkalmatosságot, amely Figuerasba vigyen. Noha a kormány összes minisztériumai ott adtak egymásnak találkozót Barcelonából való elindulásunkkor, az államminisztériumon és a miniszterelnökségen kívül a többi minisztériumok máshol

telepedtek le és csak a két előbbi kapott helyet a figuerasi kastélyban.

A vidéki ház, amelyben voltam, nem feküdt messze a granollersi országút keresztezésétől. Minden Figuerasba induló autónak itt kellett átmennie. Napjában többször remegett meg alapjaiban a ház és az egész mező visszhangzott körülöttünk azoknak a bombáknak a robbanásától, amelyet a fasiszta repülőgépek dobtak le az autókaravánokra. Tudták, hogy az autók kénytelenek az országútnak ezen a pontján áthaladni. Ezenkívül itt még több benzinállomás is volt.

Úgy hat óra felé érkezett egy nagy gépkocsi, hogy a soffőrök feleségeit és a vidéki házban maradt többi asszonyokat elvigye. Azt remélték, hogy a férfiak Vich-hez közelebb fekvő szállást találhatnak, mert Vich-ben kapott helyet a légihaderők vezérkara.

Velük mentem Villadrau-ba, ahol Márta már berendezkedett azokkal, akikkel Barcelonában éltünk együtt az utolsó hónapokban. A házat üresen találták és ennek az volt az oka, hogy mindezideig egy hatalmas idegen lobogó lengett fölötte. De ezekben a pillanatokban ilyen kicsinységeken nem lehetett fennakadni. Valahol meg kellett húzódniok. A birtokőr felesége, aki kezdetben rossz szemmel nézett bennünket, amikor látta, hogy gondosan söpörjük és tisztogatjuk a házat és úgy hozzuk rendbe, mintha hosszabb időre ott készülnénk lakni, úgy látszik megnyugodott, sőt még segíteni is hajlandó volt nekünk. Ám mi tudtuk, hogy ez a ház is csak néhány napra lesz fedél a fejünk felett.

XXXVII.

Január 26. Délután négykor kilenc olasz tank nyomult előre Barcelonában, a Sarria felé vezető mellékutcák göröngyös macskakövein és megálltak a sugárúton és a Gracia-sétányon. Teljes csend volt. Összetépett és pernyévé hamvadt papírok hatalmas, örvénylő forgatagát sodorta a levegőbe a sarkokról és a keresztutcákból előtörő szél. Ez a látvány fogadta a „győzteseket". A repülőgépek kora reggeltől kezdve egyfolytában szálltak a város felett anélkül, hogy bombát dobtak volna. A Barcelonában maradt lakosság nem mozdult ki a házakból, sem a földalatti lejáratokból, még órákkal később se, amikor a fasiszták már egészen a Katalónia-térig jutottak el. Amikor a kis

olasz tankok a Sarrián és a város közepének más utcáin gördültek végig, a házak ablakából néhány lövés hangzott el. A tankok legénysége kiszállt, de nem sikerült megtalálniok azokat, akik tüzeltek.

Három napig maradtam Villadrauban, ahová Ignacio késő éjszaka érkezett, hogy megpróbáljon — hasztalanul — néhány órát aludni. A hajnal első jelére vissza kellett térnie Vich-be.

Örültem, hogy Márta mellettem volt. A rendelkezésünkre álló kevés anyagból együtt főztük az ebédet, és ezer apró háziasszonyi teendőt keresve magunknak, eképpen igyekeztünk megnyugvást találni az elszigeteltség gyötrelmeire. Mert Barcelona elvesztése után nem láttunk újságot, de a rádiót se kapcsolhattuk be, hiszen nem volt villanyszolgáltatás.

Amikor Ignacio és Márta férje hazajöttek, igyekeztünk kihúzni belőlük a nap minden hírét. De csak nagyon nehezen sikerült megtudnunk tőlük mást is, minthogy minden „egyformán" folyik. Mi pedig már tapasztalatból tudtuk, hogy ezt miképpen értelmezzük.

Barcelona elestét ismerősöktől tudtuk meg, akik aznap Villadraun haladtak keresztül.

Január 29. Végre sikerült autót szereznem, amely Figuerasba vigyen. A légihaderők egy százados utazott a francia határhoz közelfekvő falvakba, hogy ott helyet keressen a vezérkar különböző szolgálatainak elszállásolására. Én azt a feladatot is kaptam, hogy igyekezzem mindazok számára szállást találni, akik Villadrauban voltak velünk. Kénytelenek voltunk elhagyni a házat, mert az ellenség már jóval túlhaladt Barcelonán. Tudtuk, hogy a légihaderők vezérkara is átköltözik másnap Vich-ből egy Figuerashoz közelebb fekvő faluba.

Amikor a másodrendű utakat elhagytuk és a Franciaországba vezető országútra tértünk, azt vettük észre, hogy Barcelona eleste után három nappal az emberek ezrei menekülnek Franco és a külföldi támadók elől autókon, tehergépkocsikon, szekereken és gyalog, éhesen, fázva és hajléktalanul.

A szétrombolt autók, vagy azok, amelyeket utasaik egyszerűen benzin hiányában voltak kénytelenek az országút közepén hagyni, súlyosan akadályozták a közlekedést, éppen úgy, mint az ösvér által vont szekerek lassúsága a vonuló tömeg közepén. Parasztokat láttunk, amint kezüknél fogva vonszoltak éhes és síró kisgyerekeket. Az autók, állatok és emberi lények összetorlódása miatt kényszerű pihenőknél beszélgettünk néhány emberrel. Egy fiatalasszony, akinek a férje a fronton volt, négy

gyerek anyja, elmesélte, hogy gyerekeivel és cókmókjával egy szekérre pakkolt fel és úgy indult el Tarragonából. De az ellenség minden faluban, ahol meg akart pihenni, elérte. Folytatta az utat, cipelte magával a négy gyereket, de holmijából, ruhájából nem maradt más, csak az a kendő, amit a vállán viselt. Lassan-lassan, hogy könnyebbé tegye a menetelést, mindent elhagyott a falvakban. Amíg csak a kordét húzó szamár végleg meg nem tagadta az engedelmességet.

Mindazok, akikkel megálltunk beszélgetni, átkozták a spanyol és idegen fasisztákat, akik arra kényszerítették őket, hogy otthonukat elhagyják. Ezek az emberek nem törtek meg és nem voltak gyávák.

— Visszatérünk még, de még mennyire visszatérünk! — mondta egy asszony és a körülötte lévő gyerekek visszhangként ismételték szavait és hozzátették: — De még mennyire visszatérünk és készülhetnek a fasiszták, egyszerre fognak mindenért megfizetni!

A kiürített családokat az aggasztotta legjobban, hogy esetleg elszakadnak egymástól az úton, elveszítik egymást. Ezért inkább együtt maradtak és mentek gyalog vagy váltogatták egymást a szekéren a szalmazsákok fölött, mindent inkább, minthogy elváljanak és felhasználjanak egy üres helyet valamelyik mellettük elhaladó teherautón.

Minél jobban közeledtünk Gerona felé, a zsúfoltság annál nagyobb lett. Az utcákon a Barcelona környéki gyermekkolóniákról kiürített csöppségekkel megrakott teherautók álltak és benzinre vártak, vagy arra, hogy jelezzék nekik, hova vigyék a gyerekeket. Mert az igazat megvallva, itt északon senkit nem vártak kész szállással. Én csak folyton az eget kémleltem. Bombázzák-e majd Geronát? E kis tartományi székhely látványa, ötszörösére nőtt lakosságával, járhatatlan utcáival, melyeket szinte befalaztak a sárbaragadt szekerek, félelmet keltett bennem. Férfiak, nők, gyerekek ültek a járdák szélén, ott aludtak, fáradtan, ébesen. Ez a kép akaratomon kívül is azt a gondolatot ébresztette bennem, mivé lenne mindez, ha most lecsapnának a bombák.

A város egyetlen benzinkútjában sem volt benzin. El kellett hagynunk az országutat, hogy az autó tartályát egyik közeli repülőtéren töltsük meg. Soffőrünk nagyon ügyes volt és sikerült kijutnia Geronából.

Később visszatértünk a főországútra. A zsúfoltság még

most is nagy volt, de már mindenesetre kisebb, mint Gerona előtt. Geronát csak a gyors és új autók tudták elhagyni. Amikor Figueras bejáratához közeledtünk, három ellenséges bombavetőrepülőgép szállt el a fejünk felett. Megállítottuk az autót. A repülőgépek a város felett keringtek. Vártunk és láttuk, mint hullnak le a bombák és mint emelkedik az égre nyomukban számos hatalmas füstoszlop. Mielőtt Figuerasba bementünk volna, elhatároztuk, hogy a környék falvait látogatjuk végig, azokban keresünk szállást.

Harminc kilométer körzetben az összes falvakat és községeket végigjártuk. A főútvonalból elágazó kisebb ösvényeket végigkutattuk, csakhogy egy akármilyen kis falut is találjunk, ahol valami lakatlan ház akad. De mindenütt már valamilyen hivatalos szerv vagy számos menekült család lakott. Csaknem egészen a francia határig jutottunk el.

Visszafordultunk. Figuerasba hasztalan mentünk volna, mert tudtuk, hogy ott még nehezebb lenne szállást találni és nem oldottuk volna meg a szinte megoldahatatlannak látszó problémát. Amikor már le akartunk mondani tervünkről, egy az átlagosnál nagyobb faluba érkeztünk, egy másodrangú országút mentén, vagy tizenhárom kilométernyire Figuerastól.

Már esteledett, amikor a kapitány újra elindult és otthagyott engem egy katona kíséretében, a ház ajtaja előtt, amelyet a vámőrség parancsnoka szerzett számunkra. A falu neve San Clemente volt és itt találtunk végül is szállást.

A légihaderők kocsija visszatért Vichbe és miután már túlkéső volt ahhoz, hogy én aznap éjjel bemenjek Figuerasba, néhány sort írtam a propaganda-államtitkárnak elmagyarázva neki a történteket és azt, hogy hol vagyok. A levelet átadtam a kapitánynak, hogy azt útközben adja le és bementem a házba, hogy kissé rendbehozzam azt.

XXXVIII.

A sötétben felmentem a kopott lépcsőkön, de előbb még keresztül kellett haladnom a pitvaron, ahol bor és olaj szaga érződött. Ráléptem egy öszvér nedves és piszkos szalmájára, mert a pitvar végén istálló volt.

Amikor felértem az emeletre, felgyujtottam a villanyt. Egy négyszögletes teremben voltam. A vöröskövezetű padlót föld és szemét fedte. A közepén egy rózsaszínű és fehér üveg-

kristályokból összeállított lámpa alatt négyszögletű asztal állt, amelyet sötét és szakadt viaszkosvászonnal takartak le. A lámpát valami gyanús színű tüll borította és így csak gyengén világította meg a szobát. A falakon számos színes naptár függött és a kitépett lapokon a kiabáló színeket bőséges légypiszok feketéje enyhítette.

Végigjártam a házat és láttam, hogy a konyhán kívül három hálószobája is van. Ezekben kell mindannyiunknak helyet találnunk. Egy petróleumfőzőn melegítettem magamnak egy kis konzervkakaót és kinyitottam egy doboz szardiniát, hogy a katonával együtt megvacsorázzam.

A villanyfény egyre gyengült és csakhamar végigdőltem a ház egyik ágyán és csaknem azonnyomban el is aludtam.

Álmomban hangokat hallottam az ablak alatt és többször is teljesen felébredtem. De az elmúlt napok állandó feszültsége és szüntelen izgalmai után annyira kimerült voltam, hogy minden egyes alkalommal azonnal újra elaludtam.

Egyszer úgy tűnt fel nekem, mintha élesen vitatkoznának és hallottam, amint egy férfihang így szól: — Elvágták az országutat. Mennünk kell.

— Hazugság, a fenébe is! — felelte egy másik dörgedelmesebb hang. — Egyszerűen csak féltek. Gyáva disznók!

Minden, amit hallottam, úgy tűnt fel nekem, mintha csak annak a lidércnyomásnak volna része, amely akkor kezdődött, mikor Barcelonát elhagytuk. Már alig tudtam különbséget tenni valóság és álom között!

Sárga téli napsugár szűrődött be a szoba erkélyén, amikor mély álomból és a gyötrő lidércnyomásból arra riadtam fel, hogy a katona dörömböl az ajtón.

— A pilótaszázados, aki tegnap velünk jött, újra itt van és azt mondja, hogy beszélni akar önnel.

— Mondja meg neki, legyen szíves várjon egy pillanatig, míg felöltözöm — feleltem. Nyugtalan voltam, mert az jutott eszembe, hogy talán Ignacióval történt valami. Egy lázas éjszaka utáni kellemetlen ébredés rosszullétét éreztem.

Egy másodperccel később, mielőtt még az ágyból felkeltem volna, ismét hallottam a katona hangját.

— A kapitány azt mondja, hogy nagyon siet és nem tud várni. Hogy élet és halál kérdéséről van szó.

Megrettenve ugrottam ki az ágyból. Már arra sem mertem

gondolni, hogy mi történhetett Ignacióval. Felvettem a szoknyát, a pullóvert, bebújtam a cipőmbe és kimentem a szobából.

— Mi történt? — kiáltottam le a lépcsőn.

A százados hangja hisztérikusan csengett.

— Jöjjön azonnal! Indulunk! Elvágták a figuerasi országutat, és be vagyunk kerítve. Siessen!

— Hogyan? — kérdeztem anélkül, hogy egy szót is értettem volna abból, amit mondott nekem. Tapogatózva mentem le a sötét lépcsőn, igyekeztem nem elesni

— A feleségem és a lányom várnak kint a kocsiban — kiáltott a százados ugyanazon az éles hangon. — Nem akartuk itthagyni egyedül. De miattuk nem veszthetek egyetlen pillanatot sem. Azonnal el kell indulnunk.

— De hát, hol van Ignacio? — kérdeztem én.

— Azt mondták, hogy elment Olot-ba és Agullaná-ba. Ott állították fel a szárazföldi hadsereg vezérkarát.

Már kezdtem érteni. San Clemente Figuerastól keletre feküdt a Franciaországba vezető főországút és a tenger között. Olot viszont Figuerastól délnyugatra terült el. Ha igaz, hogy az ellenségnek sikerült elvágni az országutat, Ignacio és én csak Spanyolországon kívül tudunk újra találkozni.

— De hát, hogy lehetséges, hogy elvágták az országutat? — erősködtem én bután —, ha most azt mondja, hogy éjjel még azon tért vissza.

A százados kezdte elveszteni a türelmét és én, aki még soha nem láttam senkit ilyen ijedtségben, szintén megrettentem. Arca elsápadt, szemei véresek voltak.

— A vámőrség parancsnoka, amikor ma reggel idejöttem, hogy a családom számára szállást kérjek tőle, azt kérdezte, hogy megbolondultam-e. A geronai országutat elvágták és a főparancsnokságtól utasítást kaptak, hogy San Clemente-t azonnal ürítsék ki. Vagy nem hisz nekem? Hát nem látja, hogy nincs már senki a faluban? Siessen, siessen, nem veszthetünk el több időt . .

Kimentem az utcára és láttam hogy néhány asszony álldogál csoportban egy-két férfival és sok gyerekkel Mind zsákokkal és batyukkal voltak megrakodva és indultak felfelé az országúton. Néhányan szaladtak Szinte gépiesen ültem be az autóba, amely már zsúfolásig tele volt asszonyokkal, gyerekekkel, batyukkal, szalmazsákokkal és gyerekjátékokkal. A százados hevesen becsapta a kocsi ajtaját és elindultunk a poros

országúton. Keresztül mentünk egy másik falun, amelyre az előző napról emlékeztem. Onnan is kocsik és autók karaván ja indult és a lakosság többi része gyalog menekült. Végre is egy szekérútra értünk, amely már a Pireneusok közé vezetett.

— A Franciaországba vezető főországúton lehetetlen menni a túlzsúfoltságtól — mondta a százados a kocsi utasainak, szinte magyarázatképpen, hogy erre a furcsa útra tértünk. Hangjában még mindig különleges izgalom csengett.

— És ezt honnan tudja — kérdeztem, mert egyre dühösebb és nyugtalanabb lettem amiatt, hogy engedtem magam így meglepni.

— San Clemente vámőrségének a parancsnoka mondta. Öneki csak tudnia kell, vagy nem? — felelte idegesen.

Kezdtem nyugodtan gondolkozni. A körülöttem lévő emberek izgatottsága olyan volt számomra, mint egy hideg fürdő. Az autó nagyokat zökkent az út kövein. Számtalan paraszt és gyereket cipelő asszony mellett haladtunk el. Ahhoz, hogy ilyen messze eljussanak, még az éjjel kellett elindulniok. Eszembe jutottak a hangok, amelyeket éjjel az ablakom alatt hallottam.

— Ez a vámőrparancsnok biztos áruló és magának ezt meg kellett volna értenie — pattantam fel, mert nem tudtam már türtőztetni magam. — Honnan tudjuk, hogy nem akart csak becsapni bennünket és pánikot keltemi a falvak lakossága közt? És magának nincs más tájékozódási lehetősége, mint az, amit a vámőrség parancsnoka mondott?

A pilótaszázados teljesen kijött a sodrából.

— Nem fogunk itt most vitatkozni azon, hogy kinek van igaza — mondta. — Az országutat elvágták. Egy vámőr-összekötő jött San Clementebe néhány perccel mi előttünk és jelentette a parancsnoknak, hogy Figuerast feladták. Senki nem tudta, hogy hol van a vezérkar és elérkezett az a pillanat, amikor a jelszó az lett: meneküljön aki tud.

Most nem ugyanazt mondta, mint az előbb, amikor meg akart győzni arról, hogy el kell mennem vele és családjával. Elkezdtem komolyan gondolkozni.

— Mindez hamis. Sem Figuerast nem adhatták fel, sem az nem lehet igaz, hogy nem tudják, hol van a vezérkar.

— A vámőrség parancsnoka mondta.

A felháborodástól szólni sem tudtam. Ez a tiszt gyáva gazember. Máskép nem lenne itt ezekben a pillanatokban. Azonkívül azt is tudtam, hogy az előző nap azt a konkrét megbí-

zást kapta, hogy térjen vissza a repülőtérre, amint csak szállást talál a légihaderő parancsnoksága számára.

— Nem igaz, hogy elvágták az országutat, — kiáltottam az arcába.

A nagymama, aki az autóban ült, elkezdett szipákolni. A százados felesége zokogva kapaszkodott belém. A kislány szörnyen ijedten nézett rám és az apját hívta. Az autó egyre gyorsabban haladt a göröngyös és szűk úton és minden zökkenésnél egymásba ütköztünk. Egy meredek elé érkeztünk. A százados először második, majd az első sebességre állította be az autót: a motor nehezen bírta a meredek lejtőt.

Felhasználtam a viszonylagos nyugalmat, amelyet a rossz út kényszerített az autó utasaira, hogy ismét feszegetni kezdjem a kérdést.

— Meg vagyok győződve arról, hogy a vámőrparancsnok áruló, aki Franciaországba akar átszökni és azért keltett pánikot a falu lakossága körében, hogy a saját szökése ne tűnjön fel. De maga — mondottam kiáltva a századosnak —, maga áruló és katonaszökevény, ha azután, hogy a családját leteszi a határon, nem tér vissza a csapattestéhez.

A százados nem felelt.

— Álljon meg! — parancsoltam olyan hangon, hogy azonnyomban fékezett és az autó megállt, hogy leszállhassak.

Ott álltam egyedül több mint száz ember között. A szűk utat teljesen belepték a járművek, amelyek kénytelenek voltak megállni vagy kétszáz méterre onnan, ahol én leszálltam az autóról. Ott befejeződött az országút és csak egy keskeny ösvény haladt felfelé a hegyre. Tévednék talán és ezeknek az embereknek volna igazuk? Vissza lehet térni gyalog Figuerasba? Egyre több férfi és asszonycsoport érkezett a járművekkel telezsúfolt országútra. Mind ugyanazt felelte: — Azt mondják, hogy a fasiszták Figuerasba érkeztek és el fognak vágni bennünket...

Azok közt, akik körülöttem voltak, akadtak néhányan, akik ismertek engem.

— Hol van a férje? — kérdezték tőlem.

Beleharaptam a szám szélébe és csaknem az arcukba kiabáltam a választ:

— Ott, ahol mindenkinek lennie kell, aki nem gyáva... — És legnagyobb csodálkozásomra sírvafakadtam.

Ebben a pillanatban felzúgott közel hozzánk a motorok ismert berregése. Három repülőgépet láttunk szállni nagyon magasan nyugat felé. Az emberek csoportjai mintegy varázs-

ütésre szétszéledtek és a fák alatt kerestek menedéket. Én ülve maradtam az út egyik kövén.

— Constancia! — hallottam, hogy nevemen szólítanak. Visszafordultam és láttam, hogy a légügyi államtitkárság egyik gépírónője szalad felém.

Kezénél fogva vezetett egy körülbelül hároméves kislányt. A gyermeknek göndör fekete haja volt és egyik hajfürtjét nagy kék szalag fogta össze.

— Nem, nem az enyém — felelte Antonia néma kérdésemre. — Egy vasuti munkás kislánya, a szülei abban a házban laktak Barcelonában, ahol én. Öt gyermekük van és amikor Barcelonát kiürítették, én magamra vállaltam ezt a kicsit. Azóta is cipelem magammal, mert nem találom a szüleit. De hát megígértem az anyjának, hogy vigyázok rá...

Elmosolyodtam. Ezekben a pillanatokban hatalmas vigasz volt számomra, hogy ismerőssel találkozom. Antonia szeretete a csöppség iránt, aki talán soha nem fog találkozni a szüleivel, olyan volt számomra, mint egy balzsam.

Magamhoz vontam a kislányt, hogy megsímogassam. — Jónapot asszonyom — mondta komolyan. Antoniával alig tudtunk elfojtani egy mosolyt.

Körülnéztünk és már csak az utolsó embereket láttuk, akik Franciaország felé a hegy lejtőjén távolodtak el.

Antoniával csendben elhatároztuk, hogy mi is ezt az utat követjük. A hegy ezen a ponton nem volt nagyon magas, de az ösvény kavicsai hegyesek voltak s a talaj nedves. A kislányt felváltva vittük a karunkban. Nagyon jól viselkedett, az egész úton nem sírt. Kivácsian nézte a fákat és az ágakat és gyakran bökte meg a vállunkat, hogy valamilyen kis madarat nézzünk meg.

A többieket elvesztettük szem elől, de a hegy csendjében beszédjük visszhangja néha-néha hozzánk is elért. Feljutottunk a csúcsra és elkezdtünk leereszkedni egy kis völgybe. Még egy másik hegyen is át kellett mennünk, hogy Franciaországba érjünk. Rövid pihenő után folytattuk útunkat. Gondolatainkkal voltunk elfoglalva és az egész úton alig váltottunk szót egymással. Már fájt a hátam és a derekam attól, hogy a kislányt vittem a vállamon. De Antonia még nálam is fáradtabb volt és valószínűleg kevesebb gyakorlata volt abban, hogy a hegyekben sétáljon.

Az ösvény a második völgynél váratlanul járható úttá változott és ott, ahol kiszélesedett, egy nagyon öreg, fával megrakott piros autó állt. Mikor a gépkocsi mellé értünk, egy töré-

keny, szénfeketehajú asszonyt láttunk a vezető mellett ülni. Ölében egy, a miénknél kisebb, fiatalabb kislány ült. A férfi igyekezett elindítani az autót. Ők is megláttak bennünket.

— Spanyoloknak látszanak, — szólt oda a férfi franciául az asszonynak.

Az asszony ránk nézett, majd katalánul szólt hozzánk:

— Asszonyok, nem akarják, hogy a kislányt bevigyük a faluba? Még kilenc kilométer van hátra és maguk nagyon fáradtaknak látszanak.

Antoniával mind a ketten igenlőleg válaszoltunk. Valami a torkomat fojtogatta és éreztem, hogy szörnyű fáradtság kúszik fel lábamon és hátamon.

— Majd letesszük a városházán — folytatta az asszony, míg elvette tőlünk a kislányt és beültette az autóba maga és a férje közé. — A legközelebbi helység neve Port Vendres.

A kislány nem tiltakozott és láttuk, amint elégedetten távolodik el az ócska autóban.

Már nem kellett terhet vinnünk és az a tudat is segített, hogy kilenc kilométerre távolabb lesz hol megpihennünk, de az is, hogy most síma úton haladtunk, a menetelés gyorsabb és könnyebb lett Csak kilenc kilométer! Már sötétedett és mióta előző este szardiniát és kakaót vacsoráztam, egy falat sem ment le a torkomon. Éhes voltam. Kabátom zsebében találtam egy szelet csokoládét. A felét Antoniának adtam és mindketten mohón ettünk.

Az út egyik hajlatánál egy országútba torkollottunk. Ott, pontosan a keresztútnál találkoztunk az első *garde-mobil*-*lal.

— Fegyverük van? — kérdezte, mintha ez a világ legtermészetesebb dolga lenne. Antonia pénztárcájában egy csepp kis gyöngyház- és aranybetétes revolvert vitt. Habozva elővette és a francia csendőr kitépte kezéből. Nálam nem volt semmi.

— Folytassák az utat és ne térjenek le az országútról — utasított bennünket dúrván — amíg csak a többiekkel nem találkoznak.

Szavainak hallatára elképedtünk. Folytattuk az utat fáradtan és a francia csendőr magatartása és hangja miatt nyomott hangulatban.

Az országút egy fordulójánál, egy híd előtt összetalálkoztunk sok olyan paraszttal, akiket reggel láttunk. Nálunk jobban ismerték a hegyen át Franciaországba vezető utat és hama-

* Francia csendőr.

rabb odaértek, mint mi. Az országút szélén és a híd karfáján üldögéltek, türelmesen és szinte nyugodtan várták, hogy a francia hatóságok döntsenek sorsukról. Gyorsan sötétedett. Egy másik francia csendőr tűnt elő. Most már nem volt valószínű, hogy hajnal előtt újabb menekültek érkezzenek. Akiket a sötétség meglepett a hegyekben, nem fogják megkockáztatni, hogy hajnal előtt leereszkedjenek.

A hatóság képviselője durván és egyben közönyösen szólt hozzánk.

— Gyerünk, gyorsan! Asszonyok és gyerekek az egyik oldalra, férfiak a másikra!...

A parasztok, akiket a hosszú gyalogolás kifárasztott és még szinte magukhoz sem tértek aznap reggeli ijedtségükből, továbbra is ülve maradtak a hídon s a francia csendőrt nézték. Lefordítottam szavait azoknak, akik hozzánk legközelebb álltak. De a parasztok csak nem mozdultak. Azok a családok, akik mindent eltűrtek azért, hogy együtt maradhassanak, nem voltak hajlandók elválni most, hogy Franciaországba érkeztek. Kezdtem megérteni és aznap először félelmet éreztem. Zsebemben volt a diplomáciai útlevelem még az utolsó utazásról, amikor Genfben voltam és ez még érvényes volt, hogy Franciaországba belépjek, de elhatároztam, hogy nem használom fel, hacsak nem okvetlenül szükséges. De hát mit jelentett ez, hogy el akarják választani az asszonyokat a férjüktől, a gyerekeket az apjuktól?

Míg a parasztok megmakacsolták magukat és a családok csoportjai közelebb húzódtak egymáshoz, ismét láttuk, hogy feltűnik az országúton a piros autó és felénk közeledik. Ezúttal már nem volt fával megrakodva. A férfi odament a csendőrhöz. Láttuk, hogy energikus mozdulatokkal kíséri szavait.

— Engedje meg, hogy néhányat bevigyek a kocsimon a faluba — erősködött. — Nézze, ezt a két öregembert és ezt a két hölgyet. Ah! Ez a két hölgy ismerősünk — mondotta természetesen és Antóniára meg rám mutatott. — Nálunk van a kislányuk.

A francia csendőrnek engednie kellett. Fogai között morgott, de barátunk szavai úgy látszik, meggyőzték és megengedte, hogy más asszonyokkal, két öregemberrel és több gyerekkel felszálljunk a kocsiba. Az öreg kivénhedt autó csaknem összecsuklott súlyunk alatt. De a kormány mellett ülő férfi és felesége örömtől sugárzó arccal néztek ránk, boldogok voltak, hogy kínos utunk utolsó szakaszát elviselhetőbbé tehetik.

Az autóban ülő egyik fiú, olyan tizenkétéves-forma, beteges arcú, szomorúszemű gyerek, elmondta, hogy teljesen egyedül maradt. Szüleit elvesztette, amikor Barcelonát elhagyta és azóta sem tud róluk.

— Nagyon fog örülni a kovács — jegyezte meg vezetőnk —, a spanyol háború kezdete óta szeretne örökbefogadni egy spanyol gyereket és soha nem engedték meg neki. Most...

A szegény kisfiú szomorúsága felengedett egy kicsit, amikor barátunk szavait lefordítottam neki.

Az autó beért Port Vendres utcáira. A falu jellegzetes partmenti halászközség volt. A tenger sós szaga erősen érződött. Egy szűk kis utcában álltunk meg, egy lámpa mellett.

— Az utca végén van a Fő-tér és a városháza, — mondta az autó vezetője azoknak, akik velünk jöttek a kocsin. — Menjenek oda jelentkezni. Sok szerencsét mindannyiuknak.

— Most pedig siessenek fel a házba — mondta —, amikor a többiek már eltávoztak. — Tudja, nincs fent hely mindannyiuknak. De maguk... mivel már a kislány is itt van...

Sietve beléptünk a kapun. Fölmentünk a szűk, de tiszta lépcsőn és hallgattunk. Az utolsó lépcsőfoknál a férfi előrement és kinyitotta az ajtót. Munkások voltak, és mi a ház konyhájába léptünk be, amely szerény volt, de tiszta és rendes. Az asszony most néhány fahasábot emelt fel, hogy tüzet gyujtson. Leültettek bennünket az asztal mellé.

— Érezzék otthon magukat — mondotta az asszony.

— Ez a ház a maguk hajléka is, mindaddig amíg szükségük van rá, — tette hozzá a férj.

— A kislány az anyám házában van, az enyémmel együtt. Ha elkészítettem a vacsorát, majd átmegyek értük — mondta az asszony, míg két bögre párolgó tejeskávét tett elénk az asztalra. — Pihenjenek egy kicsit és igyák meg a kávét, jót fog tenni. És ne törődjenek semmivel, ne aggódjanak. Itt nálunk úgy vannak, mint otthon.

Antóniával egymásra néztünk és hirtelen mindkettőnk szeme megtelt könnyel.

A férfi folytatta: — Ne féljenek, hogy átadjuk magukat a rendőrségnek. Boldogok vagyunk, hogy itt vannak nálunk.

A meghatottságtól nem tudtunk válaszolni. — Nekem érvényes útlevelem van — mondtam végre. — Nem hiszem, hogy nehézséget okozhatnak nekünk és Antoniáért én felelek.

A francia munkás megingatta a fejét. — Nem számít, hogy van-e útlevelük vagy nincs. Másokat is elfogtak előbb, mint

magukat. Mindazokat, akik gyalog a hegyeken át érkeznek, egyformán kezelik. — És káromkodott egyet a francia kormányra, hogy az így fogadja a spanyolokat, mintha bűnözők volnának, noha azok két éven át küzdöttek hősiesen.

— Ne törődjenek semmivel, — erősködött az asszony kedves hangján, katalán kiejtéssel. — Egyenek. Most csak egyenek.

A konyha tisztára súrolt asztalára a párolgó kávé mellé nagy karéj kenyeret és friss vajat tettek. Azt hiszem, soha az életben olyan jól étel még nem esett. Amikor befejeztük az evést, megérkezett a nagymama a két kislánnyal. A „miénk" nagyon elégedett volt, egy babával játszott, amit a nála fiatalabb másik kislánytól vett el és valahányszor Marie igyekezett visszakövetelni tulajdonát a mi Isabelitánktól, az egész család rákiáltott: — Add oda a kis spanyol lánynak! De hát nem látod, hogy ez egy kis spanyol lány? Add oda neki!

És Marie szegényke megzavarodva a dorgálástól, visszaadta a babát Isabelitának, aki egyre erősebbnek érezte magát, büszkén a váratlan figyelemtől, amelyben részesítették és amelyhez kétségtelenül nem volt hozzászokva.

Barátunk testvére jött a házba, miközben mi a gyerekeket figyeltük, amint játszanak. Egy szalmazsákot és egy dupla ágyat hozott, hogy a lépcsőházból nyíló egyik üres szobában állítsák azt fel nekünk.

Soha nem fogom elfelejteni aznap éjjeli pihenésünket. Isabelita a hatalmas ágyban feküdt Antonia és köztem. Mindig emlékezni fogok a hideg és tiszta lepedőkre, a puha matracra és arra a bánásmódra, amelyben ez a francia munkáscsalád bennünket részesített.

XXXIX.

Másnap reggel, míg mi reggeliztünk, a férfi kiszaladt az utcára, hogy újságot hozzon. A lap megerősítette azt, amit mi már előző nap gyanítottunk: Gerona továbbra is a Köztársaságé volt. Az országutat nem vágták el. Ignacio bizonyára Figuerasban van, talán San Clemente-ben és nem érti, hogy mi történhetett velem!

Antoniával együtt gyorsan határoztunk. A háború nem fejeződött be, még Katalóniában sem. A hadsereg Figuerastól délre új állásaiban ellenáll. A mi helyünk Spanyolországban van. Igyekszünk találni egy biztos otthont, ahol a kislányt hagyhatjuk és visszatérünk hazánkba.

A francia munkás, aki az egyik környékbeli gyárban dolgozott, egy munkanapját vesztette el, hogy rólunk gondoskodjék. Könnyű volt megértenünk, mit jelentett ezeknek az embereknek egyetlen munkanap elvesztése. Nem fogadtuk meg tanácsaikat, hogy ne menjünk ki az utcára és elhatároztuk, hogy jelentkezünk a polgármesternél, akit barátunk mint „elég rendes szocialistát" írt le nekünk.

A városháza előtti tér tele volt menekültekkel, férfiakkal és asszonyokkal. Ott ültek vagy dőltek végig a padokon és az út szélén, néhányan egy darab kenyeret majszoltak, dideregtek a hidegtől és éhesek voltak.

— Ezeket az embereket gyalázatosan becsapták, — mondtam a polgármesternek, miután bemutatkoztam neki. — Az egyik határmenti falu vámőrségének parancsnoka keltette a pánikot és valószínűleg a határ mentén más községekben is visszhangot találtak szavai. Nézze meg, ezek az emberek mind távol éltek a fronttól. Meg kell magyarázni nekik a helyzetet és meg kell győzni az embereket, hogy vissza kell térniök Spanyolországba, ahol a háború még korántsem fejeződött be.

A polgármester felvonta a vállát. — Mondják meg nekik maguk, ha akarják.

Anatoniával elhatároztuk, hogy cselekedni fogunk. Odamentünk a csoportokban álló emberekhez, akik között katonák is voltak. Megmutattuk nekik az újságot és felolvastuk nekik, amit a mi háborúnkról írt. Néhányan a férfiak közül vitatkozni kezdtek, mások megtörten félrevonultak tőlünk.

Ahogy haladtunk fel és alá közöttük, mögöttünk mindenütt mint a meggyújtott puskapor lobbant fel a beszélgetés. Mintha csak sokukat felébresztettük volna abból a nemtörődömségből, amelybe az előző napi ijedelem vetette őket. Egy francia csendőr, aki a városháza előtt sorban álló férfiakat és asszonyokat őrízte — egyenkint mentek be az épületbe, ahol egy karéj kenyeret és két szardiniát kaptak —, odajött Antóniához és hozzám.

— Ha még egy szót hallok, eltávolítom magukat innen, — mondta kertelés nélkül.

Kihúztam azt a bizonyos híres útlevelet. — Okmányaim rendben vannak és annyit beszélgetek a honfitársaimmal, amennyit akarok.

— Ezt mondja el a parancsnoknak — felelte.

A parancsnokhoz fordultam. — Sokan ezek közül az emberek közül vissza akarnak térni Spanyolországba, hogy folytas-

sák a harcot. Csak most tudták meg, hogy becsapták őket. Visszavonni akarnak térni és senkinek nincs joga, hogy ezt megakadályozza.

— Asszonyom — felelte hidegen az őrnagy —, ha ismét zaklatna engem vagy ezeket az embereket ilyen szándékokkal, kénytelen leszek intézkedéseket foganatosítani önök ellen. A maga diplomáciai útlevele pedig, ennyit sem jelent nekem, — mondotta és ujjaival tett egy mozdulatot. — Azt sem tudom, hogy érvényes-e és *valószínűleg* át kell adnia nekem, hogy megvizsgáljam.

— A katonák akarnak visszatérni Spanyolországba. Én nem tettem mást, minthogy az újságot olvastam fel nekik, — erősködtem. De láttam, hogy hasztalanul. Az őrnagy jelt adott egy őrmesternek és mikor láttam, hogy azzal fenyegetnek, hogy elveszik az útlevelemet, inkább visszavonultam.

Antoniával bementünk egy kávéházba ugyanazon a téren, ahol a városháza volt. A kávéházban Franco egyik ügynöke, anélkül, hogy bárki ebben megakadályozta volna, száz frankot és szabad fogyasztást ígért azoknak a katonáknak, akik hajlandók visszatérni harcolni a lázadó zónába. Néhány, az éhenhaláshoz közelálló legény, akinek egy fillér sem volt a zsebében és olyanok, akik meg voltak győződve arról, hogy mindennek vége, vagy arról, hogy ha Figuerasba visszatérnek, katonaszökevényként lövik őket agyon, hajlandók voltak bármire ígéretet tenni. Egy másik csoportot is láttunk. Ezek csendben hallgatták Franco ügynökének csábító szavait, majd hátatfordítottak neki és a katonák egyike így szólt:

— Ha *valóban* visszatérhetünk Spanyolországba, akármilyen módon is, akármilyen célból is, de a *mi* Spanyolországunkba...

Kimentünk a kávéházból, ahol már kezdtek gyanús szemmel nézni minket és beleütköztünk abba a repülőszázadosba, aki előző nap San Clement-be jött értem. Borzasztóan szégyelte magát és azonnal magáévá tette terveinket. Ő és vele együtt egy csoport katona és tiszt hangosan be fogják jelenteni a tér közepén a városháza előtt, amikor az ebédet osztják, hogy megértették: becsapták őket és most készen állnak arra, hogy visszatérjenek Spanyolországba, hogy ott a háború végéig harcoljanak. Időközben Antoniával mi átmegyünk Cerbere faluba, amelynek polgármesteréről, noha személyesen nem ismertem, tudtam, hogy Spanyolország barátja és igyekszünk elérni, hogy ne gördítsenek nehézségeket azoknak a katonáknak és tisztek-

nek útjába, akik vissza akarnak térni Spanyolországba. A Port Vendres-i csendőrök és a polgármester ugyanis nem akarták megengedni, hogy a menekültek a falut elhagyják.

Nehezen találtuk csak meg Monsieur Cruzelt. Cerbere polgármesterét. Nagyon el volt foglalva azzal, hogy élelmiszert és ruhát osztott ki azoknak az asszonyoknak és gyerekeknek, akik a tengerparti országúton ezrével lépték át a határt. Mialatt kerestük, találkoztunk a határszolgálattal megbízott repülőszázados kocsijával. Perpignanba indul — mondotta nekünk —, hogy szállást készítsen elő a légihaderő női tisztviselőinek és a pilóták kiürítésre váró családjainak. Megkértem, tudassa Ignacióval, hol vagyok és kérésemre megígérte, hogy másnap, amikor erre tér vissza, felvesz, hogy Spanyolországba vigyen.

Mikor így a visszatérést biztosítottam, most már könnyebb szívvel fordultam a Cerbere-i polgármesterhez.

— Hát persze, hogy az összes férfiaknak vissza kell menniük Spanyolországba! — felelte. Ám amikor elmagyaráztam neki, hogy minden nehézség a csendőrség parancsnokától ered, arca elkomorult.

Monsieur Cruzel felvitt bennünket az irodájába és az ablakból több, új, zöldre festett mentőautót mutatott nekünk. A köztársasági hadsereg katonai egészségügyi szolgálatának kocsijai voltak. — Ezek mit csinálnak itt? — kérdeztem csodálkozva. — Nagyon nagy szükség van ezekre a fronton és a kórházak kiürítésénél

— Azt hiszi? — felelte a polgármester gúnyosan.

— El kell intézni, hogy azonnal visszatérjenek Spanyolországba.

— Január 27-én érkeztek ide. Napokkal ezelőtt, mint látja. De nem hoztak sem sebesülteket, sem betegeket, sem hadirokkantakat, hanem a Largo Caballero és Don Luis Araquistain tulajdonát képező okmánytárat és egyéb tárgyakat. Egyikmásikban képek és szőnyegek jöttek, de nem akartunk semmihez sem hozzányulni, mert egy nagyszerű személyautóban egyidejűleg ez a két „úr" is megérkezett, — folytatta a polgármester, különösen hangsúlyozva az utolsó szavakat —, a második uraság feleségével. Ez a hölgy nem spanyol, amennyire én tudom és azt hiszem helyesen. Igyekeznek módot találni, hogy mindent Párizsba küldhessenek vasúton, anélkül, hogy pénzükbe kerülne és közben nem akarnak lerakodni a mentőautókról.

Szégyent éreztem és valami hatalmas dühöt, hogy azok, akik oly nagylelkűen adták életüket Spanyolország hadszinte-

rein, valaha is bizalommal lehettek e két ember iránt. A polgármesternek nem tudtam válaszolni.

Mentőautók papirok és szőnyegek szállítására, amikor sebesültjeink éppen mentőautók hiánya miatt nem tudnak elmenekülni a fasiszták barbársága elől!

— Ne essen kétségbe — mondotta a polgármester, látva szomorúságomat és felháborodásomat —, mi franciák ismerjük a spanyol nép hősiességét és az, hogy néhány hitelét vesztett politikus ilyen felháborító cselekedetet követ el, nem érinti a szabadságért harcoló spanyol nép iránt érzett tiszteletünket.

Már éjszaka volt, amikor visszatértünk Port Vendresbe, hogy a Spanyolországba visszatérő katonákra vonatkozó terveinket befejezzük. A csendőrség őrízte lépteinket és néha kénytelenek voltunk bemenni egy kávéházba. Végre is sikerült jóbarátaink házába eljutnunk. Odajött a repülőszázados és egy nagyszámú spanyol csoport, akik vele együtt egy kárpitosműhelyben találtak szállást. Ezek a borotválatlan és piszkos emberek mély megbánást éreztek, hogy engedték magukat belesodorni a pánikhullámba.

— Katonaszökevények vagyunk. Ha Spanyolországba érkezünk, agyon kellene, hogy lőjenek bennünket, — ismételte szüntelenül az egyik tiszt.

XL.

Egy közel háromszáz emberből álló csoport a velünk kapcsolatban álló tisztek és katonák rábeszélésére hajlandó volt visszaindulni. Az volt a tervük, hogy ezt be is jelentik a téren a reggelinél és azt reméltük, hogy ez még többeket is megfontolásra késztet majd.

Másnap reggel már csaknem egy százas csoport állt a városháza előtt, arra várva, hogy a többiek is megérkezzenek. Míg Antonia és én beszélgettünk az emberekkel, lelket öntve beléjük, egy polgári ruhába öltözött férfi közeledett csoportunk felé, akit első percben nem tudtam felismerni, noha biztos voltam benne, hogy már láttam ezelőtt.

San Clemente vámőrségének parancsnoka volt, annak a pániknak okozója, amelynek mindannyian áldozatai lettünk.

— Ne hallgassatok rá, be akar ugratni benneteket! — kiabálta izgatottan. Ujjával mutatott rám és a katonákhoz beszélt. — Arra akar kényszeríteni benneteket, hogy a biztos halálba

menjetek vissza, ahol mint katonaszökevényeket lőnek agyon benneteket, ha visszamentek, — kiabálta üvöltve. — Különben is Figueras már a fasiszták kezében van! Mindannyiotokat megölnek!

Az emberek kettőnkre néztek és nem tudták mit tegyenek.

— Hazudik! — kiáltottam én, nála is hangosabban. — Hazudik!

De a katonák már csoportokban álltak, hogy meghallgassák ennek az embernek aljas szavait, aki szüntelenül beszélt és hogy minél jobban meggyőzze a katonákat szavainak hitelességéről, szemeik előtt egy politikai párt tagsági könyvét lobogtatta.

Antonia felém fordult és azt mondta: — Én elindulok azokkal, akik hajlandók követni. Ha tovább várunk, csak roszszabb lesz.

— Ötös sorokba sorakozó! — hangzott fel a francia csendőrök hangja, akik hatalmas számban jelentek meg a téren.

— Ne hallgassatok rá. A halálba akar vinni benneteket! — erősködött a vámőrség parancsnoka.

A francia csendőrök csaknem bekerítették a teret. Antoniának még sikerült kimenni körülbelül harminc ember kíséretében. Akik a téren maradtak, azokat a csendőrök kényszerítették, hogy sorbaálljanak. A vámőrség parancsnoka polgári ruhájában mintegy varázsszóra eltűnt, de már késő volt. Az emberek kérdezősködtek, húzódoztak, de nem volt más hátra, sorba kellett állniok.

Amikor sorokban álltak, a csendőrök parancsot adtak az indulásra és a spanyol néphadsereg katonái csendőri őrizet mellett elindultak ismeretlen cél felé.

Egyidejűleg az asszonyok és gyermekek utolsó csoportjait erőszakkal nyitott teherautókba zsúfolták, amelyek szintén elindultak velük, nem tudni hová. Az asszonyok és a gyermekek elosztása már az előző napon megkezdődött és a legtragikusabb jelenetek játszódtak le, hiszen senkivel nem közölték, hova viszik és mindenki úgy vált el a családjától, hogy attól félt, talán soha többé nem látja őket. Azok a családok, akik szállást adtak nekik házaikban, felajánlották, hogy összekötőként fognak szerepelni a férjüktől elszakított asszonyok, a fivérek és nővérek, a lányok és az apák közt. De a parasztok nagyrésze írástudatlan volt. Én magam már csak arra gondoltam, hogy tudnék visszajutni Spanyolországba.

Aznap reggel, még indulás előtt, a mi kis Isabelitánkat barátunk egyik munkástársának házában helyeztük el.

— Mi szívesen itt tartanánk magunknál — mondta az asszony —, de a kis Marie is költséget jelent nekünk és a férjem béréből bizony nem telik. Nekik nem lehet gyermekük és nagyon szeretnének egy kislányt — tette hozzá a férfi. — Nagyon rendes házaspár, jó emberek, majd meglátja. — És így is történt. Amikor Isabelitát elvittük hozzájuk, megértettem, hogy sem jobb otthont, sem szeretőbb fogadott szülőket nem találhattunk volna számára.

A légügyi határszolgálat autója délután háromkor érkezett meg. De ahelyett, hogy fel akart volna venni, levelet hozott Ignaciótól, amelyben utasít, hogy várjak néhány napot Franciaországban. Persze nem hallgattam a levélre, és az autó vezetőjének minden erősködése ellenére felszálltam a kocsira és megkértem, hogy vigyen San Clementbe.

Határtalan örömet éreztem, amikor újra Spanyolországba érkeztünk. A francia sajtóban olvasott néhány hír még reményt csillogtatott meg előttem és úgy éreztem, hogy Katalóniában még sokáig tudunk ellenállni. Gerona a miénk volt és ezenkívül a Központi Zónában hatalmas földterület állt még rendelkezésünkre. A sok menekült, legnagyobb részükben asszonyok, gyermekek és aggastyánok, akik Franciaországba értek, csak annyit jelentett, hogy néhány szájjal kevesebbet kell majd etetnünk Katalóniában. Még sok lehetőség állt rendelkezésünkre. Ellenállunk!

Ezt gondoltam, míg az autó a tengerparti országúton haladt előre, hogy később olyan másodrangú utakra térjen, ahol a forgalom aránylag csekély. Néha hatalmas menekültcsapatokkal találkoztunk. Szekereik az országút egyik oldalán álltak, pihentek. Itt töltötték az éjszakát, rendszerint valami tanya vagy elhagyott épület közelében.

Már alkonyodott, amikor San Clementebe érkeztünk. Annak a háznak a kapujában szálltam le az autóról, ahonnan három nappal azelőtt oly hirtelen meneküléltem el. Nagyon szégyeltem magam, ha arra gondoltam, hogy engem is magával sodort a pánikhullám. Most legalább tudtam, hogy mi az, és igyekeztem tanulni a kapott leckéből...

Az őrtálló katona örömmel fogadott, de figyelmeztetett:

— Azt hiszem, a tábornok nem fog nagyon örülni, hogy

visszajött. Ha látta volna, milyen nyugodt volt, hogy Franciaországban tudta! . . .

Felmentem a lépcsőn és Mártával találkoztam, az én szeretett Mártámmal. Ott ült a ház egyetlen hintaszékében, az ablak mellett és a délutáni napfény utolsó sugarai mellett kötött.

— Connie, mondta — de hát miért jöttél vissza? Ignacio szörnyen dühös lesz . . .

— Dehát miért ne jöttem volna vissza? — feleltem kissé zavartan, mert nem ilyen fogadtatásra vártam. — Őrültség volt, hogy hallgattam annak a századosnak a szavára. Mit gondolnának rólam a propaganda-államtitkárságon? Hát nem látod, hogy nem tudom, mi történt az újságírókkal és a Sajtóirodával?

Márta úgy nézett rám, ahogy egy anya nézi kis gyerekeit, akik azon erősködnek, hogy meghalt apjukkal akarnak menni

— Connie, Katalónia helyzete tarthatatlan. Nincs fegyverünk, nincs lőszerünk, nincs semmink. Most az egyetlen feladat az, hogy megszervezzük csapataink rendszeres visszavonulását, hogy a kiürítést kockázat nélkül hajthassuk végre. Néhány napon belül ebben a zónában mindennek vége és akkor elmegyünk Madridba, hogy ott folytassuk a harcot. — Egy kis szünetet tartott. — Ignacio azt mondja, hogy a Központi Zónában még sokáig tudunk ellenállni és sok fejtörést okozhatunk a fasisztáknak.

— Hogy van Ignacio? — kérdeztem Mártát.

— Nagyon fáradt, nagyon ideges, de derűlátó és tele van bizakodással, mint mindig — válaszolta barátnőm.

Elgondolkoztam. Szóval Katalóniát rövidesen elveszítjük. Valójában most először gondoltam végig hidegen mindezt és először éreztem át tragédiánk nagyságát.

— Nekem tegnap el kellett volna mennem egy teherautón a légügyi minisztérium tisztviselőnőivel és a pilóták családjával. De sikerült elérnem, hogy ma estig maradhassak, amikor egy másik csoport indul — folytatta tájékoztatását barátnőm.

— De hát ki fog törődni a férfiakkal, ha valamennyien elmegyünk? Ki fog főzni és takarítani rájuk?

Márta nagyon örült, hogy szövetségest talált bennem, aki csak megerősíti saját érvelését, míg férje visszatér. Bementünk a konyhába. Az utolsó napokban már könnyebben lehetett

élelmiszerhez jutni. Mikor a menekültek otthonukat elhagyták, már inkább voltak hajlandók feláldozni azt a csirkét vagy nyulat, amit a háború egész ideje alatt tartogattak.

XLI.

Amikor Ignacio aznap éjjel hazajött, ott talált a tűzhely mellett ahol éppen egy kakast főztem

Kezdetben úgy tett, mintha haragudna rám, de hamarosan magához ölelt és így szólt: — Milyen öröm, hogy újra láthatlak.

A vacsora alatt elmeséltem szökésem viszontagságait és Márta segítségével sikerült rávennünk férjeinket, engedjék meg, hogy mellettuk maradhassunk mindaddig, amíg nem zavarjuk őket munkájukban.

— Az emberek úgy viselkednek, mint ahogy soha még — mondta Ignacio. — Modesto és Lister emberei veszik magukra a visszavonulás egész súlyát. De ez egyben szörnyű is, mert teljesen kimerültek és a Szovjetunióból érkezett, de Franciaországban feltartóztatott hadianyag még mindig nem jött meg.

A San Clemente-i házban a következő három nap volt a háború legszomorúbb, de mégis a legcsodálatosabb ideje. Ignacio késő éjszaka érkezett haza kimerülve és gondjaival elfoglalva. De én tudtam, az a tudat, hogy mellette vagyok ezekben az annyira nehéz pillanatokban, számára is nagy vigaszt jelent. Oly régen osztottuk már meg egymással örömeinket és reményeinket, semmiképpen nem engedtem volna, hogy ne lehessek mellette ezekben a napokban.

Napközben Mártával a háztartási munkálatokat végeztük. A házat úgy kicsinosítottuk, mintha örök életünkre ott akarnánk berendezkedni. A ruhákat a patak hideg vizében mostuk ki, vasaltunk és főztünk. De egyikünknek sem volt étvágya.

Február 3-án reggel sikerült kocsit szereznem hogy Figuerasba menjek. Nevetséges kalandjaim mindaddig megakadályoztak abban hogy munkatársaimat felkereshessem. De a propaganda-államtitkár tudta, hol vagyok és közölték velem, hogy Figuerasban semmi rendszeres szolgálati tevékenységet elkezdeni nem lehetett.

A kisváros háborzongató látványt nyujtott. A háború elején tizenötezer lakosa volt és ez most legalább tízszeresére növekedett meg. Talán még többre, nem lehetett pontosan megállapítani.

Az épület, amelyben az államtitkár irodája volt és ahol a cenzúra vezetője igyekezett kielégíteni néhány újságírót, akik erősködtek, hogy onnan küldjék el táviratairat, ahelyett, hogy a határról adnák fel azokat — jellemző volt Figuerasra ezekben a pillanatokban. A tisztviselőknek nem volt semmi dolguk és azzal töltötték az időt, hogy szállást vagy valami kenyérfélét kerestek. Kimerült asszonyok, akik gyermekeiket a hátukon cipelve érkeztek Figuerasba, nem találtak helyet, ahol pihenhetnének és így a kapuk alatt vagy a lépcsőházakban rendezkedtek be. Ott aludtak, ott főzték szegényes ebédjüket és ott töltötték a napot várakozással.

Az utcákon katonák és polgári lakosság töltötte meg a járdákat, a terek padjait, a kapualjakat és minden olyan helyet, ahol meg lehetett állni vagy aminek neki lehetett támasztani fáradt testüket.

Benzinhiány miatt elhagyott autók s tehergépkocsik végtelen sora állt a járdák szélén, vagy az utca kellős közepén így akadályozva a forgalmat

A várostól félkilométernyire a Szent Ferdinánd-kastély volt az egyetlen menedékhely abból az emberi hangyabolyból, amivé Figueras vált. Ezt a XVII. században épült erődot tömör kőből emelték. A multban kaszárnyának és lőszerraktárnak használták s egy időben itt lakott V. Fülöp is olasz feleségével.

Barcelona kiürítésének kezdete óta és noha kezdetben csak arról volt szó, hogy a kastélyban a miniszterelnökség és az államminisztérium kap helyet, az erőd lassanként szállást adott az állam minden hivatalának, többek között azért is, mert az egyetlen olyan nagy befogadóképességű épület volt, amely elég védettséget szolgáltatott a légitámadások ellen. Hiszen esztelen dolog lett volna nem várni minden pillanatban egy erős légitámadást!

A kastély ezenkívül a nemzeti műkincsek nagyrészének, valamint a bankokban magánszemélyek által elhelyezett ékszerek és más értéktárgyak őrzésére is szolgált. A kormány ugyanis még Valenciában rendeletet adott ki, hogy a köztársaság területén élő lakosság helyezze el a bankokban ékszereit, nemesfémjeit és drágaköveit.

Én már sokkal a háború előtt letétbe helyeztem az egyetlen ékszert, ami birtokomban volt, azt a gyöngysort, amelyet Luli számára őriztem.

Amikor Barcelonát kiürítették, minden, ami a katalán fővá-

rosban maradt még, Figuerasba került. Miért is hagytunk volna Francónak ilyen hatalmas kincset és ékszereket, amelyeket minden bizonnyal arra használt volna fel, hogy azokkal külföldi támogatóinak fizesse meg adósságát.

A letétbe helyezett tárgyak között nagy értékek is voltak, de akadtak órák, aranygyűrűk és hasonló kisebb értéktárgyak, amelyeket bizony hátra lehetett volna hagyni ebben a nagy szükségben. De ki vállalkozott volna arra, hogy ezekben a pillanatokban szétválassza az értékes darabokat az értéktelenektől. Ez történt Figuerasban is és amikor a kastélyt elhagyták, lehetetlen volt elvinni az egész kincset, mert ehhez hatalmas tomegű teherautóra lett volna szükség.

Amikor Lister, aki a visszavonulás védelmére rendelt csapatok parancsnoka volt ebben a körzetben, megtudta, hogy mi maradt a kastélyban és rájött, hogy mindez az érték, ha otthagynák, az ellenség kezébe kerülne, elhatározta, mindent megtesz, hogy amit lehet, megmentsen. De a francia határon azokat a katonákat, akikre Lister a kincs őrizetét bízta, a francia hatóságok lefogták, lopással vádolták és többéves börtönbüntetésre ítélték. Természetesen ugyanezek a hatóságok megtartották maguknak azokat az ékszereket, amelyek a spanyol nép tulajdonát képezték.

Az igazat megvallva azonban aznap reggel Figuerasban nagyon keveset törődtem én a kastélyban őrzött kincsekkel. A kis városban összezsúfolt emberek látványa akárkiben rémületet ébresztett volna Ez a sokezer ember nagyszerű célpontot szolgáltathatott a fasiszta repülőgépek számára. Ha elkezdenek bombázni, a mészárlás szörnyű lesz. Elborzadtam, ha arra gondoltam, hogy az egész város és a kastély védelmére csak két légelhárító ágyunk van. Még harmincnégy használható repülőgépunk maradt Katalóniában és húsz a Központi Zónában. A harmincnégy használható repülőgépből hat kivételével mind a fronton volt, igyekezve védelmezni csapataink visszavonulását. A fennmaradó hat gép Figueras közelében várt egy repülőtéren készen arra, hogy a várost megvédje, ha az elkerulhetetlen légitámadás mégis bekövetkezik. Ignacio azt mondta nekem, *reméli,* hogy a hat vadászgép tehet valamit, hogy megakadályozza az öldöklést; azt mondta, hogy *reméli* ...

Munkatársaim a minisztérium által kijelölt vonaton hagyták el Barcelonát. A vonat nem az előre meghatározott időpontban, hanem csak délután hat órakor indult el. Annyira megtelt,

hogy noha az ellenséges bombavető repülőgépek állandóan fölötte keringtek, még a vonat tetején is utaztak emberek. De így is épségben megérkezett másnap, azaz január 25-én Figuerasba. Lehetetlen volt azonban újra elkezdeni a munkát, mivel ahhoz, hogy az emberek felférjenek a vonatra, az irodák minden anyagát Barcelonában kellett hagyni, de még ha nem így történt volna is, Figuerasban nem találtunk volna helyet, ahol berendezkedjünk.

Az államtitkárral hosszú beszélgetést folytattam és tájékoztattam őt arról a bánásmódról, amelyben a francia hatóságok Franciaországba menekült honfitársainkat részesítik. Alig akart hinni szavaimnak. Az államtitkár közölte velem, hogy szerinte a leghasznosabb, amit tehetnék, az volna, ha Perthus-ban, a határ mentén (abban a helyiségben, amelyet az államtitkárság nemrégiben kibérelt), berendeznék egy kis sajtóirodát. A külföldi újságírók tudósításait motorkerékpárosokkal juttatnák el hozzám Figuerasból és én küldeném azokat tovább. Ezekben a pillanatokban okvetlenül szükséges volt, hogy tájékoztassuk a világ közvéleményét a Spanyolországban történtekről.

Határozott utasítást kaptam arra, hogy fenntartsam a kapcsolatot egyidejűleg Perpignannal is és egyben összekötő legyek Perthus-ban Figueras és Perpignan között minden olyan ügyben, amely a propaganda-államtitkárság tevékenységével áll kapcsolatban. Oly pontosan megbeszéltünk mindent, mintha Figueras a kormány állandó székhelyévé lett volna és a geronai front fennmaradására számíthatnánk. De ez volt az egyetlen mód arra, hogy háborús időben dolgozhassunk. Másképpen soha nem lehetett volna megszervezni vagy gyakorlatilag megvalósítani valamit, amihez idő szükséges, ha folyton az a félelem élt volna bennünk, hogy az események gyorsabban haladnak majd, mint terveink gyakorlati megvalósítása.

XLII.

Délután egy óra felé tértem vissza San Clemente-be. Össze kellett még szednem néhány megmaradt holmimat és még Ignaciótól is el kartam búcsúzni. Alig haladtunk öt kilométert, amikor hatalmas robbanásokat hallottunk. Láttuk, mint száll fel hat vadászgépünk, hogy megküzdjön a hatalmas bombavető repülőgépekkel... A légicsata egész délután tartott és a mi vadászgépeink csak nagyon keveset tudtak tenni az ellenséges

gépmadarak fekete felhői ellen, mert ezek eltűntek és ismét visszatértek, akár a hollók, hogy zsákmányukkal végezzenek.

Soha nem tudtam meg, hányszor bombázták Figuerast aznap délután, sem az összeszedett halottak számát, sem azokét, akik ottmaradtak örökre eltemetve a romok alatt.

Figuerast most már ki kell üríteni. Aznap éjjel a kastély falain belül több mint négyezer ember aludt és sokezren mások kimentek a várost környező rétekre, mert inkább viselték el a hideget és az időjárás viszontagságait, minthogy a védtelen városban egy újabb légitámadás áldozatául essenek.

Másnap reggel, noha csapataink még továbbra is tartották Géronát, a kormány elrendelte, hogy a polgári lakosság hagyja el Figuerast. Irány: Franciaország. Az országutakat és a falvakat, melyeken a menekülő emberek ezrei kellett, hogy végighaladjanak, az ellenséges repülőgépek szünet nélkül egész nap bombázták.

Mártával San Clemente-ből hallgattuk a szörnyű robbanásokat és remegtünk, ha arra gondoltunk, hogy mi lesz Figueras összezsúfolt és hangyabolyként nyüzsgő lakosságával.

Éjjel férjeink még a szokottnál is később tértek haza. A hosszú órák óta készen álló vacsora kihűlt, a tűz kialudt és nem volt több fánk... Amikor Ignacio megjelent a konyhaajtó keretében, megértettem, hogy elérkezett az a régen rettegett pillanat, amikor el kell hagynunk Spanyolországot. Márta férje odament a feleségéhez. Elmozdultunk a kihűlt tűzhely mellől, éreztem, hogy remegnek a lábaim.

— Azonnal megvacsorázunk — mondta Ignacio olyan hangon, amely igyekezett természetes lenni. — X. százados még ma éjjel vissza kell, hogy menjen a határra és ti felhasználjátok az alkalmat, hogy vele menjetek.

— El kell mennünk? — kérdeztem én halkan.

— Ne légy csacsi, Connie — felelt Ignacio és leült az asztalhoz. — Nem csinálunk most tragédiát. A kormány egyszerűen elhatározta, hogy kiüríti Figuerast és én holnap indulok Agullanába, ahol a szárazföldi hadsereg vezérkara székel.

Kérdésemre válaszolt, mielőtt még azt feltehettem volna.

— Nem, ez lehetetlen Nem jöhetsz velem.

Mártával mindketten hallgattunk.

— Ne légy szomorú Connie — mondta Ignacio néhány perc mulva. — Ez még nem a vég...

Fél órával később a határszolgálattal megbízott százados

autója — ugyanazé, aki három nappal azelőtt San Clemente-be hozott engem —, Port-Bou-ba vitt bennünket. Az országút néma tanúja volt annak, hogy itt haladtak el a menekültek. Az éjszaka nagyon sötét volt és az utak csaknem kihaltak. De az autó fényszórói az út minden hajlatánál az árokban hagyott tárgyakat világították meg; egy bőröndöt, egy zsákot, egy ruhacsomagot, egy babát, valami doglött állatot. Elromlott autók és szekerek álltak tucatjával az országút szélén, a közeli mezőkön, törött tengellyel, beszakadt hűtővel, vagy egyszerűen csak benzin nélkül.

Az otthonukból elűzött férfiak, asszonyok és gyermekek elhagyott tárgyai Mártában éppúgy, mint bennem, csak még erősebbé tették az elhatározást: folytatjuk a harcot

Törött járművek, döglött ószvérek, elhagyott babák voltak szerény és néma emlékei egy népnek, amely szabad akart lenni, egy nemzetnek, amely független kívánt maradni. Egy népnek, amelyet üldözött a fasizmus és amelyet magára hagytak a „demokráciák."

Hajnali három órakor érkeztünk a határra és nagy nehézségek után végre engedélyezték átkelésünket. Az autó, amelyben ültünk, csaknem naponta kelt át a határon és eddig még soha nem támasztottak semmi nehézséget.

Már Cerbere-ben megtudtuk, hogy a spanyol rendszámmal ellátott autók közlekedését megtiltották a Perpignan-i országúton. Ez azt jelentette, hogy nem juthatunk tovább az első francia falunál és ez a falu is hasonló látványt nyujtott, mint Figueras az előző napon. Emberek aludtak a padokon, a járdaszélén, az ajtók küszöbén, a tengerparti fövényen, az állomáson és csak egy nagy különbség volt: Cerbere-ben nem kellett attól félniök, hogy bombák tépik őket széjjel!

Megadtam a Port Vendres-i család címét és nevét, akiknél előzőleg laktam és így elértem, hogy a csendőrség parancsnoka engedélyt adjon, hogy a kocsin odáig elmehessek. Elhatároztuk, az éjszaka hátralevő részét egy szállodában töltjük, közel barátaink házához, hogy ne kelljen ilyen szokatlan órában zavarnunk őket.

Másnap reggel hasogató reumatikus fájdalmakra ébredtem. Szerencsére a háború egész ideje alatt egyszer sem fordult ez elő velem Most azonban képtelen voltam felkelni.

Másnap Mártával felszálltunk a Perpignan-i vonatra. Az ülésen magunk mellett vittük csekély poggyászunkat, amely mindazt tartalmazta, amit magunkénak mondhattunk. Néha

csendben egymásra mosolyogtunk, az utasokkal túlzsúfolt vagon zsibongásában, ha arra gondoltunk, hogy milyen keveset tartalmaznak bőröndjeink, és hogy minden pénzünk összesen 350 frank.

A Perpignan-i spanyol konzulátus őrültek házához hasonlított. Tele volt emberekkel és valami kellemetlen és ellenszenves érzést keltett bennünk. A Katalóniából elsőnek elmenekülők a konzulátus rendelkezésére álló minden lehetőséget kimerítettek, úgyhogy az már nem tudott befogadni sem elszállásolni spanyolokat. Az eredmény az volt, hogy akik tovább kitartottak helyükön hűségesen, most csaknem teljesen segítség nélkül álltak. Lehetetlen volt szobát kapni a város jobb szállodáiban, de még kevésbbé a szerényebbekben. Csak annak a különleges szerencsének köszönhettük, hogy volt hol aludnunk az éjjel, hogy az utcán beleütköztünk egy holland hölgybe, aki a Spanyol Segélybizottság tagjaként előző évben Barcelonában járt. Ő adott helyet nekünk szobájában. Másnap, amikor ez a hölgy elutazott Párizsba, az az utolsórangú 16. számú szállodaszoba, amely piszkos volt és amelynek falairól hullott a vakolat, lett az a hely, ahová ismerősök és ismeretlenek özönlöttek, miután meggyőződtek arról, hogy milyen keveset törődik velünk a konzulátus. Mondanunk sem kell, hogy a szálloda tulajdonosa hatalmas összeget kért tőlünk a szobáért.

Vagy hat másik spanyol asszony, akik körülbelül ugyanabban az időben lépték át a határt, mint mi és akik szintén férjüket várták, sorsukat a miénkhez kötötték és mindannyian ott éltünk, mosakodtunk, aludtunk és főztünk a szálloda-szobában, többek között azért is, mert nagyon kevés pénzünk volt.

XLIII.

A három nap, amelyet Ignacióra várva Perpignan-ban töltöttem, három évszázadnak tűnt nekem. Tudtuk, hogy a néphadsereg parancsnokai vissza fognak térni a Központi Zónába, amint a katalóniai visszavonulás befejeződött. Komor reménységgel néztünk a jövő elé. A kormány Spanyolország területének még több mint a negyedrészét mondhatta magáénak, beleértve Madridot és Valenciát, valamint a félsziget egyik legfontosabb kikötőjét is. Hozzávetőlegesen még nyolcmillió spanyol állt készen arra, hogy folytassa a harcot Spanyolország szabadságáért és függetlenségéért.

Ha a francia kormány nem akadályozza meg a Szovjetunióból érkezett hadianyag szabad bevitelét a köztársasági spanyol területre, súlyos csapást mérhettünk volna még az ellenségre, olyan csapást, amely nagy hatással lett volna a fasiszta front mögött elterülő hátország spanyol lakosságára.

Azokban a napokban várnunk és remélnünk kellett. Nem tudtuk pontosan, mi történik Spanyolországban, és minden hírecskére fülünket hegyeztük. A konzulátus, eltekintve attól, hogy rosszul működött, — diplomáciai testületünkben alig történt változás a háború két és féléve alatt, — olyan hely volt, amelynek közelébe menni veszélyes lehetett. A francia hatóságok, látva, hogy a menekültek egyenesen oda igyekeznek, hogy személyi igazolásukra valami okmányt szerezzenek — hiszen legnagyobb részük útlevél nélkül érkezett Franciaországba —, erős őrizetet rendeltek a konzulátus környékére. A már hírhedtté vált francia csendőrök kihasználták azokat az órákat, amikor a spanyolok legnagyobb számban tolongtak a konzulátus kapuja előtt, hogy letartóztassák azokat, akik még nem kapták meg okmányaikat, valamint mindazokat, akiket bármilyen képzeletbeli oknál fogva a francia csendőröknek kedve támadt letartóztatni.

A „koncentrációs tábor" kifejezés, amelyet mindeddig a fasizmussal hoztunk kapcsolatba, és amelyet jellegzetesen a hitleri brutalitás kifejezésének tartottunk egyre gyakrabban szerepelt beszélgetéseinkben. Tudtuk persze, hogy léteznek koncentrációs táborok Németországban, Olaszországban és a Franco uralma alatt lévő Spanyolországban, de a „Szabadság-Egyenlőség-Testvériség" Franciaországában?...

A 16-os szoba mindig tele volt férfiakkal és asszonyokkal, akiknek sikerült megszökniök a francia kormány figyelmes vendégszeretete elől. Férfiak és nők, akik minden veszélynek kitették magukat, hogy megszökjenek a koncentrációs táborokból, amelyekről felháborodott és remegő hangon meséltek szörnyűségeket. A koncentrációs táborban úgy kezelték őket, mint az állatokat, vagy még rosszabbul. Két szögesdrót-sövény közé voltak beszorítva, szabad ég alatt, a tengeri szél és a Pireneusok hidege közepette. A nedves tengerparti fövenyen a szél az emberek szemébe fújta a homokot, amely behatolt mindenüvé és kín volt számukra a hideg és kín volt az éhség. Egyik oldalon a tenger, a másik oldalon a szenegáli katonák, akiket külön e célból küldtek Dél-Franciaországba. És ha mindez még nem lett

volna elég, ott voltak a francia csendőrök is puskákkal és gépfegyverekkel, hogy ellássák a spanyol „vörösök" baját...

Amikor Franciaországba érkeztem, igyekeztem kapcsolatot létesíteni a külföldi újságírókkal. Akkor hagyták el Spanyolországot, amikor a köztársasági kormány parancsot adott Figueras kiürítésére. Perpignanban telepedtek le és onnan küldték híreiket, amelyet úgy szereztek, hogy napjában egyszer-kétszer elmentek a határig, hogy a visszavonulás részleteiről tájékozódjanak.

Február 8-án éjjel felajánlották, hogy magukkal visznek Perthusba, hogy végignézzük, mint vonul át Franciaországba a még Katalóniában tartózkodó hadseregünk zöme.

Az újságírók kíséretében biztonságban voltam. Szükség esetén azt mondják majd, hogy én is hozzájuk tartozom. Diplomáciai útlevelem ugyanis a semminél is kevesebbet ért. Olyan spanyolok százait is internálták erőszakkal, akiknek okmányai, akárcsak az enyém, rendben voltak. Még azt sem engedték meg nekik, hogy a külvilággal bármiféle kapcsolatot felvegyenek.

Éjfél elmult, amikor Perthusba érkeztünk. A falu egyes házai spanyol területen állanak s ezeket a kormány és a vezérkar foglalta el. Ott maradtak, amíg az utolsó köztársasági katona is át nem jutott Franciaországba. A hadsereg zöme ugyanis ezen a határrészen vonult vissza francia területre. Az egyik ház előtt a légihaderő egy katonája állott fegyvertelenül, éppen úgy, mint egy másik szomszédos ház előtt — ahol a miniszterelnök tartózkodott —, a vámőrök álltak fegyvertelenül őrséget. Noha még spanyol területet védelmeztek, a franciák, amint a nemzetközi hídon átkeltek, lefegyverezték őket s fegyvereiket nem adták vissza.

— Hol találom Hidalgo de Cisneros tábornokot? — kérdeztem a katonát.

Maga Ignacio válaszolt. Kijött a ház erkélyére, hogy nagy csodálkozással megkérdezze tőlem: mit csinálok én ott ebben a késői órában?

Amikor megnyugtattam, visszafordult a szobába, míg ezzel búcsúzott el tőlem: — Holnap vagy holnapután találkozunk Perpignanban.

Az út egy részét gyalog kellett megtennünk, mert a teherautók és más járművek teljesen elfoglalták az országutat. Az éjszaka félhomályában, hosszú oszlopokban menetelve, hadseregünk hatalmasnak látszott. Néha-néha az országút két oldalán elterülő mezőkön az emberek tábortüzet gyújtottak, hogy mele-

gedjenek. A lángok megvilágították néhány katona fáradt és borotválatlan arcát.

Egész éjjel jöttek a sebesültekkel és betegekkel megrakott tehergépkocsik és mentőautók. Csapataink egész éjjel szállították Franciaországba azt a néhány ágyút, gépfegyvert, lőszert és bombát, ami megmaradt, nehogy Franco kezébe kerüljön. Azt is reméltük, hogy a fegyvereket a Központi Zóna védelmére Valenciába tudjuk majd küldeni.

Láttuk katonáinkat átjönni Franciaországba. Fáradtan, de nem legyőzve, rendben, egyszerre léptek, emelt fejjel. Néhány egység énekszóval menetelt. Menetoszlop menetoszlop után haladt el mellettünk, nem mint letört és megvert hadsereg, hanem az elvégzett kötelesség tudatában lévő katonák, akik egymaguk védelmezték két idegen hatalom által megtámadott hazájuk függetlenségét. A nemzetközi brigádok egy menetoszlopa, akiket még Barcelonában fegyvereztek le, a legteljesebb rendben lépte át a határt. A nemzetköziek brigádjuk indulóját énekelték.

Február 9-én délután háromkor terjedt el Perpignanban a hír, hogy a királyi lobogót — amelyet hivatalos zászlójuknak választottak a lázadók —, kitűzték a perthusi határőrségen. Kisiettem az utcára, hogy megtudjam, mi igaz a hírből, és megláttam Ignaciót, aki épp abban a pillanatban haladt el arra egy autóban.

Ő, a vezérkar más parancsnokai és a komisszárok fél órával azelőtt hagyták el Perthus házait, hogy a lázadók megérkeztek. Ők voltak az utolsók, akik ezen a ponton átlépték a határt.

Ignacio gondolatait annyira foglalkoztatta a visszavonulás, hogy nem volt ideje arra gondolni, mint fogadják a spanyolokat, amikor azok Franciaországba érkeznek. A határon a francia hatóságok nemcsak a revolverét vették el tőle, hanem a látcsövét is, amely évek óta volt tulajdonában és amelyet minden más személyi tárgynál jobban szeretett. Ezt is azzal a megokolással, hogy „hadicélokat szolgál."

A vámőrök és a csendőrök virágzó üzleteket kötöttek a védtelen menekültektől könyörtelenül elvett tárgyakkal.

Bele kellett törődnünk abba, hogy rádiónk és a Zeiss látcső a francia kormány e méltó képviselőinek egyike számára lett kívánatos zsákmány. Ezek a kicsinyes gazságok nem okoztak meglepetést nekünk, ha számításba vesszük, hogy Daladier és Bonnet kormánya sokkal nagyobb méretű rablásban volt bűnös,

mint az, amelyet a rádió és a látcsövek elvesztése jelentett: elraboltak a spanyoloktól 41,850.000 arany frankot.

A Spanyol Bank franciaországi fiókjaiban ugyanis a köztársasági kormány ismételt és indokolt tiltakozása ellenére ezt az összeget — amelyet maguk a franciák is a köztársasági kormány tulajdonának ismertek el —, befagyasztották.

Amikor a Spanyol Köztársaság elhatározta, hogy a bírósághoz fordul azért, hogy a Spanyol Banknak visszaadják azt az aranyat, amely jogos tulajdona volt és amelyet 1931-ben küldtek Franciaországba, nagyon érdekes ajánlatot kapott Barcelonában a szomszédos köztársaság kormányához nagyon közel álló személyektől.

A spanyol bíróságok előtt már évek óta húzódott egy per, egy bizonyos kártérítés ügyében. Ezt a kártérítést a spanyol államnak kellett volna kifizetnie egy kőolaj-vállalatnak. Az összeg, amelyet a vállalat követelt a spanyol államtól, *35 millió frank* volt, sokkal nagyobb, mint amennyit Spanyolország hajlandó volt fizetni. A kőolaj-vállalatban francia kormánykörökhöz tartozó politikusok és pénzemberek egy csoportja is erősen érdekelve volt.

Amikor a bíróság elé került az a kérelem, hogy a Spanyol Bank aranybetétjét visszaadják, ugyanez a csoport azt javasolta: intézzék el azonnal a kőolaj-vállalat még folyamatban lévő kártérítési ügyét. Fizessen a spanyol kormány *250 millió* frankot a kőolaj-vállalatnak és akkor a francia kormány kedvezően fogja elintézni az arany visszaadásának a kérdését, vagy legalább is 400 millió frankos hitelt nyit aranyfedezettel a Köztársaság kormánya számára, ha a bíróság úgy döntene, hogy az aranyat a háború végéig nem lehet visszaadni.

A francia kormány és a pénzemberek és politikusok csoportjának szóvivői bizonyára nem voltak megelégedve a spanyolok válaszával. A vesztegetés, noha tapasztalatból tudtuk, az egyetlen mód arra, hogy a francia hatóságoktól valamit is elérjünk, ilyen végletekig hajtott módon tulságosan káros lett volna a spanyol nép számára.

Ezért nem kaptuk soha vissza az aranyat és ezért nem nyithatunk hitelt Franciaországban ennek az aranynak a fedezetével, hogy élelmiszert vásároljunk. Pedig nagy szükségünk volt rá.

Az igazat megvallva tehát, a rádió, a látcsövek, töltőtollak, karórák és írógépek alig jelentettek valamit a 41.850.000 aranyfrank mellett.

XLIV.

Ignacio Spanyolországból teljesen kimerülten érkezett meg. Aznap éjjel nyugtalanul aludt a szállodai szobában és másnap reggel rögeszmével ébredt fel: — Vissza kell mennünk a Központi Zónába, a lehető leghamarabb vissza kell mennünk.

Elindultunk Toulouseba, hogy onnan készítsük elő a visszautazást. Az elkövetkező tíz nap a legidegesítőbb, leglehangolóbb volt, amit csak el lehet képzelni.

Tudtuk, hogy a Központi Zóna még hónapokig védheti magát. De ehhez szükségünk volt minden áron arra a csekély hadianyagra — repülőgépekre, ágyúkra, gépfegyverekre, lőszerre —, amelyet a néphadsereg oly nehezen mentett meg Katalóniából és azzal a jogos reménnyel hozott Franciaországba, hogy gyorsan tovább küldheti azt Valenciába. Mégis, mielőtt Toulouseba érkeztünk volna, Ignacio már meggyőződött arról, hogy a francia kormány minden lehetőt el fog követni, hogy a katalóniai összeomlásból megmentett hadianyag visszaszállítását Spanyolországba megakadályozza. Azt a néhány repülőgépet, amelyek az utolsó pillanatig Katalóniában maradtak — pilótáiknak Ignacio parancsot adott, hogy Franciaországba repüljenek —, a francia kormány lefoglaltatta azokon a repülőtereken, ahol leszálltak. A pilótákat internálták és Ignaciónak hatalmas fáradságába került, míg valamennyit megtalálta. Azzal, hogy a gépeket Franciaországba küldette, meg akarta menteni azokat, hiszen akkor már csak egy repülőterünk volt Katalóniában és a fasiszták azt is állandóan bombázták. Ami még ennél is roszszabb, legjobb egységeinket, azokat az embereket, akik a visszavonulás egész súlyát egyedül viselték és utolsókként rendezett sorokban lépték át a francia határt, azonnal koncentrációs táborokba zárták. A táborban erkölcsi és fizikai zaklatásnak voltak kitéve és rosszabb életkörülmények között kellett élniök, mint amilyent a spanyol háború legkeservesebb pillanataiban is valaha elviseltek. Daladier és kormányának magatartása világosan és kertelés nélkül megmutatta ezeknek az embereknek, hogy ha vissza akarnak térni Spanyolországba, módjuk van rá, megtehetik, amikor akarják... Franco határain át. Az első perctől fogva közvetett és közvetlen módon kényszerítették erre az embereket. Mi lehet nagyobb kényszerűség, mint a koncentrációs táborokban kezdettől fogva rájuk mért rossz bánásmód: csak azért, hogy Francóhoz térjenek vissza. Csalást, ravaszságot

és ígéreteket alkalmaztak, de katonáink hatalmas többsége még így is azt remélte, hogy tovább folytathatja a küzdelmet.

Dr. Negrin a kormány néhány tagjával február 11-én indult el a Központi Zónába, ugyanazon a napon, amikor mi Toulouseba érkeztünk. Éppen ezért a legfontosabb az volt, hogy gyorsan összegyűjtsük mindazokat, akiknek szintén Madridba kell menniök és biztosítsuk számukra a szállítási eszközöket. Számtalan kísérletet tettünk, hogy hajókat béreljünk, amelyeken Valenciába juthatnánk, de a francia kormány által emelt akadályok és tilalmak áthághatatlanok voltak.

Ignacio szinte a haját tépte a francia kormány újabb árulásának láttán.

Amikor Negrin Madridba érkezett, szintén nagy nehézségekkel kellett megküzdenie. A Központi Zóna néhány katonai parancsnokának magatartása jel volt arra, hogy megkezdődött a bomlás a Központi Zóna tisztjei között, az a bomlás, amely kezdete lehetett az oly gondosan előkészített árulásnak. Számos tiszt egyszerűen nem teljesítette a vezérkar határozott parancsait. Az Estremadura—andaluziai offenzívát hirtelen leállították és nem kezdtek haditevékenységet ott, ahol azt a parancsnokság megjelölte — többek között Motrilban —, hogy ezzel az ellenség tartalékait lekössék. Ha ezeket a hadműveleteket kielégítő módon végrehajtják, Katalóniát meg lehetett volna menteni.

— A külföldi ügynökök most biztos megteszik a magukét, — mondta Ignacio, míg idegesen sétált fel és alá a toulousei vendégfogadó szobájában és azon törte a fejét, hogy tudna leggyorsabban a Központi Zónába jutni.

— Még csak gondolni sem akarok arra, mit forgathat fejében „Madrid hős védője" és Casado, aki még nála is sokkal veszélyesebb ...

— Elérkezett a pillanat, amikor az összes árulóknak színt kell vallaniok ... Hacsak a vezérkar Madridba való visszatérését elég gyorsan biztosítani tudnánk ...

Ezek az aggodalmai szinte már teljesen rögeszméjévé váltak. Tudtam, hogy elkeseredettségének alapja az a meggyőződés, amelyet a hadsereg néhány legfelelősebb vezetőjével folytatott beszélgetésekből merített: az, hogy ezek nem voltak hajlandók visszatérni a Központi Zónába. Ez a magatartás persze kénytelen-kelletlen befolyással volt az alacsonyabbrangú tisztek lelkiállapotára is, azokéra főleg, akik Spanyolországban tartózkodtak.

A legsürgősebb az volt, hogy olyan szállítási rendszert szer-

vezzünk meg, amely bizonyos szabályossággal és a lehető leggyorsabban szállítja a Központi Zónába a katonai parancsnokokat az államtitkárokat, a politikai és szakszervezeti vezetőket, akiknek jelenlétére azért volt ott szükség, hogy a hadsereg és Katalónia elvesztése által kétségtelenül lehangolt polgári lakosság hangulata megjavuljon. A Központi Zóna lakossága tájékozódni sem igen tudott a hírszolgálat nehézségei miatt

A Köztársaság kormányának sikerült megőrizni saját rendelkezésére négy utasszállító Douglas repülőgépet, azt a négy hős veteránt amely azelőtt a légiszolgálatot, teljesítette Katalónia és a Központi Zóna között.

Ignacio mellett voltam Toulouseban akkor, amikor megkapta a végleges választ, hogy a többi harminc gép közül, amelyek épen és sértetlenül szálltak le Franciaországban, egy se kap engedélyt arra, hogy Spanyolországba elindulion Láttam, mint sötétednek el szemei a dühtől. Arcán a ráncok mélyebbek lettek és megértettem, hogy ez az elutasító válasz mit jelent Madrid népének védelmi lehetőségeire lefordítva És talán mivel nő vagyok, csak akkor értettem meg, hogy ha ennyire hiánvoznak a közlekedési eszközök, a legkisebb lehetőség sincs arra, hogy én is vele mehessek a Központi Zónába.

— Ignacio elmegy Madridba és nekem itt kell maradnom Franciaországban .. Nyolc napon át éltem ebben a rögeszmében Igyekeztem minden lehető módon elvonni a figyelmemet erről, megkíséreltem, hogy valami hasznos dolgot műveljek, megkíséreltem, hogy ne veszítsem el a kapcsolatot az újságírókkal; küzdöttem az álhírek ellen, amelyek szüntelenül szállingóztak mindarról, ami Spanyolországban történt és mindarról, amit a Köztársaság kormányának szándékában állt cselekedni. Egy délután mikor azokkal az újságírókkal voltam együtt, akik az utolsó pillanatig Spanyolországban maradtak és akik talán inkább megszokásból, mint más okból továbbra is felkerestek engem, abban a reményben, hogy valami híranyagot kaphatnak tőlem, megmagyaráztam nekik a helyzetet úgy, amint azt én láttam és igyekeztem tolmácsolni számukra e nehéz pillanatokban kormányunk politikáját.

— Az első, amiről meg kell, hogy győződjenek, az — kezdtem szavaimat —, hogy a háború nem fejeződött be: a küzdelem folvik tovább. A kormány visszatért Madridba készen arra, hogy megvédelmezze azt a zónát, amely még megmaradt nekünk. Nem kisebb ember, mint egy nemzeti szocialista tiszt, von Xylander szavait idézem, aki szakértő hadikérdésekben. Maguk

ismerik, a spanyol háborúról közzéadott frásaiból: ő is azt állítja, hogy a Központi Zóna képes megvédeni magát.

Az újságírók szokás szerint papírdarabokra és levélborítékok hátára irkálták jegyzeteiket, mert amennyire emlékszem, soha nem láttam újságírót, aki egy tisztességes füzetet vagy blokkot használt volna jegyzetei számára.

— A német ezredes néhány nappal ezelőtt a következőket írta: „A németeknek nem szabad felkészülniök gyors győzelemre Spanyolország Központi Zónájának köztársasági csapatai ellen. Először is azért nem, mert a nemzetközi fasisztáknak meg kell szervezni erőiket, és másodszor, mert a köztársasági uralom alatt levő terület nagy kiterjedésű és nehéz terep."

Az újságírók néhány megjegyzést fűztek a hitlerista ezredes kijelentéseihez, amíg csak egyikük kérdést nem tett fel nekem.

— Szabott-e dr. Negrin új békefeltételeket?

Tudtam, hogy ez a kérdés Franco és az angol külügyminisztérium ügynökei által elindított álhireken alapszik. Ezek táplálták a sajtót hamis és tendenciózus hírekkel arról, hogy a spanyol nép és a kormány kapitulálni készül.

— Önök ismerik már azokat a békefeltételeket, amelyeket a spanyol kormány hajlandó elfogadni, — feleltem. — Dr. Negrin nyilvánosságra hozta ezeket a spanyol nemzetgyűlés utolsó ülésén. Figuerasban, február 1-én. Azóta semmi változás nem történt. Ezek a feltételek a következők: Spanyolország teljes függetlensége; a spanyolországi béke helyreállítása után azonnali népszavazás, hogy a nép szabadon, minden külföldi befolyástól mentesen dönthesse el azt a kormányformát, amelyet akar. A harmadik és talán legfontosabb békefeltétel: biztosíték arra, hogy nem hoznak megtorló intézkedéseket a köztársaságiak ellen.

Az egyik újságíró felemelte a tekintetét jegyzeteiből, és így szólt:

— Megengedi, hogy egy másik kérdést tegyek fel?

Bólintottam.

— Olyan álhírek szállonganak, hogy Franciaország és Anglia rövidesen elismerik Francót. Tudna-e valamit erről nekünk mondani?

Igyekeztem megőrizni hangom nyugalmát.

— Csak álhírek ezek? — kérdeztem.

Az ujságíró megértette aggodalmamat.

— Most még azok, álhírek és semmi más. De ha valóban

megvalósulnak, lehet-e azt mondani, hogy a spanyol kormány azt várja, hogy Franco elismerése feltételekkel történik, azaz Negrin három pontjának alapján?

Egy pillanatig haboztam, mielőtt a válaszra elhatároztam volna magam.

— Nem felelhetek erre a kérdésre kormányunk nevében. De senki másnak a nevében sem, mert nem hihetjük el, hogy Franciaország és Anglia elismerjék Spanyolország két idegen hatalom által történt elfoglalását... Mindazonáltal...

Nem mondhattam többet.

— Helyes, van még valami? — kérdeztem azzal a reménységgel, hogy az újságírók kíváncsisága kielégítést nyert.

De az egyik újságíró, aki az egész beszélgetés alatt nagyon csendben volt, most hirtelen egész hangosan fordult felém:

— Kik térnek vissza Madridba?

Ez volt az a kérdés, amitől legjobban féltem és amit egész délután vártam.

— Ez elsősorban is a szállítóeszközök kérdése, — feleltem és igyekeztem elkerülni, hogy észrevegyék idegességemet. — Mindannyian tudják, hogy csak négy Douglas-gép felett rendelkezünk. Mindazonáltal dr. Negrin és az összes miniszterek már visszatértek a Központi Zónába...

— És a katonai parancsnokok közül kik mennek?

Nem volt titok, hogy a miniszterelnök Madridból elrendelte, kiknek kell visszatérniök és ezt az újságírók is tudták. Éppen ezért tették fel ezeket a kérdéseket nekem, mert hírek szállingóztak néhány tábornokról. De én semmiképpen nem mondhattam meg a külföldi újságíróknak, hogy hadseregünknek vannak olyan tagjai is, akik nem hajlandók visszatérni Spanyolországba.

— Amennyire én tudom, az első repülőgépeken a Keleti- és az Ebro-hadsereg parancsnokai és politikai komisszárjai indulnak, valamint néhány pilóta. Amint csak lehet, a többiek is mind mennek.

Legnagyobb csodálkozásomra azt vettem észre, hogy az újságírók megelégedni látszottak válaszommal. Nem tudtam visszafojtani a megkönnyebbülésnek egy kis mozdulatát. Már csaknem sikerült elérnem, hogy befejeződjék a beszélgetés anélkül, hogy feltegyenek egy *másik* kérdést, amelytől nagyon féltem: azt a kérdést, amelyre lehetetlen volt válaszolnom.

Hang szólalt meg mellettem és rombadöntötte minden derülátásomat:

— És tulajdonképpen, a köztársasági elnök, Don Manuel Azaña, Madridba megy-e, hogy ott csatlakozzék a kormányhoz?

A beszélő felé fordultam, hogy megtudjam, vajjon a kérdést ártatlanul vagy csupán rosszakaratból tette-e fel. Úgy tűnt fel nekem, hogy ez az ember becsületesen meg van győződve arról, hogy a nemzet legmagasabb közjogi méltóságának nincs is más lehetősége, minthogy ott legyen a fővárosban.

Éreztem, hogy ég az arcom:

— Persze... Igen... Természetesen... De nem azonnal. Először néhány nagyon fontos ügyet kell elvégeznie Franciaországban, mielőtt Madridba elindulhatna.

Kiejtett szavaim jobban fájtak nekem, mintha tüskét szurkáltak volna belém. A düh és a felháborodás csaknem sírni késztetett. De tudtam, hogy kötelességem mindig megőrizni, azoknak az embereknek a tekintélyét, akik a világ szeme előtt Spanyolországot képviselik és kénytelen voltam kimondani ezeket a szavakat, amelyekről tudtam, hogy hamisan és bután csengenek. Képzeletemben már láttam az egész világ újságjaiban a hatalmas főcímeket: „AZAÑA ELHAGYJA A KÖZTÁRSASÁG ÜGYÉT. KEVÉS LEHETŐSÉGÜK LEHET A KÖZTÁRSASÁGIAKNAK, HOGY MADRIDBAN VÉDEKEZZENEK, HA MAGA A HŐS HARCOSOK KÖZTÁRSASÁGI ELNÖKE SEM AKARJA ÉLETÉT KOCKÁZTATNI.“ Talán így is lett volna, ha valóban látni engedem az újságíróknak Don Manuel Azaña valóságos lelkiállapotát.

Az órára néztem és mintha csodálkoznék, hogy már ilyen későre jár az idő, elbúcsúztam az újságíróktól.

XLV.

Sem Ignacio, sem én nem akartunk beszélni az elválás pillanatáról. Egy reggel táviratot kaptam, amelyben meghívnak, hogy menjek az Egyesült Államokba.

Ignacio számára nagy öröm volt ez. 1938 tavasza óta állandóan kaptam táviratokat barátoktól és a Spanyolországot segélyező bizottságtól, mind arra kértek, hogy tartsak előadásokat az amerikaiak előtt a spanyol nép ügyéről. De minden meghívást visszautasítottam, mert foglalkozni sem akartam azzal a gondolattal, hogy míg a háború tart, oly messze menjek Spanyolországtól és azonkívül is barcelonai munkámat hasznosabbnak és szükségesebbnek tartottam.

Katalónia elvesztése után a helyzet nagyon sokat változott és soha talán annyira szükségünk nem volt a külföldi segítségre, mint akkor. A Köztársaság kormánya elhatározta, hogy még egy utolsó erőfeszítést tesz, hogy meggyőzze az Egyesült Államokat· határozza el magát és küldjön nekünk több élelmet és mindenekfelett fegyvereket, fegyvereket! Tudtára kellett adnunk amerikai barátainknak, hogy nem álltunk el a küzdelemtől, hogy Spanyolország Központi Zónája megvédhető. A félszigetnek ezen a darabján még az igazi Spanyolország él. Ezt be kellett kiáltanunk a világba. Elhatároztuk, hogy amint Ignacio felszáll a repülőgépen Madrid felé, én elindulok az Egyesült Államokba.

— Tetszeni fog neked Amerika, — mondta Ignacio, de én nem tudtam felelni neki. Attól féltem, hogy szavaim elárulják érzéseimet és hogy nem fogom tudni visszafojtani a könnyeket.

1939 február 20. A Douglas indulásának időpontja, amelyen Ignacio Madridba készült, aznap éjjelre volt kitűzve. A sötétben gépeink nagyobb biztonsággal repülhettek az ellenséges terület felett.

Érkezésünk óta mindig a legolcsóbb éttermekben étkeztünk, közel szállodánkhoz. Aznap éjjel Ignacio egy olyan vendéglőt választott, ahol 16 frank volt a teríték Ez valóságos eseménynyszámba ment. Gondosan tanulmányoztuk az étlapot és egy üveggel rendeltünk a legjobb borból.

Mindketten igyekeztünk természetesnek látszani. Azt mondtam neki, hogy Madridban ne dohányozzék sokat, hiszen tudja, hogy mennyire árt neki.

— Ne aggódj emiatt, úgysem lesz elég dohány, — válaszolt és mosolyogni próbált. Beszéltünk madridi lakásunkról, bútorainkról, könyveinkről. A háború első napjai óta mindez Madridban maradt fehalmozva. — Okvetlenül menj el és nézd meg, mi van a dolgokkal, — kértem. Megígérte, hogy megteszi.

A vacsora nagyon rövid ideig tartott. Kértük a számlát. Visszamentünk a szállodába. Kinyitottam a bőröndöket hogy becsomagoljam csekély poggyászunkat. Külön választottuk dolgainkat és mindegyik a magáét csendben a saját bőröndjébe tette.

Amikor Ignacio becsukta bőröndjét. a zár kis kattanása visszhangzott a szobában és jelezte, hogy elérkezett az utolsó pillanat.

Úgy határoztunk, hogy én nem megyek ki a repülőtérre. A francia rendőrség továbbra is razziázott a spanyolok után,

hogy koncentrációs táborokba küldje őket. A repülőtér nem volt biztonságos hely.

Kifizettük a szállodaszámlát. Egy percig sem akartam eltávozni Ignacio oldala mellől, erősen néztem őt, igyekezve emlékezetembe vésni arcvonásait, haját, kezeit, utolsó mozdulatát.

Taxit hívtunk. A két bőröndöt előre tettük a soffőr mellé és mindketten beültünk, csendben. Úgy éreztem. hogy fejemben egymásra halmozódnak a szavak· „Soha nem látom többé, soha nem látom többé.“ Minden szótag a halántékomat ütötte, mintha kalapács lett volna.

Ignacio törte meg a csendet.

— Nem tehettem másképpen. Te magad sem akartad volna, hogy ne menjek . . .

Igaza volt. Soha egy percre eszembe nem jutott, hogy ezekben a pillanatokban Ignacio meg is szökhetne. Soha egy pillanatig eszembe nem jutott, hogy erre felhívjam a figyelmét.

Ha nem látom többé, ha elesik Madridban, éppen úgy bele kell ebbe törődnöm, mint annyi más spanyol asszonynak. Nem volt más választása, vissza kellett térnie Spanyolországba.

A taxi megállt, Ignacio felémhajolt, hogy megcsókoljon.

— Ne sírj. — mondta, mikor a könnyeimet érezte. — Néhány nap mulva New Yorkban leszel és annyi repülőgépet küldesz, amennyi ahhoz szükséges, hogy megnyerjük a háborút.

Az állomás fényei egy pillanatra elvakítottak. Ignacio már elment. Fél órával később a gyorsvonaton ültem, amely Párizs felé vitt, hogy Le Havreban hajóra szálljak az Egyesült Államok felé.

ÚTÓSZÓ

ÉLJEN A KÖZTÁRSASÁG!

Nem volt módom az amerikai népet megkérni, hogy a Központi Zóna védelméhez élelmiszereket és fegyvereket küldjön Spanyolországba.

Március 5-én, kevéssel érkezésem után, amikor mint minden éjjel, aggódva hallgattam a rádiót, eljutott hozzám annak a csapásnak a híre is, amelynek végső eredményeképpen a spanyol nép hóhérainak kezébe került.

A Spanyolországból érkező táviratok, amelyek a Madridban történt eseményeket részletezték, részben már a cenzúra által megcsonkítva, vagy a külföldi külügyminisztériumok sajtóirodáin és a nagytőke szolgálatában álló sajtón keresztül kerültek a világ közvéleménye elé. És mindenki világosan tudta azt, hogy ezek az árulók külföldi ügynökei voltak. Ám én könnyen olvastam a sorok között és megértettem a sajtó és a rádió híreinek jelentőségét. Ismertem a szóbanforgó személyeket és magatartásukat a háború két és fél éve alatt. Úgyszintén ismertem némelyikük több mint gyanús kapcsolatait azokkal a külföldi kormányokkal, amelyek a legarcátlanabbul *demokratikusnak* merték nevezni magukat és amelyek főcélja mindig az volt, hogy a háború a lehető leggyorsabban befejeződjék és . . . persze a valóban demokratikus spanyol erők vereségével.

Az összeomlás részleteiről csak sokkal később értesültem.

Tudtam persze, hogy a Központi Zónában nagy embertartalékunk van még. Csaknem egymillió katona állt fegyverben, tengerészetünk számbelileg nagyobb volt, mint a lázadóké (persze nem számítva a külföldi szövetségeseik által rendelkezésükre bocsátott hajókat), valamint nagykiterjedésű, bányászati

és mezőgazdasági terményekben gazdag terület felett is rendelkeztünk.

És mindenekfelett tudtam, hogy Spanyolország végtelenül súlyos helyzetének ellenére is folytathatjuk az ellenállást mindaddig, amíg az ellenségre a szükséges békefeltételeket rákényszeríthetjük. De mindehhez az kellett, hogy a nép egységes legyen, szoros kapcsolatban maradjon a köztársasági hadsereggel és ne engedje megvalósítani azt a romboló aknamunkát, amelyet — mint már régen gyanítottuk — a kapitulálás hívei a háború kezdete óta folytattak.

Amikor a kormány Madridba érkezett, a következő üzenetet küldte egész Spanyolországnak:

„Hatalmas feladat vár a kormányra. El vagyunk szánva, hogy nem hátrálunk meg semilyen erőfeszítéstől. Szembeszállunk a jelen helyzettel. Valamennyiünk együttműködése ma sokkal inkább szükséges, mint valaha. Hősies és szilárdan egységes nemzeti frontban felül kell emelkednünk a pártérdekeken."

A kormány az összes spanyolokhoz is felhívással fordult: teljesítsék kötelességüket. A felhívásban hivatkozott hazaszeretetükre és létfenntartási ösztönükre: „Ha mindannyian — egyének, hadsereg, férfiak, asszonyok, szakszervezeti szövetségek, pártok és sajtó — összeolvadtok egyetlen erőfeszítésben, ha odaadjátok mindeneteket, amitek van, a kormány képes lesz az ellenállást vezetni, amíg csak el nem érjük azt a célt, amelyért a spanyol nép harcol. E CÉL NEM MÁS, MINT HOGY BIZTOSÍTSUK SPANYOLORSZÁG FÜGGETLENSÉGÉT ÉS ELKERÜLJÜK AZT, HOGY ORSZÁGUNK A VÉR, GYŰLÖLET ÉS ÜLDÖZÉS TENGERÉVÉ VÁLJÉK. EZ SZÁMOS NEMZEDÉKET AKADÁLYOZNA MEG ABBAN, HOGY MÁSKÉPPEN MINT KÜLFÖLDI ELNYOMÁS, ERŐSZAK ÉS ÖNKÉNYURALOM ALATT, EGYSÉGES HAZÁBAN ÉLJEN."

Ezek a szavak mintha a jövőbe láttak volna. Ám ahelyett, hogy megtették volna a kellő hősies és energikus intézkedéseket — s ezek azokban a pillanatokban megmenthették volna a helyzetet — a miniszterelnök cselekedetei és rendeletei habozók és bizonytalanok voltak. Lehetővé tették, hogy az árulók által előkészített események bekövetkezzenek. Az árulók kapcsolatban álltak azokkal a külföldi hatalmakkal, amelyek kívülről és Madridban tartózkodó ügynökeiken keresztül adták nekik utasításaikat.

Energikus kormánnyal, a katonai vezető pozíciókban kipróbált hűségű katonai parancsnokokkal, rombadönthettük volna

az ellenség terveit, megakadályozhattuk volna arra irányuló politikai munkáját, hogy előkészítse a nép hangulatát a megadásra és sikerrel tarthattuk volna össze a nemzet egységét. Egyben olyan feltételeket kényszeríthettünk volna az ellenségre, amelyek legalább is megakadályozhatták volna Franco terrorjának szörnyűséges megtorló intézkedéseit. E megtorló intézkedések példáját már láttuk az Alicante kikötőjében lejátszódó idegtépő és aljas jelenetekben. Közel tizenötezer spanyolt vittek csalárd módon oda s ezek védtelenül hullottak el olyan zsoldos csapatok kezétől, amelyek között egyetlen spanyol katona sem volt.

A Politikai Felelősség Törvénye, amelyet Franco talált ki és amely nyilvánosságra hozatalakor, kegyetlensége és szigorúsága miatt mindenütt oly nagy szenzációt keltett, távolról sem közelítette meg a valóságot és a később bekövetkezett szörnyűségeket.

Casado árulásának több áldozata volt, mint a harminckét hónapos küzdelemnek!

Már azokban az 1936 júniusi napokban, amikor Martinez Barrio vezetése alatt akartak kormányt alakítani, bebizonyosodott, hogy komoly aknamunka folyik azért, hogy Francónak és az idegen támadóknak behódoljunk. Ezt az aknamunkát kívülről segítették, bent pedig szintén akadtak kiszolgálói.

A Martinez Barrio kormány megalakulását a népnek sikerült megakadályoznia, de az effajta kísérletek a háború legnehezebb pillanataiban mindig felütötték fejüket. Mindaddig, amíg végre Casado cinkosai segítségével a legszemérmetlenebbül gyakorlatban is megvalósította e terveket azzal, hogy feladta Madridot és elárulta a spanyol nép millióit.

Amikor a Negrin által vezetett köztársasági kormány a fővárosban való rövid tartózkodás után Levanteba utazott, azok, akik az államcsínyt előkészítették, megértették, hogy ha terveiket végre akarják hajtani, nincs veszteni való idejük. A kormány jelenléte ugyanis — Casadóék most, csakhogy a bomlást minél jobban elősegítsék, azzal vádolták a kormányt, hogy nincs jelen a nehéz napokban — szétrombolta az árulóknak ezt az aknamunkáját, amelyet azok a katalóniai visszavonulás idején a Központi Zónában végeztek.

Julian Besteiro, ez a régi szociáldemokrata, mióta VI. György koronázási ünnepségéről visszatért Angliából (ahova Don Manuel Azaña küldte el Spanyolország hivatalos képviseletében), csak erre a pillanatra várt. Abban sem lett volna semmi

különös, ha a köztársasági elnök egyidejűleg más, bizalmasabb természetű feladattal is megbízta volna. Mert már akkor hiresztelték, hogy Besteiro angliai tartózkodása idején tárgyalásokat kezdett a spanyol háború mihamarabbi befejezése érdekében. Ha e terveket akkoriban nem tudta még gyakorlatban megvalósítani, most végre elérkezett a pillanat.

Besteiro már évek óta elszigetelt életet élt (még a szocialista párt keretein belül is) és lassanként teljesen elvesztette azt a kevés tekintélyét is, amelyet a tömegek körében valaha élvezett. Nem tudott bízni a népben és kénytelen volt elfojtani magában irígységét és duzzogását mások iránt, különösen akkor, ha ezek véletlenül az ő pártjához tartoztak és magatartásuk vagy bármilyen más ok miatt népszerűek lettek és az ország többségének támogatását élvezték.

Míg dr. Negrin miniszterelnök volt, Besteiro egy pillanatig sem szűnt meg azon igyekezni, hogy a rábízott kapitulációs terveket gyakorlatban is megvalósítsa. A fel-felmerülő kormányválságok idején mindenféle ármányra hajlandó volt és igyekezett megnehezíteni minden egyes új kormány megalakulását.

A kormány birtokában bőségesen volt bizonyíték arról is, hogy Besteiro kapcsolatban állt azokkal a párizsi és londoni politikusokkal, akik a megalkuvás és „békülékenység" politikájának voltak hívei. A nagyravágyó professzor mégsem tudta volna megvalósítani terveit, ha nem számíthatott volna Segismundo Casado értékes közreműködésére.

Casado még a királyság ideje óta volt a hadsereg tisztje és körülbelül egy évvel ezelőtt nevezték ki a Központi Zóna parancsnokává.

Március 4-én, míg a kormány Levanteban volt, felkelés tört ki Cartagenában. Ez a tengerészeti támaszpont a köztársaságiak kezében volt, de a lázadók mohón vágyódtak arra, hogy birtokukba kerüljön. A cartagenai felkelés nyiltan fasisztajellegű volt és hamarosan az összes utcákat fellobogózták a királyi zászlóval, amelyet a felkelés szervezői, az *Ötödik Hadoszloppal* beszivárgott elemek vettek mindenütt elő.

Casado ezredes megtiltotta, hogy a madridi rádióleadón úgy adják le a hírt, mint az valójában megtörtént és erősködött, hogy a hírnek azt a változatát hozza nyilvánosságra, amely szerint azok a kormánycsapatok, amelyek a lázadás elfojtására Cartagenába sereglettek, „fellázadt kommunisták" voltak.

A köztársasági haditengerészet tisztjei Bruno Alonzo flottaparancsnok befolyása alatt ahelyett, hogy határozottan arra

törekedtek volna, hogy a tengerészeti támaszpontot megvédjék a fasisztáktól, felhasználták az alkalmat és az egyik északafrikai francia kikötőbe szöktek át. A parancsnok egyetlen gondja az volt, hogy családját Spanyolországból elvihesse és a flotta indulását mindaddig elhalasztotta, ameddig meg nem bizonyosodott arról, hogy saját fia is felszállt az egyik hajóra. Semmibe sem vette, hogy milyen nehéz helyzetben hagyja a Központi Zónát és eszébe sem jutottak azok az emberek, akik végső esetben ezeken a hajókon elmenekülhettek volna, elkerülve ilymódon, hogy Franco kezére jussanak.

Amikor a fasiszta hajók Cartagenába érkeztek, hogy a felkelőknek segítséget nyujtsanak, a néphadsereg csapatai már leverték a felkelést és a parti ütegekből tüzelni kezdtek a lázadó hajókra. Sikerült számos csapatszállító gőzöst elsüllyeszteniök és nagy veszteségeket okozni az ellenségnek.

A nép a cartagenai eseményekkel szemben teljesen értetlenül állt, különösen azért, mert semmi hiteles tájékoztatást nem kapott a tényekről. Ezek az események váltották ki aztán azokat a nézeteltéréseket, melyek kapcsán az árulók döntő csapást mérhettek a demokratikus népi köztársaságra.

A cartagenai tengerészeti támaszpont felkelése meghiusult. A miniszterelnök, aki egyben honvédelmi miniszter is volt, nem tehetett mást: teljesen megbízható hűségű parancsnokokat helyezett a felelős állásokba. Ezt látva, március 5-én Casado ezredes Madridban megalakította az úgynevezett Nemzetvédelmi Tanácsot.

Cipriano Mera anarchistával, Wenceslao Carrillo szocialistával, Besteiróval és másokkal egyetértésben Casado demagóg eszközökkel megszerkesztett kiáltványt tett közzé. Ebben támadta a kormányt és igyekezett igazolni a Tanács megalakulását. A cartagenai események bebizonyították, mennyire jogos volt azoknak a félelme, akik a Központi Zóna katonai parancsnokait nem tartották hűeknek a Köztársasághoz. Kétség sem férhetett most már ahhoz, hogy saját sorainkban is nyüzsögnek az árulók.

Sürgősen olyan intézkedéseket kellett volna hozni — már abban a pillanatban, amikor a kormány a Központi Zónába tette a lábát —, amelyek a katonai vezetést biztosították volna. Sajnos, a miniszterelnök zavarba jött — valószínűleg amiatt, hogy nem ismerte jól a helyzetet és talán a Katalóniában elszenvedett vereség is nagy hatással volt rá —, habozni kezdett és

ezt a habozást a spanyol népnek nagyon drágán kellett megfizetnie.

Dr. Negrin Alicante tartományban tudta meg a Besteiro által kigondolt államcsínyt, amelyet az néhány katonai parancsnok támogatásával, anarchistákra, a madridi Szocialista Szövetség néhány vezetőjére és egy-két köztársasági párti tagra támaszkodva hajtott végre.

Negrin azonnal megkísérelte, hogy kapcsolatot létesítsen a zóna városaival, de csakhamar észre kellett vennie, hogy a felkelést gondosan készítették elő. Casado csapatai az utak legnagyobb részét elfoglalták. Kezükbe kaparintották a távíró- és telefonszolgálatot, a stratégiai pontokat és főleg bebörtönözték vagy szoros őrizet alatt tartották azokat a nagy többségükben kommunista katonai és politikai vezetőket, akik ellenszegültek egyrészt annak, hogy a népet feltétel nélkül az ellenségnek átadják, másrészt pedig annak, hogy abbahagyják a küzdelmet. Ezek az emberek tudták, hogy ha ez bekövetkezik, Franco szörnyű öldöklést visz véghez és ez az öldöklés ezerszer kegyetlenebb és véresebb lesz, mint az a veszteség, amellyel az ellenállás folytatása járt volna.

A kormány Alicante tartományban gyűlt össze egy házban. A miniszterek között a Casado felkelésével kapcsolatos helyzet vizsgálatánál világosan két vélemény alakult ki. Negrin, aki Barcelona elvesztése után kezdett csüggedni, már akkor meg volt győződve arról, hogy nincs mit tenni tovább és csak emberi méltóságérzetétől hajtva tért vissza a Központi Zónába, azzal a szándékkal, hogy ha elkezdte, hát be is fejezi. A miniszterelnök most nyitva látta az ajtót, amelyen át tekintélyét megőrizve, vonulhat vissza. A kommunista földművelés- és munkaügyi miniszterek, Uribe és Moix, ellene voltak annak, hogy a terepet az árulóknak engedjék át. A többi miniszternek nem volt véleménye és mást sem kívánt, minthogy a lehető leghamarabb elhagyhassa azt a területet, ahol életét látta veszélyben forogni.

A vita még folyt, amikor megérkezett a hír, hogy Miaja tábornok a magát Nemzetvédelminek nevező, lázadó Tanácshoz csatlakozott.

Miaja árulását — amint azt az események is bebizonyították — a külföld nehezebben értette meg, mert ez a nem nagy katonai tudással rendelkező, politikai és kulturális elvek nélkül való és csekély képességű tábornok, amikor 1936 novemberének válságos napjaiban a Largo Caballero-kormány elhagyta Madridot, Madrid védelmének „hősévé" vált. Akkoriban senki jobban

nem csodálkozott, mint maga Miaja, hogy a nép hősiessége ilyen magas polcra juttatta, de lassacskán maga is kezdett hinni hősiességében és játszotta a szerepet, amelyet oly alaptalanul osztottak ki rá és a külföld szemében továbbra is a háború összes csatáinak hőse maradt.

Míg hű maradt a köztársaság ügyéhez, nem tartotta szükségesnek, hogy a „Madrid védője" címének hamis legendáját szétrombolja. Most úgy csatlakozott a lázadókhoz, amint csatlakozhatott volna egy vándorcirkusz tagjaihoz is, akik Madridon való átvonulásuk idején kényelmes jövőt biztosítottak volna neki valamelyik külföldi városban.

A miniszterelnök erősen kitartott álláspontja mellett és azt hangoztatta, hogy az összes lehetőségek kimerültek. Ennek következtében néhány órával később a kormány csaknem minden tagjának kíséretében repülőgépen elhagyta az országot.

Másnap hajnalban egy másik repülőgépen távozott az a két miniszer, akik amellett kardoskodtak, hogy a kormány szálljon szilárdan szembe Casadóval és híveivel. Egyedül azonban, azok után, hogy a miniszterelnök elhagyta Spanyolországot, képtelenek voltak bármit is tenni. Ezen az utolsó repülőgépen indult el több katonai parancsnok, köztük Ignacio is. A repülőteret, ahonnan elindultak, már körülvették a lázadók csapatai és csak az ottmaradó bátor és önfeláldozó partizánoknak köszönhették, hogy a repülőgép fel tudott szállni.

Minderről hetekkel, sőt hónapokkal a történtek után értesültem. De azokban a napokban, amikor Casado és Besteiro államcsínyének hírei elérkeztek hozzánk, valamint az ezt követő időkben, semmi máshoz nem hasonlítható keserű perceket éltem át. Figyeltem a hírekre, olvastam a sajtót, hallgattam a rádiót, hogy tudjam mi történik Spanyolországban és sikerüljön megtudnom, mi történt a férjemmel.

A newyorki újságok madridi utcai harcokról írtak és igyekeztek elhitetni olvasóikkal, hogy kommunista felkelés történt. Nem kellett Spanyolországban lennünk ahhoz, hogy tudjuk, mennyire valótlan ez a hír. A kommunista vezetők, de maguk az egyszerű kommunista párttagok is Casado parancsára letartóztatásba kerültek, még mielőtt ez fellázadt és megalakította volna az oly szomorúan hirhedt Nemzetvédelmi Tanácsot. Tudtam: anélkül, hogy döntő csapást mérjenek arra a pártra, amely az egész háború alatt mindig szilárdságával és határozottságával tűnt ki, nem lehet a bomlás magvait elvetni a nép között. Pedig

ahhoz, hogy a Nemzetvédelmi Tanács működni tudjon, erre volt szükség. A kommunista párt hivatalos lapjának, a *Mundo Obrero*-nak betiltása is elengedhetetlen feltétele volt annak, hogy Besteiro és Casado tervei a gyakorlatban megvalósulhassanak. Ez az újság ugyanis azonnal megmagyarázta volna a népnek a Tanács megalakulásának jelentőségét. Lerántotta volna a leplet azokról a célokról, amelyek a Tanács vezetőit — teljesen eltérően mindattól, amit demagóg módjára kiáltványaikban és rádiószózataikban hangoztattak — irányították. Madrid népe éppen úgy, mint a Központi Zóna tartományainak lakossága — mint az a későbbi események folyamán bebizonyosodott — az első perctől fogva szembeszállt volna a lázadókkal és a kapitulálni akarók államcsínyje nem sikerülhetett vona. De ezek idejében gondoskodtak arról, hogy az ellenállást megakadályozzák és amikor a nép észrevette, mi történik, a lázadók már kezükben tartották a hatalom gyeplőit.

A kevésbbé öntudatos embereken erőt vett a reménytelenség érzése. A többiek pedig megértették, hogy nincs más lehetőségük a menekülésre, mint az ellenállás: ezek azután fegyverrel és minden eszközzel védekeztek. *Ezt* nevezte a nagy nemzetközi sajtó „kommunista felkelésnek".

Casado katonai főtámaszául az anarchista Cipriano Mera által vezetett Negyedik Hadtestet használta fel. Több mint kétezer katonát, politikai vezetőt és egyszerű hazafit tartóztattak le és kínoztak meg azért, mert szembeszállt az árulással és néhány olyan kiváló és a köztársasághoz hű tisztet, mint Barcelo ezredest, igaz köztársasági hazafit és nagyszerű katonát, agyonlőttek. De még mielőtt valamennyit bebörtönözhették volna, azok a vezetők, akik tudták, hogy szinte perceken belül elfogják őket és akik el voltak szánva. hogy a végletekig harcolnak a fasisztá k és az idegen támadók ellen, ellentámadásba mentek át. A Nemzetvédelmi Tanács által elárult tisztek és katonák, akik elhitték az első kiáltvány hamis szavait: — hogy az ellenállást addig folytatják, amíg Francótól teljes biztosítékot nem kapnak —, magukhoz tértek, amint az ígéretek hamisságáról meggyőződtek és rájöttek a valóságra.

A Tanács tagjai kénytelenek voltak a pénzügyminisztérium pincéjébe menekülni, mert azok a csapatok, amelyek továbbra is ellenállni akartak a fasisztáknak, sikerrel verték le az új lázadókat. De az államcsínyt ügyesen időzítették. Míg Franco csapatai nem támadtak a guadalajarai fronton, ahonnan Mera visszavonta csapatainak nagyrészét, hogy a Nemzetvédelmi

Tanácsot juttassa uralomra Madridban és ahonnan a fasiszták könnyen és gyorsan nyomulhattak volna előre, támadásba kezdtek az egyetemi város frontján, amelyet a kapitulálással és a Casado által tervezett megadással egyet nem értő csapatok védelmeztek. Ugyanazok a tisztek, akiknek fegyverrel kellett védekezniök Casado árulása ellen, ismét parancsot adtak katonáiknak, hogy tartóztassák fel az ellenséges támadást. Ezek a valóban hűséges csapatok megállították az ellenség előrenyomulását ezen a fronton, sőt még hadianyagot is sikerult zsákmányolniok tőle.

És míg utoljára álltak szemtől szemben, nyilt küzdelemben a fasisztákkal, hátuk mögött az árulók a felételnélküli megadás utolsó részleteit készítették elő.

A Köztársaságot egyidejüleg aknázták alá és fegyverezték le nagy ügyességgel.

A zavar, a pánik és a rendbontás, mint meggyujtott puskapor terjedt el mindenütt. Amikor a nép észrevette az árulás nagyságát, már késő volt. Az egységet, legjobb fegyverét, kitépték kezéből és tehetetlenül képtelen volt védekezni.

A Nemzetvédelmi Tanács tagjai számára már csak arról volt szó, hogy gyakorlatban valósítsák meg a „meneküljön, aki tud" elvét. Segismundo Casado ezredes hirtelen és rangrejtve hagyta el a fővárost, hogy Gandia kikötőjében a *Galatea* nevü angol hadihajóra szálljon, amelyről később a *Maine* nevű kórházhajóra költözött, mivel ez kényelmesebb volt. Közben Alicante kikötőjében tizenötezer spanyol hasztalanul várt hajóra hogy Spanyolországot elhagyja: harcosok, asszonyok és gyerekek, akiknek a gaz árulók megígérték, hogy a Nemzetvédelmi Tanács egyetlen tagja sem hagyja el a spanyol területet, amíg nem kapnak biztosítékot a köztársaságiak számára. Egyidejüleg a börtönök zsúfolva voltak olyan ismert hazafiak ezreivel, akikről tudták, hogy Franco bosszúja le fog csapni rájuk.

A bel- és kulföldi reakció szolgálatában álló áruló és gyáva spanyolok egy csoportja mindennél jobban félt attól, hogy Spanyolországban valóban demokratikus és népi rendszer kerülhet uralomra és megnyitotta a hős Madrid kapuit, átadta a főváros népét és a többi köztársasági tartományok lakosait — miután kezüket, lábukat megkötözte — Francónak, Hitlernek és Mussolininek.

Madrid elárulásának első hatása után visszatértem az Egyesült Államokban munkámhoz. Haraggal töltött el, mikor megtudtam, hogy Spanyolország washingtoni követe, don Fer-

nando de los Rios — szintén jellegzetes képviselője a kényelmes megalkuvó szociáldemokratáknak —, táviratilag csatlakozott a Madridban megalakult úgynevezett „Nemzetvédelmi Tanácshoz". Eggyel több volt hát azoknak az eseteknek a száma, amikor Spanyolország egy képviselője, aki kényelmes és ingyen életet élt külföldön, jó fizetéssel, részben nem is tudta, részben nem is törődött azzal, hogy mi történik az országban.

Nem engedhettem, hogy ilyen tevékenységek és példák befolyásolhassanak munkámban. Noha már nem kérhettem az Egyesült Államok népét, hogy fegyvereket és élelmiszert küldjön Spanyolországba, mégis kérhettem segítséget annak a félmillió spanyolnak, akik szörnyű körülmények között éltek a franciaországi gyüjtőtáborokban.

Azóta hónapok múltak el, a háború végetért, Franco „generalisszimusz" és „az ő" olasz csapatai bevonultak Madridba.

Ma már senki sem kételkedik abban, amit mi két és fél éven át szüntelenül ismételtünk: a spanyol háború nem volt polgárháború, sem pedig ideológiai összecsapás, hanem egyszerűen egy olyan békés nemzet megrohanása Hitler és Mussolini által, amely független és demokratikus akart maradni. Senki nem kételkedhetik ma már abban, hogy mindez Anglia és Franciaország reakciós kormányainak tudtával és beleegyezésével történt. A háború befejezése után Hitler és Mussolini szóban és írásban dicsekedett el a fasizmus diadalával, azzal a diadallal, amit *„ők"* arattak Spanyolországban. Minden részletében tudtára adták a világnak azt a döntő szerepet, amelyet hazánk letiprásában 1936 júliusának első napjaitól kezdve vállaltak.

Ma sokkal inkább, mint valaha, meg vagyunk győződve arról, hogy a szabadság és igazság iránti szeretet nem halt meg a spanyol népben, hanem él és továbbra is élni fog.

Franco, a spanyolok ezreit gyilkolta meg. Míg ezeket a szavakat írom, a kivégzési osztagok egyre gyilkolják azokat a férfiakat és asszonyokat, akiknek egyetlen bűne: kívánják, hogy hazájuk független és szabad legyen, és szabaduljon fel végre a feudalizmus és az évszázados elmaradottság igája alól. Spanyolok százezrei élnek állandó kínzás és megalázás közepette Franco börtöneiben és koncentrációs táboraiban. Spanyolok ezrei szenvedik el a megaláztatást, kényszerülnek tétlenségre és nyomorra Daladier Franciaországának szöges drótjai mögött.

Mégsem lehet elfelejteni, hogy tizenkétmillió spanyol élt két éven át egy valóban népi rendszerben, miközben az idegen ellenség városainkat bombázta. Franco nem gyilkolhat le tizen-

kétmillió spanyolt, azokat, akik soha nem fogják elfelejteni, milyen volt életük egy szabad Spanyolországban és milyen lesz életük ugyanott.

Azok a hírek, amelyek ma jutnak el hozzánk, mind arról a süket, néma, de percre sem szünő küzdelemről beszélnek, amely a Franco-rendszer ellen szakadatlanul folyik. Illegális újságok és röplapok járnak nagyszámban kézről-kézre és az emberek mohón olvassák azokat utcán, börtönökben, és otthon, férfiak, asszonyok és gyermekek kiáltják, dalolják és gondolják:

— SPANYOLORSZÁG A SPANYOL NÉPÉ LEGYEN!

A fasisztáknak nem fog sikerülni Spanyolországot és népét fasisztákká tenni. Egy maroknyi bűnöző még nem Spanyolország.

Mi, spanyolok, szeretjük az igazságot és mindenek fölé helyezzük hazánk függetlenségét.

Semmi nem akadályozhatja meg, hogy visszanyerjük elvesztett szabadságunkat, mert spanyolok ezrei és milliói állnak készen arra, hogy ha kell, ezért a szabadságért életüket is feláldozzák.

Az egységes spanyol nép vérével és hősiességével felépít majd magának egy új hazát.

ÉLJEN A KÖZTÁRSASÁG!

New York, 1939 július.

Vége

TARTALOM

I. Gyermekkorom a spanyol monarchiában (1906—1923) 5

II. Házasság: a spanyol asszony életútja (1923—1931) . 59

III. Spanyolország ébredése (1931—1936) 135

IV. „Inkább legyünk hősök özvegye, mint gyávák felesége!“ (1936—1939) 267

Utószó: Éljen a Köztársaság! 511

28 - 56